MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SCHÖNHERR GYULA

7.

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1901

GRITTI LAJOS

1480—1534

IRTA

DR KRETSCHMAYR HENRIK

BUDAPEST

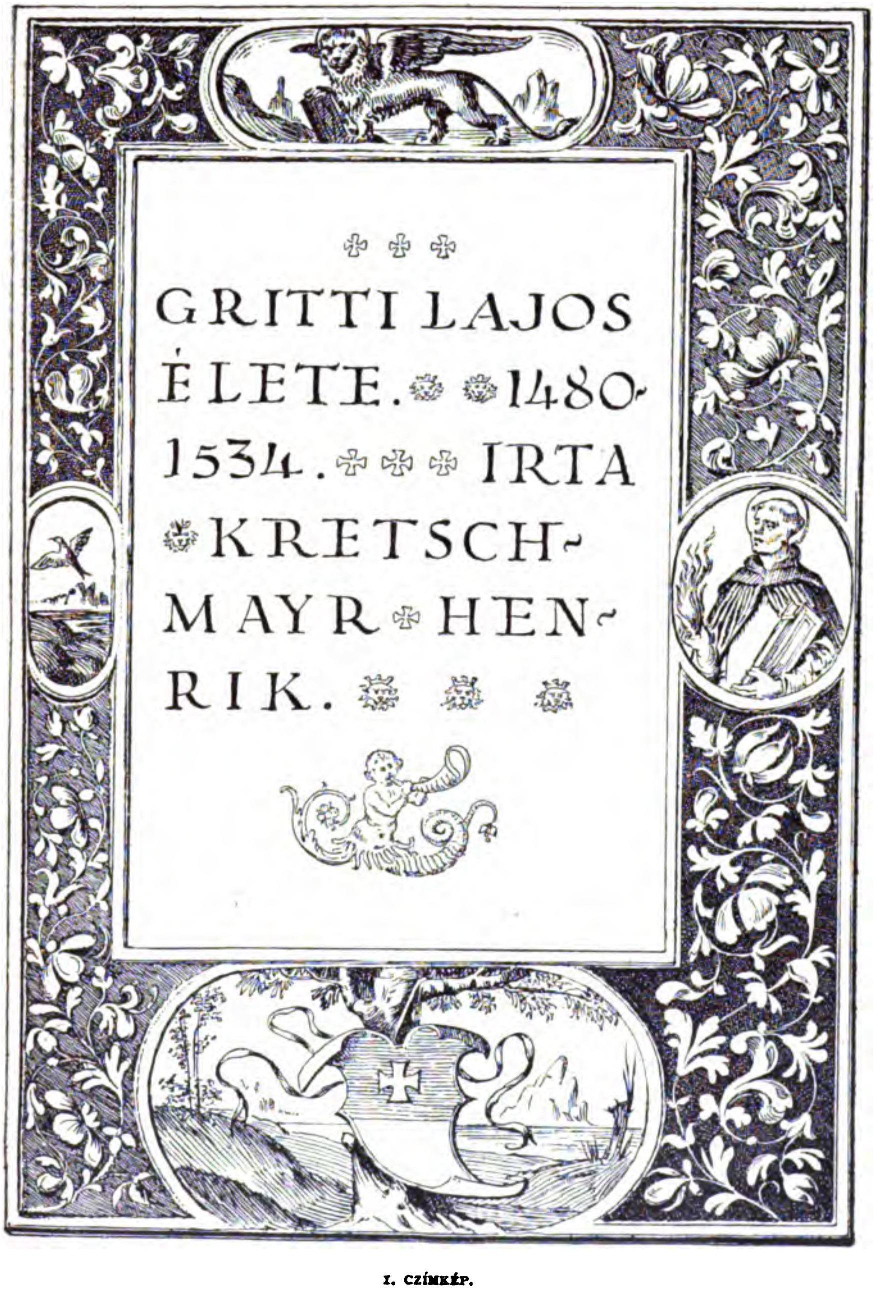
A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1901

729316-406

GRITTI LAJOS.

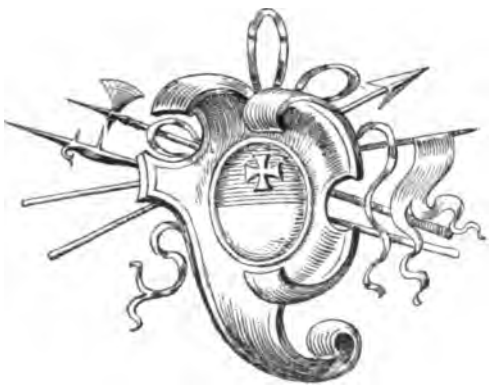

1. CZÍMKÉP.

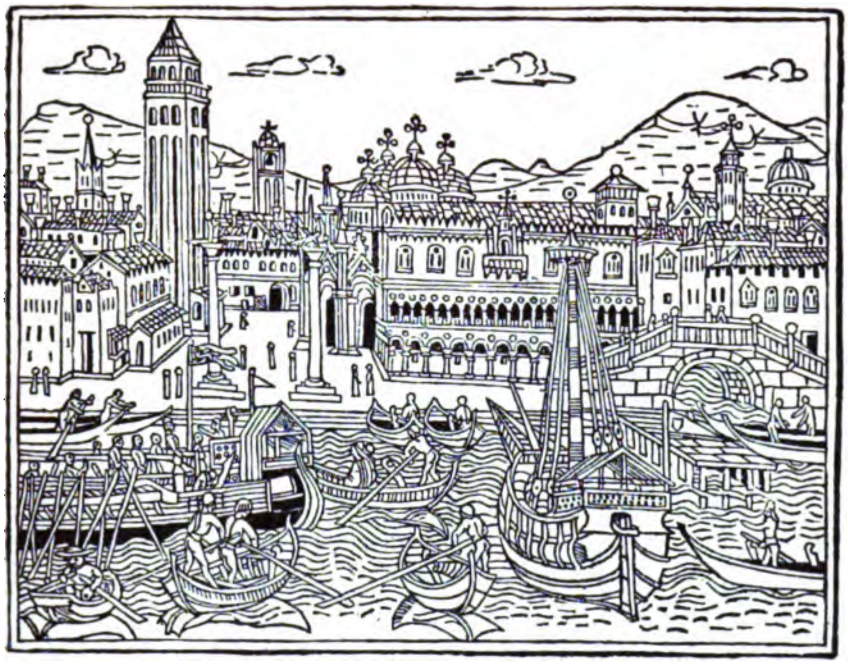
KIADÁSA

rövid ideig úgy látszott, mintha az Árpádok koronája egy olasz ékszerkereskedő fejét is ékesíthetné.

Mint csaknem királyi hatalommal felruházott kormányzó, mint a neki lekötelezett és ingatag királynak inkább gyámja, semmint helytartója, mint a hatalmas Ibrahim basa benső barátja és a nagy Szolimán szultán «megvásárolt rabszolgája», a sors váratlan fordulatai által magasra emelt emberek módjára, minden veleszületett furfangossága daczára sem értett a viszonyok kellő megítéléséhez. Midőn olyan jogokra tartott igényt a portánál, a milyenekkel felruházni sohasem akarták, midőn a tárgyaló felek, úgy János, mint Ferdinánd pártjának bizalmát önmaga iránt felkölteni sehogysem bírta és midőn végre tényleges hatalmát a leggonoszabb és legveszedelmesebb tettekben merészelte érvényesíteni, — terveit megsemmisülten látva, kellett a meggyesi mezőn megsiratatlanúl és megboszúlatlanúl a gonosztevő halálával bűnhődnie.

3. A GRITTI CSALÁD CZÍMERE.

4. A VELENCZEI PIAZZETTA ÉS A DOGE-PALOTA XVI. SZÁZADI KÉPE.

I.

A FÖLEMELKEDÉS.

A VELENCZEI Grittiek nemzetsége tulajdonkép nem tartozott Szent-Márk köztársaságának ősrégi családai közé. Nemességük ama régi fényes nemzetségekével, a melyek Nagy-Károly korában az egykori dogeszékhelyről, Eracleából és a gazdag Jesoloból, e régi és a földről már eltűnt városokból, a Rialto melletti új székvárosba bevándoroltak, a Morosiniakkal, Badoerokkal, Sanudokkal, Falierekkel nem vehette fel a versenyt. Minden valószínűség szerint jóval később történt, hogy a Grittiek, kik előbb a Gratolani nevet viselték, nevüket, mint sok más patriczius család, megváltoztatták, és Sorioból, az utóbb Velencze birtokába jutott Vicenza tartományá-

nak egyik kis városából, Velenczébe költöztek, hogy itt mint kisebb rangú tisztviselők állami szolgálatot vállaljanak. Czímerük egy kékkel s ezüsttel osztott pajzs lett, melynek felső mezejére ezüst kereszt van helyezve. Dícsérték őket, hogy mindenkivel jó viszonyban éltek, jó katholikusok voltak és bőven osztogatták az alamizsnát. Főfoglalkozásuk azonban nem a hivataloskodás, hanem a kereskedés volt.[1] Ekként egyre gazdagabbak és befolyásosabbak lettek és fokonkint magasabb tisztségekbe jutottak. A Canal Grandén — a későbbi Chiesa della Salute-val szemben — családi palotát emeltek, a mely mai állapotában a velenczei gót ízlésnek mindenesetre kevésbé sikerült művei közzé tartozik.

A család legkiválóbb tagja a XV. század közepén született[2] Gritti András, Gritti Ferencz fia volt. Egy időben a velenczei köztársaság rendkívüli követe volt a magas portánál s e kényes természetű megbízatásban jelentékeny politikai ügyességet tanúsított. Az európai hatalmak húsz éves olaszországi háborújában, mely Velenczére annyi megalázó vereséget és fényes sikert hozott, mint a velenczei hadak vezére emelkedett ki; a bresciai vereség után (1512 február 18.) mint fogoly Francziaországba került, hol valójában inkább követnek tekintették, semmint fogolynak. A háború befejezésével a tengerészet főélelmezője lett, 1523 május 20-ikán pedig az ősz Grimani Antal utódáúl dogévá választották. Alkalma volt megismerni a köztársaság két nagy ellenségét, melyek közül az egyik szárazon, a másik tengeren támadott, — a spanyol-osztrák házat és a magas portát. A belső kormányzatban erélyes és önérzetes volt; az utolsó doge, a ki kormányzatára egyénisége bélyegét rá tudta nyomni; a külfölddel való érintkezésben kétkulacsos politikus, a ki fölismerte, hogy Velencze ügyei mindaddig kedvezőleg folyhatnak, a mig a túlhatalmas ellenfeleket egymás ellen kijátszani sikerülhet. Tizenöt éves uralkodása alatt bölcsességgel és ügyességgel szabott e politikának irányt.

[1] Gritti életrajza Della Valle-től, 12. Cod. 714. cl. VII. a velenczei Sz.-Márk-könyvtárban. Lásd egy szersmind: Marco Barbaro, Famiglie nobili venete, cod. No. 6155/6. a bécsi udvari könyvtárban, 195b—196a. l.

[2] Marino Sanuto, Diarii, IV. k. 244. l.

Gritti András mintegy 1497 óta élt házasságban Luca-Vendraminói Benedettával, mely házasságból egyetlen fiú, Francesco, származott. Azonban e gyermek még kicsiny korában (1505) elhúnyt. Termékenyebb volt egy viszony, melyet András,

5. GRITTI ANDRÁS EMLÉKÉRME.

még mint fiatal diplomata hosszabb időn át Konstantinápolyban folytatott. Négy fia született egy görög vagy török nőtől, ki aligha volt előkelő származású; e fiúk: Pietro, Gregorio, Lorenzo és Luigi. A Nicolo Barberigo által Gritti András fölött mondott halotti beszéd[1] így, valószínűleg születésük sorrendje szerint,

[1] Alberi, Relationi venete, Serie III., 6. s köv. ll. — Romanin, Storia documentata di Venezia, v. k. 385. l.

említi őket. Az elsőről, a nevét kivéve, nem tudunk semmit; Lorenzo, kit atyja, úgy látszik, később törvényesített, Velenczében kereskedő volt és testvérével, Lajossal folytonos élénk üzleti összeköttetésben állott; egyébként diplomácziai küldetésekben ügyességet tanúsított és többször volt ilyenekkel megbízva. 1539 ápril havában a velenczei signoria fontos ügyben a magas portára küldte s ő kieszközölte a két hatalmasság közt 1539 júniustól szeptember 20-ikáig megállapított fegyverszünetet. Ugyanebben az évben áldozatul esett a Konstantinápolyban kitört pestisnek.[1] Küldetésének sokáig híre volt a császári udvarnál. Gregoriót hasonlókép sokszor használtak politikai szolgálatokra, már 1527-ben találkozunk vele ilyen minőségben. Hosszabb ideig tartózkodott Konstantinápolyban mint kereskedő, hogy onnan Velenczébe telepedjék át, midőn 1533 deczemberében Lodovico állása ott megrendültnek látszott. Idősebb bátyja halálával ő is eltűnik a történelemből; még atyja halála előtt java korában elhalt.[2]

Lajos, — Luigi, helyesebben Lodovico, mert csaknem kivétel nélkül így írja alá nevét — kit a velenczeiek Aloisenak neveznek, a mint hogy a két kifejezést előszeretettel használják Velenczében ugyanarra a névre, 1480-ban[3] Konstantinápolyban született. Hogy atyja 1496-ban, Velenczébe való visszatérése alkalmával magával vitte, s hogy ott és Paduában magasabb kiképeztetésben részesült, valószínű.[4] Atyja nem törvényesítette, mindig csak a doge «figlio

1 Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania). Wien, Tempsky, 1889. I. k. 312., 352. l. Alessandro Cappellari, Campidoglio Veneto. (Kézirat a velenczei Sz.-Márk könyvtárában).

2 Alberi, id. m. Ser. III, 3., 7. l. — Sanuto, Diarii, 44. k. 25. l.

3 Életrajzát Della Valle Matteo Dandolo velenczei prokurátor számára készítette s aztán több másolatott vett róla, legutoljára a gozzoi Pisani Alajos részére. Della Valle 1531 október 11-én lépett Gritti szolgálatába, a kinek kiséretében meg is maradt. Ekkor Gritti «di età d'anni cinquanta due in circa» volt. (18. l.) A «Viaggi fatti da Vinetia alla Tana, in Persia, in India et in Constantinopoli» czímű könyvben (melyet röviden Viaggi alla Tanának neveznek), Velencze, Aldo, 1543., van három fejezet «delle cose di Turchi» egy bizonyos Benedetto Rambertitől, a ki 1534-ben Konstantinápolyban járt és könyve végén behatóan foglalkozik Grittivel. Akkoriban, mondja, Gritti «di età di anni cinquantaquatre in circa» volt. (157. l.) Ramberti «Viaggi»-ával azonos a Cod. LVIII. 12. a római Barberini-könyvtárban (274—306. l.) és a vatikáni könyvtár. Cod. 3922. jelzetű kéziratának (151 a—160 a. l.) tudósítása.

4 Viaggi alla Tana 155b.

naturale»-ja maradt. Így már születése kizárta őt a velenczei szolgálatban a magasabb hivatalokból. Ez okból mintegy tíz évi tartózkodás után, 1507-ben, vagy 1508-ban, 27 éves korában visszatért Konstantinápolyba, hogy ott üzletet nyisson. «Huszonhat éve, hogy itt tartózkodom,» mondá 1534-ben Schepper Kornél császári követnek.[1]

Úgy látszik, hogy, mint igazi velenczei üzletember, a város kereskedői köreiben csakhamar tiszteletreméltó helyet vívott ki magának; tudott beszélni és rábeszélni, minden lehető ügybe beártotta magát, szerencsés ötletek és merész vállalatok által ki tudta nyerni a keresztények és törökök becsülését, úgy hogy eszméit magukéivá tették. Támogatta a szegény és büntelenül tönkrejutott kereskedőket és alkalmilag elvállalta pöreikben a védőügyvéd szerepét. A tevékeny férfiú üzleti útazásaiban gyakran Velenczében is megfordúlt. Egy ily üzleti útazás alkalmával történhetett, hogy atyja azon tárgyalásoknál, melyek Veronának a köztársasághoz való visszacsatolása ügyében 1517-ben folytak, foglalkoztatta és kezesül használta az átadási feltételek megtartása fejében. Az adott helyzetek kihasználásában páratlanul ügyes volt s így a keresztényeknél és törököknél egyaránt nagy befolyásra tett szert. Jártas volt a kereskedelem minden ágában, de azért mégis a legszívesebben a legjövedelmezőbbel, az ékkőkereskedéssel foglalkozott és e téren jeles szakértővé nőtte ki magát. De jóhírűek voltak borai is. Ibrahim pasa kijelentette, hogy Gritti muskatálybora mellett még csak a velenczei követ, Pietro Zen borát lehet tekintetbe venni.[2]

Ugyanazon évben, midőn Lodovico atyja, Gritti András bevonúlt a dogepalotába, barátja, a fiatal, mintegy 30 éves Ibrahim pasa, a ki eddig Görögország helytartója volt, nagyvezérré neveztetett ki és tizenhárom éven át mint mindenható miniszter gyakorolta tisztét. Hogy a benső viszony közöttük honnan származott,

[1] Gévay, Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungarn und der Pforte. Bécs, 1840–1842. II. k.

[2] Sanuto, Diarii XIX, 441. — Gritti életrajza Pallmanntól, Ersch és Gruber Enciklopaediájában, I. sor. 91., 432. l. — Viaggi alla Tana, 155b. l.

annak nem lehet nyomára jutni. A tudatlan és kevéssé képzett török valószínűleg azt hitte, hogy a nyugati viszonyokat jól ismerő Gritti támogatásával magas állása követelményeinek jobban megfelelhet; az is bizonyos, hogy a gazdag kereskedővel szemben pénzügyileg is le volt kötve; a nagy szolgálatokat, melyeket Gritti a volt görögországi helytartónak tett, mindenfelé emlegették.[1] Ibrahim fontolóra vehette, hogy a keresztény Gritti, tanácsosul fogadva, hatalomvágyára sohasem válhatik olyan veszedelmessé mint egy török; elhatározta tehát, hogy Grittit addigi köréből kiemeli. Arra is módot talált, hogy a szultánnál bevezesse. II. Szolimán, ki büszkeségében és megközelíthetlenségében a török szultán igazi tipusa volt, kedvelte az ékszereket. Ezen a téren pedig Grittinél nem volt hívatottabb és így Ibrahimnak nem volt nehéz drága barátja számára kihallgatást eszközölni ki. A mit az udvari pletyka erről elhíresztelt, valóban épületes. E szerint Gritti a szultán előtt arczra borúlt, mire a meglepett szultán, a ki a török szokás követését az idegennél föl sem tételezte, abban a hitben, hogy az elfogúlt jövevénynek valami baja esett, fölkelésre szólította; a ravasz kereskedő pedig keleties ékesszólással bizonykodott, hogy: valamint a nap visszariasztja s elkápráztatja a belé tekintőt, úgy sujtotta le s vakította meg őt a szultán tekintete. A bók tetszésre lelt; a feldicsért szultán kegyesen mosolygott. Mindezt Gritti szolgája, Della Valle egy jól értesült udvari embertől hallotta és terjengősen meséli el.[2]

Hihetetlenül hangzik és mégis igaz. A föld legbüszkébb uralkodója, a ki magának és Mohamed hitének követelte az egész világot, a kétes származású ékszerkereskedővel érintkezésbe lépett. Hiszen, úgy mondják, hogy a szultán Grittit kertjeiben gyakran meglátogatta, tanácsát akárhányszor kikérte, sőt állítólag látták őket karonfogva sétálni.[3]

[1] Alberi, i. m. Ser. III. k. 1, 29, 30. l.
[2] Della Valle, i. m. 20. l.
[3] Della Valle, i. m. 18. l.

Természetesen, ezek után nagyot változtak Grittinek minden gazdagsága mellett is szerénynek mondható viszonyai. A ki eddig oly csendesen és visszavonultan élt, most már megkövetelte

6. IBRAHIM BASA.

azt a tiszteletet és becsülést, a mely egy fejedelem fiát megilleti. Azelőtt talán a fattyú Louysnak csúfolták, most kívánta, hogy «bégoglinak», «fejedelemfinek» szólítsák. A nyilvánosság előtt csak pompás ruhában, számos rabszolga kíséretében mutatta

csatlakozott. Ferdinánd ezzel csak nagyhatalmú testvérének szövetségét állíthatta szembe. Hanem V. Károly, a ki nagyszámú ellenségeivel szemben nehezen birt helytállni, és a ki olasz birtokainak elvesztésétől tarthatott, nem nyujthatott, de még csak nem is igérhetett segélyt fivérének; ellenkezőleg, ismételt sürgető irataiban felszólítja, hogy egyezzék ki a vajdával bármi áron. Csak a korona maradjon meg nála. «Mert tudd meg, testvér, egy hosszas, komoly háborút nem fogsz elviselhetni; én pedig nem segíthetek rajtad, bármennyire szeretném is, mert nem tehetek többet mint a mennyit birok.»

Ha tudomásúl vesszük még, hogy Ferdinánd leginkább rettegett párthíve, a szerb Jován, ép azokban a napokban, midőn hadait az országba beküldte, némi sikerek után a Tomyos melletti csatában elesett, majdnem vakmerőségnek látszik, hogy ez nem sokkal több katonával, mint a hány négyszögmértföldet a meghódítandó ország kitett, 1527 július havában a hadjáratot megkezdte.

De mennyire felülmúlta az eredmény a várakozást!

Alig egy fél hó alatt gyors egymásutánban jutott a kipróbált vezérek által vezetett tizenegyezer főnyi had kezére Győr, Komárom, Tata, Esztergom, Visegrád; csupán Komárom és Esztergom fejtett ki némi ellentállást, a nélkül hogy ez által valamit elért volna. Augusztus 23-ikán már bevonulását tartotta Ferdinánd az ellenfél elmenekülésével üresen maradt fővárosba, honnan szeptember 29-ikére koronázó országgyűlést hirdetett.

Salm Miklós megostromolta Egert és szeptember 27-ikén Tokajnál szétverte János király seregét; kinek legtehetségesebb és legtevékenyebb párthíve, Frangepán Kristóf, ugyanaz nap lelte halálát Varasd ostrománál; hadai pedig szétfutottak. Október 7-ikén megválasztották Ferdinándot Budán Magyarország királyává, november 3-án pedig Székesfejérvárt megkoronázták.

János király októberben nagy gondok közt menekült Erdélybe és itt látnia kellett, hogy pártja nagyon meggyengült. Ellenei kiszorították Erdélyből; novemberben el kellett azt hagynia.

Egyre nagyobb számmal pártoltak el az amúgy is változékony főurak. Csak egy hatalom volt még Európában, a mely megmenthette és az ellenséget feltartóztathatta: az ozman birodalom. Magyarország nemzeti királya a török nagyúrhoz fordult.[1]

Konstantinápoly elfoglalása óta a törökök hatalma egyre nagyobb arányokat öltött. Még II. Mohamed, a byzanci birodalom szétrombolója, hajóhadat alapított, a melylyel a Földközi tenger vidékeit meghódíthassa; török hadak szállottak partra Apuliában, elpusztították Friault, elfoglalták a görög félsziget erősségeit; Egyptom mamelukjai, Szíria népei meghódoltak. Harmincz királyság fölött uralkodott a dicső I. Szolimán szultán, a császárok császárja, a fejedelmek fejedelme, a világ koronáinak osztogatója, két világrészben isten árnyéka, Ázsiában és Európában a Fekete és Fehér tenger uralkodója.

Ha e nagy sikerek okait kutatjuk, úgy az ozman birodalom előhaladott katonai intézményeiben kell azokat keresnünk. Minden meghódított területet hűbérekre, siametekre vagy timarokra osztottak, de mindig csak harczosok között; a birtokosok kötelesek voltak egy vagy több lovast, szipahit, állítani. Így Európa 80,000, Ázsia 50,000—70,000 szpáhit állíthatott. A szultánnak a birodalom két beglerbégjéhez intézett s ezek által az alsóbb hatóságokhoz továbbított parancsa elegendő volt ennek a roppant lovasseregnek nehány nap alatt való fegyverbe állítására. Az elrabolt vagy ötödévenkint besorozott keresztény, nevezetesen a görög és albán gyermekek különös intézménye szolgáltatta a Kelet győzhetetlen gyaloghadát, a janicsárokat. Sohasem voltak nagy számban, még Szolimán idejében se többen mint 10,000—15,000-en, de mégis az ozman hadiszervezet magját képezték. És mindez egy oly egyéniséget szolgált, a minő II. Szolimán volt, ki birt minden tulajdonságával egy hadakozó állam fejének. Kezének egy intése

[1] Erre és a következőkre nézve lásd Huber, Geschichte Oesterreichs, IV. k. 6. l. — Fessler-Klein, Geschichte Ungarns, III. k. 421. l. — Buchholtz, Geschichte Ferdinands I., III. k. 185. l. Továbbá a tárgyalásokra nézve: Historia arcana legationis nomine Johannis Regis ad Solymannum Imperatorem Belnél: Adparatus ad historiam Hungariae, Pozsony, 1735.

több katonát állított síkra, semmint a császárok és királyok hetekig terjedő, fárasztó alkudozása az országgyűlésekkel és rendi gyűlésekkel. A mitől V. Károly és I. Ferdinánd féltek, bekövetkezett: Európa első katonai hatalmát a küzdőtérre szólították.[1] A magas portánál először azt tervelték, hogy betörnek Magyarországba és János királyságának röviden végét szakasztják. E szándékot két oldalról ellensúlyozta a velenczei köztársaság követe és — Lodovico Gritti. «Ha a velenczei követek és a doge fia nem lett volna, a kihez, mint tudom, te is levélbelileg fordúltál, — mondá Ibrahim basa János király küldöttéhez — úgy az elmúlt nyáron (1527) megettük volna Ferdinándot és hozzá a te uradat is.» Az ő befolyásuk okozta, hogy Ibrahim basa, ki abban az időben «a toll és kard korlátlan ura volt»,[2] elhatározta, hogy egy ügynök által ráveszi János királyt, kérje ki magának a porta támogatását.[3] Igy tette meg János király a végzetteljes, következményeiben oly súlyos lépést, karjaiba vetette magát azoknak a törököknek, a kiknek nagy hatalmától és szilaj uralomvágyától még nehány hónap előtt óva intette a német birodalmi fejedelmeket.[4] Laski Jeromos, lengyel szenátort és siradiai palatinust, küldte követül Konstantinápolyba, hogy ott szövetséget hozzon létre. Laski előbb

9. JANICSÁR XVI. SZÁZADI KÉPE.

1 Ranke, Die Osmanen und die spanische Monarchie. Sämmtliche Werke 35. r. 3. és köv. ll. — Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches, III. k. 145. l. — Buchholtz, III. k. 190—191. l.

2 Hammer, i. m. III. k. 52. l.

3 Marino Sanuto, Diarii V. r. 43. l.

4 Magyar Történelmi Tár, 1883, 289. l.

hazájának tett politikai szolgálatokat, utóbb mint János király meghatalmazottja vezette a tárgyalásokat Ferencz királylyal. A természettől ravasz és ügyes férfiú alkalmasnak bizonyúlt a nem könnyű feladat teljesítésére. Alig hogy Francziaországból visszatért, meghitelező iratain kívül egy Gritti Lajoshoz intézett levéllel ellátva, útra kelt és 1527 deczember 22-ikén megérkezett az Arany szarvhoz.[1]

A török urak nem a legszivesebben fogadták. Az öreg és köszvényes Musztafa basa, a második nagyvezér, röviden és nyersen kijelenté: török törvény, hogy a hol egyszer a nagyúr feje nyugodott, az a föld örökre az ő tulajdona. És mit akar ő ajándékok és adó nélkül? Ájász basa, a harmadik vezér, igazi mozlim katona, mit sem értett Laski beszédéből és irataiból, nem is beszélt egy szót sem a szövetségről, Ibrahim basához pedig be sem bocsátották. Csakhogy ha ez nem segít, az egész vállalat dugába dől. Laski tehát Grittihez fordúlt; elküldte neki a magával hozott levelet és — deczember 26-ikán — látogatását fogadta. Jellemző, hogy első ügyletük kereskedelmi ügylet volt: Laski felkérte Grittit, hogy gondoskodjon a János király számára utalványozott franczia segélypénzek Konstantinápolyon keresztül való elküldéséről. A ravasz lengyel hamar fölismerte kivel van dolga, és megnyerte őt magának jutalmak és ajándékok igéreteivel. Gritti maga elbeszélte, hogy a velenczei követ együttműködésével mint hárította el Magyarországról a török betörést. De ő is, mind irásban, mind szóval csak arról biztosíthatta Laskit, hogy a szultán jóakaratát Magyarország számára csakis évi adózás által lehet biztosítani. Mégis deczember 28-ikára kihallgatást eszközölt ki neki Ibrahim basánál. A nagyvezér nem volt túlságosan előzékeny; az ő fölfogása szerint a trónkövetelők közül Ferdinándnak, az elesett Lajos király sógorának több joga lenne a trónra, csakhogy a királyság hadi jogon a töröké; Laski kérheti ugyan a szultántól, de csak adó ellenében. Végre Grittire bízta a tárgyalások vezetését.

[1] Hieronim Laski przez Aleksandra Hirschberga. Lemberg, 1888.

a kinek sikerült, daczára a váltóláznak, a mely gyakran és különösen akkor is gyötörte, Ibrahimot arra indítani — a Laski által vezetett napló szerint ez már január 2-ikán megtörtént — hogy az adóról lemondjon és megelégedjék évenkint érkező küldöttekkel, kik 10,000 forint értékű «ajándékot» hozzanak. Laskinak azon kérését, hogy a porta adja vissza Szlavónia és Horvátország azon részeit, a hol sok magyar nemes embernek szőlője van, természetesen visszautasította, azt felelvén, hogy «ott sok mecsetet építettek és a török hitnek megvetették alapját. A nagyúr, a hit bajnoka, soha sem fogja azokat többé a keresztényeknek visszaadni.» Laskit ez a megoldás nem elégítette ki. Megvesztegette Grittit, kinek kezén Ibrahim határozott óhaja szerint az összes tárgyalásoknak át kellett menni, egy sajátkezűleg aláírt igérettel, hogy egy magyar püspökség jövedelmét, egyelőre 3000—4000 frt évi jövedelmet biztosít neki, ha az adózást formailag megváltoztathatja. Minden ötödik évben elindítandó küldötteket hozott javaslatba, kik «önkéntes ajándékokat» hoznának. Gritti rábeszélő tehetségének csakugyan sikerült rábirni Ibrahimot, a kitől, saját vallomása szerint, inkább tud valamit jó szóval, mint okokkal kicsikarni, hogy ezt az indítványt elfogadja és a szultánt is ennek elfogadására rábirja.

Január 27-ikén fogadta Szolimán János király követét kihallgatáson. Ez ura azon óhajának adott kifejezést, hogy a szultán tekintse országát a magáénak. A szultán azt felelte, hogy ez az ajánlat örömmel tölti őt el. Ő a magyar királyságot átengedi a királynak és támogatni fogja Ferdinánd ellen oly módon, hogy jövőre nyugton lehet. A rá következő napon elengedte az ajándékokat és az adót. Laski előtt nem volt titok, hogy ezt a sikert kizárólag Grittinek köszönhette. János királyhoz és Statilius gyulafehérvári püspökhöz 1528 január 23-ikán és 24-ikén intézett leveleiben azt írja, hogy csupán Gritti Lajos segélyének lehet köszönni, hogy az ügy szerencsés véget ért. Nélküle semmire sem lehetett volna menni. Mennyire helyes volt azokat a leveleket hozzá intézni, többet használtak azok, mint a vezérek-

hez intézett iratok, mert Gritti nagy tekintélyben áll a portánál és belső barátja a hatalmas Ibrahimnak.[1] És valóban, a dolog nem csekély fáradságot igényelt. Gritti később egy alkalommal úgy nyilatkozott, hogy arczának verejtékével fáradott az ügyben.

10. II. SZOLIMÁN SZULTÁN.

Laski nem hitte, hogy János király érdekeinek a portánál alkalmasabb képviselőjét találhassa s a szultánnál 1528 február 3-ikán tartott búcsukihallgatáson Grittit ajánlotta királya követéül (orator

[1] Bécsi cs. és k. udvari és állami levéltár. Laski levele János királyhoz. Konstantinápoly, 1528. jan. 23. — Laski Statiliushoz, 1528. jan. 24 (részben kiadva Schuller által, Archiv für österr. Gesch. XXI, 247. l.

et rerum negotiorum procurator); mert ez úgy kívánta. A török-magyar békét illető okmányokkal és a portának egy a moldvai vajdához intézett iratával, a mely ezt utasította Erdély elfoglalására János király számára, gazdagon megajándékozva, február 29-ikén elhagyta Konstantinápolyt. Az ajándékokat Grittinek köszönhette. Ez ajánlotta Ibrahimnak, hogy ne bocsássa el Laskit jó eredmény nélkül. Ő nem magyar; mit is törődne vele, ha Ferdinánd Magyarországot meghódítja; bizonynyal semmit. A két úr jól ismerte egymást.[1] Azonban a siker mégis teljes volt.

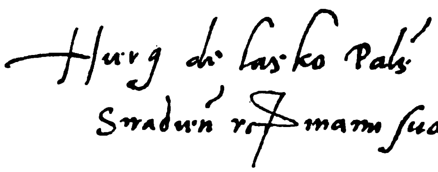
A török-magyar egyezmény magában is támadó fellépés volt a porta és az ausztriai ház ellen, most ehez hozzájárult még más oldalról is a felhívás.

A velenczei köztársaság már átlépte volt hatalma tetőpontját. A végzetteljes 1509. évben a portugallok hódításai következtében a május 14-ikén történt chiara-d'addai döntő csatával elvesztette állását mint szárazföldi hatalom, melyet visszanyerni többé nem sikerült. «Fölvirágzott, midőn szomszédai gyöngék voltak; most erősebb hatalmakkal jött érintkezésbe, a melyek, midőn egyre jobban terjeszkedve közülök önállóan kiemelkedne, megtámadják és erőt vesznek rajta. Egy új tengerészeti fejlődés, mely egy más középpontot keresett és talált, ugyanakkor elvágta azokat a segélyforrásokat, a melyek a köztársaságot oly magasra emelték. Velencze már nem lehetett több, mint a mivé tényleg lett. De a mivé lett, azt még fönt lehetett tartani.»[2] Ha kérdezzük, hogy a jóval erősebb hatalmak által fenyegetett köztársaság mily módon eszközölhette ezt, arra nincs más felelet, mint hogy ez csak azon ingadozó politika által vált lehetségessé, a melynek alkalmazásában épen Gritti András mester volt. A paviai csata után a helyzet a lehető legrosszabb volt. A hatalmas habsburgi uralkodó részéről nem lehetett csekélyebbtől tartani,

[1] Bél i. h. — Tranquillus, De rebus in Hungaria gestis a Ludovico Gritti, kézirat a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárában, 3760. Fol. Lat. 5b l.

[2] Ranke, Gesch. der roman. und german. Völker. Sämmtliche Werke, XXIII. k. 244. l.

mint hogy Velencze elveszíti összes szárazföldi tartományait. A még e nagy küzdelem előtt kitervelt szövetség a császárral, a pápával, I. Ferdinánddal és VIII. Henrikkel, Francziaország ellen, elejtetett és a köztársaság, ép úgy, mint Szapolyai János, a hatalmas ozman birodalommal való szövetkezéshez folyamodott; úgy látszott, csak ez nyújthat segítséget a túlhatalmas császár ellen és a törökkel való jó viszonyra szükség volt már a hajóhad miatt is. A velenczei politika főczélja lett most a két nagy hatalmat, a portát és az ausztriai házat egymás ellen háborúra ingerelni. Ez eszme annyival inkább sikerrel kecsegtetett, mert a köztársaság tervei kivitelére a magas portánál Gritti Lajosban befolyásos eszközzel rendelkezett. A tizek tanácsától már 1527 május havában felszólítást ment Konstantinápolyba, hogy egy hadsereg indíttassék Bécs ellen; ugyanakkor a Gritti által támogatott velenczei követek is utasíttattak, hogy János király esetleges letételét, melyet egy Bécs elleni hadjárat maga után vonhatott, meghiusítsák; mert a velenczei államférfiak ép úgy félhettek a török hatalom túlságos megnövekedésétől mint a habsburgi testvérpártól. Az 1528 februárban kötött szövetség így élénk megelégedést keltett Velenczében. De alighogy némileg engedett az olasz földön a francziák által keményen szorongatott császár hadaitól való félelem, máris jött a híre, hogy csaknem ugyanakkor, a mikor Laski, művére büszkén, visszatért Konstantinápolyból, János királynak Erdélyben és Lengyelországban fáradságosan összeszedett hadait Eger és Kassa mellett megverték; maga a fejedelem serege felbomlásával kénytelen volt Tarnowba, anyai örökségébe menekülni.[1]

II. LASKI JEROMOS ALÁÍRÁSA.

A velenczeiek most már — 1528 tavaszán — még inkább

[1] Huber, i. m. IV. k. 10. l. — Fessler—Klein, i. m. III. k. 428. l.

izgatták a törököt Bécs ellen; a boszniai szandsákot és másokat megvesztegettek pénzzel, hogy törjenek be a habsburgi örökös tartományokba; és valóban még ugyanabban az esztendőben bosnyák törökök kegyetlenül pusztították Krajnát. Minő benyomást kellett hogy tegyenek ez események Bécsben, a hol nem maradhattak titokban?[1]

Ferdinánd király Laskinak egy 1528 ápril 10-ikén kelt iratából értesült, hogy törökök, moldvaiak és tatárok jönnek ellenfelének segítségére. «Az evangelium maga is rendeli,» mondja Laski, János királyra nézve nem épen hízelgő módon, «hogy a kútba esett ökröt még vasárnap is kihúzzák.»[2] Ferdinánd e szorongatott helyzetben a tragikus végű Hoberdanczot és Weichselbergert, a krajnai németet küldte Konstantinápolyba, hogy ott fegyverszünetet és kiegyezést eszközöljenek ki. Fáradhatatlanul dolgoztak ellenük, még megérkezésük előtt, s annál inkább ottlétük alatt, Pietro Zen, a velenczei követ és Gritti. Az elsőnek Velenczébe küldött levele jelenti, hogy Ibrahim basa és Gritti között megszakítás nélkül folynak a tanácskozások. Gritti kicsikarta a nagyvezértől a határozott igéretet, hogy János királyt a porta támogatásban fogja részesíteni. Pietro Zennel egyetemben utalt arra, hogy Ferdinánd, a helyzet furfangos kihasználásával, mikép akarja követei által a portát mindaddig visszatartani, a mig hadaival Olaszországban mindent rendbe hozott. E fejtegetések elég fontosak voltak Ibrahimra nézve, hogy mindkettejök számára kihallgatást eszközöljön ki a szultánnál. Ezek egy mellékteremben tartózkodtak, mialatt Ibrahim a követeket fogadta; említést tett a neki hozott ajándékokról, ő maga is úgy tűnik fel, mint a ki a cselszövényekkel egészen be van hálózva.

E mellett úgy látszik, hogy a követek némi zajjal és elbizakodottsággal léptek föl. Mert Ibrahim egy ízben gúnyosan kér-

[1] Secrets d'etat de Venise, Sz.-Pétervár, 1886. 772, 780—790. l.
Tranquillus, i. m. 7a l.
Óváry, A Magy. Tud. Akad. tört. bizottságának oklevél-másolatai. Budapest, 1890. II. k. különösen a 71 és 72. sz.

[2] Buchholtz, i. m. III. k. 247. l.

dezte, vajjon Ferdinánd nem kivánná Konstantinápolyt is birtokába venni? De nem ez, hanem velenczei fondorlatok okozták, hogy végtére a követeket minden népjog ellenére hónapokig tartották fogságban. 100,000 forintot igértek Ibrahimnak, mondják maguk, a szultánnak pedig egy pompás ékkövet ajánlottak föl,[2] ha a sor rákerülne — kinek nem jut itt eszébe Gritti, az ékszerész?

Őszszel azzal a csufondáros üzenettel küldték őket haza, szólítsák föl urokat, hogy legyen kész a nagyúr elfogadására. Mennyire a velenczeiek szája ize szerint történt mindez!

A tizek tanácsának egy 1529 január 27-ikén kelt sürgönye meghagyta a velenczei követeknek, kérjék föl Ibrahimot, hogy tegyen meg mindent, hogy a háború kezdetét vegye, mielőtt Ferdinánd János királyt legyűrné, mert az ausztriai ház a dolgokat ravasz módon csak él akarja nyújtani. Ez a sürgöny mintája lehet az egész tavaszon át küldözött sok levélnek, melyek mind Gritti kezén mentek keresztül. Az ármány e kusza szálaiban mindenütt őt látjuk a középponton. Egy I. Ferdinándhoz intézett, chiffrekkel írt levél 1529 márczius 10-ikén határozottan állítja, hogy minden, az ausztriai ház ellen intézett tervek és hadikészületek lelke Gritti; ennek fejében János király nem igért kevesebbet, mint az esztergomi érsekséget és még két püspökséget. A velenczeiek pedig — így biztatja a portát — készek hajóhadukkal Nápoly és Apulia partjait megtámadni és egy magyarországi háborúban 40,000 lovast eltartani.

Ezek az átkozott velenczeiek, írja János zágrábi prépost néhány hónappal később Ferdinándnak (1529 június 1-én), postát posta után küldöttek Konstantinápolyba és folyvást tudósították a portát a királyi hadak felől. Szolimán sohasem indúlt volna Magyarországra és Bécs ellen, ha ezek szakadatlan nem sürgetik.[1] Ezek a sürgetések egész augusztusig tartottak, midőn a török had már rég útnak indúlt. «Mi minden reményünket a nagyúr

[1] Gévay, i. m. 1. k. 1528—54.
[2] Bécsi cs. és k. udv. és állami levéltár. — Tranquillus, i. m. 7a l.

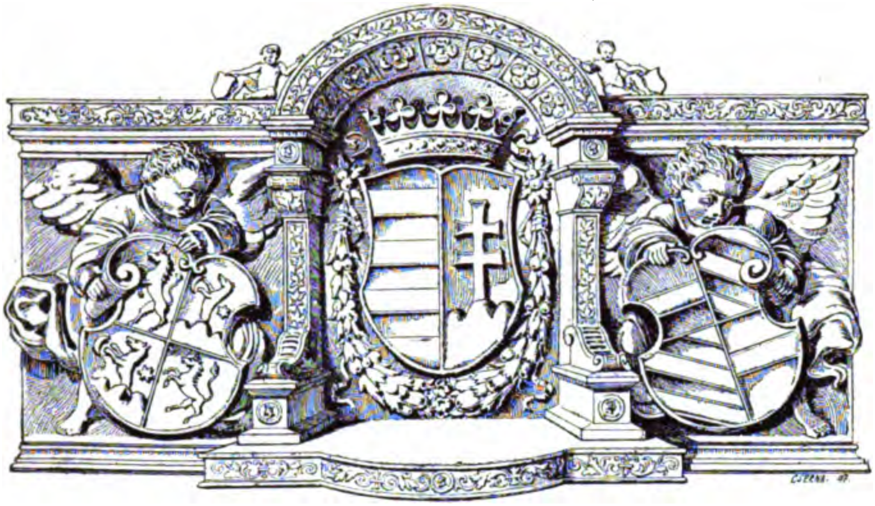
szerencsés sikereire építjük; és hogy a bennünket környező veszedelmektől szabadúljunk, rá kell birnod Ibrahimot, hogy Ausztriába törjön,» írja a szenátus augusztus 25-ikén Grittinek.[1]

Hogy az 1529-ki események bekövetkeztek, jelentékeny részben Gritti Lajos műve és — bűne.

[1] Velenczei állami levéltár: Senato Secreti, 53. k. 187 b, 188 a, 189 b — 193 a, 199 a — 200 a l.

12. VELENCZE CZÍMERE.

13. MAGYARORSZÁG, JÁNOS ÉS I. FERDINÁND CZÍMEREI.

III.

AZ 1529-IKI HADJÁRAT.

FERDINÁND király sikerei Magyarországon, ha fényeseknek látszottak is, tartósak még sem voltak; a pénzhiány, — a hadjáratot a császár 100,000 kölcsönvett aranynyal indította meg — a hadvezérek hanyagsága, a katonák fegyelmezetlensége megnehezítették a dolgot. Tiszántúl János király egyes hívei még mindig tartották magukat, a Habsburg ház párthívei pedig a lehető legnagyobb mértékben megbízhatatlanok voltak. «Némelyek», írja Bécsbe Zalaházy Tamás egri püspök, «azt akarják, hogy a török adót meg kell fizetni, mások meg azt, hogy János királyt vissza kell hívni. Kevesen beszélnek máskép.»[1] A «literatus» Athinay Simon, szeptember 25-ikén Sárospataknál János részére kiküzdte az első győzelmet. Most már megjelent ő maga is Magyarországon, «mintegy előtűnve a sötétből»,[2]

[1] Gévay, i. m. I. k. 1528, 46. l.
[2] Tranquillus, i. m. 7a l.

s útját Debreczenen és Nagyváradon keresztül Lippának vette, hogy ott a Mehemed bég szendrői basa parancsnoksága alatt eléje küldött török had közelében legyen. Kedvező hirek várták; Francziaországgal a szövetség október 28-ikán végleg megköttetett és a velenczei köztársaság is mellé állott; Ferdinánd követei Konstantinápolyban siralmas kudarczot szenvedtek. Ha Musztafa basa egy 1528 májusában Pietro Zennel közölt értesítésének hitelt akarunk adni — és nincs ok rá, hogy ne tegyük — Szolimán már ebben az esztendőben egy harczkész sereget küldött volna Magyarországba, ha az akkor éppen ott uralkodó drágaság azt meg nem akadályozta volna. Úgy hírlik, egy ló eltartása akkor annyiba került mint máskor húszé.[1]

Mindazonáltal Szapolyai még mindig nem érezte magát biztosságban; a dalmata Tranquillus Andronicust téli időben a szultánhoz, Ibrahimhoz és Gritti Lajoshoz küldte, kérdezve, hogy bizton számíthat-e következő nyáron a törökök megérkezésére? Csak mikor e sürgetésre kétségtelenül igenlő válasz érkezett, gondolta, hogy örvendezhet.[2] Tranquillus 1529 márczius 13-ikán megnyugtatólag értesíti Bonzanot, János királynak hasonló gondokkal terhelt velenczei ügynökét, hogy Gritti Lajos a legkiválóbb gonddal és megbízhatósággal munkálkodik a király érdekében.[3] De egyidejüleg terveiről más hirek is érkeznek. Ama 1529 márczius 10-ikén kelt névtelen levél Ferdinánd királyt arról is tudósítja, hogy Szolimán Grittit Magyarország kormányzójává akarja tenni; az író ugyan maga mondja, hogy ez a hír nem való, de Pomasanich Bernardin testvérének egy levele már jóval korábban, 1528 szeptember 29-ikén, biztosít arról, hogy Ibrahim basa, ki Grittinek 50,000 forinttal adósa, személyesen fáradozott a szultánnál a végből, hogy hitelezője elnyerje a magyar királyi méltóságot, ez pedig ennek fejében 80,000 arany évi adó fizetésére kötelezte magát.[4] Hogy ebből mennyi igaz, bizonyossággal

[1] Óváry, i. m. II. k. 99. sz.
[2] Tranquillus, i. m. 7b l.
[3] Bécsi cs. és k. udv. és állami levéltár.
[4] Bécsi cs. és k. udv. és állami levéltár.

nem lehet tudni; a kalandor tervei már akkor is gyanúsak és vakmerőek voltak.

Május 10-ikén megindúlt Konstantinápolyból a nagyúr személyes vezérlete alatt a hatalmas hadsereg, mely arra volt hivatva, hogy az ausztriai házzal végezzen. A kinek tekintélye és befolyása volt a portánál, az mind Szolimán kiséretében volt: Ibrahim és Ájász vezérek meg az elhalt Musztafa helyébe lépett Kazim basa. Gritti Lajos sem hiányozhatott. Hiába tanácsolta atyja, hogy a magyar ügyekben lehetőleg vonuljon a háttérbe, a tárgyalásokat folytassa a legnagyobb titokban és azért János királyhoz a leveleket neve elhagyásával csak így jegyezze: «Felséged leghívebb szolgája»; mindenekelőtt pedig ne menjen Magyarországba. A doge rhodusi lovagságot, vagy egy 1000 arany jövedelmet hozó apátságot igért fiának, ha Konstantinápolyban marad; Ludovico résztvétele a vállalatban, úgy vélte atyja, nagy ellenszenvet fog kelteni a keresztény hatalmak közt a respublika iránt.[1] Azonban ez intelmek hiábavalók voltak. Gritti mint hadi élelmező jelen volt a hadseregben.[2] «Még május 10-ikén, mondja Szolimán naplója, 30,000 aranyat és 30,000 piasztert kapott a frenki fejedelem fia mint előleget.»[3] Ily üzletekre különös rátermettsége volt; de ezekkel, úgy mint eddig, most is első rangú politikai műveleteket kötött össze. A tizek tanácsával való levelezés, a köztársaság hűségi biztosítékainak közvetítése a szultánnál elég dolgot adott neki; talán ő volt a Bécs ellen indított hadjárat fő indító ereje, ő hozta létre a török-magyar szövetséget, a Habsburg-ház elleni támadás tervét széles arányokban kitervelve, keresztűlvitte Ibrahim basánál, hogy a Fekete tenger tatárjai a nagyúr parancsát kapják az oroszok megtámadására, hogy így Lengyelországnak az ezek által nyugtalanított erői felszabadúlva, Szapolyai hadaival egyesűlhessenek; az ő ösztökélésére szólít-

[1] Gritti András levelei Lajoshoz és Zenhez 1528 márczius 18 és november 24. Óváry, i. m. II. k., 71–72, 119, 120. sz.

[2] Della Valle i. m., 21. l.

[3] II. Szolimán naplója Konstantinápolytól Bécsig tartó útjáról. 1529. Németül kiadta Behrnauer. Bécs, 1858.

tattak fel az Erdélylyel határos szandsákok, hogy e kiválóan habsburg-párti fejedelemségbe betörjenek.[1]

A törökök hatalmas hadi készületével Ferdinánd csupán a rendektől nagy nehezen kieszközölt néhány ezernyi sereget tudta szembeállítani; még ezeknek a rendes ellátására is hiányzott a pénz; párthívei Magyarországban elvesztették minden bizalmukat; a császár — távol Spanyolországban — a Francziaország és Velencze elleni háborúval volt elfoglalva. Jurisics Miklós, kit ilyen körülmények között a szultán elé küldöttek, nem tudott kihallgatást nyerni. Az ügy a bukás szélén állott.

Ha nem is lehetett Gritti Lajos szándékában, hogy Ausztriát és Magyarországot a fényes porta függelékeivé tegye, de hogy bűnös önzésében a harczias ozmán államot a nyugati kultura romboló elővédei elleni támadásra fölizgatta és vakmerő módon a szellemeket fölszabadította, melyeket újra lebilincselhetni esze ágában sem lehetett, ez a megvezekelhetetlen bűn rajta szárad.

A török sereg nehézkes, természeti események által gátolt menetben haladt előre. János király által kiadott rendeletek fölszólították minden hivét, hogy mindennemű élelmi szerrel ellássák a szövetséges hadsereget.[2] Augusztus 18-ikán érkezett meg a török had a végzetes mohácsi csatatérre; itt most már megjelent ő maga is, kit az 1526 augusztus 29-iki rémes nap miatt leginkább terhelt a bűnsúly, hogy mint engedelmes hűbéres kezet csókoljon a nagyúrnak. Augusztus 27-ikétől szeptember 3-ikéig Buda körül sereglettek a török csapatok; a néhány százra menő német zsoldos Nádasdy Tamás és Besserer Kristóf vezetése alatt szabad elvonulás fejében megadta magát. Hogy a janicsárok az elvonulók legtöbbjét szeptember 10-ikén lemészárolták, az a török hadakozásban nem volt újdonság. Nádasdy mindenekelőtt Grittinek köszönhette életét, ki őt, mint későbben elbeszélte, három napig sátrában rejtegette; azután meg Brodarics és Statilius püspökök

[1] Musztafa basa levele Pietro Zenhez 1528 május 29. Óváry, i. m, II. k., 99. sz.

[2] Egy ilyen 1529 augusztus 8-ikán kelt rendelet az osztrák belügyminisztérium levéltárában van. Sign. 2. ex 1529.

Ein neues Lied in welchem ausz
angebung deren so von anfang mit vnd darbey
gewesen/ Die gantz handlung des Türcken / in Vn-
gern vnd Österreych nemlich der belegerung der
stat Wien begryffen ist/ Im thon O Gott
in deinem höchsten thron.

14. EGYKORÚ ÚJSÁGLAP AZ 1529-IKI HADJÁRATRÓL.

közbelépésének. Elbocsátották, miután igéretét vették, hogy nem fog Ferdinándhoz visszatérni és nem harczol többé János király ellen.[1] Szapolyai Budán szeptember 14-ikén ünnepélyesen beigtattatott az Árpádok trónjába és pedig nem a szultán, vagy legalább egyik vezére vagy beglerbégje vagy a janicsárok parancsnoka által; Szolimán erre elegendőnek tartotta kirendelni egy magasabb janicsártisztet, a segbanbasit és Gritti Lajost.[2] A szultán úgy akarta, hogy ez utóbbi Budán maradjon, mint a porta kegyelméből fölemelt király tanácsosa, s vele Hasszán szandsákbég, 3000 török lovas és a dunai török flotilla legénysége.[3]

A szultán maga pedig, hogy művét befejezhesse, negyedmillióra menő hadát Bécs falai alá vezette.

Meg kell itt említenünk egy becses tudósítást a tanácsos és patronusának viszonyára vonatkozólag. Tranquillus Andronicus, a ki itt Budán lépett először közelebbi érintkezésbe Grittivel, hogy, a mint látszik, innen kezdve neki mint titkár szolgáljon, kemény szavakat hallott tőle János gyávaságát és hálátlanságát illetőleg: hogy ez semmit sem törődik az ország kormányzásával, tétlenül nézi a dolgok folyását és nem képes magának semmiféle tekintélyt sem szerezni. Ibrahim — mondá az olasz, a kinek minden ravaszsága mellett is néha eljárt a szája — tanácsolta neki, hogy vegye magát körül királyi tekintélylyel és igényekkel s tegyen végre valami érdemes dolgot, hogy az emberek valóságos úrnak lássák országában. «Haragszom rád, — így szólt Grittihez — szépen rászedtél, egekig magasztaltad ezt az embert, mintha senki más csak ő volna képes Magyarországot siralmas helyzetéből kiemelni és a kereszténység tekintélyét ismét helyreállítani.»[4]

[1] Ursinus Velius, de bello Pannonico, 105. (Katonánál XX, 478). l. Istvánfi, Historiarum de rebus ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae, 1622, 156. l.

[2] Hammer, Gesch. d. osman. Reiches III. k. 83. l.

[3] Kifejezetten Tranquillusnál, i. m. 8. l. — Brutus, Ungaricarum rerum libri VIII. Monumenta Hungariae historica Scriptores. (XII—XIV. k.) XIII. r. 386. l. — Velius, i. m. 106. l. — Simigianus, Historia rerum Hungaricarum et Transsilvanicarum, 65. l. — Hammer adata, Wiens erste Türkenbelagerung 10. l. ennélfogva hamis. — Ugyanerről szól Zermegh szemtanú, Várallyay Szaniszló budai prépost szolgálatában.

[4] Hammer, Gesch. d. osman. Reiches III. k. 93. l.

Ha van is e panaszban némi jogosultság, egy Mentor még sem szokott így beszélni. Mindazonáltal azt az előnyt, mely Jánost a töröknek pórul járt vállalkozásából érte, tudniillik Szent-István koronájának birtokbavételét, valószinűleg Grittinek köszönhette. A korona már augusztusban a törökök kezébe került; a visszavonulás idején — október 31-ikén — Gritti, Athinay és Perényi Péter elküldték azt János királynak.[1] A korona megszerzésével és a szultán biztosításával — kitől, a mint kézcsókkal fogadta, kézcsókkal vett búcsút — hogy a jövő évben még nagyobb erővel fog visszatérni, kellett magát vigasztalni János királynak azért, hogy az ország mérföldekre elpusztíttatott, hogy a Budán visszamaradt török katonaság kényuraságot gyakorolt, hogy sértő gyámsága alá került Grittinek, kit a Laski által tett igéretek teljesítéseül mindjárt szeptember 14-ikén kinevezett főkincstárnokává, kamarásává, helytartójává és egri püspökké — már szeptember 17-ikén Gritti e czímekkel írja magát alá[2] — azt az embert, a kiben sohasem bízhatott és a kit mégis most nélkülözhetett legkevésbbé. Mert ha valaki hasznot húzott az 1529 év eseményeiből, úgy Gritti volt az. Nagyravágyásának és kincsvágyának egyaránt új forrásokat nyitott, sok pénzt keresett hadélelmezési üzletével és búsás jövedelmeket húzott magyar hivatalaiból s a török nagyoknál a legmagasabb kegyben állott. Szolimán, saját bevallása szerint, nem kevesebb mint 2000 aranyat adott neki október 29-ikén ajándékba.[3] A velenczei követ egy a belgrádi táborban november 11-ikén kelt s a signoriához intézett levelében bámulatának ad kifejezést a tekintély és befolyás fölött, a melynek Gritti örvend; azt írja, hogy várja megérkezését, hogy ezt a befolyást fölhasználhassa.[4] A követnek jó oka volt erre. A velenczei köztársaság a török vállalat meghiusulása miatt kellemetlen helyzetbe jutott. Egyszerre, valószinűleg egyugyanazon a napon küldték el a sürgönyöket egy-

[1] Hammer, Gesch. d. osman. Reiches III. k. 93. l.

[2] Lásd Kropf, Gritti egri püspöksége. Erdélyi Múzeum, 1896, 15—21. l.

[3] Hammer, i. m. III. k. 92. l. Szolimán naplója után.

[4] Óváry, i. m. II. k. 152. sz.

felől Bécsbe és a császárhoz, a melyek áradozó szavakban adtak kifejezést az örömnek, hogy a kereszténységet fenyegető nagy veszély elháríttatott,[1] másfelől pedig a szultánhoz és nagyvezérhez, melyek ismét a Magyarországon kivívott sikerekhez gratuláltak. A velenczei doge — a mi már kissé sok — annyira megy, hogy egy fiához írt levelében sajnálkozik Bécs első török ostromának meghiusulásán és örül a török hadcsapatok fölállításán Boszniában. Mindenekkel Gritti bizatott meg: magára kellett vállalnia a nehéz feladatot megnyugtatni a török nagyokat a Károly császár és a köztársaság között kötött bolognai békére és ezt megelőző tárgyalásokra nézve és neki kellett e miatt Velenczét kimentenie. Sikerült keresztülvinnie, hogy Ibrahim basa, ki először a velenczei kikötőkre akarta a török hajóhadat küldeni, megelégedett a török tengerészet megerősítésével, a mi Velenczére nézve így is elég aggasztó volt.[2] Lehet, hogy épen ezért sikerült neki és barátjának, Marco Contarininak, kieszközölniök, hogy leánya, Marietta, egy patriczius család tagjával jegyeztessék el, a mit természetesen a jókora nászhozomány is elősegíthetett. A Cicognák ugyan csupán a chioggiai harczok (1380) után vétettek fel a velenczei nemesség aranykönyvébe, mindazonáltal a törvénytelen leány 1529 nyarán történt eljegyzése Vincenzo Cicognával nagy társadalmi sikert jelentett az apára nézve. A levélből, melyet ebben az ügyben Contarinihez intéz, szinte árad a hiúságteljes öröm.[3]

Egyebekben innen kezdve a viszony a parvenu és szülővárosa közt mindinkább lazább lett. A doge előtt Lodoviconak már a háború előtti magatartása gyanús volt. Februárban megbízta a konstantinápolyi követség második titkárát, hogy kémlelje ki fiának titkait.[4] Részvétele a háborúban már a föntemlített okoknál fogva sem volt honfiainak szája ízére, valamint az sem, hogy az

[1] Lamansky, i. m. 773—791. l.

[2] Lamansky, i. m. 791. l. — Óváry, i. m. 151, 154, 163, 176. sz. — Paruta, Historia Venetiana. Velencze, 1645. 388—390. l.

[3] 1529 szept. 17. Cod. 1933, cl. VII. a velenczei Marcianában. Hogy ez ugyanaz a Marietta-e, kiről az 1534-ik évnél (Magy. Tört. Tár, III. k., 110. l.) szó van, hogy szolgájától, Alvise Foscarinitől fia lett volna, nem tudom.

[4] Óváry, i. m. IV. k. 130, 131. sz.

ausztriai házzal csak nagynehezen kibékített köztársaságot mindenkép szoros szövetségbe akarta hozni a portával. A hivatalos követekkel, Mocenigo Tamással és Zen Péterrel nem jó lábon állott; a szenátus már 1531 deczemberben jónak látta őt meginteni, hogy hűségén ne ejtsen csorbát. Így érthető meg aztán, hogy Alvise Mocenigo nyilt szenátus-ülésben odakiálthatott a dogehez, hogy jobb lett volna, ha ez az ember nem is születik s hogy Daniello de' Ludovici a szenátusban Lodovico magatartását gyanúsnak és önzőnek tüntette fel. Honfitársai ép úgy nem bíztak benne, mint János királyban.[1] A köznép őt okozta a keleti kereskedés hanyatlásáért; mert ő az, a kinek kedveért a szultán minden kereskedést Konstantinápoly körül összpontosít. Buda ostroma idején (1530) azt kivánták, bár elfoghatnák és fölnégyelhetnék.[2] De azért a velenczeiek közbenjárását a hatalmas és rettegett szomszédnál még sem nélkülözhették, melynek jóindulata rájuk nézve olyan fontos volt. Van róla értesülésünk, hogy Gritti minden módon igyekezett a szultánt egy Velenczét fenyegető tengeri háborútól visszatartani.

Midőn egy alkalommal a velenczei tengeri proveditore és török kalózhajók közt összeütközésre került a dolog, komolyan rajta volt, hogy a félreértéseket eloszlassa. Midőn 1553-ban a Velenczében uralgó gabonaszükség a doget és a tizek tanácsát arra indította, hogy Konstantinápolyból kérjenek gabonaszállítást, Gritti Ibrahim basánál öt gabonahajó kirendelését eszközölte ki.[3] A velenczei kereskedőkkel és különösen testvérével, Lőrinczczel, egész élete végeig üzleti összeköttetésekben maradt. Úgy látszik, hogy alkalmilag a velenczei könyvtáraknak is adományokat küldött az általa «kormányzott» Magyarország tudományos kincseiből. A bécsi udvari könyvtár 644. számú kódexe azt az adatot

[1] Alberi, i. m. III. k. I. r. 29, 32. l. Velenczei állami levéltár, Secreto Consiglio Dieci 84/3. k. 59b–60b l. Senato secreti 54. k. 100b–101b l. A velenczei Sz.-Márk könyvtárában. Marino Sanuto Diarii, 54–244b l.

[2] Rodrigo Niño levele Ferdinándhoz, 1530 decz. 22. Bécsi állami levéltár.

[3] Velenczei állami levéltár, Secr. Cons. Dieci 84/3. k. 9, 23. sz. Sen. Secr., 55. k. 125, 140a–141b, 142a–143b l. Paruta, i. m. 365, 366, 386. l. – Della Valle, i. m. 34. l.

tartalmazza, hogy e művet ő vette ki Mátyás király könyvtárából és ő küldötte Velenczébe.

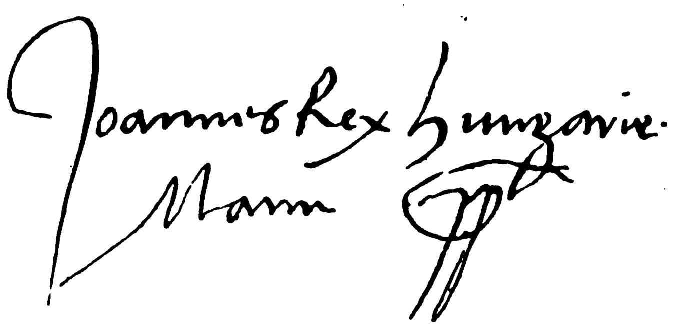
Gritti Lajos már rég túl volt azon, hogy csupán a porta és Velencze közt játszsza a közvetítő szerepét. Ő a Nyugat és Kelet közvetítőjét látta önmagában, s azt a véleményt táplálta, hogy a porta az ő távollétében épen nem fog az ausztriai ház követeivel tárgyalni.[1]

Senki sem érezte ezt annyira, mint János király, a ki Grittit Fekete János kiséretében még január első napjaiban a portára rendelte; ez a kiküldetés a szép zenggi és clissai várakba került, a melyek, hogy a kincstárnok jól legyen hangolva,[2] Gritti tulajdonába mentek át. Elmenetele előtt még egy országgyűlést hívott össze, tűzzel, vassal fenyegetve minden távolmaradót, azután elhagyta Budát, hogy Konstantinápolyba induljon.[3] János király azt hitte, hogy így kell cselekednie. Aggodalmai által környékezve, hogy királyi koronáját megtarthassa, borzalommal tekintve a Habsburgok nagyban erősödő hatalmára, nem bízva a török becsületességében és mégis mindig rájuk szorulva, kénytelen a neki egyedüli mentséget igérő szövetség fentartásával azt az embert megbízni, kit daczára minden áldozatnak sem hűnek, sem megbízhatónak nem tarthat. Helyzete továbbra is válságos, fenyegetett maradt, félelem és remény közepette.

1 Gritti Lajos levele testvéréhez, Györgyhöz Nischből, 1530 szept. 22. Óváry i. m., II. k. 180. sz.

2 Óváry i. m., II. k. 167. sz.

3 Verancsics (Mon. Hung. hist. Script.). 31. l. — Pray, Epistolae procerum Regni Hung. I, 352. — Kovachich, Suppl. ad vestigia comitiorum Hungariae, III. k. 134. l.

15. JÁNOS KIRÁLY ALÁIRÁSA.

16. TÖRÖK MARTALÓCZOK.

IV.

ORSZÁGOS KORMÁNYZÓSÁG.

A HABSBURG HÁZ zavarteljes helyzetéből hatalmasabban mint valaha emelkedett ki. Ausztriában tekintélyes seregeket állítottak fel. Győr, Komárom, Óvár, Eger és Kassa megint Ferdinánd király kezeibe estek; Esztergom, sőt Buda is hasonló sorsnak néztek eléje. A török veszedelem hatalmasan fölrezzentette a német fejedelmeket is: az augsburgi birodalmi gyűléstől azt várták, hogy erős segélyt fog a török ellen megszavazni. A pápa ezek védenczét egyházi átokkal sújtotta. És dél felől, minden hatalmas ellenségén győztesen közeledett a császár diadalteljes fegyvereivel. Mennyire lehangolhatta János királyt, kinek lelke úgy sem mutatkozott erősnek, midőn így magával szemben látta a Habsburg ház egész erejét. Ismét Törökországhoz folyamodott segítségért. A felhívásra Mehemet bég, a szendrői basa, 1530 késő nyarán mintegy 30,000 emberrel

5*

Magyarországba tört. János Ausztria és Morvaország keleti részére utasította őket, mint alkalmas pusztítási területekre és tapasztalt vezetőket adott a törökök mellé. S meg kellett érnie, hogy ezek, Thurzó Elek által a Vágnál feltartóztatva, az ő saját országában tombolták ki magukat, a Vág és a főváros közt levő területet tisztára kirabolták és ezerekre menő foglyot ejtettek. A király, mint értesülünk, könnyező szemmel maga volt kénytelen szemlélni a szomorú látványt.[1] Egy október 6-ikán kelt iratában keserű szavakkal fordult konstantinápolyi képviselőjéhez, Grittihez, legyen gondja rá, hogy a foglyok megszabadúljanak, és Mehemet garázdálkodásának vége szakadjon; inkább semminő szövetségese se legyen, mint ilyen; ha efélék történnek, akkor Ferdinánd király, a mit eddig nem tehetett, könnyen bebizonyíthatja, hogy ő — János király — a kereszténység romlására szövetkezett a törökkel.[2]

17. THURZÓ ELEK ALÁIRÁSA.

Mialatt a török így országának egy nagy területét elpusztította, ellenfele megtett minden készületet, hogy döntő támadás által fővárosa birtokába jusson. Ferdinánd 1530 augusztus 2-ikán Augsburgból parancsot adott vezérének, Rogendorf Vilmosnak, hogy Buda ellen induljon. Ez október közepén kezdte meg a hadjáratot. János fejére 1000—10,000 forint jutalom tűzetett ki.[3] E zűrzavarban gyámoltalanul fordult ide s tova.

János személyes dicsvágya érdekeit hazája sorsának föléje helyezte, a nélkül hogy azokat nagyszabású politikával szolgálta vagy legalább is állhatatossággal képviselte volna. Elkerülte a

[1] Istvánfi, i. m. 170. l.

[2] Pray, Epistolae procerum I. k. 359. l. — Buchholtz, i. m. IV. k. 65—66. l.

[3] Oláh Miklós levele Mihály kölni préposthoz. Augsburg, 1530 nov. 11. Mon. Hung. hist. Dipl. I. k. 105. l.

mohácsi csatamezőt, hogy Lajos királyt a veszedelemnek kiszolgáltassa és megjelent azon a szultán szolgájának minőségében. A szerencsétlenségben kislelkű, a szerencsében kisszerű volt, eldöntő cselekedetre nem lehetett rábírni; hiába keressük benne a katonai merészség valami magyaros jellemvonását. Habozónak, határozatlannak látjuk őt, a környezet rábeszélésének könnyen zsákmányul esik és az alacsony kincsvágy vonásai sem hiányzanak jelleméből. Ha el is szeretnénk ismerni, hogy sok minden bajában, ha nem is valami nagysággal, de legalább szivóssággal, makacssággal ragaszkodott ügyéhez, ez az érzés mindjárt eloszlik, ha az eszközöket tekintjük, melyeket inkább rövidlátólag, semmint bátran alkalmazásba venni jónak látott. Engedte, hogy a török kényurak és teremtményeik játékszerül használják. Most is, midőn az ellenfél a fővárost fenyegette, úgy látszik, hogy hajlandóbb volt azt feladni, semmint megtartásáért életét koczkáztatni.[1] Ekkor félig elhatározott menekülési kisérlete váratlanul ellentállásra, ő maga pedig segítségre talált.

Gritti Lajost több havi konstantinápolyi tartózkodása után 1530 szeptemberben mint *orator Turci*-t sürgősen Magyarországra küldték.[2] Azzal volt megbízva, hogy Ferdinánd királyt, kinek követei épen útban voltak Konstantinápoly felé, a Magyarországról való lemondásra rábírja. A mennyiben pedig ez nem sikerülne, feladata volt a legközelebbi támadásra kirendelt török sereg részére élelmezési szertárakat állítani.[3] Hogyan ejthette volna el ezt a jövedelmező üzletet? Október 10-ikén érkezett Budára, de János király utasítására megint elhagyta a várost, látszólag azért, hogy a lengyel és szász közvetítés folytán a két ellenkirály részéről megnyitott egyezkedési tanácskozásokra mint a porta képviselője, Posenbe utazzék, vagy pedig e tárgyalásokról informácziókat szerezzen.[4] De ekkor Rogendorf 10,000 emberrel

[1] Tranquillus, i. m. 9a l.

[2] Bécsi cs. és k. udv. és állami levéltár 1530 okt. 31. Bagochi Marcian jelentése Bécsbe (Másolat és kivonat). — Szeptember 22-én Nischben van. Óváry, i. m. II. k. 180. sz.

[3] Gritti levele Zsigmond lengyel királyhoz, 1530 deczember 23, Muffat, Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte, IV. k. 81. l.

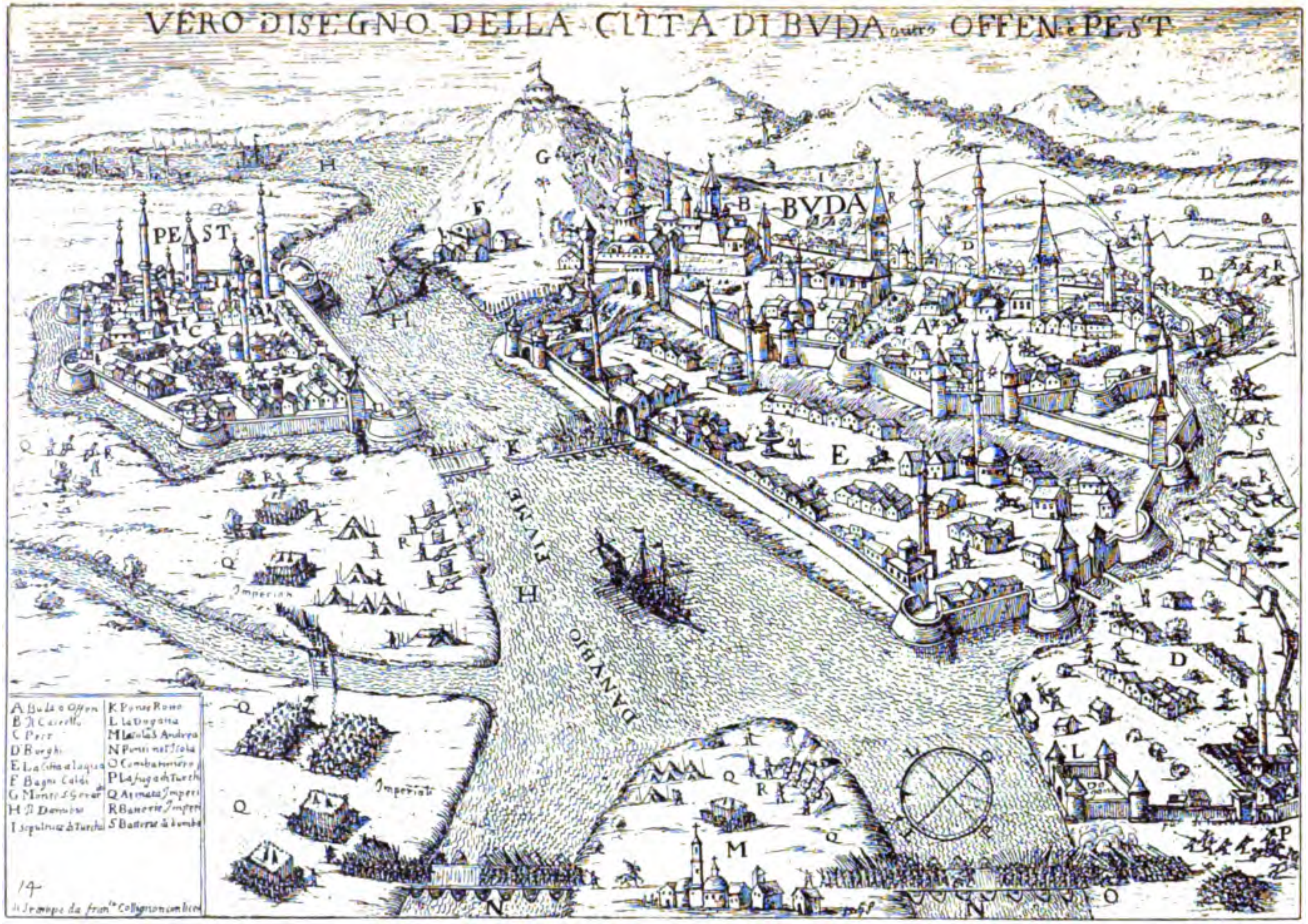
[4] Grittinek Kosztka Szaniszló részére

és egy kis dunai flottillával már közeledett a Duna mentében. Esztergomot és várát az érsek átadta. Gritti és mások sietve vonultak be Budára, a melynek falai alatt Rogendorf serege október 31-ikén megjelent. Most Gritti lett az ellentállás lelke. A lehangolt királyban előbb bátorságot kellett ébresztenie; fölajánlotta magát, hogy ő maga megvédelmezi a helyet, ha a király nem bátorkodnék maradni. «Budának — írja 1531 január 7-ikén — semmiféle körülmények között sem volt szabad a Habsburgok kezébe esnie, mert ha egyszer János királytól elvették, a török pedig, a mint kétségtelen, másodszor is elfoglalja, úgy többé a kereszténység vissza nem nyerhette volna.»[1] Vajjon a fölidézett veszedelemtől döbbent meg, vagy sejtette, hogy Szapolyai elbukásával az ő politikai szerepének is vége Magyarországon? Föltette magában, hogy, habár elégtelen eszközökkel is, Budát a végsőig fogja védelmezni. Mert abban is igazi velenczei volt ő, hogy kereskedés és váltóüzlet mellett sem felejtette el a hadi mesterséget. A történelmi kutatás nem sok pozitiv vonást leshet el a harczias kalmár jelleméből, de azt, hogy gyáva lett volna, sohasem fogja állíthatni.

Buda védelme valóban megérdemelte ezt az eltökélést. Nem csupán azért, mert az ország fővárosa volt. Falai között összpontosul majdnem minden, a mivel János király pártja hatalomban és tekintélyben rendelkezett: mindenekelőtt ott volt ő maga, ki jónak látta a várban megvonulni, továbbá kanczellárja, Verbőczy István, tanácsosa, Pöstyéni Gergely, Czibak Imre nagyváradi püspök, Athinai Simon, úgy látszik, Statilius fehérvári püspök is; a később oly híressé lett Martinuzzi György és még sok más. Nádasdy Tamásnak, ki 1529 szeptember óta Jánosnak félig kényszerűségből párthive lett és másoknak, kik Szigetvár előtt voltak, sikerült az ostromlók által nem teljesen körülzárt városba csellel behatolni; törökök, magyarok összevéve 4000-en

adott instructiójában a lengyel királyhoz 1531 január 7. Quellen und Erörterungen, IV. k. 90 és 112. l.

[1] Tranquillus, i. m. 9a l.

18. PEST ÉS BUDA A XVI. SZÁZAD DEREKÁN.

lehettek.[1] Gritti Lajosnak sok bajába került őket csak egyszer is együttes cselekvésre bírni; de nem kimélt semmi áldozatot, fáradságot, hogy a várost megtartsa. A pénzzel nem fukarkodott; hogy a törököket feltüzelje, nem kevesebb mint nyolcz arany forintot fizettetett ki egynek-egynek. A maga életét sem kimélte, éjjel-nappal talpon volt; daczára a zimankós hidegnek a falakon sátorban aludt, az ostromlottakat a kitörések alkalmával személyesen vezérelte; az ellenség egy ostromát olyan nyomatékkal verte vissza, hogy az a rákövetkező nap nem mert újra támadni. Még akkor is mentőeszközt talált, mikor a minden bátorságnál erősebb éhség veszedelemmel fenyegetett; deczember 7-ikén meg kellett kezdeni a lovak és szamarak leölését. Már-már híre járt, hogy Buda elfoglaltatott és János király meg Gritti foglyul estek.[2] A király — Gritti sürgetésére — kénytelen volt Mehemed béget segítségül hívni. A bég lovas csapatainak megjelenése tényleg sietteté Rogendorf elhatározását, hogy a hideg és betegségek által megtizedelt seregét Esztergomba visszavezesse. Egy utolsó, meghiusult roham után deczember 23-ikán megszüntették az ostromot. Buda János király birtokában maradt.

Érthető, hogy János király igyekezett rendkívüli módon kitüntetni azt a férfiút, ki életének koczkáztatásával megmentette őt és fővárosát. A kitüntetések özöne követte az ostromot. Buda valamennyi polgára megnemesíttetett, mindegyik felszabadult a katonai és egyéb szolgálattételektől és csupán a várost kelle szolgálnia, a mely nehány területet kapott ajándékba. Nádasdy Fogarast kapta, Laski Erdély czímzetes vajdájává neveztetett

[1] Ehez és a következőkhez fontos Szerémi Györgynek a Mon. Hung. hist. Script.-ben megjelent emlékirata. Szerémi, mint a király udvari káplánja, az egész ostromot végig élte és így mint forrás legelső sorban jön tekintetbe. Csakhogy latinsága oly gyarló, előadási módja oly zavaros, hogy megfigyeléseinek helyességét joggal kétségbe lehet vonni. Szerémiről lásd: Szádeczky, Szerémi György élete és emlékiratai; Értekezések a történeti tudományok köréből. xv. k. Ime egy példa latinságából: «Gritti cum Turcis et cum Tracianis adversus eos (t. i. az ostromlók ellen) irruit et audacter cum pugnabat adversus eos propter aureos florenos, quae ante projiciebant de manica» (289). — Zermegh, i. m. (401—404). Verancsics, i. m. 33. Magyar Történelmi Tár, II. k. 799. l. — Quellen und Erörterungen, IV. k. 112. l. — Ostermayer, i. m. 18.

[2] Mon. Hung. hist. Dipl. I. k. 113. l.

ki.[1] A legnagyobb kitüntetés – a mint méltányos volt – Grittit érte. A király deczember 26-ikán országos kormányzóvá nevezte ki, a mihez járúlt a mármarosi főispánság, a megye minden királyi várának és sóbányáinak gazdag jövedelme, a mely hír szerint évenkint 80,000 tallért tett ki.[2] Azonkívül feljogosította Grittit, hogy czímerében oroszlánfőt viseljen. Gritti 16 éves fia, Antal, Eger választott püspökévé neveztetett ki. Ekként Egernek három püspöke volt: Zalaházi, ki a püspökség Ferdinánd-részi jövedelmét, Gritti Lajos, ki a Szapolyai-rész jövedelmét húzta és Antal. Gritti Lajos ekkor jónak látta fia részére udvarmestert nevezni ki a trevisoi Agostino Museo személyében, ki ágostonrendi szerzetes és egyházjogi tanár volt és a kinek a fiút nemcsak «in grammaticalibus», hanem azokban a dolgokban is oktatni kellett, «miket egy püspöknek tudnia illik».[3]

Nem lehet rajta csodálkoznunk, ha a nemzeti érzületet sértette, hogy a törökverő Hunyadi méltósága egy fattyúszármazású idegen kalandorra ruháztatott, kiről általában az volt a nézet, hogy az országot a török kezére akarja játszani. Azt is állítják, hogy Laski Jeromos, azért, hogy az erdélyi vajdává emelkedéséből származott és szélesebb körökben elterjedt ellenszenvet ellensúlyozza, maga kezdeményezte ezt a kinevezést és törekvésében Verbőczy kanczellár támogatta.[4] Bármint áll is a dolog, az ország-nagyok tanácsában a terv ellentállásra talált. Ép a legtekintélyesebb férfiak, Nádasdy Tamás, Czibak Imre, Statilius János, Athinai Simon, Várallyay László, a budai prépost, hevesen ellentmondtak.

Mily gyermekes dolog ez, – intették a királyt – az tudva van, hogy kiskorú gyermekek mellé gyámot rendelnek, de hogy felnőtt emberek maguk adassanak maguknak ilyet, mégis különös.[5]

[1] Fessler-Klein, i. m. III. k. 444. l.

[2] Pray, Ep. proc. I. k. 367. l. Katona, i. m. XX. k. 699. és köv. ll. – Szerémi szokása szerint összezavarja a dátumokat s 1530 márczius 12-ét említi mint kinevezési napot.

[3] Magyar Történelmi Tár, III. k. 78. 90. ll. Della Valle, i. m. 21. l.

[4] Zermegh, Historia, 404. l. – Révai Péter, de monarchia et sacra corona regni Hungariae, Schwandtnernél, Scriptores Rerum Hungaricarum, II. k. 721. l. – Simigianus, i. m. 130. l., negyedik jegyzet a XIII. fejezethez.

[5] Szerémi, i. m. 298. l. – Zermegh, i. m. 404. l.

Soha idegen ilyen tisztségre nem emelkedett, mondá Nádasdy, ez a kinevezés ellenkezik a magyar királyság törvényeivel. Ilyen állás nemcsak méltatlan a királyhoz, hanem veszélyes is rá nézve; ezt sohasem szabad megengedni.[1] Statilius is keserű szavakban tört ki Szerémi udvari káplán előtt; Czibak Imre, még akkor, a mikor Gritti elhagyta Budát, erős szemrehányásokat tett a királynak, mikép nevezhette ki ezt a pogányt az ország kormányzójának.[2] János király Verbőczy és Laski tanácsa értelmében döntött. Alighanem fontolóra vette rábeszélésük folytán, hogy csakis ez ügynek Grittire nézve kedvező megoldása által lehet Ibrahim basa és a porta segítségére számítani. Erre aztán állítólag a nevezett országnagyok aláírásukat és pecsétjüket a király által 1530 deczember 30-ikán kiállított decretumtól megtagadták volna, a mely «a mi és országunk kinevezett kormányzóját» felruházza a joggal és hatalommal, hogy bármit, a mi az ország méltóságának és javának megfelel, rendeletek, illetve rendszabályok által életbe léptethessen és igéri, hogy e ténykedésében támogatni fogja.[3]

Gritti még 1530 októberében megújította a rendeletet, mely az ország rendeit mindenszentek napjára gyűlésbe hívta és meg nem jelenés esetén a javak elkobzásával és a szultán haragjával fenyegetőzött.[4] De az országgyűlés megtartását Buda ostroma lehetetlenné tette. A rendek csak az 1530. év utolsó napjaiban gyűltek össze Budán. A behivottak némelyike még most is késedelmeskedett. A bányavárosok követeit 1531 január 6-ikán a kormányzónak ujolag föl kellett szólítania, hogy megjelenjenek.[5] Ezen a napon ötvenhárom országgyűlési követ 1530

[1] Bethlen Farkas, Historia de rebus Transsilvanicis (rendesen Zermeghre vezethető vissza) Szeben, 1782–1793, 186. l.

[2] Szerémi, i. m. 298 és 307. l.

[3] Pray, Ep. proc. I. k. 367. l. – Pray, Annales regum Hungariae ab 997–1564, III. k. 240. l. (Az oklevél eredetije nincs meg.) Tekintve, hogy az okmány Nádasdy, Czibak, Statilius és Athinay Simon aláirásával van ellátva, ellentállásukat Grittivel szemben többen mesének nyilvánították. Nem látom át, hogy miért és e dolgokat, úgy a mint Zermegh és Szerémi előadják, igazoltaknak tartom.

[4] Gritti rendelete Zala- és Vasmegyékhez, 1530 okt. 11. Fraknói, Monumenta comitialia regni Hungariae I. k. 257. l.

[5] Archiv für öst. Gesch. XXI. k. 83, 89 (Gritti levele Körmöczbánya, Selmeczbánya, Beszterczebánya tanácsához és

...it Electus Waradien. Item Joan...
...Iudex romanorum; Comes Gregoriu...
...de Somlyo Waywoda Transsiluanen...
...onna, Joannes Zerchen de Mezthegy...
...us et provisor Curie castri Buden, ...
...dlerz, Capitaneus partium Regni su...
...tos Prothonotarius Judicis curie Regie...
...ce Waywoda Transsiluan. Michael R...

deczember 31-iki dátummal ellátott, ünnepélyesen megpecsételt oklevélben megfogadta, hogy Grittinek, a kormányzónak, kincstárnoknak és király tanácsosának mindenben, a mi a király, a szabadság (!) és az ország jólétét czélozza, a lehető legnagyobb buzgalommal segítségére lesz.

Gritti jónak találta előbb kérdést intézni Konstantinápolyba, hogy a neki adományozott és biztosított méltóságot elfogadhatja-e?[2] Csak azután érezte magát biztosnak méltóságában. A biztosító okmányt Nádasdy, Czibak, Statilius és Athinai is aláírták. Ennek daczára a boszúálló olasz nem tudta megbocsátani, hogy kineveztetését ellenezték. Gyülöletével üldözte őket.

Czibaknak később meg kellett halnia és úgy látszik, mintha ugyanezt a sorsot szánta volna Statiliusnak is.[3] Athinay budai várkapitányságától megfosztatott, mihelyt Grittinek ott szabad keze volt. De Nádasdy Tamást, kire lett volna oka haragudni, mert 1529-ben életét neki köszönhette, meg akarta magának nyerni. Kinevezte — ő és nem a király — mielőtt Budát elhagyta volna, 1531 január 12-ikén az ország alkormányzójává és a maga helyettesévé.[4] Midőn Nádasdy e kétes értékű kitüntetést, nem minden gőg nélkül, visszautasította, Grittivel való viszonyát végkép elrontotta. Azonban a neki kivetett hálóból eszélyességénél és másünnen jövő intéseknél fogva mindig ki tudott menekülni. Ez a január 12-iki kinevezési okmány különös egy irat! Egész világosan azt tartalmazza, hogy, ha a király vagy bárki más az «officium gubernationis»-ba — a mi csakis a közigazgatást jelentheti, — beleavatkoznék, az alkormányzó ezt azonnal Grittinek jelenteni és hivatalát elhagyni tartozik. Nem tűnik-e fel Gritti kormányzósága ebben a világításban úgy, mint a király ugyanazon időben való lemondása?

polgáraihoz 1531 január 6). — Körmöczbánya, városi levélárt.

[1] Az eredeti az Országos Levéltárban Budapesten. Lásd Kovachich, Vestigia comitiorum I. k. 647. l. — Fraknói, Mon. comit. I. k. 251. l.

[2] Della Valle, i. m. 21. l.

[3] Verancsics, 36. l.

[4] Archiv f. öst. Geschichte XXI. k. 83, 89. l. (Gritti Nádasdyhoz 1531 január 12. — Orsz. Levéltár). — Mayláth, Gesch. der Ungarn, III. k. 28. l.

Az október 4-ikén megkezdett egyezkedési tanácskozás Posenben, a melynek megtartására János király a szultán beleegyezését kikérte és megnyerte, csak féleredményre vezetett. Jánosnak kétségtelenül Gritti által formulázott követelésére nézve, hogy országát egész haláláig megtarthassa, mire azután Ferdinándra szálljon, természetesen nem tudtak megegyezni. Azonban a Lengyelország és Szászország részéről tett indítvány, hogy 1530 deczember 13-ikától egy évre a hadakozó felek tényleges birtokállományuk fentartása mellett fegyverszünetet kössenek, időközben pedig a portát birják fegyverszünetre vagy békekötésre, általános helyesléssel találkozott. Ferdinánd 1530 november 25-ikén elfogadta az ajánlatot; de János jónak látta a szultán helybenhagyását kikérni.[1] Végül 1531 január 23-ikán Laski által három havi fegyverszünetet kötött. Természetesen az eközben megkezdett budai ostrom tovább tartott és a panasz, melyet Gritti azután e miatt, mint a fegyverszünet megtörése miatt emelt, jogosulatlan volt. Mint a lengyel király követe 1531 februárban a császárnak jelentette,[2] a porta Grittit ép akkor küldte a poseni tanácskozmányokra, a melyeken Ferdinándot mindennemű fenyegetéssel lemondásra kellett volna rábirni; egyidejűleg megtudjuk azt is, Herberstein Zsigmondnak, a poseni osztrák meghatalmazottnak egy Ferdinándhoz intézett iratából, hogy neki — Herbersteinnek — sikerült rábirni Laskit,[3] hogy Bécsbe utazzék, a ki is e czélból menedéklevelet kér. Laski reméli, hogy Grittit is rábeszélheti, hogy vele együtt Bécsbe jöjjön! Csak a neve ne foglaltassék a menedéklevélbe, hogy «ezt valamikép bűnül ne rójják föl neki». Gritti már bizonynyal akkoriban is azon igyekezett, hogy a Habsburg házhoz vezető minden hidat föl ne égessen és ebben találkozott Laski barátjának nézeteivel. Azonban Magyarországtól minden körülmények között távol akarta tartani. Innen magyarázhatók meg 1530 deczemberben és 1531 ugyancsak deczemberben kelt iratai és jelentései V. Károly csá-

[1] Huber, i. m. IV, k. 34. l.

[2] Buchholtz, i. m. IV, k. 542. l.

[3] Bécsi állami levéltár. Levél 1530 nov. 9—10-ikéről.

szárhoz és Zsigmond lengyel királyhoz,[1] melyek ijesztő híreket tartalmaznak a törökök óriási hadikészületeiről, hogy már minden ellentállás hasztalan; a szultán négy hadsereget akar megindítani: az elsőt személyesen vezeti Bécs ellen, a második Morva-

19. ZSIGMOND LENGYEL KIRÁLY.

országot és Sziléziát fogja elpusztítani, a harmadik Csehország ellen fog nyomúlni és a negyediket Olaszországba szállítják, hogy

[1] 1.) Gritti levele V. Károlyhoz 1530 decz. 23. Lanz, Correspondenz Carls V. 1844 1. k. 411. l. és Mon. Hung. hist. Dipl. 1. k. 81—82. l. 2.) Gritti levele Zsigmond lengyel királyhoz, 1530 decz. 27. Quellen u. Erört. IV. k. 36. sz. Gritti Costka Szaniszlónak adott utasitásai a lengyel király részére (17 fő- és 2 pótló-pontban). Quellen u. Erört. IV. k. 88 92. l. — Gritti megbizólevele Minkwitz Miklós részére a bajor herczegek-

a nápolyi királyságot megtámadja; Német- és Olaszországot tűzzel-vassal pusztítják el. Ő jó keresztény és jót kiván a kereszténységnek és keresztényeknek s keservesen esik neki, ha ebben kétkednek vagy őt teszik felelőssé a török veszedelemért. Ismeri a törökök nézeteit: ezek sohasem fogják eltűrni, hogy a németek Magyarországon uralkodjanak; a Habsburg ház volt az — mondja korának sajátszerű képes kifejezésmódjával — mely az alvó kígyó farkára lépett, úgy hogy most fulánkját mutogatja; a Habsburgháznak Magyarországról le kell mondania és Ferdinánd királynak át kell engedni ezt az országot ellenfele javára; más megoldás nem képzelhető. Ha egyszer Magyarországban a rendes állapotok helyreállottak, akkor minden, embertől kitelhetőt el fog követni, hogy a keresztény vallás javát előmozdítsa.

Látni való ebből, hogy úgy beszél, mintha az ország ura volna. Mindezek felől — írja — márcziusig bizonyosságban kell lennie; ha addig a porta nem kap megnyugtató értesülést, akkor a harcz kikerülhetetlen. A lengyel királyt Kosztka Szaniszló ügynöke által akarta a maga részére hangolni, felszólíttatta Lajos és Vilmos bajor herczegeket Minkwitz Miklós,[1] lengyel szolgálatban álló szász lovag által, hogy birják rá a Habsburgokat; levélben fordúlt VII. Kelemen pápához, hogy közvetítsen a feleknél; ha közbelépésük nem használna semmit, akkor Károlyt és Ferdinándot éri a felelősség a vérért, a melynek akkor okvetlenül folynia kell.

Lehetetlen ezt a buzgalmat a kereszténység békéjeért komolyan venni. Azt a férfit, kit egy párt már most úgy állított oda, mint Magyarország legrátermettebb urát (señor), bizonyosan közelebb fekvő okok bírták rá, hogy a Habsburg-ház igényeivel szemben oly állhatatosan állást foglaljon. A mig a viszály az ország birtokáért tartott, mindig eszébe juthatott a szultánnak, hogy fenyegetését megvalósítsa és Magyarországot török szandzsák-

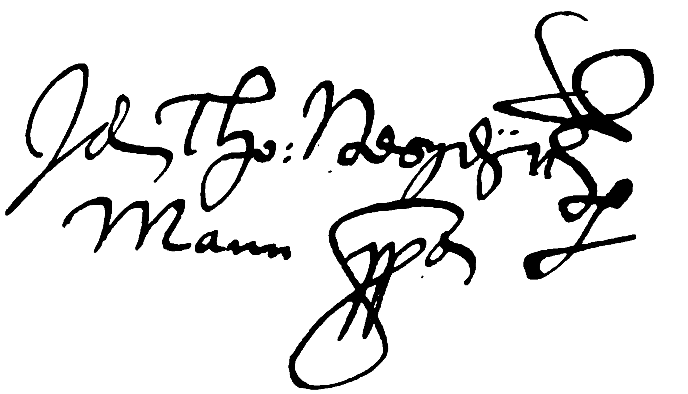
hez. Buda, 1531. jan. 10. Quellen und Erört. IV. k. 94, 95, 99, 101, 110, 119. l. — Negociations de la France dans le Levant, publiés par Charrière (1/24. Collection des documents) 1. k. 184. l. — I. Ferencz levele az auxerrei érsekhez, 1531 január 25. Buchholtz, IV. k. 542. l.

[1] Minkwitz a missziót január 31-én Kresdorffer Mártonra ruházta át. Quellen und Erört. IV. k. 99. l.

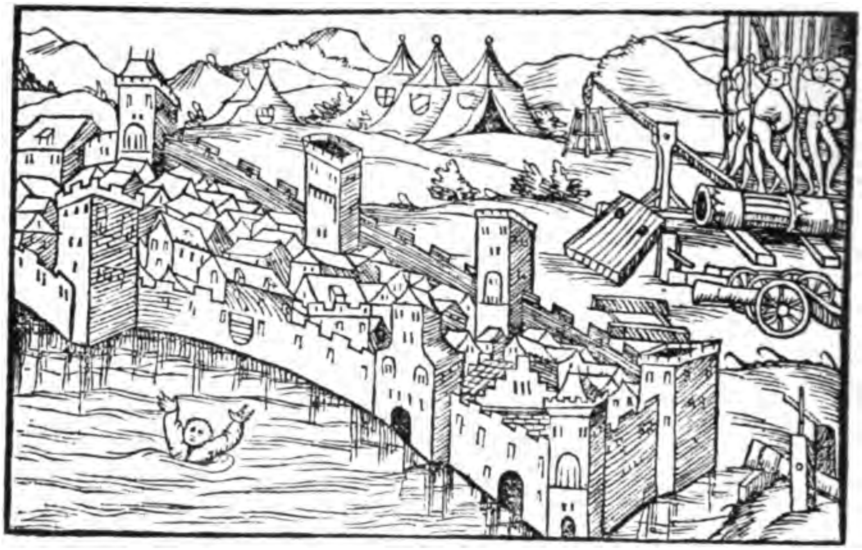
sággá tegye. De ha Ferdinánd király igényeiről egyszer lemondott, akkor igen kellemes és jövedelmező foglalkozás volt a gyönge király gyámját játszani. És ki tudja, nem akad-e alkalom teljesen véget is vetni az ő uraságának. Hogy már most is teljes tudatában volt hatalmának, annak a többek között újabb, véres bizonyítékát adta. János király az Árthándy testvéreket, Pált és Balázst, Ferdinánd királyhoz való áruló üzelmek gyanújában, 1531 január 9-ikén Budán börtönre vettette. Gritti gyűlölte őket, mint az ellene szövetkezett nemesi társaság híveit. Azért még a hó folyamán, midőn a király alkalmilag vadászaton volt, hajnalban a város elé vezetteté és előzetes ítélethozatal nélkül lefejezteté a két testvért. E tettet nyomon követte a szárnyaló hír, hogy Gritti különösen Árthándy Pál dús vagyonát akarta megkaparítani és hogy Nádasdy Tamás volt, a ki azt megmentette.[1] Abban a reményben, hogy egyfelől kinyeri a szultán beleegyezését a január 23-ikán Visegrádon Laski és Rogendorf között április 22-éig kötött fegyverszünethez, másfelől, hogy e közben a bajor herczegek és a lengyel király igyekezetét a Habsburgoknál érvényesülni látja, január végén, a mint megbízatása parancsolta, visszatért Konstantinápolyba.[2] Milyen nagyszerűen sikerült eddig minden terve! A siker kecsegtette, szerencséje elérte a zenitet.

[1] Hatvani, Magyar történelmi okmánytár, I. k. 122. l.

[2] Az iránt, hogy a kivégzés nem 1533-ban (Szerémi 318), hanem 1531-ben (Verancsics 34) történt, lásd Bunyitay munkáját, «A váradi püspökség története», III. k. 197–198. l. – Továbbá Mon. Hung. hist. Dipl. I. k. 333. l. XXV. k. 272. l.

20. NÁDASDY TAMÁS ALÁIRÁSA.

21. A HÉTTORONY KONSTANTINÁPOLYBAN.

V.

A HATALOM TETŐPONTJÁN.

GRITTI Lajos 1531 február végén tért vissza Konstantinápolyba. Buda megvédelmezőjét hősként ünnepelték és dicsőítésekkel halmozták el. A hatalomnak, befolyásnak legmagasabb csúcsára emelkedett. Most, hogy Musztafa basa halva volt, Ájász képzettsége pedig még az ozman igényeket sem elégítette ki, Grittit rangra és tekintélyre nézve a birodalom második emberének lehetett tekinteni.[1] A szultán a legbizalmasabb módon érintkezett vele. Egy krakói török követség elbeszéli, hogy Gritti a császárnál kitűnő tekintélyben áll, és hogy többször látták, a mint a szultán karon fogta és szeretetteljesen, barátságosan beszélgetett vele.[2]

[1] Viaggi alla Tana, 156b. l.
[2] Quellen u. Erört. IV. k. 107. l.

Alig történhetett valami nyugaton, a miről tudomást ne nyert volna. Tanácskozás, tárgyalás ő nélküle meg nem eshetett. Ennek következtében felfuvalkodva, a török birodalomban a legnagyobb tekintélyt követelte magának. Ez volt az az idő, a mikor beszélték, hogy elhagyta vallását és a vezérek közé vétetett fel.[1] Mint olyant is üdvözölték az utczákon, a mit persze a basák nem vettek jó néven. Nekik fájdalmasan esett, hogy meg vannak fosztva attól a tisztességtől, melyben a gyaur oly bőségesen részesült. De Ibrahimtól való félelmükben jónak látták ellenszenvüket palástolni. Mert Ibrahim barátsága mindenkor főtamasztéka volt Gritti hatalmának. Ő volt a szultán és a «bégogli» közt a közvetítő. Ez szemmel látható volt 1533-ban, midőn Ibrahim Perzsiába küldetett; a Konstantinápolyban magára hagyott Gritti állása azonnal megrendült. De tudott is bánni Ibrahimmal. Della Valle egy 1533-ban történt mulatságos esetet beszél el. A velenczei köztársaság folyamodott a portához, hogy küldjön gabonát. De az aratás Törökországban sem ütött ki nagyon jól és a gabona megdrágult. Gritti mégis magára vállalta, hogy a basát ez irányban kellőleg fogja hangolni; jelentkezett nála és más basákat is talált ott. Ibrahim, ki a tereferét szerette, megszólítá Grittit: «Ma éjjel álmodtam rólad, fehér ruhában láttalak, hatalmas turbánnal a fejeden.» — «A dolog világos, válaszolá Gritti hidegvérrel, a fehér köntös hozzád való hűségemet jelenti, a turbán pedig, melyet álmodban viseltem, a tied, melynek árnyékában élek és lélekzem.» Ibrahim, ki a vastagabb hízelgések iránt is fogékony volt, kedvezően fogadta a választ, valamint Gritti kérelmét. Nehány kérelmező szó és Ibrahim 5 gabonával megrakott hajó elindítására kiadta a parancsot.

Gritti úgy vélte, nem szükséges az ellene irányuló ellenszenvvel törődnie. Atyja, a doge, ki hosszú évek tapasztalásából jól ismerte a török viszonyokat, leveleiben hasztalan kötötte lelkére ismételten, hogy a törökök ügyeibe ne nagyon avatkozzék és valahogy eszébe ne jusson barbár országok kormányzására törе-

[1] Jovius, i. m. XXXIII. r. 131 a. l., de ezt ő maga sem hiszi el.

kedni. Nem vette figyelembe a jóakaratu tanácsokat.[1] Ha kérdezzük, mikép sikerült neki ily előkelő állást elfoglalnia és megtartania, úgy erre azt kell felelnünk, hogy sikereit vagyona czélszerű fölhasználásának köszönhette. Ő volt Keleteurópa urának fő pénzkölcsönzője. Eszünkbe jut a felső németországi kereskedelmi házak, a Habsburgok bankárjainak különleges jelentősége, ha látjuk, hogy Gritti Lajos mikép tudta magát a Kelet hatalmasainak hitelezőjévé tenni. Hogy a pazarul költekező Ibrahim basa — kiről azt mondják, hogy Grittitől egész nyaralót kapott ajándékba, kertekkel együtt — folyvást adósa volt, azon nincs mit csodálkozni. Hisz könnyen fizethette a kamatokat. A mint Gritti Budáról visszatért, Ibrahim ráruházta a' görög tengeri városok adóinak kezelését, azonkívül neki ajándékozta Gallipoli, Anguri és Cargadori városok jövedelmét, a mi évenként 40,000 aranyra rúgott. A mennyi kereskedelmi kiváltságot Gritti csak akart, Ibrahim annyit szerzett neki. A konstantinápolyi városi adók kezelését is kezeibe kapta. Gritti általában úgy tűnik fel, mint Törökország bankárja.[2] János király óriási összeggel, háromszázezer aranynyal volt adósa, úgy hogy már 1531-ben kénytelen volt neki más jövedelmező források mellett még a ragusai köztársaság által Magyarországnak fizetendő évi jutalékot és később Szeged város adóját is lekötni. De mi ez még ahoz képest, mikor János király kénytelen kormányzójának előlegek fejében Magyarország valamennyi püspöki jövedelmét elzálogosítani.[3] Rinconnak, a franczia követnek is 10,000 aranyat adott kölcsön,[4] és így ezt a lajstromot még jóval meg lehetne nyujtani. A mármarosi jövedelem magában 25,000 aranyra (80,000 tallér)

[1] Viaggi alla Tana, 156—177. l. — Magy. Tört. Tár, III. k. 10—34, 35. l. — Gévay, i. m. 1533, 29.

[2] Jovius, i. m. XXXII. k. 131 a l. és Katona, Hist. crit. Regum Hungariae.

[3] Így mondja ő maga: «Joannes rex debet mihi magis quam trecenta millia ducatorum, quae ego ipsi dedi mutuo de meo.» Gévay, i. m. II. k. 1534, 37. — Hasonlókép Tranquillus, i. m. 24 a l. — Viaggi alla Tana, 157 a, 158 a. — Della Valle, i. m. 19. l. — Gévay, i. m. 1534, 121. — Továbbá Pray Ep. proc., I. k. 370. l. János király levele a raguzaiakhoz 1532 jan. 8 (az 1530-iki keltezés hamis). — Tranquillus, i. m. 14 a l. — Tört. Tár, XII. k. 317. l.

[4] Lásd Óváry, i. m. II. k. 194. sz. — Voyages des Souverains des Pays-Bas, III. k. 51. l.

volt becsülve. Az egri püspökség bevétele 3000 aranyat tett ki. Erdély jövedelmeinek egy jó része Gritti pénztárába folyt be. Mekkora pénzbeli hasznot húzott kormányzói és kincstárnoki hivatalából, azt ma már nem lehet megállapitani; de bizonynyal rendkívül nagy összegeket harácsolhatott. Ez Magyarországnak valóságos kiszivattyúzása volt.

E politikai pénzügyletek mellett Gritti kereskedelmi tevékenységét sem függesztette fel. Mint kalmár lett nagygyá, gazdaggá, kalmár is akart maradni. A mikor Jonus bég, az olasz renegát és portai tolmács, Schepper Kornélnak, V. Károly követének azt mondta: «Gritti egyszerre akar úr és kereskedő lenni — nem képes természetét megtagadni,» eltalálta az igazat. A haszon a politikai tervekkel elfoglalt férfiúra nézve mindig kecsegtető maradt. A velenczei kereskedőkkel, mint már említettük, egész életén át folytonos összeköttetésben állott. Szolimán szultán az ő közvetítésére vett 1534-ben velenczei kereskedőktől egy ékkövekkel díszített arany edényt 200,000 aranyért, a mely összegből azonban csak 90,000-et fizettek ki, mert Gritti időközben meghalt, a mi a kereskedők bukását vonta maga után.[1] Lőrincz testvére valódi üzleti leveleket intéz hozzá Velenczéből. A bukott kereskedőnek provisiora van szüksége és gazdag testvérétől akarja azt kieszközölni. Gritti Lajos e leveleket már nem kapta meg. E levelekben főleg ékkövekről van szó, de van sok más üzleti ügyről is. Így arról értesíti Lőrincz, hogy minden utánjárás daczára sem sikerült Felső-Olaszországban olyan kutyákat találnia, a milyeneket a kormányzó óhajtott és egész stylistikai ügyességét egy szép macska leírására fordítja, «a milyen szépet soha életében sem látott,» és a melyet kétségtelenül el akart testvérének adni.[2] Az ékszerkereskedést folyvást előszeretettel űzte a kormányzó; de a kereskedés más ágaiban is nagy jártasságot tanúsított. A bajor követtől tudjuk, hogy nagyon otthonos volt a bányászati dolgokban.[3] Poli-

[1] Della Valle, i. m. 35. l.

[2] Mind a két levél, valamint egy hasonló tartalmú harmadik, melyet egy bizonyos Pictor János Mária írt 1534 szeptember 15-én, a bécsi állami levéltárban van.

[3] Quellen u. Erört., IV. k. 318. l.

tikai levelei, melyekhez nem használt stilistikai mintákat, félreismerhetetlenül kereskedelmi irályt mutatnak. Ha kereskedelmi levelezését olvassuk, csodálkozhatunk, hogy minő apró részletekkel ráért törődni a praetendens, a ki Magyarország uralmát akarta kezébe kaparintani.

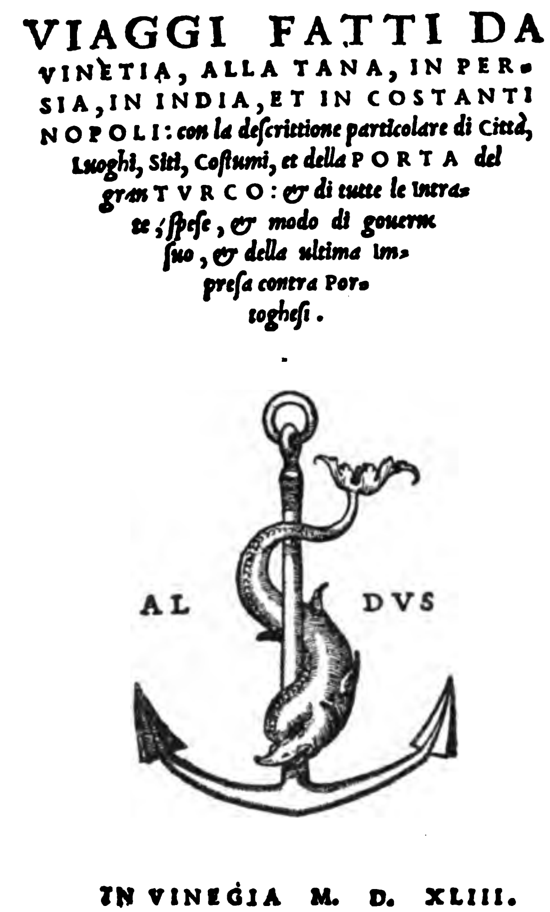
Benedetto Ramberti és az épen akkor — 1531 októberében — hozzá szolgálatba állott kamarása, Della Valle, körülményes tudósításaiból világos és — véleményem szerint — épen nem érdektelen képet alkothatunk magunknak életmódjáról és személyes tulajdonságairól.[1]

Elsőben is feltűnik Gritti hajlama a fényűzésre. Pompás palotája Galatában olasz modorban volt építve és terjedelmes kertekkel körülvéve; ablakaiból egész Konstantinápolyt át lehetett tekinteni. Hogy e pompának lehet-e még ma nyomait találni, azt eddig nem lehetett kitudni. Szerályt tartott ép úgy mint a szultán, csakhogy valamivel kisebbet; ott ép úgy megvoltak háremhölgyei és ifjai, mint akármelyik töröknek. Hogy keresztény ritus szerint nősült-e, nem tudhatni; azért gyermekeinek törvényessége kétséges. Török módra öltözködött aranyba és selyembe, de turbán nélkül. Fején az akkoriban Magyarországon divatos czobolyprémes süveget viselte. Ruháival pazarul bánt; miután hétszer-nyolczszor viselte, szolgáinak ajándékozta azokat. Szolgákat pedig rengeteg nagy számmal tartott. Ezt már életmódja is megkövetelte. Ha lóra ülve elhagyta palotáját — a mi ritkán esett meg, mert nem szeretett a nép közé keveredni — hosszú sor gyalogos szolgával kisértette magát. A ki beszélni akart vele, csak két sor testőr közt juthatott hozzá, nem azért, mintha bizalmatlankodott vagy épen félt volna, hanem a pompa kedvéért. A fényes fölvonulásoknak mestere volt; csak el kell olvasni Della Vallenál a budai 1532 július havi bevonulást vagy

[1] Az utóbbi urának hű szolgája, azért ítéletében nagyon is kedvez neki, könnyenhivő és különösen az idők megjelölésében zavaros. Viaggi alla Tana, 156a—157b l. és Della Valle, i. m. 18. és köv. ll.

[2] Della Valle, i. m. 27 és 33 l. és Museus, i. m. 65—66. l. — Quellen u. Erörterungen, IV. k. 306. l.

Museusnál a bevonulást Erdélybe 1534 nyarán.[2] Ajándékokat örömest fogadott el, de a viszonzásban sem volt fukar. A bajor követ, ki 1533 szeptemberben urait fölszólította, hogy «küldjenek valamit Grittinek,» biztosíthatta őket arról, hogy Gritti mindent

VIAGGI FATTI DA VINETIA, ALLA TANA, IN PERSIA, IN INDIA, ET IN COSTANTINOPOLI: con la descrittione particolare di Città, Luoghi, Siti, Costumi, et della PORTA del gran TVRCO: & di tutte le intrate, spese, & modo di governo suo, & della ultima impresa contra Portoghesi.

IN VINEGIA M. D. XLIII.

22. A RAMBERTI TUDÓSÍTÁSÁT TARTALMAZÓ MUNKA CZÍMLAPJA.

tízszeresen vissza fog fizetni. Benedetto Ramberti pénzen vett rabszolgáinak számát ötszázra teszi; Magyarországon és Törökországban még egyszer annyian esznek asztalánál. Istállóiban 600 ló, 150 teve és 60 öszvér volt. Szerette a bőséges lakomákat, bár ő maga mértékletes volt, keveset evett és még kevesebbet ivott.

Szerette a pártfogót játszani és szivesen ajándékozott; az emberek vetekedtek, hogy a kengyelét tartsák, mert tekintélyes borravaló volt a jutalom. Ha megjelent az utczán, szeretett pénzt szórni és inkább hiúságból, semmint nagylelkűségből nem egyszer bocsátott szabadon rabszolgákat jelentéktelen szolgálatokért.

Nagylelkűségének és bőkezűségének tényeit mindig magasztalva akarta látni; ha nem tették mások, megtette ő maga. Semmi sem hangolta le jobban és semmi sem indíthatta nagyobb panaszra, mint azoknak a hálátlansága, a kikkel jót tett.

Valódi vallásos érzületet nem találunk benne, bár pontosan jelen volt a misén s a többi keresztény ájtatosságon és keresztény voltát leveleiben unos-untig hangoztatta. Bartolo Fontionak, a protestánssá lett minoritának, a kit Velenczéből kiűztek és ki Luthernek a keresztény német nemességhez intézett munkáját olaszra fordította, menhelyet adott.[1] A törökök közt úgy viselte magát mint vérbeli török, a keresztények közt mint keresztény; e tekintetben a szükség vagy előny volt előtte irányadó.

Ötvenegy éves korában csak negyven évesnek látszott. Haja nem őszült, mozgása fiatalos és eleven volt. Nagy és tekintélyes termete meghaladta a középmértéket, arcza erősen megbarnúlt; haja, szakálla, összenőtt szemöldöke fekete, szeme nagy, sötét és szokatlanul élénk volt. Melegséggel, élénk mozdulatokkal beszélt és mint barátja, Ibrahim basa; az egyszer kitörő szóáradatot csak nagy nehezen tudta megfékezni. Hogy a görög, török és olasz nyelven kívül tudta volna a latint is, alap nélkül állítja a két említett író. A Habsburgok követei nehezen tudtak vele érintkezni 1533-ban, mert nem tudott latinul társalogni.[2] Szüntelenül fáradhatatlan tevékenységben, lázas cselekvésben látjuk; állásának nagyságát még fölülmúlja önmagáról és tehetségéről táplált véleménye; hírneves példákra hivatkozva mondogatta, mily szép volna, ha egy Gritti Lajos saját derekassága által jutna el arra a magas polczra, melyet mások csak erőszakkal vagy születésükkel tudnak elérni.

[1] Nuntiaturberichte aus Deutschland, I. k. 172. l.

[2] Gévay, i. m. II. k. 1534, 120.

Megfogható volt, hogy a vakító fényűzés, melylyel a giaur föllépett és jól ismert hajlandósága: játszani mindenfelé a pártfogót, egyre hozzája vonzotta a kitűntetésekre és jutalmakra áhítozókat. Konstantinápolyban a szegények a legnagyobb tisztelettel magasztalták. Olaszországból és a magyar földről kisebb és nagyobb írók keresték fel magasztaló dedicatióikkal. Pietro Aretino, a renaissance költője, ki el nem mulasztotta bármely jelentékenyebb vagy vagyonosabb egyént megénekelni, útatmódot talált, hogy Gritti Lajos kegyéhez és zsebéhez hozzáférjen; 1534 szeptemberében «jóltevőjének és védő patrónusának» mint hálaüdvözletet elküldte Dávid hét bűnbánó zsoltárát, melyeket épületes mondásokkal diszített fel. Midőn Gritti januárban egri püspökségének székhelyére érkezett, a költő fölmagasztalta egy 66 soros költeményben mint Magyarország megmentőjét a szorongattatásoktól és keservektől, mint atyja erényeinek örökösét, a kiben Camillus, Numa, Fabricius és más kitűnő római férfiak jó tulajdonságai frigyre léptek.[1] Az agyonmagasztalt férfiú bizonynyal fogékony volt ily hízelgések iránt!

* * *

Laski Jeromos, miután Visegrádon Rogendorffal a fegyvernyugvást illető tárgyalásait befejezte, Konstantinápolyba utazott, hogy Szolimán szultántól a fegyverszünetnek még egy további évre való meghosszabbítását kieszközölje. Kiséretében egyszersmind a portára érkezett Fernando Quiros spanyol kapitány is, a kit Rogendorf hasonló ügyben küldött ki és a kit még azonkívül Grittihez intézett levelekkel is ellátott. Gritti válasza 1531 márczius 7-ikéről van keltezve; hangsúlyozza, mily őszintén munkálkodik Magyarország javán és a fegyverszünet létrejövetelén. Felszólítja Rogendorfot, hogy mint már az V. Károlyhoz és más fejedelmekhez intézett iratokban is benfoglaltatik, igyekezzék a maga részéről is Ferdinánd királyt a Magyarországról való lemondásra rábirni, »a közjót a magánérdek fölé helyezni», mert

[1] Bécsi cs. és k. udv. könyvtár. Cod. 15023, 1b—2b. l.

Magyarország csak János király uralma alatt találhatja meg sóvárgott és szükséges nyugalmát, máskülönben bukása elkerülhetetlen.[1]

A szultán engedékenynek mutatkozott, de csak hosszabb, fáradságos tárgyalások után; végre meghosszabbította a fegyverszünetet 1532 május 1-ig, a mi elég időt nyújtott arra, hogy a Habsburg-ház lemondását az országról ki lehessen eszközölni. A mindkét részről való párthíveknek, kik már mintegy tátott szájjal lesték a zsákmányt, szigorúan meghagyatott, hogy a békét megtartsák. 1531 májusban újra megjelentek Visegrádon az ellenkirályok követei, Rogendorf, Wels Lénárt, Herberstein Zsigmond az egyik, Laski és társai a másik részről, hogy a béketárgyalásokat megkezdjék. Fárasztó volna utána járni mindazon egymást keresztező és ellensúlyozó befolyásoknak, melyek az ellenfelek megegyezését meghiusították. A tárgyalások végén kiderült, hogy egyezséget létrehozni lehetetlen, miután egyik uralkodó sem akar visszalépni. Senki sem óhajtotta annyira az egyezséget a Habsburg-ház rovására, mint Gritti. Mennyi levelet írt, hány követet küldött! Nem elégedve meg a lengyel közvetítéssel, mely pedig elég megbízható volt, azon törekedett, hogy — látszólag a velenczei köztársaság beleegyezésével[2] — Ferdinándra nézve bizonynyal hátrányos franczia közvetítést kezdeményezzen és ez ügyben Párisba küldötte testvérét, Györgyöt. Ennek egyszersmind feladata lett volna behajtani a 10,000 aranyat, melylyel Rincon adós maradt. A kisérlet nem sikerült; Asti császári kormányzója 1531 julius 28-ikán elfogatta Györgyöt; a császár parancsára azonban megint szabadon bocsátotta. Gritti Lajos V. Károly előtt is oly nagy tekintélyben állott, hogy fivére szabadon bocsátása által őt magának lekötelezni vélte, ámbár Ferdinánd nagyon rajta volt, hogy a török és magyar praktikákban oly jártas férfiút ne engedjék el csak úgy könnyedén.[3]

[1] Buchholtz, Urkundenbuch 46 és IV. k. 543. l.

[2] Velenczei állami levéltár. A tizek tanácsának levele Pietro Zenhez 1531 júl. 14. Secr. cons. Dieci 84/3. 92.

[3] Summario di quello ha deponuto el signor Georgio Gritti 1532 a bécsi állami levéltárban. — Velenczei állami levéltár, Secr. cons. X, LXXXIV, 3, 90. — Lang, Correspondenz, I. k. 490, 509. l. — Papiers

Grittit abban a törekvésében, hogy Magyarországot a Habsburgoktól megszabadítsa, épen nem a János király iránti loyalitás vezérelte. Kétségtelen, hogy Gritti konstantinápolyi tartózkodását inkább a maga, mint János király érdekében használta fel. Sok oldalról vesszük azt az értesülést, hogy azon jár az esze, mikép szakítson Jánossal és szerezze meg Magyarországon az uralmat vagy akár a királyi méltóságot. Az ország általános helyzete nagyon kedvezett czéljainak. A közhangulat mindenütt a legnagyobb elégületlenséget mutatta, a mi mind a két királynak trónjába kerülhetett.

János királyt nem szerették, mert a török pártfogolta, a ki az ország egyes vidékeit elpusztította; növelte az ellenszenvet Grittit kormányzóvá való kinevezése. Ép oly kevéssé volt népszerű Ferdinánd, a ki szüntelenül a német birodalmi és egyéb ügyekkel volt elfoglalva, különösen miután 1531 január 5-ikén római királlyá választatott. Éveken át nem tette lábát az országba és ép oly képtelennek látszott a török veszedelem elhárítására, mint ellenfele. A Habsburg házhoz híven szító férfiak is úgy nyilatkoztak, hogy a király ne csak szóval és írásban, hanem valóságos cselekedetekkel jöjjön az ország segítségére; ha ez nem történik meg, nem marad más hátra, mint a töröknek adni az országot, mert jobb holnap meghalni, mint ma.[1] Így Várdai Pál esztergomi érsek törekvése 1530 januáriusában, hogy a mindkét pártbeli országnagyoknak egy összejövetelét létrehozza, kedvező talajra talált. Ugyanily irányban működött 1531 tavaszán Perényi Péter abban a reményben, hogy fölviheti a királyságig vagy kormányzóságig, mert ő is dicsekedhetett Ibrahim kegyével. E szerint ő volt anegyedik trónkövetelő. Meghívására 1531 márcziusban mintegy 100 egyházi és világi főúr gyűlt össze Székesfejérvárt, a kik mind a két király ellen keserű panaszokban törtek ki és mint egy magyar függetlenségi párt elhatározták, hogy május 18-ikára Veszprémbe országgyűlést hívnak egybe. Hogy létezett az ország-

d'État de Grenvelle, I. k. 555. l. – Óváry, i. m. II. k. 194. sz.

[1] Buchholtz, i. m. IV. k. 552—553. l.

ban egy Gritti felé hajló nem megvetendő párt is, említve volt. A megbénított, elcsigázott ország egyre több töredékre oszladozott.

Grittiről már 1531 márczius havában beszélték tekintélyes emberek, hogy Ibrahim barátságát és János népszerűtlenségét ki akarja használni arra a czélra, hogy az országot a maga kezére kerítse.[1] Tudta, hogy párthívei vannak. Ferdinándnak leghívebb barátai azt mondták: hogy a magyarok, ha a király részéről védelemre nem találnak, módot fognak találni arra, hogy akár János, akár Gritti alatt békében élhessenek, mert ez utóbbinak még legkönnyebben sikerülne békében élni a portával, a határtartományokat visszacsatolni és idebent rendet, békét teremteni. A töröknek amúgy is szándéka János király halála után Grittit nevezni ki az ország teljhatalmú kormányzójává. Valóban a dolog annyira jutott, hogy úgy látszott, «János vagy Gritti»[2] lett a jelszó. Az is kapóra jött Grittinek, hogy Péter moldvai vajda, a helyett, hogy a kapott parancs szerint az oroszokat nyugtalanította volna, Lengyelország területére ütött be. Ezért a lengyel király követet küldött Konstantinápolyba, ki panaszait előterjeszsze. Gritti mindjárt elkezdte cselszövényeit, azon volt, hogy az engedetlen fejedelem országát veszítse, hogy Moldvát valamikép ő maga kaphassa meg, vagy pedig valamelyik barátjának, például Laskinak, vagy épen fiának: Antalnak, kiszolgáltassa. Ugyanekkor élénk szorgoskodásban találjuk őt Klisszáért, a horvát sziklavárért, mely a mai Vocsintól délre fekszik. Ezt János király Zenggel együtt neki ajándékozta, de bizony ez danaida-ajándék volt. Mert Ferdinánd király párthívei benne ültek és a vár a hőslelkű Krusich Péterben kitűnő védelmezőre talált. Gritti ezen a ponton kereskedelmi vonalat akart magának Budáról Velencze felé alkotni és e terve találkozott a köztársaság rokonszenvével, habár ez utóbbi gondosan kerülte

[1] Conte d'Ella levele Ferrarai Miklóshoz Ragusából Anconába 1531 márczius 29 Bécsi áll. levéltár.

[2] Buchholtz, i. m. IV. k. 554. l.

is a nyilt föllépést, miután a Habsburgokkal békét kötött. Gritti azt a tanácsot kapta, hogy Clissa ostromát ne a maga, hanem János király nevében vigye keresztül. Hanem Gritti már nem

23. JÁNOS KIRÁLY PECSÉTJE.

érte meg a vár elfoglalását. Vitéz védelmezője csak a halálát követő évben hagyta azt oda.[1]

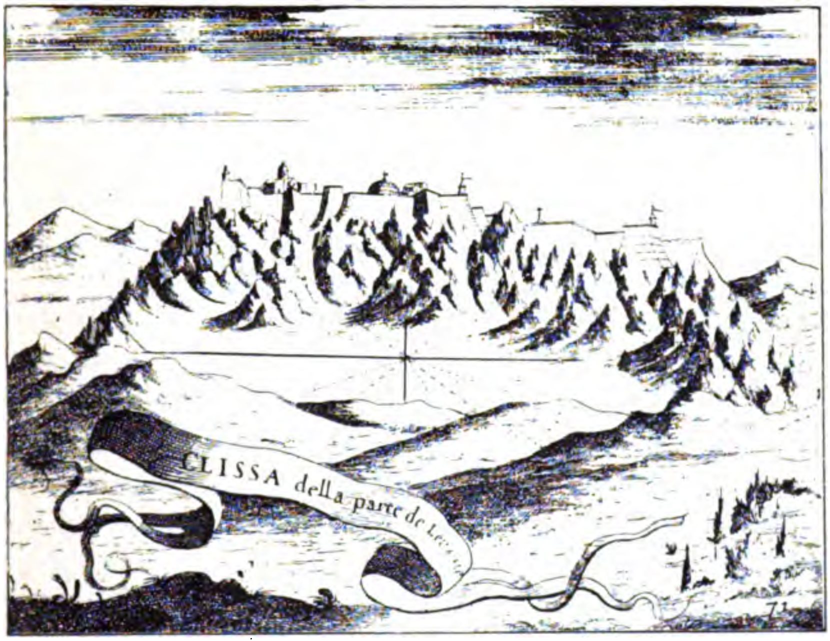
[1] Collection des Voyages des Souverains des Pays-Bas, publiés par M. Gachard et Ch. Piot. 1874–82, III. k. 532. l. – Velenczei állami levélt. Secr. cons. x, 84./3. 58. 1530á pril 21. Mikor Krusich Péter, a vár parancsnoka, 1532 tavaszán Lepoglavai Miklós várkapitányt Velenczébe küldte azzal a kérdéssel, hogy egyetértenek-e ott Gritti szándékaival és hogy az élelmi szerek szállítását Dalmácziából Velencze rendelte-e el, a szenátus azt felelte, hogy nem avatkozik a dologba, de azért az élel-

Kétségtelen, hogy a rendek függetlenségi pártjának újraalakulása nem lehetett Gritti érdekében, bármennyire is örvendhetett másfelől Magyarország politikai szétforgácsolódásának. Már az sem tetszhetett neki, hogy a párt fejei Perényi és Nádasdy voltak; az egyiktől mint vetélytársától félt, a másikat, mint ellenségét gyűlölte. Májusban és azután augusztusban össze kellett volna jönni az országnagyoknak Veszprémbe, hogy a török veszély iránt intézkedjenek. E gyűlésre meg voltak híva az alsó ausztriai rendek is,[1] hogy közösen működhessenek. Valóságban azonban a veszprémi gyűlés helyett novemberben csak egy gyéren látogatott összejövetel jött létre Zákányban. De ebben mégis a XVII. évszázadbeli nagy nemesi mozgalmak csiráját lehet felismerni. Ily természetű mozgalmaknak lelkesítő hatása szokott lenni, különösen politikailag lobbanékony népeknél. Gritti nem nézhette tétlenül, hogy magyar híveit az új párt magához vonja. Csodálatos látvány volt, hogy a három trónkövetelő, az ősi német nemzetségből származó habsburgi király, a magyar főúrból lett fejedelem és a velenczei-görög kalandor mikép igyekeztek egyesült erővel a nemzeti érzülettől áthatott rendi mozgalmat lehetetlenné tenni s a rettegett gyűlést megakadályozni. Gritti a helyzetet a maga czéljaira még más irányban is ki akarta zsákmányolni. Egy török küldött Laskit hirtelen, sértő modorban kiszólította a visegrádi tárgyalásokról. «Laski sok hajlongással és kézcsókkal fejezte ki tiszteletét a töröknek», írják Rogendorf és Fels Bécsbe, «de ez csak hallgatva állott és fejbólintással

mezés dolgában nem tett engedményeket. Bécsi áll. levélt.: Lepoglavai Miklós várnagy levele I. Ferdinándhoz 1532 május 11. — Rodrigo Niño levele ugyanahhoz 1532 május 11. — Velenczei áll. levéltár, Sen. secr. 55. k. 15. l. — A tanács egyszersmind Grittit, ki panaszt emelt, hogy terveit rosszakaratú emberek meghiusítják, megnyugtatni iparkodott, utalva Velencze szükségszerű semleges helyzetére (Vel. levélt. Sen. secr. 55. k. 16a—17b. l.) Krusich 1532 július havában maga elment a pápához és a Habsburgok követeihez, a hol 1600 aranyat és lelkes biztatásokat kapott. Mikor visszatért, Gritti emberei hatalmában találta a várat, de újra elfoglalta és minden ellenséges kisérlet daczára egész 1535-ig megtartotta. Bécsi áll. lev. Krusich jelentése 1532 szeptember 26-án. — Gévay, i. m. II. k. 1532, 48. — Vergerio pápai követ levele Carnesecchi titkárhoz. Prága, 1534 július 28. Nuntiatur-Berichte aus Deutschland, I. k. 288. l. — Collection des Voyages des Souv. des Pays-Bas III. k. 520—521. l.

[1] A meghivó az osztrák belügyminiszterium levéltárában van, Bécsben.

nyujtotta kezét (a csókra). A török Grittitől leveleket hozott Nádasdy az ő helytartója részére». Jelentette, hogy a kormányzó 20,000 lovast szándékozik a határon fölállítani, hogy a veszprémi gyűlésre felügyelhessen. De hát mi más czélból volt szükséges ilyen tekintélyes haderőt összegyűjteni, mint hogy ez vagy szétkergesse a gyűlést, vagy pedig Gritti királyságának proclamálására kényszerítse.[1] Grittinek ekként mindjárt egy jókora haderő állott volna szolgálatára. Laskit, a ki amúgy is már nem

24. CLISSA VÁRA.

nagyon vonzódott János és Gritti pártjához — Ferdinánd király 1531 május 15-ikén határozottan jelenti fivérének, hogy Laski az ő szolgálatába akar állni[2] — ez az eljárás mód felett felboszanthatta; úgy látszik, hogy e benyomások alatt nem egy, Grittire nézve kellemetlen titokról vonta le a leplet a visegrádi értekezlet tagjai előtt.[3]

[1] Buchholtz, i. m. IV. k. 545. l.
[2] Mon. Hung. hist. Dipl. I. k. 89—90. l.
[3] Lásd alább.

A Brüsszelből 1531 novemberben elterjedt hír, hogy Gritti a szeptemberre tervezett speieri birodalmi gyűlésre készül jönni, arra enged következtetni, hogy a cselszövő a Habsburgokkal közvetetlenül is érintkezésbe akart lépni;[1] sajnos, hogy az okmányok erre nézve semmiféle felvilágosítást nem nyújtanak. Ha ennek a hírnek egyáltalában alapja volt, úgy föl lehet tenni, hogy Gritti speieri látogatásával ugyanazt akarta elérni, a mire leveleiben és követségeiben törekedett, hogy t. i. Ferdinánd mondjon le a trónról. Ezt elérhetni vélte azzal, hogy élőszóval kifejti az ezzel kapcsolatos előnyöket és az elhárítható veszélyeket. Még 1531 deczember 30-ikán egy óriási török hadsereggel fenyegette Ferdinándot.[2] Egyidejűleg arról is értesülünk, hogy mint török követ részt fog venni a lengyelországi béketárgyaláson.[3] Ebben az összevisszaságban már alig lehet megtalálni a vezérfonalat. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a meghatalmazottak a visegrádi gyűlésen fontolóra vették a cselszövényeket és tanácskoztak, mikép kellene azokat ellensúlyozni. Péter moldvai vajdát Gritti határozottan megintette és János, valamint Ferdinánd egyformán lelkére kötötték a lengyel királynak, hogy a támadó elleni haragját fojtsa magába és Péter elűzése által ne mozdítsa elő Gritti érdekeit. És ezek után Laski a kalandornak egyre újabb és újabb terveit leplezte le, ha csak egy részük igaz is, hallatlanul bűnös terveket. Ezek szerint Moldva megszerzése csak az első lépés lett volna, kezdete sokkal nagyobb dolgoknak. Mihelyt ez országot hatalmába ejti, átadta volna Laskinak; ő maga pedig kisérletet tett volna Jánost méreg által tenni el láb alól, hogy így útat nyisson magának a trónhoz. Erre nézve az egyedüli forrás Laski Jeromos, a ki ugyan nem nagyon megbízható tanu; de ha meggondoljuk, hogy Gritti jelleme épen nem mutat ideális vonásokat, hogy a mérgezések klasszikus hazájában nőtt fel, a hol minden rangfokozatú politikai személyeken sikeresen végrehajtott mérgezésekre a

[1] Mon. Hung. hist. dipl. I. k. 169. l.
[2] Buchholtz, i. m. IV. k. 546. l.
[3] Hatvani M. Brüsseli okmánytár, I. k. 81. l.

jutalmak egész tarifája volt kitűzve, akkor ezt a tudósítást, összevetve a körülményekkel, eléggé elfogadhatónak tarthatjuk. Megtörtént már most, hogy János király nyílt ülésben panaszt emelt, hogy az ő kormányzója, távol a köteles hűségtől, talán hidegvérrel, azon fondorkodik, hogy helyét elfoglalja. Laski, ki a hatalmas ember haragjától rettegett, közlését úgy adta elő, mintha János király az egész rémtörténetet a különben erről értesített Péter vajdától, ez pedig közvetetlenül Konstantinápolyból tudta volna meg.[1] Az erről szóló igen figyelemreméltó levél ezt illető része megérdemli, hogy szószerint közöljük: «Hírlik, hogy Gritti Lajos eláll Magyarországot illető szándékától; a mint Laski urát a Grittivel folytatott beszélgetéseiről értesítette, ki lehetett a szavából venni, hogy János grófot el akarja árulni; előbb azonban elfoglalná Oláhországot s odaadná Laskinak. Erre János úr püspökével, Statiliussal kisütötte, hogy írjon Statilius a moldvai oláh vajdának s tanácsolja neki, hogy tudassa ezeket a híreket intésképen Jánossal, úgy, mintha híreit a török udvarból kapta volna. De ez némelyek előtt kifecsegte a dolgot, úgy hogy közhírré lett. Ezért fél Gritti a Magyarországba jöveteltől; Laski azt hiszi, nem is jön többé.»[2]

Természetes, hogy így állván a dolgok, János király igyekezett kormányzóját testétől minél távolabb tartani. Laski, a ki a tárgyaló felek egyikével sem akarta dolgát elrontani, kivitte, hogy mind a két királytól szeptemberben követek menjenek a lengyel királyi udvarhoz a fegyverszüneti tárgyalások folyta-

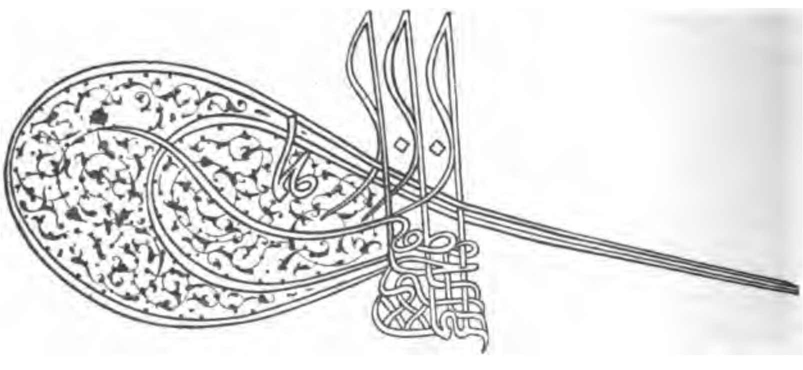
[1] Herberstein levele Ferdinándhoz 1531 nov. 2. Buchholtz, Urkundenbuch, 51. — Hasonlókép Buchholtz, i. m. IV. k. 546, 551 és 556. l.

[2] «Der Ludovicus Gritti soll seines Furnemens gen Hungern abgestanden sein, also wie Laski sein Hern bericht der reden so Griti mit Ime getan, daraus zu vernemen gewest, das er Graff Hansen welle vergeben und das Griti zufor die Wollacheien einemen thue, darnach dem Laski zustellen; hat Herr Hans mit seinem Bischolff Statilio geratschlagt, also das derselb Statilius den Moldauschen Wallachen sohls in gehaim zugeschrieben und geraten, das derselb wallach dem Janusch sohls zuschreiben und warnungsweiss verkhunden soll, alls ware Ime solhs von den Turken Hoff verkhundt worden. Der hat die Sachen laut vor meneglichen geworben, das also lautmarig worden. Darumb so scheucht der Griti das Ungarland, vermaint Laski: Er kheme mit mer herwider.»

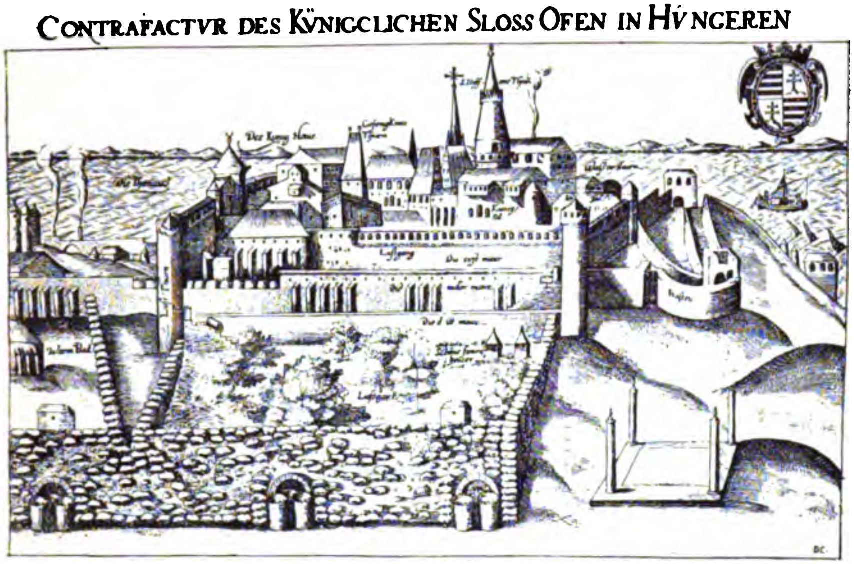
tására. János király, bármennyire hajlott is különben a békére, most már örömest látta volna, ha e tárgyalások elmaradnak, mert úgy Grittinek alkalma lett volna, hogy mint török követ ujólag megjelenjen Magyarországon.[1] A király bizalmas tanácsosai nem titkolták, hogy a királynak tudomása van róla, hogy Gritti az ő vesztére tör és királyságára pályázik.[2]

Érthetővé lesz így az is, hogy Gritti, kinek jövetelét már télire várták,[3] Magyarországra való utazásával késlekedett; csak midőn a fegyverszünet már majdnem letelt és Szolimán megtette a közvetlen előkészületeket Ausztria és a Habsburg ház ellen indítandó második nagy hadjáratához, érezte magát kellő biztosságban, hogy útra kelhessen. Tudta, hogy roppant török haderő van mögötte és mint annak előőrse 500 görög és török lovasból, valamint 200 gyalogosból álló fedezetet hozott magával. 1532 február 26-ikán indúlt el Konstantinápolyból.[4] Most nagyobb bátorságban jöhetett, mint három évvel ezelőtt; elmondhatta, ha ugyan ilyes gondolatoknak volt szivében helye, hogy a béke fentartására minden tőle kitelhetőt megtett.

1 Buchholtz, i. m. IV. k. 556. l.
2 Buchholtz, i. m. IV. k. 546. l.
3 Rodrigo Niño levele I. Ferdinándhoz. Velencze, 1532 január 16, február 3, 21, 24. — Conte d'Ella levele Ferrarihoz. Ragusa, 1532 márcz. 20. Bécsi áll. levéltár.
4 Della Valle, i. m. 21, 22, 49. l.

25. SZOLIMÁN SZULTÁN THUGRÁJA.

26. A BUDAI KIRÁLYI VÁR XVI. SZÁZADI KÉPE.

VI.

ESZTERGOM ÉS BUDA.

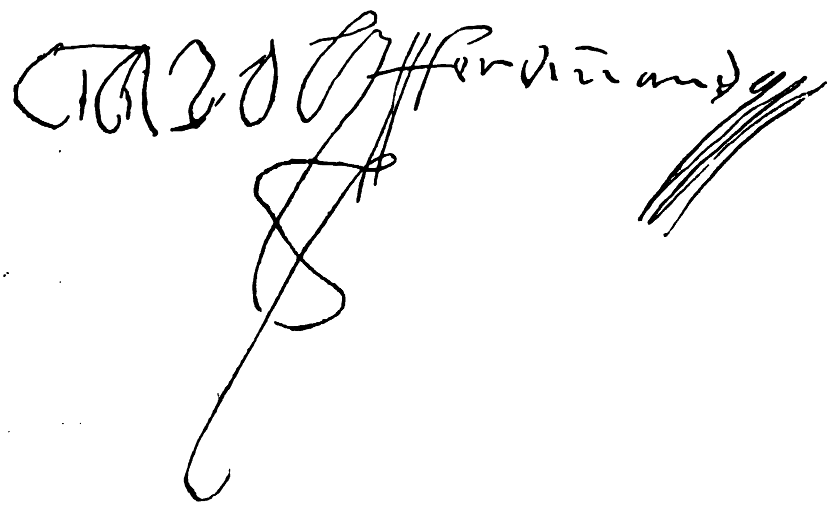
ELSŐ FERDINÁND király nem tartozik a történelem kimagasló alakjai közé; testvére alkotóképessége, a felülmulhatatlan diplomatiai ügyesség, mely a Habsburg-ház spanyol politikáját oly félelmessé tette, nem volt meg benne; nem volt hadvezér, politikai dolgokban pedig inkább V. Károly tanácsait követte, semmint hogy a maga terveit vitte volna keresztül; helytelenül teszik őt felelőssé a néha aggályt keltő útak és módokért, melyekre a habsburgi politika a XVI. évszázadban olykor rátévedt. De van rokonszenves és megnyerő vonás is e férfiú jellemében, ki amaz erkölcsileg romlott korban tisztességteljes, fáradhatatlanul szorgalmas, jószívű és jóakaratú

volt; az ellentéteket kiegyenlíteni iparkodott és a Habsburgok örökletes erényét sohasem tagadta meg, hogy a szerencsétlenségben szívós és méltóságteljes magatartást tanúsított. Midőn minden oldalról veszély környezi, a folytonos pénzhiány megbénítja, a rendek passiv és activ ellentállása cselekvéseit gátolja, nem áll el az örök- és államjog szerint őt megillető magyar királyság igényétől. De most — 1531 őszén, — mikor a török háború ismét kitörni készült, Gritti szüntelen rémítgetéseire is hallgatva, hajlandónak mutatkozott a portára kirendelt követeknek, Nogarola Lénárt és Lamberg József grófoknak megadni a felhatalmazást, hogy a legrosszabb esetben teljesítsék János király képviselőinek eddig mindig visszautasított követelését s engedjék át neki élte fogytáig akár az egész Magyarországot azzal a feltétellel, hogy halála után az ismét ő rá szálljon vissza. Mekkora küzdelmébe kerülhetett Ferdinándnak ez elhatározás!

Ki tudja, hogy nem valósul-e meg ez a megállapodás, ha a követek elutazása különféle formalitások miatt nem húzódott volna el mintegy félévig; így azonban megesett, hogy csak 1532 május 3-ikán indulva el Laibachból, a szultánt már útban találták Magyarország felé és arról értesültek, hogy a nagyúr nem annyira az ő urukkal, Bécsnek kis, szegényes birtokosával, mint inkább a büszke spanyol királylyal akar leszámolni. Mint egykor 1529-ben, úgy most is a legnagyobb engedmények se voltak képesek a háború borzalmait elhárítani.

Úgy látszik Gritti Lajost egy lázroham hosszabb időre visszatartotta Drinápolyban. Az elvesztett időt csapatok fogadására használta. Azután Nikápolyon át, hol a basa őt és kíséretét tiszteletteljesen fogadta, miután ajándékokat cseréltek egymással, április közepén megérkezett a felső Jalomniczánál fekvő Tirgovistbe, az oláh vajda székhelyére. Della Valle, kinek a menetről szóló tudósítását az országot és az embereket érdekesen jellemző megjegyzések különösen érdekessé teszik, élénk leírását adja a városnak, hogy mily büszkék a lakosok a római hagyományokra és mégis mily műveletlenek és hogy a vajda és a kor-

mányzó milyen megtiszteltetésekben részesítették egymást. Megtudjuk, hogy Gritti nehány napi tartózkodás után északra indult *parlamentot* tartani Péter moldvai vajdával, azonban rövid idő múltán csaknem futva tért vissza Tirgovistbe. Péter vajda ugyanis a Visegrádról kapott figyelmeztetésekre megfelelő módon kibékült a lengyel királlyal és most kész volt a kellemetlen vendéget tekintélyes sereggel fogadni — Della Valle túlozva 15,000 embert említ — hogy kíséretével együtt lemészárolja vagy elfogja. A Tirgovistbe visszatért Gritti után aztán értékes ajándékokat

27. V. KÁROLY ÉS FERDINÁND ALÁIRÁSA.

küldött és csodálkozásának, sajnálkozásának adott kifejezést, hogy a kormányzó olyan hirtelen visszavonult. Gritti elfogadta az ajándékokat és a megbizottakat túláradó barátsággal tüntette ki, de elég bölcs volt, hogy Moldvaország veszedelmes földjét elkerülje és birtokáról lemondjon. Átvonult az erdélyi havasokon és pünkösd hete végén Brassóba érkezett.[1]

Nem ok nélkül és már Konstantinápolyban megállapított terv

[1] Della Valle, i. m. 22—24. l. — Gritti levele Nádasdy Tamáshoz 1532 márczius 22. Pray, Ep. proc. II. k. 12. l. — Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt. II. k. 1889, 258, 259, 260—261. l. — Pray Hist. reg. Hung. Bécs, 1801, 26. jegyz. — Hatvani, Magyar történelmi okmánytár I. k. 156—158. l. — Hurmuzaki, Documente privitore. Suppl. 2. I. k. 65.

szerint választotta ezúttal az erdélyi útat. Erdély a trónviszály első éveiben — különösen a mi a szászok földjét illeti — a Ferdinánd-párt egyik erőssége volt. A szász nemzet elejétől fogva vonakodott a János által követelt hadi adó megajánlása fölött még csak tanácskozni is. Mind a három erdélyi törzs meglehetős egyértelműséggel megtagadott a földjükre menekült királytól minden segítséget, sőt kiszorították őt onnan, a szászok egyeteme azonfelül 1527 augusztus 10-ikén udvarias, de azért elég világos levelet intézett hozzá, melyben kijelentik, hogy elfordulnak tőle. Minél rettentőbbek voltak János király fenyegetései, annál kisebb hatást értek el.[1] De mint mindenütt, úgy ez esetben is, az eszközök, melyekkel Ferdinánd párthívei védelmére akart kelni, elégtelenek voltak. A bárczasági községek elöljárói már 1529-ben panaszt emelnek, hogy a szomszédos, töröktől függő népek magatartása ellenséges, «nyomorúság közepette élnek, egyik oldalon a tűz, másikon a víz».[2] A városok, közöttük Brassó, végre ha kényszerből is, az 1530 és 1531-ik évben egyenként meghódolnak. Csupán Nagy-Szeben sikeres ellentállása tartotta fenn még a mindinkább összeolvadó Habsburg-pártot; az ottani plébánián tanácskoztak a Ferdinánd iránti hűségben egymással versenyző Pempflinger Márk királybíró, a szász nemzet grófja, ki egyszersmind a reformatio egyik előharczosa volt és Gerendi Miklós katolikus püspök az eszközökről, a melyekkel meg lehetne az országot a habsburgi királynak tartani. Azon hitben voltak, hogy királyuk erőteljes fellépése könnyen visszahódíthatja mindazokat az elemeket, melyek csupán a kényszernek engedve csatlakoztak Jánoshoz. Alapos volt az a meggyőződésük, hogy Nagy-Szeben elvesztése egész Erdélyország és azzal a Habsburg-párt egyetlen keleti erősségének elvesztét jelenti. Kezdettől fogva érezték, hogy Grittinek nincs más czélja mint a várost elfoglalni. «Gritti csak a mi városunkra tör,» írja Pempflinger Márk a római

[1] Erről bővebben szól Schneller ezen értekezésében: «Reichersdorfer és kora.» Archiv für oesterr. Geschichte. XXI. k. 223. l.
[2] Archiv für siebenb. Geschichte II. k. 178. l.

királynak, «az oláhokat és moldvaiakat is mind ellenünk ingerli; egész Moldvaországot és Erdélyt hatalmába akarja keríteni; ha, a mitől Isten óvjon, városunkat meghódítja, nem János királynak, hanem a szultánnak fogja azt föntartani, és a mint már gyakran hangoztattuk, a ki Szebent bírja, az egész Erdélyt bírja.»[1]

Az események folyása ez aggodalmakat teljesen igazolta. Gritti már tekintélyes sereget hozott magával; az általa fizetett bőséges zsold az oláhokat nagy számban csalta táborába; Laski szerint júniusban már 12,000 ember élén jelent meg.[2] Tirgovistban szüntelenül fogadta János király gyors futárjait, közöttük Brodarics István kancellárt, a szerémi püspököt. Brassónak jó sok pénzébe került őket ellátni.[3] Egyik utasítását a másik után menesztette onnét Magyarországra. Mint azelőtt, ugy most is csak «helytartójával», Nádasdyval gyült meg a baja. Ez abban a véleményben volt, hogy eltekintve Gritti iránt táplált személyes ellenszenvétől, csak úgy lehet biztonságban, ha az olaszt kerüli. Gritti még Tirgovistból felszólította, hogy fontos ügyek megbeszélése végett jelenjen meg nála; Nádasdy ürügyet használva nem jött el. Majd parancsot küldött neki, hogy a közelgő háborúra toborozzon 200 derék lovast, a többire nézve pedig tartsa magát Brodarics utasításaihoz. Nádasdy talán engedelmeskedett, de távol maradt. Gritti később jónak látta biztosítani róla, hogy Magyarországban nincs jobb barátja mint ő, de Nádasdy nem mutatta magát.[4]

Gritti Brassónál tábort ütött és ott maradt május végéig. 2500 forint évi bérleti összeg fejében megengedte, hogy a város az átmenő áruczikkek után huszadot szedhessen és három évre fölmentette a várost minden rendkívüli adó alól a háború okozta

[1] 1532 márczius 23-ikán Pozsonyból írt levél a bécsi áll. levéltárban.

[2] Quellen und Erörter. IV. k. 220. l.

[3] Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt. II. k. 257–269. l.

[4] Gritti levele Nádasdyhoz, 1532 márczius 22. Pray, Ep. proc. II. k. 12. l. Orsz. levéltár. Továbbá: Tirgovist 1532 ápril 16. (Thoma Nadasdino tenenti nostro sincere dilecto); Buda, 1532 július 11. valamint Esztergom, 1532 augusztus 19. és 31. Archiv f. öst. Gesch. LXXXIII. k. 90, 93, 96. l.

károkért.[1] Miután keresztény földön volt, török szolgáit keresztény nemesekkelcserélte föl. Azután Nagy-Szebennek fordult. Mint egy, valószínűleg Gerendi által Ferdinándhoz intézett jelentésből tudjuk, még Oláhországból levelet írt a pápának, a császárnak és a római királynak, melyben kijelenti, hogy ők mindnyájan, pápa, császár és király, nem lesznek elegendő erősek ellentállni annak a török hadnak, melyet a szultán Magyarországon, Csehországban vagy Ausztriában akar kiteleltetni. Ferdinándra nézve nincs többé üdv és béke, még akkor sem, ha egész Magyarországról lemond.[2]

Most már Nagy-Szeben elfoglalására került volna a sor, hogy ezzel Erdélyben teljesen véget vessenek a Habsburg-ház uralmának; de a város ostroma, ha egyáltalán komolyan czélba vették is, sikertelen maradt. Gritti egy Gerendivel való találkozásában Szeben kapui előtt, úgy látszik, csak annyit érhetett el, hogy megigérték neki a város átadását hat hónap mulva, azon esetre, ha Ferdinánd Szolimán által legyőzetnék.[3] E problematikus igéretnél többet Gritti nem tudott kieszközölni. Június első felére összehívta az erdélyi rendeket Vizaknára «pro conservatione regni»,[4] de a gyülés megtartását nem várta be, hanem Kolozsváron át Nagyváradra vonult. Czibak Imre minden félelem nélkül találkozott vele, míg Statilius püspök arra a hírre, hogy Gritti jön, menekülni készült.[5] Innen, Debreczenen át Budára érkezett és a Kelenföldön ütött tábort. Úgy látszik, hogy már útközben találkozott János királylyal. A fővárosban nagyszerű pompával fogadták. Frangepán Ferencz, a kalocsai érsek és Brodarics István, János király kanczellárjai, Dóczy János kincstárnok számos

[1] Archiv der Stadt Kronstadt. Schnell-féle gyüjtemény II. k. 96. és 98. sz. Archiv f. öst. Gesch. LXXXIII. k. 91. l.

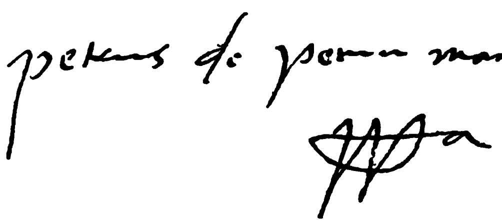
[2] Bécsi áll. levéltár.

[3] Frangepán Ferencz levele Nádasdy Tamáshoz 1532 jún. 14. Pray ep. proc. II. k. 13—15. l. — Ostermayer J. krónikája 1520—1561 Keménynél, Deutsche Fundgruben zur Gesch. Siebenbürgens, Kolozsvár, I. k. 1—69. l. «Gritti pünkösd után Brassóba jött, a honnan Szeben ellen indult, hogy azt János királynak alávesse, de semmire se tudott menni.» Ostermayer erre Grittit Budán ostrom alá véteti, «a budaiak olyan nyomorúságba kerülnek, hogy szamár- és lóhúst kell enniök.» Világos, hogy az 1530-ki ostromot érti.

[4] Pray, Ep. proc. II. k. 13—15. l. — Archiv f. oest. Gesch. XXI. k. 247. l. — Mon. Hung. hist. Dipl. XXV. k. 229—230. l.

[5] Tranquillus, i. m. 10a l.

nemes és óriási néptömeg kiséretében a Dunán át Gritti elé vonultak, hogy a királyhoz kisérjék. A ragyogó szépségü menet a budai várnak tartott. Elől ment festői öltözetében a török katonaság, azután következett a király testőrsége, majd Buda és Pest hatóságai, utánuk Szerecsen pécsi püspök és Dóczy János között Gritti Antal, végre egész sereg nemes ember után maga Gritti Lajos lóháton, szemkápráztató török öltözetben, egész vagyont hordva magán aranyban, ezüstben és ékkövekben. Kiséretét egy század janicsár és két szakasz magyar lovas képezte. János király harangzúgás és ágyúdörej közepette lovagolt eléje. Az érsek nagy misét mondott. A király még aznap kinevezte Grittit Magyarország főkapitányává és méltóságának jeléül vezéri botot

28. PERÉNYI PÉTER ALÁIRÁSA

s zászlót nyújtott át neki. Záradékul következett még egy lakoma, melyen az asztalok csak úgy roskadoztak.[1]

Az új főkapitányra fontos teendők várakoztak. Szolimán, a ki 1532 április 26-ikán indult el, most már Magyarország határán állott. János király nemeseit június 24-ikére Budára rendelte a nagyúr üdvözlésére, maga helyett pedig Grittit küldte a szultán elé. Gritti július 17-ikén hagyta el Budát és július 20-ikán érkezett a szultánhoz Eszékre.[2]

Ösztökélésére a szultán elfogatta Perényi Pétert, a függetlenségi párt fejét, mikor Valpó várából a nagyvezér látogatására jött és Konstantinápolyba visszatértében átadta öt Grittinek, hogy

[1] Della Valle, i. m. 24—26. l. a városokról élvezetes és épen nem értéktelen leírásokat közöl, a melyekre különösen felhivjuk a figyelmet.

[2] Pray ep. proc. II. k. 15. 18. l.

szolgáltassa ki a királynak és «bánjon el vele érdeme szerint.» Perényi fiát Ferenczet pedig Gritti magával vitte Törökországba, midőn 1538 márcziusban Budát elhagyta. A szánalomraméltó fiú sohasem látta többé sem atyját, sem hazáját és valószínűleg mint janicsár távol földön végezte napjait.[1]

Hogy Eszéken mit végeztek, az meglehetősen kiviláglik a későbbi eseményekből. Nagyon valószínű, hogy Gritti tárgyalásai a bajor herczegekkel összefüggésben voltak a német birodalmi neutralitással arra az esetre, ha a török Csehország ellen támadást intézne.[2] Más határozatokról biztosabb tudomásunk van. Midőn Gritti a kihallgatások és tárgyalások befejezése után Budára visszatért, János király kénytelen volt a várost és a várat neki átadni. Meg kellett élnie azt is, hogy kormányzója, kétségtelenül a szultánnak Eszéken kiadott parancsára, a keresztény tiszteket és katonákat törökökkel cserélte föl. Mondják, hogy e miatt úgy sírt mint egy gyermek. Még a távol állók is, például a franczia követek, azt írták haza, hogy Gritti hívatva van Magyarország fölött az uralmat átvenni.[3]

Vajjon azt a végzést hozták Eszéken, hogy Ausztria elfoglalása esetén Jánost a királyságtól megfoszszák és Grittit kiáltsák ki az ország urává? Némely adatok szerint Gritti rá akarta bírni a királyt, hogy rendkívüli országgyűlést hívjon egybe, azzal a jól megfontolt szándékkal, hogy majd ezt a törökök által szétugrasztja és a nemzeti királyságnak egyáltalán véget vet. Ezt a tervet pedig csak Nádasdy Tamás hiusította volna meg, ki az egészről értesülést nyert és a királyt, ki az országgyűlés összehívásának már meg volt nyerve, arról le tudta beszélni.[4] Hogy e valószínűleg túlzott híresztelésekből mennyi felelt meg a valóságnak, nehéz eldönteni. Csupán annyi bizonyos, hogy Gritti buzgón toborzott hadakat, de nem valami kaland keresztülvite-

[1] Zermegh Schwandtnernél, II. k. 406. 407. l. — Della Valle, i. m. 32. l. — Quellen u. Erört. IV. k. 253. 259. 300. l.

[2] Quellen u. Erört. IV. k. 254. l. — Huber, i. m. IV. k. 40. l.

[3] Charrière, Négociations de la France dans le Levant I. k. 212. l.

[4] Jongelinus, Catalogus palatinorum regni Hung. Katona, XX. k. 859. l.

lére, hanem hogy kellő hadierővel foghasson Esztergom ostromához, melyet a szultán elrendelt.[1]

Esztergom városa és vára volt a Habsburg birtokok legerősebb keleti pontja Magyarországon. Várdai Pál érsek magatartása nem igen volt megbízható; az 1530—31 évek függetlenségi mozgalmának ő volt a szellemi szerzője. Mivel kezdetben Ferdinándnak volt híve, Szapolyai minden vagyonát elkobozta. Ekkor történt az a különös eset, hogy egy katholikus egyházfejedelem a mohamedán császárhoz fordult, hogy ennek parancsára az elvett birtokot ismét visszakaphassa. Gritti és Laski 1529-ben tárgyaltak ez ügyben. Midőn aztán Esztergom 1530-ban Fer-

[1] Szerémi, i. m. 299—300. l. — Lásd az 1532 aug. 5-éről kelt okmányt, melyben Gritti a beszterczei tanácstól 1000 frtot és bizonyos számú lovat követel, Archiv f. ö. Gesch. LXXXIII. k. 95. l.

29. ESZTERGOM XVI. SZÁZADI KÉPE.

dinándé lett, János király párthívei, talán Várdai tudtával hirtelen meglepetéssel akarták a várat kézrekeríteni. De a merénylet balúl ütött ki s Ferdinánd keze természetesen súlyosan nehezedett a gyanus érsekre, kinek a pápa közbelépését kelle kikérnie, hogy jobb elbánásban részesülhessen.[1] A vár eldöntő ostromának tehát most kellett volna megtörténnie. Ez már czélba volt véve a hadjárat kezdetén. A velenczei tanács már 1532 május 28-ikán értesítette a franczia követet, hogy Gritti indulóban van Esztergom ellen.[2] Ferdinánd nem hagyhatta a várost minden oltalom nélkül. A szultánnak annál inkább érdekében volt, hogy támadásával az ellenfél erejének egy részét lekösse. Gritti, mint valami török alvezér augusztus 14-ikén a vett parancs szerint elindult Budáról 10,000 emberből és a dunai török flottillából álló s minden szükséges ostromszerrel fölszerelt sereggel, a kitűnően megerősített Esztergom ellen, melyet de Lazcano Tamás spanyol, német és horvát zsoldosokkal, Horváth Bertalan pedig az elmenekült érsek embereivel védelmezett. A rohamok sikertelenek maradtak; sőt az ostromlottak ismételt kitöréseikkel még érzékeny veszteségeket is okoztak az ostromló seregnek. Miután azonban az élelmi szer megfogyatkozott, kénytelenek voltak a pozsonyiaknak hírt adni, hogy ezek lássák el őket a szükségesekkel. Az ott állomásozó tanácsosok kérdést intéztek Bécsbe Ferdinánd parancsnokához, Katzianerhez. Ez, Szolimán támadásától tartva, nem merte a Bécsnél táborozó sereget megosztani és azért azt az útasítást adta, hogy induljanak el azonnal a Pozsonynál levő hatvan naszáddal Esztergom felé; ő maga nagyobb hajókkal fogja fedezni a könnyű naszádokat. A naszádosok parancsnoka, Corporanus, elsőben is Komáromnál akarta az erősítést bevárni. De Gritti szökevények által értesült a dologról és oda küldte a török flottillát. Pesthanus, a naszádok második parancsnoka, a Pozsonyba való visszavonulást tanácsolta, de Corporanus mégis Komáromban maradt. Így egy szeptemberi reggel véres csatára

[1] Óváry, i. m. II. k. 198. sz. – Bucholtz, i. m. IV. k. 543–544. l.

[2] Óváry, i. m. II. k. 196. sz. (helytelenül keltezve 1531-ről.

került a dolog, mely a naszádok teljes legyőzetésével végződött. Ugyanis a törökök egész éjjel fölfelé vonultak a Dunán és meglepve a legénységet, melyet a fölkelő nap fénye amúgy is kápráztatott, hamar erőt vettek rajta és sok naszádot zsákmányul ejtettek.[1]

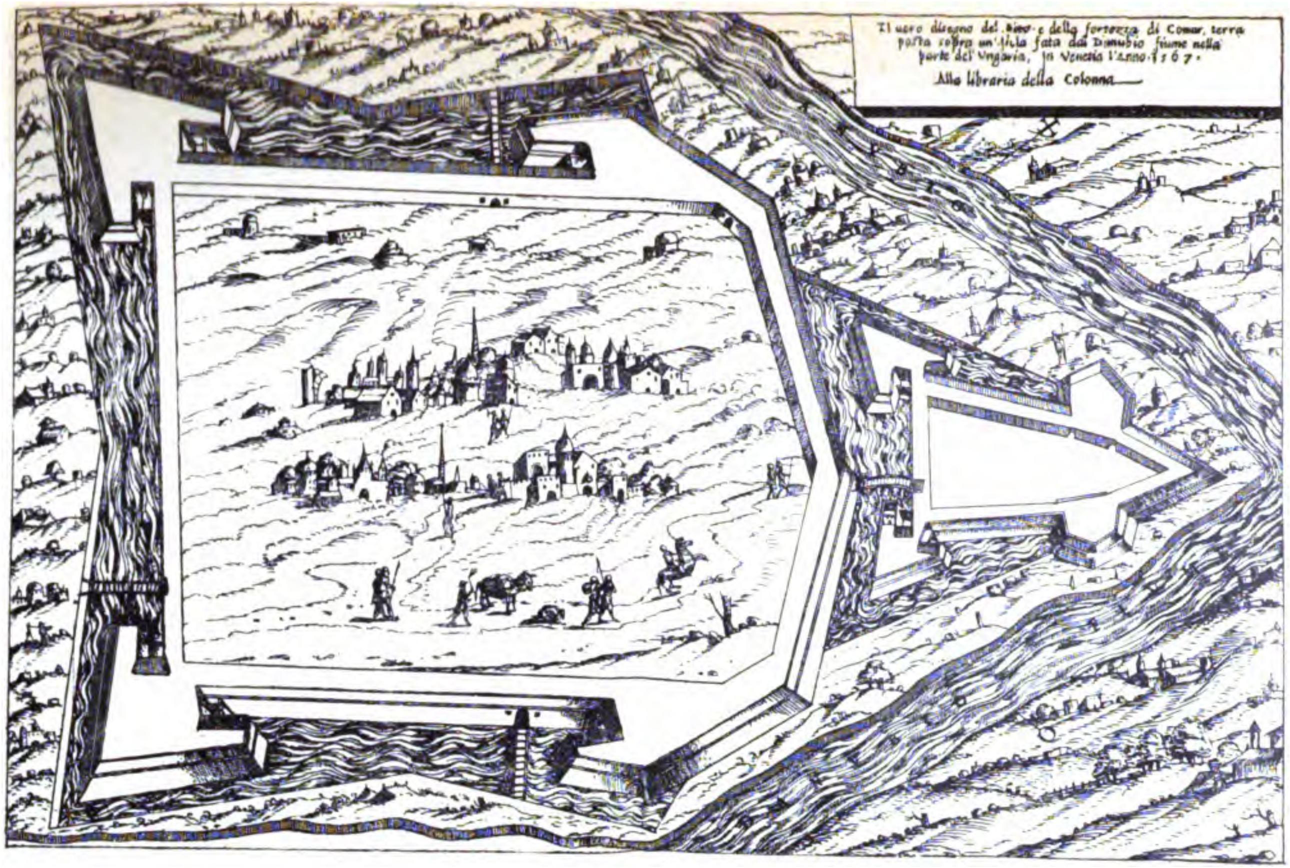
De Gritti nem volt abban a helyzetben, hogy a győzelmet kihasználhatta volna. A lőpor nem volt elegendő, az ostromgépek egy része eltörött, a sereg egyre fogyott; a magyarok, kik az ő parancsnoksága alatt szolgálatot vállaltak, nem titkolták az ostromlottak iránti rokonszenvüket. Ilyen nehézségek közepette a már úgy is elcsigázott város kiéheztetésével akart kisérletet tenni. De erre sem került a sor. A török főseregtől és Ausztriából fölötte nyugtalanító hírek érkeztek. Azt a különös

30. DE LAZCANO TAMÁS ALÁIRÁSA.

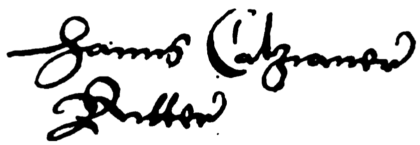
hírt vette, hogy Szolimán egy jelentéktelen magyar városkánál, Kőszegnél váratlan ellentállásra talált; melynek a Jurisits Miklós által vezetett csekély számú de vitéz védelmezőit három heti ostrom nem törhette meg. Még ezren sem voltak, a kik halálmegvetéssel szembeszálltak a százszoros túlerővel. A törökök ezt az ellentállást valami emberfölöttinek tartották; ők azt látták, hogy az ellenséget égi hatalmak segítik és azért most minden kedvüket elvesztették arra, hogy a császárral összetüzzenek. Ha már ezer ember ily nagyot mívelt, mi történik, ha az ellenség főereje megmozdul? A szultán ragadós betegségek és egyéb nyomorúságok által megtizedelt seregét visszavezette és még visszavonulásában is érzékeny veszteségeket szenvedett. És ugyanakkor Bécs alatt állott Katzianer vezetése alatt a leghatalmasabb

[1] Della Valle, i. m. 29–32. l. – Jovius, i. m. XXX. k. 101–103. l.

31 KOMÁROM XVI. SZÁZADI KÉPE.

sereg, mely fölött Ferdinánd valaha rendelkezett. Teljes 86,000 fő, a császár, a birodalom és az osztrák tartományok csapataiból alakulva! A császár már kiadta a parancsot az esztergomi őrsereg hathatós támogatására. Ily haderővel lehetetlen volt szembeszállani. Felhagytak tehát a borzasztóan elpusztított város ostromával. János király és Gritti sebes elvonulása csaknem menekűléshez hasonlított. Szeptember végén, valószínűleg Szent-Mihály napján érkeztek Budára.[1] Mint annak idején Rogendorf vállalata Buda ellen, úgy szenvedett most hajótörést Gritti szándéka Esztergom elfoglalására. Meg kellett elégednie azzal, hogy Ferdinánd híveihez fenyegető leveleket intézett, felszólítva őket, hogy Jánoshoz való átpártolásuk által biztosítsák maguknak a büntetlenséget. Hogy a királyi utasításra általa kiszabott hadi adók «az ország védelmére» mennyire folytak be, nem lehet megállapítani.[2]

32. KATZIANER ALÁIRÁSA.

A szultán a kormányzót megérkezése után csakhamar magához rendelte. Dóczy János, Batthyáni Orbán, Laski Jeromos és mások kisérték útjában. János király 75,000 ezüst márka értékű ajándékokat adott át Grittinek a szultán számára, hogy ez őt a környező veszedelemben el ne hagyja. Drága barátság! Gritti október közepén érkezett Szent-Endrére, hol a török tábor megállapodott. A szultán barátságosan fogadta, vele és Ibrahimmal kedélyesen beszélgetve haladt át a táboron; általában véve kitüntetőleg bántak vele. Egyébként még sem volt könnyű feladat a sikertelen hadjárat miatt felboszantott fejedelmet, kinek kedve lett volna egész Szlavóniát Magyarországtól elszakítani és Törökországhoz csatolni, jó hangulatba hozni. De végül

[1] Óváry, i. m. II. k. 248, 251, 261, 270. sz. — Szerémi, i. m. 303. l. — Della Valle, i. m. 31. l.

[2] Gritti levele Erdődi Simon zágrábi püspökhöz, Buda, 1532 július 16. Archiv f. öst. Gesch. LXXXIII. k. A szebeni Siebenbürgener Bote melléklapjában, a Hungariában 1845 VI. k. 31. sz. szintén található egy hasonló tartalmú eredeti okmány Marktschelken részére. — Gritti levele Körmöczbányához és Selmeczbányához 1533 szept. 5. Archiv f. öst. Gesch. LXXXIII. k. 97. l.

Ibrahim és Gritti kipróbált rábeszélő tehetségükkel mégis keresztülvitték, a mit akartak. Szolimán teljesítette Jánosnak Gritti által előadott kérelmét, hogy egy török hadsereg állíttassék fel a határokon az Ausztria felől várható támadások ellen. A 60,000 főből álló sereg kilencz szandzsák alá volt rendelve és hat hóra terjedő munitioval fölszerelve; Eszéken kelle áttelelnie és szükség esetén Gritti segítségére lennie. Ez katonában, lóban, hajóban, fegyverben, pénzben a leghathatósabb támogatást nyerte. Több mint 5000 embert, 3000 szpáhit, 2000 válogatott jancsárt, kiknek fél évi zsoldja ki volt fizetve, 24 nagyobb, 50 kisebb hadihajót, 32 ágyut, bazsiliskokat, mozsarakat hozott magával, mindet a legjobb állapotban. Winzerer Gáspár bajor követ azt írja haza, hogy «sohasem látott még erősebb derekabb embereket, a bazsiliskok mázsányi vasat lőnek ki és 200 mázsa súlyt nyomnak, ezeknél nagyobb, hosszabb ágyukat sohasem látott.» Azonkívül Gritti sok pénzt és gazdag ajándékokat kapott. János király is tekintélyes sereget gyűjtött; parasztokat fegyverzett föl, székely lovasokat toborzott, minden valószinűség szerint nem azért, hogy Ferdinánd ellen hadakozzék, hanem hogy kormányzójával szemben biztos lehessen. Csak midőn Gritti, titkárja Tranquillus által sürgetőleg kérte, határozta el magát a király a találkozásra. Ez a Tiszánál ment végbe deczember közepén. Gritti a szultán nevében jelentést tett a királynak, hogy Szolimán mint «legkedvesebb barátját» üdvözli, hogy már kétszer kereste Ferdinándot a nélkül, hogy azt képes lett volna megtalálni, hogy ezért az uralkodásra méltatlan asszonynak tartja és szükség esetén a jövő évben ismét el fog jönni, hogy Magyarországot engedelmességre kényszerítse. Továbbá jelentette Gritti, hogy a nagyúr az ő jelenlétében esküdött meg a prófétára, atyja üdvösségére és kardjára, hogy ha Ferdinánd nem marad békében, felkeresi őt birodalma bármely pontján; mindkettejök istenére megfogadta, hogy János királyt el nem hagyja.[1]

[1] Della Valle, i. m. 31–32. l. – Hatvani M. okmánytár I. k. 194. l. – Mon. Hung. hist. Dipl. xxv. k. 286. l. – Koller, Historia episcopatus Quinqueecclesiarum, Pozsony, 1801, v. k. 226. l. – Quellen u. Erört. IV. k. 253, 258, 259, 262, 263. l. – Szerémi, i. m. 304. l. Tranquillus, i. m. 10b. l.

Warhafftige Anzaygung /
der geſchicht deß Türckiſchen kriegs /
wie es ſich in diſem 32. Jar / des Monats September /
In Oſterreich vnd Steyrmarckt zů getragen vñ
verloffen hat / Auch wie der Türckiſch
Keyſer / mit groſſem ſchaden ſeines
volcks abgezogē / vnd wenig
ſygs erlangt hat.

33. EGYKORÚ ÚJSÁGLAP SZOLIMÁN 1532-IKI HADJÁRATÁRÓL

János királyt Szolimán hangzatos fenyegetései és hadikészülődése nem menthette volna meg, ha az Ausztriában fölállított óriási sereg valósággal támadást intézett volna ellene. De miután Szolimán visszavonulásával a közvetetlen török veszély elmúlt, a 24,000 főnyi birodalmi sereget azért, mert nem János, hanem a török ellen volt fölállítva, az Ausztria iránt ellenséges birodalmi párt ösztökélésére visszavonták. A császár azután a spanyolok és olaszok nagy részét maga elvezette, a többi pedig szétoszlott, pusztítva és zsákmányolva mindenfelé. Még a nemesi hadak sem mutattak nagy kedvet a harczra. Ferdinánd keserves panaszai érthetőkké válnak, midőn látnia kellett, hogy ez a félelmes hadsereg, a milyennel többé sohasem rendelkezhetett, mikép züllik szét. «Olyan fájdalmat okoz ez nekem,» írja nővérének, Mária királynénak, «hogy nem tudom, lesz-e valaha öröm, mely azt felejtetheti.» [1] Így újból meg kellett kezdeni a kínos huzavonós béketárgyalásokat.

Gritti Lajos ezalatt a legrosszabb hangulatban vonúlt Buda felé. Sok olyan dolog történt az országban, a mi nem tetszhetett neki. Már az is lehangolta, hogy a Tiszánál való találkozást csak nagy sürgetésre vihette keresztül. Ott azt határozták, hogy ő előre indúl Budára, a király pedig csakhamar követni fogja. Útjában azt a hírt vette, hogy az általa kinevezett mármarosi sóbányaigazgatót, Pizzacamino Andrást, egy páduai nemes embert, Nádasdy Tamás felbujtására agyonlőtték; hogy ugyancsak Nádasdy, Athinay Simon és Pozaka Pál, Bogádi Literátus Jánost, a Grittinek felelős harmincadost a saját házában megrohanták és tőle 2000 márka ezüstöt, nagyrészt a harminczad jövedelmét azzal az indokolással csikartak ki, hogy Gritti, a kinek parancsára ezek a pénzek beszedettek, a szultán által gyalázatosan kivégeztetett és sohasem fogja többé lábát magyar földre tenni. És ezzel meg nem elégedve, az ártatlan embert börtönre vetették. Athinay Simon lakásán az összegyűlt előkelő fiatalság és a főváros kétes

[1] Bucholtz, i. m. IV. k. 117. l.

hölgyei gúnykaczaja között színpadra hozták a kormányzó mulatságos alakját. Milyen benyomást tehettek ezek a dolgok a hiú és ingerlékeny férfiúra, a ki deczember 21-ikén — nagy hófúvás közepette, hogy alig lehetett előrehaladni — Budára érkezett. «Hütleneknek és istentől elrugaszkodottaknak» találta a magyarokat, a nemeseket, kik urukat és pártjukat szüntelenül cserélgették. Feltette magában, hogy elrettentő példát fog adni.[1]

Haragját még fokozta az a körülmény, hogy János király Czibak rábeszélésére, Budára jövetelét húzta-halasztotta. Gritti titkárját, Tranquillust újból hozzá küldte. A király jelentőségteljes mosolylyal fogadta a követet: «már egyszer azzal áltatta, hogy Gritti, Isten tudja, milyen fontos titkokat akart vele közölni, s végre is semmit sem hallott belőlük.» Aztán valamelyes üzenetet bizott a követre, de azért még mindig nem ment Grittihez. Ez most már szenvedélyes hangú iratban emelt panaszt a rajta elkövetett sérelem és az irányában táplált bizalmatlanság miatt és kérte a királyt, fontolja meg, el akar-e hozzá menni vagy nem; ha nem akar, egy perczig sem marad meg tovább hivatalában. Ez érthetően volt mondva. A szánalomraméltó fejedelem két tűz közé szorult. Hallgatott Báthory István erdélyi vajda tanácsára és Budára jött. De mit nem kellett itt megérnie! A kormányzó a törvény egész súlyával sújtott le ellenségeire. Athinayt, a ki különben sem felelt meg kötelességének és a király iránti köteles tiszteletet sem tartotta be, megfosztotta a várkapitányságtól. El is menekült. A helyébe a nagy dolgokra hivatott Utyesenovich György, «György barát» lépett. Legjobban el volt

34. FRÁTER GYÖRGY ALÁIRÁSA.

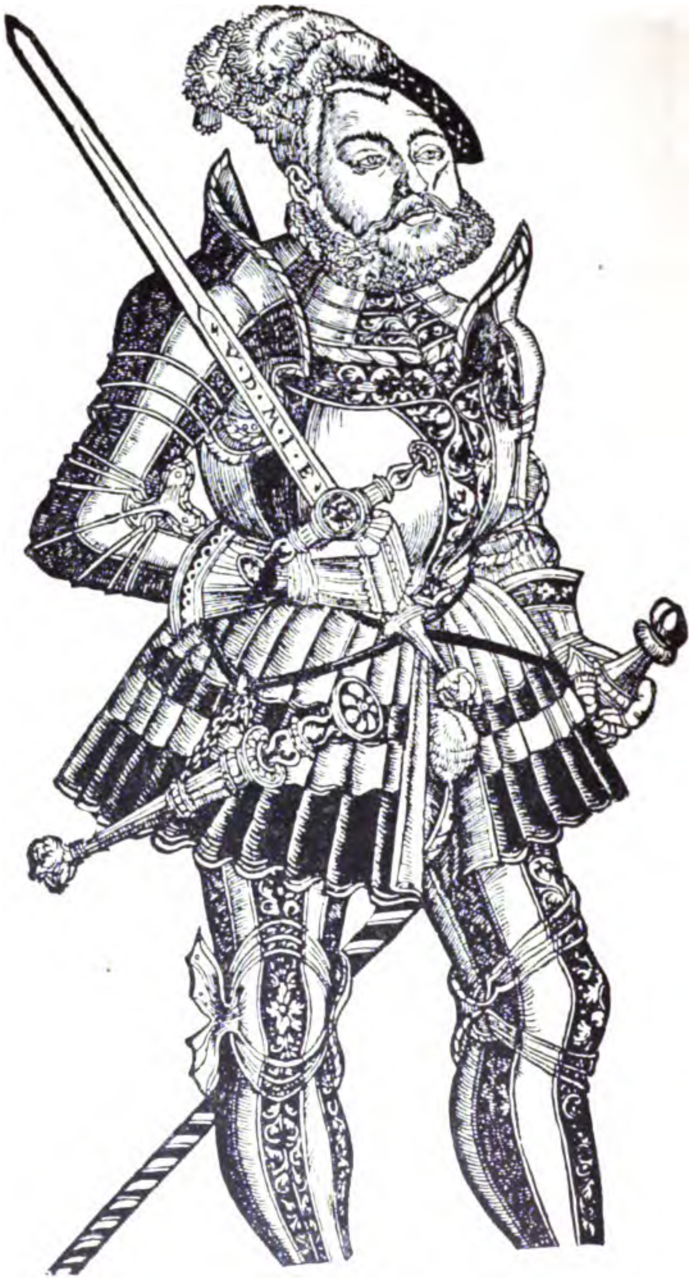
[1] Szerémi, i. m. 311—320. l. — Tranquillus, i. m. 11a l. — Mayládi levele Nádasdyhoz, Pozsony, 1533 február 25.: «Multa de dominatione vestra magnifica mala locutus est Gritti. Ibraim eciam intimavit Joanni regi ex suasionibus Gritti, ut dominationem vestram captivent. Orsz. Levéltár. — Gévay, i. m. 1533, 46—47. l. — Pray ep. proc. II. k. 43—44. l. — Magyar történelmi tár III. k. 96—97. l.

Gritti Nádasdy Tamás ellen keseredve, öt mindenkép kézre szerette volna keríteni. Sürgetésére a porta meghagyta a királynak, fogassa el azonnal. Csakhogy «a rókát» sehol sem lehetett megtalálni! Még 1532 júliusban Konstantinápolyban is kérte az osztrák követeket, birják rá fejedelmüket, hogy ezt a halálos ellenségét szolgáltassa ki neki, a kitől mód nélkül irígyelte a gazdag hozományt, melyre Kanizsay Orsolyával való házasságában számíthatott. Hogy Nádasdyra mint főbűnösre minő sors várt volna, Pozaka Pál esetéből lehetett sejteni, a kit tulajdon házában akasztottak föl. Hagyatékában 4000 forintot találtak. Ennek egy negyedrészével megválthatta volna az életét, mondja Szerémi. Nádasdy helytartói tisztét Dóczy János, a főkincstárnok kapta meg, a ki ügyes hízelgéseivel meg tudta nyerni Gritti bizalmát. Dóczy alacsony gondolkozású, boszuálló ember volt, a kiről azt beszélték, hogy Grittinek kiszolgáltatta saját feleségét. Mellette még Batthyány Orbán, Gritti egyik legkiválóbb párthíve tűnik fel, ki ép úgy mint Gritti, Páduában végezte tanúlmányait, jártasságot szerzett a latin és görög irodalomban és igen megnyerő modorral birt. Mégis egyike volt az elsőknek, kik urat cseréltek, midőn 1534-ben Medgyesen Gritti ügyét veszve látták. Lehetséges, hogy a kormányzó nem egy erőszakos tettét izgatásukkal ők idézték fel. Kétségtelenül részük volt abban, ha Gritti azt az elvet, hogy a ki uralkodni akar, annak nem szabad a vérontástól irtózni, ridegen érvényre juttatta. Tényleg az úr, a diktátor szerepét játszotta. Ragyogó udvart tartott, a mint azt már Konstantinápolyban is tette. Kiséretét 7000 török katona képezte. Több magyar harczost tartott szolgálatában, mint a király és mindig fordultak elő surlódások az ő és a király csapatai között. Az utóbbiak száma pedig egyre apadt, mert az olasz a magasabb zsolddal magához csalta őket. Kétszáz fegyveres kisérte a királyi palotába, töltött puskával és égő kanóczczal. A helyzet olyan volt, hogy Szerémi oda kiálthatott Pöstyény királyi tanácsosnak: «Vigyázzatok csak, hogy a királylyal együtt valamennyien a fejeteket ne veszítsétek!»

Hogy János király uralmának véget akart vetni, nyilvános titok volt.[1]

Egyébként látszólagos lojalitásának kimutatására annyiban kedvező alkalom kínálkozott, hogy Ferdinánd híveinek leküzdése és a két ellenkirálynak egymástól való távoltartása általában megfelelt az ő szándékainak. Így, daczára a már 1533 februáriusában megkötött fegyverszünetnek, megkezdte a félelmes Ferdinánd-párti Móré László várának, Palotának ostromlását és azt a vitéz védelem daczára el is foglalta. A Ferdinándhoz szító felső-magyarországi bányavárosokat felszólította, hogy tekintélyes polgárokat küldjenek követekül Budára politikai értekezletre; nem valószínűtlen, hogy a követeket el akarta fogatni és így a városokra nyomást gyakorolni. Ferdinándnak épen Pozsonyban tartózkodó tanácsosai a bányavárosokat a követek küldéséről le is beszélték. A fondorlatoknak Erdély, és különösen Nagy-Szeben ellen sem hossza, sem vége nem volt. A bajor herczegekkel szünet nélkül érintkezésben állott, jó szolgálatait folyton fölajánlotta nekik és általuk összeköttetést keresett Hesszeni Fülöppel és Frigyessel a szász fejedelemmel. Ezek meg is igérték neki, hogy, ha a béke nem jön létre, be fognak törni az osztrák tartományokba. A német történetnek nem épen dicsőséges lapja ez. Gritti e fejedelmekkel kapcsolatban az ellenkirályok kibékülésének ellene dolgozott. Sikerült megakadályoznia, hogy János Pozsonyban Ferdinánddal személyesen találkozzék és egyezkedjék; a kibékülés művét ő maga akarta létrehozni. 1533 márczius havában Budára, a Szent János kolostorba, gyűlést hirdetett, a hol helytartója, Dóczy, a ki Szerémi szavai szerint «mint egy sátán» állott mellette, előadást tartott arról: hogy a míg Gritti az országban van, török részről semmi veszedelem sem fenyegeti Magyarországot; több háboru nem lesz, mindnyájan

[1] A magyar biztosok levele Ferdinándhoz 1533 febr. 27. a bécsi udv. és áll. levéltárban. Maylád levele Nádasdyhoz. Pozsony 1533 febr. 25. az Orsz. Levéltárban. – Arch. f. öst. Gesch. LXXXIII. k. 98–99. l. – Quellen u. Erörter. IV. k. 268–9. l. – Gévay, i. m. 1533, 19. l. – Tranquillus, i. m. 11 a. l. – Ferdinánd panaszlevele Palota elfoglalása miatt 1533 jún. 14-ről Gévaynál, i. m. 1533, 133–135. l.

35. FÜLÖP HESSZENI GRÓF.

nyugalomban élhetnek, reméli, hogy még a Szerémséget is visszaszerezheti az országnak. – Épen ez volt a leghőbb óhajtása egy tekintélyes pártnak. – Reméli, hogy Ferdinánd királyt meg tudja fékezni, de pénzáldozatok nélkül lehetetlen sikert elérni.

Valóságos trónbeszéd volt ez. A gyűlés tagjai nem bíztak benne, másokat indulatba hozott fölfuvalkodott föllépése. Azt kérdezték, miért is van nekik királyuk, a ki nem gyermek, hanem érett ember? Akarnak-e neki engedelmeskedni vagy nem? Két küldött Jánoshoz ment, ki nagy keserűséggel hallgatta meg panaszukat. «Most egyszerre eszükbe jutott Magyarország rendeinek királyuk, válaszolt, miután négy ízben tett esküjöket mindannyiszor megszegték? Ők maguk az okai annak, hogy minden így történt. Most az olasz a kormányzójuk, tehát engedelmeskedjenek neki.» A két követ Verbőczy kanczellárnál is jelentkezett, de ez sem tudott más feleletet adni. Igy tehát el kellett fogadniok Gritti követeléseit. Ezek pedig nem csekélyek voltak. A nemesség és papság adja át adóba ingó vagyona felét; a behajtást a megyék alispánjai fogják eszközölni. Ehez még eredeti adóprést eszelt ki. Tömérdek sáfránya volt raktáron és és ezt meg kellett venni a megyéknek, községeknek és nemeseknek, akár használhatták, akár nem. A brassóiak a kelletlenül megvásárolt sáfrán nagy részét a vízbe szórták. Erdélyben, folytatá Gritti, fölfedezett egy aranyhegyet és hogy az érczet abból kibányászhassa, pénzre van szüksége; ha elhagyja Magyarországot, a hegy úgy is visszamarad. Ez nem volt épen üres beszéd. Az erdélyi aranybányákat értette, a melyeket akkoriban nyitottak meg. Egy szállítási üzlettel is foglalkozott: mikép lehetne a felső Magyarországon kibányászott rezet a legolcsóbban Törökországba juttatni. A politikai kalandor uralomra czélzó tervei mellett mindig ott találjuk a kalmár üzleti spekuláczióit.

Mind e tervezgetések közepette vette Gritti a hírt, hogy Ferdinánd és a porta között komoly béketárgyalások vannak folyamatban; érdekében állott tehát, hogy ügyeit dűlőre juttassa; hiszen sokszor mondta fitogtatással, hogy «a (török) császárt

illetőleg a békét ő tartja a kezében, abba ne avatkozzék senki».[1] Azonfelül a szultán Konstantinápolyba parancsolta őt. Márczius 25-én tehát elhagyta Budát; kiséretében volt Dóczy, kit Szerémi következetesen sátánnak nevez, és Batthyány. Török csapatainak egy részével Debreczenen és Nagyváradon át Törökországnak tartott. Az átvonulás szomorú emlékeket hagyott a lakosságnál. Antal fiát, a tizenkilencz éves czímzetes egri püspököt erős fedezettel Budán hagyta. A lakosság ott is szüntelenül panaszkodott a török katonaság durvasága és kihágásai miatt. Az emberek szerencsét kivántak egymásnak, hogy Gritti, «a kígyó», eltávozott. De csakhamar tapasztalták, hogy az ő elmenetele után sem lett kellemesebb az élet a félig törökké vált fővárosban.[2]

1 Quellen und Erörterungen, IV. k. 253. l.
2 Szerémi, i. m. 313—322. l. — Ostermayer, i. m. 18. l. — Della Valle, i. m. 33. l. — Okmányok a bécsi áll. levéltárban. — Tranquillus, i. m. 11 a. l.

36. I. FERDINÁND CZÍMERE.

37. TÖRÖK ÉS CSÁSZÁRI KÖVETEK TALÁLKOZÁSA

VII.

A KONSTANTINÁPOLYI TÁRGYALÁSOK.

SZOLIMÁN szultán 1532-ik évi őszi hadjárat óta nagyobb hajlandóságot mutatott a békére mint azelőtt; két hadjáratból tanulta meg, hogy a Habsburgház megtámadása mily erőt igényel. 1529-ben seregei nem tudtak erőt venni Bécs nehány ezernyi védelmezőjén; 1532 augusztusban pedig a törökök százezrei még egy szerény, ismeretlen magyar erősséget sem birtak elfoglalni. A hatalmas Károly szerencséjéről babonás hirek szállingóztak keleten; oda is elhatottak a régi jóslatok, hogy 1500 körül eljövend egy nagy császár, ki a birodalmat ismét dicsővé fogja tenni és ennek erejét a török hatalom megalázására fogja fordítani. Most az történt, hogy Doria András genuai doge, ki maga is államfő volt, mint a császár fővezére elfoglalta a görögországi erősséget, Koronét. A török most láthatta, hogy az ellenség mint gyujtja fel az ő tulajdon

házát. Ehez járult a szultán szándéka: Perzsia ellen hadat indítani. Először mutatkozott tehát engedékenynek a Habsburgház és különösen Ferdinánd iránt. Ez engedékenységnek hasznát venni csakhamar alkalom kinálkozott.

Ferdinánd király a nagy hadsereg szétoszlása után azonnal új tárgyalásokat kezdett meg. Katzianert másokkal egyetemben elküldte Pozsonyba, hogy ott János király képviselőivel érintkezzenek, Kőszeg védőjének idősebb fivérét, vagy féltestvérét Zárai Jeromost pedig a portára, hogy a szultántól fegyverszünetet vagy békét eszközöljön ki. Két irányban óhajtott működni, hogy annál biztosabb sikert érhessen el. És valóban, az ellenkirályok képviselői már 1532 deczember 30-ikán a Csallóközben megállapodásra jutottak négyhavi fegyverszünetre és a béketárgyalások megkezdésére nézve, a melyek Pozsonyban 1533 február 7-ikén kezdetüket is vették. De ezek nem vezettek sikerre, mert katholikus és protestáns német fejedelmek, a bajor herczegek és a hesseni gróf természetesen Gritti közbelépésére minden igyekezetükkel ellene dolgoztak a kiegyezésnek.[1] De mialatt Pozsonyban az annyira sürgős kibékülés «a német szabadság» kedvéért hajótörést szenvedett, Zárai Jeromosnak Konstantinápolyban tizenegy napi tartózkodás alatt sikerült egy kielégítő megegyezést létrehozni. Január 21-ikén már jelentést tehetett Bécsbe, hogy a szultán hajlandó Ferdinánddal békét kötni és hogy már ezirányú rendeleteit elküldte szandzsákjaiba, különösen pedig János királynak és Grittinek, kiknek kötelességükké tétetett, hogy halálbüntetés terhe alatt gátolják meg a király hiveinek zaklatását vagy megsértését a határtartományokban. Mehemet bég csausz (nagykövet) Zárai Jeromos fiával, Vespasiannal Bécsbe útazott, hogy ezt a királylyal ünnepélyesen közölje és hogy bejelentse, hogy a szultán a császárral és V. Károlylyal is kész szövetségre lépni. Egyszersmind magával hozta Ibrahim egy iratát, a mely biztosította a királynak az általa birt magyar

[1] Huber, i. m. IV., k. 46, 47. l.

38. DORIA ANDRÁS.

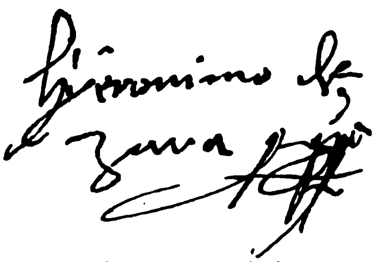
területet. Eszerint Gritti parancsot kapott, hogy János királyt az ezen területről való formalis lemondásra rábirja. Ferdinánd viszont ezért elfogadta azt a megalázó feltételt, hogy Esztergom várának egyik kulcsát hódolata jeléül átadja s azután, a hogyan fogadta a csauszt, ép oly ünnepélyesen bocsátotta útnak, elhalmozva őt gazdag ajándékokkal. Az akkor birt terület biztosítása, az új béke legfontosabb pontja Ibrahim saját elhatározásából eredt, a nélkül, hogy erre nézve a szultánt megkérdezte volna. Sehol sem fordul az elő a Ferdinándhoz, Korone fő embereihez, Katzianerhez, Lazcano Tamáshoz, az alsó-ausztriai kormányhoz és másokhoz intézett iratokban, melyek Zárai Jeromostól erednek, sem Ferdinándnak a magyar biztosokhoz és nővéréhez irt leveleiben. Erről a feltételről csak Ibrahim föntemlített leveléből és a király magyar biztosaival közölt előterjesztéseiből veszünk tudomást. A további tárgyalások Konstantinápolyban kétségtelenül bizonyítják, hogy itt Ibrahimnak egy souverain önkényü tényével állunk szembe. A «basa» — mert általában így nevezték — azt hitte, hogy ilyeneket megengedhet magának.[1]

Mig az ozman főemberek ennyire békülékeny hangulatot mutattak, Grittinek a Habsburgok ellen folytatott ellenséges magatartása 1533 tavaszán budai tartózkodása alatt éles ellentétben állott a szultán parancsaival és ennélfogva bizalmatlanságot, vagy épen gyanut kelthetett Konstantinápolyban. Midőn aztán ő maga azt a jelentést küldte oda, hogy Ferdinánd és Zsigmond lengyel király János krállyal és vele a kötendő békére nézve egyetértésre jutottak volna, Ibrahim ingerülten fölkiáltott: sem a vajda, sem a kormányzó nem avatkozhatnak a békekötésbe; ez kizárólag a szultán dolga. Még az hiányzik, hogy a tárgyalások nehézségeit kettős tárgyalással tetézzék. Grittit tüstént Konstantinápolyba rendelték. Meg akarták gátolni, hogy az ügyek menetébe önhatalmulag beleavatkozhassék, mert Ibrahim már bizonyosan tisztában volt magyarországi terveivel. Azonkívül

[1] Gévay, i. m. II. k. 1532, 66, 68, 71, 73, 101—105, 112. l. — 1534, 109. l. — Katona, i. m. XX. k. 881—883. l. — Buchholtz, i. m. IV. k. 122. l.

a tárgyalásoknál a magyarországi ügyekben való jártasságának is hasznát akarták venni. Ibrahim igéretei nem maradhattak titokban a király előtt; látnia kellett, hogy azok Gritti eddig követett politikájával egyenes ellentétben voltak. Gritti talán nem hazudott, midőn a megrendült királyt biztosította, hogy mindent föl fog forgatni a portánál, csak egyszer ott legyen! Hogy később ismét azt a nyilatkozatot tette, hogy Jánosnak minden, a béke helyreállítása ellen irányuló törekvését meg fogja béníteni, nem épen biztos, de rá vall.[1]

Gritti több mint egy hónapig tartó utazás után április 29-ikén megérkezett Konstantinápolyba, május 3-ikán bemutatkozott Ibrahim basánál, nehány nappal utóbb pedig a szultánnál. 300 szolga czipelte a nagy értékü arany, ezüst és selyem drágaságokat, a melyekkel a szultánnak kedveskedett. Szolimán kegyesen fogadta a gyönyörü ajándékokat, szívélyesen elbeszélgetett az ajándékhozóval és barátságosan bocsátotta el. Az ajándékhoz

39. ZÁRAI JEROMOS ALÁIRÁSA.

méltó volt a szultán viszontajándéka: Tizenkét skárláttakaróval diszített paripa, mindegyik két zsákkal megterhelve, melyek mindegyike tizenkét ezer aranynyal volt megtöltve.[2] Hihetetlen kincsek! Mintha csak az ezeregy éjszaka egy meséjét olvasnánk! Hanem az is eredeti, hogy a kormányzó hazaérve, egy asztalra öntette ki a pénzt és *megszámoltatta*, nem mulasztván el dúsan megjutalmazni a számadással elfoglaltakat. Annyi bizonyos, hogy a minden irányban való ellenszenv elenyészett.

Midőn Gritti megérkezett, a tárgyalások Zárai Jeromos és a porta között, már folyamatban voltak. Ibrahim basa már korábban

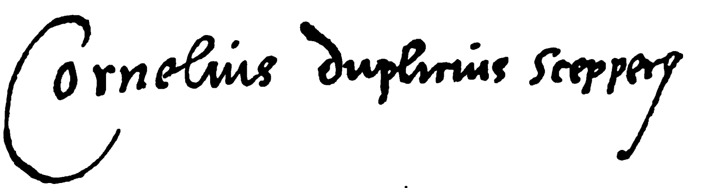
[1] Gévay, i. m. II. k. 1532, 82, 84–86, 91. l. 1533, 4. l. – Katona, i. m. XX. k. 881–883. l. – Quellen u. Erört. IV. k. 288. l. – A következőkhöz lásd Zárai Jeromos és Schepper Kornél naplótöredékét a bécsi udvari könyvtárban, Cod. 9026. szám alatt. A nem hiteles közlemény Bethlennél I. k. 204. l.

[2] Della Valle, i. m. 33. l. – Quellen u. Erörter. IV. k. 290. l.

igéretet tett, hogy rábeszéli János királyt, mondjon le az országról és koronáról azonnal vagy legalább is örököseire nézve. A követ várakozása elég magasra volt csigázva. Most aztán vegye át Gritti az alkudozásokat, ugyanaz a férfiú, a kinek becsületességében Ferdinánd oly kevés bizalmat helyezett, hogy már 1533 április 7-ikén fölszólította Zárai Jeromost, hogy mozdítson meg minden követ és beszélje rá Ibrahim basát a legjobb és legalkalmasabb szavakkal, hogy Grittinek sem ebben, sem egyéb ügyekben ne legyen része, hanem zárassék ki a tárgyalásokból, s adja értésére, hogy a király legjobban szeretné, ha az alkudozást magával Ibrahimmal folytathatná minden más befolyás mellőzésével, miután ő császárja bizalmával dicsekedhetik és ez minden tanácsát követi. Csak ha sehogyse volna máskép lehetséges, fogadja el a követ Gritti közbenjárását és akkor lehetőleg igyekezzen vele szembe kerülni. A kezdet nem is kecsegtetett sok reménynyel. Gritti azt fejtegette, hogy az osztrák ház Magyarország, vagy egyes részei megszerzésének eszméjét verje ki a fejéből; Magyarország János király birtokában fog maradni. V. Károlyt csak Korone föltétlen visszaadása mellett vonják be a békekötésbe; tehát az eddigi alkudozásokat és Ibrahim becses igéreteit semmiseknek kell tekinteni. Ő maga, folytatá, sehogy sem ért egyet a már megállapított pontozatokkal; ha ő jelen lett volna, ezek nem is jöhettek volna létre. Ez ügyben különben még értekezni fog Ibrahimmal. Zárai Jeromos hizelgő szavakkal igyekezett Gritti ingerültségét csillapítani és beszéde a hiú velenczeire nem is maradt hatás nélkül.[1] Az alkudozások 1533 május 6-ikától 24-ikéig megakadtak, mert meg akarták várni az úton lévő Mehemet béget és Schepper Kornélt, a második követet. Május 24-ikén megérkezett Mehemet és Zárai Vespasian, Jeromos fia, Esztergom bekövetelt kulcsaival és 7000 arany értékű ajándékkal

[1] Gévay, i. m. II. k. 1533, 6, 7, 118. l. — Voyages des Souverains des Pays Bas III. k. 454. l. — Az alkudozások további folyamatára, a forrást mindig az osztrák követek Gévaynál kiadott jelentései képezik; elsősorban Jeromos és Schepper jelentése 1533 szeptember 27-éről. Gévay, i. m. II. k. 1533, 1—48. l.

a nagyvezér számára. Egy nappal utóbb érkezett Konstantinápolyba az elsasi származásu Schepper Kornél, a császár tanácsosa és titkárja, mint ennek nem hivatalos és a királynak második hivatalos képviselője. Az utóbbi olyan utasításokat adott nekik, hogy elsőben is követeljék egész Magyarországot, hogy aztán legalább ennek egy részét megkaphassák. A király a legjobb reményekkel volt eltelve. V. Károly császár sem volt rosszat váró hangulatban; a feltételek melyek mellett Koronét vissza akarta adni, ugyancsak előnyösek voltak: hogy testvére egész Magyarországot bírja, a török adja vissza a spanyoloktól elvett Argel szigetet és a békébe foglaltassanak be az összes keresztény államok. Május 27-ikén fogadta Ibrahim a két követet ünnepélyes kihalgatáson. Schepper Kornél átadta a Ferdinánd

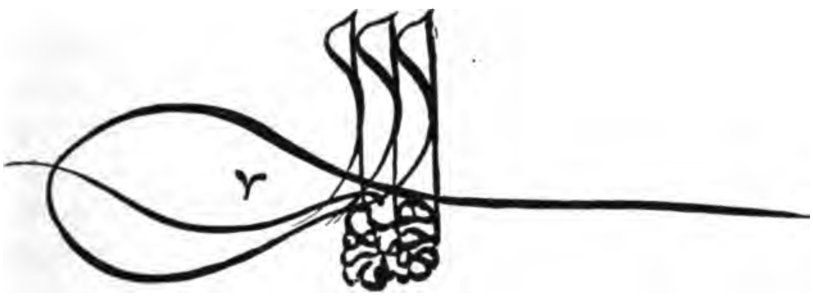
40. SCHEPPER KORNÉL ALÁIRÁSA.

király, testvére és az özvegy Mária királyné üdvözletét, Jeromos Esztergom várának kivánt kulcsait, mindketten az ajándékokat. Ibrahim ez utóbbiakat örömmel vette át, azután mosolyogva intett Jeromosnak, hogy a kulcsokat megtarthatja. Majd köszönetet mondott az üdvözletekért és azonnal hozzáfogott egy beszédhez, melynek nem volt se hossza se vége: előfordultak abban a jancsárok zsoldja, a császári kincstár gazdagsága, a háború borzalmai, de mindenekfölött ő maga és az ő fontos szerepe, hogy ő kormányozza a birodalmat, ő osztogatja a hatalmat, tőle függ gazdagság, háború és béke. Midőn Schepper V. Károly császárnak fivére részére kiállított ajánlólevelét átnyujtotta, Ibrahim fölkelt, megcsókolta azt és török módra üdvözletül homlokához emelte. Mert «ez nagy úr, a kit tisztelnie kell». A követek elbámúltak a nagy megalázkodáson. Ez az ember félig komédiásnak, félig

közönséges henczegőnek mutatja magát. Miután Károly föltételeit eléje terjesztették, aggodalmának adott kifejezést. Rajta lesz, hogy a Károly császár által nővére, Mária királyné részére kivánt özvegyi tulajdont visszaszerezze. Ha a királyné Budán marad és az ő kezébe jut, a szultán olyan tiszteletben részesítette volna akár a nővérét. Befejezésül a követeket a magyar ügyekben Grittihez utasította, mint a ki török részről meg van hatalmazva és a birodalom viszonyaiban a legnagyobb jártassággal bir. E kijelentésnek nem nagyon örültek meg a követek. Ferdinánd utasításaira emlékezve meghökkenve tekintettek egymásra és hallgatva leültek, úgy hogy Ibrahim jónak látta őket azzal a biztatással megnyugtatni, hogy Gritti csakis az ő parancsait fogja végrehajtani.

Gritti, mint a «pártfelek képviselője és egyúttal biró», kényes tisztét két konferenczián viselte május 28-ikán és 30-ikán. Miként az első értekezlet alkalmával, most is, Jeromossal tárgyalva minden előterjesztett föltételt visszautasított. Fejtegette, hogy Korone amúgy is közel van ahoz, hogy a törökök visszafoglalják, miért csapnak tehát akkora lármát vele? Khaireddin Barbarossa Argel szigetét, melyet meghódított, és a mely az ő szandsákságához tartozik, aligha fogja kiadni. Magyarországot a szultán az ország urának, János királynak ajándékozta és ezen nem lehet változtatni. A keresztény államoknak a békébe foglalása pedig a császár önkényes követelése, a melyhez azokat megkérdezni elmulasztotta; a velenczei követek épen ma — május 28-ikán — jelentették ki neki, hogy a köztársaságot ez a dolog épen nem illeti, mert amúgy is békében él a magas portával. Ez Velencze magatartására nézve megint jellemző volt! Schepper gúnyosan jegyezte meg, hogy Gritti a velenczeiek iránt nagyon is jó indulattal viseltetik. Gritti mosolyogva vallotta be, hogy ez valóban úgy van; «a vér nem válik vizzé». Azután azt a kijelentést tette, hogy föl van hatalmazva azt kívánni, küldjön Károly császár mindenekelőtt teljes hitelű nagykövetet a portára, de addig is, mig ez megtörténik, kaphat három hónapos fegyverszünetet. Továbbá, miután igen hizelgő volt rá nézve, hogy Ferdinánd király vele

titkos egyességre igyekszik lépni, úgy nyilatkozott, hogy reméli kieszközölheti a szultántól, hogy Magyarország Szapolyai halála után az ő birtokába menjen át. A mit az ő czéljairól híresztelnek Magyarországra vonatkozólag, rossz akaratu mese; ha ez igaz, dögöljön meg mint egy kutya. A magyar gyalázatos, hitszegő, szerződésekkel nem törődő nemzet; a nemesek közt nincs egy se, ki egy vagy többször is urat ne cserélt volna. Hálát fog adni istennek, ismétli megint később (1534) Zárai Vespasian és Schepper előtt, ha ezzel az átkozott országgal nem lesz több dolga. Egy nappal sem akar tovább maradni magyar földön, mint a szükség parancsolja; már megelégelte, hogy ez országért éjjel-nappal fáradalmaknak és kellemetlenségeknek tegye ki magát.

41. IBRAHIM NAGYVEZÉR KÉZJEGYE.

Ha akarta volna, már beglerbég lehetett volna Magyarországon; de ő keresztény és igényt tart arra az érdemre, hogy Magyarországot a török hódítástól megmentette. «Erre vonatkozólag természetesen eltérők a vélemények», jegyzi meg jelentésében Zárai Vespasian.[1] — Ez élesen kifejezett czáfolaton nem lehet eléggé bámulni; de tapasztalásból tudjuk, hogy egy meghazudtolás annál kétségesebb, minél erélyesebb a hangja. Egy június 2-ikán — pünkösd hétfőn — Ibrahimnál tartott kihallgatáson, melyben Gritti, Juniszbég a porta tolmácsa és Musztafa Dselálfáde (Cselebi) államtitkár és történetíró is részt vettek, a nagyvezér helybenhagyta Gritti nyilatkozatait. Ibrahim megint úszott a szóáradat-

[1] Lásd a bécsi cs. és kir. udv. könyvtár 118. A. 1. számú kéziratán kivül Gévayt, i. m. 1534, 48, 107, 117. l.

ban; kikérdezte a követeket Spanyol- és Francziaországra vonatkozólag, a császárra és levelére most ép olyan kíméletlenül panaszkodott, mint a milyen tisztelettel bánt azelőtt vele és a követeknek azt a komikusan hangzó parabolát kötötte a lelkére, hogy császárjukat, a kinek ők őrei és gondozói, fegyelmezzék meg ép úgy az igazság botjával, mint a hogy azt szultánjával ő is tenni szokta. Ugyanezen Szolimán szultán még aznap este Ibrahimmal meglátogatta Grittit palotájában és késő éjszakáig időzve, teljes három óráig maradt ott. A törökök elkeseredetten panaszkodtak, hogy uruknak talán az esze ment el, kába, el van bűvölve Ibrahim és Gritti által. És ebben igazuk lehetett, mert a két utóbbi már körülbelül azt cselekedte, a mi nekik tetszett. 1533 június 11-ikén Gritti kijelentette a követek előtt, hogy ő fel van hatalmazva a két ellenkirály közti ellentéteket Magyarországra vonatkozólag kiegyenlíteni és területeik határait kölcsönös beleegyezésükkel kijelölni.[1] Ehez képest a szultán és Ibrahim hivatalos értesítést küldtek Bécsbe, kijelentve, hogy Gritti mint «Magyarország protektora a porta részéről» és mint «a szultán jogainak védelmezője és ügyvéde» e feladat megoldására csakhamar oda fog utazni.[2] Ibrahim, ki «gubernator supremus et magnus consiliarius super omnes dominos»-nak nevezte magát, ezúttal megint önkényüleg cselekedett, mert világos, hogy csak a tényleges birtokviszonyokat akarta fenntartani, ami a Habsburgok iránt jó indulattal viseltető urának nem történt kedve szerint. Ellenben nagyon tetszése szerint volt, hogy Ibrahim ép oly önkényüleg az V. Károlyhoz való viszonyok rendezését szintén Grittire bízta és az ő elhatározásától tette függővé, hogy mely államok foglaltassanak a békébe. A szultán a június 23-ikán tartott búcsúkihallgatáson, a melyben a megállapodásokat jóváhagyta és különösen megigérte, hogy Mária királyné ügye még Gritti Magyarországra érkezése előtt kedvezőleg fog elintéztetni, nem tudott meg ezekről a dolgokról semmit,

[1] Pray Epistolae proc. II. k. 39. l.
[2] Gévay, i. m. II. k. 1533, 139. l. — Voyages des Souv. des Pays Bas III. k. 467. l.

valamint azokról a «secretumokról» sem, melyekről Ibrahim június 22-ikén azt mondta, hogy Gritti közölni fogja azokat Ferdinánddal. Junis bég a tolmács maga beszélte később, hogy Ibrahim az ő szavait részben megváltoztatva közölte a szultánnal, és hogy még sok egyebet mondott, a miről a többi basa semmit sem tudott.

A követek június 24-ikén Gritti jelenlétében megkapták Ibrahimtól a lepecsételt békeokmányokat. Engédélyt kértek, hogy megtekinthessék az iratokat, vagy, ha ez nem volna lehetséges, kapják meg azok másolatát. Ibrahim úgy nyilatkozott, hogy ez nem szokás a töröknél; de az ellen nem tett kifogást, hogy Gritti a másolatot nekik kiszolgáltassa. A szultán szavait magyarázni is elég vakmerő volt. Mária királyné ügyét is ő akarta rendezni, daczára a szultán nyilatkozatainak. Erre Schepper és Gritti közt ingerült szóváltás keletkezett, melynek Ibrahim azon szavakkal vetett véget, hogy Gritti csak azt fogja tenni, a mit ő parancsol. Ez alkalommal e sokat jelentő szavakat szalasztotta ki: «Ez az ember minduntalan visszaesik a modorába; én tudom, mit jelent az, hogy ő Mária királynét meg akarja látogatni». Egyébiránt a királynak, mint testvérének üdvözletét küldte és mindkét követet nyájasan elbocsátotta. Gritti hasonlókép előzékeny és szeretetreméltó volt a július 14-iki búcsúkonferenczián.[1] Miután hosszabb ideig a láz gyötörte, a követeknek várniok kellett mig a szultán, Ibrahim és a maga iratait Ferdinándhoz kiállítja.[2] Megígérte, hogy hű szolgája lesz a királynak és behatólag kérte, hogy csakis ő vele tárgyaljon és ne engedje meg egy megbízhatatlan magyarnak sem az alkudozásokban való részvételt. A császárnak is felajánlotta hű szolgálatait; viszonzásul csak annyit kért, hogy adják ki neki halálos ellenségét, Nádasdyt. Annyira ment a képmutatásban a követekkel szemben, hogy jó barátját, Laskit is, aki az előszobában várt bebocsáttatásért esedezve, megtagadta. Engedjék meg — így szólt nevetve —

[1] Voyages des Souv. des Pays Bas, III. k. 465. l.
[2] Gévay, i. m. II. k. 1533, 140—141. l.

hogy beléphessen; ő ugyan ki nem állhatja ezt az embert, de kénytelen annak tekinteni, a mi: Szapolyai János követének. Ugyanekkor azt írta János királynak, hogy országának legcsekélyebb részecskéje se fog Ferdinánd birtokába jutni.[1] A szultán és a nagyvezér pedig augusztus 4-ikén felhívást intéztek a magyar hatóságokhoz, legyenek törhetetlen engedelmességgel igazi uruk, János király iránt.[2] A követek csakhamar tapasztalták is Gritti megbízhatóságát. Alig hogy július 16-ikán Konstantinápolyt elhagyták, már Clissa vára ellen, minden biztosítások daczára, egy újabb támadást kisérlettek meg.

Ferdinánd azonban nagy örömmel fogadta a régen várt békehírt. Az oly kedvező előjelek között megkötött egyességet országaiban kihirdetteté, némán tűrve a megaláztatásokat, melyek az alkudozások közben érték. Sürgeti Gritti utazását s biztosítja a Bécsbe meghívott magyar főúrakat, hogy a mily gyorsan csak lehet, helyet és időt tűz ki a Grittivel való találkozásra. A három török uralkodóhoz — így lehetne a szultánt, Ibrahimot és Grittit joggal nevezni — intézett leveleiben október 5-ikén azon kérelmét fejezi ki, hogy Gritti elutazása oly módon eszközöltessék, hogy már újévre Bécsbe érkezzék. Azt is óhajtaná, hogy az ítélőbíró, ki János igényeire nézve Morvában és Sziléziában is intézkedik és most Mária királyné ügyében is bírói szerepet visz, egyszersmind nyerjen fölhatalmazást a lengyel király és a Törökország közti tárgyalások vezetésére, hogy már egyszer mindennek a végére jussanak! Mindezeket nem a közvetítőbe vetett bizalom sugalta. Hogy ennek szereplését, mint annak előtte, úgy most is gyanusnak tartotta, kitűnik a követeknek adott utasításokból, hogy egyikök kövesse Grittit útjában, továbbá abból is, hogy Gritti kérelmével ellenkezőleg a már említett magyar főurakat Bécsbe rendelte azon czélból, hogy a tárgyalásoknál jelenlegyenek, biztosítva őket, hogy a megállapodások csak az ő tanácsukkal és közreműködésükkel fognak létre jönni. Egyik

[1] Katona, i. m. XX. k. 839. l. Nuntiaturberichte aus Deutschland, I. k. I. és 123. l.
[2] Gévay, i. m. II. k. 1533, 144. l.

42. I. FERDINÁND KIRÁLY.

leghívebb embere, Zalaházi egri püspök kereken kimondta, hogy neki úgy tetszik, mintha Gritti a királyra háruló kellemetlenségeket megszüntetni sem nem tudná, sem nem akarná.[1] Mindazonáltal mindenki, a pápa, a császár, Ferdinánd, János király, a német fejedelmek, a magyar főurak csak ő rá vártak. Még Londonba küldött jelentések is beszélnek megérkezéséről. Már júliusban igéretet tett a követeknek az elutazásra. Azután kijelentette, hogy csak Verbőczy kanczellárt akarja még bevárni, hogy «abban az órában» útra keljen és a békét végkép létesítse. Verbőczy szeptember 10-ikén érkezett meg. Gritti még mindig nem hagyta el a török fővárost. János király Pécsett akarta bevárni, s még az őszszel lement oda, nyilván azért, hogy legyen ideje őt kellőleg a maga érdekeire hangolni. «Az összes ügyek Gritti eljövetelétől függnek,» írja Laski november 8-ikán Bajorországba. És ő még mindig nem jött. És volt rá oka, hogy ne jőjjön. A dolgok az aranyszarvnál aggasztó fordulatot vettek. Ezekről azonnal értesülni fogunk.[2]

* * *

Szapolyai nem maradt tétlenül 1533 nyarán, midőn látnia kellett, mint készül a portának őt romlással fenyegető egyezkedése a Habsburg házzal. Képviselője, Laski Jeromos június 28-ikán jelent meg a portánál, hogy egész ügyességével fordulatot eszközölhessen ki. Egyidejűleg megjelent a franczia követ, Camillo Orsini kétségkívül készen arra, hogy mindenben támogassa őt.[3] Hiszen a franczia politika már régóta bele volt szövődve a magyar trónharczba. Majdnem úgy lehetett ezt tekinteni, mint a Valois

[1] Nuntiaturberichte I. k. 1, 121, 125, 160, 163. l. — Gévay, i. m. II. k. 1533, 40, 151, 152. l. 1534, 69. l. — Pray Epistolae procerum, II. k. 40. l. — Quellen u. Erörter. IV. k. 348. l. — Mon. Hung. hist. Dipl. I. k. 385, 410. l. — Voyages des Souv. des Pays Bas III. k. 460. l.

[2] Voyages des Souv. des Pays Bas. III. k. 463, 464. l. — Nuntiaturberichte I. k. 1, 129, 133, 145, 151, 153, 158, 163, 169, 172, 173, 184, 185, 190, 200, 203, 205, 216, 228, 239. l. — Mon. Hung. hist. Dipl. I. k. 426, 431, 433, 441, 444, 447, 456, 457, 459, 460, 461, 463, 465, 467, 474, 481, 482, 484, 490, 493, 495. l. — XXV. k. 320, 323. l. — Quellen u. Erörter. IV. k. 301, 302, 321. l. — A Records Office actái Londonban. Letters of Henry VIII., VII. köt., 193. l.

[3] Gévay, i. m. II. k. 1533, 45. l. — Hatvani M. Okmánytár, I. k. 256. l.

és Habsburg uralkodóházak világtörténeti küzdelmeinek egy epizódját. A franczia diplomáczia 1527-ben Lengyelországban azon dolgozik, hogy a nemességet a németek ellen izgassa. Rincon franczia követ ellensúlyozza Ferdinánd alkudozásait Nanada kánnal, a rettegett «fekete emberrel». I. Ferencz király készségesen elismerte János királyságát, megkötötte vele az 1528-iki szövetséget, és támogatására sem pénzzel, sem fegyverrel nem fukarkodott. A török császár, írja jelentésében a bajor követ, felhívta a franczia királyt, hogy a császárral békét ne kössön és megigérte, hogy a császári korona elnyerésében segítségére lesz.[1] A Habsburg ház ellenségei mindenütt nyiltan és alattomban azon voltak, hogy a magyar ügyeknek Ferdinándra nézve kedvező elintézését megakadályozzák. A bajor herczegek nyíltan kimondották, hogy minden kitelhető módon meg kell akadályozni, hogy Magyarország Ferdinánd hatalma alá kerüljön. A német fejedelmek csodálatos coalitiója, a mely már 1533 tavaszán a pozsonyi egyezkedéseknek ellenszegült, most még szorosabbra fűződött: Vilmos és Lajos bajor herczegek, a katholikus birodalmi fejedelemség előharczosai és a schmalkaldeni protestáns szövetség vezérei Hesseni Fülöp gróf és Frigyes szász fejedelem[2] személyében.

Ez összekuszált diplomácziai ármánykodások közepette jelenik meg Gritti. Laski és Verbőczy erősen ostromolják, hogy intézze el kedvezőleg uruk igényeit, különösen Morvában és Sziléziában. Winzerer Gáspár azt tanácsolta urainak, a bajor herczegeknek, tüntessék ki az annyira körülrajongott Grittit ajándékokkal, mert «ő a szultánnál Ibrahim mellett a legmagasabb személy és igaz szívű, őszinte úr», — ez már több volt, mint a mennyiért az ágens el tudta volna vállalni a felelősséget — ki azután annál hajlandóbb lesz a herczegek czéljaira közreműködni: hogy t. i. a Ferdinánd és Szapolyai közt kötendő béke ne jőjjön létre a német birodalmi fejedelmek közbenjötte nélkül. VII. Kelemen pápa az ő közbenjárására a megkötendő békébe

[1] Quellen u. Erörter. IV. k. 302. l.
[2] Quellen u. Erörter. IV. k. 307, 309, 322, stb. ll.

minden keresztény államot be akart foglaltatni vagy legalább is tiz évre érvényes fegyverszünetet létesíteni. Gherardi Lajos firenzei követ által tárgyalt vele, a ki Grittit jóakaratunak és a

43. I. FERENCZ FRANCZIA KIRÁLY.

portánál fölötte befolyásosnak jellemzi. Gritti Francziaországba, sőt még Angliába is küld követeket és leveleket.[1] A bajor követ

[1] Quellen u. Erörter. IV. k. 306, 317, 326, 347, 348, 408. l. Voyages des Souv. des Pays Bas III. k. 477. l. — Katona, i. m. XX. k. 835, 913. és köv. ll. — Gévay, i. m.

helyesen vagy helytelenül, azt állítja, hogy Gritti Rincon franczia követtel egy az Árpádok trónjára emelendő franczia herczeg jelöltségéről tárgyalt. Egyike lehetett ez ama rögtönzött terveknek, melyek akkoriban sűrűen burjánozhattak fel. Hogy János király tárgyalásai a franczia királylyal, VIII. Henrik angol királylyal, a skót Stuartokkal egy a Habsburgok ellen irányzandó szövetség létesítésére az ő kezén mentek keresztül, Gritti maga bevallja és okmányokból bizonyítható. Mily kár, hogy e politika szövevényei nincsenek világosabban földerítve, hogy a párisi és londoni levéltárak nem nyújtanak kielégítő felvilágosításokat. Bizonyos, hogy egy angol-franczia-magyar szövetségnek ezt a tervét VIII. Henrik hiusította meg, a ki nem csak átallotta a szultán társaságában más keresztény hatalmasságokat megtámadni, hanem I. Ferencztől még követelte is, hogy bontsa fel viszonyát a törökkel, sőt segítsen azt leküzdeni. János király ügynöke különben a franczia királyban sem tudott valami nagy bizalmat kelteni. Jónak találta «kedves barátját» Grittit ura iránt hűségre inteni és Corsini előtt azon gyanujának adott kifejezést, hogy Gritti törekvéseit gyanusaknak találja; az általa vett tudósítások szerint Gritti «a császári párthoz» hajlik.

Szemben mindezekkel Ferdinánd lehetőleg sietve jelentette a portánál, hogy a békét elfogadja. Zárai Vespasian már november 15-ikén megjelent Konstantinápolyban, hogy urának hivatalos nyilatkozatát átadja. De már lényegesen megváltozott helyzetet talált.[1] Ibrahim basa 1533 október 25-ikén Perzsiába utazott, hogy ott a háborúra az előkészületeket megtegye. A közbenjáró Gritti és a szultán között most hiányzott és az Ibrahim önkényes politikája most már nem volt keresztülvihető. Midőn Gritti ötheti távollét után november 28-ikán Konstantinápolyba visszaérkezett, az első kon-

II. k. 1534, 77–81. l. – Okmányok a bécsi áll. levéltárban: I. Ferencz levele Grittihez, 1534 aug. 24. lenyomatva: Archiv. f. ö. Gesch. LXXXIII. k. 102. l. – Corsinius Grittihez 1534 szept. 15. – Conte de Villanova Abbatis Ibrahimhoz és Grittihez 1534 aug. 8. London, Record Office. – Archiv. für öst. Gesch. LXXXIII. k. 69. l.

[1] A főforrás Vespasian tudósítása 1534 márcz. 5-ikéről. Gévaynál, i. m. II. k. 1534, 104. l.

ferenczián november 30-ikán szeretetreméltóan fogadta a követet, kétszer megcsókolta, nagy szorgoskodással kérdezősködve a király és a követek egészségi állapota felől és utánozva a nagyzásban urát és mesterét Ibrahimot; dicsekedett, hogy mindenről beszél a szultánnal, hogy azt tesz vele a mit akar, hogy markába tartja a birodalmat és így tovább — mindezt vakmerően és szeretetreméltósággal. De mikor Ferdinándnak Ibrahimhoz intézett levelét felbontotta — mert a király csak a nagyvezérrel akart tárgyalni — és azon passzushoz ért, a hol a határigazitásról volt szó, kereken tagadta, hogy valaha ilyen igéretről szó volt volna. A szultán János királynak adta az országot, ezen nem lehet változtatni. Pedig Ibrahim a Mehemet bég által Ferdinánd királynak küldött levelében teljes biztonsággal meg igérte, hogy az országnak jelenleg birtokában levő része Ferdinánd kezén marad. De, mint már mondottuk, ez is önkényes tette volt a nagyvezérnek és jó barátjának, Grittinek a mit most le kellett tagadni. Mert erről a záradékról sem Ájász basa, ki Ibrahim helyébe lépett, sem a szultán nem tudtak semmit. A tagadás Grittinek nem eshetett nehezére, mert az Ibrahim által Ausztriának tett engedményeket valószínüleg soha sem helyeselhette. Hiszen a mi egyszer Ferdinánd hatalmába került, az az ő befolyása alól ki volt már vonva.

1533 deczember utolsó napján levelet írt Ferdinándnak, a melyben igérte, hogy a közjóért mindenre kész, de ugyanakkor megjegyezte, hogy a királynak október 5-ikén a szultánhoz írt levelében olyan «articulusok és clausulák» foglaltatnak, a melyek a portánál sohasem kerültek tárgyalás alá, a melyek tehát a királyi oratorok hamisításai.[1] E miatt csak nehezen nyugtathatta meg a felingerült szultánt. Ugyanily értelemben írt néhány nap mulva Zárai Jeromosnak. Ez a vádat nem hagyta magán száradni és a királynak írva egyenesen kimondja, hogy Gritti e levele csak félig igaz, félig pedig hazug dolgokat tartalmaz. Gritti most az Ibrahim távollétében a kikötött pontozatokat

[1] Voyages des Souv. des Pays Bas III. k. 507. l.

elferdíti, mert Szapolyai pártján áll. Ezt könnyen tehette, mert Ferdinándnak a szultánhoz, vagy Ibrahimhoz intézett leveleit sohasem fordította szóról-szóra, hanem előbb megváltoztatta és csak azután juttatta kézhez. Ebből látni lehet, hogy a Habsburgok egész levelezése a portával Gritti kezén ment keresztül. Ájász basával könnyen elbánik Gritti, mert az nem ért a dolgokhoz. Gritti egész pogánynyá lett, mondja Schepper és eladta magát az ördögnek, hogy a szultánnak szolgáljon; így hát vakon tagadja, a mit pedig jól tud.[1]

Zárai Vespasiant nem kevéssé megíjesztette a helyzetnek ez a változása. «Ő tagad, írja, pedig atyám és Schepper jelenlétében Ibrahim szájából értesült mindenről». Gritti iparkodott őt megnyugtatni; nem akar ő semmit sem elmulasztani, hogy Ferdinándnak a kereszténység harmadik fejének a megillető tiszteletet megadja. Valóságos zavarban volt, midőn kijelentette, hogy Ibrahimnak a királyhoz írt leveléről semmit sem tud és végre azt ajánlotta, nehogy Ájász basának, mint hivatalos képviselő mutassa be magát, miután ő maga fog mindent a legczélszerűbben tisztába hozni. Ferdinánd levelét lefordítja és az eredetivel együtt el fogja küldeni Ibrahimnak. Azután egy álló hétig tanácskozott Ájász basával, a kinek Ibrahim igéreteiről sejtelme sem volt és a kit ezekre az ujságokra elő kellett késziteni és a ki különben csekély képzettsége és tehetsége miatt nem volt képes a politikai csalfaságokból kivezető utat találni. Helytelen a követnek az a véleménye, hogy Ájásznak vele szemben követett magaviselete tulajdonkép egy Grittivel szőtt ármány lett volna. Grittinek mindent el kellett követni, hogy az ő és Ibrahim önkényességei lehetőleg napfényre ne kerüljenek. Vespasiánnal különösen rejtekhelyeken szeretett tanácskozni. Végre ha nagy

44. ZÁRAI VESPASIÁN ALÁIRÁSA.

[1] Voyages des Souv. des Pays Bas III. k. 529. l.

fáradsággal is, de létrejött az egyezmény, melyre a szultán is megadta a szankcziót: Ferdinánd tartsa meg az ő magyar birtokrészét úgy, a hogy az II. Lajos halála előtt volt. Ezzel a tavaszszal adott igéretek, a mennyiben Magyarországra vonatkoztak, tettleg érvényüket vesztették. De alig, hogy elhárították ezt a bajt, Gritti már újabb igéretekkel és biztosításokkal kecsegtette Vespasiant: hogy a szultán igen rossz hangulatban volt, de ő lecsendesítette, márczius végén el fog jönni Budára, innen pedig Bécsnek veendi útját. Nemcsak a magyar kérdést fogja mindenek megelégedésére megoldani — csak a magyarok kizárását kéri az alkudozásokból — hanem fel van hatalmazva arra is, hogy a császárral a békét megkösse. Nehéz volt ezen Ibrahim által ismét önhatalmulag tett igéretekben bízni, mikor épen az imént vallottak egy ilyen igérettel kudarczot. És különösen veszélyes, tekintve, hogy Gritti állása Ibrahim távolléte óta meg volt rendülve. Ájász basa sohasem rokonszenvezett sem vele, sem az urával. A porta tolmácsa, Junisz bég, halálos ellensége volt és a követ előtt egész leplezetlenül úgy nyilatkozott, hogy minden bajnak ő az oka; ő tudta a nagy urat annyira behálózni, hogy ez oly vakon bízik benne, mintha csak az eszét vesztette volna. — Ezek a török udvari emberek valamennyien szabadszájúak voltak! — Gritti ép olyan rossz keresztény, mint a milyen rossz török, a mit mond, mind gyanus vagy hazugság. Európa és Ázsia örvendezhetnének, ha valaki eltenné láb alól; halálával csakhamar elkövetkezne a béke. A követ Ibrahim visszaérkezését nagyon óhajtotta volna, miután Grittivel aligha lehet valamit kezdeni. Házában nagy a rendetlenség; egyetlen latinul értő emberre, Tranquillus titkár távol van. Gritti, bár tagadja, egy szót sem tud latinul. Ferdinándhoz intézett leveleit, a velenczei követtel fogalmaztatja és így attól lehet tartani, hogy ennek fontos titkokat árul el, melyek ismét János király fülébe juthatnak; ez a Gritti izről-izre álnok. Gondolja meg ezt a király és a tárgyalásoknál legyen a legnagyobb mértékben óvatos. E kevéssé vigasztaló elmélkedéssel hagyta el a követ mindjárt januárban Konstantinápolyt.

Ezalatt Magyarországon és Ausztriában még mindig várták a közbenjárót. János király, aki az ő megkérdezése nélkül mellőzte a bajor herczegek azon tervét, hogy a würtembergi herczeget igtassák országába és Ausztriát támadják meg, husvétra várta őt. A bajor herczegek, követüknek, Weinmeisternek azt az utasítást adták, hogy legyen jelen Grittinek és Ferdinándnak közelgő találkozásán; figyelje meg jól az ott lefolyó dolgokat és erre a czélra ne kimélje a költséget.[1] A római kuria részéről is azt hitték, hogy Gritti megérkezéséből a békére vonatkozólag hasznot húzhatnak. Vergerio nunczius, ki Grittit ismerte és barátságával is dicsekedett, persze óvatosságot tanácsolt. Az pedig teljességgel hihetetlen, hogy a pápának komoly szándéka lett volna a huszéves Antalt atyja kedveért bíborossá kinevezni; bizonyos csak annyi, hogy a kuria igen komolyan számot vetett érkezésével és főleg befolyásával.[2] Ferdinánd Gritti vakmerő hazugságaira és az oratorok elleni vádjaira csak hallgatott és egy 1534 február 20-án

45. JÁNOS MAGYAR KIRÁLY.

[1] Quellen u. Erörterungen, IV. k. 340, 351, 356. l.

[2] Nuntiaturberichte I. k. 160., 191., 193, 281., 284., 289. l. — Gévay i. m. II. k. 1534, 77. l. — Sleidanus, De statu religionis et rei publicae sub Carolo V. (ed. 1555) 136b. l.

kelt iratában csupán azt kívánta, hogy ügyét becsületesen, őszintén képviselje, akár van Ibrahim jelen a portán, akár nincs. Midőn Czeglédi Izidor, Gritti küldötte, ki neki és a török basáknak az európai államokról fölvilágosításokat adott, a kezei közé került, tekintettel volt a kormányzóra és szabadon bocsátotta. Révay Ferencz, turóczi főispánnak márczius 30-ikán megparancsolja, hogy számos jól fölfegyverezett lovas kiséretében jelenjen meg nála, mikor Gritti Bécsbe lesz érkezendő. Gritti volt a beszéd tárgya Magyarországon.[1] De a várakozók, mint ezelőtt, úgy most is csalódtak. «Magyarország protektora» mindig csak közeli megérkezését helyezte kilátásba. Most is azt tette egy a lengyel királyhoz írt levelében, a melyben a határrendezés végzetes ügyét fordítási tévedésre akarja visszavezetni, küldetéséről pedig vakmerő és nagyzoló szavakban beszél. Herberstein Zsigmond udvari tanácsos, ki a Ferdinánddal közölt levélről véleményt volt mondandó, indulatosan jegyzi meg, hogy jobb volna, ha ez az ember egyátalában nem jönne; legalább ő a maga együgyü esze után Gritti eljövetelétől és cselekvésétől semmi tisztességes, vagy hasznos eredményt nem vár. És sokan, csaknem mindnyájan így gondolkoztak. Senkisem viselkedett iránta bizalommal, de eljövetelét mégis óhajtották. Zárai Jeromos azt a tanácsot adta a királynak, vigyázzon, hogy a folytonos Grittire való várakozással nevetségessé ne váljék; tegye magát mintha lemondólevelet kapott volna tőle és most megjelenését újból sürgetné.[2]

A porta kívánságára V. Károly egyelőre Schepper Kornélt nevezte ki Konstantinápolyba hivatalos képviselőjévé. 1534 deczember 24-ikén kiadott, nem egész világos utasításában lelkére kötötte a követnek, hogy vizsgálja meg alaposan Gritti felhatalmazását és minden erélyével és szívósságával hasson oda, hogy a békébe minden keresztény állam be legyen értve, Khaireddin Barbarossa pedig büntetését vegye. Egyidejüleg, deczember 31-ikén igazoló

[1] Archiv für österr. Gesch. LXXXIII. k. 99. 101. l. — Nuntiaturberichte I. k. 189., 207. l. — Óváry, i. m. II. k. 273., 278., 280., 281. l. — A Révay család levéltárában. Levelezés. Fasc. I. 18. Kis-Selmecz.

[2] Gévay, i. m. II. k. 1534, 129—131., 132. l. — Mon. Hung. hist. Dipl. I. k. 493. l.

okmányt adott át neki a szultán, Ibrahim és Gritti «a török császár tanácsosa és legfőbb ügynökéhez» czímezve.[1]

Schepper április 14-ikén érkezett meg Konstantinápolyba. Még megérkezése előtt levelet kapott Grittitől, melyben ez meghagyta neki, hogy főleg Junisz bég előtt mindaddig hallgasson, mig vele nem beszélt, mert neki titkos egyessége van Szolimánnal. Eddig azért nem jöhetett el, mert tárgyalásai voltak a pápával és miután ezeket már befejezte, épen az tartotta vissza, hogy Schepperre várt. Ezeket az ürügyeket május 9-ikén ismételte, a nélkül, hogy valakit meggyőzött volna velük. Junisz bég Scheppert biztosította arról, hogy nem a szultán tartóztatta Grittit, aki már régen elutazhatott volna, ha magánügyei vissza nem tartották volna, Zárai Vespasian pedig azt a tudósítást küldi, hogy Gritti Albániából február közepéig 30,000 arany jövedelem megérkezésére várt. Elmaradását tehát kereskedelmi ügyletek okozták s hihetőleg a magyarok gyűlöletétől való félelme, a kikkel csak jól felkészülve akart találkozni. Végre Ibrahimra is folyton várakozott, hogy megrendült állását segítségével megszilárdítsa és ellenségein boszút álljon.[2]

Hogy Gritti éppen Schepper kintlétekor egyre többet vesztett befolyásából, azt a követ is észrevette. Nagyon bánthatta Grittit, hogy Chaireddin Barbarossa, ki ép úgy, mint ő, valamikor kereskedő volt és a kit ő emelt a magasba, nemcsak adósságainak megfizetését tagadta meg, hanem a hol csak tehette, sértegette.[3] Barbarossa elbizakodottságában a konstantinápolyi keresztény kalmárokat, kiknek Gritti volt a védnöke, fogságba tétette, a nélkül, hogy javukra valamit tenni lehetett volna. Sokan közülök, különösen a velenczeiek, köztük Gritti György, a kormányzó testvére, visszavándoroltak hazájukba. És ez nem volt elég. Gritti az általa kezelt görögországi adókról mindig természetben, különösen ékkövekben számolt el. Most a kincstárnok közbelépésére

[1] Gévay, i. m. II. k. 1534, 86—91. l. A következőre a főforrás Schepper jelentése Ferdinándhoz 1534 augusztus 2. Gévay, i. m. II. k. 1534, 27—65. l.

[2] Voyages des Souv. des Pays Bas III. k. 529., 537. l.

[3] Della Valle, i. m. 36. l.

kénytelen volt a fizetéseket pénzben teljesíteni és a 200,000 aranyra rúgó hátralék két ötödét beszolgáltatni. Hogy ezt tehesse, egész arany és ezüst házikészletét el kellett adnia, «különben pórúl járt volna», jegyzi meg Schepper. Mert közgyűlölet tárgya volt, mint legjobb barátjai is tudták. A neki alárendelt szandsák megesküdött, hogy háború esetén egyetlen lovast sem ad neki. Junisz bég nemcsak Vespasian, hanem Schepper előtt is szabadfolyást engedett Gritti elleni haragjának, azt mondva róla, hogy a legrosszabb, leghaszontalanabb ember, a kit ismer; valamennyi ember együttvéve nem teheti jóvá azt a rosszat, a mit ő okozott. Meg nem foghatja, hogy a különben oly ingerlékeny magyarok közt nem akadt senki, a ki leütötte volna. «Ki törődnék ennek a fattyuszülöttnek a halálával»!

Semmi kétség! ezek más idők voltak, mint az 1531-ki év, a melyben Gritti Budáról visszatért.[1] Ilyen helyzetben juthatott eszébe Grittinek a magánéletbe visszavonulni. Úgy nyilatkozott, hogy a magyar ügy befejezése után életét Szalonában akarja befejezni tudósoktól és művészektől környezve.

Majdnem négy hétbe került, a mig Schepper a gyűlölt emberrel találkozhatott. Május 4-ikén titkos levélben mentegette magát, hogy eddig a törökök gyanusításai miatt nem mutatkozhatott. Csak május 9-ikén jött el hozzá lopva és panaszkodott neki, hogy Ibrahim távozása óta milyen rosszak az idők. Minden erejével azon van, hogy a két császár között békét hozzon létre, de hogyan sikerüljön ez, mikor Barbarossa készületeket tesz hadihajóival a császár flottáját megtámadni. Ha Ibrahim jelen volna, ennek a támadásnak még elejét lehetne venni; ő maga nem hiszi, hogy valami érdemes dolgot művelhessen.

Az események nem is alakultak úgy, hogy állása kedvezőbbre változhatott volna. A szultán pártfogását is elvesztette, midőn a követ május 17-iki kihallgatása alkalmával szóba került a Károly császárral való tárgyalások önkényes felvétele. Egész

[1] Voyages des Souv. des Pays Bas III. k. 529. l. — Tranquillus, i. m. 24 a/b. l.

drámai jelenet folyt le a szerályban; Schepper elmondta a történteket, mire a szultán fejét felvetve ingerülten kérdé: «Mért lett volna Gritti bégogli?» «Hogy az egyezkedést a császárral

46. KHAIREDDIN BARBAROSSA.

vezesse» felelé Schepper. A fölingerült szultán harsány hangon szólt: «bégogli? bégogli? Ezekben a dolgokban semmiféle meghatalmazást sem kapott tőlem. A magyar ügyek vannak rá bízva, egyéb semmi. A császár ügyét egyenesen a portára, hozzám kell

intézni.» Hogy az így visszaútasított Gritti, legalább is Ibrahim távolléte alatt teljesen háttérbe szorult, az iránt neki magának se lehetett semmi kétsége. Barbarossa május 19-ikén elútazott, a nélkül, hogy Gritti ellene valamit tehetett volna. Ekkor Gritti határozottan közeledett a császári követhez. És egyszerre mily messze kiható tervek fogamzottak meg agyában! Két tanácskozmányban, május 22-ikén és június 11-ikén azt az ajánlatot tette, szövetkezzék a császár Velenczével és Francziaországgal, vagy legalább is Velenczével; a köztársaság most Törökország teljesíthetetlen követeléseitől úgy is meg van döbbenve és így könnyen meg lesz nyerhető. A török hatalom ellen csak így lehet erőteljesen föllépni és ehez most mutatkozik a legjobb alkalom. Barbarossa Afrikában van, a szárazföldi török hadsereg távol, Perzsiában harczol. Ilyen körülmények között könnyen el lehet foglalni Törökország valamely parti erősségét, sőt még Konstantinápolyt is sikerrel meg lehet támadni. A Hellespontus erődítványei gyöngék. A szövetségesek itt csekély ellenállásra találnának és rengeteg hadiszert zsákmányolhatnának. Barbarossa kalózhajóit pedig a szövetséges hajóhadak tönkretehetnék. Törökországnak hajóhaddal való megtámadása nem volt új eszme. 1534 márcziusban maga Schepper ajánlotta a császárnak Algir megtámadását — később tettek is ilyen kisérletet.[1] De minő hatást tehettek ez óriási tervek a követre! Gritti egyre tüzesebben belebeszélte magát merész reményeibe. Ígérte, hogy életét és vagyonát fogja érte koczkára tenni. Ő jobban ismeri a török állapotokat, mint a törökök maguk. Ő legjobban fölfejtheti Ferdinánd előtt a módokat, hogy Görögországot mikép lehetne legkönnyebben meghódítani. Mert ő őszintén keresztény és híve a császárnak, írja Károlynak is június 7-ikén.[2] Ámde gyorsan kell cselekedni. Ha a keresztény hatalmak ismét húznák, halasztanák a dolgot, ha megint nem értenének egyet és e közben a perzsa hadjárat véget érne, akkor olyan háború várna rájuk, mely

[1] Voyages des Souv. des Pays Bas, III. k. 449—450. l.
[2] Ugyanott, III. k. 544. l.

47. V. KÁROLY CSÁSZÁR.

felülmulná erejüket. Nem mindig a védelem, hanem a támadás, Velencze és a császár szövetkezése — ez a győzelem útja!

A magyar dolgokkal már torkig van. Most már Laski megint erdélyi vajda akar lenni és ezért levelekkel ostromolja, a király pedig az ellenkezőt akarja.[1] Még azt a tanácsot is adta a követnek, hogy színlelje János előtt, mintha ő vele (Grittivel) nagyon elégedetlen volna, mert az eszélyesség ezt így követeli. Különben János király és az ő emberei mindjárt panaszt emelnének a portánál és ez neki árthatna. És Ferdinánd se csodálkozzék azon, ha ő kezdetben olyan lépéseket tenne, mely ellene irányulnának. Az csak arra való lesz, hogy a király el legyen altatva. Ennek megfelel az a körülmény, hogy V. Károly 1533 deczemberi útasításainak pótló czikkelyeiben titoktartó embereket kíván a Grittivel való tárgyalásokhoz küldetni, hogy róla és lépéseiről minden gyanú el legyen hárítva.[2] Gritti még azt is mondta, hogy Erdélyen át fog Magyarországba jönni és elhatározott szándéka minden ellenállást vérbe fojtani. Június 11-ikén egyenesen kijelentette, hogy egynehány főnek porba kell hullni. Egy héttel később — június 18-ikán — elhagyta Konstantinápolyt.

Róla és terveiről Magyarországon különféle hírek voltak elterjedve. «Némelyek, írja Laski Lengyelországba, azt állítják, hogy meghalt, mások ismét hogy Perzsiában van.[3] Híre járta, hogy török megállapodások szerint Dóczy nádorrá, Batthyáni temesi vajdává és Gritti maga magyar királlyá lesz.[4] Midőn az utóbbit végzete már elérte volt, a pápai nuntius és a bécsi velenczei követ csaknem egybehangzólag jelentik, hogy egy kifőzött terv szerint János királyt és legfőbb párthíveit meg akarták ölni, hogy így Gritti számára az út a trónhoz szabad legyen. Czibakon kezdték meg a hívek kiírtását, a midőn az események folyása Erdélyben mindent megakasztott.[5]

[1] Archiv für öst. Gesch., LXXXIII. k. 64. l.

[2] Voyages des Souv. des Pays Bas, III. k. 503—505. l.

[3] Laski levele Jostus lengyel királyi titkárhoz és Bonner Szeverinhez, 1534 április 14-én. Bécsi áll. levéltár.

[4] Szerémi, i. m. 324. l.

[5] Nuntiaturberichte, I. k. 305—316. l. — Magyar történelmi tár, III. k. 97—99. l.

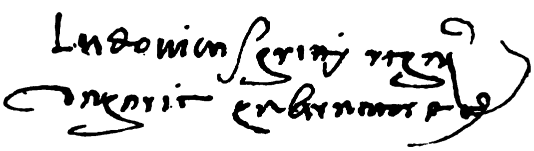
Nehéz elgondolni, hogy Gritti, úgy, mint azelőtt, a magyar királyság elnyerésére gondolt volna. A Schepperrel folytatott bizalmas tárgyalásokon áruló ajánlataival bizonyos mértékig kiszolgáltatta magát a császári követnek. Úgy látszik, hogy ő azért nem akart a portával szakítani; hiszen az osztrák követi jelentések minden lapján olvasható, hogy a konstantinápolyi hatalmasok milyen vakmerő nyilatkozatokat engedtek meg maguknak a nélkül, hogy e miatt veszedelmes helyzetbe kerülnének. De az bizonyos, hogy Ibrahim távolléte alatt a Schepperrel folytatott beszélgetések nyilvánosságra jutása a «begoglit» a legnagyobb veszélybe sodorhatta volna. Nem valószínűtlen, hogy örömest felcserélte volna a török főváros veszedelmes talaját a gondtalan élettel Magyarországon vagy másutt, ha meggondolta, mennyire gyűlölik őt és védurát, a kivel sorsa összekötötte. De ez esetben tűrhető viszonyban kellett lennie a hatalmas Habsburg uralkodó családdal és el kellett ejteni az ellenségeskedés minden gondolatát a császár és Ferdinánd ellen. A Habsburg-velenczei szövetség terve valóban nem volt ügyetlenül kigondolva. Egy sikeres tengeri támadás Törökország ellen különösen Velenczére nézve mérhetetlen következményekkel járt volna. Hanem a fontos pillanat későn érkezett el, ott már csak törpe nemzedékre talált. És ha Gritti kieszelt tervei valóban sikerültek volna, ha Konstantinápoly csakugyan a szövetségesek kezébe kerül és a török hatalom Ázsiába visszaszoríttatik, nem volt-e kizárva minden lehetőség arra nézve, hogy Magyarországot birtokába vehesse? Bizonyos, hogy Gritti, ki hivatva volt az Árpádok nagy birodalmában királyi módon intézkedni, vakmerő dícsvágyában fokozódó önérzettel gondolhatott egy új latin császárságra! És ki lehetett volna inkább hivatva annak sorsát intézni — ha nem is mint császár, legalább mint herczeg vagy fejedelem — mint a velenczei doge fia, a konstantinápolyi kalmár, a kelet kincstárnoka?

És ha e tervek nem sikerültek, vagy megvalósításukra kisérlet sem történt, még mindig fennállott Ibrahimhoz való baráti

viszonya, a mely fentarthatta. Menekülve a tűrhetetlen viszonyok nyomásától keleten, nyugodtan bevárhatta barátja visszaérkezését, kivel nem egy sötét titok kapcsolta össze. Miért ne adnánk hitelt Zárai Vespasian 1536 április 16-iki határozott jelentésének,[1] hogy Ibrahim basának erőszakos halállal kelle kimulnia, mert a szultán életére és trónjára tört ép úgy mint Gritti a Szapolyaiéra? Ha pedig ez való, akkor az egyetértés kettőjök közt kétségtelen és a Szeréminél található mende-mondák erősebb alapot nyernek. Gritti talán épen most, mikor a török sereg távol volt, királyi sereg pedig nem is létezett, találta alkalomszerűnek szándékait foganatba venni és ezeket az V. Károlyra és Velenczére épített reményeknek eléje tenni. Bizonyosnak látszik, hogy a ravasz férfiú kettős tervénél fogva biztosra vette egy vagy más úton a sikert.

Ily körülmények között útazott Magyarországra. Épen a mikor el akart indulni, beszéli Della Valle, ajánlotta fel neki Zsigmond lengyel király Laski által leányának, Izabellának, a későbbi magyar királynénak kezét. Laski a herczegnő arczképét is átnyujtotta neki. A dolog csak azért maradt abban, mert a kiszemelt vőlegény útja igen sürgős volt. Azonban valószínű az a föltevés, hogy Laski önkényüleg, s a lengyel udvar tudta nélkül tette az ajánlatot Grittinek, hogy ezzel neki hízelegjen.[2] Valóban csodálni lehetne, hogy Gritti két kézzel nem kapott e kitüntető ajánlaton és hogy Zsigmond király, a ki épen nem rajongott Grittiért, leányának, egy Jagello herczegnőnek kezével ajándékozta volna meg a törvénytelen származású kalandort.

[1] Gévay, i. m. II. k. 1536. 105. l.
[2] Della Valle, i. m. 35. l. — Hirschberg, i. m. 210. l.

48. GRITTI ALAJOS ALÁIRÁSA.

TRANQVIL-
LI ANDRONI-
CI DALMATÆ
TRAGVRI-
ENSIS

DE Rebus in Hungaria Gestis ab Illmo. & Mag[co]: LVDOVICO Gritti: Deq[ue] eius obitu

EPISTOLA

TRANQUILLUS ANDRONICUS GRITTIRŐL ÍRT MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

(A kézirat eredetije a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában.)

ILL.^MO & MAG:^CO DOMINO DNO ALBERTO DE LASCHO PALATINO SYRADIENSI, & LIBERO BARONI IN KIESMARK

Franciscus Andronicus S. P.

INGENIORUM monumenta, eorum præsertim hominum, qui non minus ipsa scientia, quàm rerum usu excelluerunt, ALBERTE LASCHI, semper eiusmodi custodia scepienda esse putaui, ut ad omnem etiam posteritatem per manus quasi transmissa humanæ vitæ usui esse perpetuò possint. Ratio autem ea monumenta custodiendi antea quidem compluribus in eandem sententiam conscriptis libris, nunc verò typis commendatis, optima esse ducitur Siquidem hoc demum illud est, quod uiros illustres ab hominum obliuione uindicet, & tanquam immortalitatis quadam ciuitate donet. Patruus meus Tranquillus Andronicus quo ingenio, qua doctrina quàm exquisita fuerit, si cuipiam no-

tum

49. NAGY-SZEBEN RÉGI KÉPE.

VIII.

A KATASZTRÓFA.[1]

A HATALOMÉRT való szüntelen versengésben 1534-ben ismét Ferdinánd király pártja jutott túlsulyra. A portával kötött béke nem kevéssel járult ahoz, hogy újabban számos főúr János királytól az osztrák házhoz szegődött. Nádasdy Tamás, a ki sohasem volt egészen a János pártján, régi urához pártolt vissza, a kit öt év előtt kényszrűségből hagyott el. Erdődy Simon zágrábi püspök, a ki már régóta ingadozott, követte példáját. Szapolyai környezetéből kitértek még a többi között Verbőczy kanczellár fia Imre, Bebek Ferencz, a hadverő kapitány, és Serédy Gáspár. Gritti egy június 17-ikén kelt iratában panaszt emelt a miatt, hogy Ferdinánd az átpártolásokat szívesen fogadta és ez által a békét megszegte. De hasztalan! Bécsben azt a nézetet vallották, hogy a béke nem

[1] Lásd erre' vonatkozólag Schuller Károlynak főleg Museusból és Della Valléból merített munkáját: «Ludwig Gritti's Ende.» (Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. N. F. II. k. 1855). A brüsszeli Archives generales du Royaumeban a lundeni érsek eredeti levelei Granvelle bíboroshoz és a császárhoz Gritti haláláról. (Bécs, 1534 október 1. 3. 10. 16.)

János királylyal, hanem a szultánnal köttetett meg.[1] Ferdinánd türelmetlenül sürgette a közbenjáró jövetelét. Remélte, hogy augusztus végén már találkozhatik vele. A cselszövő nagyhangú igéretei nem maradhattak előtte közönyösek. Némely emberei azt tanácsolták, hogy ne várja be Grittit, hanem hirtelen támadással semmisítse meg az ellenkirály gyengülő pártját. Így ajánlotta ezt Bakics Pál és hasonló módon okolta meg tanácsát, mint Gritti a császárnak a Velenczével való gyors szövetséget.[2] Azonban a Habsburg ház sokat magasztalt politikája érdemesnek találhatta, hogy Grittit bőbeszédűségének saját hálójában fogja meg. Ferdinánd abban a hitben volt, hogy megjelenése véget fog vetni a szűnni nem akaró zavaroknak.[3]

Egészen más érzelmekkel várta János király kormányzójának eljövetelét, ki őt «nem királynak, hanem társának tekintette», a kinek márczius 21-ikén Szegedet és püspökségei jövedelmeinek jelentékeny részét kénytelen volt elzálogosítani, a kinek jóakaratát újabban is óriási pénzadománynyal — Schepper 200,000 aranyról beszél — kellett kinyernie. Már gyanakodott — s joggal, — hogy Gritti, Laski és Schepper olyasvalamit forraltak, a mi aligha mozdíthatta elő az ő javát s jónak találta a Magyarországon és Erdélyben az összes idegenek, de főleg Gritti ellen támadó hangulatot még ingerültebbé tenni és kihasználni.[4]

A lakosság egy jó része Grittiben csak a gyűlölt török kényuralom képviselőjét látta. Híveit lebeszélték és a kik nem engedtek, azokkal ellenség módjára bántak. A magyar főurak arról tanácskoztak, mikép lehetne az országot a közeledő «protector» ellen legsikeresebben lázadásra birni. János király e törekvésekkel teljesen egyetértett; Czibak Imrét Erdélybe küldte, hogy ott a fölkelést szervezze. És úgy látszik, hogy ez jól értett e mesterségéhez.[5]

1 Gévay, II. k. 1534, 139. l. — Magyar történelmi tár, III. k. 88. l.

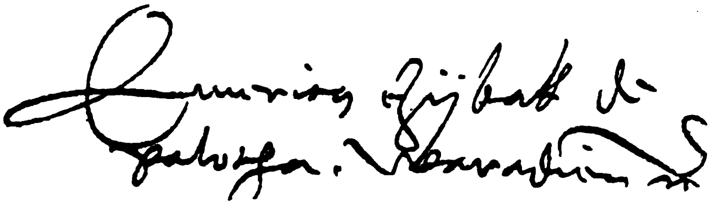
2 1534 aug. 1-jén kelt levél a bécsi áll. levéltárban.

3 Gévay, i. m. II. k. 1584, 141, 146, 148. l.

4 Tört. Tár, XII. k. 317. l. — Voyages des Souverains des Pays Bas, III. k. 549. l. — Quellen u. Erört., IV. k. 409. l. — Pray, Ep. Proc., II. k. 47. l. — Archiv f. öst. Gesch., XXI. k. 272. l.

5 Tranquillus, i. m. 11b és 12a. l.

Czibak Imre (Cibacco) bevándorolt olasz családból vette származását és az 1514-iki parasztlázadásban, valamint a mohácsi csatában eszélyessége és vitézsége által tűnt ki. 1530-ban Buda védői és azok közt találjuk, kik Grittinek kormányzóvá kinevezését ellenezték. Szapolyai 1535-ben a nagyváradi püspöki czímet és jövedelmet adományozta neki és megtette Erdély helyettes vajdájának. Műveletlen, nyers, óriási termetű és erejű ember volt, valódi ellentéte a papi méltóságnak. Nem igen tartották megbízhatónak; azt beszélték róla, hogy átment volna Ferdinánd pártjára, ha ez püspökségét meghagyta volna. Gazdag volt, kitűnő szónok, nagy erélyű és nagy befolyású ember. Azt tartották róla, hogy azért gyűlöli Grittit, mert a Báthory István halálával megüresedett erdélyi vajdaságot el nem nyerheti, mert Gritti kormányzósága óta nem volt több alkalma a királytól rokonai

50. CZIBAK IMRE ALÁIRÁSA.

részére előnyöket kicsikarni és mert a püspökségek zálogbavetése miatt saját püspökségét is veszélyeztetve látta. Tudta, hogy Gritti is gyűlöli őt, mert kineveztetését ellenezte, mert az ő parancsa és akarata ellenére ostrom alá vette és el is foglalta a Brandenburgi György őrgróf birtokát képező Hunyadot. Jól tudta, hogy Grittinek Konstantinápolyban tett azon fenyegetése, hogy «a büszke magyar mágnások fejeit meg fogja alázni», első sorban is ő rá vonatkozik. «János király mindig vonakodott ezt tenni, de a ki uralkodni akar, annak nem szabad a vérontástól félni.» Czibak dús lakomákat adott és nagy beszédeket tartott, hogy magának híveket szerezzen. «A magyar, Németország és Olaszország réme, fejtegeté, a magyar, a ki még sohasem engedelmeskedett idegennek, most a török és egy jövevény olasz rabszolgaságába esett, a ki

az országos jövedelmeket mind zsebre rakja. Az országban csak Grittinek van tekintélye. Ha az általa követelt pénzt és sereget neki megszavazzuk, magunk leszünk okai Magyarország teljes romlásának. Ennek az állapotnak véget kell vetni.» A hallgatók megértették a dolgot; ha nem is mondták ki határozatképen a kormányzó halálát, tudta mindenki, hogy az olasznak meg kell halni.[1]

A népet kiáltványok szólították fegyverre. A vagyonosak fegyverkezzenek maguk, a szegények Nagyváradon kapnak fegyvereket.

Midőn Museus, Gritti Antal udvarmestere 1534 nyarán Magyarországon keresztül Brassóba utazott, egész kocsirakományokat látott Gyalu várába és Moldvaországba vonulni. Gyalu akkor Statilius püspöké volt. Péter vajda — kit Gritti titkára Tranquillus «bipedum omnium sceleratissimum, specimen perfidiae plusquam punicae» gyanánt jellemez — Gritti elleni gyűlöletében már áprilisban összeköttetésbe lépett Maylád Istvánnal, Nádasdy Tamás sógorával és Fogaras urával, ki akkoriban befolyásos híve volt Ferdinándnak. Azonkívül fölhívta a Habsburgérzelmű nagyszebenieket, hogy a kormányzó leküzdésére vele összeköttetésbe lépjenek. Gritti Oláhországon átvonulva már közeledett. A vajda ekkor ajándékokat és követet küldött eléje, a kit fölhatalmazott, hogy Grittivel okmány, pecsét és esküvel eszközlendő szövetséget kössön. Ez a szövetség tényleg meg is köttetett. Azután minden politikai becsület arczulcsapásával megegyezett az erdélyiekkel, hogy látszólag, mintha az ellenfélnek segíteni akarna, tekintélyes sereggel jövend az országba, hogy így Grittit annál biztosabban kézre keríthesse és megölhesse. A szebeniek visszautasították a közreműködést. Ők Grittit osztrák érzelműnek tartották és attól féltek, hogy épen emiatt fogják Oláhországban vagy Erdélyben meggyilkolni. Egyébként egész Erdély ellenséges állást foglalt a közeledő protectorral szemben. Museus beszéli, hogy mikor Brassóba utazva Hunyadon meg-

[1] Tranquillus, i. m. 12—13. l.

állapodott, egy öreg asszony adott neki szállást. Ez hallva, hogy ő Gritti szolgája, fölsóhajtott: «Szerencsétlenek, hova akartok menni? Forduljatok vissza, mert mindnyájan a halál fiai vagytok!» Az asszony férje pedig hozzátette: «Az idén rosz dolgoknak nézünk eléje; egy intés és Erdély föl fog kelni, hogy Grittinek útját állja, akár békét akar, akár háborút hoz magával.» A Gritti ellen szőtt összeesküvés még a parasztviskókban is ismeretes volt. Gritti Antal, Dóczy János és Batthyány Orbán egyaránt intették őt, ne jőjjön Erdélybe. Állítólag maga a király is azt írta neki, hogy kerüljön inkább Belgrádnak. Museus is közölte vele aggodalmait. Gritti mellőzte a figyelmeztetéseket. Megszállta a hatalmasok biztonságba ringató hangulata, a kik azt hiszik, hogy nem követhetnek el hibát.[1]

Pedig már az út kezdete sem kecsegtetett sok reménynyel. A szandzsákok és vajdák nem mutattak valami nagy buzgalmat a csatlakozásban. Egy bojárt, Eliast, Gritti a Duna partján fölakasztatott, mert nem gondoskodott kellő számú csónakról. Volad, az oláh vajda, ki őt 1532-ben oly fényes fogadásban részesítette, most — július végén — haddal jött ellene. Gritti meg volt bízva, hogy a török kincstár számára 12,000 arany adóhátralékot hajtson be tőle. Alig volt képes megnyugtatni a vajdát, a ki bevallotta, hogy őt Czibak Imre ingerelte föl. Gritti, elhárítva ezt a kellemetlenséget, most már biztosra vette, hogy Péter vajda a szövetséget fentartja vele. Így augusztus kezdetén az erdélyi havasokon átvonulva, 7-ikén elérte Brassót és a városhoz közel a Fortyogón tábort ütött.[2] Itt maga köré gyűjté a fia, Antal és párthívei által vezetett csapatokat. Antal atyja parancsára már márczius 1-én elhagyta Budát 100 janicsárral, 80 spahival és mintegy 80 magyar lovassal. Czibak Nagyváradon barátságosan fogadta. Azután összetalálkozott Dóczy Jánossal, Batthyány Orbán-

[1] Archiv f. öst. Gesch., XXI. k. 272—274. l. — Museus, i. m. 63—65. l. — Óváry, i. m. II. k. 284. sz. — Tranquillus, i. m. 16b. l.

[2] Museus, i. m. 65. l. — Della Valle, i. m. 37. l. hibásan július 6-ikára teszi a megállapodás napját. — Paduai egyet. könyvtár, 2219. sz. kézirat, 118. l. (Biografie di Veneti illustri). Ostermayer, i. m. 20. 21. l. (A datum hibásan augusztus 20-ra téve.) — Istvánffy, i. m. 196. l.

nal és Penesich Gáspárral, a kik 800 lovassal jöttek. Húsvétra érkeztek meg Brassóba.[1] A csapatok számára vonatkozó adatok nagyon eltérnek egymástól. Museus és Tranquillus, pedig ők érdemelnek legtöbb hitelt, 3000–4000 emberre becsülik a sereget. Ezekből 1000 gyalog harczos, közöttük 200 janicsár a szultán testőrségéből, a többi lovas: török, magyar és oláh. A tábor 250 sátorból állott. Ez tehát nem valami nagy haderő volt, az emberek pedig csak részben voltak jól megválogatva.[2] Gritti, a ki második fiát, a tizenkét éves Pétert is magával hozta, Brassóban nagy pompát fejtett ki, a mint az már szokása volt. 500 forintos lovon jelent meg; a lószerszám ragyogott az aranytól, ezüsttől. Társzekerek, tevék, öszvérek hordták utána a drágaságokat, az ékköveket, aranyat, ezüstöt, selymet és készpénzt. Museus mindezeket egy millióra becsüli.[3] Mint kormányzó ítélt a fenforgó polgári és büntető ügyekben és meghívta a szász képviselőket egy augusztus 26-ikán Medgyesen tartandó országgyűlésre, a melynek minden panaszos ügyben intézkednie kelle. Egy kiadott parancs értelmében a magyar nemeseknek a szultán képviselője előtt meg kellett jelenniök. Ennek következtében János király, szorongásában és félelmében, megbízta Statilius püspököt és az Erdélyben nagy befolyású Kun Kocsárdot, hogy jelenjenek meg a kormányzónál; hasonlókép tisztelgett Maylád István is, valószínűleg Ferdinánd kívánságára. Ez utóbbi ugyanis hírét vette, hogy Gritti Erdélyben való rövid tartózkodás után Bécsnek veszi útját. A küldöttek, miután kifejezték hűségüket, szépen visszavonúltak várkastélyaikba. Nemsokára a brassói táborban elterjedt a híre, hogy Ferdinánd főemberei, Bebek Ferencz és Serédy Gáspár ostrom alá vették Gritti püspöki székhelyét, Egert. A kormányzó kijelentette, hogy a várost azonnal föl kell menteni és kinevezte Batthyányt az oda küldendő sereg parancsnokává. E készülődések közepette esett meg Czibak katasztrófája.[4]

[1] Kiséretükben volt Museus, a ki azután még egyszer Budára ment és június 24-én újból visszatért Brassóba.

[2] Museus, i. m. 63–65. l. — Della Valle, i. m. 36. 37. l. — Tranquillus, i. m. 16a. l. — Archiv für öst. Gesch., LXXXIII. k. 73. l.

[3] Museus, i. m. 66. l.

[4] Della Valle, i. m. 38. l. — Tranquillus,

Gritti és Czibak egymáshoz való viszonya ismeretes. Grittit még inkább fölingerelte a hozzá érkezett hír, hogy az ellene irányzott népmozgalom középpontja Czibak területén van és hogy e mozgalom lelke ő maga; ő izgatta fel a népet, hogy Grittit és embereit megrohanja és megsemmisítse. Hogy Gritti kapott-e utasítást a szultántól Czibak kézrekerítésére, nem tudhatni. Szolimán János király képviselője előtt úgy nyilatkozott, hogy «ő nem adott neki utasítást Czibak vagy mások megölésére.» Bizonyos, hogy mindketten egymás életére törtek, s bár oktalan, de nem a legrosszabb tette volt Grittinek, hogy egy csapat lovast köldött ki Czibak elfogatására. Tranquillus találóan idézi a régi közmondást: «Insidiatorem vel in ara occideris», «a cselvetőt még az oltárnál is megölheted.»[1] De ép oly bizonyos, hogy «ha Gritti száz évig gondolkodik, sem találhatott volna ki meggondolatlanabb tettet.»[2] Azonban ki tudná bebizonyítani, hogy a parancs, Czibakot élve vagy halva kézrekeríteni, ki volt-e adva vagy sem? Della Valle, Museus és Tranquillus háromszoros állítása, nézetünk szerint, mégis elfogadhatónak látszik, hogy Czibak meggyilkolása inkább Dóczy János boszújának műve volt, mint Gritti hatalmaskodása. Dóczy halálos ellensége volt Czibaknak, mert ez régebben czivódás közben arczul ütötte. Most tehát idején valónak találta, hogy urának ellenséges hangulatát boszujának kielégítésére használja fel. Az alkalom igen kedvező volt; Czibak lassan közeledett a nemesekből és katonákból álló tündöklő kísérettel. Grittit ez nagyon feldühösítette. Hermelin-süvegét, melyet rendesen viselni szokott, a földhöz vágta és fölkiáltott! «Ez a süveg nem alkalmas két fejre; csak egy fejen maradhat meg.» Czibak mégis tartott Gritti haragjától és Dóczy izgatásaitól s egy Péter nevű barátot előre Gritti-

i. m. 17a. l. — Museus, i. m. 67. l. — Ostermayer, i. m. 21. l. — Jovius, Katonánál, i. m. xx. k. 916. l. — A bécsi áll. levéltár okmányai (Maylád levele Ferdinándhoz 1534 aug. 12.) — Archives generales du Royaume, Brüsszelben (Wassraël Gergely levele Ferdinándhoz 1534 aug. 13.).

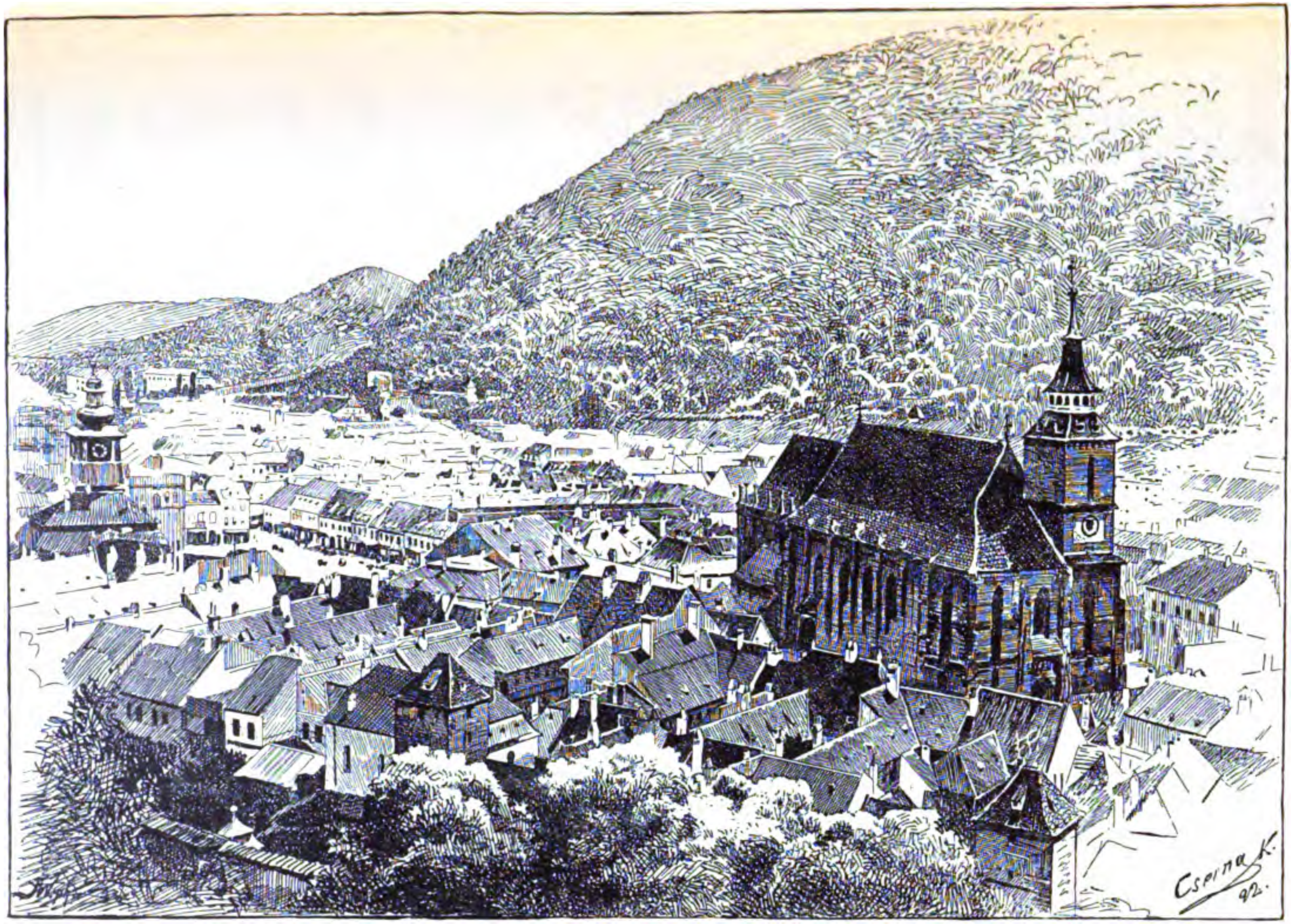
[1] Della Valle, i. m. 38. l. — Tranquillus, i. m. 13a—16b l. — Quellen u. Erörterungen, IV. k. 409. l.

[2] Tranquillus, i. m. 16a l. — Della Valle, i. m. 38, 39. l. — Museus, i. m. 66, 67. l. — Maga Szerémi sem mond egyebet.

hez küldött, hogy a haragvót ajándékaival kiengesztelje. De Gritti ingerülten utasította vissza. Szerémi elbeszélése szerint Dóczy ekkor azt az ármányos tanácsot adta a barátnak, hallgassa el ura előtt Gritti haragját, mely úgy is hamar le fog lohadni, és birja rá, hogy közeledjen. Az együgyű ember beleegyezett és Czibak környezete intelmei daczára a Marosnál fekvő Felméren, nem messze Brassótól, tábort ütött. Dóczy most mindenkép igyekezett rávenni urát, hogy el ne szalaszsza a jó alkalmat Czibak megbüntetésére. Batthyány kijelentette, hogy ha Czibak magánvagyonát kapja jutalmúl, foglyul ejti és a kormányzónak kiszolgáltatja őt. Gritti beléegyezett. Az augusztus 10-ike és 11-ike közötti éjszakán Batthyány több száz lovassal elindult és még napkelte előtt megérkezett a felméri táborhoz. A Czibak sátra előtt kiállított őröket hirtelenül megrohanták és zajtalanul megölték. Az álmából fölriadt s félig öltözetlen Czibakot meglepték. Hirtelen fegyverre szólította embereit és hevesen ellenállt. Hogy Batthyány először szép szavakkal felszólította volna, kövesse őt mint fogoly, kérdéses. Szerémi a történetet magától Batthyánitól, tehát épen nem megbízható tanútól hallotta. Inkább hihető, hogy már Dóczy által is ingereltetve, a gyilkolás eltökéltségével indult útnak. Az erős és ügyes Czibak derekasan ellentállott és a kétségbeesett küzdelemben megtámadói közül sokakat levert, de ezek végre gyáva alattomossággal elvágták a sátorköteleket és a súlyos sátorszövet alatt vergődő védtelen embert csapásokkal és szúrásokkal megölték. Tizenhét seb volt a hullán, írja a bajor követ. Híveit, a mennyiben nem tudtak menekülni, szintén agyonverték. A czinkosok a meggyilkoltnak lándzsára tűzött fejével tértek vissza Brassóba.[1]

Gritti épen Kunnal és Mayláddal beszélgetett, mikor meggyilkolt ellenségének fejét bemutatták neki. Nagyon meg volt ütődve. Sokszor ismételte, hogy ő nem akarta ezt; nem halva,

[1] Szerémi, i. m. 324. 332. 333. l. — Jovins, Katonánál, i. m. xx. k. 918, 919, 926. l. — Museus, i. m. 67. l. — Della Valle, i. m. 38. l. — Quellen und Erörter., IV. k. 389, 399. l. (a következőkhöz is.)

51. BRASSÓ, TERMÉSZET UTÁN.

hanem élve akarta Czibakot hatalmába ejteni. A jelen volt urak némán távoztak sátraikba és igyekeztek a táborból kijutni. A meggyilkolt valamikor Gritti Antalnak egy kutyát adott ajándékba. Ez a kutya most egykori urának fejét megszimatolva, hangos vonítással szaladgált a táborban összevissza. Magában a táborban levertség kapott lábra és egy általános előérzet azt sugalta, hogy ez az esemény közelgő szerencsétlenségnek lesz az oka és előhírnöke. Változtatott-e valamit a helyzeten Gritti azzal, hogy a meggyilkolt fejét, melyből a nyelvet Dóczi gyalázatosan kivágatta, Brassóban, hulláját pedig a felméri kápolnában egész tisztességgel eltemetteté? A bűntett már nem volt jóvá tehető. A kedvelt és tekintélyes püspök halála oly izgatottságot keltett, hogy sírján még csodákat is véltek látni. A közhangulat egy kikerülhetetlen válság felé látszott siettetni az eseményeket.

Gritti jónak látta a Fortyogón levő nyilt tábort azonnal odahagyni. Átvonult a még füstölgő, égő táborhelyen, a hol Czibak halálát lelte és az újból megerősített Medgyesre vonult. Tíz napi menet után, augusztus 23-ikán, e város előtt ütötte föl táborát. Kétségen kívül arra gondolt, hogy itt megtartja a kihirdetett országgyűlést, azután Magyarországra siet, a hol Ferdinánd sóvárogva, János király pedig szorongások közt várja. Medgyesen tényleg már sok részvevő gyűlt össze. De e közben a helyzet teljesen megváltozott. A Czibakon elkövetett gyilkosság Erdélyben nagy elkeseredést idézett elő, melyet az összeesküvő főurak ügyesen szították. Patócsi Miklós kiáltványokban hívta fel a lakosságot a fölkelésre, a török veszedelemre és Gritti kincseire utalva. A városokban, különösen Nagyszebenben ősi szokás szerint véres pallost hordtak körül a fölkelés jeléül. Kun, Kendy Ferencz, Czibak rokona és Mayládbarátja, továbbá Maylád mint «a boszú triumvirjei» magukra vállalták a mozgalom szervezését. Kun Kocsárd lángoló beszéddel hívta fel a népet boszúra azon ember ellen, a ki a hazára rávetette magát «mint a kígyó a madárfészkekre.» Ezen a török-olaszon vért vérrel kell megtorolni. Rövid idő alatt a nemesség, a városok

és pórok buzgó részvétele mellett – Brassó maga 200 zsoldost állított – 35,000–40,000-nyi hadat sikerült összehozni, többnyire rosszul fölfegyverzett, harczokban kevéssé gyakorlott földmívesekből. Museus megjegyzi, hogy valóságban csak 5000 lovas volt hasznavehető. A vezérséggel Mayládot ruházták fel, a kit Gritti állítólag szintén el akart tenni láb alól.[1]

Gritti most egyszerre minden oldalról ellenséggel látta magát körülvéve. Hogy csak némileg is biztosítsa magát, kénytelen volt három nap mulva táborát Medgyesről tovább vinni és magát a várost megszállani. De itt is nehézségekre bukkant. A «kis számú, de vitéz» szász polgárság nem adott helyet a tábornak a város falai közt. Grittinek brutalis cselhez kellett folyamodni. Magához rendelte a város főbb embereit és fogságba tette őket. Így kierőszakolta a bebocsáttatást. Mondják, hogy egy földalatti alagútat is ásatott Perusich által, hogy, ha máskép nem lehet, ez úton ejtse hatalmába a várost. A polgárok odahagyták házaikat és családjaikkal a belső városrészbe vonultak fel, melynek a megerősített templom képezte a középpontját. Tranquillus írja, hogy ezt Gritti maga rendelte így, nehogy az asszonyok és gyermekek ki legyenek téve a törökök hatalmaskodásának. De bármiért történt is, szerencsétlen gondolat volt kiszolgáltatni a polgároknak épen azt a pontot, mely az egész város fölött uralkodott. Grittit figyelmeztették erre a hibára, de Dóczy szavai megnyugtatták: «mihelyt akarjuk, az erődítvény kezeink közt van.» A csapatok augusztus 27-ikén elfoglalták az üres helyiségeket, melyekben csak a legszükségesebb dolgok maradtak vissza. A főparancsnokságot Batthyáni vette át. Világos, hogy Gritti nem helyesen ítélte meg a helyzet komolyságát. Mindenekelőtt nagyon keveset tartott az erdélyiek harczképességéről. Museus az erdélyieket gyülevész bandának gúnyolja, mely az

[1] Museus, i. m. 67–69. l. – Della Valle, i. m. 39–40. l. (hamis datumokkal). – Tranquillus, i. m. 16b–17b. l. – Quellen u. Erört., IV. k. 400–424. l. – Archiv für siebenb. Landeskunde, I. k. 197–200. l. – Jovius, Katonánál, i. m. XX. k. 923. l. – Istvánffy, i. m. 198. l. – Voyages des Souv. des Pay Bas, III. k. 356. 555. l. – Quellen z. Gesch. der Stadt Kronstads, II. k. 337. l.

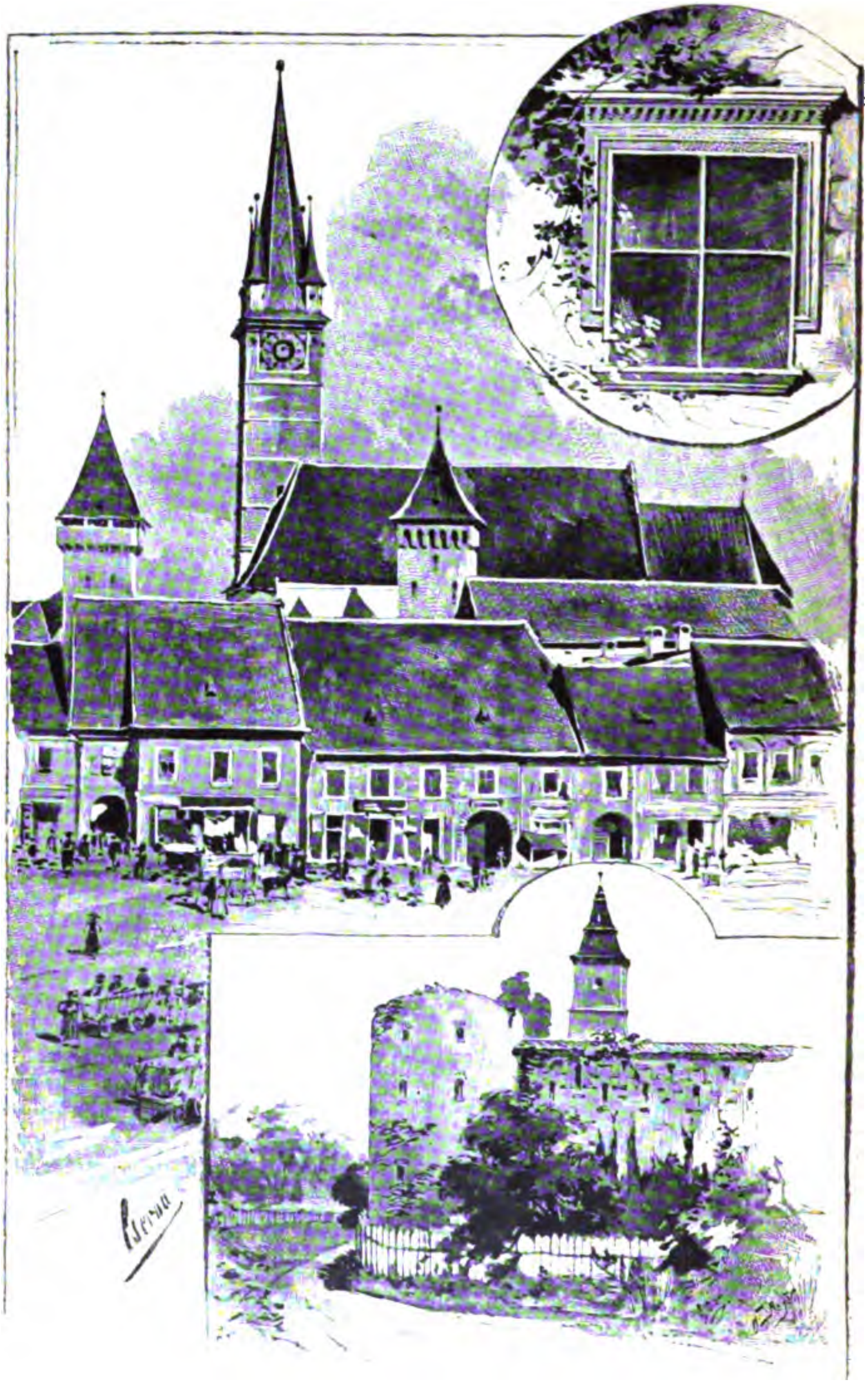
első komoly támadásnál mint a juhnyáj vagy disznócsorda fog szétszaladni. Gritti bizonynyal fölmentésre is számított az oláh vajda, a moldvai fejedelem vagy János király részéről. Nem tudta, hogy Volad vajda, ha akarna, sem hozhatna segélyt, miután az Erdélyből Oláhországba vezető szorosok meg voltak szállva. Gyakran érintkezett Péter moldvai vajda kanczellárjával, ki értesítéseket hozott neki az ellenség mozdulatairól. Péter maga levelet írt hozzá, melyben ígéri, hogy nehány nap alatt 12,000 lovast hoz a fölmentésre. Egy szép napon eltünt a követ, a 12,000 lovas pedig megérkezett és — egyesült az ellenséggel. Gritti ezalatt a moldvaiak segítségét várva, elvesztegette a drága időt. Közben Laskit János királyhoz küldte kérő levéllel, a melyben emlékeztette Buda ostrománál tett szolgálataira. Bizonyosan nem tudta, hogy a király két sürgős levelet menesztett a portához, kérve Gritti visszahívását, ki életétől és trónjától akarja megfosztani[1] és hogy a fölkelés az ő beleegyezésével jött létre. Hogy akarhatta volna épen ő ezt az embert a veszedelemből kiszabadítani. Elfogatta Laskit mint árulót és abba a toronyba záratta, a hol egykor Árthándy szenvedett. Megparancsolta a budai vár és a naszádok török parancsnokának, hogy maradjon veszteg, mert ő maga fog Gritti segítségére menni. Azzal lassacskán nehány ezer embert Nagyvárad felé vezetett és ott megállt, várva az eseményeket. Gritti leveleire nem is válaszolt. Számos Erdélyből érkezett levél azt jósolta neki, hogy Gritti megmentésével magát sodorja a veszedelembe. Verbőczy hasonlókép nyilatkozott. Úgy tett most is, mint 1526 augusztusában, midőn az ország a katasztrófa előtt állott. Óvatosan Nagyváradon várta be az események végét, mindazonáltal, úgy látszik, hogy az erdélyiek támogatására 1000 ember küldött.[2]

Ekként Gritti kizárólag önmagára maradt. Augusztus végén, kisebb csoportokra oszladozva megjelent Medgyes előtt az

[1] Gévay, i. m. II. k. 1536, 70. l.

[2] Tranquillus, i. m. 17–18. l. — Szerémi, i. m. 333–336. l. — Museus, i. m. 68–69. l. — Della Valle, i. m. 39–42. l. — Quellen und Erörter., IV. k. 410–412. l.

ostromlók előhada, 2000 ember. Ezeket kitörések által akarták harczra ingerelni; de a kisérletek nem vezettek czélra, mert az ellenség mozdulatlanul húzódott meg sánczaiban; a vezérek nem ismerték a vidéket és nem is voltak nagyon megbízhatók. Szeptember 23-ikán egy újabb kitörés nem folyt le kedvezőtlenül, de azért a helyzet egyre aggasztóbb lett. Az ostromló főhad már minden oldalról körülözönlötte a várost. A védelemben kevés buzgalom mutatkozott, mert a vállalat lelke, Gritti, komolyan megbetegedett; heves epeláz vett rajta erőt. Nyomorultan, megtörve, egykedvűen feküdt ágyában napokig. Nagyon keveset evett és a folytonos izgalmak sorvasztották. A három magyar vezér, Batthyány, Dobó Ferencz és Dóczy kedvet mutatott az ostromlókhoz átmenni és a kormányzót sorsára hagyni. Tranquillustól hallhatta, mint akarják elárulni, eladni. Újra meg újra fizetnie kellett, hogy a jó hangulatot fentarthassa. Ilyen körülmények közt a szökés jutott eszébe. Szeptember 23-ikán hadi tanácsot tartott, a melyben Gritti Antal és Tranquillus, a titkár kifejtették nézetüket, hogy mindenkitől el van hagyatva, hogy csupán a legszükségesebb kisérettel és a legértékesebb kincsekkel el kell menekülnie; két nap alatt elérheti a Dunát, Belgrád felé még szabad az út. Azután nem lesz nehéz hadat vezetni a város fölmentésére. A túlerő elől való menekülésben nincs semmi megbecstelenítő. Azután példákat soroltak elő az olasz történetből hasonló esetekre. Grittire a nyomós okok hatással lehettek, még sem tudta magát eltökélni. Végül mégis Dóczy és Batthyány tanácsát fogadta meg, kik az ellenséggel való alkudozást ajánlották. Ez talán eredményre vezetett volna, ha Dóczy, kit az alkudozással megbiztak, becsületesebb ember lett volna. Nem jött létre semmi eredmény, mert, mint Della Valle mondja, az ostromlók Dóczy kiadatását követelték, ő pedig ezt a feltételt elhallgatta. Maylád szeptember 28-ikán készületeket tett a rohamra. A tarka elemekből álló hadat öszpontosította; képviselve voltak abban a három nemzet minden osztálya s velük oláhok és moldvaiak. A nagyszebeniek is — habár kedvetlenül —

52. MEDGYES FŐTERE, A BÁSTYATORONY ÉS A GRITTI-HÁZ ABLAKA.

részt vettek az ostromban. Nádasdy Tamás se szalasztotta el az alkalmat; 660 harczost hozott halálos ellenségének megsemmisítésére és ezek a városhoz legközelebb foglaltak állást. A helyzet egyre súlyosbodott. Museus nem minden ékesszólás nélkül tárgyalja a helyzetet, midőn a legszükségesebb élelmi és hadi szerek teljesen hiányoztak, a városban pedig kincsek voltak fölhalmozva. A kenyér, liszt, abrak csaknem teljesen elfogyott. Lőpor alig volt; de annál több volt a drágaság aranyban, ezüstben, selyemben, ékszerben és a forintok százezreiben. Bőven volt pénze mindenkinek. Museus maga 300 forintot, értékes ékszereket, fegyvert, lovat és könyveket vesztett el. A szentírás szavaival vígasztalta magát: az Úr adta, az Úr el is vette, az Úr neve legyen áldva! «Halljátok tehát, mikép mentünk tönkre.» [1]

A szeptember 28-ikáról 29-ikére következő éjszakán az ostromlók ágyúzni kezdték a város egy gyöngébb falát.[2] A több óráig tartó lövöldözésre 20 lépésnyi rés támadt a falban. De ezt egy földből és fából épített sáncz védte meg, mely a falnál is erősebb volt. Az ostromlók, rohamra készen, szüneteltek. A rést törökök foglalták el. Gritti a kimerült harczosok közt frissítőket osztatott szét. Ő maga betegen, erőtlenül feküdt ágyában. Ekkor a megerősített templom felől harangszó és puskatűz zaja zendült meg. A polgárok fehér zászlót tűztek ott ki és hangos kiabálással szólították fel az ostromlókat, hogy törjenek a városba; ugyanazok a polgárok a kik esküt tettek, hogy nem fognak fegyvert Gritti és emberei ellen; az olasz most láthatta, mennyire nem lehet bízni a kényszer által kicsikart esküben. A polgárok nyíllal és puskával támadtak a kormányzó háza előtt felállított őrökre s a falakon harczoló katonákra és belőttek az ablakon a szobába, a hol Gritti a szenvedésektől félig eszméletlen állapotban feküdt. Nem volt már biztos hely az egész városban.

[1] Museus, i. m. 70. l. – Tranquillus, i. m. 18–22. l. – Della Valle, i. m. 42–44. l. – Magy. tört. tár, III. k. 97. l. – Quellen u. Erörter., IV. k. 409. l.

[2] Erre és Gritti halálára vonatkozólag Museus i. m. 70–74. l. Delle Valle, i. m. 44–51. l. Tranquillus, i. m. 22–25. l. Szerémi tudósítása, 336–340. l. csak Szapolyait illetőleg megbízható.

A beteg emberben még egyszer föléledt a harczi kedv. Nem akart nyomorultan az ágyban elveszni. Felöltözködött, lóra ült;

53. GRITTI MEDGYESI SZÁLLÁSA.

még meg akarta menteni, a mi menthető volt. Hű szolgáját, Sztoján Mátyást elküldte a magyar vezérekhez, hogy vitéz ellenállásra buzdítsa őket. A magyar lovasok már lovon ültek, hogy

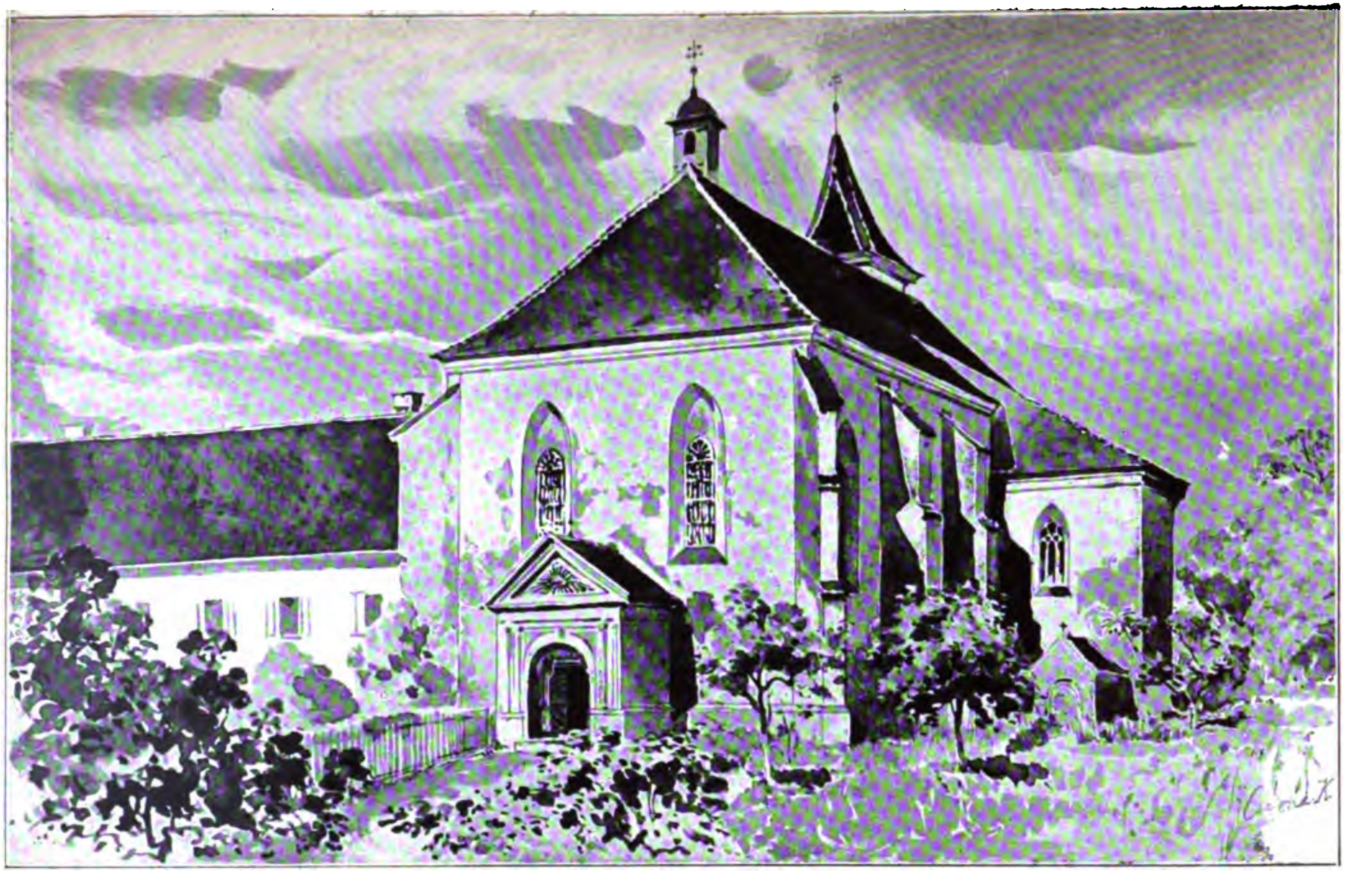
elhagyják a várost és átmenjenek az ellentáborba. Grittihez, ki fáradtan, a láz szomjúságától gyötörve, apathiával állott a város kapujánál, odajött Batthyány Orbán. «Mit tegyünk?» kérdé. «Mit tegyünk?» felelé hevesen a beteg. «Azt, a mit nekem megígértetek és a miért annyi kincset adtam nektek. Mit tegyünk? A mit a becsület parancsol: Harczoljatok! És még azt kérditek, mit tegyünk!!» Batthyány szó nélkül távozott. Nehány percz mulva egy török jelentette az elárult Grittinek, hogy a magyar katonák a török szállásokat fosztogatják. Della Valle küldetett ki, nézze meg, igaz-e a hír. Vissza is jött csakhamar a tudósítással, hogy igaz. A magyarok az ellenségnek megnyitottak néhány fali ajtót, melyeket a polgárok Gritti jöveteléncl csak felületesen falaztattak be. E falréseket megtágították. Az ostromlók e fölkiáltással: «ne féljetek, magyarok, semmi bajotok sem lesz!» minden oldalról benyomultak. Gritti magyar vezérei urat cseréltek, először is Batthyány, kinek emberei azonnal megrohanták a törököket. Azután Perusich pártolt el, pedig csak az imént kapott nagy ajándékokat. Dobó Ferencz nagyban igyekezett ura kincseiből, a mit csak lehetett, magának félretenni. Úgy látszik, hogy csak Dóczy csinált a szükségből erényt és mivel nem számíthatott kegyelemre, mindvégig kitartott. A törököket, kik nem képeztek önálló testet és a kiket a sietségben különböző pontokra helyeztek, agyonverték. Az oláhok a város elé vezették és kegyetlenül lekaszabolták őket. A következő napokon sorban fekve lehetett látni hulláikat a falak előtt. Borzalom tanyája volt az egész város: mindenfelé holttestek, menekülők és üldözők üvöltése, puska- és ágyútűz dörgése, vészharangok zengése, piszok, lárma, zavar, vér és halál.

Grittinek látnia kellett, hogy minden el van veszve. Egy janicsárcsapattal talán még menekülhetett volna. Az ostromlók állítása szerint kétszáz török el is menekült. De a megtört Gritti már nem volt képes hősies eltökélésre és — bármennyire hihetetlen — egyezkedést kisérlett meg Péter vajdával, a ki oly becstelen módon megcsalta és elárulta. Gritti mindkét fiát

kiszolgáltatta neki, hiába kérte Antal könnyezve, hogy ha már meg kell halnia, halhasson meg fegyverrel a kezében. Azzal Gritti búcsút vett híveitől, János rokonától, öt szolgájától és Della Valletól. Végső szavai, ha csakugyan úgy voltak mondva, mint Della Valle állítja, bizonyos nagyságot tanusítottak a szerencsétlenségben. Bemutatta nekik a moldvai vajda levelét, ki felhívta, hogy magát, két fiát, szolgáit és holmiait rá bízza; esküszik mindenre a mi szent és igazságos, hogy semmi bántódása nem lesz. Ők óva intették, ne higyjen az álnok embernek. De Gritti nem hallgatott rájuk. Erre elhagyták a várost, csak Gritti János maradt vissza. Egy lovas azonnal megrohanta Gritti Lajost, leütötte a hermelin kucsmát fejéről és le akarta vágni. A megtámadott gyöngeségében nem védhette magát. De kísérői leütötték a lovast. Della Valle erre azt indítványozta, térjenek vissza a városba. Azonban Gritti, bár a halállal nézett szembe, nem fogadta meg a tanácsot, hanem visszaküldte a kamarást, megbízva őt, ha Isten segedelmével viszontlátná Velenczét, szegény ősz atyjának tegyen jelentést arról, a mit itt látott. Ugyanilyen megbízást adott Museusnak is. Della Valle menekülni igyekezett.

Grittit a moldvai lovasok azonnal körülvették, kifosztották, azután, csak a legszükségesebb öltözetet hagyva meg rajta, a vajda elé vezették. Ez az ismételt szószegést még sátáni gúnynyal tetézte. Biztosította Grittit, hogy szavához híven épen nem bántaná, de a magyaroknak tett ígéretei következtében kénytelen őt nekik kiszolgáltatni. Ez Gritti sorsának megpecsétlése volt. Hiába erősítette, hogy Czibakot az ő parancsa ellenére ölték meg, hiába hivatkozott a méltóságra, mely őt mint a szultán képviselőjét megilleti, és a büntetésre, mely gyilkosait érni fogja. A katonák dühösen kívánták halálát. Ekkor belenyugodott sorsába és csupán azt kívánta, hogy gyorsan hajtsák végre az ítéletet és szentelt földbe temessék.

Azzal erőtlenül esett térdre az országút sarában és a hóhérbárd a súlyos betegre lecsapott. A férfi, ki a kivégzést eszközölte, jutalmul az áldozat csizmáit kötötte ki magának. Tudta,

54. A SZENT-FERENCZRENDIEK TEMPLOMA MEDGYESEN.

hogy azokban nagy értékű gyöngyök vannak és eladta Patócsi Miklósnak, Czibak unokaöcscsének egy lóért és 38 magyar aranyért — nem csekély hóhérdíj. Batthyánynak megkegyelmeztek. Dobó urának kincseiből magához vett 116,000 aranyat és odább állott. Dóczy hasztalan könyörgött életéért, Kun Kocsárd megmondta neki, mondja el a «Domine non sum dignus»-t és készüljön a halálra. A még életben maradt törököket a moldvaiak nyársra húzták. Gritti fiait Péter vajda magával vitte Moldvaországba és bizonyos, hogy élve nem kerültek ki a kezeiből. Azt beszélték, hogy az ifjabbat vízbe fojtották, az idősebbet lefejezték.[1] A kormányzó holttestét barbár módon meggyalázták. A véres maradványokat Kun Kocsárd közbenjárására a medgyesi Szent Ferencz-rend kolostorában temették el. A kolostor guardiánja szitkozódva akarta a temetést meggátolni, de hasztalan.

Gritti kíséretének előkelőbbjei megmenekültek. Della Vallét szökése közben elfogták és Patócsi elé vezették, a ki jó bánásmódban részesítette. Hogy a magyarokat jobban kileshesse, színlelte, mintha nem tudna magyarul és Bécsen át június 14-ikén Velenczébe tért vissza.[2] Museust Gritti Antal egy más hivatalnokával együtt Bécsben február 3-ikától 7-ikéig szigorú vallatás alá vették, azután a velenczei köztársaság közbenjárására szabadon bocsátották.[3] Tranquillus, ki Perusich védelmébe ajánlotta magát, ennek árulása után szintén futásban keresett szabadulást és mintegy csoda által menekült meg. Egyenesen Francziaországnak vette útját. János király Gritti halála után megfosztotta jövedelmeitől, kivéve az egri prépostságot, mely az ő kormányzására volt bízva.[4] Gritti Jánost Kun Kocsárd mentette meg; sikerült Belgrádon át Velenczébe futnia.[5]

[1] Magy. tört. tár, III. k. 110. l. — Hurmuzaki, i. m. II/1. k. LXIII.

[2] Della Valle, i. m. 49—60. l. — Karácsonyi J., Olasz fogoly Gyula várában 1534-ben. Békésvármegyei régészeti társulat évkönyvei, IV. k. 54. l.

[3] Museus, Constitutio, 75—81. l. —Paduai közkönyvtár (71. o., A. 8.) — Óváry, i. m 305. 308. 309. sz. (A bécsi velenczei követ jelentései.)

[4] Tranquillus, 25a/b. — Magy. tört. tár, III. k. 110. l.

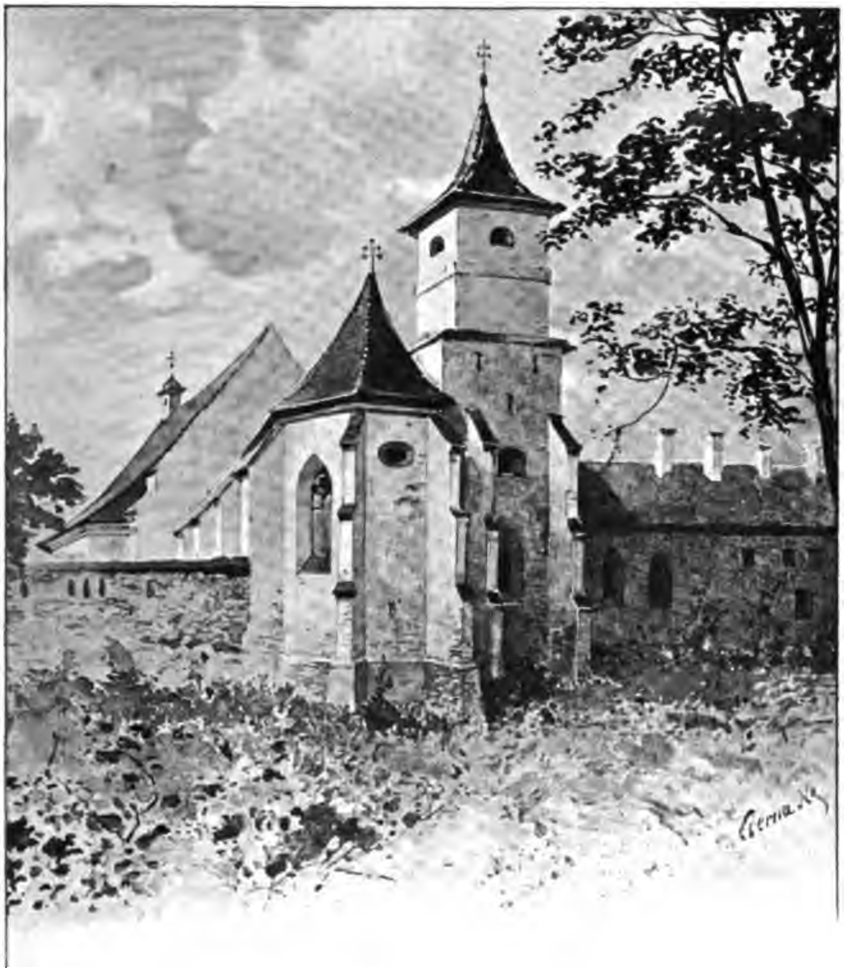
[5] Magyar tört. tár, III. k. 110. l.

A MEDGYESI SZENT-FERENCZRENDI TEMPLOM BELSEJE.

Rajzolta Cserna Károly.

Gritti bukása után János király iparkodott a zsákmányból[1] mennél többet megszerezni. A Dóczy várában talált kincseket három kocsin Budára viteté. Dobónak is ki kellett adnia az

55. A MEDGYESI SZENT-FERENCZRENDI TEMPLOM ÉS KOLOSTOR.

elharácsolt értékek egy részét. A Gritti kíséretében jött zsidókat és görögöket, kik pénzt és műtárgyakat hoztak magukkal, szintén kifosztották. A királynak legalább ennyi haszna volt Gritti

[1] Szerémi, id. m. 338—340. l. — Nuntiaturberichte, I. k. 316. l.

kormányzóságából. A magyarok nagy többsége «nagyon meg volt elégedve», hogy Gritti és hozzá még Laski csodálatosképen maguk estek a verembe, melyet a királynak ástak.[1]

Gritti Lajos nem tartozott azok közé, kik ha letűnnek, hézagot ne hagynának maguk után. Olyan állást foglalt el a világban, a mely hiányát érezhetővé tette. Minő magatartást fog tanusítani a szultán védenczének halála miatt a magyar királylyal szemben? Mennyiben fog Gritti bukása a Habsburg ház politikájára befolyást gyakorolni? Ez a két nagy kérdés foglalkoztatta az embereket az elesett sírja fölött. Halála újból kiindulási pontjává lett a Habsburgok Magyarországot leigázó törekvéseinek.

Ferdinánd az értesítést Gritti haláláról már négy nap mulva, 1534 október 3-ikán megkapta. Ő és nővére azt a reményt táplálták, hogy a magyar ügyekben rájuk nézve kedvező változás fog beállani, miután a magyarok János királyt ép úgy mint Grittit megúnták. Bakics Pál augusztus 1-én adott tanácsát Thurzó Elek a hó utolsó napján megújította: ragadja meg Ferdinánd az alkalmat Magyarország elfoglalására és vagy keljen Grittivel harczra vagy lépjen szerződésre Jánossal, de a kormányzót semmi esetre se engedje az országba. Ez sokat árthatna és édes keveset használhatna, mondá Schepper is Ferdinándnak és Granvellának. Bécsben most azt hitték, hogy Gritti, szép szavai és tanácsai daczára, tulajdonkép meggátolta, hogy Ferdinánd a portánál egész Magyarország birtokbavételét kieszközölhesse. «Isten bocsássa meg ezt a megboldogultnak», mondá Statilius püspök 1535 januárius havában a velenczei követnek, Contarininak. Mária királyné egy november 1-én kelt levelében épen nem titkolja megelégedését az eset fölött s egyenesen kimondja: Gritti csak azért jött, hogy rosszat tegyen és most megérdemlett jutalmát vette.[2] A megkönnyebbülés érzetével fogadták a katasztrófa hírét. János

[1] Quellen und Erörterungen, IV. k. 410. l.

[2] Gévay, i. m. II. k. 1536, 7. l. — Bucholtz, i. m. IV. k. 131. k. — Oláh M. levele Gerendihez, Brüsszel, 1535 jan. 30. Mon. Hung. hist. Dipl. I. k. 534. l. — Voyages des Souv. des Pays-Bas, III. k. 549, 551, 554, 556, 557, 558. l. — Magy. tört. tár, III. k. 88. l.

Warhaffte geschicht/wie herr Ludouico Griti von Constantinopel in die Walachey ankommen/ vnd in Sybenbürgen erschlagen ist den 28. Septembris. 1534.

EGYKORÚ UJSÁGLAP GRITTI HALÁLÁRÓL.

seinen Sünen/vnd Doci vnd Luti Janisch für das Stetlein/in dz leger zu seinen zelten gefürt/ daselbst den Griti mit eigner hand nider gehackt.

Vnd einen gepman in seinem blůt wol gewaschen/dem Doci Janisch anlegen/vnd jn etlich mal vmb die zellt/vnter dē volck vmbfüren lassen/ Darnach hat er jn/sampt dem Luti Janischerban vnd zweyen des Griti sünen auch nider gehackt/ die der massen geendet haben.

Janus Wayda enthelt sich im Geschloß zu Wardein xxj.meyl von dannen/vñ wöllē die hungern keinen Türckischen herrn mer geduldeu. Vnd hat der hoffrichter zu Ofen/des Griti güter in das Geschloß füren lassen/besorgen sich die Pester. Vñ was sich auff soliche geschicht weyter zutregt/gibt die zeyt zu erkennen. Der gütig herr Gott sey mit vns allen. AMEN.

promitterent, uelle se ipsis dedere. Moldaui ingenuè promiserũt,
ac stabiliuerunt literis ad gubernatorem datis, quem, postquam
in eorum potestate fuit, tradiderunt necandum Hungaris, negan-
tes se occidere posse, iureiurando teneri. O perfidiam singula-
rem, & inauditam: interpretantur se uacare crimine, quòd aliũ
carnificem subiecerint. Ianizeri omnes ad unum prius nudati,
deinde lanceis confixi interiere. Gubernatori caput iussu Francisci
Chendi amputatur, & Petro Vayuodæ missum est: sæuitum est in
cadauer more barbarico: cor extractum pectore dissecto, manus,
pedes, singuli digiti abscissi, dimissique per ciuitates Hungariæ:
Gothardus tamen Chun, quo maiorem hostem non habuit, re-
liquias corporis in loco sacro humauit: Filij obducti in Mol-
dauiam etiam mandato Vayuodæ interempti dicuntur, egre-
gia indole, summæque spei adolescentes: alter duodecimum: al-
ter uerò uigesimum annum ætatis agens. Hunc exitum ha-
buit vir magnitudine animi, & consilij nemini Principum no-
stræ ætatis, priscorumque temporum, si fortuna paraccessisset, in-
ferior: Parcus cibi, & potus; uictu parabili assuetus; somnum na-
turali desiderio finiens; pecuniæ neque tenax, neque profusus;
appetens laudis, & gloriæ; plusquam dici potest laboris, &
periculorum contemptor; perpetua constantia memoriaque in-
credibili: hunc summis omnibus, & præclaris dotibus abundã-
tem, excultumque natura ad res magnas uidebatur genuisse; ad-
diderat ei decorum, & procerum corpus oris dignitatem, &
facundiam, cui plurimum fidei, & admirationis conciliabat
permixta grauitas cum sapientia. Errant uehementer, qui
cum

56. TRANQUILLUS KÉZIRATÁNAK GRITTI HALÁLÁRÓL SZÓLÓ RÉSZE.

királyban egészen más érzelmeket kelthetett a Medgyesről érkezett hír. Mindenekelőtt örvendhetett: megszabadult a gyűlölt, veszélyes embertől, a gyanús vetélytárstól, a ravasz hitelezőtől. A helyett, hogy pénzügyi kötelezettségeit teljesítse, kormányzója hátrahagyott kincseit magának tarthatta. Ez a vége — mondá — a velenczei gőgnek és a török zsarnokságnak. A fölkelés vezéreit megjutalmazta. Maylád Istvánt, ki Ferdinándtól teljesen elpártolt, erdélyi vajdává nevezte ki. A nagyváradi püspökséget és a kincstárnoki méltóságot Fráter György kapta meg, ki pályáját Ferdinánd elleni ügyes sakkhúzásokkal kezdte meg. De mennyire megzavarhatta ezt az örömet a szultántól való félelem. A velenczeiektől is tarthatott, kik Gritti meggyilkoltatását nem nézhették közönyösen. Azt kezdték beszélni, hogy János két Lajosnak okozta halálát. Mindenkivel szemben erősen hangsúlyozta ártatlanságát. Kész volt Gritti kincseit a velenczei signoriának kiadni, ha ez ügyét a szultánnál pártfogásába venné. A szultánnak a bagdadi udvarba azt a jelentést tette, hogy a nép dühét lehetetlen volt fékezni, hogy általános amnestiát kellett hirdetnie, különben egész tömegek átpártoltak volna Ferdinándhoz. Másokat okolt a medgyesi esetért. Azt híresztelte, hogy Ferdinánd a bűnszerző, pedig épen azokban a napokban folytatott vele békealkudozást. Azt is állította, hogy Ferdinánd egyes gyilkosokat védelmébe vett, a többi között a moldvai vajdát! Ferdinánd tette volna ezt, kit VII. Kelemen pápa, János király közbenjárására, intett, hogy vele együtt működve lépjen fel Szolimán ellen, ha ez Gritti halála miatt Magyarországot újra megtámadná?[1]

A szultán, úgy látszik, már kezdettől fogva tisztában volt a helyzettel s János királyt tartotta a vértett okozójának. Arra gondolt, hogy az 1.200,000 arany adót, a melylyel János a portának tartozott, beköveteli, jól tudva, hogy lehetetlent kíván.[2]

[1] Quellen u. Erörter., IV. k. 427. l. — Gévay, i. m. II. k. 1536, 10. 11. 18. 19. 24. l. — Magy. tört. tár, III. k. 79. 83. 86. l. — Óváry, i. m. II. k. 326. l. — Bucholtz, i. m. IV. k. 141. l.

[2] Gévay, i. m. II. k. 1536, 10. 12. 17. 23. 36. 58. 69. 74. l. (Nogarola jelentése Junisz béggel végbement tárgyalásáról.) — Bucholtz, i. m. IV. k. 132—140. l. — Urkundenbuch, 65—69. l. — Huber, i. m. IV. k. 53—57. l.

Később azonban hangulata változott és úgy nyilatkozott, hogy Gritti csak megérdemelt jutalmát vette el s hogy Törökországban kínosabb halált kellett volna elszenvednie. Meglehet, hogy a porta ellen szőtt háborútervei napfényre kerültek. János király vádjait Ferdinánd ellen kezdettől fogva kevés figyelemre méltatta. Lehet, hogy ez Ibrahim befolyására történt, a ki még most is a Habsburgok javára szolgáló politikát látszott folytatni. 1535 januárius havában kelt leveleikben mind a ketten csak azt kívánják a római királytól, hogy a porta képviselőjének gyilkosait a közöttük fennálló baráti viszony értelmében ne vegye pártfogásába, hanem ellenkezőleg büntesse meg. Ferdinánd 1535 márczius 23-ikán és június 3-ikán küldött leveleiben kizárólag Jánost okozta Gritti haláláért. A szultán és a nagyvezér erre elhatározták, hogy az ügyet újabb vizsgálat alá veszik és a porta tolmácsát, Junisz béget bízták meg vele, kit Zárai Jeromos és Schepper megvesztegetéssel úgy is már Ferdinánd részére térítettek volt és a ki — ha az elbeszélés igaz — már a télen Ferdinánd javára működött a szultánnál. Az ő biztosi kiküldetése Magyarországra nagy siker volt a Habsburgok törekvései szempontjából. János király ajánlatát, mely szerint megelégszik a trón birtoklásával halála bekövetkeztéig, most már nem fogadták Bécsben kellő méltánylattal; sokkal nagyobb előnyöket reméltek a portával folytatott közvetetlen tárgyalásokból. Junisz bég János király bűnrészességére csalhatatlan bizonyítékokat hozott napfényre. A király nem tagadhatta, hogy Gritti vagyonának, kincseinek nagy részét magához ragadta. Junisz bég, kit a medgyesi mészárlásból megmenekült Gritti János alaposan informált, durva nyiltsággal támadt a királyra: «Csak ne tagadd, te ölted meg Grittit! Micsoda fejedelem vagy te, mondj le már egyszer az országról, ha már egyszer a királyi méltóságot nem tudod betölteni!»

Ferdinánd a Junisz béggel való közvetetlen érintkezésre hű tanácsosát, Nogarola Lénárt grófot rendelte ki. Junisz bég kezdettől fogva azt a véleményt nyilvánította, hogy a porta hajlandóságot mutat az országot Ferdinándnak átadni. Csak jobban ki

kell használni a vizsgálatnak Ferdinándra oly kedvező és Jánosra kedvezőtlen és meggyalázó eredményeit. Nogarola nem fukarkodott az arannyal, hogy a tolmácsot jó hangulatban tartsa. «Reményli, mondá a válásnál, hogy a szultán évről-évre beküldendő tiszteleti ajándék fejében le fogja venni kezét Jánosról». Ugyanabban az időben — 1535-ben, késő őszszel — János király bizonyos föltételek mellett maga is hajlandó volt az országról lemondani. Valóban úgy látszott, mintha Gritti halála keleten az erők nagy változását idézné elő.

Azonban a körülmények gyorsan megváltoztak. A szultán hasznosabbnak ítélte Magyarországon a két-királyos rendszert fentartani; az osztrák politika főtámogatója pedig, Ibrahim basa, hivatalos gyilkosok tőrei alatt vérzett el. Ez alkalommal még egyszer felújult Gritti nevének emlékezete.

A szerencsétlen Magyarországra mindez nagyon kevés jelentőséggel birt. Ezentúl is, hosszú ideig az egymással küzdő hatalmak labdája maradt.

57 GRITTI PECSÉTJE.

FÜGGELÉK.

A tárgyamra vonatkozó főbb munkákat és forrásokat röviden a következőkben sorolom fel. Gritti Lajosról életrajzokat tartalmaznak[1] a Biographie universelle, a Biographie generale s az Ersch és Gruber Encyklopaediája. A Biographie universelle[2] Louis Gritti czímű czikke Sataberrytől, hibákkal van telve. E. Beauvois czikkéről a Biographie généraleban[3] ugyanazt lehet mondani. Ellenben Pallmann R. tanúlmánya[4] a legutóbb említett műben, legalább a mi a fő dolgokat illeti, elfogadható. Ennek a munkának a hatása vehető észre Révész Ferencznek az Erdélyi Múzeumban[5] megjelent dolgozatán is, «Gritti Lajos szereplése Magyarországon», a mely nyomtatott források alapján és levéltári adatok fölhasználása nélkül, Pallmann eredményeit alig tudja valamivel gyarapítani. Ide tartozik végül a szerzőnek, Huber Alfonz, az elhalt tudós tanár ösztönzésére írt tanúlmánya az «Archiv für österreichische Geschichte» 83. kötetében.

A Gritti életére vonatkozó főforrásokból megemlítendők:

1. Gritti életrajza 1531-ben szolgálatba lépett kamarásától, Della Valletől: *Una breve narrazione della grandezza, vertu, valore et della infelice morte dell' illustrissimo signore comte Aloise Gritti dell' serenissimo signore Andrea Gritti Principe di Venetia, comte del gran Contado di Marmaros in Ongaria et generale governatore di esso Regno et general capitaneo dell' esercito regio appresso Sulimanno Imperatore dei Turchi et alla Maesta del re Giovanni* (9 lap).

Della Valle Ferencz meglehetősen megbízható tudósító, habár, a mi különben természetes, ura iránt kissé elfogúlt. Számadatai (a csapatokra

[1] Azt a «történeti források nyomán» írt kis életrajzi vázlatot, mely bizonyos A. R.-től *(Róth Ágoston?)* a Brassóban, Gött János által kiadott «Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde»-ban (II. füzet, 29–30. l.) látott napvilágot, nem veszem figyelembe.

[2] XVII. k. 572. l.

[3] XXII. k. 126–7. l.

[4] I. sorozat, 91., 432. s köv. l.

[5] VII. kötet (1891/92), 134–160., 211–257. l.

vonatkozólag) rendszerint túlzottak. A tudósítás itt-ott nehezen áttekinthető, sőt zavaros. Becsesek az országot és népét jellemző részletek.

2. Gritti bukásának leírása Museo Ágostontól, Antal nevű fiának nevelőjétől, és ugyanennek 1535 februárban Bécsben kelt vallomásai: *Fr. Augustini Musei Tarvisini de expugnatione Megghes cui interfuit ad Franciscum Contarenum oratorem* (63 l.). *Fr. Augustini Musei Tarvisini constitutio sive interrogatio a mareschalco Caesareae Maiestatis sibi et socio Petro Cremensi facta post de Buda in Viennam reditum. Anno 1535.* (75 l.).

Museo meggondoltabb és kevésbbé terjengő tudósító, mint Della Valle.

3. A Gritti titkára, Tranquillus Andronicus által szerkesztett életrajz: *Tranquilli Andronici Dalmatae Traguriensis de rebus in Hungaria gestis ab illustrissimo et magnifico Ludovico Gritti, deque eius obitu epistola.*

Tranquillus művelt és — mint Gritti bizalmi embere — jól értesült író, de ítéletében ura irányában még Della Vallénál is elfogúltabb; János király, Czibak és a magyarok iránt pedig nagy ellenszenvvel viseltetik. Gritti terveinek fölismerésére keveset nyújt; őt mindenütt mentegeti.[1]

[1] Az 1. és 2. szám alatt felsorolt források a velenczei Bibliotheca Marcianából származnak (codd. 122. classe 6. és 305. cl. 10.); ezeket, nem épen hibátlanúl, Nagy Iván adta ki a Magyar Történelmi Tár III. évfolyamában. A Tranquillus-kézirat (3.) a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban található, 3760. fol. lat. jelzés alatt és eddig kiadatlan.

A SZERKESZTŐ UTÓSZAVA.

Gritti életrajzát Kretschmayr Henrik dr., bécsi egyetemi magántanár, felszólításunkra írta meg a Magyar Történelmi Életrajzok számára; német szövegét az eredeti kéziratból Irmey Ferencz ültette át magyarra, s a fordítást Varjú Elemér vizsgálta felül.

Nem első eset, hogy külföldi író munkája vállalatunk kiadványainak sorozatában helyet foglal, de elég ritka arra, hogy nyilatkozatra érezzük miatta magunkat kötelezve az olvasóközönség irányában, mely megszokta, hogy hazai történetíróink tollából ismerje meg történelmünk nevezetes alakjainak élete folyását.

A Magyar Történelmi Életrajzok 1890-iki évfolyamában Bethlen Gábor életrajzát a prágai Gindely Antal írta meg, a ki, mint a harmincz éves háború történetírója, joggal vállalkozhatott ama fontos szerep megrajzolására, mely a magyarság és a protestantizmus egyik legnagyobb alakjának a világtörténelem e nevezetes korszakában osztályrészül jutott.

Senkinek sem jut eszébe Grittit, az olasz kalandort, világtörténeti jelentőség tekintetében összemérni Bethlen nagy alakjával; de a szerep, melyet a végzet Magyarország történetében juttatott neki, egy nagy nemzetközi actio központjává tette őt, és sokszoros összefüggésben állván e kor világpolitikájának vezető kérdéseivel, nem csodálkozhatunk felette, hogy idegen nemzet történetíróinak érdeklődését is felkölté személye iránt.

Szerzőnk, ki ez idő szerint Velencze történetének, s első sorban az ozmán uralommal folytatott harczainak megírásával

foglalkozik, ez irányú tanulmányai folyamán lett figyelmessé az ellenszenves, de történelmi és lélektani szempontból egyaránt érdekes alakra, s mikor életrajza megírására vállalkozott, épen annak világtörténeti vonatkozásai felderítését tűzte ki közelebbi feladatául. Az elfogulatlan biráló természetesnek fogja találni, hogy a magyar viszonyok megrajzolásánál nem várhattunk tőle újat, sőt azoknak az adatoknak teljes felhasználását sem, melyek, ha minden történetírónak egyaránt rendelkezésére is állanak, az idegenhez soha sem beszélhetnek oly közvetlenséggel, mint a magyar historikushoz.

De midőn erre utalunk, nem háríthatjuk el a felelősséget a szerzőtől azért a felfogásért, mely e korszak egyik legfontosabb kérdése, a királyi trón körül folyt pártharcz tárgyalásánál oly éles ellentétbe helyezi őt a magyar történeti köztudattal. A tárgyilagosságra való törekvés Gritti történetírójában jelentékenyen megszelidítette a régi bécsi hagyomány erejét, mely a két király alakját egymással szemközt állítva, minden jó tulajdonságot Ferdinándra halmoz és minden gyöngeséget János királyban lát megszemélyesítve; de az ellentét az ő felfogása és a mienk közt ma is nagy, és a kisérletnek, hogy azt enyhítsük, határokat szabtak az író egyéniségét megillető köteles tekintetek.

Mindazonáltal azt hiszszük, nem végeztünk haszontalan munkát e dolgozat közrebocsátásával. A kit a történet hőse érdekel, kétségkívül sok újat fog benne találni; s ha az osztrák történetíró művének irányzata megszólalásra birja hazai történetíróink közül azokat, kik e kort legjobban ismerik, a versengés Clio osztrák és magyar tanítványai között siettetni fogja a két felfogás közt fennálló ellentétek megszüntetését s közelebb visz a történelmi igazság megismeréséhez.

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

AZ ORSZÁGGYŰLÉSI KÖVETEK 1530 DECZEMBER 31-IKI HŰSÉGLEVELE.

(Melléklet a 43. laphoz.)

Nos Joannes Statilius episcopus Albensis Transsiluanie, Emericus Czybak electus Waradiensis, item Joannes Bánffy de Alsólyndwa comes perpetuus comitatus de Weretze, palatinus regni Hungariae ac iudex Comanorum, comes Gregorius Pesthyeny de Marthonos iudex curie regie maiestatis, Hieronymus de Lasko, Stephanus Bathori de Somlyo waywode Transsiluanienses et Siculorum comites, Gaspar de Paska comes comitatus Newgradiensis, Stephanus Drwget de Homonna, Joannes Zerechen de Meztchegnyew comes comitatus Tholnensis, Franciscus de Bachya praepositus Scepusiensis, Simon de Athyna castellanus et provisor curie castri Budensis, Thomas de Nadasd administrator proventuum regie maiestatis, Joannes Doczy de Zeg, Nicolaus Kozka de Zedlecz capitaneus partium regni superiorum, necnon egregii Benedictus de Beken locumtenens personalis presentie regie maestatis, Emericus de Saros prothonotarius iudicis curie regie maiestatis, Albertus Fylpessy prothonotarius personalis presentie regie maiestatis, Nicolaus de Thelegd vicewaywoda Transsiluanensis Michael Iakchy comes comitatus Zolnokmediocris, Michael Kesserew de Gybarth, Stephanus Balynthtyth supremus capitaneus Rascianorum, Nicolaus Thomori de Kewesd comes comitatus Albensis, Petrus Bodo de Mezthegnyew, Joannes de Dombo, Franciscus Somogy de Endred, Petrus Emreffy de Zerdahel, Ladislaus Nagh de Beer, Stephanus Thomori de Chwch, Blasius de Weche capitaneus peditum regie maiestatis, Paulus de Barcha, Michael Somlyay, Mattheus Kassono, Blasius Chery, Michael Kwnyowych, Emericus Pwthnoky, Ioannes Zthary de Maria, Franciscus Dobo de Ruzka, Sigismundus de Rohman, Andreas Ispan de Macha aliique universi et singuli fideles subditi serenissimi

domini regis Ioannis, domini nostri gloriosissimi, qui in presenti negotio interfuerunt, memoriae commendamus per presentes litteras nostras, quod nos illustri et magnifico domino Ludouico Gritti, gubernatori regio et regni Hungariae electoque ecclesie Agriensis, summo thesaurario et consiliario regie maiestatis in omnibus, que ad commodum et statum predicti serenissimi domini nostri regis necnon libertatem et conservationem regni pertinerent, pro facultate nostra auxilio esse volumus, atque ad hec nos eidem promittimus, harum nostrarum sigilli nostri munimine manusque nostre subscriptione roboratarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Bude, sabato proximo ante festum circumcisionis domini, anno eiusdem millesimo quingentesimo tricesimo.

NÁDASDY TAMÁS KORMÁNYZÓ-HELYETTESI KINEVEZÉSE.

(Melléklet a 44. laphoz.)

Nos Ludouicus Gritti gubernator regni Hungarie, comes perpetuus terre Maramorusiensis ac summus thesaurarius et consiliarius regie maiestatis etcetera, recognoscimus per presentes litteras nostras, quod nos magnificum Thoma de Nadasd in absentia nostra fecimus et constitutimus in vicegubernatorem nostrum, dando et conferendo eidem plenam atque omnimodam auctoritatem, ut ipse Nadasdy intra adventum nostrum vice et in persona nostra omnia negotia ad gubernationem nostrum pertinentia unacum officio thesaurariatus exercere universosque proventus regni administrare et iuxta necessitatem negotiorum regie maiestatis simul et regni dispensare debeat, et quod universi officiales et prefecti quorumlibet bonorum et officiorum ac proventuum regalium exactores ad praefatum Nadasdy in omnibus attendere, omniaque officia ad libitum suum tenere proventusque huiusdem universos ad manus suas administrare ac eidem rationem dare debeant; hoc tamen non pretermisso, quod si regia maiestas vel aliquis dominorum aut alter quispiam ad huiusdem officium gubernationis vel thesaurariatus et proventuum administrationem sese immiserit vel ipsum in eo quovis pacto turbaverit, extunc ipse Nadasdy aut ad nos Constantinopolim aut alicubi nos reperire poterit, venire, aut ad domum suam se conferre, ibique adventum nostrum exspectare possit et valeat, harum nostrarum vigore testimonio mediante. Datum Bude, 12. mensis Ianuarii, anno domini millesimo quingentesimo tricesimo primo.

Idem Ludovicus Griti
manu propria.

TRANQUILLUS ANDRONICUS GRITTIRŐL ÍRT MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

(Melléklet a 116. laphoz.)

1a. lap.

Tranquilli Andronici Dalmatiae Traguriensis de rebus in Hungaria gestis ab illustrissimo et magnifico Ludovico Gritti deque eius obitu epistola.

1b. lap.

Illustrissimo et magnifico domino Alberto de Lascho palatino Syradiensi et libero baroni in Kiesmark Franciscus Andronicus salutem plurimam. Ingeniorum monumenta, eorum praesertim hominum, qui non minus ipsa scientia, quam rerum usu excellerunt, Alberte Laschi, semper eiusmodi custodia sepienda esse putavi, ut ad omnem etiam posteritatem per manus quasi transmissa humanae vitae usui esse perpetuo possint. Ratio autem ea monumenta custodiendi antea quidem compluribus in eandem sententiam conscriptis libris, nunc vero typys commendatis optima esse ducitur. Siquidem hoc demum illud est, quod viros illustres ab hominum oblivione vindicet et tanquam immortalitatis quadam civitate donet. Patruus meus Tranquillus Andronicus quo ingenio, qua doctrina quam exquisita fuerit, si cuipiam notum

EGYKORÚ UJSÁGLAP GRITTI HALÁLÁRÓL.

(Melléklet a 168. laphoz.)

1a. lap.

Warhaffte geschict wie herr Ludouico Griti von Constantinopel in die Walachey ankommen und in Sybenbürgen erschlagen ist den 28. Septembris. 1534.

1b. lap.

Herr Ludouico Griti des Hertzogen von Venedig beysun, so zu Constantinopell an des Türcken hoff aufferzogen und in sondern genaden gewesen ist, daselbst von im abgefertiget worden mit tausent Janitschern und acht hundert pferden, und auff die Walachey gezogen. Aldo er bosz practicken fürgenomen, etlich der mechtigsten Herrn der Walachen an sich gezogen, und auff sein parthey bracht hat, in willen den Wayda daselbst zu entsetzen. Dasselb aber gedachter Wayda zu

frü gewar worden ist, sich gesterckt, und den Griti genötet, im die Walachen, so er ihm anhengig gemacht het, zuzustellen. Dero fürnemsten er die meüler und nasen abschneyden, und die ander niderhacken lassen, hat Griti gesagt ob er de Kaiser ungehorsam sein wöl. Darauf er geantwort, nayn, der Kaiser aber hab im solche sachen mit ym zu handlen mit befolhen. Dagegen Griti gebetten, in on schaden in Sybenbürgen zihen zu lassen. Das der Walachisch Wayda bewilligt: und ym zu seiner verglaitung noch tausent man zugeben hat. Als Gritti in Sybenburgen ankomen ist, seyn ym der herr Zibac Bischoff zu Wardein undd der Wayda in Sibenburgen entgegen gezogen mit anderthalb hundert pferdem in zu empfahen. Und do sie auff vier meil in einem dorff gelegen sein, hat Griti ausgeschickt, unnd ernenten Bischoffen Ziback sampt

2a. lap.

sampt seinem volck bey nachts niderhacken lassen, mit befelh im des Bischoffs haupt auf einem Sebel zu zufüren. Und den Mailaten, der diselbe nacht auch bey dem Bischoff gelegen sein solt, aber nit entgegen gewesen ist, gleicherweisz niderzuhacken. Darob di Sibenbürger erzürnet sein, und haben mit hilff des Waida aus der Molda und ettlicher Hunger, Zecken undd Walachen ein mechtig grosz volck versamelt, und den Griti sampt seinen sünen und etlichen mechtigen Herrn in einen festen Stetlin Medwisch genant ein zeytlang belegert. Letzlich seyen die Burger mit etlichen Hungern vereinigt, in den kirch thurn oder freydthoff geflohen, und haben die Gritischen mit schiessen und werffen so weit beschedigt und getrungen, das sie zum teil uber die Statmaurn auszgefallen sein, und zum theil die thor selbst eröffnet, und sich dem Mailat obersten hauptman in gnad ergeben haben. In demselben haben die Sibenburgischen und mitverwanten inn die Stat getrungen, des Griti volck alles, etlich melden in drey tausent erschlagen. Aber Griti, sein zwen Sün, auch Doci Janisch und Luti Janischerban haben sich in einem hausz auff das sterckist vertarrast gehabt. Do sollichs der Mailat erfarn, hat er das haus erbrechen lassen, den Griti, der sich nit gerürt, noch gegen ihm auffgestanden ist, in einem sessel gefinden, selbst bey der hand genomen, sampt bemelten

2b. lap.

seinen Sünen und Doci und Luti Jänisch für das Stetlein, in dem leger zu seinen zelten gefürt, daselbst den Griti mig eigner hand nider gehackt. Und einen gepman in seinem blut wol gewaschen, dem Doci

Janisch anlegen, und in etlich mal um die Zellt unter dem volck umbfüren lassen. Darnach hat er yn, sampt dem Luti Janischerban und zweyen des Griti sünen auch nidergehackt, die der massen geendet haben. Janus Wayda enthelt sich im Geschlosz zu Wardein XXI. meyl. von dannen, und wöllen die Hungern keinen Türkischen Herrn mer gedulden. Und hat der Hoffrichter zu Ofen, des Griti güter in das geschlosz füren lassen, besorgen sich die Pester. Und was sich auff soliche geschicht weyter zutregt, gibt die zeyt zu erkennen. Der gutig Herr Gott sey mit uns allen. Amen.

TRANQUILLUS KÉZIRATÁNAK GRITTI HALÁLÁRÓL SZÓLÓ RÉSZE.

(139. lap.)

... promitterent, velle se ipsis dedere. Moldaui ingenue promiserunt ac stabiliverunt litteris ad gubernatorem datis, quem postquam in eorum potestate fuit, tradiderunt necandum Hungaris, negantes se occidere posse, iureiurando teneri. O perfidiam singularem et inauditam: interpretantur se vacare crimine, quod alium carnificem subiecerint. Ianizeri omnes ad unum prius nudati, deinde lanceis confixi interiere. Gubernatori caput iussu Francisci Chendi amputatur et Petro vayuodae missum est; sevitum est in cadaver more barbarico; cor extractum pectore dissecto, manus, pedes, singuli digiti abscissi, dimissique per civitates Hungariae. Gothardus tamen Chun, quo maiorem hostem non habuit, reliquias corporis in loco sacro humavit. Filii obducti in Moldauiam etiam mandato vayvodae interempti dicuntur, egregia indole, summaeque spei adolescentes, alter duodecimum, alter vero vigesimum annum aetatis agens. Hunc exitum habuit vir magnitudine animi et consilii nemini principum nostrae aetatis priscorumque temporum, si fortuna par accessisset, inferior. Parcus cibi et potus, victu parabili assuetus, somnum naturali desiderio finiens, pecuniae neque tenax, neque profusus, appetens laudis et gloriae, plus quam dici potest laboris et periculorum contemptor, perpetua constantia memoriaque incredibili: hunc summis omnibus et praeclaris dotibus abundantem excultumque natura ad res magnas videbatur genuisse; addiderat ei decorum et procerum corpus oris dignitatem et facundiam, cui plurimum fidei et admirationis conciliebat permixta gravitas cum sapientia. Errant vehementer, qui eum

TARTALOM.

I.

A FÖLEMELKEDÉS.

II.

POLITIKAI ELŐZMÉNYEK.

III.

AZ 1529-IKI HADJÁRAT.

IV.

ORSZÁGOS KORMÁNYZÓSÁG.

VIII.

A KATASZTRÓFA.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK:

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK:

A czímkép Gritti Lajost egy ismeretlennek XVI. századi fametszete után ábrázolja, mely először Beuther von Karlstadt, Bericht von Kriegshandeln (Basel, 1588.) czímű munkájában jelent meg. Ugyane képet adja Paulus Jovius is «Elogia virorum bellica virtute illustrium» (Basel, 1596.) czímű munkájának Grittiről szóló fejezetében.

Az országgyűlési követek 1530 deczember 31-ikén kelt hűséglevelének (43. l.) eredetije a m. kir. Országos Levéltárban őriztetik; hasonmását Divald Károly által készített fénynyomatban adjuk.

Grittinek Nádasdy Tamás kormányzó-helyettesi kinevezését tartalmazó, 1531 január 12-ikén kelt oklevele (44. l.) szintén az Országos Levéltárban őriztetik.

Tranquillus Andronicus Grittiről írt munkájának kézirata, melynek czímlapját és 1b. oldalát hasonmásban adjuk (116. l.), a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának tulajdona; könyvtári jelzete: *3760. Fol. Lat.*

A medgyesi szent-ferenczrendiek templomának belsejéről, melynek sirboltjában Gritti el van van temetve, Cserna Károly a helyszínén készített rajzot.

A Gritti haláláról megjelent egykorú újságlapot a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának eredeti példányáról adjuk.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A czímlap kerete Gritti András velenczei doge Gisi Vincze számára adott capitularejának első oldaláról van másolva, mely a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában *Cod. Lat. Medii aevi 303.* jelzet alatt őriztetik. Másolta *Cserna Károly,* s ugyanő tervezte, a capitulare betűit véve mintául, a keretbe foglalt feliratot. A szavakat elválasztó keresztek és oroszlánfejek Gritti Lajos bővített czímerének motivumaiból vétettek.

Szent-Márk oroszlánja (3. l.) egy Marcantonio Trivisano dogétól származó capitulare kezdő miniaturjéről, ugyane kódexből vétetett.

Gritti András egy más capitulareja lapdíszéről van másolva az a pajzs, melyet a Gritti-család eredeti czímerével a bevezetés záró képeül (4. l.) adunk. Az eredetiben a pajzs mezejét a Bondimeri-család czímere foglalja el.

A velenczei piazzetta és a doge-palota xvi. századi képe (5. l.) Philippus Bergomensis «Supplementum supplementi chronicarum» (Velencze, 1513.) czímű munkájából vétetett.

Gritti András emlékérmének előlapját (7. l.), mely a doge mellképét ábrázolja ANDREAS · GRITTI · DVX · VENETIAR*(um)* · köriratfal, és egy másik, Giovanni Zacchitól származó Gritti-érem hátlapját (12. l.), mely kígyó által övezett földgömbön Fortuna álló alakját ábrázolja, DEI · OPT*(imi)* · MAX*(imi)* · OPE · körirattal és a művész jegyével: IO*(annes)* · ZACCHVS · F*(ecit)*. Aloiso Heiss «Les medailleurs de la renaissance» czímű munkájában megjelent reproductiója után adjuk.

Ibrahim pasa arczképének (11. l.) eredeti rézmetszete Boissard «Vitae et icones Sultanorum Turcicorum» (Frankfurt, 1596.) czímű munkájában jelent meg.

A mohácsi csatateret (13. l.) természet után rajzolta *Cserna Károly.*

A janicsárt ábrázoló kép eredeti rézmetszete Nicolay «Schiffart und Rays in die Türckey» (1572.) czímű munkájában jelent meg.

II. Szolimán szultán (19. l.) és Zsigmond lengyel király (45. l.) képeit Beuther «Kurtzer Bericht von Kriegshandel» (Basel, 1588.) czímű munkájának metszeteiről adjuk.

Laski Jeromos aláírása (21. l.) 1541 október 27-én kelt leveléről vétetett, melynek eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őriztetik. Olvasása: *Hier(onimus) de Lasko pal(atinus) Siradien(sis) (e)t c(etera) manu sua.*

Velencze czímere (24. l.) egy velenczei ősnyomtatvány vignettájáról vétetett, mely a «L'arte della stampa nel rinascimento italiano. Venezia, 1894. czímű munkában jelent meg.

A Magyarország, János király és I. Ferdinánd czímerét ábrázoló fejléczet (25. l.) a «Magyar Nemzet Története» V. kötete számára rajzolta *Cserna Károly.*

Az 1529-iki hadjáratról (29. l.) és Szolimán 1532-iki hadjáratáról (79. l.) szóló egykorú ujságlapok czímlapjait a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának eredeti példányairól közöljük.

János király aláírása (34. l.) V. Károlyhoz 1530 márczius 13-ikán intézett leveléről vétetett, melynek eredetije az osztrák cs. és kir. belügyminiszterium levéltárában őriztetik. Olvasása: *Joannes rex Hungariae manu p(ro)p(ria).*

A török martalóczokat ábrázoló metszet (35. l.) a «Türkischer kayser Ankunfft» czímű, Augsburgban 1543-ban megjelent munkából vétetett.

Thurzó Elek aláírása (36. l.) 1525 szeptember 9-ikén kelt; a levél eredetije a m. kir. Országos Levéltárban őriztetik.

Pest és Buda a xvi. század derekén (39. l.), olasz metszet, mely a kép aláírása szerint Francesco Collignon sajtója alól került ki. Eredetije, T. 145. jelzet alatt, a Magyar Történelmi Képcsarnokban van.

Nádasdy Tamás aláírása (47. l.) 1543 április 22-iki leveléről vétetett, mely a Soós család levéltárában, a Magyar Nemz. Múzeumban őriztetik. Olvasása: *Id(em) Th(omas) Nadasdy (e)t c(etera) manu p(ro)p(ri)a.*

A Héttorony Konstantinápolyban (48. l.) «Münster Cosmographiája» baseli, 1546-iki kiadásában megjelent metszetről vétetett.

A Ramberti Grittiről írt tudósítását tartalmazó munka: Viaggi fatti da Vinetia Velencze, 1543.) czímlapját (53. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának példányáról adjuk.

János király pecsétjét (59. l.) a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának eredeti példányáról a «Magyar Nemzet Története» V. köte számára rajzolta *Mühlbach Károly.* A pecsétben zárt koronával fedett négyelt pajzs 1. és 4. mezejében a magyar osztások, a 2. és 3. mezőben a kettős kereszt, a négyelt szivpajzs 1. és 4. mezejében egyszarvu, a 2. és 3. mezőben növekvő farkas látható; a nagy pajzs körül 6 kisebb pajzsban jobbról 1. a kettős kereszt, 2. a három dalmát leopárdfej, 3. a kumániai oroszlán, balról 1. a bosnyák két korona, 2. a szlavóniai menyét, 3. a sziléziai sas láthatók. Körirata: SIGILLUM SERENISSIMI : PRINCIPIS : DOMINI : JOANNIS : DEI : GRA*(tia)* : REGIS : HUNGARIE : DALMACIE : CROACIE :

A Clissa várát ábrázoló metszet (61. l.) Coronelli «Isole, spiaggie, porti, citta, fortezze della Dalmazia» czímű munkájában jelent meg.

Szolimán szultán thugráját I. Ferencz franczia királyhoz intézett athnaméjáról, mely a párisi Bibliothèque Nationale-ban őriztetik, először Sylvestre adta ki a «Paléographie Universelle» II. kötetében.

Buda XVI. századi látképét (65. l.), mely a várost délkeleti oldaláról mutatja be, Dominicus Custos rézmetszetének, a Magyar Történelmi Képcsarnokban levő, *T. 137.* jelzetű példányáról adjuk.

V. Károly és Ferdinánd együttes aláírása (67. l.), a mainzi érsek számára 1530 szeptember 13-ikán kiadott oklevelükről, az osztrák cs. és kir. belügyministerium levéltárában (II. B. 4. Böhmen, Fasc. 1.) levő eredetiről vétetett. Olvasása: *Carol(us) Ferdinand(us).*

Perényi Péter aláírása (71. l.) 1540 szeptember 8-ikán kelt okleveléről vétetett, mely a m. kir. Országos Levéltárban őriztetik. Olvasása: *Petrus de Perin manu p(ro)p(ri)a.*

Esztergom XVI. századi képét (73. l.), Hufnagel egykorú rajza után, Brawn «Urbium praecipuorum mundi Theatrum» czímű munkájának IV. kötetéből adjuk.

Lascano Tamás aláírása (74. l.) 1533 február 14-ikén kelt; eredetije a bécsi cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárban.

Komárom XVI. századi képe (76. l.) Forlani «Città del mondo» czímű munkájában jelent meg.

Katzianer János aláírása (77. l.) 1533 deczember 19-én I. Ferdinándhoz intézett jelentéséről vétetett, melynek eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őriztetik. Olvasása: *Hanns Catsianer Ritter.*

György barát aláírása (81. l.) János király 1533 május 14-iki okleveléről vétetett, melynek eredetije szintén a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őriztetik. Olvasása: *Fr(ater) Georgius Her(emi)ta.*

Hesseni Fülöp gróf arczképe (84. l.) Cranach Lukács metszete után, Hirth «Culturgeschichtliches Bilderbuch»-ja I. kötetében jelent meg.

I. Ferdinánd czímere (86. l.) Labach István »Wahrhafftige Handlung» czímű, Buda és Bécs ostromáról szóló, Nürnbergben, 1530-ban megjelent röpirata czímlapjáról vétetett s négyelt pajzsban a magyar és cseh czímereket váltakozva, a szivpajzsban pedig a Habsburgok egyesített spanyol-osztrák czímerét ábrázolja.

Török és császári követek találkozása (87. l.) a «Wegraysz Keyserl. Maiestät Legation 1532» czímű, 1532-iki ujságlap czímképéről vétetett, a kép felső részének elhagyásával.

Doria András képe (89. l.) Schrenck v. Notzing «Der durchl. Kayser etc. Bildnussen» (Innsbruck, 1600.) czímű munkájában jelent meg.

Zárai Jeromos aláírása (91. l.) 1530 augusztus 14-én kelt; eredetije a bécsi cs. és kir. állami levéltárban. Olvasása: *Hieronimo de Zara p(ro)p(ri)a m(anu).*

Schepper Kornél aláírása (93. l.) 1533 márczius 11-én kelt; eredctije ugyanott. Olvasása: *Cornelius Duplicius Scepper(us).*

Ibrahim nagyvezér kézjegyét (95. l.) Hammer «Wiens erste Türkische Belagerung» czímű munkájából vettük.

I. Ferdinánd király képe (99. l.) Barthel Beham metszetének a Magyar Történelmi Képcsarnokban 6608. szám alatt őrzött példányáról készült.

I. Ferencz franczia király képét (102. l.) a Hirth «Kulturgesch. Bilderbuch»-ja II. kötetében megjelent metszet után adjuk.

Zárai Vespasian aláírása 1532 február 8-án kelt; eredetije a bécsi cs. és kir. állami levéltárban. Olvasása: *Vespasiano Gilio de Zara s(cripsit) m(anu) p(ro)p(ria).*

János magyar király képét (107. l.) az Ő Felsége hitbizományi könyvtárában őrzött eredeti metszet után adjuk.

Khaireddin Barbarossa képének (111. l.) eredetije ugyanott őriztetik.

V. Károly képét (113. l.) Bartel Beham eredeti metszetéről, a «Magyar Nemzet Története» V. kötete számára készült felvételről adjuk.

Gritti aláírása (116. l.) 1532 április 16-án kelt; eredetije a m. kir. Orsz. Levéltárban. Olvasása: *Ludovicus Gritti regni Vngarie gubernator et c(etera).*

Nagy-Szeben régi képe «Das Gedrückte und Erquickte Königreich Hungarn» (Frankfurt és Lipcse, 1668.) czímű munkában jelent meg.

Czibak Imre aláírása (119. l.) 1534 február 2-ikán kelt; eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. Olvasása: *Emericus Czybak de Palotha Waradien(sis) (e)t c(etera).*

Brassó látképét (125. l.) a «Magyar Nemzet Története» III. kötete számára természet után rajzolta *Cserna Károly.*

A Medgyes főterét, a bástyatornyot és a Gritti-ház ablakát ábrázoló képet (130. l.) a Magyar Nemzet Története v. kötete számára rajzolta Cserna Károly.

Gritti medgyesi szállását (132. l.) és a szent-ferenczrendiek temploma és kolostora (135. és 137. l.) Cserna Károlynak a helyszinen készült eredeti rajzai.

Tranquillus kéziratának Gritti haláláról szóló része (139. l.) a nemz. múzeumi kézirat 23b. lapjáról van kicsinyítve.

Gritti pecsétje (142. l.) Grittinek az országos levéltárban és a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött eredeti okleveleiről vétetett. A pecsét mezejét Gritti czimere foglalja el, mely vágott pajzs felső mezejében keresztet, az alsó vörös mezőben koronás oroszlánfejet ábrázol. Körirata: LVD*(ovicus)* · GRITTI · GVBERNATOR · REGNI · HVNGARIE · Rajzolta Cserna Károly.

HIBAIGAZÍTÁSOK.

14. l. fel. 13. sor. *Tomyos* helyett olvasd: *Tornyos.*
56. l. fel. 10. sor. *Wels* helyett olvasd: *Vels.*
U. ott, al. 3. sor. *Dselalfade* helyett olvasd: *Dselálsáde.*
68. l. 1. jegyz. 1. sor. *Schneller* helyett olvasd: *Schuller.*
108. l. al. 6. sor. *1534* helyett olvasd: *1533.*
A 43. laphoz mellékelt oklevél aláírásában *1350* helyett olvasd: *1530.*

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ÉS
MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1889

MAYLÁD ISTVÁN

1502 1550

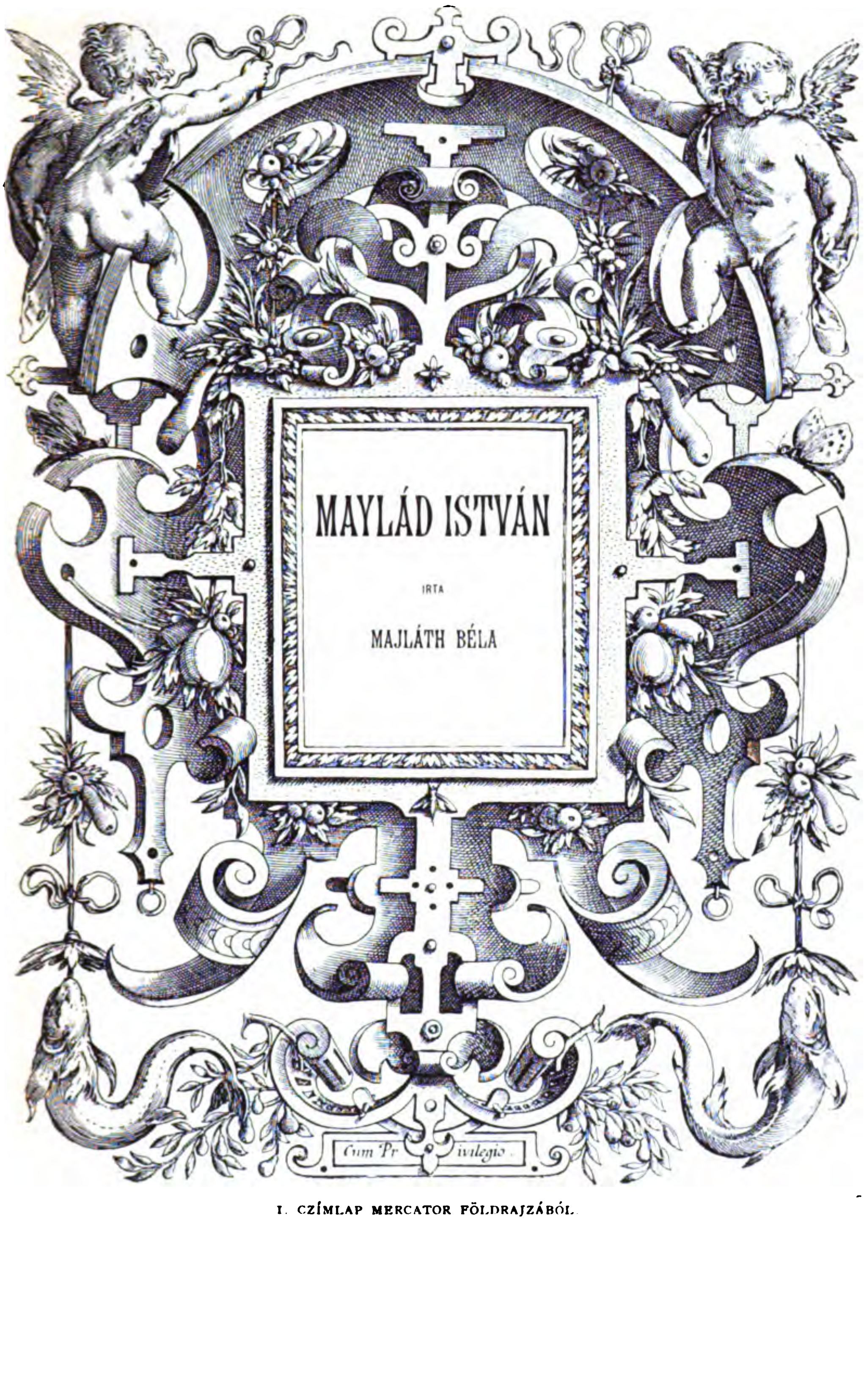
IRTA

MAJLÁTH BÉLA

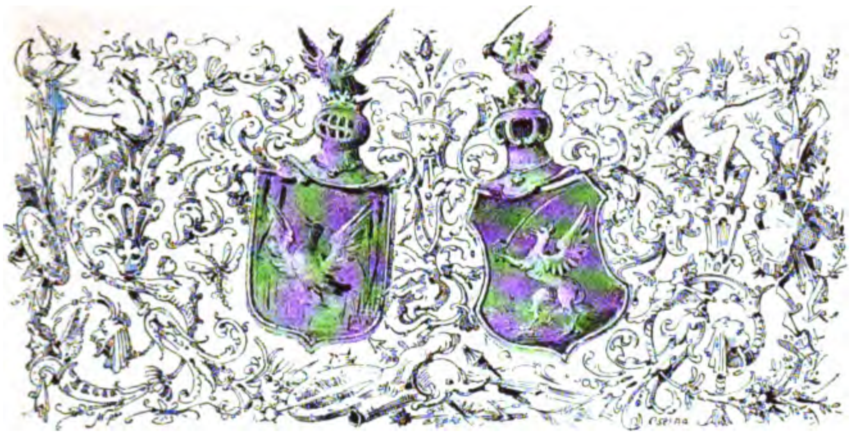
BUDAPEST

MÉHNER VILMOS KIADÁSA

1889

I. CZÍMLAP MERCATOR FÖLDRAJZÁBÓL.

2. MAYLÁD ISTVÁN ÉS NEJE CZÍMEREI.

BEVEZETÉS.

KORSZAKALKOTÓ eseménye a XVI. századnak a mohácsi vész. Társadalmunk, culturánk, jogi állapotunk, állami, nemzeti létünk történetében oly viszonyok kezdetét jelzi, melyek minden egyes vonatkozásaikban a közállapotokra érdekessé teszik a kor szereplő egyéneit, vezérférfiait. S ha szemléljük a catastropha után beálló helyzetet, melynél kétségbeejtőbbet alig egyszer jegyzett föl a történelem: azt bizonyára fölötte megrendítőnek látjuk. Európa vezéreszméivel, társadalmi vallási állapotával ingadozik, s bárha a renaissance mindenütt reformál, a középkorból kibontakozó új-kor még magán viseli foszlányait a megromlott erkölcsiségnek, melyeket a középkorból öröklött át.

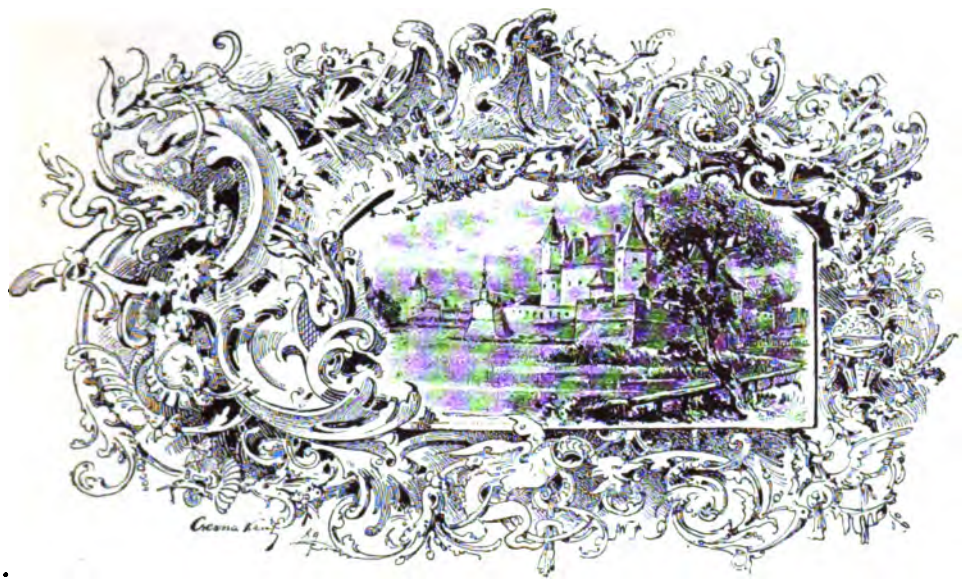
A jogczím, melylyel a trónkövetelők II. Lajos halála után igazaikat támogatni vélték, a nemzet züménél nem sokat nyomott a mérlegen. A magyarságot délről fenyegető veszély elhárítása volt az indító erő, mely a királyválasztási mozgalmakat vezette, s míg I. Ferdinánd párthívei szerződési jogokkal sánczolták körül jelöltjük igényeit, Zápolya János választói annál szivósabban védel-

mezték a szabad választás jogât. Bár a pártok mindenikénél közös vala a veszély tudata, nem hatott ama hatalmas párt érvelése, mely Ferdinánd személyében a német birodalom által vélte a hazát megmenthetni; nem ért czélt a nemzeti párt nézete, mely Zápolya Jánossal a korona tekintélyének helyreállításában kereste a menekülést.

S ime! az események színpadára kilépett, feltünt a homályból Maylád István, a politikai pálya eme sphynxe, a ki szereplésével mélyen belemarkol Erdély történetébe, s küzdelmes életén át, ellentétbe helyezvén hazafiságát egyéni aspiratióival, hajthatlan akaratát ingadozásaival: felidézi a nemzeti élet mozgalmas hullámzását, teremt és rombol. Vezérli a hazafias áramlatot, egy oly életpálya küzdelmei között, melynek rejtélyét az egyén psychologiája, végzetes tragikumát jelleme talányának megfejtése tárja fel; és érdekessé teszi ama drámai összeütközés, melynek a történelem szolgáltat igazságot.

3. LAJOS KIRÁLY ÉRME.

4. FOGARAS VÁRA.

I.

HOMÁLYBAN tapogatódzunk, midőn Maylád István eredetét kutatjuk. Homályban, melyen a régen elmúlt századok köde borong, s azon eddig a történelmi buvárlat keresztül nem hatolhatott. S ha mégis föllebbentjük a múltak sűrű fátyolát: csak a hozzávetés kétes világa terjed körülöttünk, mely az idegen származást sejtenünk engedi. A család nevével először a Borich elleni táborozásnál találkozunk.* A XIII. században mint birtokos nemzetség áll előttünk; a XV. században pedig a Maylát helynevet okiratok támogatásával lehet kimutatni. Azon telepítési körülmények, melyek között a Mayláthok a krassó- és borzafői kenézségben mint kenézek szerepelnek** a XV. században, vallásuk, s az általuk használt keresztnevek oláh eredetre vallanak. A XVI. század első felében Oláhország-

* BONFIN. Hist. R. Hung. Dec. II. libr. VI. pag. 283, 1586-iki kiadás.

** Eredeti okirat 1415. évből Majláth György gróf zavari levélt.

ban is találkozunk velük, kik közül egyik bojár tábornokát Wlad vajda 1533-ban Báthory István erdélyi vajdához követségben küldötte.*

Magyarországon lakó birtokos volt még a xv. század második felében Mátyás, Istvánnak atyja, ki azonban 1480-ik év táján már Erdélybe költözött s Fogaras vidékén megfészkelte magát. Előnevét de «Komána» írta, s Erdélyben tekintélyes birtokra tevén szert, nevét ismertté, fia István pedig azt történelmi nevezetességűvé tette.

Istvánnak születési helye, éve épen oly ismeretlen, mint a hogy anyjának nevét sem derítik fel azon okiratok, melyek rendelkezésünkre állottak. Jogosúlt azonban a föltevés, hogy István már Erdélyben, valószinűleg Kománán, legkésőbb 1502-ben született, minthogy atyja Mátyás, mint említők, 1480-ban ott telepedett le.

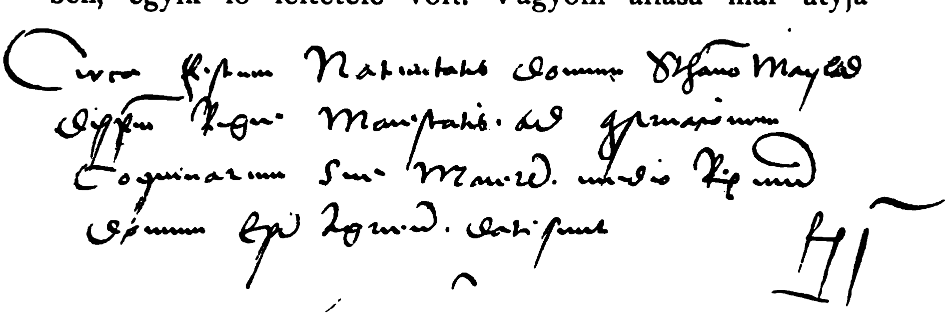
Az, a mit gyermekéveiről, ifjúkori életéről elmondhatunk, igen kevés; s csak azon föltevésnek ad helyet, hogy nevelésének a kor színvonalán kellett állania, minthogy Lajos király keresztapja volt, Nádasdy Tamást, Oláh Miklóst barátai, Zápolya Jánost pártfogói közé számítá. Ingeniositása, éles esze, katonai képzettsége kalauzolták őt Lajos király udvarába. Ott találjuk őt atyja, Maylád Mátyás halála után 1520-ban, a hol 1525-ben királyi főasztalnokmester volt, s 1526-ik évben a szerencsétlen mohácsi ütközet alatt Lajos király közvetlen közelében Schlickkel és Czetriczczel foglalt helyet.

Bomlásnak indúlt a közerkölcs, a törvények tisztelete a mohácsi vész után; a honfi érzületen a nagyravágyás vett erőt, ápolta a haszonlesést, dajkálta a hűtlenséget. De voltak még, kik önzetlen feláldozással szerették a hazát, s azok csekély száma elegendő volt arra, hogy az állami, a nemzeti élet megdermedt testében a lélek erejét

* Magy. nemz. Muzeum könyvtára. Bővebben lásd Turul vi. köt. 1. füz. Századok 1889. füzet.

fentartsák. Maylád István ifjúságában mind a két légkörnek szívta elemeit. Élt benne a kor jellemző vétke: az önzés, nagyravágyás; ámde e mellett éles észszel tündökölt, szerette hazáját, szabadságát, mit eléggé bizonyít azon szerepkör, melyet Erdély önállóságának előeseményeiben mint ifjú betöltött.

Vessünk ezek után Maylád István birtokviszonyaira is nehány pillantást, mely a társadalmi és politikai szereplésnek minden időben, a múltban úgy mint a jelenben, egyik fő feltétele volt. Vagyoni állása már atyja

5. TÖREDÉK LAJOS KIRÁLY SZÁMADÁSKÖNYVÉBŐL.

halálakor is tekintélyes. Örökség útján birtokába jutott Királyhalmán Barlabássy János birtokrésze, melyet atyja, Mátyás, zálogjogon bírt,[1] a ki ugyanakkor szerezte meg Forray Mihály, Péter és Lászlótól Szunyogszeg fele részét.[2] Mátyás 1511-ben elhagyván görög hitvallását, Királyhalma másik fele részét is adományúl kapja.[3] Megszerzi Pettky Antalnak azon birtokrészét Királyhalmán, mely Eczeli Thobiássy Péteré volt.[4] Istvánt atyja halála után berzenczei jószágán találjuk, s a mohácsi vész után Ferdinándtól Fogaras várát s tartozandóságait felerészben szolgálatai jutalmazására adományúl kapja.[5] 1530-ban Nádasdy

1 Alsó-Fehérmegye lev. lit. m. nro. 10. Anno 1509. Gyulafejérv. kápt. levélt. CC. nro. 79.

2 Alsó-Fehérm. lev. lit. m. nro. 20.

3 Ugyan ott nro. 19.

4 Gyulafejérvári kápt. levélt. cista 1. Alb. fasc. 2., nro. 42., anno 1519.

5 Ungar. Magazin III. köt. 176. lap. Forgách Comment. 302. lap.

Annát, Tamás hugát nőül vevén, neje hozománya a fogarasi birtoknak másik felét képezte;[1] 1535-ben Thalmácsot, a szebeniek birtokát, zálogjogon megszerzi 2000 frt inscriptió alapján János királytól.[2] Mint vajda tetemesen szaporítja uradalmait; megszerzi Náznánfalvi Thamássy Bernáttól, Szentkirályi Thamássy Lajostól és Ferencztől 4000 aranyforinton a dobokamegyei Harina, Monyoros, Bylak és Neecz nevű jószágokat,[3] a belső-szolnokmegyei Bálványos várát összes tartozandóságaival neje és Demeter testvérével együttesen kapja inscriptio útján János király által.[4] Ezen birtokot azonban Martinuzzi György, — cserébe adván érte Kosár Miklós borbereki és alvinczi birtokát, — visszaszerezte.[5] Adományozás útján ura lett Huszt várának is, melyet Ferdinánd királytól kapott.[6]

E rövid ecsetelése a történelmi alakká vált erdélyi vajda származásának, ifjúságának és birtokviszonyainak, reá vezetnek politikai szereplésének nyitjára, mely nagy vagyon, magas születés hiányában, egyéniségének sajátságaiban, nyilvános életének jellemző hullámzásában, s politikai activitásának rejtélyes ingadozásában sarkallott. A honszeretet és önzés, a politikai ledérség és a makacs ragaszkodás kitűzött irányához, a népszerűség lefelé, a hatalom hajhászása fölfelé, az éles ész és meggondolatlanság ellentétes jelensége megfejthetlenné tették kortársai s a történelem előtt.

Kísértsük meg rajzolni életét, személyét, tényeit; állítsuk tükör elé a titokzatos jellemet, az Erdély közjogi életében feltünt meteort, a gyorsan lehulló csillagot: hiszen eseményekben gazdag élete egyúttal Erdély történetének egyik legérdekesebb lapját képezi.

1 Eder: Simigianus 16. lap; Engel: IV. köt. 38. lap.

2 U. a. u. o. I. könyv. I. fejezet 13 lapon a 14. jegyzet.

3 Gyulafejérvári kápt. 60; Cottus Doboka lit. T. nro. 2 1537. évből.

4 U. o. Cent. A. nro. 84. 1537. évből.

5 U. o. Neoregestr. lit. N. nro. 18. 1538. évből.

6 Szilágyi Sándor: Nádasdy Tamás első követsége, 48. lapon XVIII. okirat.

II.

1526 augustus 29-én, a mohácsi síkon, a Csele patak iszapjában elveszett az ifjú Lajos király.

A vészből menekült kevesek között volt Maylád István is, ki Buda felé tartva, hol a király vesztének híre már elterjedett, a baljóslatú hírt mint szemtanú, menekült társaival megerősítette.

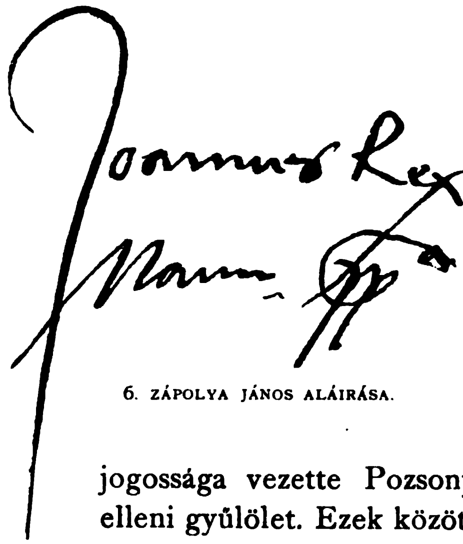
Röviddel Budára érkezte után, ott találkozott Nádasdy Tamással és Zalay Jánossal, kikhez őt már akkor a benső barátság viszonya kötötte, s kikkel a királyválasztás esélyeit megbeszélve, kivált pedig Nádasdy lángeszének befolyása alatt állva, olyan pártállást foglalt, mely az udvar körében szivott politikai nézetének nemcsak természetes kifolyása vala, de egyszersmind határozott sarkpontja mindazon politikai ledérségnek, mely őt a folytonos ingatagság színvonalán tartotta azon perczig, míg észre nem vette a szerepkört, melyben az ellenkirályok üzelmeinek öntudatlan bábjátékává vált.

Maylád Nádasdy Tamással és Zalay Jánossal Ferdinánd részére állott, tőle reménylette a nagyobb szerencsét, tőle várta hiú és dicsvágyó törekvéseinek kielégítését, s mind a hárman egyező akarattal Budáról Pozsonyba mentek, ott a várat s a Bornemissza János által elrejtett királyi kincseket Ferdinánd kezeibe adták.* Lehetővé tették ez által azt, hogy Ferdinánd biztosan átléphette az ország határait, azon belől seregeit élelmezhette, az országlást átvehette; s mindezt Maylád Istvánnak, Nádasdy Tamásnak és Zalay Jánosnak köszönheti vala. Nem is maradt

* KATONA, u. o. XX. köt. 12. l.; BETHLEN FARKAS: Histor. de rebus Transylv. I. köt. I. könyv 172. lap: FORGÁCH: Comment. 302. l.; Ungar. Magazin, III. köt. 176. lap.

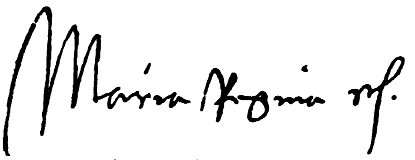
ezért nekik Ferdinánd háládatlan, egyenlően ajánlván neki az elismerést az eszélyesség, az érdek s a nymbus, melylyel trónját körül kellett vennie; Maylád Fogaras várának urává lett, Nádasdi a budai kapitányságot, Zalay pedig a pozsonyi főispánságot nyerte.*

Megindúlt a királyválasztási mozgalom. A pártok trónjelöltjei lélekvásárra vitték a főurak, a köznemesség, a gazdagok, a szegények hiúságát, pénzszomját, dicsvágyát. A nemzeti érzelem fel-fellobbanó szikrája, a németség iránti gyűlöletből Zápolya Jánost Székesfehérvárra vitte koronázni: de a pártviszály, a meghasonlás Ferdinánd körül gyűlekezett a Báthori István nádor által november 25-ére összehívott országgyűlésre. Mert az ő híveit nem királylyá választatásának jogossága vezette Pozsonyba, hanem a Zápolya személye elleni gyűlölet. Ezek között találjuk ez alkalommal Maylád Istvánt is, ki akkor már Zalay Jánossal együtt pozsonyi várparancsnok volt.**

6. ZÁPOLYA JÁNOS ALÁIRÁSA.

Alig hogy lezajlott a gyászos emlékezetű év, megnyílt a tér, melyre Maylád kora ifjúságától fogva, ösztönözve vérmérsékletétől, hajlamaitól lépni óhajtott. A pártok a harczmező küzdhomokjára sorakoztak egymás ellen, s midőn János király Budát elhagyni kényteleníttetvén, Hatvan felé menekült, Maylád az özvegy Mária királyné ajánlólevelével Ferdi-

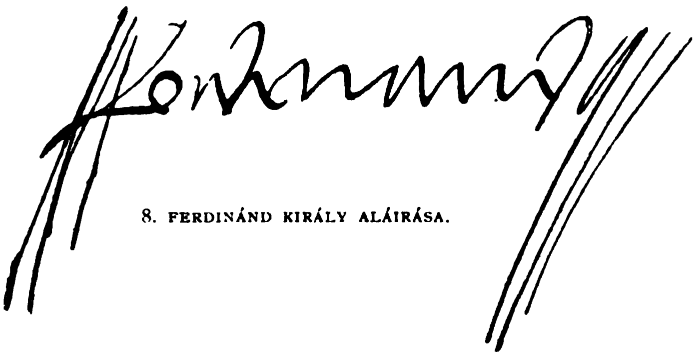

7. MÁRIA KIRÁLYNÉ ALÁIRÁSA.

* FORGÁCH: u. o. 302. l.; Ungar. Magaz. III. köt. 176. l.

** ENGEL: i. m. IV. köt. 3. l.

nándhoz ment. A királyné ezen levelében fölemlítve azon hű szolgálatokat, miket neki s az elhúnyt királynak tett, őt Ferdinánd kegyeibe ajánlja.* Maylád a királyi kegynek azon jelét óhajtotta látni, mely őt a hűség próbájára teheti vala, s katonai tehetségének pályatért nyithatott. Ferdinánd

8. FERDINÁND KIRÁLY ALÁIRÁSA.

engedett kívánságának: őt Bakics Pállal, Paxy Gáspárral, Pekry Lajossal, Török Bálinttal azon sereg élére állította, a melyben Báthory István, Batthyányi Ferencz, Karlovith János és Keglevics Péter Bodó ellen, Eger felé működtek.**

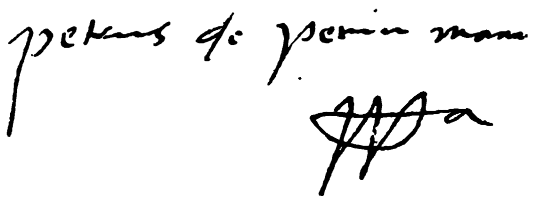
Maylád szerteszéjjel verte Bodó hadait, s fényes bizonyítékát adta katonai bátorságának és hadvezéri tehetségének. János királyt kevés hadtudománya mellett elhagyta szerencséje s evvel együtt híveinek tetemes része is hátat fordított neki. Hanyatló csillaga hadjárati útjáról a menekülés ösvényére kalauzolta, s Lengyelországba vezette; s habár többen elhagyták hívei közül, épen az, a kinek az első vereséget köszönhette, még mielőtt a Lengyelországba ment volna, Maylád, 1528-ban másfél évi szolgálat után Ferdinándot elhagyta, s a menekülő ellenkirály pártosai közé állott.

* Cs. és kir. állami levélt.

** BETHLEN FARKAS: i. m. I. könyv, 105. l.; URSINUS VELIUS: De bello Pannonico. 1772. III. könyv, 45. l.; FESSLER: i. m. VI. köt. 397. l.

Ez volt Mayládnak első, de csakis látszólagos elpártolása Ferdinándtól, a mi egyébiránt eléggé jellemzi politikai actióját épen az által, hogy ezen hűtlensége csakis látszólagos vala; azaz szolgálatában állott Jánosnak, mind a mellett Erdélyben Ferdinánd ügyeit segítette elő. Az indok, mi őt Ferdinánd elleni hűtlenségre készteté, nem politikai elveinek változásában gyökerezett; de sarkallotta őt erre a vágy: a Ferdinánd királytól adományul nyert Fogaras várának és tartozandóságainak birtokba vétele. Ezt azonban tényleg nem eszközölhette, mivel akkor már Erdélynek azon része János uralma alatt állott; s nem csak Fogarast,* de Mayládnak többi más birtokait is, mint ellenpártosét, elkoboztatta. János király nagy súlyt fektetett Mayládot párthívei közé számíthatni, s birtokait Fogarassal együtt nem csak visszaadta neki, de ezen felül még az ország tanácsába is fölvette.

Alig hogy János Lengyelországba menekült, az 1529-ik év közepe felé a pártját elhagyott Perényi Péter és Török

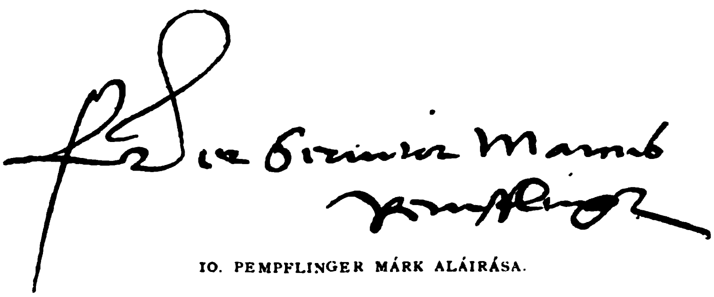

9. PERÉNYI PÉTER ALÁIRÁSA.

Bálint Erdélyben Ferdinándnak híveket toborzottak; de míg ezeket a seregeivel betört Raresch Péter moldvai vajda a Bárczaságban megverte; s míg azután János király ismét Lippán udvaroltatott magának: az alatt Maylád mint Fogaras várának parancsnoka, Ferdinánd erdélyi vajdája s királyi biztos, szövetkezve Gerendy Miklóssal és Pempflinger Márk nagyszebeni királybíróval, az erdélyi váro-

* Brassó városi levélt.

sokat és erősségeket Ferdinánd részére megnyerni iparkodott; kivált pedig Nagy-Szebent kecsegteté 4000 emberből álló segédcsapatokkal, ha Ferdinánd iránti hűségüket megtartandják.* Mialatt ezek történnének, Zápolya János pártja Erdélyben hova-tovább nagyobb tért foglalt, s nem volt alaptalan Ferdinánd aggodalma erdélyi híveinek elveszthetése miatt. A mint e komoly veszélyről értesült, a Meszesen keresztül Mayládot és Török Bálintot 300 lovassal útnak indítá seregeket gyűjteni. A Ferdinánd ügyében hévvel buzgolkodó Maylád és Török Bálint, az erdélyi nemesség, a szászok és székelyek között szép és tekintélyes sereget gyűjtöttek össze. Alig hogy harczképes állapotba

10. PEMPFLINGER MÁRK ALÁIRÁSA.

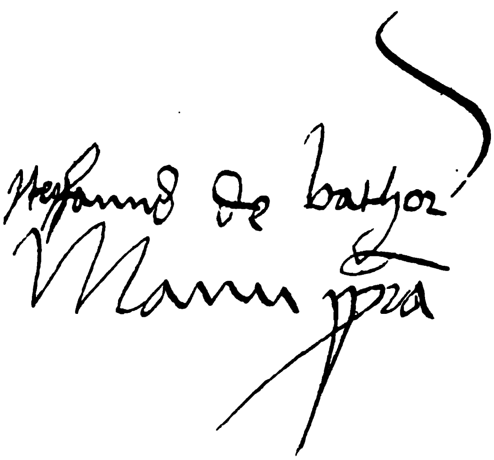
helyezék vitézeiket, futó tűzként terjedt el a hír, hogy Raresch Péter moldvai vajda másod ízben is betört Erdélybe. Maylád István Török Bálinttal e hírek hallatára, Moldva felé sietett, s a Bárczaságban táborba szállott. 1529-dik évi junius 22-dikén Földvár mellett Raresch oly dühhel támadta meg Ferdinánd seregeit, hogy azok szétszórva, teljesen megverettek; Gerendy Miklós Szebenbe futott, Maylád meg az Olt folyó egyik hídja alá menekülve, csak nagy nehezen szabadulhatott meg a moldvai vajda boszújától,** míg végre Fogaras várában talált biztos menedéket.

* Kőváry: Erd. tört. III. köt. 25. lap; Schlözer: 92. l.; Eder: Simigianus, 70. l.

** Bethlen Farkas: i. m. I. köt., I. könyv, 150. l.; Fessler: i. m. VI. köt., 435. l.

Raresch Péter földvári győzelmével útját egyengeté János hadainak Erdélybe, mert a mint hírül vivék neki Maylád és Török Bálint futását a moldvai vajda seregei elől, azonnal rendelkezett, hogy Báthori István vajda hadaival Erdélybe menjen. Be is ment oda a vajda s már julius 13-ára Dátosra* gyűlést hirdetett. De ez alatt Maylád István sem tétlenkedett Fogaras várában; s neszét vevén, hogy Báthori ott táboroz, Török Bálinttal együtt Szebenbe sietnek, s onnan ágyúkat szerezve, szembe száll Báthori Istvánnal, ennek seregeit szétverendő. A szemben álló két tábor között a Maros folyt, hadaikat csatára rendezik; azonban Báthori eszélyes eljárásával oda vitte a dolgot, hogy Maylád csata nélkül visszavonúlt; Török Bálint pedig Magyarországba vette útját.**

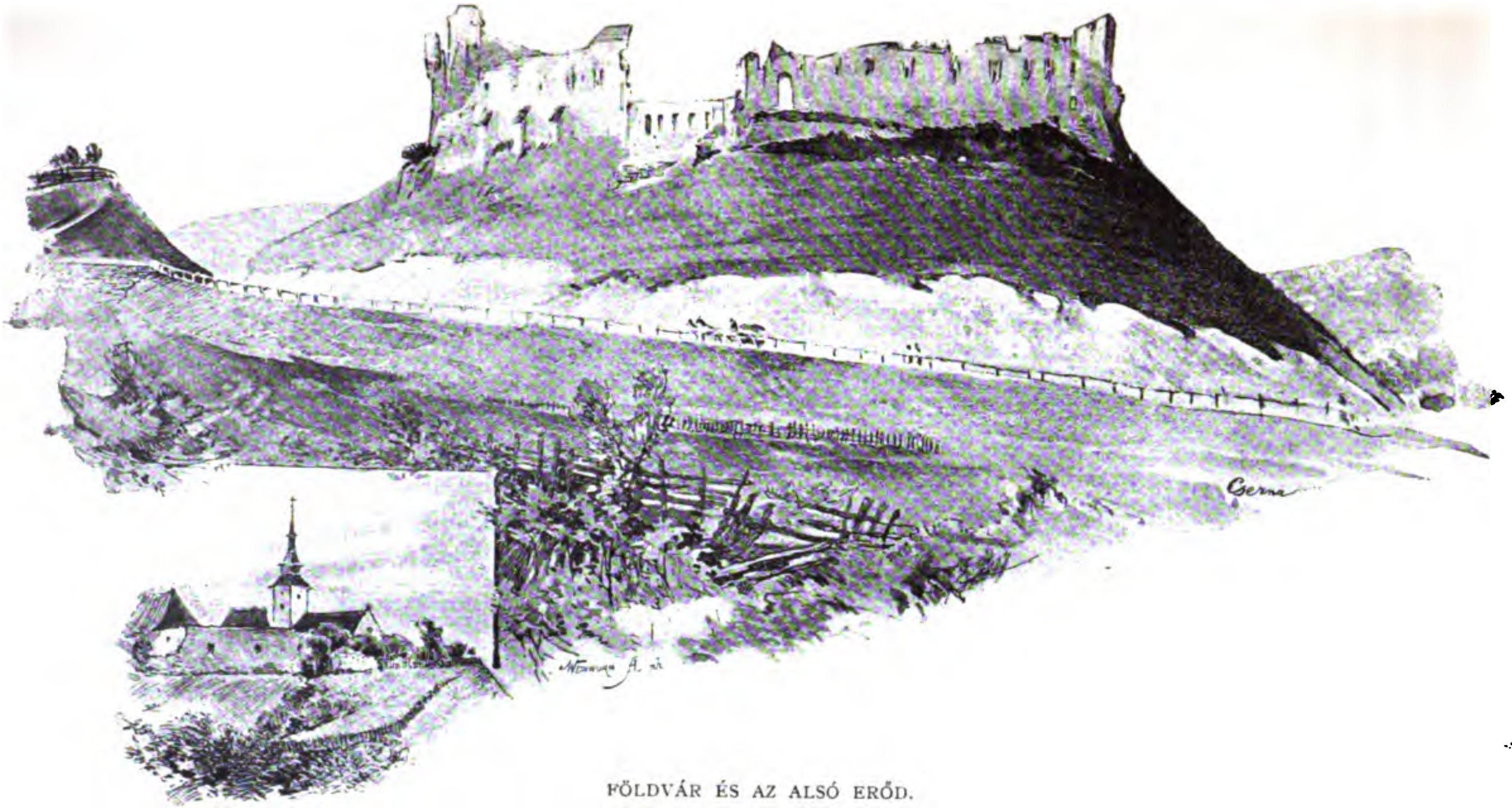
János király bizakodva a moldvai vajda segélyében, támaszkodva Báthori István eszélyére, a Ferdinánd-párti

II. BÁTHORY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

Szebenre, — mint a mely Mayládnak és Török Bálintnak ágyúkat szolgáltatott ellene, — 1529-ik év september

* Kőváry: i. m. III. köt. 27. l.
** Kemény: Deutsche Fundgruben: I. köt. 14—15. l.

FÖLDVÁR ÉS AZ ALSÓ ERŐD.

Cserna Károly eredeti felvétele.

9-én a városra üzent, hogy a Ferdinánd érdekeit szolgáló Pempflinger Márk szász comest eltávolítsák, Ferdinánd minden pártosát a városból kiűzzék, s hat nap alatt hódolatukat bemutassák. Izenetének eredménye nem lett; nem pedig azért, mert Maylád a dátosi kudarcz után csak rövid ideig tartózkodott fogarasi várában; s Pempflinger értesítései nyomán, Szebenbe vette magát, s ott a szászokat a Ferdinánd melletti hűségre buzdítva, kitartásra ösztönzé őket, a város védelmi helyzetére fordítván minden gondját. Letelvén Szeben meghódolásának János által kitűzött határideje, a szászoktól válasz nem érkezvén: Báthori István, János erdélyi vajdája, Kun Kocsárddal együtt, hadait ellenük táborba szállítá. Segesvárt és Medgyest ostromzárolják, Szelindek várát rövid ostrom után beveszik, a diadal eredményével Szeben alá vonulnak s ott Mayládot kemény ostrom alá fogják.[1] Szeben azonban ellent áll, Maylád dispositiójával az ostromzárolást nemcsak meghiúsítja, de oly védelmi helyzetbe hozza, hogy az Ferdinánd párthíveinek biztos menhelyül szolgálhatott.

Maylád István Szebennek jó karba való helyezése után, a mint hírül vevé, hogy Mózes oláhországi vajdát hatalmától megfosztották, a nélkül, hogy arra Ferdinándtól megbízást kapott volna, Szebent ott hagyva, hadaival Oláhországba tör, magával viszi az elűzött Mózes vajdát,[2] s megkísérti visszaültetni székébe oly czélzattal, hogy reábírja a tartományt Ferdinánd kezébe szolgáltatni. Péter, a Mózes székébe helyezkedett vajda azonban a törököktől nyert hadak segélyével erősen ellent áll az országba betörő Mayládnak; Mózest visszaveri, Mayládot elfogják, s Péter vajda őt török fogságba juttatja.[3] Elfogatása kedvező alkalmúl kinálkozott Jánosnak Fogaras várát saját

[1] Kővárу: i. m. III. köt. 28. l.

[2] Miles: Siebenbürgens Würgengel, 21. l.; Kulcsár: Krónika, 21. l.

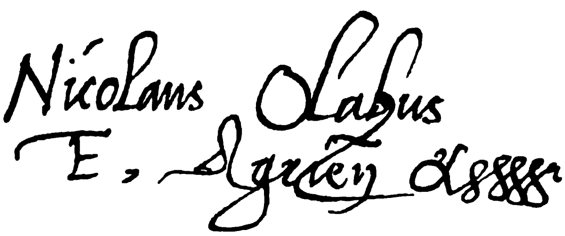
[3] Bethlen: i. m. I. köt. II. könyv, 222. l.; Kemény: u. o. I. köt. 17. l.

12. SEGESVÁR: AZ OCTOGON TORONY.

kezére keríteni, minthogy a foglyot a törökök visszavitték Moldvából Erdélybe, egyenesen Fogaras vára alá, s megmutatván őt a várőrségnek, felszólították, hogyha urokat fogságából szabadulva óhajtják látni: úgy a várat adják át János királynak. A várőrség azonban erélyesen ellent állt a kísértésnek. Mayládot visszahurczolták Oláhországba, mivel a várbeliek hosszas alkudozás után is, a vár feladását kereken visszautasították. Oláhországból azonban, nehány várbeli hívének közreműködése mellett Mayládmegszökött s visszajövén Erdélybe, Fogaras várába ment.*

Ezen esetre vonatkozólag írja Oláh Miklós Zalay János pozsonyi főispánnak, hogy: könnyei kicsordulnak, ha közös régi jó barátjukra, Mayládlstvánra gondol, ki a királynak híven szolgált, mindenét föláldozva, hogy híven szolgálhas-

13. OLÁH MIKLÓS ALÁIRÁSA.

son. Pedig mi lett volna neki könnyebb, — írja tovább, — ha a király ügyét szívén nem viseli, mint Szebenben tartózkodnia, úgy mint többi barátai tették.**

III.

Az ifjúkori barátság kötelékeinek folytonos ápolása, mely Mayládot Nádasdy Tamáshoz fűzé, bevezette őt ennek

* BETHLEN: i. m. I. köt. I. könyv 222. l., Siebenbürgische Quartalschrift, III. 101. l.

** Magyar tört. emlékek: I. osztály, XXV. köt. 116. l.

családi szentélyébe is. Az 1530-ik évben* Nádasdy Anna, Tamásnak huga, Mayládi István nejévé lett, még szerencsétlen oláhországi kalandja előtt, török fogságba jutása előtt. A házassági kötelék, mely őt Nádasdy Tamáshoz még közelébb hozta, végzetes befolyással volt politikai pályájára; mert Nádasdy Tamás szellemi fensősége túlsúlylyal nehezedett reá. De mielőtt még Nádasdy Annát nejévé tette volna, határozott befolyása alatt állott Nádasdynak, kit akkor még mint János király hívét, Maylád politikai elveinek álhatatlanságára Zalay János figyelmeztett. Zalay ugyanis értesíté Nádasdyt, hogy Maylád elhagyván Fogarast, ismét Szebenben van, s a szászokat János király ellen, Ferdinánd hűségében igyekszik megtartani. Erre Nádasdy Mayládnak 1530-ik év martius havában Bakó által levelet írat, melyben szemére lobbantja ingadozó magatartását, csodálkozását fejezi ki a fölött, hogy rendelkezései ellen cselekszik, s Fogarast elhagyva, Ferdinánd hívei közé Szebenbe ment János király ellen munkálkodni. Ezen szemrehányás ellenében Maylád nagyon is érezhette a védekezés szükségét, mert Ferdinánd csakugyan legnagyobb részt Mayládnak és Pempflingernek köszönheté, hogy a szebeniek hűségében megmaradtak; s habár Nádasdy tudta, hogy Maylád Ferdinándhoz hajol, ez mint János-párti, kötelességének tartotta tiltakozni sógorának insinuatiója ellen s mentegetni magát Zalay vádjaival szemben.

Maylád bizonyítgatja védekezésében Nádasdy előtt, hogy parancsolata ellen semmit sem cselekedett, nem kötelezte le magát senkinek, s bárha tudna is tenni János király ellen, nyugton van. Ő azonban még mindig Szebenben tartózkodott, a hova nem is önszántából, de az ottaniak által hívatva ment; sőt Fogarasba vissza is akart térni;

* BUDAI FERENCZ: Magy. orsz. polgári históriájára való lexicon II. dar. 678. l.

de harmadnapos lázba esvén, Szebent el nem hagyhatá. Tiltakozik Zalay gyanusítása ellen, mintha Nádasdyt nem akarná Fogaras várába beereszteni; kijelenti végül, hogy ő Fogarast mindig úgy tekinté, mintha az a Nádasdyé volna, s védekezésében mondja, ha egész Erdélyország kezei közt volna is, még akkor is mind Nádasdyénak vallaná. Ismételve hűséget esküszik, vele akarván élni, halni.

Bakót tehát, Nádasdy hozzá küldött szolgáját, azon üzenettel küldte vissza, hogy hűségében ne ketelkedjék, s ha kívánja és szükségesnek találja, kész a fogarasi várban levő kapitányokat is megváltoztatni. Kéri, látogasson el Fogaras várába, győződjék meg személyesen arról, a mit szükséges leend a vár jó karban tartására beszerezni.*

Nyugtalan vérmérséklete csak rövid ideig engedé őt tétlenségben henyélni. Nem tagadhatta meg természetét. Alig hogy Bakót fentebbi levelében kijelentett biztatásaival Nádasdyhoz küldötte: összeszedte harczosainak egy részét és Prázsmárt egy szép reggel hadaival megtámadván, elfoglalta,** s a székelyek között híveket szerezvén, befolyását mindinkább öregbíté.

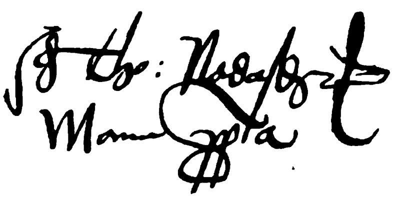
Ferdinánd félszeg eljárása híveivel szemben, királyi ígéreteinek bőséges volta s fukar beváltása, sehogy sem fért össze Maylád várakozásaival, nem párthívei reményével. Mayládnak, ki János fenhatósága alatt, jogara területén, annyi önfeláldozással, az ígéretek alapján, hova-tovább több híveket szerzett Ferdinándnak, míg más párthívei nagy részben léha egykedvűséggel vitték Ferdinánd ügyeit, valójában legtöbb oka volt elégedetlennek lenni. Fogarason meghányta-vetette az 1530-ik év második felében, tisztességes indokok alapján, visszavonulásának vagy elpártolásá-

* Ezen érdekes levél 1530-ik évi nyümölcsoltó boldogasszony napján kelt; eredetije az Országos Levéltárban van.

** KEMÉNY: Deutsche Fundgrüben. 18. l.

nak lehetőségét, a mihez neki Nádasdyval folytatott levelezése is mind határozottabban kimutatta az útat és módot; bárha ekkor már Nádasdy azon a ponton állott, hogy búcsút mondjon János király udvarának.

Nádasdy János érdekeinek szolgálatában kifejtett buzgóságával Mayládot erősen szorongatá, s mintegy rohamosan kívánta tőle, hogy Ferdinándot elhagyván, csapjon át János királyhoz. 1531-ik évi martiusban levelet ír sógorának, hogy ugyanazon hó 31-én vele Berethalomnál okvetetlen találkozzék, s a levelet Kun Kocsárdnak egy belső szolgájától küldte Fogarasba. Ezt megelőzőleg Szebenbe is levelet írt Mayládhoz, melyben ismételve sürgette a találkozást Berethalmon. Mayládo még mindig hideglelős levén, Szebenben tartózkodott, s csak martius vége felé mehetett Fogarasba. Itt találta Kun Kocsárd szolgáját sógora levelével. Nem csak vonakodott a találkozástól Berethalmon, de egyenesen megtagadta azt, s Bakó által megüzente sógorának, hogy tisztességével össze nem férőnek tartaná ily közeli helyen a találkozást. Tartott a pletyka nyelvektől, félt a híreszteléstől, hogy átpártolt János királyhoz. Fogarasba hívta tehát Nádasdyt a találkozásra, gondolván, hogy ez feltünést nem kelthet, mert hát Nádasdynak úgy is sok elintézni valója van ott. E mellett azonban, ha sógora oda menni nem akarna, választást hagyott neki a Medgyestől két mérföldnyire fekvő Morgondán, vagy Szent-Ágothán találkozni, a hova elmenni igérkezék; sőt kijelenté, hogy bárhová elmegy, csak Berthalomra nem.

14. NÁDASDY ALÁIRÁSA.

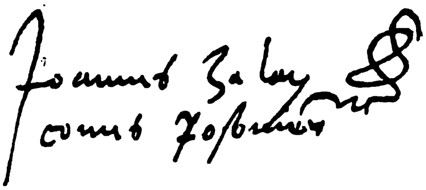
Mind a mellett azt a vallomást teszi Nádasdynak, hogy a miben csak lehet, szivesen szolgál János király ő felségének, ha becsülete megmaradhat. Ezen nyilatko-

zata abban leli magyarázatát, hogy már elúnta Ferdinándnak három évi igéreteit, mi alatt szép szónál egyebet sem kapott.[1]

A mint Maylád Nádasdy levelét megkapta, azonnal elindúlt Brassó felé sógorával találkozandó; de ekkor már Nádasdy Brassóból eltávozott, s a székely határok felé vette útját, Medgyest elkerülvén. Daczára annak, hogy Maylád saját személyes kiséretét ajánlá fel sógorának, ez nem tartá tanácsosnak Szeben felé az egyenes útat követni. Ezzel a találkozás elmaradt, a mit pedig Maylád annál inkább óhajtott, mert tudomására jutott, hogy János király orátora Konstantinápolyból Erdélybe érkezett, s szeretett volna vele, Nádasdyval és a vajdával értekezni.

Megindúlt az ár, menten a pártok czélzatos, önző törekvéseitől, függetlenűl a koronás királyok érdekeitől, mert ezek egyikétől sem várták a honmentés munkáját; ezért megalakúlt a honfiak egyesülete, mely az országot a török járomtól fel vala szabadítandó.

A szövetségesek főszereplői között találjuk Nádasdy Tamást, Sulyok György pécsi püspököt, Török Bálintot, Zalay Jánost, Bakich Pált és Maylád Istvánt is.[2] E férfiak önhatalmukból, a korona tudtán kivül, 1531 május 9-kére az országos rendeket Veszprémbe gyűlésre hívták össze; jóllehet annak megtartását mind a két király eltiltotta.[3]

15. ZALAY JÁNOS ALÁIRÁSA.

A kihirdetett tanácskozás eredménytelenűl dugába dőlt. De nem az eszme, mely azt létesíteni óhajtá, mert az

1 1531-ik évi virágvasárnapja előtti csütörtökön írt erre vonatkozó levele az Orsz. Levéltban.

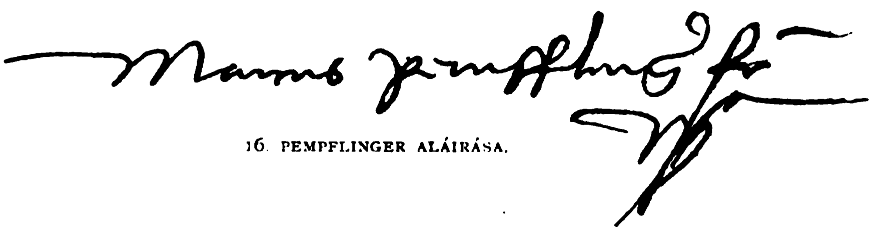
2 BUCHHOLZ: IV. köt. 552. l.; FESSLER: i. m. VI. köt. 459. l.; SZALAY LÁSZLÓ: Magy. orsz. tört. IV. k. 113. l.

3 KOVACHICH: Supplement. ad vestigia Comitiorum tom. III. pag. 144.

elvetett mag lassan-lassan csírázni kezdett s látatlanúl, észrevétlenűl megfogamzott a keblekben.

Mialatt e megindúlt mozgalom nagyobb és nagyobb körben kezdte érdekelni a kedélyeket, azalatt Mayládd István sűrű levelezésben érintkezett Nádasdyval, előkészítendő útját azon politikai hitszegésnek, mely őt Ferdinándtól János tábora felé vezette. Kézzel fogható bizonyítékát látta ennek Nádasdy viselkedésében, midőn ez még János pártján 1531. évi február havában Kerecsenyi Zalay Jánossal, a pozsonyi gróffal, és vele Mayláddal Istvánnal, Ferdinánd erdélyi vajdájával és székely ispánnal egyetemben, Fogaras várát és földét tett szolgálataik jutalmáúl Ferdínánd királytól adományúl kapták;* s alig telt el két hónap, Nádasdy Tamás János királytól is, de már csak egy magára, Fogaras várát az összes tartozandóságokkal jutalmi díjúl kapja.**

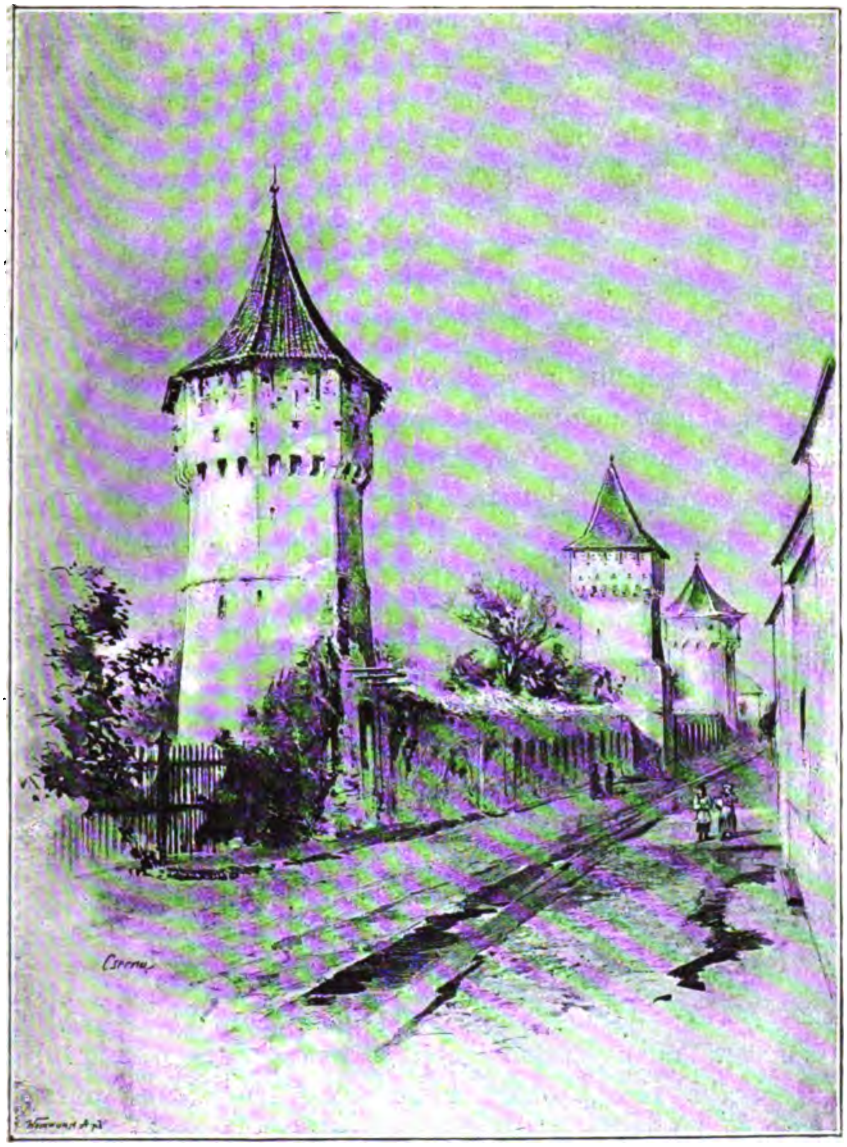
Fogaras várának Maylád nemcsak birtokos ura, hanem egyúttal mint Ferdinánd-párti, parancsnoka is volt; de abban Nádasdy is tartott castellanust. Ez sűrű érint-

16. PEMPFLINGER ALÁÍRÁSA.

kezésüket igen megkönnyíté, mert a közös birtoklás jogczíme tisztességes palásttal takarta el azt, a mi Nádasdy és Maylád között a politikai szerepcsere iránt készülőben vala. E mellett éber szemekkel őrizte Ferdinánd vajdája a szebeniek hűségét, a mi valóban nehéz feladat volt reá nézve Pempflingerrel együtt, mert Ferdinánd a szebe-

* Tudományos Gyűjtemény: VII. köt. 44. l.
** U. o. VII. köt. 39—40. l.

17. NAGY-SZEBEN: A HÁROM BÁSTYA.

nieknek csak igérni tudott, valójában pedig a János hívei által zaklatott hűséges városnak védelmével igen keveset gondolt. Ily körülmények között Mayládidejének legnagyobb részét Szebenben töltötte, bátoritá, biztatá őket a kitartásra, a várost lehető védelmi állapotba helyezte. Különös világításban tűnnék fel, ha az imént előadottakat nem ismernők, Mayládnak azon tette, hogy ő Szebenből is egy megbízott embere, Puff Péter által, folyton értesíté a János-párti Nádasdyt az állapotokról; s másoknak is egyengeté az útat Szebenből Segesvárra János híveihez. Mind ehhez azonban kellő magyarázatot nyújt egyrészt Ferdinánddal való elégedetlensége, Nádasdy unszolása, s a haza mentésére megindúlt azon mozgalom, mely az erdélyi honfiak előtt Ferdinándot is, Jánost is a haza elvesztője színében láttatá. A veszprémi kudarcz a nagyra törő vágyaknak nem szegte szárnyát, csak percznyire lankasztá el a törekvőket, hogy utóbb annál erélyesebben terjeszszék az eszmét. Mindezekről Maylád Szebenből újabban érintkezett Nádasdy Tamással.

Berendelte a fogarasi castellánusokat s egyre nógatta Nádasdyt, hogy a vár őrizete iránt, ha már Ferdinándtól van utasítása, véglegesen megegyezzenek; tudatja továbbá, hogy ha a szövetség létesűlhetne köztük, Horváth Gáspár is átpártolna János királyhoz, s vele együtt ő maga is elmenne hozzá. E mellett Maylád Puff Péter bizalmas embere részére menedék-levelet kívánt Nádasdytól, hogy ez szabadon költözködhessék Segesvárra, mert általa kívánta az összeköttetést sógorával fentartani.* Maylád politikai actiójának főszínhelye még mindig Szeben vala, annál inkább most, midőn a szebeniek Ferdinánd puszta igéreteivel teljesen elégedetlenek valának, s már alig bírtak János zaklatásainak ellentállani. E miatt nehezebbé

* Mayládnak erre vonatkozó levele kelt 1531-ben, eredetije az Orsz. Ltárban.

vált Maylád feladata, míg végre is csak úgy bírta Ferdinánd hűségén megtartani őket, hogy Gerendy Miklóssal, vingárthi Horváth Gáspárral, Bethlen Elekkel és Apaffy Miklóssal szövetséget kötött a keresztyén vallás, a haza és Szeben városa védelmére.*

Ezalatt a veszprémi eredménytelen gyűlés vezéreszméje: a hazát a végromlástól megóvni, Mayládot többi társaival együtt egyre jobban foglalkoztatá. Hévvel folytaták a megkezdett működést, s 1531-ik évi november 1-ére Zákányban találkoztak a vezérférfiak, a hol elhatározták: a jövő év első napjaiban a haza megmentésére, eltekintve a két koronás fő versenygésétől, Kenesén országgyűlést hívni egybe.

A zákányi összejövetel, melyen Nádasdy is részt vett, nem maradhatott sokáig titokban. Nádasdy kétes helyzetbe jutott, kiváltképen pedig tartania kell vala neki a fondorlatokra mindig kész, az ármányos olasz Grittitől, s hogy ez ellen biztonságban érezhesse magát, sietett a Mayláddal István együtt tervezett szövetséget, a melyre Maylád junius 15-én kelt levelében is hivatkozik, megalkotni. A dacz- és véd-szövetséget a Zápolya-párti Nádasdy, a Ferdinánd-párt híveivel: Maylád Istvánnal, Enyingi Török Bálinttal, Zalay János pozsonyi főispánnal, Bakich Pállal, Sulyok György pécsi püspökkel, Sulyok Istvánnal és Gáspárral 1531-ik évi november 4-én Berzencze várában, Maylád István birtokán, csakugyan meg is kötötte.** Ez okirat szerint a fentebb nevezettek fejök és minden jószágaik elvesztése mellett kötelezték magukat, Nádasdy Tamást semmi-féle ügyében el nem hagyni, érette életüket, jószágukat minden veszedelemnek kitenni, s őt mindenki ellenében, bárminő rangú és állású is lett légyen, a lehetőségig védelmezni.

* EDER: Simigianus, I. köt. XI. fejezet. 98—99. ll.

** BATTHYÁNYI: Leges Eccles. Reg. Hung. I. köt. 565. l. d) jegyzék.

Ezzel Nádasdy le volt kötelezve Mayládnak; mert az ő közvetítésével, az ő házában vált valósággá Nádasdy kívánsága, magának a Ferdinánd-pártiakkal kötött szövetsége alapján aranyhídat építeni az ellentáborba, s azon Mayládot átvezetni oda, a honnan ő jónak látá eltávozni.

A kenesei gyűlés megtartásának híre mind nagyobb körben terjedett. János király tudta már, hogy Maylád Zákányban részt vett Nádasdyval együtt az előtanácskozmányban; ismerte az ott megállapított terveket, s mert hova-tovább mindég veszélyesebbnek tartá párthíveire nézve Maylád politikai actióját, s a szebeniek állhatatosságát is Ferdinánd mellett, méltán Mayládnak róván fel: ennek szunyogszeghi birtokait 1531-ik évi november 13-án kelt fejedelmi rendeletével hűtlenségi és felségsértési bűn czímén elkoboztatta és Párvi Lukács brassai királybiró kérelmére a brassaiaknak adományozta. Az elkobzás főindokáúl János király azt említi, hogy Maylád a németekhez szította, s azokat ellene, mint törvényes, koronás királya ellen segítette, neki vajmi sok rosszat cselekedvén.*

János ezen edictuma által megbénítá ugyan Maylad tevékenységét, de hogy őt részére hajtsa, azt nem érheté el. Kitartóan folytatá sógora Nádasdy Tamás oldala mellett a zákányi értekezlet határozatainak terjesztését s oda hatott, hogy az 1532-ik évi január 1-ére hirdetett kenesei gyűlés mennél látogatottabb legyen. Minél inkább közeledett a gyűlés megtartásának ideje, annál jobban felismeré János annak veszélyes voltát magára nézve, s tudván, hogy az ott hozandó határozatokban Nádasdynak is részt kellend vennie, tanácsosainak unszolására Nádasdy Tamást, kegye elvesztésének terhe alatt eltiltá a kenesei gyűlésen való megjelenéstől.** De sem Ferdinándnak, sem Zápolyának nem állott immár hatalmában a gyűlés meg-

* Brassó városi levéltár.

** KOVACHICH: u. o. tom. III. pag. 144.

tartását megakadályozni. Az összesereglett rendek 1532-ik évi január 1-én a gyűlést csakugyan megtartották; s hogy az megtartatott, abban Mayládnak főérdeme volt, ki Nádasdy intentióin messzi túllőtt, midőn a határozat hozatalára befolyván, már akkor a törökök karjaiba óhajtá dobni az országot: ha sem Ferdinánd, sem Zápolya nem lesz vala képes annak végromlását megakadályozni. A kenesei gyűlés határozata ekképen szólott: «a kik jelen vagyunk, a koronáért versengő fejedelmek közül királyunknak azt fogjuk ismerni, ki az ország oltalmára képesebb, s e végre követeket küldünk mind Ferdinándhoz, mind Jánoshoz, de válaszúl nem szép szavakat, hanem tettet, valóságot várunk, különben készebbek vagyunk magunkat egyenesen a török alá vetni».

A kenesei gyűlés ezen enunciátiójában volt elvetve a mag, s már ott kezdé gyökérszálait hajtani azon esemény, mely nyolcz évvel későbben, mint szövetkezet, frigy, liga és összeesküvés Erdélyben Mayládd István neve alatt lázadás alakjában jelentkezett; s habár más formában, más kifejezésekkel, de ugyanazon értelemmel bír az 1539-ik évben Almáson kelt Maylád István-féle frigylevélnek első és második pontja.* S vajon a Maylád-féle összeesküvés indoka, lényegének föltétele pusztán csak magában Maylád Istvánban keresendő-e?

A frigykötés, a liga eszméje, a szabadulásnak, a szabad gondolkozásnak szabad akarattal való értékesítése, nem is Mayládban, nem is egyes ember vagy lázadó agyában szülemlett meg. A társadalmi depravatió, az elkorcsosúlt állapotok visszahatása alatt: azt a kor szelleme idézte elő ellenállhatatlanúl.

Daczára azon szoros összeköttetésnek, mely Maylád és Nádasdy Tamás között fennállott, Maylád nem bízott telje-

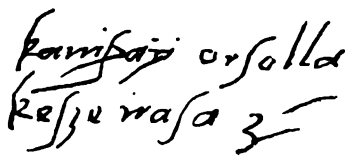
* BUCHHOLZ: IV. köt. 552. l.; GÉVAY: I. köt. 5. füz. 69. l.; FESSLER: i. m. VI. köt. 462. l.

sen Nádasdyban, s ez oknál fogva azon volt, hogy Nádasdyt meghitt embereivel vehesse körül, kik értesítsék arról, a mi Nádasdy közelében történik. Ezt pedig könnyen eszközölhette, mert rendelkezett oly egyénekkel, a kiket János pártjának köpenye alatt környezetébe csempészhetett. Ilyen meghitt embere volt neki Thörök Barnabás, Erdődy Péternek udvari szolgája, kit mint vitéz katonát Nádasdy mellett törekedett elhelyezni. E mellett elúnván Ferdinánd tehetetlenségét saját pártja irányában, közben járt Nádasdynál olyanok átpártolása érdekében, kiknek kétes jellemét inkább a János pártján kívánta tudni, és ezáltal János udvarában eddigi pártállásának bekövetkezhető megtagadása esetére már előre is érdemeket kívánt szerezni.

Mayládi István ez időtájt Berzenczén egész csendben űzte cselszövényeit, de nem sokáig tűrheté az ottani magányt. Hiúsága, nagyravágyó tervei nem engedték, hogy az események feje fölött elhaladjanak a nélkül, hogy azokban részt ne vegyen s elhagyta Berzenczét.

Mayládi Nádasdy Tamáshoz ment megbeszélni vele a közdolgokat, elintézni személyes ügyeit frigy- és dacz-szövetségük kivánalmai szerint s végre Fogaras közös birtoklására nézve megállapodásra jutni. Tudvalevőleg az 1532-ik év elején volt a Soliman és Ferdinánd között kötött rövid fegyverszünet lejárata, s a törökök újabb haderővel készültek a csatatérre. A hadjárat tervének megbeszélése miatt Gritti Nádasdyt Tergovistbe hívta tanácskozásra. Mayládi Nádasdynak a megjelenést nem ajánlotta, már csak azért sem, mert ekkor már Nádasdy kevesebb tevékenységet fejtett ki János mellett s Gritti álnokságáról híreket kapott. Nádasdy hajlott sógora tanácsára; de Gritti meghívását végképen csak akkor mellőzte, midőn annak ellene szőtt ármányairól Andronicus Tranquillus útján értesült. Hozzájárúlt ehhez még azon fontos körül-

mény is, hogy Kanizsai Orsolyával mátkás levén, házassági gondjai vették igénybe idejét. Nádasdynak már ekkor elhatározott szándéka volt János pártját elhagyni, mert Ferdinánddal teljes megállapodásra jutott átpártolása feltételeire nézve; de ezt ekkor még nyilvánosságra hozni rendezetlen körülményei nem engedték. Maylád épen ez okon időzött Nádasdynál, a ki Bécsben Ferdinándnál kieszközölte azon levelet, mely szerint a fiú-ágon kihalt Kanizsaiak összes birtokait, Kanizsai László leányának, Nádasdy mátkájának, Orsolyának, ajándékozá, és őt fiúsította. Ezen okirat szerint kimondja Ferdinánd, hogy ő Nádasdyt nem kényszeríti János király személye ellen harczba menni, vagy valami megtámadás által ellene hadat viselni, s csak az ő felsége hadjáratainál jelen legyen, de valahányszor János török segéd hadakat visz magával, ez esetben Nádasdy minden mentegetődzés nélkül azt tenni köteleztetik, a mit neki Ferdinánd parancsolni fog.*

18. KANIZSAI ORSOLYA ALÁIRÁSA.

Maylád közbenjárása Nádasdy érdekében Ferdinándnál azt eredményezte, hogy Fogarasra való birtokjogairól huga Anna, Maylád Istvánné, részére lemondott, s azt mint nő-hozományt sógorának átadta.

A kölcsönös szolgálat, mit egymásnak tettek, kezünkbe adja megfejtését azon politikai metamorphosisnak, melynek ekkor már Maylád és Nádasdy küszöbén állottak. Maylád útat tört a János-párti Nádasdynak Ferdinánd udvarába, mert mátkájának birtokai Ferdinánd területén valának; Nádasdy megkönnyíté a Ferdinánd-párti Mayládnak átpártolását Jánoshoz, minthogy ennek birtokai és nejének hozománya az ő uralma alatt állott.

* Tudományos Gyűjtemény. 1834. évf. VII. köt. 41. l.

Birtoklási viszonyait Fogarasra nézve Nádasdy Tamással elintézvén, visszament Berzenczére, a hol junius elejétől september végeig tartózkodott. Ezen idő alatt főleg Nádasdynak szolgált, kinek erdélyi s szlavoniai jószágait a vén Slúnyi báró dúlta; Maylád pedig a kötött frigy értelmében kötelezve vala társaival együtt Nádasdyt védelmezni. Intézkedéseiről sűrű levelezés útján értesíti sógorát.

Hírét vette ugyanis junius 8-án, hogy a vén Slúnyi összegyűjtvén embereit, a theleki és háromfalvi jószágokat akarja prédálni. Maylád zsoldosai a theleki erdőben lestek reá, de ennek neszét vevén Slúnyi, elkerülte Mayládot és Segesd felé vonúlva, Kéteshegynek indítá zsákmányosait. Maylád minthogy nem tudta biztosan, mit tervez Slúnyi, s hogy arról bizonyosságot szerezzen, nyomába küldötte embereit. Ajkayt hírekkel Nádasdyhoz indította, Balázs nevű szolgáját pedig hadnépével együtt oly üzenettel bocsátotta útra Nádasdy katonáihoz, hogy helyükből meg ne mozdúljanak, s várják meg őt. Balázst Ajkay másnap reggel Csicsón találta, a ki ott az éjet dorbézolás között töltve, ura üzenetéről megfeledkezett.*

Míg az öreg Slúnyi báró fenyegetései boszantották Mayládot, komoly intézkedéseket kell vala tennie Stenychnak, Nádasdy szlavoniai várának megvédelmezésére. Nem kevéssé aggasztá lábbaja, mely őt gátolta, hogy Stenychnak oltalmára hadait személyesen vezesse: ugyanis ekkor már Slúnyi báró javában prédálta a stenyichnaki uradalmat. El is indúlt junius közepe felé Berzenczéről, de Kapronczán vissza kellett térnie, egyrészt fájós lába miatt, másrészt pedig azért, mert meghitt barátai és a stenyichnaki várnagy is ellenezték odamenetelét.

Ily körülmények között az öreg Slúnyi báróhoz Wely-

* Orsz. Levélt. 1532. jun. 8-án kelt ered. okirat.

kéről ennek Miklós nevű deákját a maga és Batthyányi Orbán nevében, — a ki ez idő tájban ott tartózkodott — oly üzenettel küldötte, hogy ha Nádasdynak a stenyichnaki uradalomból elharácsolt holmiját vissza nem szolgáltatja, Tahy Jánossal, Gerendy Miklóssal s több barátaival rajta ütnek, s megkárosított jobbágyaikat kárpótolni fogják. Az öreg Slúnyi báró Miklós deák által vissza üzent Mayládnak, hogy ő semmiféle kárt nem tett, nem is akar tenni, a míg Nádasdyval jó egyetértésben maradhat, a mit elfoglalt azt visszatéríti, s nem avatkozik semmibe. Slúnyi hitegetéseinek azonban Maylád nem adott hitelt; mert Miklós deáktól megtudta, hogy Slúnyi hadait ismét felültette. Erre Maylád is felülteté embereit s keményen reá üzent az okozott károk megtérítése ügyében, és üzenetének nyomatékot szerzendő, Szentlászlai Gábort 50 lovassal és gyalogosokkal Stenychnakra küldé.

E közben Tahy Jánossal, Pekry Lajossal Korbonakon összejövetelt tartottak, melyen elhatározák Nádasdyt Kapronczára hívni, vele ott az országos ügyekről tanácskozandók.*

Nádasdy sehogy sem volt megelégedve sógora intézkedéseivel stenyichnaki birtokainak védelmét illetőleg, s rossz néven vette, hogy oda Maylád személyesen nem ment. Szemére hányta, hogy figyelmen kívül hagyta a szövetségük által magára vállalt kötelezettségeket, s visszavonúlt birtokainak védelmétől. E levélre válaszát Maylád azonnal Berzenczére küldötte maga részéről azt hányva fel sógorának, hogy a vén Slúnyi báró ellen ő sem indúlt el.

Az öreg báró ellenségeskedésétől Maylád is komolyan tartott, s embereivel figyelemmel kísértette mozdúlatait, bárha Slúnyi szép szavakkal folytonosan mentegetődzött Maylád előtt, hogy ő Nádasdynak semmiféle kárt sem

* Eredetije Orsz. Levélt.

csinált. Maylád azonban nem hitt neki, újolag 50 lovast és 411 gyalog katonát küldött Stenyichnakra. Miklós deák által értesült Maylád a boszniai szandzsákbég műveleteiről, kitől azt is megtudta, hogy Thury ezt üldözőbe vette. Maylád azonban nem adott teljes hitelt a hírvivőnek, s megtette azon intézkedéseket, melyeket szükségeseknek tartott Nádasdy jószágainak védelmére.

Maylád Ferdinándnál ezalatt Bánffy, Pekry, Kazy és Tahy megtartása ügyében dolgozott, de minden ereje és befolyása megtörött a király határozatlanságán. Ezek nagy elkeseredéssel hagyták el Pozsonyt, egyikök sem akarván többé Ferdinándnak szolgálni. Alkalmat adott ez neki sógora figyelmeztetésére, hogy minő könnyű szerrel lehetne most azokat János pártjának megnyerni, mi első sorban is az ő érdeke volt, hogy átpártolásának elkészített útjában régi, meghitt, jó barátjaival találkozzék ott, hová őt állhatatlansága sodorta.

Mentegetődzésre Mayládnak annyival is inkább szüksége volt Nádasdy előtt, mert ekkor már sokkal előbbre haladott volt sógora átpártolási útjának előkészítésében, mintsem hogy a visszavonúlás gyanúját magán hagyhatta volna; s úgy a Slúnyira mint a maga ügyeire és Bánffy, Tahy, Kazy es Pekryre vonatkozó dolgokban sietett sógorát értesíteni.*

Mayládot még mindig elfoglalta a Kapronczára kitüzött találkozás ügye, s e czélból Farkasichot is magához rendelé, a ki Péter-Pál napja előtt el is érkezett hozzá Berzenczére. Mayládnak azonban még tartott lábfájása, s e miatt sem mehetett Stenyichnakra, Kerecsenyi Pál által értesítvén Nádasdyt erről s az ügyek állásáról; de egyébként is Nádasdy javainak védelme Slúnyi ellenében azért sem volt kivihető, mert a stenyichnaki katonák megrémül-

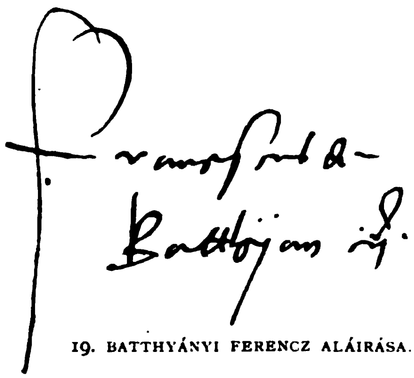
* Eredetije Orsz. Levélt. kelt 1532 junius 29.

vén, a vén báró pusztításai elől megszöktek, s a mint erről Maylád Zunyog által értesült, útjáról ismét csak visszatért. Csapatait azonban Pusztanyczáig még is elküldötte, hogy Nádasdy zsoldosaival együttesen működjenek Slúnyi ellen. De Mayládnak ezen rendelkezése is meghiusúlt, mert Nádasdy harczosai nem hallgattak parancs szavára. Megtudván e közben Maylád, hogy a Miklós deák által Slúnyiról híresztelt dolgok felében sem igazak, s Slúnyi is értesítvén őt, hogy a mi károkat emberei okoztak, ha azt lajstromba összeírják, kész azonnal megtéríteni, nem látta szükségét annak, hogy hadait felültesse, daczára hogy Nádasdy elrendelé harczosai készen tartását Slúnyi ellen. Megtudta azt is, hogy Ferdinánd német katonái a környéken áskáltak, de a mint a boszniai szandzsákbég Nándorfejérvár felé tartott, s a Száván átment, Thury csapataival a Csúcsa felé indúlóban levő németeket üldözőbe akarta venni. Mindezen körülményeket fontolóra vevén, Maylád elhatározá Stenyichnak védelmére személyesen nem menni, belátván, hogy ott sokáig úgy sem maradhatna, s vissza térvén, Slúnyi annál nagyobb dühvel pusztítaná Nádasdy jószágait. Ámde, hogy a dacz- és védszövetségi szerződéssel szemben fedve legyen, s mert a németség sok nehéz lovassal rendelkezett, Stenyichnakba még újolag is haderőt vetett, bárha tudta, hogy a vár castellanusai nem is annyira a vár védelmére kérték a segélycsapatokat, mint inkább azért, hogy Slúnyitól az okozott károkat visszazsákmányolják. Utógondolata Mayládnak ezzel mégis a vén Slúnyi tönkretétele volt.

E közben sem hanyagolta el perfid vállalatát: Batthyányi Ferencz, Pekry Lajos, Tahy ügyeit úgy összebonyolította Ferdinándnál, hogy a midőn azok Bánffy Antallal átpártolásuk végett Pozsonyba mentek, bárha hajlandók valának Ferdinándnak szolgálatokat felajánlani, alig hogy szóba álltak velük, miért is ezek nagy haraggal el-

hagyván Pozsonyt, többé Ferdinánd érdekeiről hallani sem akartak. Ekkor aztán figyelmezteté Nádasdyt, mi könnyű dolog lenne ezeket János király részére megnyerni.

Azon szűk határok közé szorított kör, melyben Maylád tevékenységének ez időben mozognia kellett, a nagyravágyó szellemet még mindig Berzenczén tartotta lekötve; s bárha kicsinylé a kölcsönös átpártolás útjának egyengetését: be kellett látnia, hogy Nádasdy sürgetésének daczára, nem volna opportunus szellőztetni a szándékot, mely őt János király, Nádasdyt pedig Ferdinánd tábora felé hajtotta. Úgy látszik, Nádasdy junius vége felé levelet írt sógorának, mikor Ferdinánd udvarlására óhajtott menni Perényi Péter és Maylád kíséretében. Mielőtt azonban Maylád sógora levelét megkapta, már írt Perényi Péternek, hogy ha Sthenychnak várának ostroma nem akadályozza, elmentek volna sógorával Ferdinánd üdvözlésére;

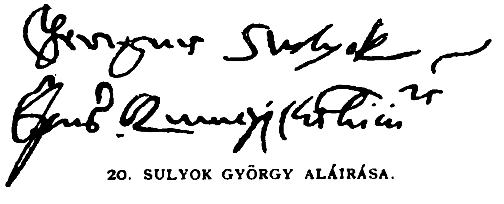

19. BATTHYÁNYI FERENCZ ALÁIRÁSA.

Nádasdynak meg értésére adja, hogy mielőtt a személyes találkozás Ferdinándnál megtörténhetnék, levelet kell írnia a királyhoz; de hogy mi légyen a levélben, arra megtanítja az idő. További teendőkről értesíti Nádasdyt, s biztosítja, hogy ő mindenkor kész hozzá menni, a mikor megjelenését kívánni fogja; s végre tudósítja, hogy ő egyenesen Somogyvárra megy pénze beszerzése végett, s kéri, ha Zalayt, Bakith Pált és Török Bálintot János király pártjára át akarja segíteni, írjon még egyszer nekik, mert becsületük fentartása mellett, csak így lehet foganatja munkálkodásuknak.*

* Országos Levéltár.

Míg Maylád és Nádasdy között a sűrű levélváltás egymást érte, Sulyok György pécsi püspök julius közepe felé hírűl adta Mayládnak Perényi Péter elfogatását s hogy Siklós és Valpó várát a török császár kézre kívánja keríteni. Tahytól, a ki julius 22-én Berzenczén Mayládnál éjszakázott, arról is értesült, hogy a török had Pécs felé törekszik; Gritti Tahyt és még másokat magához hívatott, de nem mernek hozzá menni. Mindezen híreket Nádasdynak már julius 23-án megírja, s tudatja vele, hogy Thúry seregének egy része Labad mellett Kalmanczánál van, s megjegyzi, ha a törökök Pécs felé mennek, s hír szerint őket a Dráván a naszádosok kísérik, akkor nem Bécsnek visz az útjok, de inkább ezen részeket akarják elfoglalni; s tanácsolja Nádasdynak, hogy nagyobb sereget indítson a

20. SULYOK GYÖRGY ALÁIRÁSA.

veszélyezett részek irányába.* Maylád ezen hírek hallatára kémeket küldött ki szerteszéjjel, úgy a török hadak mozgására mint Perényi Péterre nézve biztos tudósításokat nyerendő.

Azon összeköttetés, melyet Maylád berzenczei magányában levelezései által fentartott, tudomására juttatta mindazt, a mi Ferdinánd és János király udvarában történt, s nagyravágyó lelkének épen az fájt, hogy a Nádasdyval való szövetsége kötve tartja őt, mert nyugtalan lelkületének nem felelt meg e tétlenség. Hiába vágyódott ki e tespedésből, Nádasdy folyvást lekötve tartotta Berzenczén, honnan még sept. 8-ról levelet ír hozzá,** Batthyányi és

* Országos Levéltár. ** U. o.

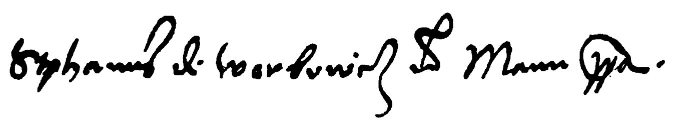
Pekry dolgairól értesítvén sógorát. Kevéssel utóbb azonban elhagyta Berzenczét s Nádasdyval együtt eltűntek. Arról vajon hova és merre vették útjokat, még Mayládneje sem tudott.*

A személyes indokok, melyek a két frigytársat politikai szereplésük színterét megváltoztatni kényszeríték, világos magyarázatát nyújtják azon magatartásnak, mely Maylád politikai ingatagságának alapja vala. Midőn Nádasdy tapasztalta, hogy János Gritti unszolására az országgyűlést kihirdettette, minden erejét megfeszíté, hogy az meg ne tartassék; ez sikerült is neki. Gritti titkos terveiről értesítvén fejedelmét, az országgyűlés megtartása János által visszaparancsoltatott. Ez azonban csak félsiker vala, s közvetett indoka lett immár végleges elhatározásának Ferdinánd táborába menni, közvetlen pedig az, hogy János ellenzése daczára, de Gritti unszolására, híveinek számos nagyjait, Szolimán fogadására Budára rendelte.** Megérlelődött tehát benne a szándék, hogy elhagyja János királyt, elpártolásának útja Maylád által is egyengetve levén. Akkor midőn sógora Berzenczéről sept. közepe felé eltűnt, Nádasdyval végképen lebonyolítá fogarasi birtokügyeit és Somogyvárról Maylád Bécsbe ment Ferdinánd udvarába, hová őt-, mint erdélyi vajdáját, felidéztette. Az alkalom, mely őt Bécsbe szólítá, az 1532-ik év végén lejárandó béke megújítása vala; minthogy Ferdinánd hadjárati műveleteit nem igen folytathatta eredménynyel, mert a Bécsnél összegyűlt német sereg hiányos volt, sőt annak jó nagy része a tábort is oda hagyá, mivel a zsoldot fizetni nem tudták. Jánossal Ferdinánd az év deczember 31-kén négy havi fegyverszünetet kötvén, a béke további tárgyalásaira János király a maga részéről Nádasdy Tamást, Frangepán Ferenczet és

* Hasságh Dénes kanizsai præfectushoz levelet intéz, melyben kéri, értesítené őt: férje és Nádasdy hova lettek. PRAY: Epist. Proc. II. köt. 29. l.

** PRAY: i. m. II. köt. 15. l.

Verbőczi Istvánt küldötte ki. Ez alkalommal Maylád sógorával pártállásuk megváltoztatását végképen elhatározták. A béke-egyezmény Ferdinánd és Zápolya követei között részint Báthory nádornak Zápolya elleni gyűlölete miatt, részint azért mert a békekötés Gritti érdekeivel ellenkezett, meghiusúlt. Szerencsésebb volt Ferdinándnak portai követe, Záray Vespázián, ki az 1533-ik év elején hírül vitte a királynak Szolimán békés hajlamait. Ennek legelső érezhető hatása lett a már január végén a törökökkel kötött fegyverszünet, melynek hatálya Jánosra is ki-

21. VERBŐCZY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

terjesztetett; s midőn Ferdinánd a török orátort, Mehemet csausztot, Bécsben nagy ünnepélyességek között fogadta, a magyar főurak között volt Maylád István is.* Szolimán követének fogadása után, királyi tanács tartatott, melyben Maylád is résztvett. De a tanácsurak között azokhoz tartozott, kik habár megköszönték Ferdinándnak a régen óhajtott fegyverszünet megkötését: mind a mellett bírtak annyi bátorsággal, hogy a békepontok egynéhánya fölött kifejezzék aggodalmukat azon veszélyekre nézve, a melyek az országot érhetik.**

Ezen veszélyek gyászos bekövetkezésének fölismeréséhez nem kellett látnoki ihlettség, nem jós tehetség.

A fényes porta támogatása nem gátolhatá ily viszonyok közt János ügyének hanyatlását sem Magyarországon, sem Erdélyben. Az 1534-ik év végzetessé lőn reá nézve Czibak Imre és Gritti halála által. Mert míg János Czibak Imre legyilkoltatásának megboszúlását maga is elősegíté,

* Magy. Tört. Eml. XXV. köt. 336. l. ** SZALAY LÁSZLÓ: i. m. IV. köt. 135. l.

útat nyitott Maylád Istvánnak nagyravágyását kielégíteni, s a megsértett nemzeti érzület megtorlása által népszerűségét a legmagasabb fokra emelni, más részről azonban a porta neheztelését magára vonván, állandóvá tette a szultán gyanakodását.

Maylád Istvánnak történeti szereplése sajátképen Czibak Imre halálának megboszúlásával kezdődik.

IV.

Még nem volt kihirdetve a Ferdinánd és a törökök között kötött béke, midőn a király magyar tanácsosaiban nagy aggodalom támadt a béke azon pontja fölött, mely az országot két részre volt osztandó. Az elégületlenség igen érthető nyilatkozatait Ferdinánd német tanácsosai, nehezen bár, de mégis le tudták csillapítani azzal, hogy a fényes portára követséget indítottak oly megbízással: eszközölnék ki a Grittinek adandó utasításban legalább azt, hogy a Zápolya János által a békealkudozások folyama alatt a Ferdinánd-pártbeliektől elharácsolt jószágokat visszaadja; Ferdinánd János királylyal újabb egyességre lépjen, az ország integritásának fentartása céljából adja át az egészet Ferdinándnak s azt Szolimán is ratificálja. A legkevesebb pedig, a mivel a magyar tanácsurakat megnyugtatni vélték, ez vala: ha mind ez sikerhez nem vezetne, a porta adjon kezességet arra, hogy János halála után az egész ország Ferdinánd kormánya alá jut, a miért Ferdinánd a császár útján Korfut a törököknek ismét visszajuttatni igérte. Az elégedetlenek közé tartozott Maylád is, kinek birtokai nagyobb része János király hatalma alá tartozott.

Scepper Kornél volt a portára küldendő követül kinevezve; de mert elindulása késedelmet szenvedett, ezt megelőzőleg ismét Záray Vespaziánt indította Ferdinánd Kon-

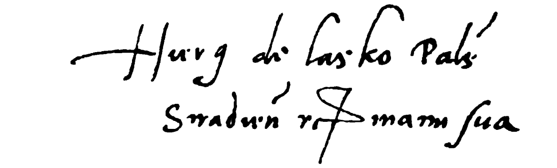
stantinápolyba, hogy addig is Ibrahim nagyvezérnek köszönetet mondjon, utasításul kapván, Grittit Ferdinándhoz hívni. A békét Ferdinánd octoberben kihirdettetvén, Záray már novemberben a magas portánál volt. Azonban nem talált barátságos fogadtatásra a portánál, nem pedig kivált azért, mert Gritti érdekeinek jobban megfelelt a Ferdinánd és János közötti viszály, mint a béke, s a szultánt nézeteinek meg tudta nyerni. Záray sikertelen eljárását még lehangolóbb válasz kísérte, midőn 1534 tavaszán, a Ferdinánd és Károly császár nevében megjelent Scepper Kornélt a szultán kicsinylőleg fogadta, s kijelenté, hogy ő Magyarországot Jánosnak adta; arról János nem rendelkezhetik. Utóbb mégis megigérte, hogy Grittit az országba küldi s az közben járand a két király közötti egyenetlenség megszüntetésének.[1]

A politikai helyzet így alakulván, a két ellenkirály táborában ismét elkezdődött a lélekvásárlás. János király Grittire támaszkodva toborzotta híveit, Ferdinánd pedig junius 9-én kibocsátott rendelete által tudatta az országgal, hogy a ki János pártjáról hozzá áll, bocsánatot nyer; s megbízá Thurzó Elek helytartót, Szalaházy Tamás cancellárt és Nogarola Lénártot nevében az áttérőknek pártfogást biztosítani, s más egyéb igéreteket is tenni.[2]

Nem sokára ezután Erdődy Simon zágrábi püspök és Bebek Ferencz odahagyván Jánost, Ferdinánd táborában találjuk őket. Most látta elérkezettnek az időt Nádasdy Tamás is szerepet cserélni, annál is inkább, mert már mindenütt híre terjedt Gritti jövetelének, kinek bosszúja elől csak Ferdinánd udvarában érezheté magát biztosan.[3] Gritti jövetelének híre nagy hullámokat vert mindenütt, kivált Erdélyben, mert a zsarnok tervei Mehemet szendrei szand-

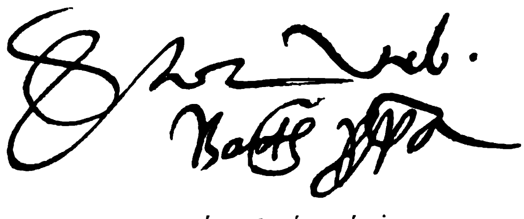
1 GÉVAY: II. 31, 37. ll.
2 PRAY: Epist. Proc. pars II. pag. 48.
3 PRAY: Epist. Proc. II. köt, 54. l.; KOVACHICH: Script. minor. I. köt. 133. l.

zsákbég által elárulva* közhírré lettek, mi nem állott másból, mint hogy Dóczy János kincstartóból nádort csinál, Batthyányi Orbánt temesi gróffá teszi, a hol pedig Petro-

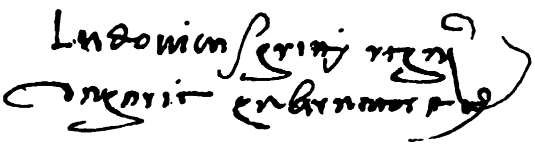

22. LÁSZKÓ JEROMOS ALÁIRÁSA.

vich Péter, János király rokona, volt a gróf; Laszkó Jeromost Erdély valóságos vajdájává emeli. Eme vészes hírek hallatára az erdélyi urak kedélye felháborodott és széltében-hosszában nyilatkozott a hajlam a dölyfös zsarnoknak fegyveres kézzel ellentállani.** A förgeteg mind zivatarosabb lett, a mint Gritti közeledett Erdély széleihez. János

23. BATTHYÁNYI ORBÁN ALÁIRÁSA.

24. GRITTI ALAJOS ALÁIRÁSA.

király megbízott emberei: Batthyányi Orbán, Dóczy János és Perusich Gáspár mintegy 800 lovassal várták Gritti Alajost a határszéleken. Ferdinánd a maga részéről Kun Kocsárdot és Maylád Istvánt küldötte eleibe, ez utóbbi még külön megbízással is ment, feladatává tétetvén Grittit

* HORVÁTH MIH.: Magy. orsz. tört. III. köt. 91. l.

** PRAY: u. o. II. köt. 47. l.

Ferdinándhoz hívni, s reá bírni őt a látogatásra. Maylád azonban a közbe jött események miatt eme feladatának nem felelhetett meg. De a ki a Grittit váró főurak között meg nem jelent, az Czibak Imre, erdélyi alvajda

25. GRITTI ALAJOS ARCZKÉPE.

volt. Volt is reá oka, hogy megérkeztét távolról nézze, mert míg Gritti Konstantinápolyban volt, Hunyad várát János királytól adományul nyervén, elfoglalta.* Ezen tette

* SZERÉMY: 323. l.

miatt Ferdinánd panaszt emelt a szultánnál, minthogy a vár a Brandenburgi őrgróf tulajdonát képezé, s Ferdinánd azt az uralma alá tartozó országterülethez sorolta.

Erdély kormányzója, Gritti, julius vége felé már Oláhországban volt, s augustus 1-én a havasokon átkelve, átlépte az ország határait és Brassó körül tábort ütött. Batthyányi Orbán 200 lovassal még Oláhországban találkozott vele, s onnan kíséré Erdélybe. Aranytól ragyogó ruhában, drága kövekkel kirakott buzogányt tartva kezében, 900 gyalog, 1000 lovas által kísérve, 98 megterhelt tevével s az oláhországi vajda kiséretével, mintegy 3000 főnyi sereggel, érkezett meg.[1] Vele volt mindkét fia, a 18 éves egri püspök: Antal és a gyermek Péter. Czibak Imre, Paksy Ferencz által figyelmeztetve levén Gritti szándékairól, a Maros jobb partján csekély számú embereivel tábort ütött. Ezalatt Kun Kocsárd és Maylád Grittinél időzvén, midőn augustus 13-án korán a reggeli órákban a kormányzóval sátorában beszélgettek, Dóczy János berohan és Czibak Imre fejét Gritti lábaihoz dobja.[2] Gritti színből sajnálkozott Czibak Imre megöletésén; Maylád és Kun Kocsárd azonban nyugtalansággal lelkükben, Gritti táborából azonnal távozának.

Ármány, árulás és gyáva orvtámadás szövetkezett Czibak ellen. Dóczy János volt tervezője, Batthyányi Orbán végrehajtója, Ghiczy István eszköze.[3] Míg Czibak tétovázott, vajjon Gritti hívására megjelenjen-e vagy sem? 200 lovasával Felmérig ment Brassó felé, Horváth Péter házi káplánját előre küldvén ajándékaival Grittihez, s biztonsága miatt menedéklevelet kéretvén tőle. Dóczy, Horváth Pétert

1 Magy. Tört. Tár. III. köt. 66. l.

2 KATONA: i. m. IX. köt. 922. l.; BETHLEN FARKAS: i. m. I. köt. II. könyv, 211. l.; SZALAY: i. m. IV. köt. 154. l.; FESSLER: i. m. VI. köt. 494. l.; HORVÁTH MIH.: i. m. III. köt. 93. l.; Magy. Tört. Tár. III. köt. 67. l.

3 Magy. Tört. Tár. III. köt. 37. s köv. l.; SZERÉMY: 327. s köv. l.; SCHWANDTNER: tom. II. pag. 403.; ISTVÁNFFY: lib. XII. 196. l.

megnyervén, ez küldetéséből visszatérve, biztosítá Czibakot Gritti jó indulatáról. A kétely és gyanakodás egyaránt dúlt kebelében: Paksy Ferencz üzenetének, vagy házi káplánja szavainak adjon-e hitelt? Mi alatt Czibak elhatározásában ingadozott, Dóczy reá vette Grittit az elfogatási rendelet kiadására, s Batthyányi Orbánnak, kit serege főkapitányává tett, megparancsolá, hogy Czibakot elfogván a táborba hozza. Batthyányi nem késett a rendeletet rögtön foganatosítani, Dóczy utasítása szerint cselekedvén. Szekerekre rakott jancsáraival és egy lovas csapattal a gyanutlan Czibak sátorát éjnek idején körül kerítve, a mély álomban elszenderült Czibakot saját sátorában meglepte, s midőn hosszú tusa után a nagyerejű emberre a sátor ponyváit reá rántották, Ghiczy István, Batthyányi hadnagya, fejét levágta; fegyvereseit elfogták, megsebesítették vagy meggyilkolták.

Czibak meggyilkoltatása János királyt megrémítette. Most már tisztán látta Gritti terveit, melyeknek keresztülvitelét ez elhatározta, ha kell vassal, ha kell vérrel. A megütközés kedélyhullámzása közt határozatlanúl állott még egy ideig s nem tudá ily körülmények között mit cselekedjék? Verbőczy Istvánnak sikerült csak reá bírnia, hogy szemben azon már előbb hírül hozott tervekkel, melyek Grittiről szárnyra keltek, hogy ez őt is el akarja fogatni, saját személye biztosítása czéljából, ha titokban is, Gritti ellen munkálkodjék. János király, Verbőczy tanácsát követve, Szulejmanhoz levelet írt, s abban Gritti visszahívatását kérte, mert az egész országot felháborítja, s királyi hatalom után vágyakozik. Zápolya augustus 29-én a török hadat Budán hagyva, mintegy 1000 emberével Váradra ment. Itt értesült Statileo püspök és Kun Kocsárd által az erdélyiek nagy ingerültségéről Gritti és saját személye ellen, őt okozván azért, hogy a kalandor olasz oly nagy hatalomra vergődött.

Patócsy Miklós meghurczoltatta a véres kardot Erdély határai között, s a meztelen szablya delejes erővel villanyozá fel a kart, a főt, a sziveket. Felzúdult méhrajként hullámzott a nép. A boszú, a zsákmány, mely Gritti táborában prédával kecsegtetett, alig 10 nap alatt 15,000 harczost állított fegyverbe.

Maylád István élére állott a mozgalomnak, szítva a lelkesedést, jobbjában meztelen karddal, baljában a harczi kürttel, csakhamar negyvenezerre szaporítá harczosainak számát[1] a hívására hozzá csatlakozott magyarok, székelyek, oláhok és szászok soraiból; s midőn a félelmes had egybegyűlt, a csapatok főemberei, Maylád bajtársai: Patóczy Miklós, Kendy Ferencz, Balassa Imre, Kun Kocsárd, Bethlen Farkas, Losonczi Bánffy Mihály, Bernády Tamás, Kornis Miklós és Andrássy Márton tanácskozást tartván, közös akarattal fővezérré Maylád Istvánt választották.[2] Zápolya a Gritti ellen kitörni készülő forrongást, az erdélyiek megkezdett boszú művét, nemcsak hogy nem akadályozá, mert Czibak Imrében, saját vallomása szerint, a becsületes tevékeny embert, a jó hazafit, és jobb kezét vesztette el, sőt inkább előmozdítá azt, s Mayládhoz és Kun Kocsárdhoz intézett levelében bátorítá ezeket a Gritti Alajos ellen megindított boszú gyors végrehajtására; s ő volt az, a ki kimondá említett levelében: «Ez a gonosz ember haljon meg». A felháborodott nemzeti érzület a fejedelem ösztönzése következtében még nagyobb táplálékot nyert Czibak haláláért az orgyilkosokon boszút állani.[3]

Ez alatt Gritti harmadnapra fölszedte sátorait és tábo-

1 VERANCHICH ANTAL: Történ. dolgoz. II. köt. 36. l.; BETHLEN FARKAS: i. m. I. köt. II. könyv, 213. l.; PAULUS JOVIUS: Opera omnia histor.; Liber XXXII. pag. 241; ORTELIUS HYERON.: Cronologie. 1615. pag. 63.; ISTVÁNFFY: i. m. XII. könyv, 131. l.; ENGEL: i. m. III. köt. IV. rész 43. l.; FESSLER: i. m. VI. köt. 495. l.; SZALAY LÁSZLÓ: i. m. IV. köt. 155. l.

2 BETHLEN FARKAS: i. m. I. köt. II. könyv 213. l.; FESSLER: i. m. VI. köt. 495. l.; KATONA: i. m. XX. köt. 923. l.

3 VERANCHICH: i. m. III. köt. 37. l.

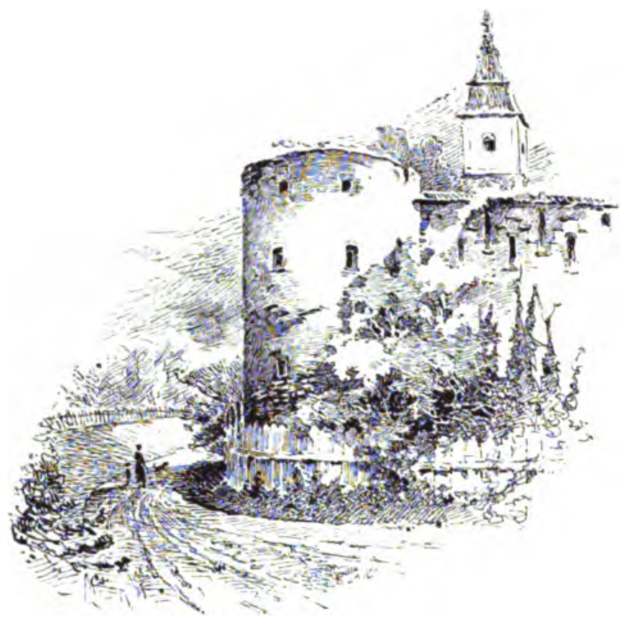
rával Medgyes felé indúlt Czibak táborhelyén keresztül, melyet még harmadnapon is romjaiban füstölögve talált. Augustus 20-án Medgyes alá érkezett hadaival, s a városon kívül a szabadban táborozott, minthogy a medgyesiek a kapukat egynek kivételével mind elzárták, s azokat kívülbelől fegyveres őrökkel megrakták, s mert a városba nem akarták beereszteni, mind sűrűbben kezdett Gritti fülei körül szállingózni az ellene történendők híre; s midőn küldönczei azzal jöttek vissza sátorába, hogy nehányan az erdélyi urak közül hadat indítanak ellene, Dóczy János tanácsára elhatározá Medgyes falai közé vonúlni. Nem volt azonban könnyű dolog a városba juthatni, s ezt csak úgy vihette ki, hogy a város elöljáróságát magához rendelve, azokat letartóztatta, s Dóczy sátorában őriztetvén, addig el sem bocsáttatá, míglen a város kapuit előtte meg nem nyitották. Másnap reggel Gritti hadaival bevonúlt a városba. A lakosság üresen hagyva lakóházait, a várba vonúlt.

Érezte Gritti, hogy a vár Damocles kardjaként van feje fölött, s esetleg onnan érheti az első baj; de Dóczy javaslatára a várat úgy hagyták. Hatodnapra, a mint Gritti Medgyes falai közé zárkózott, minden fajú fegyveresek tömegei mutatkoztak a város környékén, s tábort ütének a Brassó felé vezető úton mintegy 2000-en. Gritti most már komolyan észlelte az ellene irányzott táborozás mérveit, s bár tudta, hogy a nemezis első sorban is őt fogja sújtani, már nem gondolkozott a Moldván keresztül való menekülésről. Medgyes falai között elsánczolta magát, bevárandó ott a szendrei, budai és nándorfehérvári pasák segélyét.

Maylád mint fővezér társaival Medgyest körülvéve, ostrom alá fogta. Felhívást intézett a benlevők főbbjeihez, hogy a ki négy nap alatt Grittit elhagyja, kegyelmet nyer.*

* FESSLER: i. m. VI. köt. 496. l.; ISTVÁNFFY: i. m. XII. könyv 196. l.; SZALAY: i. m. IV. köt. 155. l.

Perusich Gáspár az elsők között volt, ki Medgyesből távozván, Maylád táborába jött. Raresch Péter moldvai vajda, bárha Gritti menekülését lehetőleg elősegíteni igérkezett,* Mayláddal titkon egyetértett. Az ostromzárolás september 28-ig tartott, mely idő alatt az ostromló sereg 35,000 emberre szaporodott. Szent Mihály nap előestéjén kimozdúlt állásából a had, s a városig előbbre vonúltak, a lőszereket

26. MEDGYESI TORONY.

éjjel elhelyezvén, a falak azon oldala felé irányozták, a melyek a leggyengébbek voltak. A város bírája s a többiek, kik Gritti mellett maradtak, éjjel a várba húzódtak, s a várbelieket föleskették, hogy soha Gritti és övéi ellen fegyvert nem fognak. Szent Mihály napján kora reggel Maylád a város falait lövetni kezdé. Gritti a falakon járt-kelt, rendelkezéseket tett, de negyednapos láza vissza-

* Révay Péter: De monarchia et sacra corona. 75. l.; Katona: i. m. xx. köt. 924. l.

kényszeríté lakásába. Egyszerre a toronyból zászlót lobogtatnak, a harangok zúgnak, a várbeliek lármája megharsan, az ostromlók a városba tódúlnak. Dobó Ferencz Grittivel lábra kelve, intézkednek itt is, amott is, míg végre kimerűlve, a városnak egyik bezúzott kapujáig érnek, s ott szomjúságtól gyötörtetve, Gritti vizet kér. Ekkor érkezett oda Batthyányi Orbán egy török lovon, s kérdé Grittitől, mit tévők legyenek? «Ha kell, halálig harczolni», válaszolt Gritti. Dóczy eltávozott. Ezután Gritti mindkét fiát magához rendelve, Antalnak kézbesíté kincseinek egy részét, Péternek pedig kezébe adta a moldvai vajda levelét, s megparancsolá nekik, hogy a városba betörő moldvaiak közé vegyűljenek. Kiment a város falai közül Gritti is, de egy moldvai által azonnal elfogatott, és Kendy Ferencz alvajda kezébe adatott át.* Maylád ostromló seregeivel Medgyest bevette; elfogatott Dóczy János is. A felettök lebegő nemezis leszállott fejökre. Maylád ajkairól várták az ítéletet, mely a nemzet felzaklatott boszújának, Czibak Imre védtelen legyilkolásának volt eleget teendő. S bárha igazságos vala is a kimondott halálos ítélet: annak végrehajtásában** nem csak Maylád egyéniségének szenvedélye nyilatkozott, de igen is vele együtt azoké is, kik a bakók kegyetlensége által a nemezist kiengesztelni vélték.

27. RÉSZLET GRITTI LAKHÁZÁBÓL.

Gritti Alajost, Dóczy Jánost kivégezték. Zápolya János mondá: «ez a gonosz ember haljon meg», s az meghalt!

* PAULUS JOVIUS: i. m. lib. XXXII. pag. 241; ENGEL: i. m. IV. köt. 43. l.

** VERANCHICH: i. m. II. köt. 36. l.; ENGEL: i. m. IV. köt. 43. l.; BETHLEN FARKAS: i. m. I. köt. 213. l.; RÉVAY: i. m. 76. l.; ISTVÁNFFY: i. m. XII. könyv 132. l.; KATONA: i. m. XX. köt. 926. l.; SCHWANDTNER: i. m. III. köt. 379. l.; EDER: Simigianus, XXII. fej. 127. l.

A siker, melylyel Maylád a vérig sértett nemzeti érzületet Medgyes bevétele, Gritti és Dóczy kivégeztetése által megboszúlta, fokozta népszerűségét Erdélyben. Az erdélyiek érdemeinek nem csekély nyomatékáúl tekintették Jánoshoz való hajlamának jeleit, mert ennek folytán az általános közvélemény óhaja lett: őt vajdájokúl tekinthetni. Befolyásolta hiúságát János titkos utasítása Gritti elvesztését illetőleg, s a fejedelemnek azon mindenféle ürügy alatt késlekedő hadmozdulata, melylyel Gritti felszabadítását Medgyesen meghiúsítá.

Kölcsönös egyengetése az átpártolás útjának, melyet Maylád és Nádasdy egymás között tervszerűleg űztek, még a medgyesi ostrom után sem ért véget, bárha a leendő vajda már ekkor János hívének mutatkozott. Nem szakított még ekkor Maylád nyilvánosan Ferdinánddal, ki őt Bernát trienti püspökhöz írt levelében még hívének nevezi.[1] Nádasdy is még, — noha már tudta Zápolya, hogy őt el készül hagyni, — a fejedelem hívei sorában időzött, daczára annak, hogy Szalaházy Tamás és Thurzó Elek országbíró Ferdinánd nevében Nádasdyval megkötötték a szerződést átpártolására vonatkozólag.[2] Ez azonban titok maradt a fejedelem előtt, s csak három hó letelte után szállta meg a gyanú, hogy Nádasdy és Ferdinánd között egyezség történhetett. Az 1534-ik évi Márton napján felszólítja, hogy jelenjék meg udvarában.[3] Nádasdy ezen felszólításra levéllel válaszolt, utasítást kérvén Zápolyától, ha vajjon seregével menjen-e hozzá, vagy csak néhány lovassal? Erre újabb rendeletet ír neki a fejedelem,[4] s a mielőbbi megjelenést parancsolja. Nádasdy azonban most már minden áron szabadúlni akart János királytól, ez ellenben nagy áldoza-

1 VERANCHICH: i. m. II. köt. 37. l.

2 WAGNER: Collect. Genealog. Dac. I pag. III.

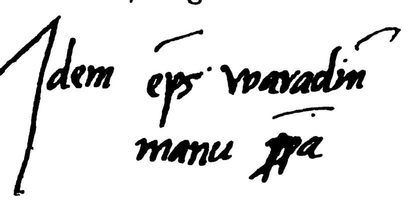
3 HORVÁTH MIH.: Nádasdy Tamás élete. 63. l.

4 Tudományos Gyüjtemény 1834. évfolyam, VIII. köt. 42. l.

tokkal is kívánta a jeles államférfiút megtartani. De hasztalan, a pártcserének meg kellett történnie, s midőn ez látta, hogy János király elbocsátási kérelmét nem intézi el, maga jelenté ki neki a viszonyt, melybe Ferdinánddal lépett, s többé János király udvarában nem jelent meg. De mielőtt még elhagyta volna Zápolya Jánost Nádasdy Tamás, sógora Maylád István mind több jelét adta szándékának, hogy Ferdinándtól búcsút vegyen, Gritti halála után elérkezvén az alkalom a politikai elvváltoztatást nyiltan is keresztül vinni. Nádasdy adta Zápolyának sógorát Mayládot, ez Ferdinándhoz átvezette Nádasdyt.

A medgyesi katastropha következményeiben nagy változást hozott létre a közügyekben. Változást a politikai irányban, változást a szereplők egyéniségében. Ferdinánd udvarában vérmes reményeket tápláltak, János király felocsúdott tespedéséből; Frater György hatalma tetőpontjához közeledik, Maylád István a nyilvános szereplés terére lép.

Frater György, kit Czibak Imre halála után János kincstartójává tett és váradi püspökké emelt, legfőbb tanácsosává lett. Ismerte Maylád megbízhatatlanságát, szivós kitartását terveinek kivitelében, éles eszét, katonai tehetségét és bátorságát; s nem csak a kettő között már előbb kifejlett személyes gyűlölség, de politikai személyes és állami okoknál fogva is, határozottan s minden módon ellenzé Mayládnak vajdává kineveztetését.* Politikai személyes okai azon föltevésben gyökereztek, ha Maylád, ki népszerűségénél fogva Erdélyben már most is főember volt, a hatalmat magához ragadja, a pálos barátot befolyásá-

28. FRATER GYÖRGY ALÁIRÁSA.

* HORVÁTH MIH.: i. m. III. köt. 96. l

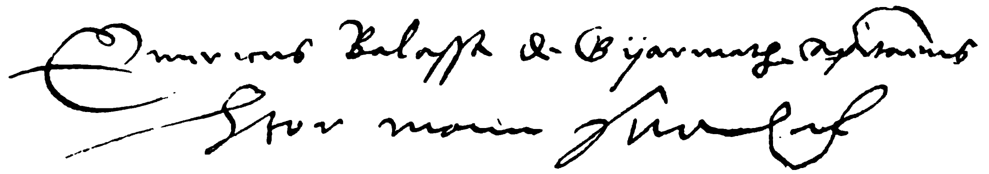
tól fosztja meg a királynál; állami indokai pedig azon alapúltak, hogy Maylád, ki eddig Ferdinánd híve vala, titokban ezentúl is Ferdinánd pártját segítendi, s Erdélyt Jánostól elidegeníti. Zápolya látta ugyan a György barát által eleibe festett sötét képnek megvalósúlhatását; de mert Gritti kivégeztetése miatt egyrészt a szultán haragjától tartott, másrészt pedig Maylád mellőzése által az erdélyiek közös óhaját sérteni nem merte, s végre minthogy az ő segélye által Erdélyt szorosabban vélte magához fűzni: Frater György előre látó tanácsát nem fogadta el. Mellőzte ezen tanácsot annál is inkább, mert az erdélyiek mindig hangosabban nyilvánuló kívánsága mármár követeléssé vált; míg végre Gritti halála után négy hétre, az october 28-ára Tordára összehívott országgyűlésen Mayládot, Ferdinánd eddigi helytartóját, a medgyesi hőst, Czibak megboszúlóját, Erdély vajdájává nevezte ki.*

V.

Nehéz és ellenséges viszonyok között lépett Maylád az erdélyi vajdaságra. Mert a mint a szállongó hír szárnyra vette János ügyeinek rosszra fordúlt állapotát a fényes kapunál, hívei közül egész sereg főúr készült elhagyni táborát. Ferdinánd megmarkolta a kinálkozó helyzetet János pártjának lehető csonkítására. Reichensdorfer titkára e czélból már december havában útra indúlt, hogy Péter moldvai vajdát, s általa az erdélyi urakat, de kivált Mayládot czéljainak megnyerje. A moldvai vajda a hűségi nyilatkozatot Reichensdorfernek már 1535. évi január havában kiadta, a miért neki a titkár Ferdinánd nevében Csicsó, Küküllő, Bálványos várak és Besztercze

* Bethlen Farkas: i. m. I. köt. 221. l.; Brutus J. Mih.: Magy. Hist. II. köt. IX. könyv 29. l.; Szerémy: i. m. I. köt. pag. 339.

birtokát megígérte. A moldvai vajda nem kevéssé befolyásolta Mayládot, annál is inkább, mert a később kinevezett vajda társa is, Balassa Imre, titokban Ferdinándhoz szított. Mayládcsakugyan Ferdinánd híve maradt, s működésével Ferdinánd eleinte meg is volt elégedve, mint-

29. BALASSA IMRE ALÁIRÁSA.

hogy befolyásával az erdélyi nemesség hűségét János iránt megingatá és Mária királynét egész kérkedve érteșíté Mayláddal való megelégedéséről.[1]

Ellenséges volt azon körülmény a vajdára nézve, hogy Frater György ellenében, ki János legbensőbb embere volt, védekeznie kellett. Védekeznie az ellen, ki semmiképen sem akarta megengedni kinevezését vajdává. György barátnak Maylád elleni rossz indulata ismeretes vala Oláh Miklós előtt is, ki barátja levén,[2] Zalay János főispán által 1534-ik évi augustus 11-én kelt levelében óvakodásra inteté s kéreté, őrizkedjék a fehér csuhásoktól.[3]

Gyanakodással kísérte minden léptét János, mert ámbár Frater György ellenzése daczára nevezte ki Erdély vajdájává, de ezt mégis azon kényszerhelyzet következtében tette, melybe őt az ország kívánalma s a tordai gyűlés sodorta. Bizalmatlan vala irányában Ferdinánd is, noha alaptalanúl, mert Maylád daczára annak, hogy mint vajda Jánosnak esküdött hűséget a Bánffyak és Balassákkal együtt,[4] kéz

1 BUCHHOLZ: Gesch. Ferd. I. IV. köt. 142. l.
2 SCHMIDT: Episc. Agrien. III. köt. 5. l.; KATONA: i. m. XX. köt. 1037. l.
3 Oláh Miklós levelezései. 530. l.
4 SZERÉMY: i. m. 279. l.

30. OLÁH MIKLÓS ARCZKÉPE.

alatt Ferdinándhoz hajlott. Igaz, hogy az erdélyi részeket Szebennel együtt János hűségére bírta,[1] de Ferdinánd félszeg intézkedése, határozatlansága pártja nagyobbodására nézve, a vajda titkos közreműködése nélkül még azon eredményeket sem mutathatta volna fel, melyekkel az 1535-ik év elején Mária királynéhoz írt levelében dicsekedett.[2] Fer-

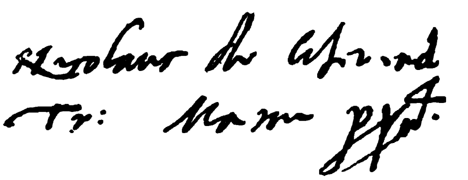

31. NAGY-SZEBEN: A VÁROSHÁZ UDVARA.

dinánd különben már akkor sem hitt Mayládnak, midőn ez Medgyes ostromakor, még mint az ő híve, színleg az ő érdekében harczolt Gritti ellen. Kétszínűnek tartá őt Wese János lundeni érsek is, ki V. Károly császárnak megírá a király abbeli félelmét, hogy Maylád Erdélyt a maga számára akarja megszerezni.[3] Ezen indokból Ferdinánd nem látta szívesen vajdává neveztetését; de a félsikereket mégis csak magának róvhatta fel, mert ha Gritti

1 VERANCHICH: i. m. I. köt. 61. l.
2 BUCHHOLZ: i. m. IV. köt. 142. l.
3 HATVANI MIHÁLY: i. m. I. köt. 228. l.

halála után — írja Oláh Miklós Gerendi Miklós erdélyi püspöknek — Ferdinánd mindjárt csak háromezer harczost küld Erdélybe, meghódíthatta volna ezt, és sem Mayládnem lett volna erdélyi vajdává, sem János Erdélyt meg nem szállhatja vala.[1] Erdély hűsége annál bizonyosabb leendett, mivel kéz alatt Maylád vajdatársával Ferdinánd érdekeit ápolták.[2] Biztos reményt keltettek benne, hogy ha János király Erdélybe jönne, fölkelnek ellene, s ha Ferdinánd sereget küld, Zápolya hívei is hozzá csatlakoznak.[3] Erről a vajda még biztosítékot is szolgáltatott Ferdinándnak.[4] Tetézte mindezt a szultán haragja a vajda ellen, kiben Gritti halálának okozóját látta.[5] János király Szolimán kiengeszteléseűl Laszky Jeromost a Czibak idejében névleges vajdát elfogatá, s magát védelmezendő a szultán előtt, Gritti megöletését egyenesen és egészen Mayládra hárítá; Ferdinánd pedig Zápolyának tulajdonítván Gritti halálát, a vajdát mint eszközt tűntette fel Szolimánnál.[6]

32. GERENDI MIKLÓS ALÁIRÁSA.

Bekövetkezett az 1535-ik év. Alig vette a hír szárnyaira, hogy V. Károly császár a franczia háború miatt Ferdinándot nem segélyezheti, a szultán haragja pedig János ellen lecsillapúlt: Ferdinándot hívei kezdették elhagyogatni, Maylád erélyesebben vitte Zápolya ügyeit, s a szebenieket mind jobban kezdé szorongatni.[7] Nem volt azonban János király sem biztos, tartott úgy párthívei ingatagságától, mint Szulejmánnak bár csillapodó, de Ferdinánd által még mindig felébreszthető haragjától. Ezen

1 Oláh Miklós levelezései, 539. l.
2 Istvánffy: i. m. xii. könyv, 134. l.
3 Gévay: i. m. ii. köt. 154. l.
4 Hatvani: Brüsseli Okmánytár. 103. okirat.
5 Brutus Mih.: i. m. iii. köt. 99. l.
6 Horváth Mih.: i. m. iii. köt. 99. l.; Hatvani: i. m. i. köt. 310. l.
7 Szerémy: i. m. i. köt. 350. l.
8 Horváth Mih.: i. m. iii. köt. 107. l.

SVLIMAN OTOMAN· REX·TVRC· X·

SZOLIMÁN SZULTÁN.

Az országos arczképcsarnokban levő 1535-iki rézmetszet után.

helyzetben János király hajlandóságot mutatott Ferdinánddal a békét tárgyalni; a mely ügyben Broderich István püspököt martius havában Bécsbe küldötte, a békealkudozások megkezdésére. A tárgyalás János király részéről csak időnyerés czéljából történt; de nem volt szándéka a békét megkötni, míg a körülmények meg nem változnak. E közben Maylád Szebent folytonosan zaklatá, míg végre a György napja után megkezdett békealkudozásokat megelőzőleg elhatároztatott: hogy a vajda, akár megköttetik a békeszerződés akár nem, Szebent ne vívhassa.* A bécsi békealkudozások augustus 21-ig húzódtak, mi közben János Mayládot szorosabban óhajtván magához fűzni, Talmácsot a szászoktól elvette, s azt a vajdának 2000 frtig zálogba adta.**

33. NAGYSZEBENI VÁROSHÁZ.

Mialatt a társadalmi, a kormányzati és politikai zilált ság rohanva haladt a sülyedés örvénye felé, a két ellenkirály nem szűnt meg kölcsönös vádaskodással a portánál egymás romlására, a haza vesztére Szulejmán kegyeit hajhászván. Zápolya csakugyan nem csalódott, ha Gritti halála

* MILES: Siebenbürgens Würgengel, pag. 25.; EDER: Simigianus, 1. köt. 137. l.; PRAY: Annales Reg. Hung. v. köt. 279. l.; KATONA: i. m. xx. köt. 934. l.

** EDER: Simigianus, 1. könyv, 13. l. 14. jegyzet.

miatt a szultán haragjától még mindig tartott. Mert habár kiváló gondja volt arra, hogy György barát tanácsára Mayládot állítsa bűnbakúl előtérbe, s a szultán csakugyan a vajdát tekinté főbűnösül: de ez mégis hogy Gritti kivégeztetésének körülményeit megtudja, annak bűnrészeseit kikutassa, Junis béget Magyarországba küldötte.

Junis bég Grittinek nem volt nagy barátja és Scepper Kornél előtt Konstantinápolyban csodálkozását fejezte ki a fölött, hogy még nem találkozott magyar ember, a ki e gaz szajhafit megölje,[1] tehát a lanyha vizsgálat megnyugtató lehetett Zápolyára nézve. De Junis bég, hivatalos működésében, nem feladatának igazságos megoldását tekinté czélúl, hanem az önhaszon lebegett szemei előtt. Scepper Kornél Ferdinánd nevében ezer arany évdíjat ajánlott fel neki, mit Nagyváradon fel is említett.[2] János és Frater György nem legyezgetvén a bég haszonlesését, gyűlölettel viseltetett irántuk és sehogy sem bírták őt kiengesztelni. Ebből veszedelem származhatott Zápolyára nézve, mert Junis bég a Ferdinánd által hozzá küldött Nogarola gróffal szemben igen közlékeny volt,[3] János király iránti gyűlöletének szabad folyást engedett, nyiltan hirdetvén, hogy a szultán megvonta tőle barátságát, és támogatni nem fogja többé.[4] Szulejmán Gritti megöletésével csakugyan Mayládot gyanusította.[5]

Ferdinánd ekkor már végképen elveszté bizalmát Mayládban, mert habár Szeben ostromával fel kellett hagynia, mégis annak környékén tartózkodott, zaklatá a szebenieket, s nem sokat törődött a Bécsben kötött előzményes

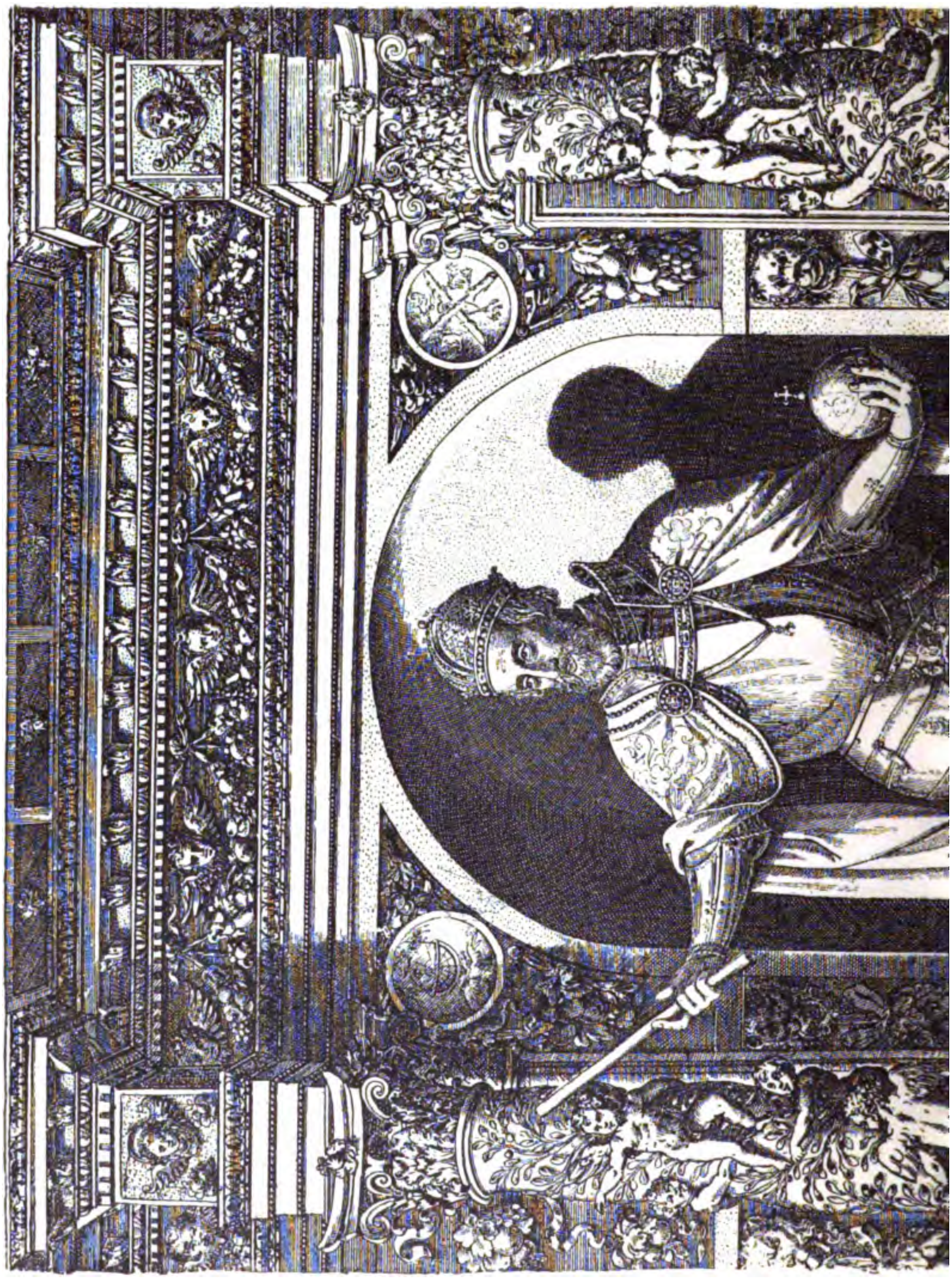
1 HORVÁTH MIH.: i. m. III. köt. 100. l.

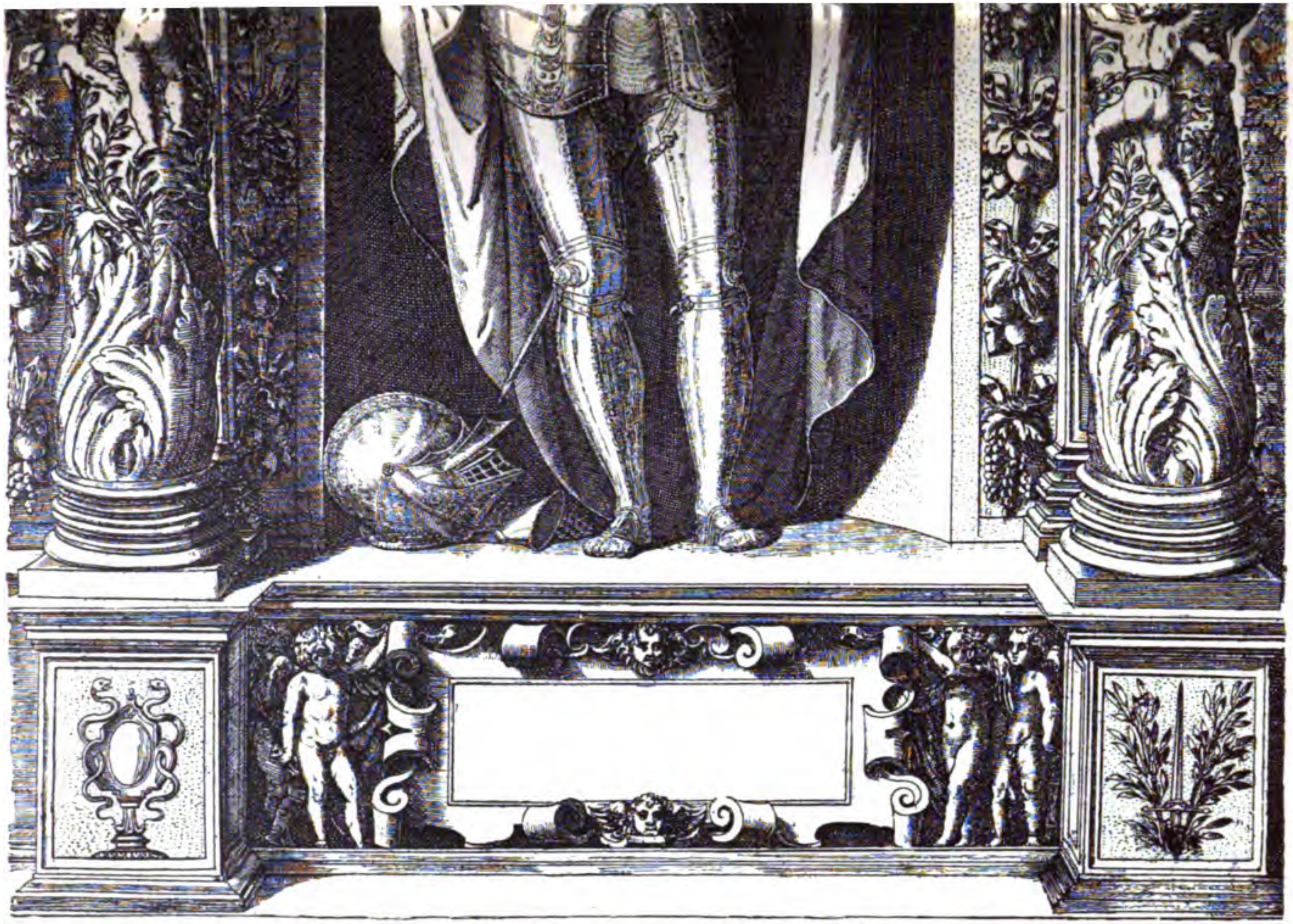
2 HATVANI: i. m. I. köt. 280. l.

4 U. o. 298. l.

4 GÉVAY: i. m. II. köt. 3, 69. ll.

5 Kitetszik ez azon tudósításból, melyet Nogarola Junis béggel 1535. oct. 13-iki Esztergomban történt beszélgetéséről írt, kiderül továbbá a bajor herczeg által Zápolya udvarába küldött ügynökének Eckhel Márknak — ki Roggendorf és Hoffmann, Ferdinánd miniszterei által elfogadtatott — kihallgatása alkalmával tett vallomásából. HATVANI: i. m. I. köt. 293. l. 123. okm.

I. FERDINÁND.

Az országos arczképcsarnokban levő egykorú rézmetszet után.

pontokkal. Megnehezíté Frater György feladatát is, ki János nevében a békealkudozásokba befolyván, Ferdinándnak a béke helyreállítására nézve kész közreműködését megígéré. Erre Ferdinánd válaszolva János király kincstárnokának, kéri: vigyáztasson Mayládra, hogy a szebenieket ne zaklassa, s a béke tekintetéből zavargások ne történjenek.[1]

Maylád hiú nagyravágyásának áldozott, midőn 1536-ik évi junius 24-én Székelyvásárhelytt, a moldvai vajda ellen teljes népfölkelést indítva, attól Bálványos várát elfoglalta,[2] s Lázár Ferencz előkelő székelyt lefejeztette.[3]

E közben nagyot változtak a viszonyok a két ellenkirály ügyeiben. Mert míg Junis bég magyarországi küldetéséből Konstantinápolyba vissza nem tért, János Frater György véleményére hajolva, a békealkudozásokat csak szóval tartotta, most azonban midőn Frater György belátta, hogy Junis bég Zápolya ellen a szultánt még jobban fellovalhatja, s midőn tapasztalá, hogy Erdélyben őt magát sem fogadnák rokonszenvesen, sőt be sem akarják bocsátani, s végre mert kivihetetlennek tartá az ország egyesülését János koronája alatt: hajlandó volt Brodarics és Frangepán nézeteihez hajolva, a békét Ferdinánddal megkötni. Ámde Ferdinánd német tanácsosai javaslatára és császári bátyja V. Károly óvó intései daczára, a békekísérletek meddősége közben, azon föltevésből indúlva ki, hogy a harcz szerencséje kedvezend neki, és ez által Zápolyát előnyös békefeltételekre kényszerítheti: a háborúskodás megkezdését elhatározá. Nem kevésbbé hízelgett magának azzal, hogy míg János királyt Felső-Magyarországban foglalkoztatja, az alatt Erdélyt is megtámadva, kierőszakolja tőle mindazt, mit a lundeni érsek eddigelé békealkudozási kísérleteivel el nem érhetett.

1 Történ. Tár. 1878. évf. II. füz. 210. l.
2 BETHLEN FARKAS: i. m. I. köt. 234. l.
3 U. o.

Ferdinánd számításain azonban sajátságos optimismusa, félszeg intézkedései, párthíveinek megbízhatlansága keresztvonást húzott. Mert habár a fegyverszünetet a béke eredménye nélkül a lundeni érsek, mielőtt Nagyváradról eltávozott, János királylyal meghosszabbította; időközben a szultán haragja Zápolya ellen lecsillapúlván, ez Szebent Maylád által ismét szorongatni kezdé. Mire csakhamar elpártoltak Ferdinándtól Török Bálint, Bebek Ferencz és többen. De a mit leginkább fájlalhatott, az a hű Kassa elvesztése vala, mely János király iránt rokonszenvet nem táplált. Zápolya deczember 4-én Serédy Gáspár főkapitány távol létében,[1] tisztei árulása folytán,[2] Csécsey Lénárt tályai kapitány és Kállay János által a fegyverszünet daczára csellel megvétette.[3]

Minthogy Kassa, a felső-magyarországi hadállás kulcsa és góczpontja bukása által Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kis-Szeben is veszélynek valának kitéve, e városok Ferdinándtól segélyt sürgettek, s ő 1537-ben elhatározá e városokat megvédni s a hadjáratot Ebensdorf és Serédy vezérlete alatt megindítá. Veszélyeztetve lett volna azonban annak eredménye seregének elégtelensége miatt, de azért is, mert Perényi Péter és Bebek Ferencz János mellett foglaltak pártállást. Megszaporította tehát Ferdinánd harczosai számát, s tízezerre növelvén azt, Fels Iénárdot is Ebensdorf táborába küldötte. Ennek következtében János kénytelen volt, hogy Ferdinándnak ellentállhasson, s főkép hogy Perényi Pétert és Bebek Ferenczet sikeresen megvédhesse, hadait megerősíteni. Amint azonban Fels Lénárd a táborba szállt s vele egyesült Pekry Lajos, Nyáry Fe-

1 ISTVÁNFFY: i. m. 133. l.

2 WAGNER: Analecta Scepusii, II. köt. 184. l.; FESSLER: i. m. VI. köt. 511. l.; SCHWANDTNER: i. m. II. köt. 407. l.; KOVACHICH: Script. min. II. köt. pag. 50.; ENGEL: i. m. IV. köt. 50. l.: SZALAY: i. m. IV. köt. 167.

3 HORVÁTH MIHÁLY: Frater György élete, 144. l.; KÁROLYI ÁRPÁD: A nagyváradi béke tört., Századokban 1878. évfolyam 615. l.

rencz, Bánffy Boldizsár és Bakics Pál, seregeikkel Sárost, Perényi várát a nyár folytán megszállották, és hosszabb ostrom után be is vették. Ezen közelség Kassához veszélyes vala, pedig Kassát Zápolyának minden áron meg kellett tartania. Ezen okból és Csécsey kassai főkapitány sürgetéseire Erdélyből tizennyolczezer embert rendelt ki Maylád Istvánnal, kivel maga Frater György is táborba szállott.[1] Seregével oly czélból közeledett Tokaj felé, hogy ott Perényi és Bebek hadaival egyesüljön. Először lépett föl ekkor a pálos barát hadvezéri szerepben, de most sem katonai bátorságában, sem hadvezéri tehetségében nem bíztak, rendelkezéseit nem teljesíték sem Perényi sem Bebek, s Frater György kudarczot vallott Fels Lénárd hadmíveletei ellenében. Ekkor Kassa alá vonúlt, hol közte és Maylád között az ellenségeskedés nyiltan kitört. A vajda ugyanis e gúnyos szavakat intézte hozzá: «*nem illik te neked itt velünk hadakozni, mert kezedet papi fogadalmad lekötve tartja, nehogy kezed emberi vértől ázzék, s inkább ártatlan maradjon.*»[2]

Mayládnak katonai és hadi tekintélye kortársai között jó hírben állott. Ferdinánd ismerte tehetségeit. Tudta, hogy Erdélyben a vajda népszerűsége uralkodik a politikai viszonyok felett, s midőn ez Erdélyt seregével elhagyva, Kassa körül táborozott, Ferdinánd a lundeni érsek által, ki a moldvai vajdával barátságos viszonyban állott, igyekezett a moldvait reá bírni, hogy azalatt, míg Maylád ot Felső-Magyarországon hadmüveleteivel lekötve tartja, seregeivel Erdélybe törjön.[3] E czélból Laszky megbízást kapott a moldvai vajdának Krakkóban levő követével alkudozásokba bocsátkozni, s ennek Laszky által igéretet tétetett,

1 Veranchich: i. m. II. köt. 39. l.; Istvánffy: i. m. 134. l.; Fessler: i. m. VI. köt. 514. l.; Engel: i. m. IV. köt. 51. l.; Horváth Mih.: i. m. III. köt. 108. l.; Szalay: i. m. IV. köt. 171. l.

2 Szerémy: i. m. 350. l.

3 Károlyi Árpád: Századok, 1878. évf. 694. l.

ha keresztül viszi a moldvainál Erdélybe való betörését, az erdélyi javak nagy részét neki adományozandja.[1] A moldvai Ferdinándnak e terv keresztül vitelére igéreteket tett, s a szép szavakba burkolt ámítás elkábítá a lundeni érseket is, Ferdinándot is: Péter vajda már ekkor ténylegesen segíté Zápolyát, midőn ez az erdélyi vajdát Eperjes felé küldötte Kassa alól, s a moldvai Mayládh hadait 500 oláh lovassal növelte.[2]

Az erdélyi vajda csakugyan fölötte megnehezíté Ferdinándnak felső-magyarországi hadviselését. Fels Lénárdot Eperjes vidékén már annyira szorongatá, hogy ez egészen reménytelenül ír a lundeni érseknek kétséges helyzetéről. Értesíti őt ugyanis arról, hogy nyílt csatát seregének elégtelensége miatt elfogadni nem bátorkodik, s kémei által megtudta, hogy Mayládh Kassáról Eperjes felé viszi hadait, Kis-Szebent ostromolja. Erre azonban egy nehány nap múlva, a megkönnyebbülés érzetével tudósítja a lundeni érseket a vajda visszavonúlásáról, s elhatározásáról Erdélybe menni.[3]

János táborában a hadvezérlet miatti egyenetlenség, s a moldvai vajdának mozgolódásáról érkezett hírek bomlást idéztek elő. Mayládh egyrészt Frater Györgygyel történt perpatvarkodása, másrészt a moldvai betörés hírének következtében hadaival csakugyan Erdélybe készült. Erről ad értesítést a lundeni érseknek Ferdinánd, írván: «hogy már lóháton volt az egész had, midőn egyszerre Frater György bőbeszéddel megindítá Mayládh Istvánt, rávette hogy a lóról leszálljon, s a többinek is ugyan azt parancsolta.[4]

Hogy ez idő szerint Mayládh Zápolya tanácsában és sugalmazásában minő szerepet vitt, ennek magyarázatát adja versengése Frater Györgygyel. Politikai szempont-

1 U. a. u. o.
2 VERANCHICH: i. m. II. köt. 39. l.
3 KÁROLYI ÁRPÁD: i. m. 800. l.
4 U. a. u. o.

ból is befolyásolta Zápolyát, és minden valószínűség szerint akadályozta is a béke megkötését a két ellenkirály között. Ez világosan kiderül Ferdinándnak a lundeni érsekhez írott leveléből, melyben azon reményének ad kifejezést, hogy ha Maylád csakugyan távozik Kassáról, és Erdélybe veszi útját, akkor Zápolya talán elfogadhatóbb föltételekre lesz bírható.[1] Erre mutat Laszkynak és Serédynek levelezése is a vajdával.[2] Kellő jelentőségre emeli Mayládnak társadalmi állását, Zápolyára való befolyását, katonai ügyességét és hadi képzettségét azon körülmény, hogy tőle minden áron szabadúlni óhajtottak. E bűnös szándék kivitelére Balassa Imre és Keserű Mihály vállalkoztak. A lundeni érsek megbízta őket, hogy a vajdát fogják el; de ez nem sikerülhetett, mert már ekkor Maylád Zápolya hadainak fővezére volt; s ezen körűlményről a poroszló szerepre vállalkozók a lundeni érseket nagy szomorúan értesítik.[3]

Mialatt a polgárháború, a koronáért versenyző felek véres harczai Felső-Magyarországgal érezteték a dúló pusztítások borzalmait, hírek kezdének szállingózni a moldvai vajdának Erdélybe töréséről. Ez reménységet keltett Ferdinándban és Fels Lénárdban Felső-Magyarországon Mayládtól szabadúlhatni.[4] S ha súlyt fektetett Ferdinánd a vajda ártalmatlanná tételére, nem kevésbbé érdekében állónak látta az ingadozó Perényi Péter megnyerését. De ekkor már elhiresztelték, hogy Zápolya örökös nélküli halála esetére a magyar korona igéretével részére hódította volna a gazdag felvidéki oligarchát,[5] s hogy erre Perényinek Frater György és Maylád István meg is esküvének.[6]

A mohácsi vész után bekövetkezett pártvillongások

1 Történ. Tár, 1878. évf. 754. l.
2 Századok, 1878. évf. 816. l.
3 U. a. u. o.
4 U. o. 803. l.
5 U. o. 807. l.
6 U. o. 810. l.

meglazíták az erkölcsöket, A többi közt Petky Antal köznemes birtokos a nyilvános lopás bűntényét követte el, melynek következtében birtokaitól a vajda megfosztotta s azokat testvérének, Maylád Demeternek, ajándékozta.*

Közmorál szempontjából azon tényét a vajdának, hogy az elkobzott birtokkal saját nemzetségét gazdagítá, hatalommal való visszaélésnek bélyegezheté a közvélemény; de akkor a jogos vagy jogtalan vagyonszerzés, a birtoklás, az országnak zilált belviszonyai között, a nyilvános szereplés főfeltétele volt. S ha tekintjük a főurak magánérdekeit, haszonlesését, a versengő ellenkirályok rendszeres vesztegetését, midőn egy Thurzó, Szalaházy, Nogarola bizottságilag működtek a lélekvásár útján: Mayládnak azon birtok viszonya, mit Veráncz az erdélyieknek szemére vetett hozzájuk intézett levelében,** hogy tudnak oly vezéreket követni, a kik sajátjukból még csak 200 lovast sem bírnak tartani: inkább dicséretnek illik, mint az akkori megromlott viszonyok között egy vezér szerepet játszott férfiú hibájának, vagy szereplési elégtelenségnek.

A Bálványoshoz tartozó javadalmak inscriptióját a vajda részére, Frater György bitorlásnak tekintette, s két okból botránkozott meg azon. Az egyik ok személyes hiúságát sértette a váradi püspöknek, a mindenható kincstárnoknak, mert az inscriptio által Maylád befolyása öregbedett Zápolyára, s ez nem lehetett kedvére György barátnak. De Zápolyának ekkor már nagyon is érdekében feküdt a vajdát föltétlen híveül megnyerni, mert a porta készülődése a moldvai vajda ellen fölötte nyugtalanítá, s félt attól, hogy Moldvából Erdélybe betörhet, s megtámadtatás esetén egészen magáénak akarta tudni Mayládot. Ez elég indok volt a vajda hűségét a bálványosi uradalommal biztosítani. Frater Györgynek második és nyomós oka: a

* Orsz. Levtár Gyulafejérvári osztály. Miscell. Cista I. fasc. 5. nro. 17.

** VERANCHICH: i. m. VI. köt. 166. l.

nagyváradi püspökség javadalmainak megcsappanása volt, minthogy Bálványosvára a hozzátartozó uradalmakkal a váradi püspökséget illette.

Ezen körülmény élesebbé tette az ellenséges viszonyt a vajda és Frater György között.

Maylád mint erdélyi vajda, Zápolya felső-magyarországi hadainak vezére, népszerűségben öregbedve tért vissza a felső-magyarországi hadjáratból Erdély bérczei közé, s 1537-ik évi november 27-én már Bálványos várában volt.*

A Ferdinánd és Zápolya közötti versenygés a magyar koronáért, mely tíz év óta annyi vészt, inséget, annyi nyomort, polgárháborút szült e hazában, végéhez közeledett. A felvidéken viselt háborúja az ellen királyoknak a béke alkudozások gyorsabb haladását akadályozta ugyan, de azt végképen még sem szakította meg; s most be levén fejezve a hadviselés, az alkudozás fonalszálait a siker kilátásaival újból kezükbe vették, János király részéről Frangepán és Brodarich, Ferdinánd részéről a lundeni érsek és Fels Lénárd. Ferdinándot Katzianer veresége engedékenyebbé tette követeléseiben, Zápolya pedig Frater György tanácsára túlságos kívánalmait szállította le. Ehhez még azon körülmény is járult, hogy Zápolya Zsigmond lengyel király leányát Izabellát nőül óhajtván venni, kezét csak oly föltétel alatt igéré meg Zsigmond, ha Zápolya a császár és római király által is elismertetik magyar királynak. Ezen körülmények indokolták a béke alkudozások gyorsítását, és keresztülvitelét, a mely kilencz havi alkudozás után 1538-ik évi február 24-én Nagy-Váradon megköttetett.

* Minthogy onnét keltezve adta ki azon oklevelet, melylyel Prépostfalvi Györgynek Királyhalma birtokát, törvénytelen gyermekének legyilkolása miatt, elkobozta, s azt testvére Maylad Demeternek adományozta. Orsz. Levtár Gyula-fejérvári osztály. Centur. A. nro. 47.

A békekötés első eredménye súlyosan nehezedett Zápolyára, s indokolt aggodalmat keltett benne a szultán haragja miatt, a mitől méltán kellett tartania, minthogy a fényes porta a czivakodó királyok kibékülését már csak azért sem nézhette jó szemmel, mert a törökök elleni kölcsönös működést és egymásnak viszonylagos támogatását a békeokirat pontjai közé foglalták. S ha mindjárt a béke megkötésének egyideig titokbantartása stipuláltatott is: valószínűvé vált minden palástolás daczára, hogy az egyezkedés a szultán tudomására juthat a meghatározott időpont letelte előtt, s ez hadaival ismét Erdélybe törhet, bárha ez esetben most Zápolya a keresztyén fejedelmek támogatására számot tarthatott. S csakugyan röviddel a nagyváradi béke megkötése után, a török hadak mozdúlatairól hírek szállingóztak, hogy a szultán nagy sereggel készül az aldunai tartományokba Raresch Péter moldvai vajda ellen. Zápolya is hírül vette, hogy a szultán minden leplezgetés daczára megtudta a nagyváradi békekötést s haragjában könnyen megeshetik, hogy hadaival Moldvából Erdélybe fog törni. Ezen aggodalom általánosan elterjedt. Veranchich levelet ír Mayládnak,* melyben ettől egy jó lovat kér, hogy az ilyen vészterhes időben a törökök netaláni becsapása esetén életét megmenthesse. Fölötte érdekes e levélnek azon része, melyből kitűnik az általános aggodalom, mert mindenki saját menekülésére gondolván, Veráncznak ugyanezen kérését barátai mind megtagadták. Panaszképen mondja ezt el Mayládnak, s azon reményének ad kifejezést, hogy Maylád kérelmét teljesíteni fogja.

A szultán Raresch Péter moldvai vajda ellen, kit Gritti legyilkolásának egyik okozójának tartott, s ki a dunai török kalmárokat folyton zaklatá, háborgatá, s ki ellen Zsigmond

* Veranchich: i. m. vi. köt. 9. l.; Katona: i. m. xx. köt. 1140. l.

lengyel király is hadat viselt: a készülődéseket megindította. A moldvai vajda kevéssel előbb, hogy a szultán ellene a hadjáratot megkezdé, Perényi Pétertől s Maylád Istvántól álútakon ágyukat s hadiszereket kerített kezére. [1]

A mint az 1538-ik év tavaszán Szulejmán hadkészületeinek hírét a tények igazolták, Zápolya, hivatkozva a nagyváradi béke pontjaira, felmutatta a veszélyt, mely Erdélyt érheti vala. Ez okból Ferdinándnál a segélycsapatok kiállítását sürgeté, s a nyár szakán személyesen Erdélybe menvén, Kolosvárra gyűlést hirdetett, a melyre mint legelőkelőbbeket meghívá Perényi Pétert, Török Bálintot, Bebek Ferenczet, Eszéki Jánost, Statilius Jánost, Verancsich Antalt, Maylád Istvánt, Balassa Imrét és Kendy Ferenczet, [2] kiknek tanácsaival ez idő szerint Zápolya leginkább élt vala. [3] Gyors intézkedés tétetett a várak kiigazítására, s azok eleséggel, lőszerekkel, őrséggel kellő védelmi állapotba helyeztettek. Maylád nemrégen kinevezett vajda társával, Balassa Imrével, intézkedett Zápolya rendelkezéseinek keresztülviteléről, a nemességet fegyverbe szólították, a szászok megbízhatlansága miatt Brassóba és Szebenbe magyar őrséget vetettek.

Zápolya eme nagymérvű hadkészületei folytán Maylád tevékenységének nagyobb szerepkör jutott, s még az országgyűlés tartama alatt kiküldetett Balassa Imre vajda társával Moldva és Havasalföld felől az ojtozi szorosokat megerősíteni, és a betörés elleni védelem szempontjából serege egy részével megszállani. [4] A vajda a határszéli hágókat, átjárókat s szorosokat kellő védelmi állapotba helyezé. Az ojtozi szorosok őrizetére kirendelt hadsereg élelmezése iránt rendelkezvén, meghagyta a brassaiaknak,

1 ISTVÁNFFY: i. m. 145 l.

2 FRAKNÓI VILMOS: Magy. országgyűlési emlékek, II. köt. 143. l.

3 VERANCHICH: i. m. II. köt. 106. l.

4 U. a. u. o. VI. köt. 23. l.; ENGEL: i. m. IV. köt. 57. l.; VERANCHICH: i. m. II. köt. 95. l.; KATONA: i. m. XX. köt. 1143. l.; SZALAY: i. m. IV. köt. 181. l

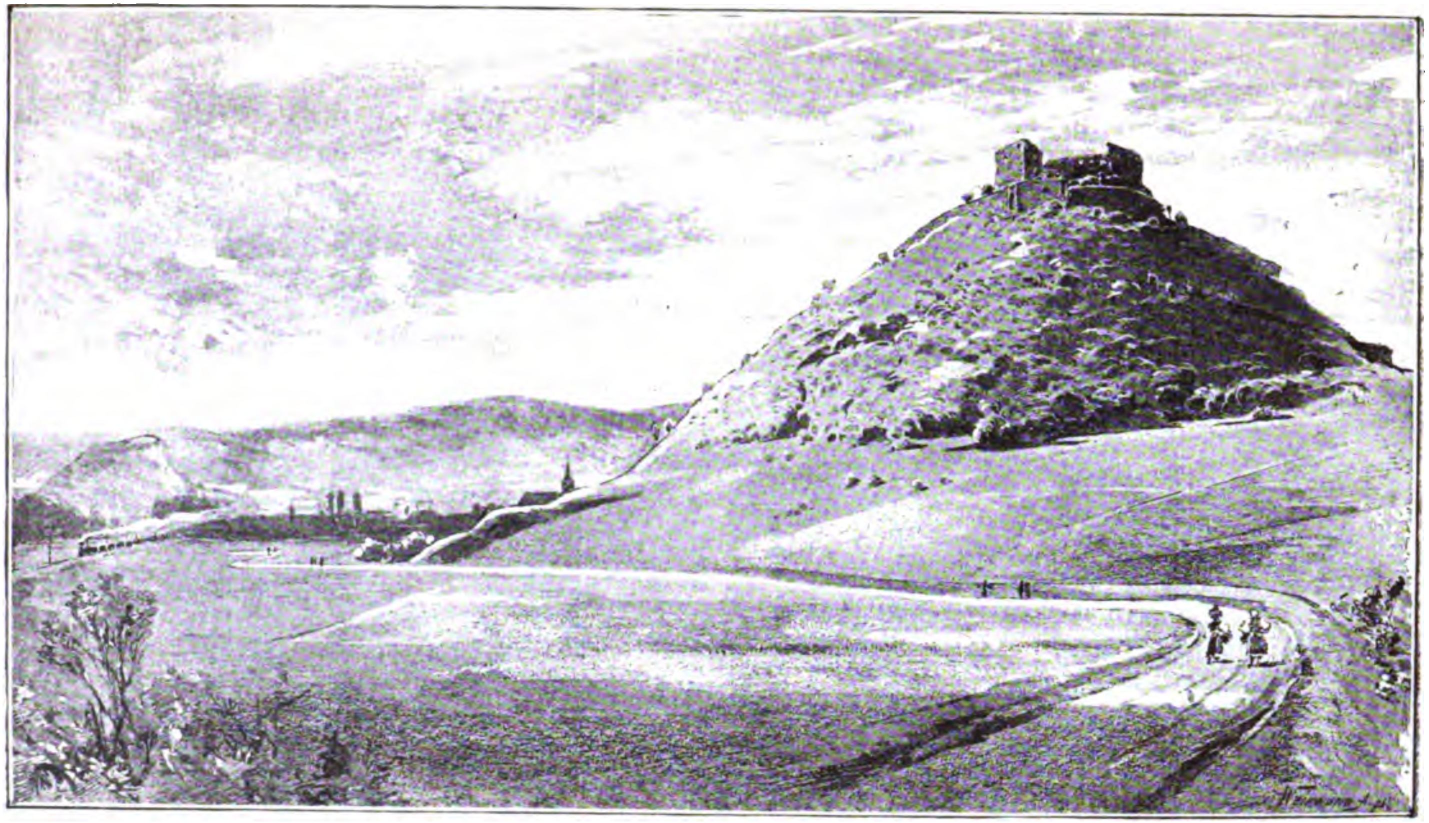
hogy a táborba szállt sereg számára a bort és élelmi szereket Kézdi-Vásárhelyre küldjék.*

Ezalatt Szulejmán Péter moldvai vajda székhelye Szucsava felé irányozta hadseregét. Péter, a ki nem igen bízott bojárjai hűségében, s saját erejét sem tartotta elégségesnek: jónak tartotta a szultán haragja elől futásban keresni menekvést, kincseit zsákmányúl hagyva a török hadaknak; sietve sietett Erdélybe, hogy a birtokában levő Csicsó várát elérhesse, hol már előbb nejét és gyermekeit kellő biztosságba helyezte.

Maylád moldvai kémeitől és az ojtozi szoros megerősítésén dolgozó munkásaitól megtudta, hogy Raresch Péter a vaidaságból kiűzetvén, Moldvát elhagyva az erdélyi határszéleken ődöng, kóborol. A két vajda közötti viszony már előbbeni időktől fogva szivélyes épen nem volt, s a személyes ellenségeskedés határozott jeleit tanúsíták egymás iránt, midőn amaz Mayládot többféle katonai vállalatában, emez pedig Péter moldvai vajdát Erdély elleni műveleteiben föltartóztatván, betöréseit meghiúsította. Az egymás elleni ellenséges érzület tápot keresett és talált. Mayládnak legfőbb kívánsága volt őt élve kezei közzé keríteni, s a mint bizonyossá lett a felől, hogy trónjáról elűzetve, hazátlanúl bolyong, mindenfelé kiadta parancsait elfogatására, szigorúan elrendelvén őt élve elébe hozni. Röviddel a parancs kiadása után egy székely a határszéli erdőkben talált egy embert fedetlen fővel, elnyúzott sarukban, roskadozó lábakkal, a ki négy napi éhség miatt, a kimerüléstől aléltan már-már elveszendő vala.

A székely Mayládhoz akarta vezetni emberét, de Péter vajda, mert ő volt az, félvén a boszútól, esdve kérte, hogy a vajdához ne vezesse, de inkább Csicsó várába kísérje. A nagy és gazdag ajándékok igéretének a székely

* Székely oklevéltár, II. köt. 51. l. CCXXII. okirat.

DÉVA VÁRA ROMJAI.

Cserna Károly eredeti felvétele.

ellentállani nem bírván, a moldvai vajdát Csicsó várába kalauzolta.*

Zápolya hadi készületei, védelmi előintézkedései fölöslegessé váltak, minthogy a török szultán megelégedve azzal, hogy a megfutamodott Péter helyett annak István testvérét ültette a moldvai vajdák székébe, hadseregét bár nem minden neheztelés nélkül visszafordította. Zápolya, hogy a szultán haragját némileg csillapítsa, Frater György által Csicsó várát ostromoltatá, Péter vajdát foglyúl tartván meg.

VI.

A Ferdinánd és Zápolya által aláírt nagyváradi béke, mely azonban az egyik fél részéről sem volt őszinte, a szultán előtt félelemből még mindig titokban tartatott. A szerződő felek folytonosan áskálódtak egymás ellen a szultánnál. Szulejmántól bántatlanúl hagyva, beköszöntött az 1539-ik év, mely ha külellenségtől meg is kimélte Zápolyát, ki ez év elején a házas élet mézes heteit élvezé: az elégedetlen honfiak forrongásai* elég zavart támasztottak.

A vihart megelőző szélcsend baljóslatú jelenségei között figyelte meg Maylád és Frater György az idők, a körűlmények, a korszellem mozzanatait. S míg Maylád elkapatva nagyravágyásától, számba nem véve híveinek vele együtt közös hibáját: a hűtlenséget, állhatatlanságot, oly mozgalom élére állíttatá magát, a mely — bár igaztalanúl — nevétől kölcsönzé lételét, az alatt Frater György fondorkodó, éles eszű, ármányos hajlamaival a vajda megbuktatásán munkálva, legveszélyesebb versenytársától megszabadúlt, s magáról az ellene fölmerűlt hűtlen kezelés gyanúját ura Zápolya János előtt elhárítani törekedett.

* VERANCHICH: i. m. 95, 96. ll.

Frater György ugyanis mint János király kincstartója, a korona-javadalmakról hat évi számadással tartozott, s midőn György, nagysúri plébános, Zápolyának hírül adta, hogy Frater György a korona-jószágokat hűtlenül kezeli, váradi püspökségét királyi jobbágyokkal gazdagítja: Zápolya Márkay Pétert megbízta az ügy megvizsgálásával s jelentéstétellel.*

A kincstartó úgy a vádaskodás forrását, mint a hat évi kincstári jövedelmek számon kérését a vajda ármánykodásának tulajdonította. A korona-javadalmak tiszta kezelését és Zápolya iránti hűségét a kincstartó a vajda hűtlenségével igyekezett bizonyítani. A vád, melylyel Maylád ellen előállott, annak gyanúját annyira fel tudta izgatni, hogy Zápolya beleegyezett a barát tervébe: a fényes portára követeket küldött, megtudandó Maylád hűtlenségét. Ezzel a kincstárnok ura haragját a vajda ellen fordította, maga pedig a kincstári számadásoktól könnyű szerrel menekült.

A követséggel a barát Horváth Györgyöt bízta meg, s általa megszerezte a kézzelfogható bizonyítékot Maylád ellen oly útakon és módokon, melyeket a furfang ajánlhatott ugyan, de a becsületesség legközönségesebb fogalma sem hagyhatott jóvá. Nincs okunk hitelt nem adni Szerémynek, Zápolya házi káplánjának, ki napló jegyzeteiben Frater György eme cselekményét meggyőző közvetlenséggel írja le.** Frater György ugyanis Horváth Györgyöt küldetése iránt kellő utasítással ellátván, ez mihamarabb útra kelt, s a kincstartó még Budán maradt Zápolya udvarában. Mielőtt onnét Váradra távozott volna, megtudta, hogy ura és a szultán titkos levelezéseik hitelességeül, egymás között kölcsönösen gyűrűt cseréltek, evvel pecsételvén meg az egymáshoz intézett iratokat. Frater György a szultánnak Zápolyánál levő gyűrű pecsétjéről, komornyikja Boza

* Szerémy György: i. m. 346. l. ** Szerémy: i. m. 349. l.

Bencze által hű lenyomatot kapott, s azt Balázs budai aranymívessel tiszta aranyban oly híven utánoztatá, hogy a két pecsét között a legkisebb különbséget sem lehetett észrevenni. Megszerezvén tehát álútakon elkövetendő csínjának legszükségesebb eszközét, visszasietett Nagy-Váradra. Itt hírül hozták neki, hogy Horváth György Szegeden tartózkodik, ezt útjából leterelve, nem engedé, hogy János királyhoz menjen, s magához Váradra hívatta. Váradon egy oláh deák által, kit Szerémy a király udvarában Budán személyesen ismert, a szultán nevében Zápolyához intézett levelet íratott, melyben csodálkozását fejezi ki a fölött, hogy nem őrködik eléggé a reá bízott nyájra, s nem tudja mikor falják fel őt magát. Tudatja vele, hogy Maylád igért neki Erdélyből évenként háromszáz ifjút és tízezer márkát, s végre felhívja János királyt, hogy rögtön készüljön, s hadaival Erdélybe menjen.

Környezetéből sokan nem hitték, ha jól hallanak-e? s kétkedtek a levél valódiságában, sőt maga Zápolya is csodálkozással kiáltott fel, hogy kereszt fia ellene ily ármányon törhetné fejét, nem akarván hinni saját szemeinek. De mikor a gyűrűpecsét lenyomatát meglátta a levélen, ez eloszlatá kétségeit, és iszonyú haragra lobbant. Felindúlásában rögtön magához hívatá Váradról Frater Györgyöt Budára, kivel, midőn udvarában megjelent, felolvastatá a szultán levelét, mire a ravasz kincstárnok röviden csak ennyit válaszolt: «Ime felséged nem hitt nekem». A kihallgatás tartama alatt reá vette urát, hogy a szultán rendeletének eleget tegyen, s hadaival indúljon meg a vajda ellen.

Csakhamar eljutott Zápolya készülődésének híre Mayládhoz is, s midőn értesült Szulejmán levelének tartalmáról, a megütközés ily fájdalmas szavakban tört ki kebeléből: «Istenem, én istenem, ez méltatlanság, ez ármánykodás! Legyen isten akarata szerint, legyen törvény szerint, ha

bűnös vagyok, ő fölsége keze öljön meg, minden ostromlás nélkül.»[1]

Frater Györgynek azonban épen nem volt szándéka törvényes eljárás útján végezni a vajdával, abba bele nem egyezett, s rávette János királyt, hogy ostromot rendeljen. A vajda látván, hogy a gyanúsítást törvényes úton el nem háríthatja: augustus 15-én vissza vonult Fogaras várába és elzárkózott. Erre János király az ostromot megkezdeté.[2]

A közben míg Erdély két főemberének egymás elleni torzsalkodása, gyűlölete küzdtérre vezette az ész, az ármány, a találékonyság minden fegyverét, hogy egymástól a hatalmat elragadják, egymást megbuktassák : Laszky, Ferdinánd követe, Konstantinápolyból nem igen kedvező sikerekkel tért vissza, s nem volt képes Szulejmannál Ferdinánd mellett rokonszenvet ébreszteni, bár ha János királyt is még mindig fenyegeté a szultán haragja, mert sem a Csicsó várában fogva tartott Péter moldvai vajdát ki nem adta még, sem pedig az adót a fényes portára meg nem küldötte. Hogy tehát a szultán boszankodását Zápolya lecsillapítsa, elhatároztatott a moldvai vajda kiadása, és egy 200,000 arany értékű ajándék elküldése, mit maga Frater György vala a portára viendő. Gyakran sürgeté János király kincstartóját megbízását végre hajtani, de hiába, ez mindannyiszor elhalasztá elutazását, s noha akkor még az erdélyi lázadás csak a liga-kötések első fokán állott, a követséget magától folyton elodázta, majd betegség, majd más egyéb ürügyek palástja alatt.[3] Frater György vonakodásának, működési színterét el nem hagyni, három főoka volt. Hatalmát, állását féltette, ha távolléte alatt János király az élők

1 Szerémy: i. m. 350. l.

2 Szerémy: u. o. 351. l.; Severiny: Conspectus hist. Hungar. 1778. kiadás, II. rész, 189. l.

3 Fessler: i. m. VI. köt. 546. l.; Engel: i. m. IV. köt. 66. l.; Horváth Mih.: i. m. III. köt. 118. l.; Szalay: i. m. IV. köt. 191. l.; Fraknói Vilmos: Magy. orsz. gyűlési emlékek, II. köt. 149 l.

sorából kidőlne, mert tudta, hogy az erdélyi előkelők nem szívelhetik. Másik oka a halasztgatásnak a Szulejmán nevében koholt levél, a szultán pecsétjének hamisítása volt.* A harmadik igen nyomós, személyes ok abban sarkallott, hogy attól tartott, hogy távozása esetén Maylád fölül kerekedik. Sejté, hogy János király a konstantinápolyi követséggel azért bízta meg, hogy távolléte alatt tőle szabadúljon és vagyonát lefoglaltassa. Az iránta való idegenkedésnek eléggé érthető jelét is adta Zápolya, midőn beteg ágyánál meglátogatván, őt ingerülten elutasítá magától.**

Frater György rábeszélése után Zápolyának nem állott többé hatalmában szándékát a vajda elleni hadjáratra nézve megváltoztatni, s bárha betegeskedett, elhagyta nejét, s Budáról hadaival Erdélybe indúlt. Itt az 1540-ik év elején a lázongás elemeit olyan hullámzásban találta: melynek nemzeti iránya, a villongó királyok mellőzésével, a török uralomtól való szabadulási vágyban, a haza végromlásának megelőzésében, de kivált Erdély separatiójának előkészítésében nyilvánult. Végre is e nemes czél, az egyéni nagyravágyás, a hatalom-hajhászás hazafiatlan kicsinyes indokából, személyes pártütéssé fajúlt, s jellegénél fogva, a mozgalom élére állott vajda neve után Maylád-féle összeesküvésnek kereszteltetett már akkor is, midőn az általános mozgalom, a két haza határa között ez elnevezésre jogosúltsággal nem bírt. Nem bírt pedig azzal, sem az abban résztvett egyéniségek révén, sem pedig irányánál fogva, mely mint országos mozgalom, a hatalmaskodás, a polgári jogok eltiprása, a jogtalanságok megszüntetése, a török járomnak széttörése ellen, a belső állapotok javítása czéljából indúlt meg, terjedett Ferdinánd és Zápolya hívei között, Magyar- és Erdélyországban egyaránt.

Nem volt az Maylád István pártütése Zápolya ellen a

* Szerémy: i. m. 351. l.

** Katona: i. m. xx. köt. 1364. l.; Szalay: Adalékok a magy. nemzet történetéhez. 166—167, 186. ll.

kitörés elején, nem a magán ambitiónak kielégítése, hiszen be voltak abba avatva, részt vettek abban a magyarországi urak közül pártkülönbség nélkül számosan, titkos egyetértésben állottak a vajdával Thurzó Elek, Laszky Jeromos, Hoffmann János, Fels Lénárd és mások.[1] De a ligák keletkezésének végczélját sem a Ferdinánd- sem a János-pártiak fel nem ismerték. Ferdinánd szította a lázadást,[2] mert abból Zápolya ellen hasznot húzni vélt; Zápolya elfojtani igyekezett, mert azt Ferdinánd ügyében keletkezettnek hitte.[3] Nem az ellenkirályok egyikének a másik javára való megbuktatása volt a czél, mely a mozgalom eszméjét táplálta, s melynél fogva az viszhangra talált; hanem azon törekvés, melylyel Ferdinándtól és Zápolyától is szabadúlni kívántak. Csak a helyzet sajátsága idézte elő, hogy a liga élére a vajda állíttatott, mint Erdély leghatalmasabb embere, eszközül Ferdinánd által Zápolya ellen, s Erdély szemeltetett ki küzdteréül a separatió előjátékának. De midőn az önálló fejedelemség eszméje a liga által idő előtt elárúltatott, lett hűtelen a vajda az országos czélzatokhoz, a szövetkezést pártütéssé bélyegezte, s megkisértette azt állása, hatalma, népszerűsége segélyével személyes hiúságának ápolására kiaknázni, mit a siker reményével még akkor sem tehet vala, ha terve kivitelében Zápolya halála előtt és után, a nemesség és a székelyek bátorítják és segélyüket megígérik.[4]

Még alig hangzottak el Zápolya János nászünnepélyének zenehangjai: az elégedetlenség, a forrongás elemei lassanként alakot kezdének ölteni. Maylád István az elégedetlenek élére állván,[5] a szövetkezést gyors elszántsággal,

1 Horváth Mih.: i. m. III. k. 123. l.

2 Mindszenti Gábor naplója, 7. l.; Engel: i. m. IV. köt. 66. l.; Horváth Mih.: i. m. III. k. 123. l.

3 Paulus Jovius; i. m. 428. l.; Brutus Mih.: i. m. 29. l.; Istvánffy: i. m. 147. l.; Katona: id. munka XX. köt. 1225. l.

4 Eder: Simigianus, I. köt. 208. l. 7. jegyz.

5 Toppeltinus: Origines et occasus Trans. 183. l.

s a vérében pezsgő erélylyel szervezé. Ismervén a társadalom tényező egyéneinek gyengéit, jellemét, azokhoz alkalmazá eszközeit is, hogy a liga részére megnyerje és biztosítsa tevékenységüket. Így Harinay Farkasnak visszaadá doboka- és kolozsmegyei birtokait, s ezen fölül még Idát is átengedé neki.[1] Másokban ismét az elviselhetetlen adó zsarolása miatti elégedetlenséget szította, megfoghatóvá tette előttük az előnyöket, ha a vajdák által a törökkel szerződnek, így a békét olcsóbban vásárolhatván meg, mint idáig. Frater György nagyszámú elleneinél aristocratikus eszmékkel hatott; ismét másoknál félelmet gerjesztett Ferdinánd törekvései ellen, ki Zápolya halála esetén az országot elfoglalandó vala; s nemzeti kormánynyal biztatá híveit, ha szövetkeznek véle.

A szövetségesek száma egyre szaporodott, az elégületlenség nőttön nőtt, s a kitörendő lázadás az 1539-iki december 21-én szilárd alakot és alapot nyert a kötelező oklevelek aláirása által Almáson,[2] Görgényben[3] és Szent-Gálon.[5] Ezen szövetségleveleket, az akkorbeli sokfelé szerkesztett frigy, dacz és védszövetségi iratoktól lényegesen csak a második pont különbözteti meg, mint a melynek politikai iránya félreismerhetlenül leköti az aláírókat a fejedelem halála esetén csak közös akarattal választani uralkodót.

A liga főemberei az összeesküvés vezetői, mint a kik az ismert kötleveleket aláírták: Maylád István, Balassi Imre, Kendy Ferencz, Kornis Miklós, Andrássy Márton, Geréb Péter, Sándor Mihály, Lázár Imre, Nyujthódy Gergely, Bánffy László, Miklós Gáspár, Kendy Mihály és Antal, Wárfalwy Jakab és János, Almádi Bálint, Kozárwáry László, Bánffy Bernáld, Lázár János, Mihályffy Tamás, Bernáld

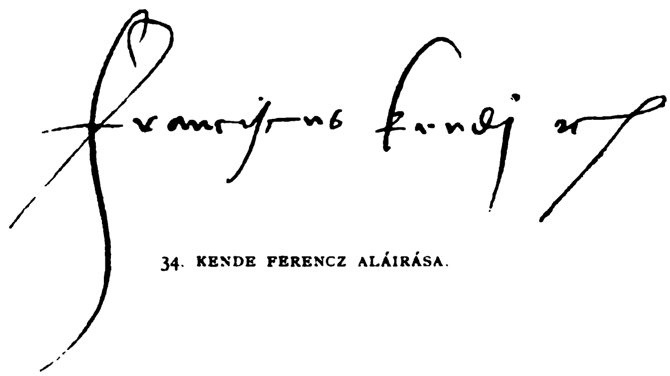
1 Orsz. Ltár. Gyulafejérvári osztály. Div. Cott. cista 2. Fasc. 2. nro. 46.

2 Nemzeti Társalkodó, 1836. II. köt. 299. l.

3 Történelmi Tár, 1878. 184. l.

4 Gyulafejérvári levéltár. Extraordin. Cc. nro. 9.

Balázs, Potak Boldizsár, Janthaffy Lázár és Miklós voltak. A titokban keletkezett, és titokban tartandó szövetkezet, a miről annyi embernek tudomása volt, csakhamar a nyílt titkok sorsára kerűlt, s alakúlásának első kezdetén a liga egyik tagja, Andrássy Menyhért* által elárúltatott. Midőn a szövetkezet elárúlását, mely akkor még nem bírt

34. KENDE FERENCZ ALÁIRÁSA.

lázadás jellegével,** a hír gyors szárnyakon röpítette az ország minden tája felé, az összeesküvők egyrésze megfélemlett, a vajdát társai közűl sokan elhagyták; s a mint a széthuzó elemek kiváltak a ligából: a mozgalom országos jellegét veszíteni kezdé, pártütéssé fajúlt. A vajdának nem volt már visszavonulási hídja, a Ferdinándhoz való szegődéssel nem leplezhette tervét, a forrongást saját ambitiójának eszközévé aljasítá.

Ily körűlmények között Maylád István, most már saját ügyének apostola azon ösvényre lépett, melyről letérni véralkata, hiúsága s a Ferdinánd által egyre szított reménység, és ellenségeinek gúnyja nem engedte; s a mely út egy jobb sorsra érdemes hős tragédiáját írta elő számára.

A pártütés első jelensége a vajdánál a fejedelmi jog bitorlásában nyilatkozott. Számba véve az elárúlás körül-

* Mindszenti Gábor naplója, 9. l., Gyulafejérvári ltár cista 1. fasc. v. nro. 38.

** Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési eml. 1. köt. 2. l.

ményeit, Konstantinápolyba saját maga nevében követeket küldött oly utasítással, hogy ígérjenek Szulejmánnak 12,000 darab arany évi adót hűbér fejében, ha Zápolya János helyett őt támogatván, Erdély fejedelmévé teszi.[1] Demeter testvérét pedig ugyanakkor a szomszéd oláh vajdához küldé az általa nyujtandó katonai segély iránt alkudozni.[2] A messzeható terv: Erdélyt Zápolya kezéről elütni, magát a fejedelmi székbe ültetni, teljes kudarczot vallott a portán. Szulejmán visszautasítá ajánlatát[3] s Lufti bég nagyvezér által a fejedelem iránt alattvalói kötelességére figyelmeztetvén, tudtára adta: hogy a vajdák királyuknak engedelmességgel tartoznak, s a porta kívánalmainak János király is eleget tehet. Az oláhországi vajda pedig a katonai segély iránti alkudozásokban követűl küldött bátyját, Demetert, foglyul visszatartotta.[4]

A vallott kudarcz csak fokozta a vajda tevékenységét. A politikai cselszövények hinárjában még csak egy szál volt, melyhez elárúlt terveit kötözheté, hogy annak segélyével kibontakozva a viszás helyzetből, önző terveit keresztűl vihesse. Ezen szál ismét Ferdinánd felé vezette őt, melynek követésében nem csekély befolyással volt reá sógora Nádasdy Tamás, a ki különben is nagy érdemeket szerzett Ferdinándnál az által, hogy daczára a nagyváradi békekötésnek, Zápolya híveit folyton Ferdinánd részére édesgeté. Nádasdy Tamás nemcsak a vajda személyét befolyásolta kényes helyzetében Ferdinándhoz hajlítván; de azon is működött, hogy Maylád István alattomban az erdélyieket Ferdinánd pártjára vezesse.[5] Ilyen befolyás alatt állva a vajda 1540-ben, felajánlotta Ferdinándnak Zápolya ellenében teendő szolgálatait követei által, ígérvén, hogy

1 JOVIUS PAULUS: i. m. 427. l.; BRUTUS MIH.: i. m. IX. könyv, 28. l.

2 HORVÁTH MIH.: i. m. III. k. 124. l.

3 JOVIUS PAULUS: i. m. u. o. EDER: Simigianus, i. m. 177. l.

4 HATVANI MIH.: i. m. II. köt. 84. l.

5 EDER: Simigianus, i. m. 177. l.

ha neki János napig 13,000 harczost küld: Erdélyt kezére keríti, s egyszersmind biztos kilátásba helyezi egész Magyarország meghódolását.[1] Az ajánlat nem volt megvetendő Ferdinándra nézve, de sőt kívánatosnak mutatkozott, mert Nádasdy reményt táplált, hogy a vajda befolyása által a szász székeket megnyerheti.[2] Nem is mulasztá el Ferdinánd az ajánlatot elfogadni, s Mayládot a kívánt katonai segély felől biztosítani,[3] bár ígéreteinél nyomatékosabb biztosíték volt főembereinek titkos támogatása, melylyel a vajdák czélzatait elősegítették.

Maylád István és gyenge vajda társa, Balassa Imre, kitűzték a zendülés zászlaját. Ekkor már annak nem volt egyedüli czélja Zápolyát megbuktatni, Erdélynek Ferdinándhoz hajlításával, hanem a frigylevelek értelmében előtérbe lépett a vajda személyes ambitiójának esetleges megvalósítása: fejedelemmé választatni magát mint olyat, a ki arra legtöbb kilátással bírt, s azt vagy a törökök segélyével, vagy pedig a nélkül is keresztűl vinni. Maylád Zápolya irányában még akkor is az ártatlan szerepét játszotta, s fondorlatai élét Frater György ellen irányzottnak tűnteté fel.[4]

Ama jogos bizalmatlanságot, melylyel Zápolya a vajda iránt viseltetett, mindamellett hogy a vajda terveit a fejedelem tudtára hozták, élénken szítani kellett, s ezt a kincstartó nem is mulasztá el, míg végre elhatározá a fejedelem a pártütés leverése czéljából hadait személyesen Erdélybe vinni a vajdák factiója ellen.[5] Mielőtt azonban Maylád vajda hírűl vette volna tervei elárúlását, s még mielőtt a fejedelem ellene indúlt volna, tekintélye, befolyása és népszerűsége által Erdély nagy részét magához hajlította, s tömegesen követték zászlaját. Látva ez irány-

1 HORVÁTH MIH. i. m. III. köt. 124. l.
2 EDER: Simigianus, 177. l.
3 HORVÁTH MIH. u. o.
4 SZILÁGYI S. i. m. 4. l.
5 PAULUS JOVIUS: i. m. XXXIX. könyv 427. l.; EDER: i. m. I. köt. 177. l.

ban kifejtett tevékenységének sikereit, látva a Frater György ellen felzaklatott lázadók tömege mennyire növeli táborát, elbizakodottá tette a liga czéljainak elérhetésében, s mintegy biztosítottnak hitte a várt eredményt, mit a portával és Ferdinánddal megkezdett alkudozásokhoz fűzött. Tervei keresztül vitelére az erdélyi három nemzetnek 1540 martius 9-dikén Marosvásárhelyre országos gyűlést hirdetett.[1] Párthíveinek véleményét, kedélyét a gyűlés leendő irányára nézve kitartó szorgalommal előkészíté s már-már azon a ponton állott, hogy az országgyűlésen megjelenendő rendek által államcsíny útján magát fejedelemmé választassa: mikor Bethlen Farkas, erdélyi főkapitány, a gyűlés czélját elárulta.[2] Terve nem sikerült, mert a Marosvásárhelyen nagy számban összegyűlt rendek hangulatát Bethlen Farkas leleplezései megváltoztatták, s ez a körülmény természetesen visszatetszést szült. Látva tehát, hogy szándékát az országgyűlésen keresztül nem viheti, hogy a kudarczot elkerülje, a gyűlésen nem jelent meg;[3] a gyűlésnek bizalmas emberei által egészen más irányt adott s a tanácskozást a sérelmek orvoslására terelte, hogy ez által a fejedelmet czélzatai iránt tévedésbe ejtse. A gyűlés gyorsan végzett, eredménye az lett, hogy a három nemzet a fejedelemhez követeket küldött sérelmei tárgyában, s avval a tanácskozás egész csendben feloszlott.

Nem volt oly kinálkozó alkalom, melyet a vajda és a kincstartó meg ne ragadtak volna, hogy egymás iránti ellenséges indulatuknak kifejezést ne adjanak: az egyik párthíveinél, a másik a fejedelemnél. Ez úttal is a marosvásárhelyi gyűlésből Zápolya Jánoshoz menesztett küldöttségnek Maylád István adta meg az utasítást, legalább az ő

1 VERANCHICH: i. m. VI. köt. 75. l.: FESSLER: i. m. VI. köt. 578. l.; KATONA: i. m. XX. köt. 1338. l.

2 Mindszenti Gábor naplója, 13. l.; PRAY: Hist. R. Hung. III. köt. 59. l.

3 Gerendy Miklós levele Ferdinándhoz, a bécsi cs. és kir. államlevélt.

czélzataira kell ismernünk ama határozott kijelentésben, hogy Frater György Erdélyből eltávolíttassék;[1] míg ellenben a betegeskedő Zápolyának azon elhatározása, hogy fiatal nejét Budán hagyva, hadaival Erdélybe indúl a vajdákat megfenyíteni, s a követségnek adott azon üzenete, hogy a választ majd maga viszi el: a kincstartó bosszújának műve vala. Frater György ekkor már nagyon felingerlé a fejedelem kedélyét a vajda ellen, s midőn útra készülne, haragra gyuladva mondá környezetének «vajda uramék szablyával várnak reánk, azért mü is üres oldallal neki nem indúlhatunk; de kössétek te kegyelmetek azon szablyámat fel, kivel paraszt Dózsa ellen hajdan hadakoztunk, mert nem érdemel ennél többet Mayláď uram hitván feje».[2]

Zápolya János készülődése, s a marosvásárhelyi gyűlés által kiküldött követség előtt tett nyilatkozata a vajdát most már nyílt ellenszegülésre bírta. A fejedelem ugyan is az erdélyi rendeknek ápril 14-én Tordára gyűlést hirdetett, s arra Mayláď István és Balassa Imre vajdákat megidézteté. Mayláď a megidézésben személyes szabadságának veszélyeztetését látván, az engedelmességet megtagadta, a fejedelem idéző parancsát figyelmen kívűl hagyván, a gyűlésen nem jelent meg.[3] Számot vetve a beállott körűlményekkel, s az eshetőségekkel, melyek a fejedelem rendeletének sértő megvetéséből eredhettek: családjával Erdélynek ez időben legerősebb várába,[4] Fogarasba sietett. Balassa Imre vajda társát megszállta a bűnbánat, könnyezve Zápolya lábaihoz borúlván, bocsánatért esdeklett. Elhagyták a vajdát többi társai is; de ő cserben hagyatva környezői által, daczára tervei elárúlásának, még mindig bízott magyar-

1 Bécsi cs. és kir. államlevélt. egykorú másolat.

2 Erdélyorsz. történelmi tára, I. köt. 10. l.

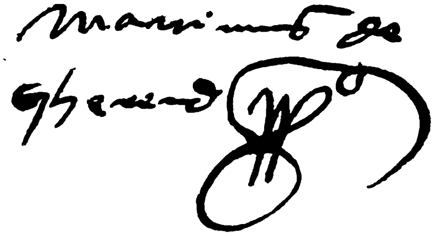
3 Mindszenti Gábor i. m. 14. l.

4 U. a. u. o. Paulus Jovius, i. m. 428. l.; Veranchich: i. m. VI. köt. 105. l.; Toppeltinus: i. m. III. köt. 183. l.; Brutus J. Mih.: i. m. III. köt. 31. l. Katona: i. m. XX. köt. 1356. l.

országi barátaiban, bízott önmagában, népszerűsége hatalmában. Követve harczias lelkületének sugalmait, a daczolás bizonytalan sikerében találta vigaszát, s mintsem hogy a megadás kétes eredménye által koczkáztassa életét a fejedelem felbőszült haragjával szemben: a rendelkezésére állott eszközökkel jól fölszerelt Fogaras várában elsánczolta magát. Míg Maylád Fogarasban védelméről gondoskodott, ez alatt a fejedelem Tordára érkezvén, a gyűlésen földerítette az ő és társai összeesküvésének czéljait. A fejedelem ezen beszédének minden sorából kitünt hatalmas ministerének, Frater Györgynek, gyűlölete a vajda ellen. Kendy Ferencz és Balassa Imre gyáva mentegetődzéssel tisztára mosandók magokat, a pártütés főben járó bűnét teljesen Maylädra hárították.* Zápolya Jánosnak a tordai gyűlésen tartott beszéde a Frater György által kívánt eredményt szülte: a pártütő vajdát főbenjáró bűnben elmarasztalva, javait elkobozni rendelte, őt magát halálra ítélték, s elvégeztetett, hogy a Fogaras várába elzárkózott pártütő ostrom alá vétessék. Az ostromlással Török Bálint bízatott meg. Fogarasnak természetes és mesterségesen készült erőssége, védelmi fölszerelése, bástyafalainak szilárdsága sejteni engedé a vívás sikertelenségét; de máskülönben is Török Bálint, az ostrom vezére, régi fegyvertársa levén a vajdának, nehéz szívvel látott Fogaras ostromához, lanyhán vitte dolgait, s mindenképen azon igyekezett, hogy kedvező körülmények között megadásra bírja. A fejedelem nevében teljes bántatlanságot igért neki és cserébe Fogarasért Galád várát is felajánlotta. Maylád azonban nem hajlott meg Török Bálint ajánlatára, az ostrom ellen hősies elszántsággal védelmezte Fogarast, s a békéltető kísérleteket túlkövetelésekkel akadályozá. Kívánta Becsét és Becskereket, Balassa- és Gerendy Mártontól elfoglalt jószágok

* BRUTUS J. MIH. i. m. III. köt. 32.

visszaadását,[1] s evvel Török Bálint törekvéseit meghiúsítá, a ki különben is csak kénytelen kelletlen fogott az ostromzároláshoz, s a vett fejedelmi parancs után, a mint Fogaras előtt megjelent, kinyilatkoztatá a fejedelemnek, hogy ő régi barátja ellen nem harczolhat.[2]

35. GERENDY MÁRTON ALÁIRÁSA.

A mint ellent állott a vajda Zápolya idéző parancsának, s daczára a három napra kiállított mentelmi levélnek nem ment Tordára,[3] úgy ellentállott az ostromnak is, a kibékítési kísérleteknek is: mert bízott Fogaras erős falaiban, hajthatatlansága a megalázást kizárta, és kiváltképen azért volt kitartó védelmében, mert még mindig remélhette magyarországi barátaitól és Ferdinándtól a segélyt, hogy az ostromzár alól fölmentsék.

VII.

Budáról János király már betegen indúlt hadaival Erdélybe a vajdák megfenyítésére. A tordai gyűlésről Gyulafejérvárra ment udvarával, hol junius elején betegsége mindig nagyobb súlylyal nehezedett vállaira. A szélhűdés, mely őt még májusban érte, aggasztó jelenségeket tüntetett föl a király lankadó erejében, s rosszabbra fordúlván baja, orvosai tanácsára julius 10-én átköltözött Szászsebesre; de az utazás fáradalma még inkább növelte beteges állapotát. Zápolya János megbarátkozott a halál gondolatával, s midőn hű emberei körében végintézkedéseiről tanácskoznék, az elalvó életláng benne még egyszer örömfényre lobbant,

1 KATONA: i. m. XX. köt. 1362. l.; VERANCHICH: i. m. VI. köt. 106. l.

2 SZALAY: i. m. IV. köt. 192. l.

3 FRAKNÓI: i. m. II. köt. 156. l.

a mint hírül hozták neki Budáról, hogy neje egy fiúgyermeknek adott életet; de már csak nehány rövid napig élvezheté az apai örömöket. Fiának és nejének gyámjául Frater Györgyöt és Petrovich Pétert kinevezvén, kilencz napi haláltusa után, julius 22-én az örök létbe átszenderült.

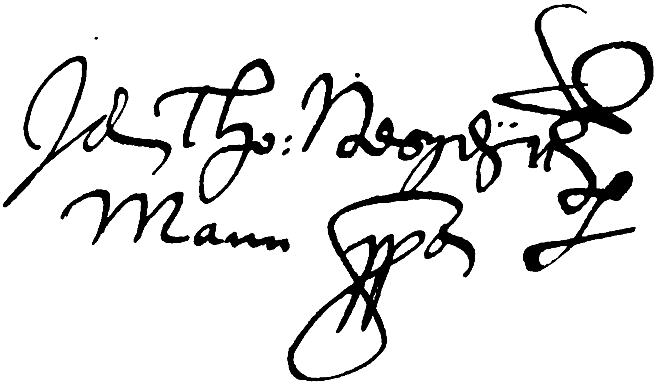
Frater György hatalma és befolyása a közügyek vezetésére, az elhalt János király rendelkezése által még inkább növekedvén, a vajdára nézve veszélyesebbé vált, mit rövid időn éreznie kellett ugyan, de az már csak nehezíté, s nem változtathatá meg Maylád fondorlatai további menetét.

A kincstartó tapasztalván ugyan is Török Bálint erélytelenségét Fogaras ostromzárolásánál, ezt a vár nyomatékosabb vívására utasította. Intézkedett egyszersmind, hogy Maylád István Fogaras várából kint levő többi társaival ne közlekedhessék, de mindenek fölött úgy rendelkezett, hogy Zápolya halálát legalább egyhamar a vajda meg ne tudja. A mindenható minister ezen szigorú rendszabályok alkalmazásával már elkésett: Török Bálintnak elébbeni hiányos zárolása alkalmat nyujtott a vajdának, barátaival az érintkezést fentartani, s az összeköttetést Ferdinánddal és magyarországi barátaival ápolni.

Minő terjedelemmel bírt a neve alatt szított pártütés, s mik voltak a vajda nagyralátó czéljai, ezt kezdetben saját érdektársai sem tudták. Szétágazott az a Királyhágón innen és túl az ország minden részében, s kiváltképen nyilvánúlt azon méltatlankodásban, melylyel a vajdának Fogarasban lett ostromzárolását fogadták, s őt még Zápolya János életében az alól fölmenteni iparkodtak. Ezen körülmény utalta Mayládot az ostrom ellen való kitartásra; ezen felül jogosan táplálhatta reményét Ferdinánd segélyezésében, minthogy erre nézve Nádasdy Tamás által néki határozott ígéretet tett.* Magyarországi bará-

* TOPPELTINUS: i. m. 183. l.

tai Ferdinándot folytonosan nógatták az ígért segély elküldésére; ígéreteit újabbi igéretekkel megtoldotta ugyan, de semmiben sem foganatosítá biztató szavait. S midőn az országtól távol tartózkodott, a vajda társai Anna királynéhoz is fordúltak,[1] s ez, Mayládnak azon jelentése után,

36. NÁDASDY TAMÁS ALÁIRÁSA.

melyet a marosvásárhelyi és tordai gyűlésről írt,[2] Erdődy Mihályt János királyhoz küldé levelével, melyben felszólítja a fejedelmet, hogy a vajdákat hagyja nyugton; mert ő — írja a királyné — Mayládnak magyarországi barátait, kik segélycsapatokkal az ostrom alól fölmenteni akarják, nem lesz képes szándékaiktól visszatartani. Scepper, a ki ugyanakkor Erdélyben volt, Erdődy Mihálytól csakugyan megtudta, hogy a mozgalom a Királyhágón innen nagy hullámokat ver; Perényi s mások zokon veszik Zápolyától Fogaras vívatását, s ez nagy elégedetlenséget szülvén, elhatározták, az ostromlást tovább közönyösen nem nézni. Széltében, hosszában elterjedt a hír Erdélyben Balassa Zsigmond készülődéseiről is, ki összes birtokait eladta volna, hogy a vajda felszabadítására hadakat gyűjthessen.[3] Ezen

1 VERANCHICH: i. m. VI. köt. 140. l. HATVANI M.: i. m. II. köt. 82. l.
2 FRAKNÓI VILM.: i. m. II. köt. 156. l.
3 VERANCHICH: i. m. VI. köt. 159. l.; KATONA: i. m. XX. köt. 1418. l.; SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. I. köt. 4. l.

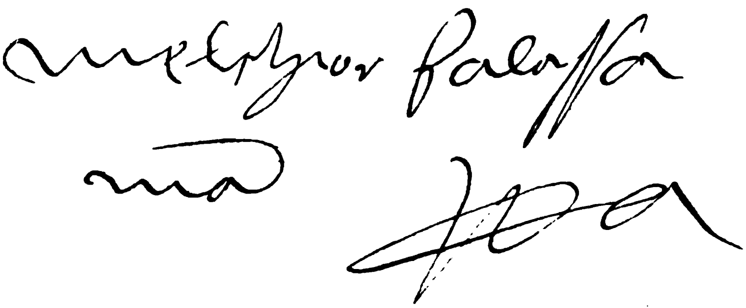
állapotok Frater Györgyöt és kormánytársait János király halála után oda terelték, hogy Mayládot a cselekvés színteréről lehetőleg leszorítsák; vagy pedig a legszélsőbb engedmények árán Izabella, az özvegy királyné, és fia János Zsigmond részére megnyerjék. A vajda megnyerésének indoka nem abban sarkallott a csecsemő János Zsigmond gyámjánál, hogy benne talán támaszt nyerjen a kisded igényeinek érvényesítésében, mert ez esetben a vajdának ismét oly szerepkört kell vala betöltenie, a mely a kincstartónak sok tekintetben kényelmetlen leendett, s a kormányzás hatalmát meg kellett volna osztania esküdt ellenségével; hanem azon vezérelvet követte, hogy a vajda lekenyerezésével meggátolja Ferdinánd törekvéseit, s megfoszsza őt legerősebb támaszától.

A kincstartó ez alkalommal is össze tudta kötni az állami kormányzás és János Zsigmond érdekeit a magánérdekeinek hozandó áldozattal, midőn egy csapással Mayládot kiegyeztetni, de egyúttal sújtani is megkisérlette. Kiküldötte Telegdy Mihályt Mayláddal alkudozni, de a megbízatás vajmi balúl ütött ki, mert Telegdy alig hogy a vajdával érintkezésbe lépett, végképen átpártolt hozzá; Frater Györgynek tehát nem maradt más hátra, mint Fogarast tovább is ostromzár alatt tartani. Volt azonban még egy más módja is a ministernek Maylád ellentállását megtörni. Ez abban állott, hogy társait és barátait tőle elidegenítse, és befolyása alól lehetőleg kivonja. Tudta pedig Frater György, hogy Maylád Radul havas alföldi vajdában igen bízik, s barátságban élnek egymással, legelsőben is ezen viszony megszakításán dolgozott, s ígéretet tétetett Radulnak, ha a vajda ellen őt kellően segélyezi, és János Zsigmond érdekeit védelmezendi, Borbereket és Vinczet neki visszaadja.* E mellett a minister elhatározta Szulejmántól segédcsapatokat kérni.**

* KOVACHICH: Script. min. I. köt. 59. l.; HORVÁTH MIH.: i. m. III. köt. 131. l.

** KOVACHICH: i. m. I. köt. 55. l.; VERANCHICH: i. m. VI. köt. 118. l.

Mindez azonban, nem vezetett czélhoz. A mint sikertelen maradt az alkudozás,[1] úgy hiúsúlt meg Fogaras ostromlása is. Mert míg a vajda az ostromzár alatt párthíveket szerzett Ferdinándnak, azon közben a magyarországi urak egri tanácskozásukban, a többek között Perényi, Frangepán, Bebek Ferencz, Balassa Zsigmond és Menyhért

37. BALASSA MENYHÉRT ALÁIRÁSA.

határozottan kívánták Fogaras ostromának azonnali beszüntetését,[2] ehhez járúlván még Perényi hadkészűlete a vajda felszabadítátára.[3] Aztán midőn Frater György tanácsosai látván a vészes felhőt, mely Erdély felé vonúlt, oda nyilatkoztak, hogy a további ostrommal föl kell hagyni,[4] nem maradt egyéb választás, mint a hadművelet beszüntetése. Fogaras elől az ostromló sereget a kincstartó elparancsolta.[5] Mayládi ismét szabaddá lett. Frater György János király holt tetemeivel Magyarországba jövén, az erdélyi ügyek vezetését Bornemissza Boldizsár főkapitányra bízta.[6]

A vajda kitartó daczolása, a magyar urak hangulata Mayláđ mellett, Ferdinánd párthíveinek növekedő tevékenysége veszélyeztetni kezdé az özvegy Izabella és fia érdekeit. Ezen körülmény a kormányzót és társait azon határozott

1 VERANCHICH: u. o. 135. l.

2 KATONA: i. m. XX. köt. 1401. l.

3 HORVÁTH M.: u. o.; VERANCHICH: u. o. 140. l.

4 U. a. u. o.

5 U. a. u. o. 138. l.; SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. I. köt. 8. l.

6 VERANCHICH: i. m. VI. köt. 123. l.; HORVÁTH MIH.: i. m. III. köt. 132. l.

lépésre sarkalta, hogy a fényes portára menendő követség minden halogatás nélkül azonnal útra keljen. Verbőczy István és Eszéki János pécsi püspök el is indulának a kincstartó azon külön utasításával, hogy a porta iránti elhanyagolt kötelességek késedelmes teljesítését a szultán előtt Mayláđ Istvánra hárítsák, kinek pártütő lázadása miatt János királynak minden más gondját félre kellett tennie.* Mintegy ösztönszerűleg érezé a vajda, hogy Frater György most sem szalasztja el az alkalmat a fényes portán ellene vádaskodni, okulva tehát terveinek annyiszor történt meghiúsulásán, titokban szintén követeket küldött Szulejmánhoz, a kincstartó ármányát és működését szemmel tartandók. Követei által Szulejmánnál kétségbe vonta, hogy János király özvegyének törvényes szülött fiúgyermeke volna. Előadatá a nagyúrnak, a végtelen üldöztetést, mit a kincstartótól szenvednie kell azért, mert Erdélyt a szultán hűségében megtartani igyekezik, kéri végre, adná neki az országot, biztosítván, hogy kevés vártatva egész Magyarországot hatalma alá vezetendi.**

Az ostromló hadak alig távozának Fogaras alól, a fellélekzett vajda kettőzött tevékenységgel lépett a küzdhomokra, s nem adta fel a reményt, hogy a diadal koszorúját homloka köré fűzi. De ezt csak egy úton, a Ferdinándhoz való pártolás útján érhette el. Ennek indító oka ha egyrészt abban állott is, hogy az özvegy Izabella és János Zsigmond körében ambitiójának megfelelő szerepkörre nem találhatott, s arra már múltja sem jogosíthatá fel; másrészt és kiváltképen az indította, hogy Frater György és ő egymás mellett sehogy sem férhetének meg. Erre utalta őt különben az is, hogy sajátképen Zápolyának híve soha sem volt. Izabella körében a lehetőség látszata is hiányzott tervei kivihetőségének; míg ellenben Ferdinándhoz

* KOVACHICH: i. m. I. köt. 54. l. 188. l.; VERANCHICH: i. m. VI. köt. 151.

** BETHLEN FARKAS: i. m. III köt. és 156. ll.

való hajlamai feljogosíthatták szilárdabb talajt keresni czélzatainak. Ehhez járúlt még Nádasdy Tamáshoz való viszonya, a mely összeköttetéssel kétszínű politikáját eddig is takargatta.

A mély gondolkozás, az érett fontolgatás higgadtságágával ismeré fel Maylád a helyzet nyújtotta viszonyokat. Ő még mindig befolyásolta az erdélyi három nemzetet,

38. BRANYICSKA, MARTINUZZI LAKHELYE.

népszerűségével, ékesszólási tehetségével bele vonta azokat működése hálójába, s e czélból saját érdekeit a közérdekkel összekötve, actióját az országgyűlés szinterére tette át. Ez azonban nem csekély feladat volt, mert habár az akkori állami és társadalmi viszonyok között a pártszerzésre az önző czélok kivitelében a legsikeresebb eszköz az országos vagy a részgyűlés volt, ott az actiónak csak a formája adatott meg, lényegét azonban az országgyűlésen kívül kellett mintegy előteremteni, a mit pedig csak határozott tehetséggel, befolyásos állással, népszerűséggel és gaz-

dagsággal volt elérhető. Maylád e tekintetben birt személyes tulajdonságokkal, ezenfölül tudta Frater György iránt az ellenséges indúlatot szítani, Balassa Imre vajda társában pedig oly bábbal rendelkezett, kivel nem volt nehéz országgyűléseket tartani, ott a hol, s akkor, a mikor neki tetszett, mert az országgyűlés összehívási jogát immár a vajdák gyakorolták. Az országgyűlések jogos hatásköre Erdélyben nem vala nagy, de a leírt politikai viszonyok között azok souverain ogokat kezdének gyakorolni, kiterjesztetvén hatáskörüket az adó- s katona-kivetésre, s a törvényhozásra.[1]

Maylád István előkészítve a talajt, a kedélyeket, az erdélyieknek az 1540-ik évi augustus 29-ére Segesvárra országgyűlést hirdetett.[2] Óvatos föllépésével az országgyűlésen számosan megjelentek nagy részét megnyerte,[3] s jövő működésének szilárdabb alapot óhajtván szerezni, a rendek végzéseit négy irányba terelte: a vajda hatalmi körét tágította, saját állásának törvényes alakot adott, Frater Györgynek és kormánytársának intézkedéseit megsemmisítette, s végre János Zsigmondhoz való hűségének látszatát fentartotta. A segesvári gyűlés intézkedései kedvezők valának a vajda terveinek, mert a többi végzések között a gyűlés Maylád Istvánt és Balassa Imrét országos főkapitányokká választotta,[4] szemben Báthory Boldizsárral, kit Frater György és kormánytársai mindjárt Zápolya János halála után tettek azzá.

Erdély separatiójának előjátéka ezzel be volt fejezve. A segesvári gyűlés oly souverain jogokat gyakorolt, melyek nem alapúltak törvényen, melyek a törvényes állapotokat ignorálták. S habár a vajda a gyűlés intézkedéseit

1 Szilágyi Sándor: i. m. I. köt. 7. l.

2 Bethlen Farkas: i. m. III. köt. 346. l.; Veranchich: i. m. VI. köt. 144. l.; Fessler: i. m. VI. köt. 560. l.; Engel: i. m. IV. köt. 70. l.; Szalay: i. m. IV. köt. 201. l.

3 Veranchich: i. m. VI. köt. 144. l.

4 Bethlen Farkas: i. m. I. köt. 346. l.

saját czéljai érdekében terelte ezen irányba, mégis csak ő volt az, ki a későbbi különválás útjait egyengetve, annak első lökést adott.

A vajda felruházva az országos főkapitányi tiszttel, megjöttnek hitte az időt, hogy Izabella iránt játszott szerepét a maga valóságában mutathassa föl. Társaival és pártjával együtt a segesvári végzéseket csak annyiban tisztelték, a mennyiben az saját személyüket érinté, és tervük kivitelének hatályos nyomatékot adhatott. Amint tehát a segesvári gyűlés eloszlott, legelsőben is a megszavazott hadi erőt követelték be,* s míg társa, Vécset, Almást, Diódot zárolta körül, ő maga Görgényt fogta ostrom alá;** János Zsigmond híveit üldözték, a hadképeseket magukhoz toborzották, Tomory jószágait harácsra bocsátva, hozzáfogtak Erdély meghódoltatásához. A pártütésnek valódi jellege, az előidézett fejetlenség, a törvénytelen állapotok jelenségeiben kezdett kidomborodni, s beállottak a vajda konstantinápolyi követküldésének eredményei, mit Kucsug Bali bég Maylád iránti barátságos hajlamainál fogva nagyban elősegített. Sikerült ugyanis a vajdának követei által Szulejmánnál kétséget ébresztenie az iránt, ha vajjon csakugyan van-e az elhalt

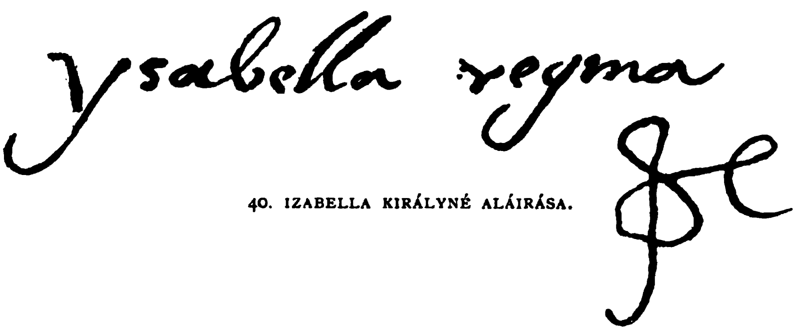
39. AZ ISPOTÁLY TEMPLOM SEGESVÁRTT.

* SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. I. köt. 10. és 42. l. II. okm.

** VERANCHICH: i. m. VI. köt. 147. l.; SZILÁGYI S.: i. m. I. köt. II. l.

Zápolya Jánosnak fiú-örököse?[1] A fényes portán nem adtak ugyan hitelt a vajda szavainak, de a gyanú, melyet támasztott elég volt arra, hogy terveinek előnyöket nyújtson, s bárha ezen előnyöket teljesen nem aknázhatta ki, minthogy pártjának főbb emberei, váraikat elvesztvén,[2] erőben megfogytak; de gyanút keltvén a portán, s ez által időt nyervén, olyan engedményeket biztosított magának, a melyek nagyravágyó terveinek kivitelét a siker reményével kecsegtethették.

Szulejmán ugyanis meggyőződést szerzendő arról, ha vajon az elhalt János király után maradt-e fiú-gyermek?

40. IZABELLA KIRÁLYNÉ ALÁIRÁSA.

Szinán csauzt Erdélybe küldötte, egy másikat pedig Budára az özvegy királynéhoz menesztett.[3] A mint Szinán megérkezett, Maylád azonnal érintkezésbe lépett vele, s megtudván tőle küldetésének czélját, a rendeket nagy sebbel-lobbal 1540-ik évi september 21-én Berethalomra gyűlésre hívta, a porta követét meghallgatandók.[4] Szinán az összegyűlt rendek előtt kijelenté: hogy miután Szulejmán Erdélyt fegyveres erővel meghódítá, az erdélyiek az ő rabszolgái, s nagyúri jogainál fogva az ország kormányzását

1 Veranchich: u. o. 151. l.; Horváth Mih.: i. m. III. köt. 134. l.; Szalay László: i. m. IV. köt. 301. l.

2 Szilágyi S.: u. o. 7, l.

3 Veranchich: i. m. VI. köt. 151. l.; Fessler: i. m. VI. köt. 561. l.; Szilágyi S.: i. m. I. köt. 11. l.

4 Veranchich: i. m. VI. köt. 153. l.; Engel: i. m. IV. köt. 70. l.; Fessler: i. m. VI. köt. 561. l.; Szilágyi S.: i. m. I. köt. 12. l.

Maylád Istvánnak adományozza, s esküszik az élő istenre, őseire, utódaira, a kardra, kenyérre és sóra, hogy az erdélyiek jogait, szabadságait fentartandja. Megparancsolja továbbá az erdélyieknek Maylád István vajdájuknak engedelmeskedni; Maylád Istvánnak pedig meghagyja, hogy a ki a szultán, és az ő parancsait nem fogadná, azt tűzzel-vassal pusztítsa el, s ily esetekben a két oláh vajda és a ruméliai szandzsákbégek segélyére leendenek.*

Vajon Szinánnak eme kijelentésére minő indító okai voltak? ezen igen érdekes történeti kérdés nincsen megoldva. A portától kapott megbízásának felelt-e meg? vagy nem ismerve nyilatkozatainak horderejét, a vajda által vezettetett félre, s meghatalmazásán túlterjeszkedve a lázadókat támogatta; vagy pedig öntudatosan idézett elő olyan állapotokat, a melyek mind Ferdinándra mind Izabellára nézve nyomasztók valának? Az események egybevetése a történetírót a combinátiók tág mezejére vezeti, de a positivitás minden irányban hiányzik. Mi azt hiszszük, hogy Szinán csauz berethalmi nyilatkozata a vajda mesterkedésének, a csauz lekenyerezésének, félrevezetésének következtében történt. Mert Szinán eljárása homlokegyenest ellenkezik az Izabellához Budára küldött csauz nyilatkozatával, a ki a csecsemő János Zsigmond fejére tevén kezét, Szulejmán nevében esküdött, hogy a gyermek lesz Magyarország uralkodója.** Nem lehetetlen azonban, hogy ezen eljárása a portának diplomacziai fogás volt, melylyel Ferdinánd, Izabella és Maylád reményeit féken tartható.

De bármi okból indúlt ki Szinán, Maylådot a szultán nevében Erdély vajdájává, kormányzójává nyilvánítani, a berethalmi gyűlésen jelen volt rendek bámuló meglepetéssel hallgatták; s daczára annak, hogy Kendy Ferencz,

* Veranchich: i. m. vi. köt. 153. l.; Engel: iv. köt. 70. l.; Fessler: i. m. vi. köt. 562. l.

** Fessler: u. o. 563. l.; Szalay: i. m. iv. köt. 301. l.

Mikola László, Gergely Márton hévvel sürgették a rendeket Mayládnak fejedelemmé választását azonnal foganatosítani:[1] a különválás eszméje még nem érett meg annyira, hogy azt a rögtönzés percznyi munkájával keresztül lehetett volna vinni. A rendek nem ismervén Izabella ügyeinek állását Magyarországon, alkudozásokba bocsátkoztak a csauzzal és Mayláddal. Ennek eredménye azon megállapodás, hogy a fejedelem választására nézve csak öt hónap múlva adnak választ a fényes portának.[2] Elhatároztatott továbbá, hogy ezen rendelkezés bejelentésére a csauzzal Vessződy Lázárt küldik a fényes portára, a ki gazdag ajándékokkal volt egyúttal fölszerelendő.[3] A követség megválasztásának czéljából a rendek 1540-ik évi october 18-ik napjára Székelyvásárhelyre kitűzték az országgyűlés megtartását.[4]

A berethalmi gyűlés ezen végzése Mayládra nézve kudarcz volt, s nem sok reménynyel kecsegtette őt a fejedelmi szék elfoglalására. Ezen körűlmény oly térre terelte, melyen czéljának elérését könnyebben vélte kivihetőnek, mint az eddig követett úton. A szalmaszál, melyhez reményét kötötte, a Ferdinánd és Zápolya János között kötött békeszerződés volt. De Maylád hígvelejű vajda társára Balassa Imrére támaszkodva s vele egyetértve, közösen a berethalmi gyűlés után Ferdinándhoz követeket indítottak, attól sereget és ágyúkat kérve, hűséget fogadának neki. Ezen tervnek megnyerték még Gerendy Miklóst, a Ferdinánd által kinevezett erdélyi püspököt, Szalay Jánost és Nádasdy Tamást.[5]

Rosszúl számított Maylád István, midőn Balassa Imrében bízott, mert az, a ki János király ostroma által elveszté

1 Szilágyi S.: i. m. I. köt. 12. l.; Fessler: i. m. VI. köt. 562. l.
2 Engel: i. m. u. o. 70. l.; Szilágyi S.: u. o. 13. l.; Fessler: u. o. 562. l.
3 Szilágyi S.: u. o. Fessler: u. o. 562. l.
4 Szilágyi S.: u. o. 14. és 46. lapon VI. sz. okm.
5 Szilágyi S.: u. o. 14. és 48. l. VIII. okm.

Almást, Létát, Diódot, s míg Mayládt Fogarastt ellent-állt Török Bálint hadainak, meghunyászkodva, Zápolyától kegyelmet kért, a ki csak imént ajánlotta hűségét Ferdinándnak: most, míg mindkettejök követsége a királynál járt, cserben hagyta Ferdinándot és vajda társát is, és János Zsigmond pártjára tért. Ezt még azzal is tetézte, hogy Fels Lénárd és Ferdinánd előtt folyton gyanúsítá Mayládot,[1] s végre egy Bornemissza Boldizsárral Ofenbányán kötött alku szerint kötelezte magát, ha vajda társa netalán Szász-Sebest ostromolná, azt haddal megtámadni.[2]

Az indok, mely Balassát ezen perfid eljárásra bírta nem azon meghasonlás volt, mit kettejök között Frater György idézett elő, nem is azon tudat, hogy őt Maylád eszközül használja, hanem birtokainak elvesztése fölötti kesergése, minthogy azt Zápolya a tordai gyűlés végzése alapján lefoglaltatta. Világosan kiderül ez abból, hogy Bornemissza jószágainak visszaadását ígérte neki, ha Maylád István ellen fegyveres haddal lép fel.[3]

Hogy a viszály Maylád és Balassa között beállott, abban nem csekély része volt Veráncznak is.[4]

Maylád István separatistikus intentióinak keresztülvitelén Balassa elpártolása valóban nagy csorbát ütött, s ez kivált két irányban lett nagyon érezhetővé a vajdára nézve, az egyik irányban csonkítá hatalmát, mert a kettejök között megosztott hivatalos hatáskör kormányzati szempontból egymás intézkedéseit ellensúlyozhatta, az egyiknek foganatba vett intézkedéseit a másik teljesen lerontható; a másik irányban befolyását szűkebb határokra szabta, mert Balassa, a Maylád személye köré gyűlt három nemzetnek nagyrészét magával

1 SZILÁGYI S.: Nádasdy Tamás első követsége Erdélyben 25, 28 és 32. l.

2 VERANCHICH: i. m. VI. köt. 163. l.; FESSLER: i. m. VI. k. 564. l.; ENGEL: i. m. IV. köt. 70. l.

3 VERANCHICH: u. o. 162.

4 U. a. u. o. 162. l. Hogy arra minő nagy súlyt fektettek, ezt maga Verancz is jelzi a testvéréhez írott leveleben, melyben nagy megelégedéssel tudatja vele, hogy Bornemisszának sikerült Mayládtól Balassát elidegeníteni.

41. VERANCHICH ANTAL.

húzta, a főurak közül többen, és a székelyek egy része is elpártolt tőle.[1]

Ezen változott viszonyok között a vajda fontolóra vette ügyének állását, mérlegelte befolyását, s midőn látta, hogy a mérleg serpenyője Balassa felé billen, terveit keresztűl nem viheti: a Székelyvásárhelyre október 18-ára hirdetett gyűlést elhalasztotta addig, míg követei Ferdinándtól visszatérnek.[2] E közben a két vajda követei nem jártak eredménytelenűl Ferdinándnál. A hűségi ajánlat kedvező időben tétetett, minthogy Ferdinánd Izabella ellen hadjáratra készülvén, nyomatékos súlylyal bírt reá nézve, Erdélyben a zavarokat növelni. A király alig indítá meg hadjáratát Nádasdy Tamást, Horváth Gáspárt és Balassa Zsigmondot

41. NAGY-SZEBEN: HALLER BÁSTYA.

oly üzenettel küldé Mayládhoz és Balassához, hogy ha biztosítást nyer hűségükről, még az általok kért segélynél is többet adand nekik.[3]

Mialatt a király üzenetét küldöttei meghozták, a mint már előbb említettük, Balassa Imre titokban átpártolt Izabellához, a szebeniek pedig értesítették Ferdinándot

[1] SZILÁGYI S.: Erdélyi orsz. emlék. I. köt. 14. és 53. ll. IX, okm.

[2] FESSLER: i. m. VI. köt. 564. l.; SZILÁGYI S.: i. m. I. köt. 15. l. és 1) megjegyzés és 47. l. VI. okm.

[3] SZILÁGYI S.: u. o. I. köt. 15. l. és 48. l. VIII. okm.; FESSLER: i. m. VI. köt. 568. l.

Maylád separatistikus törekvéséről, s különösen hangsúlyozták azon fondorlatait, melyekkel magát a porta támogatásával Erdély fejedelmévé akarja választatni. Ferdinánd bízva küldötteinek sikeres eljárásában, a szebenieknek egész nyugodtsággal válaszolá, hogy Mayládot párthívei közé számítja, s kételyének adott kifejezést azon hírek fölött, melyek a fejedelemség után való kapkodását jeleznék.[1]

Erre a vajda cselekvésének megszokott erélyével mozgásba hozta tevékenységét Ferdinánd párthíveinek szaporításában, s a látszat szemfényvesztő mesterségével áltatta Ferdinándot és sógorát Nádasdy Tamást, a kivel ismét gyakori érintkezésbe lépett, s Ferdinánd küldötteinek meghallgatása czéljából az erdélyi rendeket a november 1-én Nagy-Sinken tartandó gyűlésre meghívta.[2]

Balassa Imre a nagy-sinki gyűlésre vajda társát már csak színleg követte, titkos működését Ferdinánd ügyében elárulta a szebeniek előtt,[3] s míg maga a szászokat a király hűségében erősítgeté nyilvánosan, alattomban Izabella pártján dolgozott, s nehány nappal a nagy-sinki gyűlés után nov. 8-án Gyulafejérvárott gyűlést tartott, s onnan a szebenieket követségileg nyíltan felszólítá, János Zsigmond részére állani.[4] Balassának ezen dolgát, Maylád tudomására hozták Gerendy, Apafy, Kálnay és Nyujthódy, értesítvén őt arról is, hogy a nemesek, a székelyek és szebeniek hívek maradnak Ferdinándhoz.[5] A vajda azt hitte, hogy ura a helyzetnek, mert még ekkor népszerűségével, befolyásával magához fűzte a szászokat, a székelyek egy részét, s a várak kivételével a déli megyéket is. Bebek megkísérlé a Szebenbe összehívott szászokat Ferdinándtól eltán-

1 Bethlen Farkas: i. m. II. köt. 338. l.; Eder: Simigianus, I. köt. 211. l. 7. jegyzet

2 Szilágyi S.: i. m. I. köt. 16. l. és 54. l. X. okm.

3 Pray: Epistol. Proc. II. köt. 88. l.

4 Szilágyi S.: i. m. I. köt. 17. l. és 56. l. XI. okm.

5 Székely oklvtár, II. köt. 65. l.

torítani,[1] de ez nem sikerült neki; sőt Bebek iparkodott még magát Mayládot is megnyerni Izabella pártjának, s e czélból a vajdához intézett levelében meglehetős sarcasmussal jelezi Ferdinánd vereségét Budánál.[2] Ezen kísérlete Bebeknek meddő maradt, a vajda visszautasítá, bízván még halványodó szerencse csillagában, Nádasdy Tamás ígéreteiben, és ennélfogva erélyesebb ellentállást fejtett ki, sereget toborzott, s makacsabb harczra készült tervei keresztülvitelére. Nem volt hatása Varancsics működésének még akkor sem, midőn az erdélyiekhez levelet intéz és szemökre hányja, hogy Segesvárott két proscribált egyént: Mayládot és Balassát választották főkapitányúl, kik a jelen sérelmes állapotokat előidézték, és csodálkozását fejezi ki, hogy Mayládot zászlaját követik, a ki sajátjából még csak kétszáz lovast sem bír tartani.[3]

Kedvezőtlen jelenségek voltak a vajda separatistikus terveinek kivitelére az egymást gyorsan követő részgyűlések; kedvezőtlenül hatottak Balassának saját kezére folytatott féktelenségei. Mayládnak meg kellett alkudni a körülményekkel; nem zárhatta le szemeit, látnia kellett a visszás helyzetet, melybe őt Balassa elidegenedése sodorta. Nádasdy Tamásnak azonban sikerült őt reá bírni, hogy Balassával kibéküljön. Ezen kibékülés pedig különösen Ferdinándnak állott érdekében, mert a két vajda kiegyezése által Erdélyben az ő hatalma erősödött. Ezért Ferdinánd levelében a két vajda megbékülése fölött örömének ad kifejezést.[4] Nádasdy Tamás és Harinay Farkas folytonos unszolására,[5] a most ecsetelt körülmények között Mayládot végre színt vallott Ferdinánd mellett; de mert ismerte Ferdinánd igéreteinek természetét, a ki vajmi rit-

1 SZILÁGYI S.: i. m. I. köt. 17. l. és 54. l. XI. okm.
2 PRAY: i. m. 93. l.
3 VERANCHICH: i. m. VI. köt. 163. s követk. lapok.
4 SZILÁGYI S.: Nádasdy első követsége Erdélyben, 42—46. l.
5 U. a. u. o. 8. és 9. ll.

kán váltotta be szavát, a hűségi oklevelet visszatartotta mindaddig, míg a Ferdinánd által igért segély megérkezik. [1]

Minő fontos tényezője volt az eseményeknek még akkor is Maylád, a kit János Zsigmond főemberei gyülöltek, de a kitől féltek is, s a kinek jól ismerték ingadozó politikai jellemét, megvilágítja ama versenygés, melylyel Izabella is, Ferdinánd is egymás elől elhalászni igyekeztek e kitünő eszű, tetterős férfiut. Nem is késett Ferdinánd Nádasdy Tamást és Zalay Jánost munkálkodásokért Maylád megnyerésében jutalmazni, a vajdát pedig újabb adományozásokkal lekenyerezni.[3] Így vélte Ferdinánd biztosítani magának, s Maylád csakugyan meg tudta adni a látszatát annak, hogy nagyratörő czélzataival szakított.[4]

Balassa fosztogatásai, rablásai nehéz állapotokat teremtettek Erdélyben, a török hadak betöréséről szállongó hírek pedig szükségessé tették a pártharczok lecsendesítését. E czélból a vajdát pártja főbb emberei felszólították, hogy béküljön Bornemisszával ki, s tartson gyűlést. Pártja óhaját Maylád nem utasítható vissza, a rendeket 1541-ik évi jan. 1-re Fogarasba összehívta. E gyűlésnek főfeladata lett volna a vajda és Bornemissza között egyezséget létesíteni.[5] Meg is kísértettek mindent az egyezkedés létrehozásában. A Maylád pártja belátta a dúló polgárháború következményeit, érezte a szerencsétlenséget, mely a török és az oláh hadak betörése által Erdélyre nehezedni készült; de a kiegyezés még sem sikerült. Az eredménytelenül eloszlott gyűlés után, a párttusák vészes harcza, a dulakodás, a fejetlenség ismét napirendre kerültek. Mayládnak ezen makacs elfogúltsága, daczolása párthíveinek megcsappanását eredményezte. Számosan valának azok,

1 BUCHHOLZ: Ferd. der I. v. köt. 146. l. EDER: Script. Transyl. II. köt. 241. l.; FESSLER: i. m. VI. köt. 573. l.; SZALAY: i. m. IV. köt. 206. l.; SZILÁGYI S.: Erd. orsz. gyül. eml. I. k. 19. l.

2 SZILÁGYI S.: Nádasdy első köv. 17. l.

3 U. a. u. o. 48. l. XVIII. okm.

4 U. a. u. o. 17. l.

5 SZILÁGYI S.: Erd. orsz. eml. I. köt. 20. l. és I. számú jegyzet.

kikben fölébredt a honszeretet, s útját akarván állani a további polgárháborúnak, elhatározák, a vajda ellenére, az ő befolyása nélkül Izabellával s Bornemisszával egyezkedni. A vajdák jogát tehát figyelmen kívül hagyva, Sombor melletti táborukban elhatározák, hogy Tordán január 22-én gyűlést fognak tartani.[1]

Mi sem volt természetesebb, mint a vajda felindúlása, midőn látnia kellett, hogy párthívei tudtán kívül elhatározták a gyűlés összehívását.

A hatáskörébe tartozó ezen joggyakorlatot saját tekintélyének sérelme nélkül senkinek sem engedheté át, annál kevésbbé most, midőn az ő intelmei daczára, érdekeivel ellenkező irányban, oly országgyűlés összehívását akarták foganatosítani, melyet ő sem elő nem készített, sem annak irányt nem adhatott. Nem engedte meg az országgyűlés összehívását.[2] Ámde kifeledé számításai sorából a legnagyobb, a legfontosabb tényezőt: a közvéleményt, mely nyilvánulásában ellene már is meghűltnek mutatkozott, s míg Balassa Imre portyázó száguldozásai tekintélyét csorbíták, azalatt a főurak csoportosúlása híveinek számát alább szállította. A Sombor melletti táborban összegyűlteket a vajda tiltakozása el nem riasztá, s csak annál erélyesebben ragaszkodtak határozatukhoz, s táborukból küldöttséget menesztettek hozzá, inkább követelni, mint kérni a gyűlés egybehívását. Ezen kényszerítő körülmények között meg kellett gondolnia a daczolásából származható következményeket. Végre is kénytelen volt a nyomásnak engedni, s a gyűlés megtartatott.[3] Tordán február 12-én létesült kiegyezés Maylád István országos főkapitány, a gyűlés rendei: Bornemissza Boldizsár, Horváth Ferencz, Horváth Mihály, Literati Péter, Szalánczy János mint Bálványos, Diód, Déva s Küküllő várak kapitányai között;

1 SZILÁGYI S.: Erd. orsz. gyűl. eml. I. köt. 20. és 61. l. XIV. okm.

2 U. a. u. o. 63. l. XV. okm. U. a. u. o. 20. l. és 4. jegyzet.

s fegyverszünet köttetvén, elhatároztatott Izabellához követek küldése.[1]

Daczára annak, hogy a vajda az egyezkedő gyűlést Tordán nem akará megtartani, a tárgyalásokat ott mégis olyképen tudta vezetni, hogy az végeredményében reá nézve előnyöket nyújtott, s Bornemissza kénytelen vala engedményeket tenni, melyek a vajda hatalmi állását megerősítették. Bornemisszát azonban nemcsak a vajda befolyása bírta engedékenységre, ehhez járúltak még Ferdinánd hadkészületeinek szállingozó híre s a török-oláh betörésnek rémes képei. Ez utóbbitól maga Ferdinánd is nem ok nélkül tartott, mert István és Sándor moldvai vajdák megöletése után a vajdaságba ültetett Pétert megnyerni Ferdinánd alig reménylette, és sürgetve kéri Mayládot hozzá intézett két levelében: értesítené őt Péter vajda dolgairól, s azon kérdéssel fordúl hozzá: vajjon bízhatik-e a moldvaiban, vagy sem?[2] A két oldalról készülő támadás előjelei Bornemisszát áldozatokra késztették, míg ellenben Maylád István csak túlköveteléseiből engedett, s Erdély népei sem könnyebbséget, sem törvényes jogállapotot nem nyertek az egyezkedés által, minthogy a békülő felek, a hányan voltak, annyifelé osztották az országot, s az ilynemű egyezkedés által törvényes formába foglalták az erre beállott zsarolást, elnyomást és dulakodást. Ennek alapján a vajda ura lett a tordai és dézsaknai bányáknak egészen, a kolozsi felében maradt kezénél, a szászok és székelyek s egynéhány megye adóját egészen ő szedte, a görgényi adót és bírságokat felében; s végre az egyezkedés értelmében a híveitől elfoglalt jószágok tulajdonosainak újra visszaadandók valának.[3]

Ezzel az erélyes cselekvés eszközei ismét a vajda ke-

[1] U. a. u. o. 21. l.

[2] Szilágyi S.: Nádasdy első követsége Erdélyben, 50. 51. ll. xx. xxi. okm.

[3] Szilágyi S.: Erd. orsz. gyűl. eml. I. köt. 21. l.

zeibe kerültek. Nem is késett az egyezkedés előnyeit felhasználni szemben a kötött béke azon pontjaival, melyek hiúságát és boszúvágyát ki nem elégítették. A pontozatok közé foglalták Tomory Ferencz jószágainak visszaadását is; az azonban terveivel sehogy sem egyezett meg, hogy Tomory, — a kit árulása miatt halálosan gyűlölt, — tordai birtokán bántatlanúl ülhessen, s elhatározá Tordát, a hol épen az Izabella-pártiak táboroztak, hadaival megtámadni. A gyors meggondolást gyors tett követte, a megfélemlett táborozók elhagyván a várost, azt Maylád István zsoldosaival elfoglalta.[1]

E katonai csíny elkövetésével ismét az események fölé helyezkedett, s látván azt, hogy tavasz kezdetén a harczi szerencse Ferdinándnak kedvez, s Izabella aggódni kezd ügyének szerencsés kimenetele fölött: a székelyeket és szászokat újolag befolyásolni kezdte, s habár Frater György és Petrovich óvatosságra intették az erdélyieket, felhíván őket a török berohanás elhárítása végett Izabella pártjával tartani:[2] a felszólítás eredménytelen maradt, mert Maylád István Torda megszállásával a helyzet urává lett; s a mint látta Ferdinánd komoly hadkészületeit Izabella ellen, ő maga is zsoldos csapatokat kezdett toborzani a székelyek között.[3]

Frater György figyelemmel kísérve az erdélyi ügyek irányát, Ferdinánd készülődéseit, a vajda toborzásának czélját, tapasztalá, hogy mind ez János Zsigmond ügyét döntő csapással fenyegeti. Gondot fordított tehát kiváltképen a vajda törekvéseinek élét venni, s orátora által a fényes portának oly értesítéseket adatott, melyek alkalmasak valának Maylád aspiratióit lelohasztani és működését megzavarni. Frater György törekvéseinek jelenségei nem

1 U. a. u. o. 22. l.

2 EDER: Simigianus, 1. köt. 288. l. 6. jegyzet.

3 Székely Krónika, 12. l.; SZILÁGYI SÁNDOR: i. m. 1. köt. 23. l.

sokáig várattak magukra; mert míg a vajda hadait szaporította, a portáról a szultán fermánjával egy csauz érkezett Erdélybe, kinek feladata volt János Zsigmondnak már-már felbillenő mérlegét egyensúlyba hozni. A mint Maylád István hírül vette a csauz megérkeztét, majus 25-ére Nagy-Selykre gyülést hirdetett a rendeknek, hol a szultán üzenetét és fermánját a rendek meghallgatandók valának. A szultán üzenetének fősúlya, a csauz szavainak éle a vajda ellen intéztetett,[2] az összegyült rendeket a János Zsigmondhoz való hűségre intette.

A gyülésen felolvasott fermán csak az első perczben lepte meg a vajdát. Rögtön felismerte benne Frater György kezét, s gyors elhatározással oly irányt adott a tanácskozásnak, hogy kész bizonyos föltételek alatt János Zsigmondnak hűséget fogadni.[3] A két párt tehát megegyezett abban, hogy a három nemzet Tordán országgyülést tartson, s bizottság küldetett ki a békepontok elkészítésére.

VIII.

Maylád István politikai elvének sarkpontja nagyravágyó önzése volt, eszköze a pártok áltatása. Ezen eszköz, bárha őt ügyessége, éles esze, katonai készültsége, személyes bátorsága, majdnem egy évtizeden át kora eseményeinek felszínén tartá, végre is el kezdé homályosítani szerencsecsillagát. Nem állíthatá meg sem befolyása, sem népszerűsége a sors kerekét, mely az 1541-ik év elejétől kezdve mind inkább lefelé fordúlt. Gyakran elveszté működésének szilárd talaját, noha azt merész elhatározásával ismételve vissza-

1 REUSSNER: Epistola Turcica, IX. könyv, 13. l.; Székely krónika, 12. l.

2 SZALAY LÁSZLÓ: Adalékok, 194. l.; REUSSNER: i. m. 13. l.

3 SZILÁGYI S.: Erd. orsz. gyül. eml. I. köt. 24. l.

4 SZILÁGYI S.: u. o. 24. l. és 2. jegyzet, 68. l. 18. sz. okm.

nyeré, de már állandóan uralkodni a helyzeten többé nem volt képes. A tordai, a nagyselyki gyűlés vívmányaitól elüté azon bizottság compositiója,[1] a mely junius elején Gyulafejérvárott dolgozta ki a pontozatokat, melyek alapján a János Zsigmond pártjával való kiegyezésnek meg kellett volna történnie. Ezen egyezkedés végzetszerű lett a vajdára nézve; ugyanis megállapíttatott abban: hogy Maylád az ország jövedelmeiről számolni tartozik, köteleztetik a béke föntartására, utasíttatik hadait Deésből és Tordából kivinni, s végre eltiltatik a királyné híveinek zaklatásától.[2]

Alig hogy a fejérvári béke pontjai megállapíttattak, a vajda Fogarasban hírt vett a brassaiaktól, hogy a havasalföldi és moldvai vajdák hadaikkal Erdélybe készülnek törni.[3] A jogos gyanú, mely politikai ténykedéséhez férkőzött, a pártokkal szemben kétes helyzetbe hozta őt a betörés czéljai fölött. A Nagy-Selyken tartott gyűlésen az ott megjelent csauz kijelentése, s a felolvasott fermán tartalma világosan János Zsigmondot vette partolásába ugyan, de azon körülmény, hogy ez idő szerint Péter moldvai vajdával barátságos viszonyban állott:[4] azt következtette, hogy a betörés éle Izabella ellen van irányozva. Saját állhatatlansága azonban bizodalmatlanná tette őt másokkal szemben, a kétkedés, a gyanúsítás elnyomták Péter vajda irányában baráti érzelmeit, s mert bizonytalanságban volt, az elővigyázat útjára lépett, s oly intézkedések foganatosítása iránt rendelkezett, melyek megakadályozandók valának a szándékolt berohanást.

Mint országos főkapitány rendeletet bocsátott ki a szászokhoz, hogy zászló alá gyűljenek.[5] A szászok készsége a vajda parancsával szemben fölötte meglanyhúlt, ki-

[1] Székely Krónika, 12. l.

[2] SZILÁGYI S.: i. m. I. köt. 26. l. és 68. l. XVIII. sz. okm.

[3] U. a. u. o. 27. l. és 1. jegyzet.

[4] PRAY: Epist. Proc. II. köt. 108. l.; EDER: Script. Transyl. II. köt. 287. l.; KATONA: i. m. XXI. köt. 97. l.; SZALAY: i. m. IV. köt. 218. l.

[5] EDER: Simigianus, I. köt. 285. l.

fogásolták intézkedéseinek jogérvényét, s az országgyűlésre felebbezvén, készeknek nyilatkoztak annak határozatait teljesíteni, de a vajda rendeletét, hogy táborba szálljanak, nem foganatosíták. Nőttön nőtt a fegyveres betörés veszélye, de Mayládt István még ekkor is bízott terveinek sikerűlésében; s Statileóval együtt színleg Izabella királyné pártfeleihez csatlakozott. Országgyűlési határozatok hiányában, utalva a közeli veszélyre, felszólítá az erdélyi főurakat, a székelyeket és nemeseket a táborba szállásra; meghurczoltatá a véreskardot, s junius 18-án Fogarasból elrendelé a határszélek biztosítását, az útak elzárását, s eltiltá az élelmiszerek kivitelét.[1]

A talizmán, mely a vajda rendelkezéseinek gyors foganatot biztosított, már elveszett. Nem ült fel a hadsereg, nem gyűlt a tábor; Maylád István szava nyomtalanúl hangzott el, s a «majd, majd» ígéretek magára hagyták a vajdát a haza határainak védelmében.[2] Ferdinánd a tőle szorgalmazott s annyiszor ígért hadsereg helyett Erdély határait a török betörés ellen csak a vajdához írt levéllel védelmezte, s abban egyelőre a segélycsapatok küldését megtagadja, bőséges ígéreteket tévén ugyan, hogy Pest védelme és Buda ostroma után szállítani fog hadsereget.[3]

Maylád István rendelkezései nem foganatosíttatván, őrizetlenűl maradtak a határszélek, a havasi átjárók, s nem levén a ki ellent álljon az ellenséges hadak betörésének, az oláh és moldva seregek förgetegként zúdultak a határszélekre. Fogaras vidékén, az Olt folyó mentében felvonták Kucsuk Bali bég és Péter vajda sátorait.[4] S míg az oláh és moldva hadak a Bárczaságot, Sepsi-, Kézdi- és Csíkszéket harácsolták, pusztították: Maylád István mint or-

1 EDER: Simigianus, I. köt. 285. l.; SZILÁGYI S.: i. m. I. k. 27. l.

2 VERANCHICH: i. m. II. köt. 71. l.

3 SZILÁGYI S.: Nádasdy első követs. Erd., 52, 53. ll., XXII. okm.

4 KOVACHICH: Script. min. I. rész, 21. l.; VERANCHICH: u. o. 73. l.; EDER: Schæseus tom. I. vol. I. pag. 34.; HORVÁTH MIH.: i. m. III. köt. 144. l.; FESSLER: i. m. VI. köt. 583. l.

szágos főkapitány, Statileo püspökkel Fogaras várából keltezett rendeletével az országgyűlést julius 8-ára Küküllőbe összehívta.[1] Erdély separatiójának előjátéka végéhez közeledett. A végjelenet drámai kifejlése, melyen Frater György ügyessége, politikai éles esze, diplomacziai messzelátása és bosszújának kielégítése dolgozott: megmenté őt örökre Maylád Istvántól. A kivitel azonban megbélyegző volt az intézőkre nézve.

Frater György a portával folytonos érintkezésben levén, nem szűnt meg Szulejmán haragját a vajda ellen szítani.[2] Felsorolta előtte mind azt, a mit Gritti legyilkoltatása óta Zápolya János, János Zsigmond és a szultán ellen elkövetett. Sugalmazásai nyílt fülekre találtak a portán, s Péter moldvai vajda kegyelmet nyert a szultánnál azon ajánlatával, hogy Maylád Istvánt élve vagy halva, de kezei közé szolgáltatja.[3] Ilyen körülmények között elhagyatva társaitól, s látva a beözönlő oláh és moldva hadakat, védelmére gondolt és Fogaras erős várába vonúlt vissza.[4]

Achmet, Kucsuk Bali bég és Péter vajda, előbb barátai, most ellenségei, Fogaras várát körülzárolták.[5] Frater Györgynek a vajda elleni terveiben Bornemissza Boldizsár a kivitel eszközévé aljasítá magát, s az ostromló sereg táborában tartózkodott.[6] Fogaras várának erődítési művei, fölszerelése s a vajda védelmi kényszerűsége az ostromló sereg vezéreivel beláttatá a megvívás nehéz, fáradalmas munkáját, s Frater György elhatározá, hogy más úton segít a dolgon. Az általa Achmettel megbeszélt tanácsban[7] megállapíttatott a terv, mely szerint a vajda kézrekerí-

1 SZILÁGYI S.: u. o. 28, 72. l. XIX. okmány.

2 BRUTUS J. MIH.: i. m. IX. könyv, 187. l.; BETHLEN FARKAS: i. m. I. köt. 290. l.

3 VERANCHICH: i. m II. köt. 73. l.

4 ORTELIUS HYERONIMUS, 69. l.; KOVACHICH: i. m. I. rész, 21. l.; EDER: Simigianus, I. köt. 266. l.; BETHLEN: i. m. tom. I. pag. 315.; PAULUS JOVIUS: i. m. 463. l.

5 SZALAY: i. m. IV. köt. 218. l.; ENGEL: i. m. IV. köt. 76. l.

6 VERANCHICH: i. m. II. köt. 74. l.

7 PAULUS JOVIUS: i. m. 463. l.

tendő vala. Kucsuk Bali bég és Péter vajda a fejedelemség reményével áltatván Mayládot,[1] julius 19-én Bornemissza Boldizsárral két logofet és egy főúri török Fogarasban követségképen megjelentek, s felszólíták őt, hogy jőjjön a táborba a császár akaratát megtudandó.[2] Bornemissza szerepe a vajdához ment követségben ravaszság és álnokság vala, öntudatos közbenjárás a kiszemelt áldozat megejtésére, mert Bornemissza a vajdának soha barátja nem volt, sőt mint politikai ellenese, mint Frater György által behelyezett országos főkapitány, kinek ellenében a rendek Mayládot választák főkapitányúl, s a ki ellen a vajda a tordai egyezséget is megszegé, folyton szemközt állottak egymással. Frater György lélektani szempontból választá ki épen Bornemisszát a követségbe, ismervén a vajda lelkületét, tudta, hogy ha őt Bornemissza óvatosságra inti, megszállja a gyanú lelkét, hogy ismét el akarják tervéitől ütni,[3] és kelepczébe esik. Bornemisszát Frater György csak azért küldé a táborba, hogy utasítása szerint az oláh és moldvai vajdáknak kezére járjon.[4]

A mint tehát a követség Fogarasban előadta küldetése czélját, Bornemissza ezen szavakkal fordúlt Mayládhoz, jóakarólag intve őt óvatosságra a vajdák irányában, mondván neki: «Uram, mindétig eszes ember voltál, de most főképen élj vele, ne menj el közikbe, mert megcsalatol, jól ismersz oláhokat, törököket».[5] A terv finomúl szőtt hálózatának szálai csak oly éleseszű ember kezében összpontosúlhattak, mint Frater György volt, a ki Péter vajdát is meg tudta nyerni. Kucsuk bég is mint színlelt barátja a vajdának, alkalmas eszköznek mutatkozott a terv kivitelére. Az ő utasítása volt elhitetni vele, hogy az erdélyi fejedelemség reá száll, s jóhiszeműségét ébren tartották

1 EDER: Simigianus, I. köt. 266. l.
2 ISTVÁNFFY: i. m. 159. l.
3 VERANCHICH: i. m. II. köt. 74. l.
4 U. a. u. o.
5 VERANCHICH: i. m. II. köt. 74. l.

még azzal is, hogy a portáról Bali bég követe által terveinek kedvező híreket kapott, s közöttük mind sűrűbbé vált a közlekedés.[1] Reményét megerősíté a Bali bég által adott csalárd értesítés a szultán szándékáról Bornemisszát megöletni.[2]

Nagyravágyó lelkületének természetes folyománya volt, hogy Bornemisszának óvatosságra intő szavaiban ármányosságot tételezett föl, s azokban terveinek egyenes megrontását látta, s a mesterileg kigondolt ármány lépre vitte. Hiába volt a nő rimánkodó hangja, hiába gyermekeinek könnyező siralma, társainak kérő szózata, melylyel a táborba menéstől óhajtották visszatartani,[3] elhangzott az esdeklő szó, feltartóztathatatlanúl ment sorsa elé. Bornemissza elvégezé álnok szavait, s midőn előadták neki azon előnyöket, melyek jövőre a vár feladásából reá háramlanak: késznek nyilatkozott a táborba menni, ha sértetlen szabadságának kellő biztosítékot nyújtanak, mentelmi levéllel ellátják, s túszokúl Achumet fiait a várba szállíttatják. Achumet a vajda föltételeinek utolsó pontját azzal ütötte el, hogy annak lehetetlen eleget tennie, mert fiait már Szulejmánnak adta,[4] de helyettük hat más főembert küld túszokúl. Maylád semmi rosszat sem sejtve, beleegyezett a föltételekbe; a hat török főurat, kik azonban csak ragyogó ruhákba öltöztetett közharczosok: két török, két oláh és két moldvai voltak,[5] a táborból fölküldötték Fogaras várába; s a hitlevelet julius 19-én kezeihez vette. Legszebb díszruháját öltvén magára, hatvanad magával a fogarasi síkon táborozó moldvai vajdához leszállott,[6] saját fegyvereseivel ott sátorát felhúzatta,[6] s víg mulatás közben töltötték el a napot. Mi alatt Péter vajda

1 PAULUS JOVIUS; i. m. 463. l.

2 U. a. u. o. 73. l.

3 VERANCHICH: i. m. 74. l.; FESSLER: i. m. VI. köt. 584. l.

4 ISTVÁNFFY: i. m. 159. l.; ÉDER: Simigianus, I. köt. 267. l.

5 VERANCHICH: i. m. II. köt. 75. l.; ENGEL: i. m. IV. 76. l.; ÉDER: Schæseus, tom. I. pag. 35.

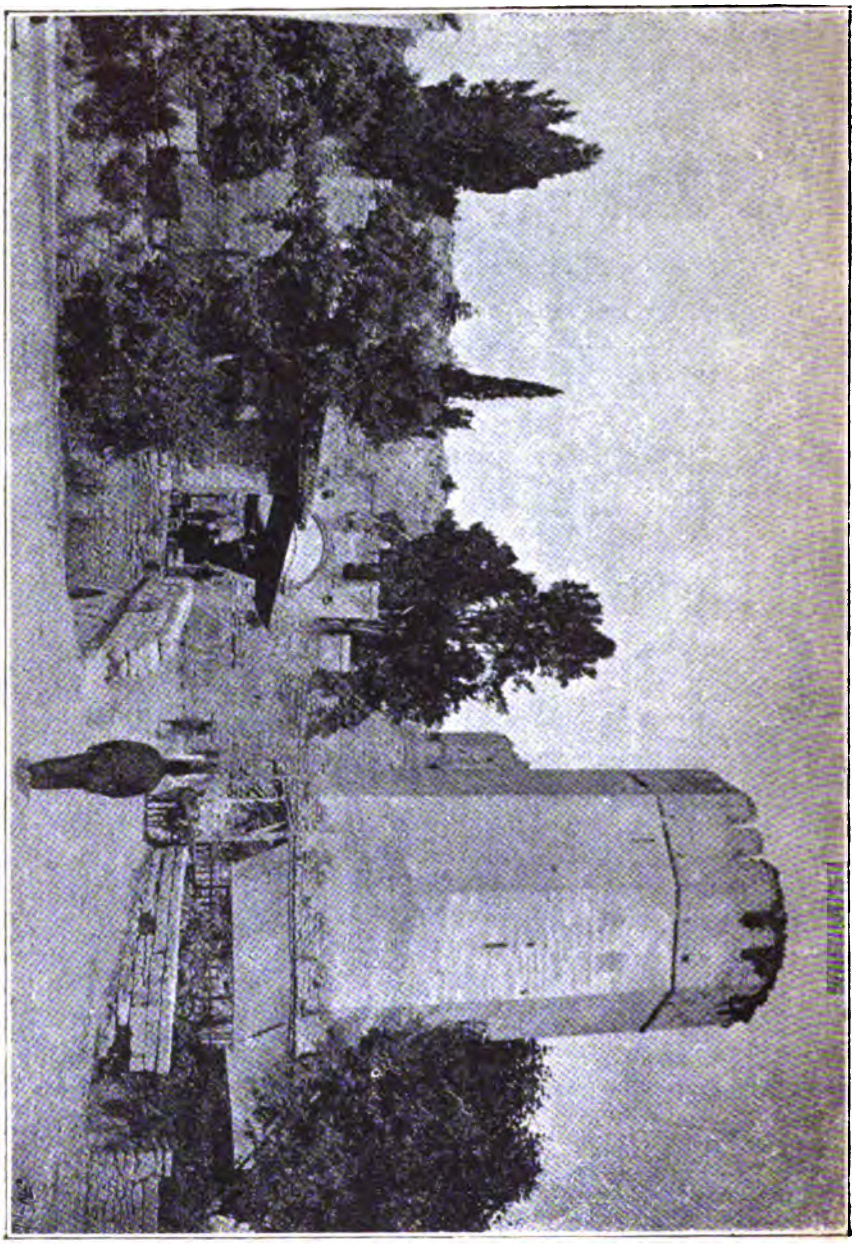
6 SZALAY: i. m. IV. köt. 218. l.

7 VERANCHICH: i. m. II. köt. 75. l.

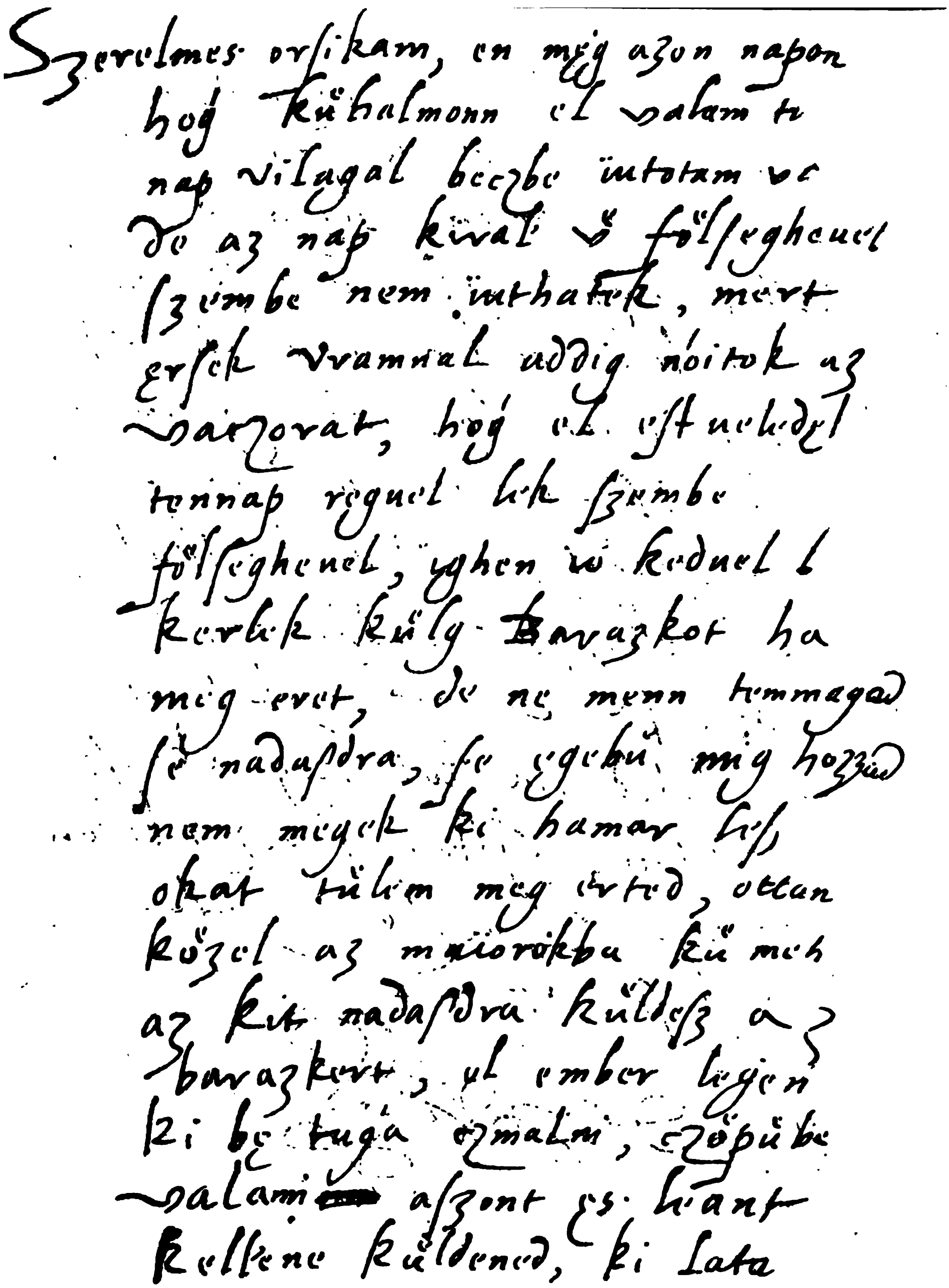
táborában volt, ez tízezer lovast Fogaras felé küldött, s a várat szorosabban körülvéteté.[1] Másnap estve felé Maylád a moldvai vajda táborába menvén, kísérete lefegyvereztetett, s moldvai fegyveresek állíttattak közibük; e miatt heves szóváltást idézett elő, midőn is Péter vajda reá tevén kezét, ezen szavakat intézte hozzá: *«eb, török császár foglya vagy»*,[2] s megfogatá, megkötözteté, ékszereitől megfosztván, Bali béghez, ez pedig Konstantinápolyba küldötte. Szulejmán Maylád elfogatásának hírét Belgrádban hallotta meg.[4] Maylád Konstantinápolyban a Jedikulában lánczra verve bebörtönöztetett.[c]

Gyalázatos árulással történt elfogatása és bebörtönözése Maylád Istvánnak, fájdalmas érzületet keltett számos barátai körében, felháborodást szűlt az országos rendek között is, s az folytonos érdeklődéssel nyilvánult ama törekvésekben, melyek kiszabadítását czélozták. Az 1542-ik márczius 2-án Beszterczebányán összegyűlt rendek levelet intéztek Ferdinánd királyhoz, melyben kérik, hogy tekintetbe véve a neki tett hűséges szolgálatokat, kiszabadítására tenne hatásos lépéseket Izabellánál, a váradi püspöknél, Szulejmannál, a pasáknál és a franczia orátornál mindent elkövetvén, hogy Maylád fogságából elbocsáttassék.[6] Ferdinánd a maga részéről csakugyan komolyan és őszintén munkálkodott ezen; Frater György Nádasdyhoz és Zalayhoz intézett levelében írja, hogy kívánatosnak tartotta volna, ha úgy mint óhajtá, saját emberüket küldik hozzá, a ki vele együtt járt volna el ez ügyben. Írja továbbá, hogy gonddal és szorgalommal fog működni kisza-

1 U. a. u. o.
2 VERANCHICH: i. m. II. köt. 75. l.
3 BETHLEN FARKAS: i. m. I. köt. 407. l.; EDER: Schæseus, tom. I. vol. I. pag. 35.; ENGEL: i. m. IV. köt. 76. l.; SZALAY: i. m. IV. köt. 218. l.
4 EDER: Simigianus, I. köt. 262, 263. ll.
5 ISTVÁNFFY: i. m. 168. l.; FESSLER: i. m. VI. k. 589. l.
6 PRAY: Epist. Proc. II. köt. 115. l.

43. A JEDIKULA KONSTANTINÁPOLYBAN.

Szerelmes orsikam, en meg azon napon
hog kűhalmonn el valam te
nap vilagal beczbe iutotam ve
do az nap kiwal ő fölseghenel
szembe nem iuthatek, mert
erssek vramnal addig noitok az
vaczorat, hog el estuekedel
tennap reguel lek szembe
fölseghenel, yghen is kednel l
kerlek küly baraczkot ha
meg ervet, de ne menn tennmagad
se nadasdra, se egebü mig hozzad
nem megek ki hamar les,
okat küldem meg ertod, otcan
közel az maiorokba kű meh
az kit nadasdra küldesz az
baraczkert, yl ember legen
ki be tuga ozmalni, szöpübe
valami asszont es kiant
kellene küldened, ki lata

NÁDASDY TAMÁS LEVELE NEJÉHEZ.

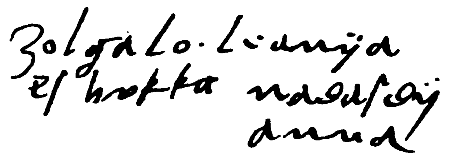
A Mayláth Béla birtokában levő eredeti után.

solnia küld mint czinalod be effele
gümölczöt, mert ha meg törödt
be nem mutatom, Azert iol meg
lassak hogy eretlen be ne szagussak,
mert ha eretlen küldöd ide egy
sem mutatom be, ird meg mint
vag, Nyugodalom, heghedes Munka
farvadsagnal, es Veretekneelkül,
egesz etelbe, es [illegible] italba magad
tartasa, [illegible] ezeket el
ne feled ha iol meg akarsz
gyogyulni, Isten tarczon bekeu
Daz Beczbe
Augusti 1549

Egyůld el felelted az mit izent
zala tůled az udvarbironak
az törökökel vala mieltetesrůl

enel adasslek
az en szerelmes
orsikamnak

badításán; értesíti őket a franczia orátor üzenetéről, miszerint nehéz a tenger fenekén a drága követ megtalálni, a pasák nem reménylenek, mert a szultán haragja nagy, miután Maylád rabságából szökéssel akart menekülni.[1] Frater György leveléből az őszinteség teljesen hiányzott; most is üldözvén őt, mindent elkövetett, hogy rabságában senyvedjen el. Kiviláglik ez a Maylád Istvánnénak Frater Györgyhöz intézett levelére adott válaszból, ki testvérbátyja, Nádasdy Tamás tanácsára megkereste Frater Györgyöt könyörgő levéllel, hogy működjék közre férje elbocsátásában. Ezen levelében felajánlja neki Fogaras várát is, ha annak meg kell lennie a szabadulás fejében, s a Fogaras várában levő török foglyok elbocsátását is ígéri, s kéri továbbá, hogy a királyné adjon neki ajánló levelet férje kiszabadítása érdekében. Ezen levélre Frater György Gyulafejérvárról válaszol,[2] s megtagadja kérelmét; sem Fogaras várát nem óhajtja, úgy mond, mert hiszen van neki elég vára; s azt semmiképen sem akarja, hogy a királyné neki levelet adjon, lássa ő maga, mit míveljen, mit cselekedjék, őt magát is kiszabadítá az Isten, talán az rajta is segít. De a ki leginkább szívén hordozá Maylád szabadulását, az Nádasdy Tamás volt. Azonban ő is csak rideg visszautasításra talált Frater Györgynél. Nádasdy folytonos unszolására Máté mester erdélyi protonotárius egyik levelében[3] egyenesen kimondja, hogy Maylád ki nem szabadúlását egyenesen azon barátai okozzák, a kik leginkább óhajtják rabságát megszüntetni, de nem lesz szabaddá, mert perfidiájától félnek. Máskülönben — írja — Frater György hajlandó

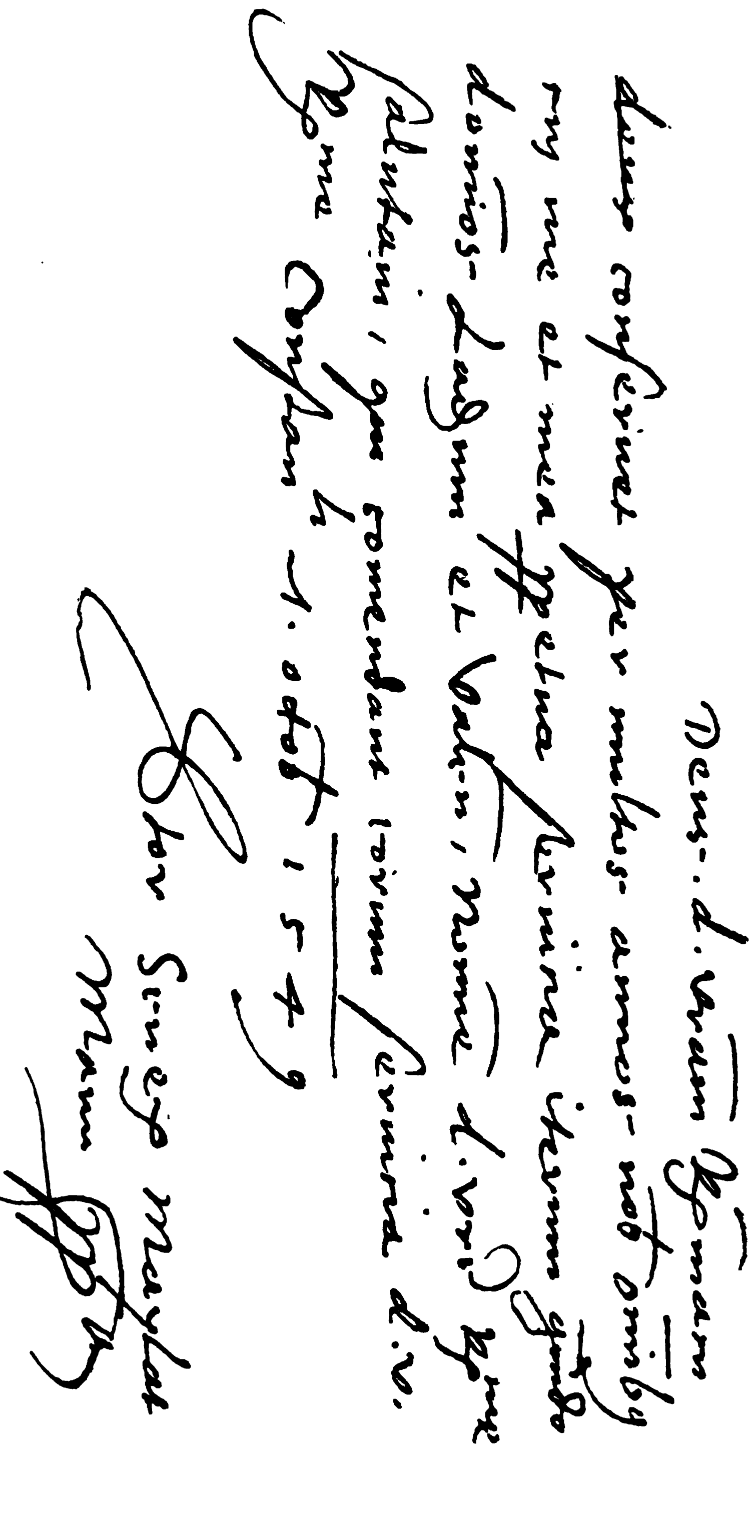

44. NÁDASDY ANNA ALÁIRÁSA.

1 ENGEL: i. m. IV. köt. 76. l.; PRAY: i. m. II. köt. 117. l.

2 Lásd Függelék 2. sz.

3 PRAY: i. m. II. köt. 143. l.

45. MAYLÁD UTOLSÓ LEVELÉNEK VÉGSORAI.

dolgozni mellette, ha hűségéről Nádasdy biztosítja, s bárki mit ígérjen is ügyében elkövetni, csak Frater György képes tenni, ki nem vadember, nem a sziklák emlőit szopta, az emberek között ő is ember, de a vadak között ő is vad. Megemlíti végre, hogy ha Fogaras várát addig lekötné, míg Frater György hűségének jeleit látná, megnyerhető volna a működésre, s mondja hogy az erdélyiek kiváltására nagy summa pénzt ígértek.

Nádasdy nem bízott a váradi püspök föltételes működésében sem, mindazonáltal még is kívánt reá folytonosan hatni, hol személyesen, hol mások által, s ez irányban az 1547-dik évi gyűlésen Báthory András országos főkapitánynyal értekezett a módozatokról Frater Györgyöt megnyerni sógora kiszabadítási ügyének. Báthory el is küldötte Frater Györgyhöz Nagyváradra Chiatov nevű szolgáját, a ki hírűl hozá neki a készséges jóakaratot. Ezen igéretet levelei által ébren tartá benne, és személyesen is szorgalmazta, a miről levélben értesíti Nádasdyt.*

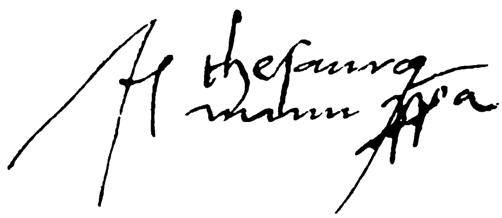
46. MARTINUZZI PECSÉTJE.

E közben Mayládné azon törekedett, hogy Izabella királynétól a kívánt ajánló levelet megkapja, mit ez végre neki meg is adott. Ezt azonban a királyné Frater György tudtán kívűl cselekedte, s azt Ali csauz által küldte meg. Reménységét ezen levélbe helyezte Mayládné, s a portára el is küldte azt, de a főtényező mindig csak Frater György maradt, kit megnyerniök semmiképen sem sikerült. Írja is ezt Nádasdynak Mayládné: «megfogyván benne minden reménységem, mert hogy ne állana az eleven emberen bosszút, ha még az holt emberen is bosszút áll, mint szegény Batthyáni Orbánon, a kit a királyné nagy tisztességgel eltemettetett Fehérvárott

* PRAY: i. m. II. köt. 160. l.

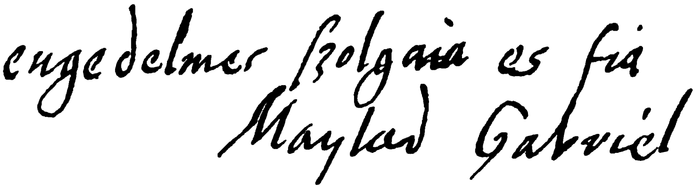
az monostorban, Frater György kiásatta, s az ganéjban temettette».[1]

Meghiusult szökési kisérlete óta Maylád szigorúbb felügyelet alá helyeztetett a hét torony börtöneiben, s ezt

47. MARTINUZZI ALÁIRÁSA.

leginkább azért tették, mert szabadúlásának egyetlen föltételét, a mohamedánismus elfogadását, visszautasította.[2] Daczára ennek, rokonaival és barátaival levelezésben állott. Így ír Gábor fiának is, melyben reményét fejezi ki, hogy nemsokára isten kegyelme őt neki visszaadja.[3] Ezen re-

48. MAYLÁD GÁBOR ALÁIRÁSA.

ménységének volt is alapja. Feljogosítá őt erre kivált Mircse oláh vajdának készsége, melylyel kiszabadúlását előbbre vinni igérkezett. Értesíti is erről Mayládnét Bukarestből kelt levelében[4] írván: hogy embereit beküldé a portára, s a pasák igyekeznek a szultán kegyelmét megnyerni Maylád számára; biztosították, hogy a mint a szultán visszaérkezik, haza küldi férjét. Ehhez járúlt még Malvezzi János, Ferdinánd konstantinápolyi internunciusának közreműködése is, ki felajánlá Nádasdynak a portán kész

1 KÁROLYI ÁRPÁD és SZALAY JÓZSEF: Nádasdy Tamás családi levelezése, 128. l.

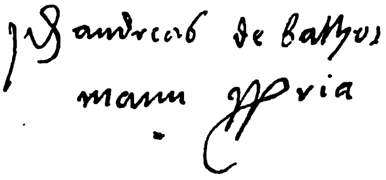
2 PAULUS JOVIUS: i. m. 524. l.

3 PRAY: i. m. II. köt. 171. l.

4 PRAY: u. o. 172. l.

szolgálatait, azon jó viszonynál fogva, mely őt Mayláddal összeköté.[1]

Frater Györgynek Báthory András útján tett igérete üres, félrevezetésre számított igéret vala, ő nem mozdúlt, s midőn nyilatkozataiban segélyét ajánlotta, ezzel csak újabb hálót szőtt Maylád kiszabadulása ellen. Kendy Ferencz, egykori liga-társa, Nádasdyt felszólítja ez ügyben a találkozásra Frater Györgygyel, s az összejövetelt Deézsen vagy Ujvárban ajánlja megtartani.[2] Ezen terv nem a Kendy Ferenczé volt, hanem a váradi püspöké, mert erre négy nappal előbb maga Frater György levélileg fölszólítá Nádasdyt.[3]

49. BÁTHORY ANDRÁS ALÁIRÁSA.

Dőre hiúság, meddő kisérlet volt Maylád kiszabadításán dolgozni; Frater lerontotta az egyengetett útat, meghiúsítá Mircse havasalföldi vajda közreműködését, ellensúlyozta Malvezzi lépéseit. S most is, míg Nádasdyt találkozóra Erdélybe hívta a kiszabadítás ügyét megbeszélendők, azalatt elkövetett mindent, hogy ranlánczait amaz tovább is csörgesse; azért hívta magához Nádasdyt is, hogy kivegye tőle miképen s ki által gondolja sógora megszabadítását eszközölni, hogy annál biztosabban megronthassa terveit, a mint már két izben majdnem biztos szabadúlását meggátolta. Frater György ezen ellenséges indulatát Nádasdy Egerben kelt levele által Ferdinánd királynak tudtára is adta.[4] Még csak a franczia királyba, annak követébe, Iwybe, és Mircse havasalföldi vajdába vetette reménységét, minthogy Iwy csakugyan magával hozta Konstantinápolyba a szultánhoz intézett pártoló levelet, Mircse pedig ajánlatot tett Maylådért, ha rabságából elbocsátják, kezes-

[1] PRAY: u. o. 173. l.
[2] PRAY: i. m. II. köt. 182. l.
[3] U. a. u. o. 183. l.
[4] U. a. u. o. 185. l.

séget vállalni, s ez ügyben Szabó Pétert Mircséhez küldötte, hogy a kezeslevelet tőle megkapván, azt a portán benyujthassa.[1] A franczia udvar közbenjárását Nádasdy Tamás folyton ébren tartá, s onnét kedvező ígéretet kapott. A közbenjárás valóban meg is történt, minthogy Maylád sógorát arról értesíti, hogy sikerülni fog kiszabadítása, s a Literáti János által hozzá intézett leveleket megkapta, s azokat a franczia orátor helytartójának kezeihez juttatta, a ki, a mint elolvasá azokat, nagyon megörült, mondván, ha a franczia király az ügyet magáévá tette, közbenjárását kétségtelenűl érvényesíteni is fogja.[2] A konstantinápolyi pasa és Janus dragomán voltak a portán kiszabadításának főintézői, kik azon dolgoztak, hogy ideiglenesen a franczia orátor helytartójának kezébe adassék, míg végképen megszabadulna, megrongált egészségét orvosi szerekkel kényelmesebben helyreállítandó.[3]

A rabság nyomorában elcsenevészett Maylád szervezete ekkor már hanyatlásnak indúlt. A küzdelem, melylyel betegségét le akarta győzni, a váltakozó remény és aggodalom szabadsága elérésében, kedélyét, lelkületét folytonos hullámzásban tartották, s csak súlyosbíták szenvedéseit. Az idő kereke forgott, s Maylád István rablánczaitól nem szabadúlhatott. Nem szabadúlhatott, mert a boszú kielégítésének édes érzete gondoskodott róla, hogy börtöne zárva maradjon.

Nehéz beteggé vált, súlyos baj törte meg testét, olyannyira, hogy már családját sem értesítheté állapotáról; s csak Mikulich Miklós váradi jegyző írta meg Nádasdynak egészsége aggasztó hanyatlását.[4] Tíz évi rabság, aggodalom, hányattatás, remény, csüggedés, rohamos pusztítással dúlták föl szervezetét, s november közepe felé szél-

1 U. a. u. o. 208. l.
2 Maylad 1549 apr. 26-iki levele
3 U. a. u. o. 187. l.
4 U. a. u. o.

hűdés érte a szenvedőt.* Neje kapta az első hírt férje haláláról,** de Nádasdy már előbb megtudta Somlyai Báthory Andrástól, a ki február 26-ról Váradon kelt levelében értesíté, hogy az nap hozták Drinápolyból a franczia király orátorának káplányától, Ferencz paptól, a levelet, melyben tudatja vele, hogy Maylád István a karácsony előtt való héten 1550-ben elhalálozott.

A tragédia befejezést nyert.

Egy kis hant eltakarta szenvedélyeit, hiúságát, nagyravágyását. Míg Erdélynek egy eszmét teremtett, s azért vérezett, csörgeté tíz éven át rablánczait sötét börtönök bűzhödt levegőjében: kiszenvedett teste nem vegyülhetett a haza porával. Idegen föld ismeretlen zugában alussza örök álmait.

* * *

Maylád Istvánt kiolthatatlan nagyravágyása mindinkább előre hajtá végzetéhez; sem a tapasztalt gyakori csalódás, sem terveinek sikertelensége útjáról el nem tántoríthatták. A hányszor földre sujtá sorsa, megújult erővel Anteusként ismét fölemelkedett, hogy folytatva cselszövényeit, diadalra jusson, s bármi áron a helyzet urává legyen.

De ha tekintjük a tényezőket, melyek szereplésének rúgói valának, föltaláljuk benne mindazon tulajdonokat, melyek által hívatott vala korának egyik vezérférfiává lenni. Éles esze, vitéz bátorsága, katonai tehetsége, társadalmi állása, népszerűsége, családi összeköttetése eléggé indokolják, mint kiváló jelenségnek politikai szereplését. Azonban elveinek ingadozása, politikai kétszínűsége egyéni ambitiójának oly lökést adott, mely mostoha sorsának fatumává lőn, s a történelem sötét foltként ütötte homlokára a honárulás bélyegét. Míg ha a törvények keretén belül fejti ki tetterejét s az országos mozgalomnak reformtörekvéseit

* U. a. u. o. 251. l. *) jegyzet.

** Károlyi Árpád és Szalay József: i. m. 149 l.

a haza megmentésére összpontosítja; s a török és német igából való szabadulás eszméjét, Erdély elválásának kérdését nem alacsonyítja le nagysága hiúságáig, nem süti reá a személyes pártütés bélyegét, hosszasan szolgálhatta volna hazáját. Maylád István kortársai között a politikai történelmi szereplés minden föltételével bírt, korának legnagyobb embereit, politikai, katonai, egyházi, államférfiait látjuk mellette barátokul, ellene ellenségekül sorakozni. De Maylád István sem tapasztalatainál, sem a beállott helyzetnél fogva nem lehetett más, mint a minővé vált szerepkörének végszakában: ingatag politikai jellem, és pártütő. Arra növelte őt a korszellem, arra a saját és kortársainak kislelkű felfogása a közérdeknek, azzá az önzés óriássá növelése, a párttusák lelket jellemet elölő harcza.

50. JÁNOS KIRÁLY ÉRME.

NÁDASDY LEVELÉNEK SZÖVEGE.

Szerelmes orsikam, en mẹg azon napon | hoǵ kůhalmonn el valam to*(led)*nap vila-
Szerelmes Orsikám, én még azon napon, hogy Kűhalmon el válám tő*(led)*nap világ-
gal beczbe ïutotam vo*(lt)* | de az nap kiral' ů fölsegheuel szembe nem ïuthatek, |
gal Bécsce jutottam vo*(lt)*, de az nap király ű fölségével szembe nem juthaték,
mert | ẹrsek vramnal addig ńoitok az | vaczorat, hoǵ el estueledẹk | tennap reguel
mert Érsek urammal addig nyójtók az vacsorát, hogy elestveledék. Tegnap reggel
lek szembe *(eo)* fölseghevel, ighen jó kedvel l*(ata)* | kẹrlek külǵ Barazkot ha | megeret,
lék szembe *(ő)* fölségével, igen jó kedvvel l*(áta)* Kérlek küldj baraczkot, ha megérett,
de ne menn temmagad | se nadasdra, se egyebů mig hozzad | nem megek ki hamar
de ne menj tenmagad se Nádasdra, se egyebű, míg hozzád nem megyek, ki hamar
lesz *(az)* okat tůlem meg erted, ottan közel az maïorokba ků meh... | az kit nadasdra
lesz *(az)* okát tűlem megérted. Ottan közel az majorokba kü me .. az kit Nádasdra
küldesz az barazkert, ol ember leǵen | ki bẹ tuǵa czinalni, czöpůbe valami aszont
küldesz az baraczkért, oly ember legyen, ki be tudja csinálni csöpűbe; valami asszonyt
ẹs leant | kell'ene kůldened, ki lata | volna tůled mint czinalod bẹ effele | ǵůmolczöt,
és leányt kellene küldened, ki látta volna tűled, mint csinálod be efféle gyümölcsöt.
mert ha meg töröd | bẹ nem mutatom, Aztis ïol meg | lassak hoǵ eretlen le ne sza-
Mert ha megtöröd.. be nem mutatom, Azt is jól meglássák, hogy éretlen le ne szag-
gassak, | mert ha eretlen kůldöd ide uǵ | sem mutatom bẹ, ird meg mint | vaǵ.
gassák, mert ha éretlen küldőd ide, úgy sem mutatom be. Ird meg, mint vagy).
Nyugodalom, heghedes. Munka | fáradsagnal, ẹs Vereteknelkůl, | ẹs etelbe, ẹs italba
Nyugodalom, hegedés, munka fáradságnál és veréték nélkül és ételbe és italba
magad | tartasa, etc. ezeket el | ne feled ha ïol meg akarsz | ǵogulni. Isten tarczon
magad-tartása, etc. ezeket el ne feledd, ha jól meg akarsz gyógyulni. Isten tartson
bekeu(el) |
békév(el)

Datum Beczbe 23 | Augusti 1544.
Datum Bécsbe 23. Augusti, 1544.

Th. Nadasdy m. p.

Eǵůld el feletted az mit ezent*(em)* | vala tůled az udvarbironak | az törökökel vala
Együld el feletted, az mit ezent*(em)* vala tüled az udvarbirónak az törökökkel vala
mieltetésrůl
mieltetésrűl.

. . . evel adassek | az en szerelmes Orsikamnak.
[E l]evél adassék az én szerelmes Orsikámnak.

TARTALOM.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

Földvárt és Déva várát Cserna Károly a helyszínén rajzolta le.

Szolimán szultán egykorú rézmetszet az orsz. képtárban. Egy nagy lap, melyet úgy látszik ily alakban árusítottak. Készítette Agostoni de Musi az úgynevezett Agostino Veneziano nagyhirű metsző a XVI-ik század első feléből, kinek e munka utolsó művei közé tartozik.

I. Ferdinánd egykorú rézmetszet az orsz. képtárban. Rajz. Fontona, metsz. Dominicus Custos. Kiadta Jacobus Schenkius a Notzingen 1608.

Nádasdy levelét az eredeti után adjuk.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A czímlap Mercator. «Tabulæ Geographicæ Belgii inferioris» czímű 1578-ban megjelent kiadásának czímképe.

A két fejrajzot: Maylád és neje czimereit s Fogaras várát, a két záró képet Lajos és János királyok érmeit (a muzeumban levő eredetiekről) Cserna Károly rajzolta. Ugyan ő vette fel az összes e füzetben levő tájképeket is: Segesvár octogon-tornyát s az ispotály-templomot, melyben a szövegben említett országgyűlést tartották, a nagyszebeni három bástyát, a városházát, a Haller-bástyát, mely ebben az időben készült, Branyicskát a Fráter György várát. A jedikulát konstantinápolyi fénykép után közöljük.

Gritti Alajos arczképét egykorú fametszet után adjuk, mely Bubics Zsigmond tulajdona.

Oláh Miklós arczképét Rugendas metszette, megjelent Péterffy Concilia-iban.

Verancsics Antalt a Martinus Rota által készített rézmetszet után adjuk, mely az orsz. képtár tulajdona.

AZ ALÁIRÁSOK:

Országos levéltár. Perényi Péter Nyitra. 1540, szept. 8. (Patens alakban írt térítvény arról, hogy Ferdinándot királyának ismeri el.) Historiai osztály.

Pempflinger Márk Pozsony, 1532. jul. 9. Mayládhoz.

Báthory István nyugtatvány, Buda, 1528, márcz. 10. Zalay János. Páka, 1532 jul. 29. Nádasdy Tamáshoz. Pempflinger Márk, Pempflinger Istvánnak, 1536 febr. 14.

Sulyok György. Zygeth. 1532. aug. 26. Nádasdy Tamáshoz.

Gritti Lajos. Thorgovista, 1532. ápr. 16. Nádasdy Tamáshoz.

Batthyány Orbán. Athyna, 1532. jul. 15. Nádasdy Tamáshoz.

Balassa Imre Nádasdy Tamásnak. 1540, nov. 14.

Gherendy Miklós. Pozsony, 1538. maj. 10. Nádasdy Tamáshoz.

Kendi Ferencz. Medgyes, 1541. szept. 15. Nádasdy Tamáshoz.

Gherendy Márton. Gyulafehérvár, 1542. jul. 7. Nádasdy Tamáshoz.

Nádasdy Anna Husztban, 1542. decz. 26. Zalay és Nádasdyhoz.

Maylád István. Konstantinápoly, 1549. oct. 7. Oláh Miklóshoz.

Maylád Gábor Augusta. 1555. jul. 31. Nádasdy Annához. — (Mindezek orsz. levt. Nádasdy levt.)

M. N. Muzeum. Mária királyné. Linz, 1529. szept. 20.

János király. Segesvár, 1538. jul. 23.

Ferdinánd király és Oláh Miklós. Bécs, 1549. jan. 3.

Nádasdy Tamás. Buda, 1531. aug. 3.

Kanizsay Orsolya. Keresztur, 1568. szept. 21.

Werbőczy István. Nyék, 1526. oct. 3. (Városi iratok, Selmeczbánya.)

Batthyány Ferencz, Németujvár. 1552. april. 8.

Laskó Jeromos. Linz, 1541. oct. 27.

Nádasdy Tamás. Nyitra. 1543. apr. 22. (Soós család levéltára.)

Balassa Menyhért. 1553. (Balassa család lvt.)

Izabella királyné, Fejérvár. 1542. aug. 4.

Báthory András. 1548. máj. 3. (Forgács cs. lvt.)

Maylád utolsó levelének utolsó sorai: Deus dominationem vestram reverendissimam (*deus*) conservet per multos annos nobis omnibus, cui me et mea perpetua servitia iterum commendo; dominos Ladislaum et Valentinum nomine dominationis vestrae reverendissimae salutavi, qui commendant eorum servitia d. v. r.-mae Constantinopoli, 7. Octobris, 1549.

servitor senex Maylat m. pr.

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ÉS
MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1886

FORGÁCH ZSUZSÁNNA

1582—1632

IRTA

DEÁK FARKAS

Négy önálló képpel, egy facsimile és 18 a szövegbe nyomott képpel.

BUDAPEST

MÉHNER VILMOS KIADÁSA

1886

1. RÉVAY PÉTER ÉS FORGÁCH MÁRIA CZIMERES EMLÉKTÁBLÁJA A SZKLABINYAI VÁRBAN.

2. PÁRNAHAJ-VÉG SZINES SELYEMMEL HIMEZVE.

BEVEZETÉS.

A FENYVES Kárpátok illatos bérczei közt, kies halmon emelkednek Szklabinya várának festői romjai, mintegy kiegészítő részét alkotván a kisselmeczi kastély regényes kertjének. A mit a szem itt lát, az mind a báró Révay családé, az erdők, a mezők, a hegyek, a völgyek, az omladozó várak, a viruló kastélyok, a halakkal gazdag tavak, a malmokat hajtó patakok, a cultura magas fokán álló mezei gazdaság s a *boltozott kamrákban álló gazdag levéltár* mind, mind az övék, még a szép Túróczvármegye főispánsága is övék volt hosszú századokon át.

A Bosniából beszármazott család csaknem oly régi, mint a magyar királyság s e hosszú élet folytán sok derék hazafit adott az országnak. Az 1163 körül élt Jakabtól kezdve az 1495 körül szerepelt Lászlóig s a család második megalapítója, a XVI. század első felében élő Révay Ferencz nádori helytartótól kezdve Révay Péter, a híres koronaőrig, vagy a másik Révay Péter, az első gróftól kezdve, a napjainkban elhúnyt nemes lelkű s felejthetetlen emlékű báró Révay Simonig, egy nemzedéke se volt a családnak, mely a haza és közérdekek szolgálatára ne adott volna tudós püspököket, hős katonákat s derék hivatalnokokat.

Hát asszonyaik?! Kevés család van az országban, melynek múltjából annyi derék nőt ismernénk. És ezt a

család nagy mértékben kifejlett történelmi érzékének köszönhetjük. Mert híven megőrizték családi levéltárukat; és nemcsak amaz iratokat, melyek a jószágokra, a nemesi jogokra s országos ügyekre, szóval a közügyekre vonatkoznak, hanem megőrizték főleg — *és ez kiváló érdemük* — társadalmi életükre vonatkozó irataikat, magánleveleiket is, melyek két szempontból kötik le figyelmünket; *egyik az*, hogy a Révay családnak minden férfi és női tagja tudott írni* már a xv. század végétől kezdve; *másik az*, hogy e leveleken át oly pillantásokat tehetünk a régi magyar családélet milyenségére, a milyent semmi más úton-módon nem tehetnénk.

A szklabinyai várat s az ahoz tartozó uradalmat, így a kisselmeczit is 1561-ben adományozta I. Ferdinánd király Révay Ferencznek, a nádori helytartónak s még most is fennállanak és használatban vannak ama szobák, melyekben a családi hagyomány szerint az öreg nádori helytartó lakott. A levéltár nem nagy, de fölötte érdekes: míg bőven fordúlnak elő benne az Árpád- és Anjoukori okiratok, addig a xv. század végétől kezdve oly közvetlen képeket nyújt és alakokat ismertet meg a család életéből, mintha csak beszélni hallanók e régi urakat és nőket, mintha éreznők testök melegét vagy látnók szemök ragyogását.

Valószínű, hogy a Révay-család levéltárát már Bél Mátyás is használta, de nem mondhatni, hogy kizsákmányolta volna. Azóta a különböző család-ágaknál és tagoknál levő iratok a kisselmeczi levéltárba egyesíttettek s az újabb időben Wenzel Gusztáv jeles történetírónk volt az első, ki e levéltárba bebocsáttatást nyert s ott huzamosan és nagy sikerrel dolgozott; a néhai Simon báró maga

* Nálunk még a XVII. században is volt akárhány előkelő úrasszony, a ki nem tudott írni. Francziaországban pedig a XVI. század végéről olvastam a királyi testőrség kimutatását, hol az ország legfőbb családjainak ifjúsága szolgált s bizony tekintélyes számmal vannak, kiknek neve után van írvæ: *irástudatlan*. (Lásd: Un Mignon de la cour de Henri III. par Joubert 1884.)

beszélte, hogy őtet magát Wenzel Gusztáv tette figyelmessé levéltára fontosságára, minek következtében az eddiginél még biztosabb helyre tétettek a drága iratok. Később a Történeti Társulatnak egy bizottsága nézte át a levéltárat s Nagy Imre, Nagy Iván és Véghelyi Dezső sok szép okiratját lemásolták. Nevezetes tanúlmányokat tett Fraknói Vilmos s kisebb közleményein kívül, melyek a Századokban láttak napvilágot, közzé is tett egy fölötte érdekes művet: A Révay gyerekek külföldi iskoláztatásáról.

Mikor a Wesselényi-család eredetét kutattam, Nagy Iván figyelmeztetett engemet, hogy a Wesselényi név többször fordúl elő a Révay-levéltár régi irataiban. Oda mentem tehát s ott úgy a házi úr, néhai báró Révay Simon, valamint családjának minden tagja által a legszívesebben fogadtattam. Mikor aztán a Wesselényi-féle adatokat kijegyeztem, hozzá fogtam a régi úrasszonyok levelei másolásához,* és mikor estéként a család tagjai összegyültek, csupa gyönyörűség volt látni, hogy maga a báró és felesége, leánya az ifjú gróf Forgáchné, a vadászatról hazatérő ifjú báró és a kis unokák mily érdeklődéssel hallgatták, ha egy-egy ideig a kétháromszáz év előtt lefolyt családi eseményekről beszéltem.

Amaz idő alatt, melyet ezen évben Kis-Selmeczen töltöttem (15—20 nap), még egy más szerencse is talált. Ugyanazon idő alatt jött oda Ipolyi Arnold püspök is, hogy a levéltárat átvizsgálja.

Ekkor következtek valóban szép napok.

A házi úr mint szenvedélyes haltenyésztő, a halastavak körül töltötte a nap jó részét; az asszonyságok saját dolgaik és munkáikkal voltak elfoglalva, mert a báróné egyike a legkitűnőbb gazdaasszonyoknak, aztán a kastély telve

* Melyek a *Magyar hölgyek Levelei* czímű munkában a m. t. Akademia kiadásában láttak napvilágot 1879-ben.

volt főrangú vendégekkel; az urak vadászni mentek, egy pár öregebbje sakkozott s aztán a szép kertben használták fel a pompás szeptemberi napokat. A püspök s e sorok írója együtt kutatták át a XVI. századi vallási és iskolai ügyekre vonatkozó iratokat és levelezéseket. Esténként aztán a püspök úr adta elő a mit hallgatóságára nézve érdekesnek látott. Volt a ki beszéljen s voltak a kik hallgatták, mondhatom gyönyörködve.

Két év mulva újból szerencsém volt egy kis őszi saisont tölthetni ama szép helyeken s ekkor ismerkedtem meg Forgách Zsuzsánna történetével. Már a «Corpus Juris»-ban olvastam volt e nevet; ott Kis-Selmeczen először a magánlevelekben tűnt fel a név és saját irású szép leveleit egész élvezettel olvasgattam s tettem közzé; aztán a Forgách urak s a Révayak levelei sejtetni kezdték az érdekes eseményeket, végre az egyik láda fenekén római számmal jegyzett négy csomagot (fasc.) találtam mindenikre rá írva, hogy: Forgách Zsuzsánna pöre. Egész irathalmaz állott előttem, százakra menő oklevelet olvastam át; roppant terjedelmű tanuvallatásokat, relatiókat, deliberatumokat stb. Végre kezdének kidomborúlni az alakok a jellemek, a tisztán körvonalozott egyének; néha úgy tetszik, mintha új látkör nyilnék előttünk s egy újabb levél elzárja a tért, más irányra utal, kérdések támadnak lelkünkben, melyekre soha se nyerünk feleletet, de a mint keressük e feleletet mindig újabb és újabb oldalról pillantjuk meg a főtárgyat, ki-ki fáradunk, újra neki fogunk a kutatásnak, valami kis rész kezd lelkünkhöz tapadni, elménkben kicsiráznak a gondolatok, ápoljuk napokig s néha csaknem bánatosan ki kell tépnünk gyökerestől és eldobnunk: mert csalfa képek után indultunk s hamis volt maga a csira.

Csak lassanként, nyomról-nyomra fejlődik ki a valóság, hónapok alatt aztán megbarátkoztunk vélle s miénk lesz

egész lényege, gyakran bár gonosz, szívtelen is hősünk, annyira mienk lesz, oly sok időt töltünk együtt, hogy iró és tárgya közt bizonyos rokonszenv fejlődik ki. Hát ha a tárgy szép, kedves ifjú asszony, kinek ezer igénye van a részvétre és rokonszenvre s ki még az erős védelmet is elfogadja s meg is érdemli, valóban hálás dolog históriát írni!

Mondják, hogy Szklabinya várában már a régi szent királyok is mulatoztak s az *alsó*, *közép* és *felső vár* mind nagyon régi lehet; a hagyományok még az Árpádok korán is túl helyezik építtetése idejét; de azt már biztosan tudjuk, hogy Mátyás és János igaz magyar királyaink kedvtelve mulattak falai közt. Bizonnyal nagy vadászatokat tartottak a vadakkal ma is bővelkedő vidéken. Azt is tudom, hogy szegény Forgách Zsuzsánna sokat szenvedett falai közt s bár nagy lelki erővel sokáig mély titokba tartotta kínjait s nem akarta, hogy a világon bárki is szemtanuja legyen nyomorának, végre reá is elkövetkezett a megváltás nagy órája.

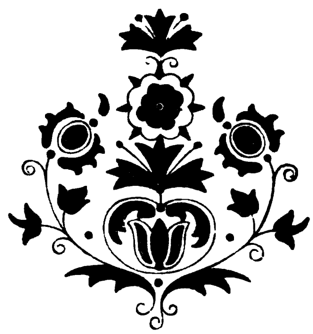
Mintha látnám a tudós Révay Pétert, a mint feledve az ország nagy gondjait, tanakodik magában szép sógornéja szomorú helyzetén s büszke tartású felesége a keményszívű Forgách Mária megvető pillantással adja kezébe a haragos férj, Révay Ferencz legutóbb érkezett levelét.

Majd Holits várára esik tekintetem, hol fogva tartják hősnőmet, de a hűség s a szerelem hálóiba bonyolult hű cselédek vagy tán nymfák és tündérek összetörik a vas zárakat és lánczokat s elviszik az úrnőt a boldogság palotájába Detrekő várába; elröpül tekintetem a haragvó fejedelmektől s a zúgó országgyűléstől a pozsonyi székesegyházba, hol százan esküsznek, s a közvélemény megkapja a mit vár . . . de mit beszéljek tovább, hisz itt az írás forgassátok.

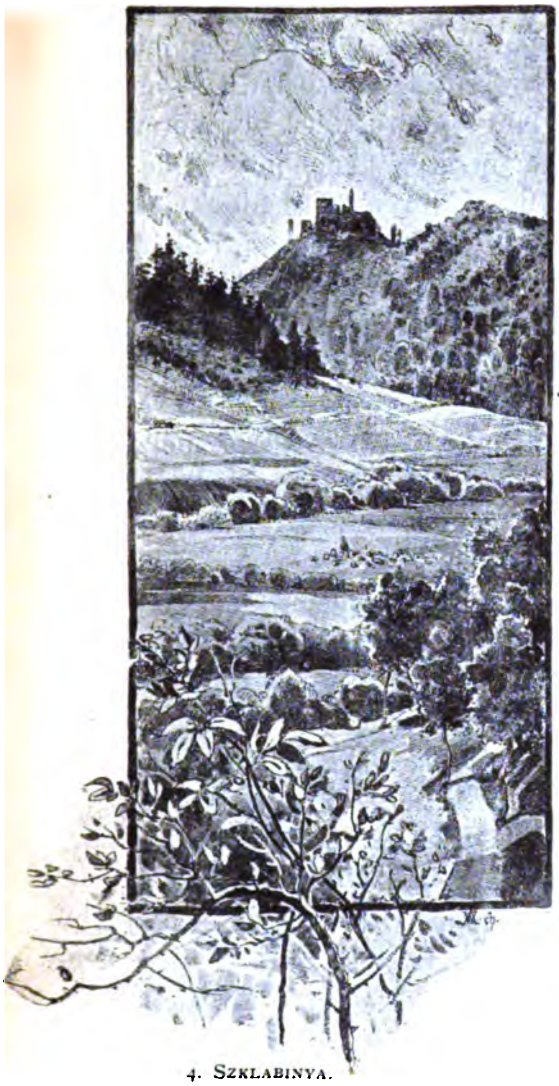
És most, midőn képekkel fölékesített kis könyvemet

nagyvilági útjára bocsátom, nincs egyéb hátra, minthogy báró Révay Gyula ő méltóságának, a kisselmeczi levéltár jelen tulajdonosának is, ki megengedte, hogy a legfontosabb okiratokat utolsó perczig magamnál tarthassam, hálás köszönetet mondjak.

Ó régi Szklabinya vára, és te nemcsak az életben, hanem még a történelemben is sokat üldözött Forgách Zsuzsánna! a ti szellemeiteknek — s néktek jövendő olvasóim ajánlom e kis művemet. Olyan a milyen lehet. Talán néhány elveszett okirat az oka, hogy az esemény nem részletesebb, kerekebb; «tán hosszabb is lehetett volna, hogy tovább mulattasson», de legyetek elnézők, mert a mit a sorok közé gondolhatunk, azt csak fölötte ritkán mondhatjuk el s regényt nem irhattam, mert bármi igénytelen, de történetíró vagyok.

3. Keszkenő sarok himzés.

4. SZKLABINYA.

I.

A GYERMEKKOR.

A TIZENHATODIK század utolsó évében szomorún üldögélt a szklabinyai vár egyik ablakában a várnak híres szép asszonya id. Révay Ferenczné született Forgách Zsuzsánna, selyemszálakkal hímezve egy kis patyolat kendőt, olykor munkájára tekintett, de olykor a zöld erdőkre pillantva. Bár még húsz éves sem volt, oly komoran elgondolkozott, mintha negyven éves matrona lett volna, addig s addig, hogy megeredtek szemének könyei s keservesen sirdogált is egy verset. De aztán csak győzött az ifjú véralkat s össze is szedte magát, hogy sírását észre ne vegyék. «Istenem, Istenem, mit mondana az én drága jó apám, ha megtudná hogy mikor egyedül vagyok mindig sirok».

Aztán csak eszébe jutott a messzinek tetsző gyermekkor

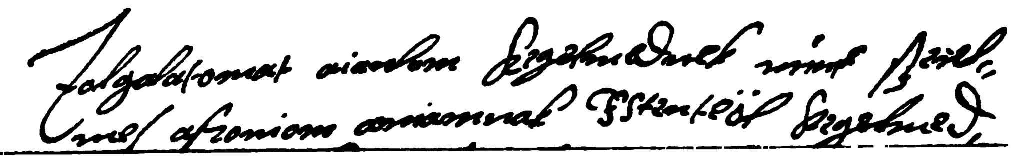
a gymesi szép kertek, a brunóczi patakok, a bitsei s a komjáti szép napok: hisz ez utóbbi várban töltöttek legtöbb időt. Zsuzsánna és kisebb testvérei édes anyjokat, a gyöngéd érzésű Zrínyi Katalint[1] alig ismerhették, oly korán elhalt s atyjok második nejét herczeg Lauenburg Szidoniát talán egyszer látták életükben.[2] Nevelésükre édesatyjok ügyelt s távoli rokonuk özvegy Zay Péterné szül. Poltári Soós Kalára asszony, kit aztán úgy megszerettek, hogy 1609-ben bekövetkezett haláláig szóval és levélben mindig édes anyjoknak neveztek.[3] Időtöltésük az volt, hogy lesétáltak a kertbe, vagy ki a várból a városkába, le a víz partjára, az egerfák árnyába a mindig élénk malmok mellé s aztán vissza; tisztelkedni is mentek néha a vár másik részébe, hol Forgách Mihály s neje Kerecsényi Kata aszszony laktak. S aztán ha jöttek a hideg esték, behúzódtak a sötétes kis szobákba. Bizony nem volt valami zajos élet, mert atyjok bár nagyon szerette, sokszor magára hagyta őket; menni kellett más jószágokba, országgyűlésre, vármegyére, pörölni, vagy még katonáskodni is.

Azok a régi várak épen a XVI. században korántsem voltak oly nagy kényelemmel berendezve mint azt a regényírók képzelik s mint aztán száz-, százötven évvel később. Kis lakószobák voltak azokban legtöbbször s *a nagy lovagteremben* háborús időkben a katonaság hált, béke idején sokszor meg gabonát tartottak; bizony leánygyermekekre nem volt valami különös tekintet. Az ajtók, ablakok rosszasága ellen még a Thurzók váraiban is hallottunk panaszokat, hát a ki mint Forgách Imre bús özvegy ember volt s három négy várban volt része, de egé-

1 Lásd leveleit a *Magyar hölgyek levelei* (66—69. lapokon.) 1879.

2 Forgách Imrének első neje Zrínyi Katalin, a szigetvári hős leánya, meghalt 1585-ben. Forgách aztán 1587 elején kézfogót tartott herczeg Lauenburg Szidoniával, de már 1588 júl. 25-én azt írja Forgách Ferencz Forgách Simonnak, hogy Imre öcsénk vigasztalhatatlan, nejének Sziléziában történt halála miatt.

3 Lásd a levelezést szintén a *Magyar hölgyek levelei* közt.

FORGÁCS ZSUZSÁNNA LEVELE SÓOS KLÁRÁHOZ 1600 FEBR. 15.

(A Révayak kis-selmeczi levéltárában lévő eredeti hasonmása.)

s Soas Calara

fai zaij

inak nekem

b.

szen egyedüli úr seholse s épen ez időtájt készült hogy Trencsén várát magának megszerezze. Ezért ült sokszor az egész család a tűz körül, mert a szoba vagy ház máshelyt hideg volt.

Megesett olykor-olykor az is, hogy Apponyiné, Pálffyné, vagy Vízkeletiné asszonyom azt izente, hogy menjenek oda egykét napra az ottvaló gyermekekkel játszani: de nem lehetett. Igaz, hogy Poltári Soós Kalára jó rendtartó, tisztaságot szerető asszony volt, jól megmosdatta, megfésülte őket, és tiszta fehér ruhát adott rájok, ám de nem volt visitába (meglátásra) menni való illendő ruhájok. Ilyenkor aztán a jó apa, mintha álomból ébredt volna, vászon, posztó, rása, tabita sőt selyem kelméket, szalagot, csipkét, csattot, kapcsot, gombot rendelt Nagyszombatból, Pozsonyból, sőt Prágából. A vándor kereskedők áruit mind össze vásárolta, ránczba szedték a varró leányokat, egy pár csavargó szabót Semptéről vagy épen Szomolyánból beparancsoltak s volt olyan sietős munka milyet a híres Komjáti is csak ritkán látott s az öt Forgách kisasszonyka — Mária Helena, Zsuzsánna, Judith és Juliánna — olyan szépen kiöltözködött mint megannyi kis herczegné.*

Ilyenkor aztán gyönyörködött bennük az édes apa s megkérte a jó Zaynét, hogy vigye a gyermekeket valamelyik szomszédságba látogatásra. Máskor, ha szelídebb idők jártak, jó nagy részét a napnak a kertekben töltötték s a szőlő vagy délig-látó lugasban leülve tanulták a varrás, a csipkeverés különböző módjait, a hímzést piros, kék és zöld fonallal, vagy sárga, kék, zöld és piros selyemszálakkal és a mindenféle üveggyöngyökkel való ékítést; és Mária meg Ilona, kik már nagyobbak voltak, még arany és ezüst szálakkal is tudtak varrni. Sőt a két nagyobb leány már

* Volt egy hatodik is, Dorottya, de csak egy évet élt; sz. 1584, † 1585.

azáltal is kivált, hogy a főzés, a czipó, a pogácsa és kalács sütés titkaiból is jó részt megtanultak.

Zaynénak kedvencz foglalkozása volt a kertészet: úgy a virág mint a vetemény és gyümölcstenyésztés, melyekben ő beható oktatást adott; főként Zsuzsánnát valóságos növénykedvelővé tette, úgy, hogy ez egész életében ápolta a virágokat s szerette kertekben, ligetekben tölteni az időt.

Minden másod napon jött a városi predikátor vagy a tanító és néha mások is efféle síma képű, beretvált arczu predikátorok, kik a leánykák előtt olvasták Dávid zsoltá rait, Mózes könyveit, az evangeliumot, meg a kátékat s aztán beszéltek sokat e rossz világ végéről s az uj világ születéséről. De megesett az is, hogy nagyszakállú catholikus papok, szerzetesek is jöttek az udvarba, ájtatosan beszélgettek, imádságokat, kis képeket osztogattak s mind ezeket a leánykák örömest hallgatták, de aztán ha sokáig tartottak, nagyon unalmasnak találták. Az idősebbek elszunyókáltak; a gyermekek s a varró és más szolgáló leányok szerettek volna elszaladni s a tudós urakat kinevetni, de nem merték mert atyjok ha jelen volt, komolyan hallgatta a papokat, órákig elvitatkozott velök s néha megis ajándékozta őket.*

Sokkal mulattatóbb volt az a félszemű Gyurka nevű valami túladunai származású katona, ki esténként az úr vagy a Zayné engedelméből hol a leveles szín alatt, hol az ebédlő házban, hol a leányok házában a lobogó tűz körül megjelent s vergináját ügyesen vervén, szép nótákat énekelt mellette annyira, hogy hallgatói néha tánczra is kerekedtek. Mikor aztán névnapja volt az úrnak vagy valami más innep volt, szóval ha a háznál jó kedv uralkodott, hegedőst is kerítettek sőt megesett, hogy a katonák közt néha sípos is, trombitás pedig mindig találko-

* Egy kis irodalmi munkája is maradt s végrendelete 1586-ból; ezekből látszik hogy maga Forgách Imre protestáns volt.

zott.[1] Ez a mulatság tetszett mindenkinek de igen különösen a kis Zsuzsánnának, ki különben minnyájoknak kedvencze vala. És gyermeki eszével nem sokat ügyelve a mama kissé feszes egyenességére s Mária és egykét idősebb leány formás magatartására, lassanként mind közelebb húzódott az őszbe borult katonához s szemével majd elnyelte kezejárását, ujjai tánczát a húrokon s megtartott emlékében minden fogást, minden hangot s minden fordulatot. Néha a katona kezébe is adta azt a csodálatos szerszámot s a kicsi kezeket addig illesztette, míg szabályos fogásokat tettek s a hangszer szépen szólott s mikor Forgách uramék észre vették, a gyermek alig múlt tíz éves s a verginát[2] kellemesen tudta verni. A nevelő mama pedig fűnek fának dícsérte, hogy ha egy nótát egyszer meghall úgy utánna mondja mint a jó kántor.

Mikor Zsuzsánna tizedik évét elhagyta, Mária már akkor nagy leány lett;[3] egyszerre csak más ruhákat kezdett viselni mint Ilona és Zsuzska, nem is szólva a két kisebbről. Egy napon, mikor Brunóczon voltak, meg is látogatta a gyermekeket és Zayné asszonyomat Révay Mihályné született Bakits Anna asszony, mintha véletlenűl történnék, mintha csak úgy elkésett volna a vár alatt. Ajándékot adott a leánykáknak, komolyan s hosszasan beszélgetett Zaynéval a nevelő mamával s aztán sokat foglalkozott Máriával. És harmadnap mulva nagy megelégedéssel távozott, de csak azért, hogy őszszel egész társasággal térjen vissza. Ez idő alatt az édes apa Máriának sok szép drágaságot adott kezébe, melyek a régen elhalt édes anyáról néhai Zrínyi Katalintól maradtak, drága kövekkel ékített aranyos ezüst pártát, aranylánczot, násfát, fülön füg-

1 Gyakran fordult elő, nem csak Komjátiban, hogy a várbeli őrségek tagjai közűl került ki 4—5 muzsikus.

2 A vergina valami guitar- vagy czimbalomféle hangszer volt.

3 Forgách Mária születtett 1577. márcz. 31-én; Ilona 1578 február 25-én; Simon sz. 1580, † 1585. Zsuzsánna született 1582 január 1-én. (Lásd a Tört. Tár 1884-ik évi folyam 779-ik lapját.)

gőt, gyűrűket, pigvéttel béllelt selyem subát s más szép ruhákat. Azonban otthon készült az asztalra, ágyakra, mosdásra és konyhára való sok szép fehér ruha. Az apa nagy munkában volt, szüntelen tanácskozott Zayné asszonyommal, udvarbíráival, de a mellett jó kedvű volt. Valószinű hogy a gyermekek nem igen tudták mi fog történni; maga Mária is csak sejtelemmel látszott bírni a bekövetkezendőkről s a nevelő anyja és más az udvarban forgó nőszemélyek mind csak azt hajtották, hogy Mária kisasszszony már nem gyermek, ő már nagy leány.

Abban az időben senkinek se jutott eszébe hogy a nőt is épen oly jogosult egyénnek tartsa a férjválasztásban, mint a férfit a nőválasztásban. Sőt még azt is, hogy: akarod-e, szereted-e? a legtöbb esetben csakis formalitásból kérdezték a leánytól. Hanem több kevesebb bőbeszédűséggel így szóltak a szülék, gyámok: Ime ez az ifjú úr megtisztelte házunkat, feleségül kért téged, mi alkalmasnak találjuk, ez lesz a te férjed. A szegény leányka valami szemérmes válaszfélét mondott s aztán azontul úgy nézte a kérőt mint férjét — urát. Csak akkor használták a szülék a leány ellenmondását, mikor magok restelték a kérőnek tagadó választ adni. Egyébaránt igyekeztek is, hogy a leányt jókor adják férjhez a mikor természetesen még esze ágában sem lehetett az önálló vélemény s mikor a cseperedő kis leány minden férfit szívesen elfogad ki őt úgy szólva a gyerekszobából a nagy emberek közé vezeti. És Forgách Imrének, kinek öt apró leánykája volt, annyival kevesbé juthatott eszébe a válogatás, mert Révay Péter, az illető kérő, szeretetre méltó kedves ifjú volt és már akkor nagy reményekre jogosította ismerőseit. Végre eljött az ősz s eljött a jó Anna néni két fiával Péterrel, s a még ifjabb Ferenczczel, rokonaival köztük Bakits Péterrel, ki unokaöcscse és egyszersmind nevelt fia volt. Eljöttek természetesen a Forgách rokonok is: Zsigmondék,

Simonék. Mikor aztán mind együtt voltak behívták Máriát s elmondták neki, hogy Révay Péter uram megkérte kezét. Mária pedig «hozzá menni semmit ellene nem tartott». Nem is igen tarthatott, mert Révay Péter uram ha nem is épen szép ember de csinos legény volt, érdekes karcsu alak jó kedvű, nyilt szívű, gyöngéd vőlegény s olyan volt mint férj is egész életében. Mária kissé gőgös leányka lévén, örvendett hogy viszik, nem is igen nézte hogy ki, volt benne egy kis önzés, sok önérzet s némi hajlam a könyörtelenségre. Az élet további folyamán úgy látszik kissé féltékeny is volt Zsuzsánnára, kit igaz testvérileg soha sem szeretett. Tán azért hogy szebb lett mint ő, vagy azért hogy mások annyira kitüntették, szerették, ki tudná megmondani? Annyi bizonyos, hogy a nővérek későbbi levelezéseiben míg Ilona a testvéri szeretet igaz bensőségével irogat Zsuzskának s szint úgy ír az 1609-ben is még élő nevelő anya is Poltári Soós Kalára: addig a Mária levelein mindig bizonyos hideg fuvallat érezhető és feltünő az is hogy a férjjel, ki sógora is volt gyakrabban levelez mint testvérével; habár általában szivtelenséggel nem lehete vádolni, hisz gyermekeit végtelenül szerető gondos édes anya lett belőle. A vőlegény öcscse Révay Ferencz kevésbé tetszetős ifjú, betegesnek látszott,* sokkal kisebb mint bátyja, hallgató de szenvedélyes ember volt; rendesen senkihez se szólt, de ha ebéd vagy vacsora vége felé eleget ivott, kész mindenkivel «össze lármázni». Sokkal érdekesebb alak Bakits Péter: daliás termetű szép ifjú, arczán az ifjúság derűje, süvegében mindig virágbokréta. Valószínű, hogy ily nagy családi ünnepen a kis lányok is szem elé kerültek, de ki foglalkozott volna velek —? szóval: megtörtént a jegyváltás s pár hónap mulva a hazavitel is,

* *Magyar hölgyek levelei* 43-dik lap.

mindkét alkalommal lévén számos vendég és víg lakodalom. Az ifjú pár aztán Szklabinya várába repült. Mária után csakhamar ment Ilona is, kit a derék Osztrosits András vitt Illavába. Nehány évig megint csendes volt Forgách Imre háztája. Ő maga általában komoly sőt kedvetlen ember volt, jó hogy a lakadalmakon kis ideig legalább fenntarthatta jó kedvét. Első neje öt apró gyermekkel hagyta el; második neje Szidonia Katalina szász herczegné is hamar elhalálozván,* azontúl csak mezei gazdasága vezetésének s leányai neveltetésének élt.

Harmadik leánya, a feltünően széppé fejlődött Zsuzsánna, nem ment oly korán férjhez, mint azon időben szokás volt s mint két nénje s e hosszasabb leánykodása alatt nem csak atyjának, nevelő anyjának, de másoknak is különös kedvenczévé lett. Ha azt a folytonos részvétet s úgy szólva pártolást tekintjük, melyet Révay Péterné Forgách Mária Révay Ferencz személye és ügye iránt a következő esztendőkben mutatott, arra a gondolatra kell jönnünk, hogy a házasság öcscse Zsuzsánna és sógora között az ő müve, valamint az is világos hogy ez összekelés nem ment oly könnyen mint például az övé. Zsuzsánna tizenhetedik évében járt midőn Révay Ferencz számára őtet megkérték. A kézfogás napjának meghatározása a leány részére bízatott, mert az apa Forgách Imre Brunóczról 1597 april 17-ről így ír Révay Ferencznek: «Az leányom kézfogását minden bizonynyal, ha az Úristen engedi 18-die Maii szolgáltatni akarom. Kd is jőjjön el, kérem Kdet, Péter uram fiammal, bátyjával és leányommal együtt. Az Kd bátyja Gábor uram és Kata asszony is ő keme Osztrosits uramhoz megyen, maga (noha) én leányom volna,

* Forgách Imre egy 1586-ban kelt végintézkedésében még csak jegyesének (sponsa) nevezi sz. 1588 júl. 25-én Forgách Ferencz (a történetíró) már írja Forgách Simonnak Bichéről, hogy Forgách Imre nejének Sziléziában történt elhalálozása miatt vigasztalhatatlan. (A nemzeti Múzeumban levő Forgách levéltárban.)

szívben örömest látom ő keméket is mikor ide hozza az Úristen Keteket. Isten sokáig éltesse Kdet. Az Kd apja Forgách Imre».*

A levélke szavaiból úgy tetszik, mintha még más terminus is lett volna azelőtt és mint ha azt elhalasztották volna. Annyi bizonyos, hogy a kézfogás ekkor történt, de hogy az egész házassággal nem nagyon siettek, bizonyítja a körülmény, hogy a hazavitel csak egy év mulva 1598 april 25-én történt meg.

. Révay Ferencz a kevés eszű emberek vak szenvedélyével szerette szép nejét. Féltékeny volt még a szellőre is, féltékeny minden férfira, cselédre, rokonra, vendégre: de mint a legtöbb szenvedélyes emberrel történik, az igazi személyt, kire csakugyan féltékeny lehetett volna, legutoljára vette gyanuba.

Forgách Zsuzsánna azonban úgy látszik sohasem szerette férjét s balsejtelmekkel volt jövője iránt. Halogatta is, a míg lehetett, a kézfogó és lakodalom megtartását, de végre is mint jó leány atyja akaratának, nénjei unszolásának és sógorai tanácsának engedelmeskedett. Elég az hozzá a szép fiatal hölgyet férje Szklabinya várába repítette, hol akkor Révay Péterék is laktak, mert a vár a Révay rokonok közt területileg több részre volt osztva. És Zsuzsánna saját szavai szerint úgy lépett férje hajlékába, hogy elméjében és szívében semmi más gondolat és érzés nem volt, mint az, hogy hű társ, hű feleség és jó gazdasszony legyen.

Mikor Komjátiból a hintók kirobogtak s már az utolsó lovas is eltünt a Forgách Imre szemei elől, komolyság fogta el a jó apát, mintha valami azt susogta volna körülötte, hogy: ez a pár nem lesz boldog!

«Előkelő családból való, ifjú ember, vagyonos és minden tekintetben ajánlatos vő — de nem talál az én felette

* Ívrét, egészen sajátkezű, a Forgách czímerrel ellátott pecsét a b. Révay cs. kis-selmeczi levéltárából.

szép, jó kedvű, de mély érzésű leányomhoz». Ily aggodalmak és gondolatok foglalkoztatták az öreget, mert a lakodalom után pár nappal egyebek után, így ír Révay Ferencz nek: «Te Kdnek kedég immár, kit az úr Isten fiammá tőn írnom, mint jó akaró apád, akarék két dologról. Egyik hogy te Kd az én szerelmes Zsuzsánnámban ha mit lát, ki az Kd természetéhez nem hasonló azt atyai szeretettel javítsa et leviter ferat. Principia enim matrimonii, olyan ifjúban solent esse gravia. Tudom kedég, hogy oly nevelése, erkölcse vagyon leányomnak, csak először ismerhesse meg az Kd erkölcsét tud engedni szolgálni Kdnek. Másik hogy mind magatok Péter uramval bátyáddal mind feleségtek nagy egyességbe, szeretetbe éljetek egymáshoz, mert Deus quoque ipse charitas est. Concordia vestra res vobis una crescunt; discordia si irrupserit res vestræ vel maxime cito dilabentur. Ezeket ha Kd megtartja eris bene et beate juvens perpetuo, Deo, hominibusque amabilis, sin minus mortalium adflictissimus in hoc, illoque altero mundo. Én kedég jót hallván Kd felől orabo Deum pro vobis és mindenestől tiétek leszek bátyádval egyetembe és feleségetekvel mint szerelmes fiaimé és leányaimé.»*

Csodálatos előre látással és alapos jövendöléssel telt levél. Forgách mint ha maga is ingadozott volna, hogy kedvencz leányát oda adja-e vagy ne s mintha e benső küzdelemben csak a külső okok jutottak volna győzelemre, hogy t. i. Révay Ferencz jó családbeli, Révay Péternek az akkori időben ritka míveltségű derék embernek testvére, ifjú legény, csendes természetűnek látszik s hogy kedves gyermeke együtt fog lakni Máriával nénjével. Pedig úgy látszik azt is tudta hogy e két leánya közt sem teljes az egyetértés, mert mint fentebbi leveléből látjuk,

* Kelt Komjáti 1598 máj. 7-én. Ívrét egy ív saját kezűleg. A b. Révay cs. kisselmeczi levéltárában.

nagyon korán inti őket az egyességre, szeretetre. És igaza is volt: látjuk hogy mielőtt kenyér törésre került volna is a dolog, Mária levelei Zsuzsánnához a külső formák megtartása mellett is ridegek s minden szeretet nélkül valók. Csak egy példát. Minthogy a Révay testvérek Holics várának felét is bírták s a tájon — Nyitra és Pozsony vármegyében — több birtokuk is volt, Révay Péter nejével oda utazott és Zsuzsánna Szklabinyáról vajat, sajtot, túrót, boroncsát (?) küldött nénjének s kérte, hogy mint a nagy világhoz — Pozsonyhoz, Nagyszombathoz — közelebb eső helyen válasszon ki neki egy koronkát, majd megfizeti az árát. Mária azt felelte, hogy a küldeményeket ugyan köszöni, de koronkát nem küldhet mert neki nincs készpénze.* Általában inkább kegyelt sógorával váltott leveleket, mintsem öcscsével. Mind ezt az apa jól látta s tudta, valamint előre tudta azt is, hogy leánya nagyon érzékeny és a mellett önérzetes sőt nagyon makacs természetű nő, ki csak annak fog engedelmeskedni, a kit szeret, s törhetlen daczczal fog szembe szállani azzal, kit nem szeret.

«Ha egyetértés kölcsönös engedékenység lesz köztetek — mondja Révay Ferencznek a latinisáló levél — jól lesz dolgod, Isten és emberek előtt kedves leszel, boldog állapotnak fogsz örvendeni; ha nem, te leszel a legszerencsétlenebb halandó ezen a földön s túl a más világon.»

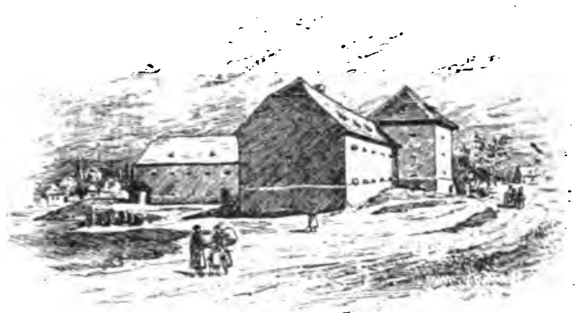
A lakodalom után tizenkét nappal, az édes apai aggodalmak szomorú jóslata, melynek rosszabb fele a következendő évek során zordon részletességgel az utolsó szóig teljesedésbe ment.

* * *

Szklabinya várának ifjú szép asszonya borús gondolatok közt varrogatott az ölében fekvő kis keszkenyőn, néha

* E levél kelt Holicson 1599 nov. 11-én.

kitekintett a szép erdőségekre, melyeknek lombjai közt már egy-egy sárga levél mutatkozott, aztán egyet sóhajtva ismét munkáját folytatta. Férjhez menetelének még csak harmadik évében volt s már is oda jutott, hogy mindig csak gyermekkorára s első ifjúságára pillantott vissza ha enyhülni akart. A jelen oly sivár, puszta, mely semmi vigasztalót sem nyújthatott, szíve még eddig hallgató, néma volt s mégis a kötelesség érzete férje iránt már már kihalóban és a jövendő semmi bátorítással semmi reménynyel sem kecsegtette. Igyekezett eltölteni a napokat varrással, kertészkedéssel, zenével, lovaglással, leányaival mulatozott, verseket csináltak a nótákhoz s dalokat a versekhez, ó hiszen ő mindent megkisértett hogy szórakozhassék, de élete nehéz teher volt, melyet alig alig tudott már hordani.

5. Komjáthi.

6. MALÁCZKA. FERENCZIEK ZÁRDÁJA.

II.

AZ IFJÚ ASSZONYSAG.

MIKOR évek előtt a kis-selmeczi vén kastély legrégibb lakosztályában először olvastam Forgách Zsuzsánnának három százados leveleit, mikor láttam mily derült gondolatok közt ír férjének, anyjának, rokonainak, — mikor esténként az egykor fényes vár romjai alatt, a mezei virágok közt az ő régi kertjében keresgéltem a tarka cserepeket, melyek míg épek voltak az ő szobáit is díszítették: azt hittem, hogy kedvenczem boldog is volt Szklabinya várában; pár évi kutatás azonban egészen más gondolatokra térített és most leginkább azt a lelki erőt bámulom, melylyel rettenetes sorsát a világ előtt s különösen szerető édes atyja és jó nevelő anyja előtt titkolni tudta. Nézzük csak végig leveleit s hallgassuk meg a tanukat, hogy mint folytak napjai s látni fogjuk, hogy ártatlanabb életet senki sem folytatott, mint ő, mind addig míg csak hordozni tudta szenvedéseit. 1599-ben így ír férjének: «Éltig való szolgálatomat ajánlom Kdnek mint szerelmes uramnak, az hatalmas úr Istentől kívánok Kdnek jó egész-

séget, hosszú életet és minden kivánta javait nagy boldogul megadatni. Szerelmes uram az Kd levelét én nekem megadták, kiből megértettem, hogy Kd jó egészségben vagyon, kit nagy szivem szerint akarom, én es hála az Úristennek egészségben vagyok. Én édes szerelmes uram egyebet nem írhatok Kdnek, hanem az nap, mely nap megadák az Kd levelét, érkezett uram atyám levele is, kiben tudakozik az mi egészségünk felől. Én megírtam, hogy Kd nincsen itten, valami kevés cseresznyét küldtem neki és valami kevés szarvasgombát. Azt is írja, hogy beteg, azért kérem Kdet, mint szerelmes uramat Kd viszszajövet térjen be hozzá és látogassa meg, Komjátin vagyon. Én édes szerelmes uram Kdet igen kérem semmit el ne felejtse az vásárlás dolgába és Kd irjon énnekem minden képen az Kd állapotját. Asszonyom néném is szolgálatját ajánlja Kdnek és azon kér Kdet, hogy Kd kalapos-süveget vegyen, feketét ő magának, az kis úrnak és az Klazsonkának valami szebb színűt, nem feketét. Ezzel a hatalmas Úristen tartsa Kdet jó egészségben és adja, hogy hamar időben láthassuk egymást jó egészségben. Költ Szernyiczén 3. julii anno 1599». Egy évvel utóbb nevelő anyja Soos Kalárának irja: «Az Kd küldte rózsabokrokat elhozák, kiket ha Isten éltet megszolgálom, bizony mindjárást az mint elhozták én is magam és az én leányasszonyim elültettük és ha az Isten adja érnünk, hogy virágozni fog az én szerelmes uram az Kd egészségére meg akarja az virágát viselni.»

Hozzá pedig leveleket intéz édes atyja, testvérnénje Osztrosits Borbála, nevelő anyja özv. Zay Péterné, Soos Kalára stb. melyek mind atyai, testvéri, rokoni gyöngédséggel, szeretettel vannak írva, de senkinek még csak sejtelme sincs az ő sorsáról.

Ő pedig folytatja életét türelmesen s látszólag néha vigan is a mint az emberek mondják. Kertészkedik nagy szorgalommal, saját kezeivel ülteti a káposztát, a rózsa-

bokrokat, puszpánkát, birsalmát, baraczkot, veresfái mogyorót. Úgy látszik nagy gondot fejt ki, hogy a későre tavaszodó s korán fagyos Szklabinyán szép kertet tartson; őszönként néha annyi veteménye van, hogy másoknak is bővön adhat s valamelyik verőfényes déli oldalon még a szőlőtermesztéssel is kísérletet tett. Varrogatott, emellett s nagy tökélyre vitte hímzési ügyességét, mert a patyolatra selyemszálakkal képet tudott írni. Néha elment a szomszédos kisebb jószágokba is gazdasszonykodni. Aztán megtörtént hogy a félórányira fekvő Szucsánnál a Vág vizén szálakra ült (tutaj) s elvitette magát Illaváig nénjéhez Osztrositsnéhoz s onnan pár napi pihenés után Zay-Ugróczra nevelő anyjához a jó Poltári Soos Kalárához ment, hová mindig nagyon vágyott s hol egy pár boldog napot szokott tölteni. Vajjon neki sem tárta fel szívét s nem mondta-e el állapotját?

Máskor elővette vergináját s ha nem volt más, maga verte, valamelyik asszonynyal énekelt hozzá s az ifjú leányok járták a tánczot. Elment a várnagynéhoz vagy az udvarbírónéhoz, magával vitte leányait, kerítettek valami hegedüst, néha sípost is s éjfélig is eltánczoltak. Általában a zenét, éneket, tánczot igen szerette, különben ha volt kivel, örömest kártyázott is.

Ez idő tájban történt hogy Révay Gáborné született Thurzó Katalin, Forgách Zsuzsánnának anyáról testvére, 1600 nov. 28-án elhálálozott és a végtisztesség tételére nagy temetést rendeztek, meghívták a közeli s távoli rokonokat, barátokat ismerősöket ország szerte. Határozott czélzásokat találunk az okiratokban, hogy Bakics Péter, kivel Révay Ferencz első unokatestvér volt,* e temetés alkalmá-

* A rokonság, mely Lehoczky, Nagy Iván, Kerékgyártó előtt ismeretlen vala, így áll

Bakics I. Péter

Anna (Révay Mihályné)	Mihály (Frangepán Klára)
Révay Péter (Forgács Zsuzsánna) Révay Ferencz (Forgács Zsuzsánna)	Margit (Balassa Menyhértné) Bakics II. Péter.

val jött először mint felnőtt ember Szklabinyára, és volt szálláson Révay Ferenczéknél; valószínűleg Péteréknél öregebb urak voltak s különben is ott már nehány gyermek is lévén, nem volt annyi tér, hogy mindenki elférhetett volna. Forgách Zsuzsánna férjének közeli rokonát az érdekes ifjú Bakics Pétert nagyon szívesen látta. Bensőségteljes modora, igaz őszinte szavai, közvetlenséget mutató megjegyzései, elpalástolhatlan rokonszenve a szép asszony iránt teljesen megnyerték számára Forgách Zsuzsánnát. Annyival inkább mert ez ifjú nő mind ez ideig soha senkit sem szeretett s még igaz bizodalmat, vonzódást sem érzett soha senki iránt. E férfi volt az első ki egész lényét elfoglalta, keblét betöltötte, képzelődését teljesen lebilincselte még pedig úgy, hogy az a tisztelet és becsülés, melylyel iránta az első naptól fogva viseltetett, megtartott az élet utolsó órájáig, mikor a sír választotta el őket.

Hát még Révay Ferencz milyen boldog volt, hogy Bakics a temetés után is ott maradt egy pár napig. Az asztalra sokkal több és jobb ételek kerültek, társaságban sokkal többet lehetett inni s még feleségének is igazán derült arczát láthatta. Aztán Bakics világot látott, tapasztalt ember volt, ki tudott jól társalogni azaz beszélni is, hallgatni is; érdekesen szólt utazásairól, csatáiról s jó kedvvel hallgatta Révay vadászkalandjait, gazdasági bajait s mikor aztán leitta magát akkor sem nevette ki, hanem csendesen lefektette a gyenge magyart, hogy se ne érzékenykedjék, se ne házsártoskodjék. Évek mulva is az udvari tisztek és a cselédek azt beszélték a szklabinyai életről, hogy az asszonynak csak akkor volt igazán jó kedve, ha Bakics uram jött Szklabinyára.

Ekkor jött ment minden felé, nevetett, dalolt. Ha más vendége jött Révay uramnak az asszony számba se vette, de ha Bakics uram jött mindjárt utánna nézett mindennek, ment a kamarába, konyhába, a boros pinczébe — de

Révay uram is épen úgy örvendett, muzsikásokat hozatott s vígan laktanak.

Bakics egyik látogatásáról szemtanú[1] beszéli: alig hogy Révay uram szolgálatába mentem, három vagy négy hét mulva az asszony leányi közül egy szüzet választottam és a lakodalmat sürgettem. Az ngs asszony azt mondta, hogy az lakodalmat szeretné Bakics uram megjöveteleig elhalasztani, de sokáig haladván a dolog az ünneplés megtörtént nélküle. Bakics uram későbbre csak ugyan eljött s nehány napig vígan mulatozva ott maradott. Egy este a vár ablakait kivilágították, asszonyom meghagyta nékem, hogy uramot és Somogyi Gábor uramot[2] ki akkor szintén vendégük volt, hívnám le a kertbe hogy nézzék meg a világítást. Maga az asszony Bakics urammal a házban maradott s együtt kártyáztak. Néki alant a csarnokba kellett volna állani és Zsuska nevű leánynak, ki az asszony ajtaja előtt űlt jelt adni, hogy az úr vissza tért, de hideg lévén bementek az asszony házába, akkor is kártyáztak... Mikor Bakics elutazott az asszonyt megölelte, megcsókolta. Az asszony keservesen sírt, sokáig igen szomorú volt és azt mondta leányainak, hogy vagy leugrik a vár ablakából, vagy elbujdosik világúl, hogy többé hírét se hallják.

Bakics az 1601-től 1604 végéig terjedő időben többször megfordult Szklabinyán: Révay Ferencz későbbi vádjai szerint minden ünnepen, névnapon. Bakics felelete szerint pedig négyszer-ötször, legelőször néhai Révay Gáborné temetésén, melyre hivatalos volt s azután is csak akkor, ha Révay Ferencz személyesen meghívta.

Ez idő alatt azonban Forgách Zsuzsánna és Bakics Péter között a legmélyebb s legtisztább szerelem fejlő-

1 Szlünszky alias Laják György. 1607-ben Rostál János murányi kapitány szolgája; az előtt Ferencznél Révay szolgált.

2 Később Bakicsnak hű embere és társa.

dött ki, mely valaha az emberek rokonszenvére méltó volt. Évről évre pontosan lehet követni Forgách Zs. lelki állapotát a mint azt későbbi időkben környezetének nagy része a tanúvallomásokban elbeszéli. Ő maga elég közlékeny természetü volt ugyan, de nem lévén bizodalma másokhoz, csak vén asszonyai, leányai s néha még férfi cselédei előtt is tett egy-egy igazmondó felkiáltást, egy-egy bizalmas nyilatkozatot.

Bakics mint okos ember hamar észre vette, hogy a nő szerencsétlen s lassanként minden körülményről értesült. Másfelől Révay is mind fesztelenebbül kezdte magát viselni előtte; nejével az ő jelenlétében is gorombán bánt s ha leitta magát rá is rontott az asszonyra, úgy hogy Bakics erővel tartotta vissza a tettlegességektől. És így a mit addig csak a cselédek láttak, hallottak és tudtak, a mit Révay Péter és neje s a legközelebb lakó rokonok csak a cselédek sugdosásaiból sejtettek — vagy tán tudtak is — s a mit a család tekintélye és a jó hírnév érdekében titokban kívántak tartani és tagadtak, annak Bakics gyakran szemtanúja volt s a házas feleket kibékítette, Révay Ferenczet keményen megdorgálta, megfenyegette. De úgy látszik mind ez nem sokat használt, habár Révay maga is szerette Bakicsot s a szó teljes értelmében félt tekintélyétől hatalmas erejétől: mert az is történt immár, hogy a legvérlázítóbb czivakodásban találta őket mikor megérkezett s maga is felindulván, Révay Ferenczet mint valami játékszert dobta a szoba másik szögletébe.

Természetes, hogy Forgách Zsuzsánna lénye, világnézlete ez évek alatt merőben átalakult: míg azelőtt a külvilág oly pusztának, ridegnek tűnt fel és életének sem czélja, gondolatinak érzésinek semmi biztos iránya nem volt, most lassanként minden átváltozott. Házas életi reményeiben teljesen csalódván, a szenvedő türelmességet, és közönyösséget, mely csalódását követte, a szerelem

tevékenysége, édes vágyai s boldogító reményei váltották fel. Most már volt igaz jó kedve is elégszer s bánatába mindig vegyült valami enyhítő reménysugár.

Vajjon igaz szerelem-e ez? Kérdezte magától s meg is felelt magának, hogy: az. Valjon eléri-e valaha czélját? Legalább volt reménye. Valjon nem bűnös-e e reménység? Nem, mindaddig míg ártatlan vagyok. Hát ha férjem hirtelen meghalna? A vénasszonyok s más udvari bejárók ajánlkoztak, hogy olyan italt készítenek, melytől férje örökre elalszik. Határozottan vissza utasította mind anynyiszor, pedig az ajánlás éveken át több felől megujult. De abba bele egyezett, hogy a babonás eszközök mondását megkérdezzék. Egyik sütőnéje, minden jelenlévő személy nevével *bizonyos növényszálakat* akasztott egy fogason végig. Egyik inas meglátván kérdezte, hogy: hát ez mire való? S egyik csacska leány elárulta, hogy azok a fűszálak mindenkinek az életét jelentik s a melyik leg előbb elszárad az fog közülök leghamarább meghalni és megállapították, hogy az úr fűszála leggyorsabban hervadott el: a rendező innepélyesen kijelentette, hogy az úr egy év alatt meg fog halni. És a leányok, asszonyok és cselédség között volt általános öröm, mely némi világot vet ama körülményre, hogy mennyire szerették urokat s mennyire asszonyukat. Egy más asszony *borsószemek eregetéséből* tudta olvasni a jövendőt: ezt is megkérdezték, ez is persze csak jót jövendölt. Máskor a gyertyaöntéskor maradott forró *viasszat* és többször bizonyos napokon az olvasztott *ólmot* is hideg vízbe locscsantották s az előállott alakokból szintén a férj halálát jósolták.

Történt az is, hogy valami *nézőasszony* hírét hallotta egyik távoli (Trencsén vármegyében fekvő) helységben s hű legényét küldte oda, hogy az asszony *nézze meg* (jövendölje meg), hogy férje még meddig él, mikor lesz halála? Egy másik ilyen híres asszony azt izente, hogy küldje

4*

el néki férjének inge- s alsó nadrág-kötőjét: ő megcsinálja, hogy férje félév alatt meghal. A tanú, ki ezt felemlíti, azt mondja, meg se mondtam asszonyomnak. Egyébiránt egy másik tanú vallomása szerint az ilyen étetési, elvesztési ajánlásokat mindig elutasította s undorodva mondá, hogy ilyen bűnt a lelkére nem veszen.* Mikor beszélték, hogy Bakics Margit, kedves barátnéja, férjét Balassa Menyhértet megétette, semmiképen sem hitte el s lehetetlennek tartotta, hogy feleség ilyent tehessen. A minthogy ez említett eset nem is volt igaz.

Leányai közül a bizalmasabbaknak mondá, hogy «ő mindig Bakics uramot látja, akár merre tekint, akárhová néz, mindig csak előtte áll s éjjel mikor alszik is mindig vele álmodik».

Többé nem volt oly állandóan szomorú, mint az előtt, de sokszor volt kitörő jó kedve és ellentétül sokszor valami kimagyarázhatlan bánatos hangulatba esett.

«Valjon elvehetne engem feleségül Bakics Péter, ha uram elhalna?» kérdé vénasszonyától. Épen egy év mulva pedig azt beszélte: «Bakics uram elment Rómába, majd megcsinálja, hogy feleségül vehessen».

«Vettük eszünkbe már Szklabinyán, — beszéli egyik belső cselédje — hogy ha urunk hozzája jött, melléje ült s kezét vállára tette vagy meg akarta ölelni, mondogatván: «édes Zsuzskám! édes leányom!» nem akart vele játszani, elfordult, elhúzódott: hagyj békét nekem mondá; nem kezdé szeretni az urát.» Benső harczokat is vívott magával, hosszas gondolkozás után és egész váratlanúl, karon ragadta egyik asszonyát: mondd csak, lehet-e két személy közt igaz szerelem paráznaság nélkül?» Az asszony megütődve felelt: Én nem tudom. «Isten úgy

* Egyik tanú a 100-as esketésben, mikor az étetésről kérdezték, így felelt: «Mindenkor mondotta az asszony, hogy inkább ő maga bármily halállal meghalna, hogysem az urát megétetné!»

segéljen, lehet», tevé utánna Révayné. S e kérdést több változatban másokhoz is intézte.

Az 1604-ik év végén nagy változás állott be Szklabinya várában. A Révayak ugyan is odahagyták az ősi fészket s Péter nejével és gyermekeivel Holics várába költözött. Révay Ferencz és Forgách Zsuzsánna pedig a pozsonyvármegyei Szent-Jánosra húzódtak s Forgách Zsuzsánna aztán soha többé vissza sem tért a Révayak e nagy részben még most is fennálló ősi fészkébe. E családi vándorlást az előtérbe nyomúlt politikai okok tették szükségessé, s minthogy már Bocskay dolgai napvilágra kerültek volt s közte és Belgiojoso osztrák tábornok közt október hó folyamában nyílt csatákra kerűlt a dolog s a hajdúk mind messzibb és messzibb terjedő kirándulásokat tettek: az események a protestáns ugyan de aulikus hajlamu Révayakat biztosabb helyek keresésére utalták. Annyi bizonyos, hogy ez átköltözés semmi okozati összefüggésben sem állott az általunk leírt eseményekkel. Forgách Zsuzsánna azonban csak örvendhetett, hogy megvált gyermek s ifjúkori illusioinak sírjától s ama zord falaktól, melyek annyi titkos könynyének voltak tanúi. Habár a szorongattatások későbbi éveiben lehetett az emlékezetnek egy-egy szárnya lebbenése, mely gyönyörrel repítette Szklabinya várába, hol életét ártatlanságban töltötte. Most hogy az elutazás hírét meghallotta, öröme határt nem ismert s nem is lehete csodálkozni, hisz arra mentek, hol Bakics Péter lakott, ki előtte a férfiak legtökéletesebbje volt.

E Bakics Péterről történetíróink is megemlékeznek. Istvánfy, Bél Mátyás, Lehoczky, Nagy Iván stb. összezavarják nagyatyjával I. Bakics Péterrel, ki épen egy egész századdal élt unokája előtt. Egyébbiránt Bakics Péter uram egyénisége sem áll oly gondosan körvonalozva előttünk mint például a Forgách Zsuzsánnáé. Harczias

természetű, katonás erőszakos ember volt ép mint a többi Bakics. A győri káptalan már az 1590-es években bepanaszolja, hogy úgy a káptalan- mint a káptalan jobbágyinak marháit, lovait, juhait erőszakkal elhajtotta s a maga majorjában tartja. Miért a nádor meg is idézi;* mire egyelőre is azt felelte, hogy azok a marhák az ő birtokaikat pusztították. Azután olvassuk, hogy több csatában volt, és ő felsége végbeli kapitánnyá nevezte ki Palánkra. Jó kedvű, jó mulató czimbora volt s kalapjában vagy süvegében mindig virágot hordozott. Később a római pápa szentelt-vitézzé nevezte ki s e czímet egész életén át hordozta.

Úgylátszik csak lassanként kezdett vonzódni Zsuzsánnához, eleintén csak rokoni érzettel s némi rokonszenvvel volt hozzája, azután megtudva állapotát, megszánta; később jobban megismerve a szép ifjú hölgyet s látva, hogy a szerencsétlen nőnek csak ő az egyetlen pártfogója, ragaszkodott hozzá, míg végre az indulat erős szerelemmé izmosodott. Midőn őt a későbbi időkben Révay, ki egész 1605 végéig szintén ragaszkodott hozzá, gyalázatos perrel támadta meg, roppant erőfeszítéssel s nagy áldozatokkal védte magát és a szintén vád alatt álló nőt, s oly lovagias kitartást, bátor küzdelmet fejtett ki, mely ritkítja párját történetünkben.

Szent-Jánoson Forgách Zsuzsánna korábbi életét folytatta; szép keszkenőket vagy szép ingeket varrogatott, a leányokkal énekelt, muzsikált, tánczolt. Megismerkedett Balassa Menyhértnével, született Bakics Margittal, ki tán még jobb kedvű természettel bírt, együtt sétáltak, halásztak, lovagoltak, csináltattak magoknak férfi ruhát, Zsuzsánna gránát színűt, Balassáné pedig pirosat. Farsangi idő levén (1605.) bohó tarka ruhákba öltöztek, megláto-

* A pannonhalmi apátság levéltárának országos részében.

gatták a falusi ismerősöket, a tisztnét, a harminczadosnét az udvarbírónét s falusi módon mulattak.

Urával gyakran összeveszett s ha ura részeg volt, tán verekedtek is, de ezt nem lehete tudni, mert rettenetesen titkolta és ha sütőnéje, mosonéja vagy más ismerőse lármát hallva, rájok nyitott, ő maga azonnal kiküldte, elutasította, hogy senki se lássa mint szemtanú az ő nyomorúságát s részeg állapotjában férjét mindig maga fektette le. Ez időről beszéli el egy szemtanú egy ily falusi bohóság történetét, hogy t. i. leányaival farsangi ruhába Ondránéhoz az udvarbírónéhoz ment, velök volt egy ifjú hegedűs és ott két órahosszáig tánczoltak, azután haza mentek és más nap egy kocsis, kit Czigánykónak is hívtak azzal kérkedett, hogy ő az éjjel az asszonnyal tánczolt.

Erről a szentjánosi életről sok tanú beszéli, hogy Bakics uram télen (1604—1605.) által háromszor, négyszer is volt ott; mindig vígan laktanak. Révay Ferencz uram maga behozta a frauenczimmerbe, és mondotta Bakics uramnak: «beszélgessen ketek, én meglátom mit főznek». «Mi — vallja Német Andrásné, Czobor Imre vén asszonya — mind renddel ott állottunk és hon magyarúl hon németül beszélgettenek ketten az asszonnyal, hogy németül beszélgettenek én nem szerettem, elfordultam onnét». Másik mondja: «a leányok mint ifjak, eleget tánczoltak, gyakran az asszony is velök; ha a férje volt nála, mindig haragos volt, ha csak a leányokkal volt, vigan volt». Vétetett két háti lovat, egyiket magának másikat Rajkovicsnénak. «Sokszor láttam -- mondja egy harmadik tanú — hogy Révayné asszonyom lovat nyergeltete s leányaival elment egy felé lovagolni, az ura a legényeivel más felé. De ugyan ő mind jobban ingadozott. Egy év előtt Szklabinyán a tiszta szerelemre esküdt s itt már azt mondogatta: «*Bár Isten ne adta volna, hogy Bakicsot megismerjem, lám nem élhetek nála nélkül.*» Egy

öregebb asszony férjére emlékeztette, ő pedig férjét tuskónak, bolondnak nevezte, később mindig ő is, meg a lányok is máskép soha se emlegették.

«Elmegyek, itt hagyom, világul megyek a meddig a szememmel látok!» kiáltott fel kétségbeesetten; mire az asszony fájdalmasan felelte: «Nám Ngs asszonyom milyen alázatos voltál, mikor ifjú leány valál!» «Bizony úgy vagyon, de nem tudom mi bolondíta most meg engemet!»

Szent-Jánoson azonban oly események fordultak elő, melyeknek Forgách Zsuzsánnára nézve nagy fontosságú következései voltak. Mennél jobb kedvű lett ő annál szeszélyesebb és mérgesebb lett férje, a házi egyenetlenkedések s a férj kitörései mind sűrűbben fordúltak elő. Egyebek közt egyszer april hó 24-én jött oda Bakics s a mint megérkezett, a cselédséget rémületben találta s a szobákból lárma, szitkozódás és sikoltozás hallatszott, — Bakics berohant s Forgách Zsuzsánnát letiporva találta: részegen ordítozó férje meg akarta fojtani.

Bakics szétválasztotta a dühöngőket s kijelentette, hogy ez tovább nem tűrhető s ő az asszonyt viszi a nagyszombati vagy a pozsonyi zárdába és az asszony megkezdi a válópert. Révay e szavakra kijózanult s megrémült. Egész hatalmával támadt fel őrült szerelme és az az iszonyú gondolat hogy nejét örökre elvesztheti. Kérte is Bakicsot, hogy ne tegye, mert ő megőrül ha ezt teszik s különben is esküszik a mennyre, földre, hogy megjavítja magát. Bakics nem tágított s az asszony készülődött. Révay ismét csak könyörgésre, esküvésekre, erős ígéretekre fogta. Elégszer ígérted, mondá Bakics, soha se tartottad meg. De ha ígéreted megtartása komoly szándékod, add írásba, hogy viselted magadat eddig elő miket tettél, tégy fogadást, esküt, hogy többé nem teszed és tégy bele erős feltételt, hogy ha ismét elfelejtkeznél magadról, feleségednek joga van itt hagyni téged s oda menni, a hová

neki tetszik. Ez az írás pedig nálam lesz eltéve, különben nincs biztosítva az asszony élete. Révay elkészítette a megalázó íratot s másnap Bakics kezébe adta, elvetvén ezzel a koczkát mind hármuk jövendő sorsa felett.

Ahogy ez okiratot Révay kiadta s Bakics ládájába zárta, a viszonyok egészben átalakúltak. Ő maga elég eszes, elég alattomos és ravasz volt annak meggondolására, hogy hibát követett el, de a szerencsétlen úgy akarta ezt ellensúlyozni, hogy még gyanakodóbb, féltékenyebb s még szenvedélyesebb volt mint azelőtt. «Egyszer Révay uram — mondja Szeles Andrásné Ifiú Anna asszony — sétálni ment, az asszony otthon leányival tánczoltanak, az asszony az verginát verte, azután a trombitás legényt hivatta fel és az trombitásnak bokályával tánczot fúvatott, ő maga is tánczolt osztán, de férfi senki egyéb nem volt az trombitásnál és Danielt is nem tudom bizonyoson ha ott volt-e? Megjőve Révay Ferencz uram és izene a kis inaskájától, hogy az asszony kimenne az utczára és ott tánczoljon; kétszer vagy háromszor izené ugyanazont az inaskától. Monda az asszony: jaj bizony nem leszen jól dolgunk! Azután negyedszer hivatta, monda az asszony: elmegyek de nem leszen jól dolgom, de bizony nem hagyom magamot.* Bemene az asszony; jöszte idébb onnan, oda ment és Ferencz uram kezéből a korbácsot kitekerte. Futva ment vissza házába az asszony és a korbácsot elkezdte metélni. Azon közben az úr is utánna jőve, kezdé a korbácsot kérni mondván: Add meg az korbácsot. Az asszony felelé: Nem versz ezzel senkit, ha kell keresd meg az ablak alatt (összemetélve). Monda ismég: de bizon megadd, mert sok embert verek még azzal; de az asszony nem adá meg s haragjában az úr az könyvet az ki kezében volt hajtá az asszonyhoz és az

* Hogy Révay az írást kiadta, többé az asszony *nem tűrt* s ha férje rátámadt maga is vissza adott a mit lehetett.

könyvnek az kapcsával megnyúzta az asszonynak orczáját, az asszony ragadá az kést és ha hamar el nem ugrik az gradicson mindjárást bele veri az urába. Hogy az ura elszalada, magába kezdi verni és az mint lehetett egy kezemmel erősen fogtam a késes kezét az asszonynak, mert az egyik karomon az magam gyermeke volt. Hamar futamodám az úrhoz, mondám az úrnak, hamar mert megöli magát. Az úr ugyan elhala. Oda jöve ölelte őtet, mondván: mit mívelsz édes Zsuzskám? Nagy nehezen megcsendesítők az asszonyt és ezután nem járt enni az úrhoz; sokáig betegeskedett utánna.»

Így csapongott Révay egyik szélsőségből a másikba. Mig más felől Bakics és Forgách Zsuzsánna, kiket eddig az ártatlan szerelem vonszódásán kívül semmi sem kötött össze, az írás által mintegy jogot nyertek, hogy egymással mennél bizalmasabban társaloghassanak. Ez írás a hölgynek férje mellé egy felügyelő s ellenőrködő pártfogót adott, a társas élet legkényesebb viszonyaiban. Bakicsnak pedig egy védenczet adott, s mintegy kötelességévé tette a reávigyázást. Mind ez a gyakorlati életben tényleg semmivé tette Révay tekintélyét, befolyását nejére, ki ezután nem is igen engedett semmiben s mikor legdühösebb volt is, szembe szállott vele.

Az oktalan lépés következménye nem maradott el, bekövetkezett a maga rideg prózaiságában. Minthogy a hajdúk az ország nyugati vidékein is eleget kalandoztak s a Révayak különben mint jó protestansok sehol ellene nem álltak Bocskay nevének, Révay Ferencz menedéklevelet nyert s pár meghitt asszony és férfi cselédjével visszatért Túrócz vármegyébe Szklabinya várába, hogy széttekintsen az odavaló jószágokban is és hogy magával vigye az ott hagyott de jól elrejtett «ezüst szerszámokat».

Útja egypár hétnyi időbe került.

Ez alatt Forgách Zsuzsánna Szent-Jánoson egyedül

maradott. És minden valószínüség szerint Bakicsnak levelet írt, mert férje távolléte alatt Bakics harom napig mulatott Szent-Jánoson. E szentjánosi harmadnapos látogatásról sok tanú vallomása maradt fenn, melyből egy pár, előadásánál fogva is sajątságos. E dologról Klimkovics másként Kutsera János [1] Thúrócz-Szent-Mártonban lakó, 1611 febr. 25-én így beszél:

«Ennek előtte még én ebben az dologban nem voltam. Német Gergely volt inasa, ő utánna én voltam. Elsőbben ilyenképen jutottam az hűségbe, hogy ment volt Brocz-kira, hogy halásszon. Oda jutván, parancsolá énnekem, hogy egy levelet írjak. Lám úgy mond a te írásod hasonló húgom írásához és írd azt, hogy húgom asszony igen beteg és mennél hamarébb lehet oda menjek. Én azont cselekedtem, megírván kezében adtam, mondám neki, hogy Malaczkáról hozták. Azon órában két paripát hagyott késziteni egyiket maga alá, másikat én alám. Hogy útban voltunk monda nékem, hogy ha tudom-e hová megyünk? azt feleltem, hogy nem tudom és kére, hogy hű legyek és senkinek se mondjam és el ne áruljam. Hűségemet nekie ajánlottam, úgy mondja, hogy Szent-Jánosra megyünk. Idein érkeztünk volna alá, nem mert mennie; az szentjánosi fenyősben megállottunk és ott voltunk egész setét estig úgy indultunk el. Oda érkezvén, vetett egy követ az zsindelyre, mert az volt a jele jövetelének; [2] mindjárt alá jöttenek érette, de ki volt, nem

[1] Ez a Kutsera leghívebb s legbizodalmasabb szolgája volt Bakicsnak, minden vádnál minden személy csak Kutserára hivatkozik, de később összezándorodván gazdájával e fennt írt időben 5—6 évvel az események után ő is vallomást tett ellene. Ezek a tanúk sok részben feltünők, gyakran a leghívebbnek mutatkozó cselédek (fiúk, leányok) lesznek a legádázabb tanúkká. Megtanulják a pert, betanúlják a legsúlyosbító s a leginkább minősítő nyilatkozatokat. Némely apró részletekben épen nem megbízhatók, mindig a kérdeztető szája ízére beszélnek s a mily tökéletlenek és ravaszok a míg hívek, aztán ha külső okok miatt megfordúlnak ép úgy átcsapnak a szélsőségek bizonyításába.

[2] Ez a vallomás főként az eleje kissé mesterkélt. Az az ál-levél csupa mese,

tudom, mert engem a paripával elküldött, hogy szállást szerezzek magamnak, és hogy azt mondjam, ha kérdik ki szolgája vagyok, hogy a Nyáriaké; és hogy ő magok is utánam jőnek. Hajnalban az paripát az szentegyház megé vigyem, ha el nem jöhet, hogy megizeni. Azon éjjel ott háltam, másnap oda vittem az paripát parancsolatja szerint, megizöni Katuskától hogy nem jöhet. Katuska pedig parasztasszony ruhába jött hozzám, betakarván orczáját asszony ember módjára. Magam, hogy Szent-Jánosra be ne menjek, hanem Kuklóra, ott napestig voltam. Éjelre be mentem Szent-Jánosra és más szállást kerestem magamnak. Azhogy ott volt az asszonynyal harmadnapig, az szolgái Broczkin vártak; hogy idein oda érkeztünk kérdik: honnét ma? mondók: Malaczkáról. Rövid idő múlván engem oda küldött levéllel, én sem mertem nappal oda menni, éjjel oda érkezvén az felül megírt jelt megcselekedtem. Mindjárt hozzám szóla ő maga és kérdi ki vagyok, megjelentettem magamot néki és kérdé: Bakics ha ott vagyon, de nem volt. Értem küldötte Katuskát, ott az magaházában jól tartott, míg az levelet elvégezte.»

A sütőné, vénasszonyok, szakács, inasok, leányok vallomásaiból a következő tényeket állíthatjuk egybe a híres szentjánosi látogatásról. Révay Ferencz uram elmenvén Szklabinyára, egyszer csak az asszony házából ki nem jőve, betegnek mondta magát. A tisztek, férfi cselédek kik máskor szabadon járhattak az asszony szobáiba, most egyszerre eltiltattak a bejárástól. Egyik inas véletlenül (vagy tán pajkosságból) benyitott az asszony ajtaján s ott látta Bakicsot az asztal mellett; a másik látta, hogy az ágyon ült az asszony mellett. «A kész ételt — mert jó

semmivel sincs indokolva. Én azt hiszem hogy F Zs. valósággal írt, hogy ez volt első együtt létök, hogy a kődobást a zsindelyre e levélből kellett tudni, mert erre ez előtt nem volt szükség stb. stb.

étvágyuk volt — az ajtónál elvették tőlem a leányok, mondja az étekfogó, holott máskor magam tettem ő nga elibe, de az ajtónyiláson láttam egy férfi embert, Bakics volt-e nem-e, nem tudom.»

Este jött, másnap is ott maradt s a következő hajnalban ment el. Tehát harmad napig ült ott. Ez alatt a leányok a legényekkel együtt ettek s a leányok más házban háltak. Bakics az asszonynyal ugyanazon szobában hált.

Ez a két éjszaka s a közte levő nap volt tehát az időpont 1605 őszén, midőn a vallomások szerint a csábító édes bűnt elkövették.

7. KIS-SELMECZ.

5. Szklabinya.

III.

A FOGSÁG.

Szklabinyáról visszatérvén Révay Ferencz háza táján a levegőt megváltozva találta. Forgách Zsuzsánna hangulata merőben megváltozott. Úgy vagyok meggyőződve s úgy gondolom be is bizonyítottam, hogy ő férjét soha sem szerette, de Istenem, hány jó asszony, sőt még jó feleség is van a világon, ki férjét soha se szerette? s miért ne lehetett volna ilyen Forgách Zsuzsánna is? Miért? mert férje kevés eszű, alattomos, kétszínű, míveletlen, paraszti magaviseletű s kegyetlen természetű ember volt. Hányszor kihívta nejét a visszatorlásra, hogy úgy mondjuk a szabad életre, bűnre; hányszor vált felesége előtt tehetetlen barommá, mikor a vendégségekről eszméletlen állapotban hozták haza a cselédek. S még jó volt e teljes elbutulás, mert ha ilyenkor eszméletéből valami megmaradt, kegyetlen verekedésben szokott nyilatkozni. És mégis mind ez adott-e jogot a nőnek, hogy bűnt kövessen el? Nem. De ő tettének elkövetéséhez, melyet a tanúk és

körülmények rábizonyítanak, annyi jogosúltságot érzett, hogy ha csakugyan elkövette is, bűnnek egy pillanatig sem tartotta. Annyi bizonyos, hogy az idő haladtával mind kevesebb ragaszkodást és kötelezettséget érzett férje irányában s úgy látszik hogy a Szklabinyából hazajövő férjének a házastárs kötelességét határozottan felmondta. Az újabb időben már eddig is nehezen és hosszas vonakodások után teljesítette, de 1605 végén kezdve semmi módon sem volt hajlandó a férjével való együtt élésre. Révay Ferencz kezdett kutatni, hogy mi lehet ennek oka s valószínű, hogy a nagyszámú cselédség közt hamar találkozott, ki a Bakics látogatásáról és annak körülményeiről korán értesítette, sőt a mi igen valószínű, nagyítva, kiszínezve adta elő a történteket. Tudjuk Kutsera vallomásából a dolgot : de más tanú sokkal több időről (4 napról) s ismételt látogatásról is tud, holott ki tudjuk mutatni, hogy ez nem igaz, mert az elébb hallgató tanúk később midőn megvesztegettetés miatt vagy boszúból, haragból vallani kezdtek, semmit se feledtek el bejelenteni s bizony ez ismétlő látogatásokat sem hallgatták volna el.

Révay Ferencz tehetetlenségének érzetében, az igaz és nem igaz történetek meséivel fegyverkezve Holicsba szalad Révay Péterhez, hogy bátyja és ennek neje Forgách Mária adnának tanácsot a teendőkre nézve. Sőt még Thúrzó Györgyöt is meghívták a tanácskozásra. Ez ugyan nem jöhetett el, de Révay Ferencznek megírta, hogy mindenben kövesse Péter uram tanácsát. Össze ülvén a legközelebbi rokonok, elhatározták, hogy Zsuzsánna aszszonyt őrizet alá kell tenni, még pedig úgy, hogy a szabadon fekvő szentjánosi kastélyból el kell szállítani a kőfallal, vízárokkal zárt Holicsba: mert igaz ugyan, hogy Bakics Péternek is van lakása a várban, de legalább állandóan szemmel tartható s a Révay Ferencz része teljesen elzárható külön álló rész.

Mert Holics vára és uradalma a Révay és Bakics család között már majd egy század óta volt közös birtok.* Ez alkalommal a nagyobb részt bírta a két Révay, Péter és Ferencz, a kisebb részt Bakics Péter, de mindenik rész külön álló, külön elzárható terület volt. Ezért a külön álló birtokok az akkori közbeszédben: Révay Péter része, Ferencz uramék része, Bakics uram szere név alatt fordúlnak elő. Meg aztán ily kifejezések olvashatók: felment a Péter uramék részére, lement Bakics uram szerére, általment, visszatért, stb. Mai napság csak a felületet vizsgálva teljes lehetetlen kimutatni, hogy tulajdonképen hol feküdt az a nagy terjedelmű vár, melynek külön álló épületeiben három úri család lakott, sok cseléddel, nagy személyzettel s azonkívül éveken át 30—40 királyi német őrség is tanyázott, mind külön egymástól. Az iratokban szó van felső részekről, felmenetelről, leszállásról de bizony most nem igen van nyoma hegynek, halomnak, magosságnak. Pár év előtt, hogy ott jártam, el se akarták hinni nekem, hogy Holics valaha vár volt, hogy valaha magán ember birtoka volt, s egyáltalában, hogy valaha másé lett volna mint ő felségeé. Én is aztán megtudva, hogy régi írások nincsenek az udvarban, megelégedtem a szép park megtekintésével s megnyugodtam a Morava partján a zöld fűben, hol egyszer Bakics Péter a német hadnagy vizslájával játszadozott, kihozatván a vízbe dobált tárgyakat, míg a vár egy magas ablakából egy süveges asszony gyönyörködött az egész jelenetben. «Ki lehet az a süveges asszony ott fenn a vár ablakában?» kérdé egy halász a kertészlegénytől. «Bizony ki nem vehetem, messze van, ha csak nem a Révay Ferencz felesége».

A bölcs határozat következtében Révay az 1605-ik év végén vagy a következő év elején feleségét Szent-Já-

* Lásd. Nagy Iván Magy. orsz. Család. 9. kötet 710. lapján.

GEORGIUS THURZO DE BETHLEMFALVA COMES DE ARWA
EIUSDEMQ. COM: SUP: AC PERP. COM: DAP. REG: HUNG: MAGR: S C. M C.

Justitiæ fulgens sacratæ THURZO, *corona*,
GÖRGIUS *antiquæ gloria, saxq; Domus.*
Hic COMES *est Marti, cuncto vir notus et Orbi*,
Lumen et ô ingens PANNONIS *ora tuum*.

E. Kiser exc: MORELLI a. *Dan. Meisn.* : Cū B

THURZÓ GYÖRGY KIRÁLYI ÉTEKFOGÓ S KÉSŐBBI NÁDOR.

(Meissner Dániel egykorú metszvénye után.)

nosról felpakolva a mint a legközelebbi rokonok végezték, bevitte Holics várába és ott lakásába helyezvén, tudtára adatott, hogy felügyelet alá van helyezve, hogy Bakics társaságát kerülnie kell s csak vén asszonya és leányai társaságában mehet ki szobáiból. Forgách Zsuzsánna valószinűleg nem sokat törődött férje porkolábos rendeléseivel, inkább azon gondolkozott, hogy valjon férje a történtek után nyugton fogja-e hagyni. Azt tudta, hogy egy két külön megbizott, vagy külön megfizetett cselédet kivéve férfi, asszony, leánycselédei mind mellette vannak, sokra készek érette s így csak lesz módja, hogy kedves Péterével valami úton találkozhassék. Nem is csalódott, találkozott annyiszor, a mennyiszer akart. Hisz arra a gondolatra, hogy a «szerelem-verseket mondó», a szépen éneklő, verginázó ifjú asszony fogoly és hogy a gyáva férj őrzi győzedelmes kedvesétől az egész vár népe pártját fogta, még a Révay Péterné puritán asszonyai és leányi is. A hol annyi fiatal leány és asszony van, a hol oly sok a fiatal férfi cseléd — az inasok legtöbbnyire jó családból való, írástudó, nemes legények, — a hol jó kedvű, örömre kész szívek oly nagy tömegben együtt élnek valjon van-e ott ellensége ifjak szerelmének, szerelmesek boldogulásának? Hátha még a felszarvazott férj szenvedélyes vadsága, buta tehetetlensége, tompa részegsége járúl hozzá, a mint késő este a vacsorákról öntudatlan állapotban viszik haza, valaki lefekteti, de aztán rögtön rá ugyanazon ösvényen más alakok surrannak el, kik közt a járó-kelők mulatva ismerik meg a nevető szerelmeseket.

Bizton lehet állítani, hogy még Révay Péter uram is pártját fogta szép sógorasszonyának. Oka volt-e ez Forgách Mária ellenszenvének vagy tán okozata, eldönteni nem akarom, talán nem is tudnám, de annyi bizonyos, hogy az egész várban csak két lény volt az egyik párton t. i.: Révay Ferencz a szomorú férj és Forgách

Mária a szigorú néne. De nehéz is lett volna akár az akkori akár a mostani kor felfogása szerint Révay Ferenczet pártolni s őt a becsület törvényei szerint szennytelen lovagnak tartani. Mert ő habár meg volt győződve neje bukásáról s tudta a csábító nevét, kit minden nap látott, attól soha elégtételt nem kért, csak háta mögött szidalmazta, mondván: «kurva az anyád, bestelopó kurva fia, *mind urastól* beste-lélek kurvafiak vagytok!» Mindig csak az asszonyt bántotta, üldözte, gyötörte s ha ezt csupán kegyetlen bosszúból teszi vala még hagyján, de egyszersmind szerelmével is kínozta feleségét, ki ha enged minden bűnét eltörli a törvény.

A következő 1606. év, melyet Forgách Zsuzsánna Holicsban töltött, teljes vegyülete volt a meseszerűnek és a rideg valóságnak. Éjjeli kalandok a várban, átsurranások egyik lakosztályból a másba, férfi ruhába öltözött hölgyek, álarczosok, levélhordó apródok, leskelődő, irigykedő asszonyok, szerelmeskedő leánykák mulattak a szép nyári éjeken. Csak addig volt rideg a holicsi élet, míg Révay leitta magát s ágyba került, mihelyt a mérges satyr elaludt, kezdődött a nymphák és pásztorok boldog élete. Megtörtént hogy Révay mint királyi fő strázsamester pár hétre táborba száll, véletlenül ép akkor tesz látogatást Bakics Margit is Forgách Zsuzsánnánál; még ekkor van gyöngy élet, egyik piros magyar férfiruhába a másik granát férfiruhába, van kilovaglás, zene, tánc mint volt Szent-Jánoson és Szklabinyán, — de haza jön Révay ismét és ismét követeli férji jogait, de ismét és ismét ellentállásra talál, ismét kutat, keres, ismét híreket hall éji vándorlásokról, egész éjen át tartó látogatásokról.

Az irigyek és szenteskedők mind hangosabban suttognak s kezdenek árulók mutatkozni. Nehéz lenne a módokat kimutatni, hogy a szerencsétlen Révay miként szerezte az árulókat s miként jutott tudására az egyes rész-

leteknek, de az iratokban ilyeseknek is van némi nyoma. Kámponai Manda, Révay Péter uram gyermekeinek a dajkája, volt az első levélhordó a szerelmesek közt; maga vallja hogy 10—12 forintot adtak egy levélért, később 100 ftot is ígértek, de lelki ismerete feltámadván, a kezére jövő legközelebbi levelet saját asszonyának Révay Péternének adta. Továbbá Hegedűs András a nyilvános tanúvallatásnál azt mondta: hallani, hallott beszédben eleget, de tudni, nem tud semmit. Egy más tanú azonban megelőző időkből így beszél róla: Hegedűs András már ekkor jelentette vala meg, hogy Révay Ferenczné éjjel által jár Bakics uram szerire.

Természetes az is, hogy a hol ennyi ifjú leány és legény volt, a várbeli élet sem volt valami szigorú puritán jellemű. Ehhez járult az is, hogy Révay Péterné, ki szigorú erkölcsöket követelt a leányoktól, áldott állapotba jutott s aztán elgyengült elbetegesedett s három hónapig őrizte betegágyát. Egyebek közt három vagy négy ifjú párról névszerint* tétetik említés, hogy még leány és legény korukban találkozókat adtak egymásnak. Mind ez általános jó kedvben, csak Révay Ferencz dúlt-fúlt, mert nejéről mind újabb híreket hallott s mert neje nem akart az egyetértésre visszatérni, miért is aztán mind inkább súlyosította fogsága feltételeit. Így például neje lovait más jószágba küldte, hírét hallván elmenő szándékának; a maga lovain való lovaglást pedig eltiltotta, úgy hogy az a szegény asszony valóban fogságban sínlődött.

Egy alkalommal egyik molnár Kaszón (vagy Karsón = halastó) nagy halászatot rendezett — a mint Nádasi

* Slezak Vavra, 1604-ben Szent-Jánoson kályhafűtő, Plati Katuskát Mártonnal az inassal éjjel együtt találta a kamarában. Lábenszky Gáspár szakács 1605 Anicskát Rajkovits Tamás inassal éjjel egy szobában találta stb. Többen magok emlegetik viszonyaikat. De némi igazolásokra legyen mondva mind ezek egy, két év alatt nő és férj lettek s nem voltak elfogulatlanok.

Máténé sz. Káldi Kata, nemes személy beszéli — s meghívta Révay Pétert feleségestől, Révay Ferencznét, Bakics Pétert s minden valószínűség szerint Révay Ferenczet is: de ő nem ment, sőt feleségét sem akarta bocsátani. Első rendű és idejű tanúk minthogy ez eseményeket sokan elbeszélik, nem adják semmi okát, pedig elég oka volt, hogy nem akarta nejét és Bakicsot együtt látni s tán még mulatozni is velök; későbbi tanúk azt adják okul, hogy Révay Ferencznek magának is vendégei voltak. Ez azonban nem állhat, mert akkor Révay Péter nem hívta volna maga is Forgách Zsuzsát, mintha mondta volna: jere te is velünk a szabadba hisz eleget ülsz a falak közt. Révay Ferenczné el is ment s egész estig oda maradtak a halászaton. «Onnét hogy megjöttek — mondja Káldi Kata — nem jött mindjárt haza Zsuzsánna asszony Ferencz uramhoz, hanem ott fenn vacsorállott. Ferencz uram pedig itt alant boszankodott és levetkőzvén, várja alá bátyjától asszonyomat. Hogy bejőve a házba, Ferencz uram mondta:

— Miért mentél el akaratom nélkül?

— Mert nem féltem tőled, felelé az asszony!

— Hajókáztatok hiszem, eleget a szeretőddel együtt?

— Mit gondolsz véle, nem félek tőled; gonosz helyen nem voltam, bátyáddal voltam és nénémmel és ha ezután is hívnak, elmegyek véllek. Az úr felkele és hozzá ment, elkezdette verni, az asztalra hányta, döngette és arczúl ököllel ütötte. Én mondám az úrnak: mit csinál Ngd? immár megéri vele. Azon közben a leányka Ujhelyi Frusina megvitte Révay Péternek, hogy verekednek, mert az asszony sem hagyta magát, Ferencz uramról még az inget is mind leszakgatta vala. Péter uram is, hogy bejött feddett igen Ferencz uramra, hogy csendességgel nem laknék és az asszonyt osztán oda felvitték.»

Forgách Zsuzsánna többé semmiképen sem akart fér-

jéhez vissza menni. Ez állapot azonban nem igen tetszett nénjének Máriának, még kevésbé a férjnek, Révay Ferencznek. Maga Révay Péter is nehéz helyzetben volt, mert a házi békét is féltette s másfelől a szerencsétlen asszonyt sem akarta védtelenül, úgyszólva minden biztositék nélkül vissza dobni őrült férje karjai közé. Tehát Thurzó Györgyhöz izentek, hogy annyiszor emlegetett rokoni szeretetét* s ismeretes hatalmát, tekintélyét bizonyítsa be s jőjön Holicsba, békéltesse ki a feleket, s vezesse vissza az aszszonyt férjéhez. Thurzó el is jött és Holicsba érkezvén, a Bakics szerére szállott; és úgy látszik szépen megkérte Bakicsot, hogy egy pár napra utazzék el akár merre. Bakics persze megis tette, de Thurzónak megmondotta: «Tudom jól miért jött kigyelmed, de semmi sem lesz belőle, olyan személynek ismerem én Forgách Zsuzsánnát a ki ha felveszi meg is tudja oltalmazni a maga becsületit». Aztán felment Thurzó Révay Péterékhez és Zsuzsánnának, kit gyerek kora óta kiválóan szeretett, szívére beszélt: «Édes húgom — monda Thurzó — menj alá csak egy hétig és ha csak egy kicsiny dolgot cselekszik is rajtad, írd meg, én magam, szekeren érted jövök és elviszlek tőle magamhoz». Valamint persze a nénje is biztatta a visszatérésre s biztatták a leányok is. Eleinte határozottan megtagadta mindenkinek, aztán végre: *majd meglátja*, *majd meggondolja* szavakat mondott, az esze pedig Pozsony felé járt, mert hisz már aláírta volt folyamodványát, melyben kérte a szent széket, hogy férjétől ágytól és asztaltól elválasszák. Mikor a leányokhoz fordulva sírva mondá: «Majd meglátom édes gyermekim mi lészen jobb, majd meggondolom!» Thurzó kiosont a szo-

* Thurzó György ugyanis anyáról testvére volt a Forgách Imre leányainak, mert Zrínyi Katalin mielőtt Forgách Imréhez ment volna, előbb Thurzó Ferenczné volt és e házasságból született Th. György (két fiú s három leány. Lásd az 1884-ik évi Tört. Tár 779.)

bából, hogy Ferencz urammal is okosan beszéljen s aztán felküldtek Zsuzsánnához, hogy a mint nénje, bátyja Thurzó s minden jó embere óhajtja, szépen jőjön alá. De csak halogatta: «mintsem a bolondhoz vissza menjek, inkább addig megyek, míg a két szememmel látok». Erre nénje mondja: «az kapun sem mehetsz ki». «Találok én afféle szerszámot, hogy kieresztenek.» Ekkor Borbályka elkiáltotta magát: «imhol jön az bolond. talán Ngdat akarja alá vinni!» Forgách Zsuzsánna csak úgy, suba nélkül le rohant a Bakics szerére a Thurzó szállására s előtte térdre esve összetett kezekkel kérte, hogy ne adja őt a hóhér kezébe, vigye el magával, ő hű cselédje, rabszolgálója lesz egész életében, csak ne adják vissza.

«*Annak meg kell lenni!*» mond Thurzó ridegen, mire az asszony egy közellévő kést felkapva magába akarta ütni. Thurzó alig tudta kezéből kicsavarni. Mire aztán mint igazi asszony-véralkat lecsendesedett. De Thurzónak is elég volt. Testvéri szeretete sem volt képes tovább marasztani, az ő türelmes természete is végéhez jutott volt s rendelést adott, hogy fogjanak be. Oda gyűlt az egész személyzet, mindenki csak a visszamenést tanácsolta. Nem megyek, nem megyek! mind csak azt felelte. Aztán végre addig biztatták a nemes asszonyok, hogy eljött és a nemes asszonyok előtte jövének; én is — mondja Magarovits Szabó János, — Bottka Jánossal hopmester módjára jövénk előtte és mind azt kiáltotta: «Nem urallak, nem urallak soha, jaj íme elvisznek, jaj íme elvisznek, hol vagyon az én lelkem, hol vagyon az én szerelmem!» Ferencz uram pedig szépen szóllott hozzá, kéré, hogy inkább az Istent emlegesse. Ne szólj hozzám, ne szólj hozzám! Mikor Thurzó uram szekerével a kapun ki haladt, ismét felkiáltott: «Nem hittem volna, hogy az én néném s az én nemzetségem vérárulóm legyen nekem; iaj átkozott nemzetség volt az a Révay nemzetség».

Minden efféle zajos izgalmas jelenet után bizonyos csendes napok következtek, de ezek nem voltak a nyugalom és béke napjai, hanem inkább a kimerültség eredménye. Forgách Zsuzsánnának eszébe se jutott hogy férjével kibéküljön, inkább jutott az, hogy Bakicscsal újból megkezdje a levelezést, hogy róla s a beadott perről híreket halljon. Úgy látszik azonban, hogy még az örökké jó kedvű Bakics Péter is elkomolyodott s ismét és ismét átgondolta a teendőket. Tisztán látta hogy az asszony nem képes elhordozni az üldöztetést, férjével soha ki nem békül s ki tudja, hogy a dühös férj mit tesz egy bolond órájában? Szokása ellen sokat hallgatván és sóhajtozván, egyik bizalmas embere megszólította: mi dolog ngs uram hogy egy darab idő óta olyan szomorú vagy, annyit sóhajtozol? «Egy szép asszony szeretőm van s nem ölelhetem, még csak nem is láthatom, pedig nincs messze tőlem!» felelé búsan. De hát találékony a szerelem, s buzgó ifjú közbe járók mit mindent ki tudnak találni.

Megkezdődött a levelezés. Az asszony leánykái elhelyezék a levelet a padláson, vagy a zöld fűbe s Bakics legénye, a hű Kutsera, elvette s választ is tett helyébe. Az asszony ilyen módon értesült peréről, Bakics terveiről, közölte saját észrevételeit s úgy látszik megállapították a teendőket. Ekkor mondta Dániel, az asszonynak mind végig hű legénye: oly dolgokról foly a levelezés, hogy ha Révay Ferencz tudná, vagy ha Katuska kibeszélné, minyájunkat megölhetne törvény nélkül. Pár nap mulva el is tünt szem elől. Azonban Forgách Zsuzsánna és Bakics saját embereik előtt is igyekeztek gondtalanságot, jó kedvet mutatni; a cselédek közt járta az ivás, a zene, a táncz s mintha mindenki elfeledte volna Thurzó tanácsit s Révay Ferencz kegyetlenkedésit: forralták tervöket s látszólag az örömöknek éltek. Révay azonban értesülvén, hogy neje pert indított ellene, még pedig, hogy *kegyetlen és elhor-*

dozhatatlan bánás miatt ágy és asztaltól való elválasztást kér s a körűlte folyó üzelmekről is híreket hallván: mint a villám lecsapott. Az asszony szobáiba rohant, ládáit szekrényeit feltörte, a sok férfiruhát megtalálta, dühösen ordítván: ezt kerestem én régóta, ez kell nekem! Viktorin Dániel az asszony hű szolgája megszökött. István diákot Révay vasba verette, tömlöcz fenekére dobatta, a vén asszonyt s egy csomó leányt kik ijedtökben még meg nem szöktek elkergette. Feleségét egyetlen szobára s két leányka közvetlen szolgálatára szorítván, szigorú fogságba zárta, a hol még enni sem adott néki. Úgy látszik Bakics valami dolgában Bécsben volt s onnan is írt. Rácz István hű legénye elhozta a levelet, választ is vitt s mikor onnan megtért, akkor tört ki ez utolsó vihar. István, diák elbeszélése valóságos kis korrajz: «Mikor az ruhákat Ferencz uram megtalálta az asszony ládájában, engem mindjárást Holicsban az vasba veretett Ferencz uram és legelsőbben az tömlöczbe vettetett az rabok közibe, onnét az uraim házába bevitetett azután ismég vettetett ő nga az honnét az kemenczét fűtik az uraim házai,[1] kit kamarának híttak, ott egy hétig tartott uram vasba. Legelsőbben küldötte hozzám Bakics uram Kutserát az gradits ablakára, az honnan én velem beszéllett, azután Rátz Istvánt kérdezték azt, mint vagy? Én azt feleltem, mint szegény rab. Kérdezték, kimehetsz-e, kiszabadulhatsz-e? Azt feleltem, nem tudom, mert vas vagyon a lábamon. Ijesztettenek, hogy bizon hohárt is hoztanak immár, de ne félj semmit, mert mi megszabadítunk. Én mondtam, lehetetlen dolog, mert vas vagyon a lábamon, és az ablak igen kicsiny. Harmad napig jártanak utánnam, de semmiképen reá nem vehettenek, hogy kijőjjek, hanem ő maga Bakics uram jött hozzám és félig bebújt az ablakon s kérdé: mint vagy István diák?

[1] Épen megfordítva a honnan a kemencze fűti az uraim házait.

Rosszúl vagyok uram, mert már lánczokkal is voltam megkötözve, de akkor csak vasba voltam. Hitt erősen, hogy kijőjek az ablakon: Jőj ki édes fiam, látod-e, hogy immár lánczokkal is megkötöztenek, azután vagy megveretnek, vagy megöletnek, ha megveretnek sem magadnak, sem embereknek nem lész jó, jőj ki édes fiam ne légy oly kemény szívű. Látván uramnak haragját rajtam és izenetit Mátétól, hogy holnap más kaptára ütlek, én is ehez képest megijedvén és Bakics uramnak hozzám való jó akaratját vévén eszembe úgy hajlottam hozzája és mondottam még is, hogy magas a hely és az a vas is rajtam vagyon. Ő nga tanított hogy az vasat keszkenyővel megtekerjem és mondta nékem, hogy onnét belől mint egy gradicsot találok, mert ő még gyermek korában is azon járt ki; próbáltam és szintén úgy találtam, a mint ő mondotta. Azt is mondottam, hogy az ablakon nem térek ki, ő monda jövel csak immár két téglát kiütöttünk, de ő maga ütötte-e ki, nem tudom. Engem mindjárást tárházába vitt be, ott találtam Dánielt és Gombkötőt, hát ott feküdtek, azt tudtam, hogy már azok Lengyelország felé vannak, mert immár egy heti volt, hogy az úrtól elszöktenek volt. Az vasat mingyárást ugyan ott Bakics előtt egyik lábomról kivonták, az másikat Rátz István verte le s Bakics uram oda vissza küldte a vasat, a honnét engemet elhoztak. Két hétig voltunk a Bakics uram tárházában; aztán kiszöktete Holicsból s mindeniknek húsz forintot, ruhát, kardot s egy paripát adva, elkülde Frangepán Miklóshoz, kinek lakása vagyon Burgundiában vagy Karinthiában(?). Hogy a pénzem elfogyott, úgy jöttem vissza édes apámhoz.» Egyszersmind előmutatta az útlevelet, melyet Bakics Holicsban 1606 aug. 5-én állított ki Mosoczy István diák, Viktorin Dániel és László számára.

De nem csak férfi cselédeit üldözte Révay Ferencz, hanem királyi parancslevél nélkül is valóságos tanúvalla-

tást vitt véghez házánál, melyet 1606 folytán háromszor, négyszer újból kezdve a cseléd s köznépet teljesen elrémitette. Az volt czélja, hogy az asszony vádlevele ellen gyengítő adatokat szolgáltasson s oly vádakat állapítson meg Bakics ellen, melyek által a válóper az illetékes szent-szék előtt leszállíttassék s áttétessék a curiához, hol Révay Ferencz felperes mint neje ellen hűtlenségi pert kezdett. És hatalma s befolyásával keresztül is vitte, hogy Rudolf 1606 október 19-én egyenes királyi rendeletet intézett Jársolits Lukács pozsonyi kanonok és vicariushoz, mint a szentszék elnökéhez, melyben megtiltá, hogy a Forgách Zsuzsánna által férje id. Révay Ferencz ellen kezdett ügyben tovább procedáljon, hanem az egész ügyet tegye át a királyi curiához.

Ily körülmények közt midőn Forgách Zsuzsánna szigorú fogságban tartatott, midőn étel és ital megvonatott tőle s Bakics cselédei loptak be neki kenyeret, bort, pogácsát, pecsenyét, tentát, pennát, papirost, midőn leányait s más hozzá tartozóit a holicsi porkoláb s egy pár jelentéktelen nemes ember mind untalan zaklatta, kikérdezte, hogy miként viseli magát, milyen erkölcsű, mit mível; midőn őt magát úgyszólván alárendeltjei (1606 okt. 12-én) magok elibe idézik s kikérdezik hogy minő viszonyban áll Bakicscsal, mire nézve ő nagy hittel esküszik «őtet az atya, fiú, Szentlélek egy bizony igaz Isten úgy segítse, hogy egyéb köztünk nem volt, az egy igaz atyafiúi szeretetnél és semmi paráznaság,» midőn azonban Révay Ferencz ezt nemcsak nem hitte, de minden jó ismerősüket, rokonukat neje ellen izgatta, sőt már élete sem volt bátorságos; midőn maga Révay Péterné látva a rendkívüli helyzetet, megrémülvén, férjével s gyermekeivel együtt úgyszólva búcsú nélkül megszalad Holicsból, hogy a közelgő katastrophán jelen ne legyen, mely szaladást a cselédek magok felemlegették: ily körülmények közt nem lehe-

tett mást tenni, mint oly lépést, mely az asszonyt férje hatalmából örökre megszabadítsa s a dolgok összes menetének más fordulatot adjon. Gyakorlati tervben állapodtak meg, mely részletesen kidolgoztatván szigorúan végre is hajtatott, Forgách Zsuzsánna 1607 január hó 27-én szombaton éjfél felé Holics várából kiszabadult s Bakics Péter társaságában Detrekő várába menekült.

9. Detrekő északnyugoti oldalról.

IV.

A MENEKÜLÉS.

Közellévők és rokonok jól tudták, hogy Révay Ferencz és Forgách Zsuzsánna közt a viszonynak változni kell, s abban a helyzetben hová őket mások hibái, rövid látása és saját gyengeségeik sodorták, többé nem maradhatnak. Egyedül a férj nem mondott le a reményről s midőn reggel a várban észrevette a faltörést és hogy az asszony elment, rémület és kétségbeesés foglalta el szívét, előtte volt a soha többé meg

10. Detrekő.

nem változtatható való, előtte lebegtek a néhai Forgách Imre jós szavai, hogy: ha meg nem szoktathatod Zsuzsánnámat, te leszel a földön a legszerencsétlenebb ember.

De ne előzzük az eseményeket: lássuk a menekülés részleteit. Kutsera János, Bakics leghívebb inasa, ki jelen volt, így beszéli eseményr. «Az az asszony kihozása előtt behívata Bakics bennünket: Dezső Lőrinczet, Rátz Istvánt

és engemet, meg kellett esküdnünk teljes Szentháromság Istenre, hogy soha senkinek meg nem jelentjük, hanem bennünk haljon meg és ő maga azon esküvéssel esküdt meg, hogy nékünk jó urunk lészen és ha két pénze lészen, egyike mienk, házat és hozzá szabadságot ad. De ezekben hamison cselekedett, úgy hogy közülünk egy sem maradhatott nála.* Hogy ki akarta hoznia annak előtte harmad nappal Dezsőnek, nekem tudtunkra adatott, minémű készülettel legyünk. Én, Dezső az várban voltunk. Dezső nyitotta meg az alsó kapunak lakatját és mi ketten csináltuk az árkon által a padokat, az kívül való árkon pedig Sütő Jakab, Lovász Farkas. Bakics hogy megérkezett, által hajtott egy követ az jégre, mert az volt az jele megjövésinek. Elsőbben Lovász Farkast küldötte által az töltésen, meglátnia, várjuk-e? Aztán ő maga Rácz Istvánnal bejött az maga konyhájára. Ott volt két óráig, ott az tűznél várván, hogy Ferencz uram letelepedjék és vendége volt a németek zászlótartója.»

Ez estéről Kőszegi Ambrus nemes személy, Révay Péter kulcsára, így beszél: Szombaton este hivatott vala vacsorára Ferencz uram, és Révay Péter uram hegedüse is ott volt (és a zászlótartó is) vigan lakánk. Hogy a vacsora felkele, mondá Révay Ferencz uram: Legyetek itt, hogy lássam az asszonyt, bemenvén oda, kötődött vele az asszony és onnét kijövén mondá, ha valamit nem néznék, bizon embertelen szaváért igen megverőm vala. *Az boltot pedig meg nem kerülte vala ő nga.* Reggel aztán hallottuk, hogy az asszony elszökött. — «Hogy Ferencz ő nga lefeküdt — folytatja Kutsera — mindjárást első álomkor odamentenek Bakics, Dezső, Rácz István magokkal vittenek furókat, viaszgyertyát lámpásban, hogy az gyertyavilág ki ne lássék, befedték lasnakokkal. Én strázsát állottam, hogy ha zerdis lett volna, hogy megjelentsem nékiek. Az

* Ezzel mintegy védi valószinüleg jól megfizetett vallomását.

Bakics kőfalán én vontam őket; ugyan azon éjjel kivitték az várból, mert az szekér az majornál várta.» Erről a szekérről pedig részletes felvilágosítást ad Vitkovics Gyura, csáczói születésű, huszonnyolcz éves, Strázsa (Sztrasnicz?) városi lakos, mondván (1608 márczius végén): «Emlékezem róla, hogy én mikoron az elmúlt esztendőben Petron János uramnál Malaczkán szolgáltam volna, fogtuk volt az én gazdám Petron János lovait négyet és Nagy János ottvaló ispán két lovát össze. Az lovaknak rudasmestere volt egy Uzepa (Répa nevű) Balassáné asszonyom, Bakics Margit asszony kocsisa és engem fellaitárrá tettek. És így elindulván vezettek bennünket egy pajtához, mely pajta Holicstól nem messze volt Czunimba, azon kocsira akármi aprólékot raktak volt és Moré András együtt ment velünk. Azon pajtában lovakat étettünk, magunk is ettünk, elég bort és kenyeret adtak. Láttam azután, hogy nagy, hosszú sarukat vontak lábokra, de mind néven nem tudom nevezni, Rácz Istvánt jól ismértem és láttam. Azonban Bakics Péter uram is elérkezék, egynehányad magával, de ezek mind sötétes éjszakai időben történtenek. Azonban Bakics Péter uram meghagyá, hogy készüljünk és el is induljunk, mondván: «no fiaim im elindulunk és ha az dolgot véghez viszszük, meghigyjétek, hogy fáradtságtok hiába nem lészen.» Ott felülvén, az kocsival az várhoz közel és a kert mellé járultunk. Engem Bakics Péter uram szólítván, Rácz Istvánnal hárman együtt ment velem egy majorházhoz, ők ott várakoztak, engem beküldtek és azt hagyták mondani, hogy bemenvén, kérdjem az gazdát, itthon vagyon-e? És ha kérdeznék, ki vagyok, mondjam, hogy atyjafia vagyok és Németországból jöttem. De az én kérdésemre azt felelték, hogy nincsen otthon, hanem a várban vagyon, kináltak hogy leüljek, hanem én azt mondtam, hogy nem mulathatok, mert több társaim vannak és tovább kell mennem. Jó éjt vévén tőlük, az

házból kijöttem és ezeket Bakics uramnak megbeszéltem. Ez korban mindketten Bakics Péter uram és Rácz István hosszú sarukban felöltözködve voltanak és Bakics Péter uramnak akkor is egy puska volt a vállán. Engemet ismég az lovakhoz küldtenek, ő magok az várfelé mentenek. Onnét én az lovakhoz jövet az földre ültem és ott reájok nagy sokáig várakoztam, el is szunnyadtam volt. Azonban éjfélkorban dobverést hallottam, csudálkozván mi légyen, de ők még az dobverés alatt is oda voltanak. Azonban egy kevés idő vártatva az én rudas mesterem Uzepa (Répa) Péter megszólitott és azt mondta, hogy ébren legyek; hát ihon jőnek, nézem kicsodák legyenek, hát látom, hogy három asszonyember német palástban, középben Bakics Péter uram és Rácz István közt jön. Ezen személyeket fel is ültették a kocsira. Engem is még egy öreg gömbölyű lámpással küldtek ahoz a házhoz, a hol az embert kerestem, hogy gyertyát gyújtsak, nagy sietséggel bemenvén, mert féltem, az gyertyát meggyújtottam. És így az kocsihoz mentem és mindjárt elindultunk. Az lámpást a kocsiban betakarták, az gyertya benne égett, mindenütt az kocsi előtt Rácz István ment lovon. Bakics Péter uram is lovon ment, de változtatták magokat: mikor Bakics Péter lovon ült, Moréh András az kocsin ült. Ha penig Bakics Péter uram az kocsin, az asszonyemberek között ült, Moréh András lovon volt. Azután hogy az vártól messze voltunk Rácz István a lámpást mind az szekér előtt vitte és én utánna nagy harasztos helyeken. Maga is Bakics Péter uram az gonosz útnak miatta az csatlón állva az kocsit tartotta. Együtt (= egy helyütt) el is maradt volt Bakics Péter uram és egyik asszonyember meg is szólalt, mondván: «lassan járjatok, az Istenért hol vagyon Bakics Péter!» Jutván Bobáldáni (= Bobaldánhoz), Bakics Péter molnához semmit sem késtünk; egy malomra mentünk, ki feljül vagyon Bakics Péter malmának. Rácz Ist-

ván bement és gyertyát gyújtott, a molnárt kihozta és lóra ültette, hogy útat mutasson, az molnár előttünk ment és útat mutatott iszonyú gonosz helyeken által, de az asszony felette igen csihegetett, mondván: «menjetek, menjetek az Istenért, mert majd ránk virrad». Az égen való tikfiakat mutatta, hogy jele és hogy hamar megvirrad. Egy kis idő vártatva jutottunk Szent-Péterre és onnét is egy embert hoztak, ki útat mutatott. Azonban lövést is hallottunk és az lövésre hol lőttek tartottunk. Egy pajtához jutottunk, szentmiklósi határon. Ott találtuk Német Gergelyt, Jánoska drabantot négy szolgával és Balassáné Bakics Margit hat szekeres lovát. Rajtok ült Tomesel Uzepa Péternek az veje és Janicsko felejtár kumja is. Osztán hogy azon hat lovat befogták azon kocsiba, kin az asszonyt hoztuk, engem az fáradt lovakkal, Tomeslivel hátrahagytak és ők elmentek. Mi utánnuk az mint lehetett ballagtunk. Találtak bennünket elő malaczkai, szentmiklósi jobbágyok, kik látták őket, hogy mentek. Kérdeztek bennünket mit viszünk, papokat-e avagy kalmárokat? Mi arra azt feleltük, hogy mi nem tudjuk kik légyenek. Továbbá azt is kérdezték tőlünk, hol voltunk volna mi, de mi utánnok az nyomon detrekői vár alá igen siettünk, oda jutván az lovakat bekötöttük az istálóba. Egy kevés idő vártatva jöve hozzánk Petron János az uram és azt kérdezte, hogy ha kell-e ennünk avagy innunk? De én arra azt feleltem, hogy elfáradtam, mert az éjszaka semmit se nyughattam, alhatnám inkább semmint ehetném, még is meghagytam, hogy húst és bort adjanak. Azért bizonyosan tudom, hogy azt az három asszonyembert Detrekő várába vitték.»

Ama téli éjszaka úgy látszik eleinte tiszta volt, mert látszottak a csillagok. Később köd ereszkedett s ez lehetett oka, hogy útmutatókat is kelle fogadni, meg az, hogy bizonyára nem mentek a rendes országúton. Miként rohan-

ták át a téli hideg éjszakát, hallgassunk meg egy pár útmutatót is, kik az éjjeli képet mintegy kiszínezik s részleteit kiegészítik. Relovics Juró, Czobor Pálné asszonyom molnára a hátulsó malomban, beszéli:

«Vasárnapra virradóra jövének ide éjféltájban két lovas, kiáltának, molnár kelj fel, én kimenék és mondának mutass utat; én mondám, imhol az út. Mondának, vond fel a czipellőtt és az Miaván vígy által bennünket, én előttük futottam, hogy az vizet értük, engem az lóra felvontanak és lófarán vittenek által, ismég a vízen túl leszálétottanak és kényszerítettenek, hogy mind az szentpéteri faluig vinném őket, de itt semmi világ nem volt velek, hanem az víznél hozának aztán egy égő szövétneket valahonnan, de nem tudom. Igen setét volt és nem vehettem eszemben hány lovon voltanak és micsodások voltanak. Kényszeritettenek, hogy tovább vigyem őket, de én mentettem magamat, hogy nem tudom tovább az útat.» A Szent-Péteren lakó Kovárik Pawel, Czobor Mihály jobbágya, így beszél: «egy vasárnapra virradóra mintegy három órakor jöttenek az ablakra két lovas, szólítottanak, gazda jőjj ki, mi megijedénk és nem mertünk kimenni mindjárt, hanem az ablakra mentünk mind hárman és mondának, mutassatok útat Szent-Miklósra. Az öcsém csak egy ingben kezdett előttük futni, azt gondolván, hogy *Fenyősi Szent-Miklósra* kell útat mutatni. Amazok mondának neki: öcsém öltözzék fel, mert *Hegyaláváló Szent-Miklósra* kell útat mutatnod. Osztán fel kezdett öltözni az öcsém és hogy késett, más lovas is jött oda az kocsitól szövétnekkel és monda: talán nincsen világtok és mi mondók, nincsen, mert még fel nem keltünk és leszálla lováról és a szövétneket az házba hozta, annál öltözött fel az öcsém. Igen kényszerítette az öcsémet, hogy hamar öltözzék; hogy kiment az öcsém ugyan ott a ház előtt egy lóra ültették fel és az szövétneket az kezébe adták, úgy ment az kocsi

eleibe az egyik lovassal, az kocsiba penig hat ló volt, az kocsiban négy ember ült, azmint a setétben eszembe vehettem, de kik voltak, nem tudom». «Hogy aztán elindultunk — mondja tovább Kovrik Márton az öcs — és jutottunk Versi Bertó háza mellé, monda az ki mellettem ment, szépen viseld az szövétneket, hogy az házat meg ne gyújtsd. Hogy innen Szent-Miklós faluból kijutottunk, ott vagyon Mitterháznak egy kerte és ott monda ugyanazon ember: meglásd, hogy a szentmiklósi kertre vígy bennünket, én azt mondtam, jól vezetlek. Az kocsin a kik voltak két vagy három puskát lőttek ki; ismég az Malinovsky pajtájánál lőttenek egynehány puskát ki. Tudod-e hon legyen az lövés mondának. Én mondám, Ujfalu felé. Mondának ismét, hagyjuk el ezt az útat, hanem minket vígy arra, az hol az lövés lött az pajta felé. Ha az faluban mondottátok volna, egyenesen reá vihettelek volna, mert itt mezők és rétek megárkolva vannak. Amaz monda, ki mellettem a lovon ült, semmit ne félj, csak nagy sárba ne vígy bennünket. Az szövétnekben immár csak kevés vala, társam a kocsihoz ment és egy egész szövétneket hoza, monda, hogy meggyújtsam és az szövétneknek végét megtörjem, az szélben meg nem gyújthattam, hanem az másik darab is elalvék, monda ismét, legyezz a szövétnekkel, én eleget legyezék vele, de meg nem gyújthatám. Mind az két szövétneket elvéve tőlem és adva egy villát, ki mint egy arasznyi volt, annak az hegyi világosságot adott, hogy láthatott az ember nála mint öt ember lépésnyire. A főlajtár monda nekem, ez éjjel eleget búdostunk alá s fel, te úgy hordozz bennünket, hogy ne bújdossunk immár. Mikor közel voltunk a pajtához kérdék, ha az volna-e a pajta az kiben az tűz volt, mondám, igazán az. Monda az ki mellettem járt: Fiam immár te nem jösz tovább ennél, szállj le az lóról és menj a szekérhez, ott megfizetnek fáradtságodért. Én oda menék, adának a ko-

csiról tizenhat pénzt, mondván, édes fiam ezzel semmit ne végy a pénzzel, hanem megigyad, azt is mondták, te jobban hordoztál, hogy sem az malombeli kalauz.»

Ennek a pajtának a tulajdonosa, Malinovszky János, Keglevich János uram jobbágya, pedig azt beszélte, hogy az ökörhajtó út felé vagyon néki egy pajtája s vitt volt neki egy szekér póznát oda, kit mind elégettenek, de kik voltanak nem tudja, az út felől mentenek az pajtába, ott megösmerszett az lovaknak a nyomok. Szent-Péteren lakó Stephanovics Miklós, Czobor Mihály uram jobbágya, azt vallja, hogy «egy vasárnapra virradóra három óra tájban az én kertemen által jött az két lovas és egy szekér, hogy az ablakhoz közel jöttenek az égő szövétnekkel, még gazdámasszonnyal együtt feküdtem. Monda feleségem: Miklós kelj fel, ég! Én meg felkeltem és az ablakra mentem, addig Butás házát elérték az szövétnekkel és az kocsival. Reggel, hogy feleségem fáért ment az rétre, az kerékvágásban talált egy veres szövétneket, kit az udvar birák előtt letettem az asztalra.»

Ez említett Butás János, szintén Czobor Mihály Szent-Péteren lakó jobbágya is észrevette a menekülőket. A menekülők által csinált zajra fölébredt. «Én hamar aztán — vallá — az ágyamból felugrám és kezdék utánok nézni, láték két lovast az kocsi előtt, egyiknél szövétnek volt. Az kocsiba emberek ültek, de kik voltak nem tudom.» Butás tehát utánuk nézett. Verbowszky János, Révay Péter Szent-Miklóson lakó jobbágya jobbkor észrevette és szembe nézett velök, elmondván, hogy vasárnapra virradóra hajnalkor Hegyalatt-való Szent-Miklós felől a kis utczán, Misitskovics háza mellett jöve be egy lovas és az kezében egy égő szövétnek, alítom vala, hogy az pap megyen az szentegyházba először, osztán hogy az szentegyházhoz nem ment, ismég vélem hogy az mezőre barom után megyen; de én szintén addig néztem, míg Szent-Péterre bement. Szent-

péteri lakos Trop Gyuri már világos hajnalon látta, beszélvén, hogy Szent-Miklós felől jőve két lovas; az Bartos háza mellett bejövének Szent-Péterre, én akkor az szomszédokat behirdettem az biró hagyásából és Süket András háza előtt egyben találkozván velök, kérdék tőlem micsoda falu ez? én azt mondottam, hogy Szent-Péter. Kérdezték tűlem ha által mehetnek-e az vizen, én azt mondottam, hogy által mehetnek, mert nem nagy az víz.

E rövid elbeszélések lerajzolják az egész éjszakát. Először is Holics várát, a mint a hatlovas kocsi este megközelítette, hol aggódva várt Forgách Zsuzsánna, kit férje még az utolsó félórában is megzaklat, de tunya, álmos *s a bástyát nem kerüli meg*, nem vesz észre semmit. A cselekvő személyek várják lefekvését. Ezalatt az asszony két szolgáló leányával reszketve átöltözik. Végre Révay vendégei távoznak, ő maga borosan lefekszik, álomra dűl.

A megbontott falakat kiszedik, a foglyokat kiszabadítják. Az alatt — minden bizonynyal a szemhunyásig megfizetett német őrség éjféli lármadobot ver, mint olykor szokott, háborús időben. Azután minden nyugodt, de . . .

Holics falán a rab,
Egy-egy felhő darab
Ereszkedik alá s
Mélyen a vár alatt
Vonul a kis csapat,
Olyan rettegve lép
Most lopja életét . . .

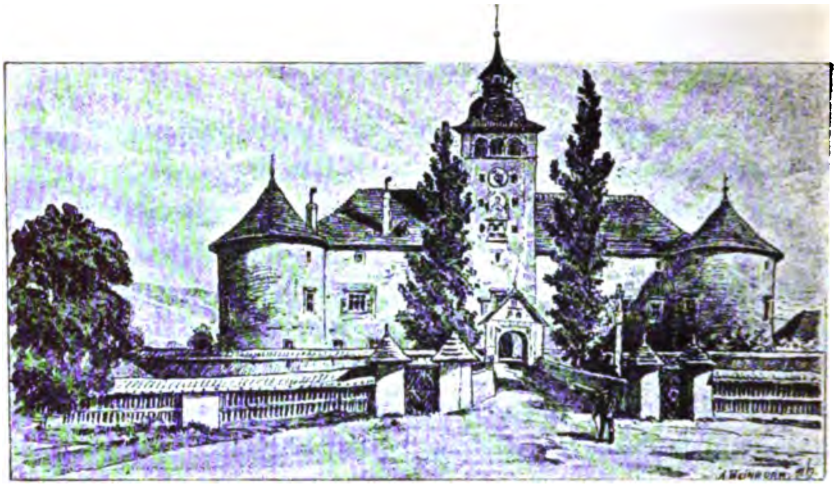
Kocsira ülnek, lóhátra ülnek s elrohannak az éjféli sötétbe. «Az Istenért várjatok, hol maradt Bakics Péter?» riadoz Zsuzsánna. Majd hogy az idő telik s úttalan útakon nagyokat kerülnek, újra megszólal: Siessetek, siessetek, még ránk virrad, nem látjátok mily magasan áll a fiastyúk! Köd száll a vidékre, fáklyákat gyújtanak, útmutatókat fogadnak, az ébredő nép bámulja őket s a repülő fáklya szokatlan világát, a falukon csak átsuhannak, alig érkeznek, már eltünnek s az egymást követő képek, a

bámuló falusiak még most is oly élénk benyomást tesznek ránk, mintha beszédöket is hallanók.

A detrekői vár kapuja bezáródott a menekülők mögött. Somogyi Gábor, Moréh András ősi kuriácskájokra vissza húzódtak. István diák, Viktorin Dániel s Gombkötő kirándulást tettek a Szlavon vármegyékbe. Petron János, Nagy Gergely, Rácz István s a többi inasok, cselédek mindenki a maga dolga mellé állott s Forgách Zsuzsánnával nem foglalkozott senki, legfennebb ha az ország és törvény nevében tudakozódtak utánna. Többé nem tett semmit, a mi más embereket érdekelne. Férjétől megszabadúlva, élete csendes, zajtalan volt mind haláláig. Senki sem kérdezte, hogy miféle szerelemverseket mondat leányival, miféle dalokat énekelnek, miket muzsikálnak s hajdutánczot vagy haragos tánczot járnak-e?

11. DETREKŐ BELSEJE.

12. BITSE VÁRA.

V.

AZ ERŐS ITÉLETEK.

JANUÁR hó 28-dikán 1607-ben vasárnap lévén, valószínűleg jó későre járt az idő, mikor a menekülést észrevették. A váratlan meglepetés, a bámulatba és kétségbe ejtő rémület vett erőt Révayn. Tanúkat hívott össze a várból a városból s a szomszéd helységekből. — Nem szólt, csak némán mutatta az üres szobát («hallgatva mutatott az úr a puszta házra»), a kibontott s kívül hirtelen visszarakott falakat, a biztos nyomokat, melyek az első kapun keresztül az árkok felé s aztán a szabadba vezettek; úgy látszik a behívott tanuk sem voltak valami beszédesek, sajnálkoztak a boldogtalan emberen, ki az első napokban sem gyalázattal, sem bosszúval nem törődött, csupán a veszteséget s feldúlt szerelme kínjait látszott érzeni.

Aztán végre felpattant a nyelv s az egyedül hagyatott férj sírva rikoltozta szét az országban az ő rettenetes történetét. Írt a mennyi ismerőse volt mindeniknek s mindeniktől bosszút, segítséget kért s kérte vissza mindeniktől

az ő drága Zsuzsikáját. Írt Forgách Ferencz akkor nyitrai püspöknek;* Illésházi Istvánnak, Thurzó Györgynek, Forgách Zsigmondnak (három nádor egymásután), Révay Péternek és nejének Forgách Máriának, az udvarnak, a cancelláriának, a vármegyéknek s még ki tudja, kiknek és hánynak. És különösen a méltatlankodás, a felháborodás érzését igyekezett fokozni az egész országban. És sikerült is azt annyira felgerjeszteni, hogy a királytól s a főherczegi helytartótól kezdve az utolsó nemes emberig mindenki bosszankodott e hallatlan eseten s az országgyűléstől kezdve az utolsó falugyűlésig mindenütt éveken át foglalkoztak ez ügygyel, mintha az emberek erkölcsi világában valami villámos mennydörgős vihar vonult volna át s mindenkire kellemetlenül hatott e lovag s e hölgy példátlan magaviselete s erkölcstelen vakmerősége.

Vége, vége már neked Forgách Zsuzsánna, régi ártatlan tréfáid, időtöltéseid, virágkedvelésed, énekeid, muzsikálásod, szerelemverseid, fársángi bohóságaid, verginád, játékaid, szépen tánczolásod mind mind eltüntek, a tisztaság, büntelenség tündérfátyola szétfoszlott, senki se beszél, senki se hall már azokról szívesen. Eddig boldog életednek, jó kedvű természetednek, könnyű véralkatodnak s egész kedves lényednek tulajdonították mind ezeket, de íme ez mind csak altató szer volt a környezet számára, hogy szeretőddel megszökhess. Aljas, számító asszony vagy — kiáltja rád a világ — ki jámbor derék férjedet ott hagytad, mert nem oly szép, nem oly daliás, mint Bakics Péter úr!

Ilyen formán gondolkozott a nyilvános közvélemény s készek voltak a szegény jó férjnek a szó teljes értelmében minden elégtételre. Volt egy pár rokon és nagyúr, ki a körülményeket ismerve, kissé mérsékeltebb volt s a

* Kinek édes atyja a híres Forgách Simon testvére volt a Zsuzsánna atyjának Forgách Imrének.

férjet is türelemre intette; ilyen volt Forgách Ferencz nyitrai püspök később esztergami érsek, bíbornok, ki már előbb mindenről értesülve volt s kinek Forgách Zsuzsánna már fogságából írt s ki a panaszlevelet is olvasta, melyben Zsuzsánna az elválasztást kérte a szent-széktől. «Igen sajnálja a fenn forgó körülményeket, — irja Révaynak — de ő semmit se tehet s mint papi ember nehezen elegyedhetik efféle dolgokba, hogy via facti szerezzenek elégtételt s vigyék vissza a feleséget; de legyen türelmes, bízzék az Istenbe s várjon az időtől stb...»

Annál buzgóbb pártfogóra talált Révay Ferencz sógorasszonyában Forgách Máriában, ki az elszörnyülködés hangján s valóságos bosszuérzettel teljes leveleket ír e tárgyban. A menekülés után már egy pár hét mulva (1607 febr. hóban) írja Révay Ferencznek, hogy küldi a jól informált bizonyságokat t. i. saját cselédeit, kik a legczélzatosabb vallomásokat tették Forgách Zsuzsánna ellen. Egyszersmind adja a tanácsokat, hogy a tanuvallatást Detrekőnél kell kezdeni s úgy visszafelé jőni Holics felé,* mert ha Holicsban kezdik, ennek hírét megviszik Malaczkára s az emberek mind elrejtőznek.

De okossággal kell a káptalant neki bocsátani — írja a buzgó asszony — hogy otthon tapassza a vallókat. A káptalannal Kozmanovicsot küldje Kd, az tudja az utat s embereket ismer, kik bizonyságra valók. Még eskü formát is készít s írja a bús sógornak. «Az hitet pedig igen erősen meg kell szörzeni, úgy kellene esküdtetni őket: esköszöm a Szentháromságra, atya, fiú és szentléleknek és úgy segítsen a Szentháromság engem és úgy adjon boldog kimúlást ez világból és úgy üdvözítse Isten az én lelkemet, a mely igazán mindeneket megmondtam». Más levelében szidja Borkát, hogy nem vallott úgy és annyit,

* Ezt a tanácsát nem követték, mert Holicsban kezdték a tanúvallatást.

a mennyit tőle vártak, s kárörvendve említi, hogy a leányasszonynak gyermeke lett, az Isten érdeme szerint megverte. Általában mindig izgatólag ír Révay Ferencznek, a híreket színezi, nagyítja, ijeszti a ráczokkal (a Bakics család). Sőt férjét hasonló érzelmekre buzdítja s most Balassáné ellen fordulva írja: «Az mint hallom, az ki legnagyobb oka ennek az gonosz cselekedetnek, úgy mint az híres gonosz malaczkai asszonyállatot tisztává akarják tenni, ám lássák, de Kdet édes szerelmes uram az élő Istenért kérem a maga jó lelki ismeretit meg ne terhelje az gonosz híres asszonyi állat miatt, ne adjon Kd semmi levelet néki.» Tíz nap mulva ismét írja férjének «a malaczkai gonosz asszonyi állatnak ne engedjen Kd». — Végre is annyira kitette magát, valószínűleg másoknak is irogatván e tárgyban, hogy férje illendőnek látta megpirongatni, hogy ne buzgólkodjék s ne törődjék ezzel az ügygyel, melynek nagy részét nem is ismeri — czélozván a Révay híres nyilatkozatára — s melyhez semmi köze, hanem bízza a dolgok rendjét a jó Istenre és a bírákra.

Csakugyan Forgách Máriát ezért a semmikép sem indokolható ellenszenvért öcscse Zsuzsánna és a Bakicsok iránt s nagy buzgóságáért utól érte egy kis nemesis, mert pár év mulva valami jószág miatt keservesen összeveszett s mérgesen összeperelt kedves sógorával. Illésházi István sokkal mérséklőbb hatással igyekezett lenni Révay Ferenczre. Megírta neki, hogy ily dologban ha a házasfelek nem tudnak egymásközt kiegyezkedni, idegen ember a legjobb akarattal sem tehet semmit érettök. És ha az aszszony csakugyan olyan rosz fejérszemély örvendjen, hogy ily könnyen megszabadult tőle, jó hogy elvitték, adjon hálát Istennek, hogy nincs házánál, ki tudja, még valami nagy bűnbe vitte volna Kdet. Másfelől ajánlja, hogy ne is erőltesse a dolgot, mert — a mint hallja — amazoknak is erős írásaik vannak. «Higyje meg Kd, hogy szívem

szerint bánom az Kden való esetet, de minthogy Kd eféle dologban sem első sem utolsó és minthogy Kdnek semmi vétke is nincsen az dologban, sem az Úr Isten előtt sem ez világ előtt terhét ennek nem viseli, hanem azok, a kik ezt cselekedték, ők vétettek az Isten parancsolatja ellen és Kd ellen is, higyje Kd, hogy ha Kd békét hagy is nekik az úr Isten megveri őket és megszégyeníti. Én nékem úgy tetszik, hogy Kdért jobb, hogy az asszony bűnössé tette magát, hogynem mint Kd megölette volna. Eléggé megölte ő maga magát, és meghalna, ha halhatna. Efféle dolgot mennél inkább forgatják annál gonoszabb.» Még sok körülmény ismeretlen volt Illésházy előtt, de azért levelét így folytatja: «Hallom, hogy ők is sok bizonyságot szedtek Kd ellen, ugyan hihetetlen dolgot is, hogy Kdnek is milyen rosz fajtalan természete van. Sok okokért én nekem úgy tetszenék, hogy Kd ez dologban igen lassan járna és válnék el tőle, ám tartaná dolgát, hadd pironkodnék egész életének idejéig ez világon. Nagyobb az sokkal is az halálnál, de mindezeken fölül az Istennek haragja fejökön leszen és megbünteti őket, úgy hogy más embernek is példák lehetnek. Kd azért csendes és békességes elmével tűrje ezeket. Várjon Istentől s az időtől, igaz bíró az Úristen s igazat teszen Kdnek.» (Trencsén 1607 april 9.) Tizenegy nap mulva ismét így ír Révay Ferencznek: «Az Kd levelét megadák énnekem, jól tudja Kd azt, hogy én Kdnek és az Kd bátyjának Péter uramnak örömest szolgáltam és ezután is örömest szolgálok; szivem szerint bánom az esetet az ki esett Keteken, de ez a casus ez világon sem első sem utolsó és minthogy Kd ehez semmi okot nem adott, annyival inkább könnyebb lelkiismerettel tűrheti Kd. Az én tetszésem szerint mondom Kdnek, ha megölhetném is az asszonyt, meg nem ölném, hanem mindaddig a míg élne az sok jámbor között hadd pironkodnék egész életében, ő maga megveri

eléggé magát, rövid időn meglátja Kd mind a kettő oda lesz. Nem ártott, sőt jól esett, hogy Kd bizonyságot szedetett, de az szent széken én azt soha nem keresném ha Kdnek volnék, *hanem várakoznám az gyűlésig*. (Trencsén 1607. apr. 21.)

Sokkal jobban el tudta ámítani és fel tudta izgatni Révay Mátyás főherczeget, ki 1607 márczius 2-dikán kemény parancsot ád a Fátrán innen fekvő vármegyék rendeinek s várak kapitányainak és tiszttartóinak: «alázatosan előadta nékünk, a mi őszintén kedvelt hívünk nagyságos Révay Ferencz, hogy Forgách Zsuzsánna az ő felesége, ki a házassági állapot és a törvény ellen elkövetett bizonyos vétkek miatt nem annyira a Révay akaratjából, hanem épen Forgách Zsuzsánna vérszerint való rokonainak tetszéséből és parancsából őrizet alatt volt, valami gazemberek tanácsából, átfúratván és áttöretvén Holics vára falait, ugyanazon őrizet alól kimenekült és az éj csendében kiragadtatott vagy kivonatott. Alázatosan kérvén minket, hogy azonnal mindenütt kereshesse s akárhol megtalálja ismét magához vihesse, vitethesse. Mely kérésnek eleget akarván tenni, s minthogy az ily istentelenségek nem tűrhetők és a mások példájára és elrettentésére keményen büntetendők, kegyelmesen intünk és felhívunk titeket s királyi testvérünk nevében meghagyjuk és parancsoljuk, hogy valamikor Révay Ferencz vagy emberei, küldöttjei titeket megkeresnek a nevezett Forgách Zsuzsánna asszonyt, neki azonnal kiadjátok, magatoknál ne tartsátok, ne rejtegessétek mint szökevényt stb.

Azonban e rendeletnek sem volt semmi sikere, sem a vármegyéknek sem a várkapitányoknak semmi kedve sem volt Detrekő ostromához s az egész rendelet csak olyan szóbeszéd volt, melyet végrehajtani nem lehetett. Révay tehát megfogadta Illésházi tanácsát, hogy ügyét vigye az országgyűlés elibe s igyekezzék ott valami erélyes határo-

13. MÁTYÁS FŐHERCZEG.

zatot, vagy épen törvényczikket hozatni. Megindították tehát a korteskedést, melynek egy feltünő emléke egy a vármegyék rendeihez intézett körirat, fekszik előttünk. Tizenkét főúr, Révay Ferencznek pártolói, gróf Thurzó György;[1] gróf Zrínyi Miklós;[2] Zichy Tamás;[3] Enyingi Török István;[4] gróf Thurzó Kristóf;[5] Thurzó Szaniszló;[6] Thurzó Miklós;[7] Czobor Mihály;[8] gróf Erdődi Tamás;[9] gróf Draskovics János;[10] Osztrosits András;[11] Jakusits András;[12] egy okiratot küldöttek szét a vármegyékhez s felhívták, hogy a legközelebbi országgyűlésen előforduló Révay-Bakics féle ügyben tartsanak velök, mert ők az ügyet ismerik. És úgy utasítsák követeiket, hogy ártikulust hozzanak Bakics gonoszságai ellen, mert nékik szándékuk a dolgot előhozni és tárgyaltatni. (Pozsony 1608 jan. 31.)[13] Természetes, hogy ily hatalmas korteseknek — az ügy pártkérdéssé is tétetvén — megvolt a maga hatása. Az egész nemesség fel volt izgatva, még az által is, hogy a szentszék a terjesztett hírek szerint a dolgot el akarja simítani s a becsületes jámbor protestans férj ellen a könyelmű asszonynak s a gonosz csábítónak akarja pártját fogni. Ezek szerint oly erős közvéleményt alkottak, hogy

1 Első neje szintén Forgách Zsuzsánna, második Czobor Erzse.

2 Első neje Nádasdy Anna, második Széchy Erzsébet.

3 Neje Polyáni Bán Zsófia.

4 Az utolsó enyingi Török † 1618-ban 1-ső neje Pixendorfi Rueber Kata; 2-ik Tapolcsányi Ilona; 3-ik gersei Pethő Margit, egyik nejétől sem maradt gyermeke, harmadik neje sokáig túlélte.

5 Neje Erdődy Zsuzsánna.

6 A későbbi nádor, neje báró Liszti Anna.

7 Neje Zerau Anna-Mária.

8 Első neje bribéri Melith Klára, második Thurzó Zsuzsánna.

9 Neje Ungnád Mária.

10 Neje kisasszonyfalvi Istvánfi Éva.

11 Neje Forgách Ilona, a vádolt Forgách Zs. nénje.

12 Neje Thurzó Judith.

13 Ez okirat 12 aláírással és pecséttel ellátva egy eredeti példányban a kis-selmeczi levéltárban van. Az első pecsét alatt az aláirási hely üres, valószínü hogy ide Illésházy aláírását várták, de ez elmaradt. Úgy hiszem, hogy ezek mind protestans színezetű urak s ez ügyből is pártkérdést csináltak. A másik párt feje Forgách Ferencz, előbb nyitrai püspök később esztergami érsek bíbornok volt, kik Forgách Zsuzsánnát védték. Ide tartozott Illésházy s ide maga Révay Péter is, pedig ezek is protestansok voltak.

az országgyűlés, mondhatni ellenmondás nélkül alkotta meg az 1608-ik évi 26. t. czikket, melynek tartalma következő:

«Nagyságos Révay Ferencz úr a maga és egész nemzetsége nevében sajnosan panaszkodik:

1. §. Miként előbbi években ngs Bakics Péter, bujaságnak esztelen szerelmétől lángolva Forgách Zsuzsánnát az ő feleségét, enmagának hugát és sógorasszonyát, kétszeres rokonságban és atyafiságban állván véle, megkezdte rontani s aztán isteni és emberi félelmet félretévén, néhány kisérőjét maga mellé vévén sötét éjszakán megmászván Holics vára falait és árkait, s a falakat három helyen áttörvén és átfurván, Zsuzsánnát ugyan azon házból melyben őrizeték, két szolgáló leánykájával együtt kiragadta s többek segítségével Detrekő várába vitte s ott mai napig tetszése szerint letartóztatja és vérfertőztetőleg vele él.

2. §. Hogy tehát mások elől hasonló gonosz tettek elkövetésére az út elzárassék határoztatott, hogy országgyűlés végeztével, előleges törvényes idézés (citatione) mellett, panaszló a mondott Bakics Pétert, Forgách Zsuzsánnát és bűntársaikat a nádorispán úr elibe megjelenésre hívhassa.

3. §. A nádorispán úr pedig mellé vévén ő felsége királyi tanácsosait és az ország rendes biráit (kiket a rendeletek kijavításakor nagyobb számmal találhat) meghallgatván a felek perbeszédeit és feleleteit, helyt adván bárminemű hitelt érdemlő igazolásoknak is, ezen ügyet rendkívüli törvény útján (jure extraordinario) megvizsgálni, bevégezni és a hozandó itéletet végrehajtani tartozzék.»

Valóban megdöbbentő e törvényczikknek mind tartalma s mind hangja. Alig képzelhető, hogy minő izgatott lelki állapotban lehettek a rendek, midőn az egyik fél bejelentésére úgy szólván teljesen elítélik a másik felet s a vádló panaszlevelének szavait, az ellenfél kihallgatása nélkül a t. czikkbe igtatják. Párturalkodás bélyegét viseli magán minden szó, szokatlan elhamarkodás példája a magyar «Corpus-Juris»-ban.

Bakics Péter jelen volt ez országgyűlés kezdetén, de látva a komor, sőt félre tekintő arczokat, saját füleivel hallván az erős ítéleteket mind Forgách Zsuzsánnáról, mind magáról; értesülvén, hogy a jelenlévők legnagyobb része mind egyformán gondolkozik s mind ellene van

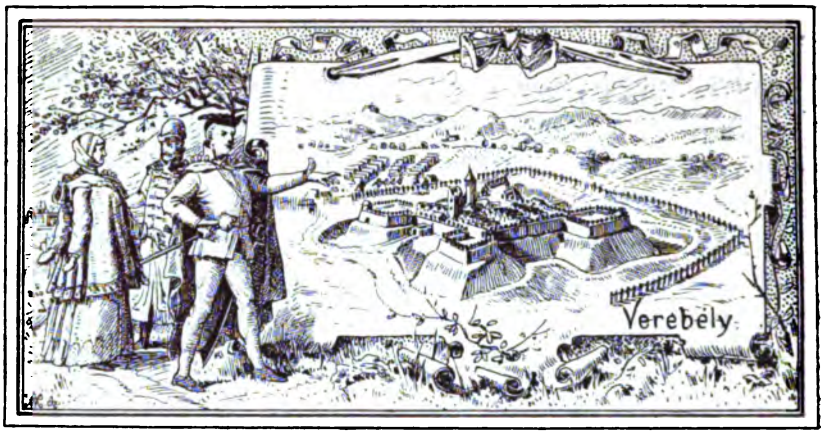
hangolva, meggondolta, hogy jobb lesz e zúgó áramlat elől most félre állani s néhány ifjú barátjától búcsúzva mondá: «ki tudja láttok-e még vagy soha sem!» s Pozsonyból hirtelen eltávozott.

Révay Ferencz pedig győzelmi innepet ült, hitte hogy majd elitélik, nótázzák Bakicsot s végre is hajtják az ítéletet, Zsuzsánnát pedig vissza viszik épen Szklabinya várába — s ez nem is lehet másképen, mert hisz mellette nyilatkozott az egész ország.

De valjon szívében nem volt-e egy parányi mozzanat, mely elengedte volna ezt a nagy győzedelmet, dicsőséget, csak ő száguldhatott volna Detrekő felé, az elitélt rossz asszony Forgách Zsuzsánna ölelő karjai közé: hogy ezt visszavigye ősi fészkébe: Szklabinyába.

14. Szklabinya északkeleti oldalról.

15. VEREBÉLY.

VI.

A KÖZVÉLEMÉNY FORDULÁSA.

Amint alkalmunk volt látni, Révay Ferencz társadalmi úton az egész országrészt izgalomba hozta s egyszersmind elég ügyes volt irányadó egyéneket megnyerni sőt mondhatni az általános közvéleményt maga mellé hangolni. De népszerűsége nem tartott sokáig, mert egy év se telt bele s másként kezdtek gondolkozni az emberek.

Az országos törvényczikk rendelése szerint a nádor kihirdette és értesítette a feleket, hogy az országgyűlés után azonnal megkezdi működését a törvényszék s az ülésszak végén a Révay-Bakics ügyet fogja elintézni. Készültek tehát a felek, hogy okirataikkal bőven felszerelve jelenhessenek meg. Révay felesége életmódja folytatásáról 1607 marczius hó 13-án kezdve egy hónapokig tartó nagy tanuvallatást vitetett véghez, melyben 100 tanú kikérdeztetése van előadva, melyből nehány részlet már idézve is volt. A tanuk legtöbbnyire a házi, udvari és gazdasági tisztek, és mindkét nemű cselédek, legnagyobb rész a Forgách Zsuzsánna szétugratott s aztán egyenként elő-

kerített cselédei, legtöbbnyire megrettenve vagy megfizetve és betanítva, sok terhelő vallomást tesznek volt asszonyuk ellen. Látszik a cselédi ravaszság akár hány állításból, tudják mi tetszetős Révay Ferencznek s mi terhelő a nőre nézve. Például kérdik a leányoktól: láttál e bokrétát? «Igen» feleli csaknem mindenik. Miből volt készítve vagy, kötve? Virágból, *sárga violából és majoránnából*, mondja az egyik. A másik pedig azt mondja: aranynyal, ezüsttel s drága kövekkel volt díszítve, a varró leány csinálta stb. Természetes e bokréták mind Bakicshoz kerültek, de bajos elhinni, hogy a varró leány aranynyal, ezüsttel s drága kövekkel ékesített bokrétát készítsen. 1607 jún. 11-én Révay egy más tanuvallatást tétetett Szent-Jánoson annak bebizonyítására, hogy őtet Bakics meg akarta ölni, halálra kereste. A tanuk ilyesmit nem bizonyítanak s az egész esemény inkább komikus hatást tesz az olvasóra a menynyiben egy nyelves tiszttartóné is szerepel benne. A kis episod úgy történt, hogy a királyi harminczados ki Szent-Jánoson Révay ispánjánál lakott, czédulát kap Bakicstól, melyben ez írja, hogy megakarja látogatni, s vele egy pohár bort inni. De alig olvassa végig a levelet s íme Bakics szolgájával belovagol a kapun. A harminczados elibe szalad s mentegetődzik, hogy mennyire örvend a szerencsének de ő el nem fogadhatja, mert más házánál lakik. Ez alatt az ispánné bezárta a ház ajtaját s az egyenesen odatartó Bakicsot nem bocsátotta be, mondván: nem eresztelek be, mert itt nincs semmi dolgod. Bakics az ajtóról az ablakra ment s kérte, hogy bocsássák be. A felelet mindig csak: nem, nem; no, ha nem, a padlásra hágok s onnan megyek a házba! Mire ismét az asszony mondá: «bizon ha látom, hogy ott akarsz bejönni, az azsagot a fejedhez verem». Bakics felelé: «tán nem volnál oly kegyetlen». Bakics aztán egy pint bort hozatott a korcsmából s a kapu előtt lassan megiddogálta legényé-

vel. Valószínű, hogy Révay Ferencz a házban volt s Bakics ezt megtudva, őt akarta bosszantani. Kérdé a harminczadostól, ha benn van-e Révay a házban? A harminczados mondá: itt ebédelt, de már elment, de ha itt volna is meg kellene békülniök. Bakics felelte: «egyik kezemmel kezét fognám, a másikkal nyakon csapnám». Mi újság? kérdé Bakics, tanú felelé: semmit se hallottunk. «Csodálatos, mondá Bakics, hogy ilyen nagy faluban semmit se hallottatok. Révay Ferencz azt költötte, hogy mi loptuk el a feleségét, de hazud, mert megölte ő maga s megette!» Aztán lovára ült s jó kedvvel ellovagolt. A harminczadoson kívül még 22 tanút kérdeznek ki, kik mind csak ezt mondogatják, terhelőt semmit, legfennebb még annyit tudunk meg, hogy Bakics nagyon hangosan beszélt s folytonosan a ház felé nézett. Történt minden alkalommal, s minden helységben hogy a Bakics Péter s a Balassáné, Bakics Margit, cselédeit is beidézték, de ezek soha sem esküdtek és feleltek, mondván tisztelik ugyan ő felsége mandatumát, de minthogy a kérdések (kérdő pontok) gazdájuk ellen vannak intézve, ők az ország törvényei szerint nem kötelesek felelni, ha csak személyökre külön parancs nem rendelkezik. Természetesen ezek is be voltak tanítva. Egyes vallókat hallgattak ki még Stubnyán, Turócz-Szent-Mártonban s más falvakban is és végre e vallomásokkal felszerelve elkészült Bakics és Forgách Zsuzsánna ellen Révay vádírata, mely így hangzik:

«A gonoszságok és kegyetlenségek ellen, melyekkel Bakics Péter engemet és családomat elhalmoz kérek Ketektől védelmet, egyszersmind vétkeinek megbüntetését s életemnek oltalmazását. Ő ugyan is több év előtt gonoszúl, előre kigondolva, minthogy bűnös szerelemre gerjedett, az én feleségemet Forgách Zsuzsánnát — ki néki húga és sógorasszonya — megkezdette rontani. És költsönös barátságunk és atyafiságunk ürügye alatt magát

annyira behízelegte s engem annyira gyűlöltté tett feleségemnél, hogy már mintegy két évvel a zavarok (1606) előtt, tehát 1604 óta, nem csak családiasan, bizalmasan nem beszél velem, de házassági kötelességét tenni s velem lakni sem akar. Azonközben Bakics Péter mintha legbensőbb barátom lenne, minden lakásomon még a Holicstól az ő lakhelyétől húsz mértföldön is túl fekvő Szklabinyában is minden innepen, névnapon meglátogatott és az asszonytól, rút szemérmetlenségei jutalmáúl bokrétákat, aranynyal ezüsttel, kövekkel ékesített forgókat, keszkenyőket, varrott szőnyegeket, ingeket, alsó nadrágokat, gyürűket s más ajándékokat fogadott el. És az egyetértés köztük annyira ment, hogy ha én semmit se gyanítva, kisétáltam, ő az asszony szobájába maradva, részint kártyázással, részint hízelgő beszédekkel, sőt csókolózással és ölelgetésekkel töltötte el az időt. Beszennyezte szűz ágyamat s valahányszor szentjánosi kastélyomból távol voltam, napokat éjeket töltöttek együtt. Szenvedélyök annyira növekedett, hogy a háborús idők alatt mikor én őrségre jártam, ő bement az asszonyok szobájába, vagy pedig Kutsera az asszonyt férfiruhába öltöztetve vezette hozzá s nem rettentek vissza, hogy egész éjszakákat együtt töltsenek. Midőn azt az inast ki a férfiruhákat csináltatta, elzárattam, oda jött Bakics Péter szolgáival inasomat a börtönből tolvaj módon kivette és Tersáczky uramhoz küldötte. Végre is kitörte váram falait, az asszonyt megszabadította s huga özvegy Balassa Menyhértné Bakics Margit várába Detrekőre vitte, hol most is büntetetlenül vérfertőző gonosz egyetértésben élnek.

Ezzel meg nem elégedvén, bűneit azzal tetézi, hogy az én életem ellen gonoszúl leselkedik. Ennélfogva minthogy maga a legnagyobb és legjobb Isten az ily kéjelgéseket a maga igazságtételének szigorúságával szokta büntetni nem csak az egyes embereknél, de egész városokat, tartományo-

kat is eltörölt ily bűnökért s az Istent nem ismerő barbár népek is keresett büntetésekkel illetik az ilyen bujákat; hazai törvényeink pedig örök hűtlenség büntetését szabják a bujálkodókra, a várak megtámadóira, a nőrablókra, Bakics Péter pedig mind ezen bűnökben nyakig fetreng, a mint ez rövid tragediának elbeszéléséből is nyilván látszik: kérem Keteket, hogy ezeket a házasságtörőket — midőn maga az igazságos Isten az asszonynak egyik lábát, midőn együtt mulatoztak, tüzes mennykövével hasította fel — minden segítőikkel, pártfogóikkal, cselédeikkel együtt keményen megbüntessék!»*

Ez volt a vádlevél szövege, melyet az országgyűlésen is felolvastak s melyen az ország rendei annyira megbotránkozának vala s mely most a nádori szék előtt, száz s még egy sereg tanú vallomásával támogatva, szintén megtette hatását, annyival inkább mert az országgyűlési végzéstől megrettenve, a rendkívüli törvényszék az első ülésére sem Forgách Zsuzsánna sem Bakics Péter, sem a vádolt segítők közül senki sem jelent meg: tehát makacsságban mindannyian el is marasztaltattak.

Ez elmarasztalás ellen azonban könnyen védték magokat. Bakics bebizonyította, hogy fekvő beteg volt, a mi igaz is vala, Forgách Zsuzsánna pedig személyesen meg sem idéztetett, a többiek meg azt mondották, hogy ők cselédi állapotban lévén, személyökkel szabadon nem rendelkezhetnek. Tehát 1609. év február 24-ikére új határidő tűzetett ki s a felek újból s ezuttal pontosabban megidéztettek.

Ekkor sem jelent ugyan meg sem Forgách Zsuzsánna sem Bakics, de megjelentek ügyvédeik s egyszersmind ez ülésre a pozsonyi szentszék átküldötte a Rudolf király parancsára az előtte Forgách Zsuzsánna által megkezdett

* Latin nyelven írott eredeti példánya a kis-selmeczi levéltárban.

RUDOLF RÓMAI CSÁSZÁR S MAGYAR KIRÁLY.

(Ortelius 1603-ki kiadásában lévő rajza után.)

válóper iratait. Az alperesek ügyvédei követelték ez átküldési okirat felolvasását s a felperes ügyvéde nem ellenezhette. Minthogy az átirat, az akkori perrendtartás szabályai szerint, minden a perben előforduló iratot magába foglal, lássuk egypár érdekes darabját.

«Ötödik Pál pápa Magyarországra, Németországra, Csehországra s a birodalomra kiterjedő hatással gróf Ferreri István János vercellini püspököt *legatus de latere* nunciussá nevezvén ki, ez az úr, ki rendesen Prágában lakott, maga helyett Magyarországra nézve Jársolics Lukácsot, a pozsonyi káptalan kanonokját és vikáriusát bízta meg, ki aztán szentszéki ülnökeivel folytatta az elibe tartozó pereket. E törvényszék előtt panaszolta be Forgách Zsuzsánna férjét s kérte ágy és asztaltól való elválasztását, mire Révay meg is idéztetett de nem jelenvén meg, makacsságban elitéltetett. 1. Forgách Zsuzsánnának azonnal szabadon bocsátására; 2. 1000 arany lefizetésére és 3. kiközösíttetésre. Erre aztán Révay kissé megszeppent s Forgách Ferencztől kérdezte levélben, hogy mit csináljon. Forgách aztán megírta, hogy legjobb lesz megjelenni, mert különben bizonn felhajtják azt a büntetést. Nevezetes azonban, hogy e szent-széket a protestánsok semmiképen sem akarták elismerni, mondván: nem kell nekik se legatus, se nuncius sem általa constituált szent-szék. Van az országnak törvény szerint való szentszéke s magyar ember felett csak az ország törvényei szerint és csak saját törvényes bírája ítélhet. Hogy ez a szent-szek sem volt teljesen biztos a maga illetékességében bizonyítja az itélet záradéka, mely így szól: hogy pedig ne láttassunk túlszigorúaknak lenni, Révay Ferencz uramnak még 15 napi haladékot engedünk s ha akkor se jelenik meg, az elmarasztaló ítéletet végre fogjuk hajtatni. Révay aztán Forgách püspök tanácsára megjelent ügyvéde Szigligeti Farkas György által, de látva, hogy az egész törvényszék ellene

van hangolva, sietett kieszközölni a királynál, hogy a per, mely tulajdonképen nem is válóper, hanem nőrablási bűntény, tétessék át világi törvényszékhez, hol ő a felperes, és a hol — mint ő hitte — a bírák, legtöbbnyire az országgyűlés tagjai lévén, a félre vezetett közvélemény nyomása alatt, mind neki fognak igazat adni, mert hiszen az idézett törvényczikkben már mintegy előre elítélték Bakics rettenetes eljárását. Révay utánjárásának volt is sikere. A pert íme át is tette főtisztelendő Jársolics uram s a bíróság jegyzője már Forgách Zsuzsánna panaszlevelét olvassa, mely így hangzik: férjhezmenetelem óta, az az 1598 april 25-ikétől fogva semmire inkább nem igyekeztem, semmi más gondot szívemben nem hordoztam, mint hogy Isten félelmében férjemhez engedelmességet, tiszteletet mutassak s mind ama tulajdonsággal bírjak, melyek egy előkelő, szemérmes, tisztességes asszonysághoz illenek s házassági kötelességemet a legszigorúbb kegyességgel szűziesen és ártatlanul fentartottam.

Mindazonáltal férjem, valami gonosz szellem által vezéreltetve, elfeledve hűségesküjét, megrontotta életemet gonosz erkölcseivel, utálatos verekedéseivel, szidalmazásaival, házasságtörésével, börtönöztetéssel és oly kegyetlen bánásmóddal, hogy a kiknek tudtára esett inkább zsarnokomnak, mint férjemnek tartották. És a közelebbi rokonok, derék becsületes férfiak,* gyakran szelíden intették, magához térítették, házastársi kötelességére figyelmeztették, néha még szigorúbb szavakkal is. Sokszor keresztyénhez illő kegyes érzésekre fakadva magáról szent fogadásokat tett, magát keresztyéni becsületére lekötötte, hogy megjavul s másként cselekszik és ha nem, — saját keze írásával írta meg saját büntetését, hogy ha ismételné bűneit s kegyetlenségeit, azonnal szabad légyen feleségének

* Thurzó György, Révay Péter s mások is.

tőle elszakadni, ágytól és asztaltól elválni, a mint ezt itt bemutatott saját kezével írt nyilatkozata kétségtelenül bizonyítja.»

Ez az átiratban beigtatott s magyar nyelven szerkesztett nyilatkozat, e történet legértékesebb okirata, így szól:

«Én Révay Ferencz vallom ez levelemnek rendében mind Istenünk —, ez világi emberek előtt és az atyámfia Bakics Péter előtt, (a ki most egyszer lelkünket megmentvén atyánkfiát és magunkat az következendő szörnyű gonosz és gyalázattul, kit Isten ő szent felsége eszközül az lelki kárhozat, testünk gyalázatos halálát eltávoztatásáért hozott közinkbe), hogy én az én feleségemet Forgách Zsuzsánnát házasságunktól fogvást, kinek, április havának 25-ik napján hét esztendeje elmúlt, mindjárt elhálásunk után két héttel sok száma nélkül való, sőt vétke s bűne semmire nem levén mód s ok nélkül való verésimmel, taglásommal, lábrugdosásommal s tiprásommal, idegen s itthon valók előtt kegyetlen arczulcsapásokkal, kik miatt néha orczája dagadván megkékült, meg orra vére, nem különben mintha csapon vették volna, szörnyű ütésim miatt ment, korbácscsal azonképen megvervén úgy annyira, hogy sok nap kék helyeket láttak rajta. De az ki legnagyobb mig hitele nállam nem volt fogadtam és esküdtettem maga saját inasát arra, hogy szünetlenül vigyázván valamit látna és hallana megmondanája; igéretemmel s magam ajánlásommal reávevén inasát, azonképen magam is őrizvén, czirkálván, vigyázván, semmi gonoszat nem láttam, sem hallottam, sem tapasztaltam soha is. Rút, iszonyú, érdeme ellen való, kiket utálatos voltok miatt nem is merek megirni levelemben, szitkokkal méltatlanúl rutítottam s hamisan szidalmaztam. Száma szerint ellene sok gonoszat cselekedtem, kiket előszámlálnom és megírnom lehetetlen. Ezek így lévén vallom azt, hogy nem magam rendemhez valóval és hű házas társommal, kinek jámbor, tiszta életét, házasságának ismeretségétől fogván mind ez ideig bőven megtapasztaltam, önön magam vagyok s leszek mindenütt holtomig jámbor életének és tökéletes voltának, mint igaz társomnak kész bizonysága — mondom hogy nem ő neki kellett ezt cselekednem, de ha rabom is ezeket szenvedte volna felettébbnek ítélem magam is lenni. Mely előszámlált kegyetlen rajta tött dolgaimat s hamis rutitásimat nagy csendesen és békével felvött tőlem s eltűrte. Most peniglen ezeket az dolgokat ismég újabban Holicsban ezen hónak 22-ik s 23-ik napján, minden ok nélkül nagy büntelenül s méltatlanúl, — kiért csak száját sem méltó volt embernek feltátani, — rajta megújítván soknak szemök láttára, az földhez őtet lábommal tiportam, az én előbbeni szokásom és rossz erkölcsöm szerint, hamis utálatos szitkokkal illettem, mely kegyetlen dolgom

miatt addig — s annyi sokat tűrvén annyira megbusítottam, hogy ha az felűl megnevezett atyánkfiát az Isten közünkbe nem adta volna nagy keserűségre és bosszúságra indíttatván, Istenéről nagy keresztyében inségében elfeledkezvén, káromlással ő szent felségét illetvén, vagy magamat — boszuját akarván immár felettébb sok inségéért rajtam állani — vagy magát, életét immár a sok kín miatt megunván s nem tudván hová lenni, megölte volna. Látván gonosz cselekedetimet, hogy kezére megesküvén a szent háromság Istenre, hitem ellen is meg ujítottam, nem akart immár szómnak hinni. Nagy nehezen bátyám uram Bakics Péter uram intésére, törekedésére és könyörgésére eleiben advián emlékeztetvén szerelmes nénjére* és az ő szép gyermekire, kiknek több jót, hogysem magának kivánna, sokszor mondotta légyen és hogy most ugy mint anynyokra bízta volna reája, tekintse s azon szerelmes nénjének hazajövetelét várja, intette s nehezen reá vette. Annak okáért megszánván bánván minden eleitől fogvást méltatlanul rajta tött nagy nyomoruságot, de hogy enyhíthessem szívét és hogy bizonyos légyen benne (jóllehet, hogy az köztünk békességet szerző atyánkfia előtt megesküdtem) ezeket az feslett szokásimat, általán fogvást elhagyom, de hogy higyjen hitemnek s az fogadásomnak azoknak nagyobb bizonyságáért adom ezen levelemet, saját magam kezem írásommal és pecsétemmel megerősítve s az teljes szentháron személyben egy igaz Istennek megesküvén, hogy soha az én teljes életemben nem igyekezem semmiből ellene véteni és azonnak az feslett természeteknek, undok rút cselekedetimet holtom végéig többé nem cselekszem, sőt az ki búsítaná is erős büntetéssel megbüntetni és így minden bánattól s bútól ennek tulján megigyekezem oltalmazni, kire atya, fiú, szent lélek, három személyben egy bizony Isten segítsen amen.

Ha pediglen (kitől immár az élő Isten az ő szent fiának az érdeméért megoltalmazzon) valamikor legkisebb dologban vétenék, tehát kötelezem ezen levelemben hitemet, tisztességemet hogy soha mihelyen egyszer vétek, se könyörgésemre se semmi némű atyámfia mellettem való törekedésire megne engedje sőt szabad legyen minden okvetetlenűl s késedelem nélkül, az elmult dolgokat is s levelemet atyámfiai s atyjafiai előtt, nagy gyalázattal mindeneket szememre téríteni és tőlem minden törvény nélkül elválni.

Utól könyörgök, minthogy erős hittel megesküdtem, hogy semmiből megnem bántom sőt busulástól s ellenem való haragjától megoltalmazom és az mi lehetetlen tőle arra nem kényszerítem, minthogy nem is erőltethetem és mint feljűl megírtam jámbor életében bizonyos lévén, előtte róla nem is emlékezem és mindenképen békességben tartom, hogy én nékem mindenekről az kik történtenek Istenért megbocsás-

* Révay Péterné Forgách Máriára.

POZSONY VÁRA: MERIAN «NEWE ANTOLOLEGIA COSMICAJÁBÓL». LANFRANCONI GYŰJTEMÉNYE.

son, ennek ez mostani letett hitemnek s fogadásomnak helyt adjon és hogy többször soha nem cselekszem elhigyje és bizonyos legyen benne.

Engedje ő szent felsége, őtet segítségül híván, fogadásimat kopor-sómig állhatatosan s tökéletesen betelyesítenem, kiért az ő áldott szent nevét teljes életemben érette dícsérhessem, amen.

Datum Szent-János 25 Aprilis anno domini 1605. Idem qui supra Franciscus de Réva manupropria.»*

Ez okiratnak felolvasása egész életére tönkre tette Révayt. A komor bírák bámulattal hallgatták rút bűneinek e nyomorult és gyáva elismerését, melynek egy sorát sem tagadhatta el s melynek eredménye az volt, hogy a mellette fellángoló közvélemény teljesen kihült, az ország-gyűlésen még lármázó nagy párt elcsendesedett és Révay hosszú éveken át, bár a pert mindig folytatta, soha többé egy kedvező ítéletet sem tudott nyerni. A kerék megfordult, a ki fenn volt alá került: a kép egészen átváltozott. A kijátszott és az ország rokonszenvére méltó férjből utálatos zsarnok lett s az előkelő nemes lovagból ocsmány szokásokat ápoló kéjencz; míg másfelől a nőcsábító, nőrabló szívtelen Bakics helyett, egyszerre csak az ártatlanokat védő szentelt vitéz alakja áll előttök és a ledérséggel vádolt Forgách Zsuzsánnából rokonszenvöket megnyerő vértanú lett, ki ily szörnyeteg mellett kilencz hosszú éven át tudott hallgatva szenvedni.

Midőn Ujlaki Mihály, az alperesek ügyvédje, észrevette ez okirat mély hatását, nagy ügyességgel hívta fel Révay Ferencz ügyvédjét, hogy tagadja el e dolgokat, ha tudja — s ha nem: már ez okirat alaptalanná teszi felperes összes keresetét. De ő nem él a kinálkozó alkalommal mert ő felperes vádjait egyenként és összesen tagadja.

* Forgách Zsuzsánnának e panaszlevélben a Révay nyilatkozata után még e szavak fordulnak elő: ac præterea impudenter sodomice et contra naturæ leges multis modis contra divinum etiam jus et humanum peccare non veritus, proinde domina actrix his mariti sui turpissimis vitiis commota, confugit ad justiciæ præsidium, etc. Egyike a súlyosabb vádaknak.

Felperes ügyvédje csak annyit jegyzett meg Révay Ferencz felolvasott nyilatkozatára, hogy az régi irás s hogy még régibb állapotokról szólván, befolyással sem lehet a jelen nőrablási esetre. A bírák egymás közt hangosan beszélték, hogy e felolvasott nyilatkozat kelte előtt (1605 april 25.) történtekről többé szó se lehet; végre is többféle véleménycsere után úgy itéltek, hogy Bakics Péter és Forgách Zsuzsánna, ha Révay Ferencz vádjait teljesen invalidálni akarják, tegyenek esküt, hogy a felsorolt vádpontok állításai egyenként s összesen nemvalók, még pedig minthogy Révay három vallató levelet adott be, mindkét alperes ötvened magával tartozik esküнni.*

Alperesek ez itéletet is elég szigorúnak találták, de mégis sokkal kedvezőbbnek mint a milyent az országgyűlés együtt létében várhattak. Bakics ámbár mind maga nagyon őrizkedett, mind Forgách Zsuzsánnát nagyon őrizte holmi meglepetéstől, már nem gondolt arra, hogy a törvény védelme alatt, mire Thurzó Györgynek némi hajlamai voltak, reájok törjön s életöket vagy szabadságukat megtámadja; hanem inkább arra, hogy a tisztító esküt mimódon tehessék le. E czélból annyi készülődést, jövéstmenést tettek s közbe közbe hol Révay hol Bakics annyi elhalasztó parancslevelet eszközöltek ki, hogy eltelt az 1609 és 1610-ik év s végre az utolsó határidő megtartatván, a tisztító eskü letételének czeremoniája 1611 marczius 6-án ment véghez. Révay Ferencz a mint látta, hogy a közvélemény mekkorát fordúlt, nagyon megdöbbent, megint elkezdte irogatni a leveleket fűhöz fához, különösen a Forgáchokhoz, hogy őrizzék a familia becsületét s szerezzék vissza az ő feleségét. De erre ugyan senki se volt hajlandó, s leveleire kevéssé biztató válaszokat kapott. Forgách Zsigmond egyenesen azt tanácsolja, hogy

* Verbőczy Hármas Könyv. II. rész. 32. titulus. stb.

hagyjon békét az egész pernek, mert ebből semmi jó sem származik: «a Kegyelmed írása után soha senki meg nem bünteti sem Bakicsot sem az asszonyt». Mások is kikerülőleg s a dolgot egészen elhallgatva válaszolnak. De ő, kinek vad szenvedélyei enyhítésére a veszekedő perlekedés izgalma már csak egyetlen eszköz volt, nem vonúlt oly könnyen vissza s kapott is egy nyitott ajtót a perlekedésre, ügyét így fogván fel: ha tehát az én nyilatkozatomat 1605 april 25-két vagy Forgách Zsuzsánna panaszlevelét 1606 jul. 29-dikét megelőző dolgokról szó se lehet, jól van, az ezután történteket fogom még tisztábbra deríteni, különösen hogy most mily gyalázatos életet folytatnak Detrekőben. E végett következő új kérdő pontokat fogalmazta:

Először: Mikor s mily időben vitetett Forgách Zsuzsánna Detrekő várába?

Másodszor: Ugyan azon Forgách Zsuzsánna kinek segítségével vonta ki magát Holics várából és hová?

Harmadszor: Kik mentek akkor vele mikor vitték, kik kísérték, kik várták a várba?

Negyedszer: Minő ruhában volt két kisérő leányával együtt? Mikor érkezett Detrekőbe?

Ötödször: Midőn Detrekő várában megállapodott, Bakics Péter jött-e oda gyakran? s volt-e együtt vele? s volt-e valami érintkezés vagy kölcsönös egyetértés köztük? s nyilván vagy titkon folytattak-e valami gonoszságot.

Hatodszor: Valakivel jár-e ki Detrekő várából s mi módon, mily ruhában?

Hetedszer: Detrekő várában ki visel gondot reá, ki látja el élelemmel és ki által, ki öltözteti, honnan valók és kik szolgái?

Nyolczadszor: Margit a szentjánosi bodnár leánya, ki tanácsából futott el Holicsból és ki kisérte Malaczkáig?

Kilenczedszer: És ezt a Margitot mióta eljött Holicsból, ki táplálta, tartotta? s azóta hol van? mit tud, mit hallott róla?

Mindjárt elő is vették a tanut: Katarina asszonyt, Krisani udvarbírónak testvérétől való hugát, Horváth alias Szabó György özvegyét, ki 30 éves és Nyitra vármegyében Csejte városában lakik, de jelenleg 1609 júl. 23-án a

Stubnyai fürdőben színről színre megtaláltatván hite után a következőleg vall:

Elsőre: Midőn Malaczkán Detrekő asszonyánál (Bakics Margitnál) lakott, akkor Bakics gyakran jött Detrekőbe és ott maradt egy-két hétig.

Másodikra: Mikor Forgách Zsuzsánnát Holicsból elvitték ott volt Rácz István és Bakics Péternek más szolgái, kiknek neveit nem tudja.

Harmadikra: Tudja, hogy Forgách Zsuzsánnával két szolgáló leány Kata és Zsuzsa vonatott ki a boltból éjjeli időben.

Negyedikre: Tudja, hogy Forgách Zsuzsánnának Detrekőben érkeztekor csak az a ruhája volt, melylyel a várból kijött s Bakics uram szerzett nénjétől egy subácskát, de csak három nap mulva.

Ötödikre: Nem látott semmi érintkezést.

Hatodikra: Látta, hogy Forgách Zsuzsánna és Bakics Péter ugyan azon fürdőkádban megferedtek, 1608-ban deczember 26-án. És látta a tájt, hogy hat lóval Szolosnyiczára mentek.

Hetedikre: Látta, hogy az élelmet Bakics Margit és Péter küldötték vagy háton vagy szekéren. Az asszonya Bakics Margit 20 frtot adott Péternek és ő Forgách Zsuzsánnának adta. Tudja, hogy Bakics Péter Forgách Zsuzsánnának Bécsből posztót, damaszkot, selymet, aranycsipkét s más ékességeket küldött, melyekből ruhákat csináltatott. Van egy szolgája Mihály, Körösközi fia, kinek édes anyja és a detrekői alvárnagy Forgách Zsuzsánnával egy asztalhoz ülnek enni. Bakics pedig ennek a fiúnak ruházatot küldött.

Nyolczadikra: Margitot (ki úgylátszik később csatlakozott) Rácz István csalta el.

Kilenczedikre: Tudja, hogy Vonyicsicska asszony legtöbbet tud. Tudja, hogy Bakics Péter Pozsonyban (az országgyűléskor) félt s barátjaitól úgy búcsúzott: tán soha se fogtok többé látni.

Míg Révay a detrekői viszonyokat tanulmányozta, addig a fáradhatatlan Bakics azon futott-fáradott, hogy a tisztító esküt mind ő, mind Forgách Zsuzsánna miként tétethessék le. Természetes, hogy egykét halasztási parancs kieszközlésével nyujtotta az időt, s igyekezett a módokat megszerezni, hogy az ötven-ötven embert, tehát száz tisztességes, jó hírben élő nemes embert össze szerezhesse, kik a tisztító esküt letegyék. Maguknak nem igen volt bátorságuk a személyes megjelenésre; mert igaz ugyan, hogy a közvélemény nagy mértékben Révay ellen fordult s

mintegy őket vette pártfogásába, mind az által a biztos Detrekőt vagy legalább közvetlen környezetét nem merték oda hagyni. Tartottak Thurzótól, hogy valami csint követ el Révay érdekében, mert még később is (1611 jan. 28-án) erélyesen sürgette Forgách Zsuzsánnának a tisztító eskü letételére személyes megjelenését, s szóval is mindig izente, hogy kifüstöli Bakicsot Detrekő várából. Bakics pedig, ki hogy a szegény asszonyt ne nyugtalanítsa még az idéző leveleket sem igen adta át Forgách Zsuzsánnának, szintén vissza izent a nádornak, hogy mit háborgatja Forgách Zsuzsánnát, hiszen ő két szolgáló leánykájával négy fal közé zárt tehetetlen rab volt, ő sem várat nem támadott, sem falakat nem bontott, szóval ő semmit sem tett és így nem bűnös. A mi pedig Detrekő várát illeti, — melyet húga özv. Balassa Menyhértné néki egy időre lakásul engedett, — ő mint katona ember oly készületben és oly regulában tartja, hogy jól kösse fel nadrágját, a ki az ő kipróbált vitéz őrségét és szép ágyúit ki akarná onnan mozdítani. Igen valószínű, hogy magának a nádornak komolyan esze ágába sem jutott valami katonai tény elkövetése s így a Bakics izenete is csak annyit jelentett, hogy a ki már ennyire elment egykönnyen nem mond le czéljáról és nem lép vissza fél uton. Mindazáltal minthogy a törvény a tisztító eskünél a személyes jelenlételt megkívánja s az érsek és a többi Forgách is megnyugtatták s biztatták, márczius első napjaiban mind ketten megjelentek Pozsonyban.

Híre járt, tudva volt mindenfelé, hogy Bakics verbuálja össze a 100 nemest. Nyitra, Pozsony, Trencsén, Hont, Bars, Árva, Turócz, Liptó és Zólyom vármegyékben, a szélrózsa minden irányában csak arról beszéltek, hogy miként szaporodnak Bakics tanúi; néha gyorsan növekedett a szám, néha meg-megállott hetekig. A hírnek volt módja űzni játékát. A vidéki nemes legé-

nyek csak úgy vergődtek a kétség között ha valjon bele álljanak-e a kompániába vagy tartózkodjanak? Voltak, kik pártját fogták a regény hőseinek s szívesen csatlakoztak, hogy az igaz szerelmet diadalra juttassák; ezekből állott a társaság legjobb része; minden bizonnyal voltak, kik meghatározott összeget kötöttek ki s ez lehetett természetesen a rosszabb osztály. De ép ezentúl jött a baj: mikor már együtt volt 50—60, nem sok vonzó erővel bírt az egész társaság.

De ott volt a jó unokatestvér, a ki okkal-móddal mindig pártját fogta kedves hugának t. i. Forgách Ferencz az ország prímása. Az esztergami érseknek ugyan is abban az időben volt egy sajátságos kis katonai vármegyéje, Nyitra és Bars vármegyék közé ékelve, melynek minden tagja *nemes volt*, nemesi prærogativákkal élt és nemes embernek tartatott: ez volt *Verebély szék:* Verebély mezőváros központtal és nehány faluból álló kerülettel.* Ezeknek a verebélyi nemeseknek (prædialisták) a magok dolgai igazítására valóságos vármegyei szerkezetök volt s főispánjukat *nádornak* czímezték, ez időben gróf Pálffy János volt, de földes urok a prímás volt. Biztosan feltehető tehát, hogy miután a Bakics és Forgách Zsuzsánna tanúi közt legalább is 40 verebélyszéki nemes volt, ezek az intést, hogy e meglehetősen középkori perbeli cselekvényben részt vegyenek, okvetetlen az érseki szék köréből kapták.

A határidő közeledtével az egész országrész fel volt izgatva, hát még Pozsony városa, hol az actusnak végbe kellett menni. A királyi helytartó az eskü bevételére külön okirattal nevezte ki: Cziráky Mózes nádori itélőmestert, Lippai János királyi személynököt és Andreasich Mátyást

* Lásd részletesen leírva Bél Mátyás Notitia Hung. IV. kötet 283-ik s következő lapjain. Pesti Fr. az *Eltünt vármegyék.* I. kötet 13-dik lapján emlékszik meg e minden tekintetben nevezetes katonai vármegyéről.

az országbiró itélőmesterét. Az eredeti jelentés szerint tehát a kitűzött napon (1611 marcz. 7) megjelent BAKICS PÉTER ötven nemes uraimmal.[1] FORGÁCH ZSUZSÁNNA pedig megjelent hasonlólag ötven nemessel.[2]

E jókora csapat Pozsonyban elhelyezkedvén, gondolni lehet, hogy jól kijárt a bor, a kenyér és a hús. Volt köztük nehány jó nevű, vidéki, birtokos nemes ember mint a Tajnaiak, Olgyayak, de lehetett sok szedett vedett nép, ágról szakadt nemes ember is, kinek életkérdés volt az a néhány napi biztos élelmezés. Száz vidéki nemes ki lovon, ki ötöd-hatod magával kocsin, Bakics Péter tiszttartói, várnagyai és prókátorai által kommendíroztatva nagyon is szemébe tünhetett a jó pozsonyiaknak. Aztán akármilyen komoly dolog volt ez az eskü-letétel, a legnagyobb résznek több kedve volt s nagyobb hajlandó-

1 BAKICS PÉTER ötven nemese: Szőke Tamás Verebély városából, Sikos János, másik Torkos János, Torkos István, Czékus János, Fábián Balázs, Bayazáth Lukács, Torkos György, Fodor Benedek, Sikos Gergely, Vass Albert, Sikos András, Bencsik Gergely, Deák Gergely, Kéri Pál, György Bálint Lehotka-Gyarmatról, Thainay Demeter ki Tajnán Bars vármegyében, Biró János, Bánoo Mihály, Szabó István, Török Péter, Posgay Balázs, Toth István, Nagy Gergely, Bacskády Ferencz, Baboos István, Lengyel Ferencz, Bartha Mihály, Tornios András, Thornyos Jákob, Szobonya Bálint, Kristóf Pál ki Pánban Nyitra vármegyében; Nyéki János, másik Veseley János, Tajnai Lenárd (in Szent-Mihály-Úr), Tainay János, másik Zalay János, Pazhy Gergely, Tainay Péter, ki Mártonfalván, Turoczy János Alsókörösképnyben, Rajcsáni István Ivánkán, Nagy Benedek Czetén Nyitrában, Német János Csepleszen, Petenye Egidius, Baáry Pál, Nagy Antal, másként Kupa (in Alista), Szabó Jakab ki Modban, Bachó Albert ki Baáron, Nagy István Derchikán Pozsony vármegyében lévő birtokon lakozókkal.

2 FORGÁCH ZSUZSÁNNA ötven nemese: Laczk Farkas, Laczk István, Bartal György, Bartal Lőrincz, Csenkey Balázs, Csenkey István, Gál Benedek, Csenkey Mihály ki Csenkén, Olgyai Mátyás ki Olgyán, Katkó Gergely, Katkó János (in Csenkesz Eltke), Poda István, Poda András ki Podafalván, Pooth János Csenkeszfalván, Dömjén Gergely (in Lyder-Teyed), Csiba András, Komor Ferencz, Komor János ki Nagy-Abonyban, Zrobár István ki Elő-Teyed, Böke Bálint, Olgyai Benedek ki Dercsikában, Puzni János, Szele Jákob, Kántor János, Gombay Lőrincz ki Doborgásban, Német Tamás ki Nagy-Baáron, Damokos János, Ensel Antal, Beled Mihály, Akácz Dömény (Domiano Acatio), Beled Bálint, Tenyér Simon ki Vaykaban, Tárnok Döme, Andy Péter ki Tejfaluban, Magyary Albert ki Nagy-Magyarban, Orbán Simon ki Vathában, Beli Mihály, Dávid Mátyás, Magyarbéli Márton, Diák Nagy Péter, Magyarbély Bertalan, Szabó János, Csaplár András ki Magyarbélen, Ravasz György, Horvát Lukács, Fagyas Tamás ki Réthén és Tamon Péterrel ki Nagy-Mádon lakik.

sága a rikoltozásra, tánczra mint a köteles bőjtölésre és imádkozásra.

A vármegyei és országos törvényszékek helyiségeiben nem volt annyi tér, hogy ennyi embert egyszerre befogadjon s pedig gondolható, hogy sokan voltak, kik nézni is óhajtották ez, amaz időben sem gyakori ünnepélyességet. Elhatározták tehát az urak, hogy az eskü-letételi czeremóniát a Szent-Mártonról nevezett székesegyházban fogják megtartani s e határozatnak napokkal előbb híre terjedvén, tömérdek vidéki nép gyűlt össze s még Bécsből is érkeztek csodalátók.

Az ország előkelői közül egyetlen nevet se látunk a 100 nemes között, de tudjuk, hogy volt olyan is köztük kinek valódi nemessége kétségbe hozatott, sőt olyan is ki emberöléssel, ökör-, juh-, ló-, kecske-lopással vádoltatott. Nem lehetett tehát fényes a felvonulás a pompás egyház elibe, de bizonyára érdekes volt a mint rezes, rozsdás kardjaikkal, vaczkor vagy somfa nyelű fokosaikkal, csákányaikkal, kecske és báránybőr süvegeik alatt, róka, farkas, s még inkább bárány és juhbőrös bundáikban, — hisz még a télnek nem volt vége, — előállottak a nagymise után eskületétel végett, hogy Forgách Zsuzsánna és Bakics Péter hét, nyolcz év előtt és óta mit tett, mit nem tett s hogy köztük semmiféle szerelmi historia sem volt.

A tudós Cziráky Mózes nádori itélőmester illő környezetével, társaival s minden valószínűség szerint a bírák közül is némelyekkel ott valahol a szentély szélén foglalt helyet, a tanúkat, magok elibe állították, nevöket felolvasván. Cziráky szólt hozzájok figyelmeztetvén őket az ügy fontosságára. Ez után felolvasták az esküformát s ezek Révay vádpontjai mindenikét egyenként visszautasítva, tagadták az egész vád valóságát. Először Bakics Péter állott elő ötvened magával s esküdtek ilyen formán:

»Én Bakics Péter (a többi is mondta a maga nevét) esküszöm a teljes Szentháromság egy igaz Istenre, hogy:

1. Bakics Péter Isten és emberektől való félelmet megvetve, előre kiszámított gonoszsággal s Forgách Zsuzsánna iránt buja szerelemre gerjedve, ki akkor felperesnek felesége néki pedig huga és sógorasszonya lett volna, tehát kettős atyafisággal hozzá kötve, őtet megrontani nem ment Szklabinyára és őtet elveszteni nem kezdette.

2. A felperessel való kölcsönös barátság és atyafiság színe alatt magát nála be nem hizelegte és felperest tőle el nem idegenítette.

3. A húsz mértföldnél távolabb fekvő Holicsból névnapi és innep napi köszöntések végett Szklabinyára gyakran járni és Forgách Zsuzsánnától titkon bokrétákat, forgókat, keszkenyőket, inget, lábravalót, gyűrűket s más ajándékokat mind a szemérmetlenség jutalmául elfogadni nem szokott.

4. Vendégségek után, melyeket Forgách Zsuzsánna rendezett, midőn felperes kisétált vagy néha különböző ürügyek alatt elküldetett, nem maradott a F. Zs. szobájába és vele részint kártyázással, részint enyelgéssel, tiltott csókolózással és ölelgetéssel az időt nem töltötte.

5. A vérfertőzés rút és borzasztó szokását vele nem gyakorolta, felperesnek szűzágyát be nem szennyezte.

6. Valahányszor hallotta, hogy felperes szentjánosi kastélyában nincs otthon, ugyanazon Forgách Zsuzsánnához nem szaladott s egész napokat és éjjeleket vele kéjelegve tölteni nem szokott.

7. A legközelebbi zavaros időkben midőn felperes őrségre ment, éjjel nem ment az asszonyhoz és nem hált vele, s gonosz szolgája Kutsera János által az asszonyhoz nem jutott s az asszonyt férfi ruhában saját házából ki nem vezette s vele egész éjszakákat a holicsi várban nem töltött.

8. Sem 1607 jan. 27-én midőn Forgách Zsuzsánna némely kihágásaiért a holicsi vár belső részében férje és rokonai akaratából, míg ügyében a biróság ítél, tisztességes fogságban tartaték, Bakics Péter az ő segítőivel nemes társaivai Somogyi Gáborral, Dezső Lőrinczczel, Fehérvári Zsigmond alvárnagyával, Kopasz Bálint számtartójával, Ovchasovits Jánossal, továbbá Rácz Istvánnal (agilis), Kutsera Jánossal, Balog Menyhérttel szolgáival; Moré Andrással (nemes) Német Gergelylyel, Répa Péter kocsissal, Kucsinya Janicskó másod kocsissal, másik Janicskóval és Puskás Péterrel özvegy Balassa Menyhértné Bakics Margit és árvái cselédeivel: Holics vára falait nem vette be, sem titkon nem mászta meg, sem három falát titkon át nem fúrta, sem Forgách Zsuzsánnát két nemes származású leány kísérőivel ki nem szabadította, ki nem vezette s kiszabadítva és gonoszúl elragadva testvére az említett Balassa Menyhértné, Bakics Margit valamint Petron János malaczkai prefektus, Horváth Péter detrekői várnagy és Nagy János szám-

tartó segítségével, közreműködésével Detrekő várába nem vitte, nem vezérelte sem azon várban vele vérfertőzőleg és gonosz közlekedésben nem élt.

Ezután Forgách Zsuzsánna állott elő ötvened magával s ők is esküt tettek: hogy Forgách Zsuzsánna 1605 april 25-dike óta — az előtt lefolyt élete a felperes által sajátkezűleg írt nyilatkozatban elő van adva — Bakics Péternek bokrétákat, kövekkel kirakott forgót, kendőt, inget, lábravalót s más ajándékokat soha nem adott, sem különböző ürügyek alatt vele szobájában nem maradott, vele az időt tilos csókolódásokkal, ölelkezésekkel nem töltötte, vele vérfertőzést nem követett el s férje ágyát be nem fertőztette és meg nem gyalázta stb. Ép úgy végig mint Bakics, mindent ellenkezőleg állítva mint Révay vádjában áll.

Ha az emberek nem ismerték volna Révay híres nyilatkozatát, ha nem lettek volna tisztában a viszonyokkal bizony hajlandók lettek volna a 100 tanút kinevetni. De így, hogy népszerű ügyben léptek a közélet színpadára, mindenki dícsérte bátorította őket. Ott a fényes egyház óriási ívei alatt, a komoly ítélőmesterek, a bámuló nagy közönség, a felizgatott tanúk, az ügy sajátossága, a jövőmenő prókátorok s maga a cselekvény ünnepélyessége, 100 tanú esküje roppant hatást tettek s ez órától kezdve (1611 márcz. 7-ke) Révay bátran visszavonulhatott volna Szklabinya vára falai közé, a mint később meg is tette, mert az ő pere örökre veszve volt.

De már ekkor összetört lelkének nem volt más menekvése mint a makacs perlekedés. Most is ügyvédje az ünnepélyes nagy csöndben, mely a félig egyházi félig törvényes szertartást követte, felkiáltott és protestált, mert két jelentéktelen mondat ki volt felejtve.

Később értésére esett, hogy a verebélyiek közt egy párnak csak az anyja volt nemes s egy-kettő olyan is van

köztük, ki bűntény miatt vádolva s elmarasztalva is volt. Oly pert kezdett tehát ezek bizonyság tételének erőtlenítésére, mely tisztán mutatta a perlekedési mániát, a fő tárgytól messze terelte az emberek figyelmét, belekerült 5—6 esztendőbe és semmi hatással sem volt, sem ügye javítására sem boszuérzetének kielégítésére.

16. BAKICS CZIMER.

17. Pozsony székesegyháza.

VII.

AZ UTOLSÓ EMLÉKEK.

Hogy Révay Ferencz hibájába ne essem, ki mellék perlekedéseivel az emberek figyelmét a fő tárgytól elterítette, nem írom meg a verebélyi székkel éveken át folytatott perének történetét. Megtámadta ugyanis őket, hogy miért adtak annak az 5—6 embernek nemesi bizonyságlevelet, mikor azok részint nem is nemesek, részint lopás, ölés miatt vádolva büntetve voltak. A verebélyiek azt mondták, hogy ők senki családjának igaz nemesi voltáról jót nem állanak és csak arról adtak bizonyságot, hogy ez vagy amaz egyén köztük nemesi szabadságban él. Révay természetesen nem volt megelégedve s nagy tanúvallatásokat tartott kevés eredménynyel s végre írt földesurok-nak az esztergami érseknek is, hogy bizonyos egyének nemességének megtagadása végett parancsoljon alattvalóira, s hogy ő maga is egy bizonyos emberről, kiről tudta, hogy

valami csint követett el, adjon bizonyságlevelet: mit az érsek határozottan megtagadott egy 1612 maj. 28-án kelt levelében, melyben elég nyersen meg is mondja Révaynak, hogy hagyjon neki békét mert neki az egész ügy unalmas, Forgách Zsuzsánna neki rokona. Ezzel aztán meg is szakad a levelezés közte s az érsek közt.

De azért Révay irogatott ide is, oda is; kérte a tanúvallató parancsokat még 1615-ben is a verebélyiek ellen. Irogatott különösen Forgách Zsigmondnak s vele is eleintén nagy egyetértésben látszott lenni s midőn Forgách 1618-ban nádorrá választatott, azonnal panaszt adott be az országgyűlésre, melyben ügye végelintézését kéri, remélve hogy az új nádor, mint egykor Thurzó, valami erőteljes lépést tesz érdekében. De úgy látszik, az idők változását a közvélemény teljes megfordulását nem vette észre, valamint Forgách Zsigmondra nézve is csalódásban élt, mert a vér vízzé nem válik s az új nádornak sem volt hajlandósága Forgách Zsuzsánnát újabb megaláztatásnak kitenni.

Révaynak ez 1618-ik évi folyamodása az országgyűléshez nagyon érdekes s merőben más húrokat penget, mint eddigi nyilatkozatai. Rövidre vont tartalma így hangzik: «Nem kételkedem jól tudják Ketek, hogy miben áll az én perem Bakics Péterrel, hogy az a per nékem tizenegy esztendő óta, mennyi méltatlanságot, költséget, kárt és alkalmatlanságot okozott, még is szükségesnek tartottam a karok és rendekhez könyörögni, hogy hozzám segítséggel legyenek. Minthogy ugyanis akkor az én feleségemet Forgách Zsuzsánnát az ő hugát és ángyát (minthogy Bakics második fokú rokonom), — Holics várát csendes éjszaka áttörvén — addigelő ez mi országunkban hallatlan gonosz módon elrabolta: ellene és rablótársai ellen, a már régen lefolyt 1608-ik évi országgyűlés, a néhai nádor gróf Thurzó György indítványára, az én és rokonaim panaszára s az akkori rendek dísze virágából, mintegy negyvenen

támogatván engemet, úgy ítélt, hogy ekkora gonoszság a legrövidebb úton büntetendő.

«De a clerus, mely az effélékben mindig első akar lenni, mind Bakics könyörgéseitől, mind a nuncius által kit a rómaiak (t. i. római katholikusok) apostolinak neveznek, ösztönöztetve, hogy néki mint katholikusnak gonoszságát ellenem, a kit eretnekké tesznek, még lelkiismerete ellen is védelmezné, a Bakics-pártiaknak annyira kedvezett s annyira pártfogolta őket, hogy az én ügyem alig tehet egy lépést előre s végitélethez teljességgel nem juthatok. Bakics pedig bűntársaival együtt bántatlanul él s az elragadott asszonyt mai napig nyugodtan magánál tartja. Kérem tehát Keteket, hogy az új nádorispánt az említett 1608-ik évi törvényczikk erejénél fogva bízzák meg, hogy ügyemet végezze be s a Bakics ellen hozott ítéletet hajtsa végre.»

Amint látható az okirat némi igazolható keserűséggel s második részében erős gúnynyal van írva a nunczius ellen, kinek pedig személy szerint aligha volt tudomása az egész perfolyamról. De hogy ennek a folyamodványnak sem volt semmi eredménye, annak két okát könnyen ki lehet mutatni. Egyik az, hogy a főrendeknek az a negyven tagból álló dísze-virága kik 1608-ban pártolták, azóta hírét hallották Forgách Zsuzsánna szenvedéseinek, azóta megismerték Révay Ferencznek nejével folytatott családi életét s el is olvasták s meg is vitatták famosus nyilatkozatát, tehát 1618-ban mikor a dolgot magát s a viszonyokat megismerték, más színben látták az egészet, mint 1608-ban, mikor még az ügygyel teljesen ismeretlenek valának. A sikertelenség másik oka a clerusnak, az országgyűlés e számos tagból álló s nagy befolyású elemének, ily váratlan s alaptalan megtámadása s úgyszólva az ország színe előtt való bevádolása. Mert igaz ugyan hogy a pozsonyi szentszék, mely előtt Forgách Zsuzsánna 1606-ban

FORGÁCH ZSIGMOND ORSZÁG KAPITÁNYA S UTÓBB NÁDOR.

(Solder Egid metszvénye után.)

válóperét megkezdte, előtte lévén mindkét fél argumentátiója, más szemmel nézett és más hangon beszélt, mint az országgyűlés, s az is igaz, hogy Forgách bíbornok a viszonyokról szintén alaposan lévén értesülve, hugát a menynyire lehetett pártolgatta, — de hogy a clerus, mint ilyen — felekezeti szempontból valamit tett volna, annak semmi nyomát sem lehet felfedezni, és e vádat Révay sem az előtt sem azután többé maga sem említi.

Képzelhető tehát, hogy az 1618-ik évi országgyűlésen, mily bosszantó volt e meggondolatlan kitörés, mely mutatja, hogy Révaynak politikai tapintata sem volt. Mert ha 1608-ban s még inkább a század elején ilyes gúnyolódás a nunczius személyével s vádaskodás a clerus ellen kedvezően is fogadtatott volna az országgyűlésen, de 1618-ban midőn a protestans nádorok után már Forgách Zsigmond ült a nádorispáni székben s az úgynevezett ellenreformátio virágzó napjait élte, valóban csak korlátolt elme nem láthatta, hogy e kérelem már e különben teljesen felesleges frázisok miatt sem fog tekintetbe vétetni. A következő 1619-ik év július és augusztus hónapjáról maradt még fenn két okirat, melyek egyikében Révay a nádor előtt halasztást kér, a másik tartalma szerint pedig az új király II. Ferdinand előtt tesz panaszt, hogy az ő peres ügye sehogy se halad előre. Ez az 1619 augusztus 12-én kelt oklevél egyszersmind az utolsó, mely ezen csodálatos perre vonatkozólag ránk maradt; sem a Révay-család levéltárában sem más levéltárakban, hol különben egy s más adta található volt, semmi nyomát sem találtam, hogy Révay Ferencz 1619 után is folytatta volna neje és Bakics Péter nyugtalanítását.

Valaki tán felnyitotta szemeit s észre vétette vele, hogy mióta hírhedt nyilatkozata 1608-ban ismeretessé tétetett, az egész világ ellene fordult s ép az országgyűlés, legkevesbé hajlandó hibáját ismételni. Lehet az is, hogy meg-

unta a sok haszontalan költséget s az idő felette is eljárván, terhesnek találta a sok lótást, futást, fáradtságot. Vagy végre eltompulván fájdalmai s meglankadván érzékenysége, teljes magányából nem akarta magát kizavartatni. S lehet, hogy mind ezek együtt véve működtek. Elég az hozzá, Révay személyével sem a perlekedések terén sem a krónikákban többé nem találkozunk. Többé nem perel, nem sürgeti a hatalmas rokonokat, nem szidalmazza Bakicsot, nem üldözi Zsuzskáját sem féltékenységével, sem szerelmével. Ha valjon ivott-e, meg nem mondhatom. Bár ezután még hat évig élt, de életének ez utolsó időszakáról semmit se tudunk. Minthogy idősebb volt már, hogysem új rendszer szerint kezdjen élni s lelki állapota sem volt alkalmas valami üdítő reformokra, úgyhiszem ivott azután is s tán többet mint előbb, mi valószínűleg sietteté halálát, mely 1625-ben következett be.

Hogy pedig az országgyűlés az ismételt protestatiók daczára sem volt hajlandó az 1608-ik évi 26. t. czikk szellemében folytatni működését bizonyítjaaz is, hogy a mint Révay Ferencz halálának híre elterjedt, azonnal a következő törvényczikket hozta Ez érdekes kis törvényczikk (1625: 49. t. cz.) így szól:

«Minthogy néhai idősb nagyságos Révay Ferencz úr, az 1608-ik évi 26. törvényczikk erejével — a nagyságos Laki Bakics Péter úr és nemzetes s nagyságos Forgách Zsuzsánna asszony, különben néhai Révay Ferencz úr felesége ellen, — rendkívüli törvény utján indított és támasztott ügyet több törvényszakok elmúltával is végre nem hajtotta; időközben pedig ama Révay Ferencz úr elhalálozott: a Karok és Rendek Bakics Pétert és Forgách Zsuzsánna asszonyt érintett czikknek kötelezése és tartalma alól feloldják és feloldottaknak nyilvánítják.

E törvényczikk azonban az utókor által nem méltányoltatott eléggé. Ez bár teljesen visszavonja az 1608-ik évi 26-dik azaz a 17 év előtt alkotott törvényczikk vádjait, de azért a történeti munkákban csak az erős vádak maradtak fenn, a felmentő törv. czikkről senki sem em-

lékszik meg, legfennebb csak úgy, mint a per bevégződéséről. Az *előbbi* törv. czikkben előfordulnak a vérfertőzés, a gonosszság, a bujálkodó szerelem, a nőrablás stb. fogalmai; pedig a *későbbi* az 1625-ik évi törv. czikk záradéka így szól: a rendek Bakics Pétert és Forgách Zsuzsánna asszonyt az érintett czikknek' *kötelezése* és *tartalma alól feloldják és feloldottaknak* nyilvánítják. De természetes, hogy az országgyűlési vélemény ily nagy fordulásának okát későbbi időkben senki sem tudta: sem Bél Mátyás, ki kétszer is felemlíti az eseményt s a modern íróknak úgylátszik első kútforrásul szolgált, sem Kerékgyártó, sem Nagy Iván stb. kik bővebben foglalkoznak ezekkel a személyekkel. Úgy gondolkozott mindenik, hogy a férj halála nem ok arra, hogy a nő és csábítója a multban elkövetett bűntettek súlya alól feloldoztassék s a viszonyoknak tanulmányozása és a valódi okoknak kikutatása nehéznek mutatkozván, csak maradtak az első törv. czikk bélyegző tartalma mellett.

Mi azonban, kik szerencsésebb korban születve, bővebb alkalmat találtunk a levéltárakba juthatásra, adjuk meg Bakics Péternek és Forgách Zsuzsánnának azt az elégtételt, hogy ugyan az a forum, az országgyűlés, mely őket megbélyegezte, 17 év mulva ugyan, de még életökben, a rájok szórt vádak alól fel is oldotta.

*
* *

Talán helyén volna, hogy kevéssé bővebben szóljak a Bakics-családról, mely az előtt csak egy századdal vándorolt hazánkba a délkeleti szláv tartományokból. Öt férfi testvér menekült a török elől s itt, mivel jó hazafiakká lettek, legszívesebb fogadtatásra találtak. Már az első bejövők is tudtak magyarul, de gyermekeik csak magyarul tudtak s Bakics Anna az első bejövő Péternek leánya oly szépen ír magyarul, hogy még ma is mintául szolgálhatna sok magyarországi asszonynak. Elmondhatnám, hogy ré-

szint királyi adományok által, részint az által, hogy a legelőkelőbb családokba házasodtak a család megvagyonosodott; el kellene számlálnom a család tagjait, s különösen a jelen történetünkben előforduló Péterről és Margitról kellene többet mondanom. De most csak egy kis végrendeletről emlékszem, melyet Bakics Mihályné Tersaczki Frankapán* Anna tett a miskoczki-i malomban 1584-ben okt. 21-én, melyben két kis gyermekét Pétert és Margitot férje testvérhugának Bakics Annának Révay Mihálynénak gondjaira bízza s így a Bakics testvérpár Révay Ferencznek mintegy gyámtestvéreivé lett. És csakugyan a szegény ifjan elhalt anya bölcs belátását az idő igazolta, mert férje az ő halála után léha, tékozló emberré lett s a gyermekek vagyonát csakis gyámanyjuk ébersége és erélyes fellépése mentette meg számukra. Bakics Margit aztán férjhez ment Balassa Menyhérthez, ki 1605-ben elhalálozván, nejét ifjan hagyta özvegységre. Ez időből is érdekes eseményeket tudnék elbeszélni Bakics Margit életéből, de most más czél volt kitűzve, s az óra int, hogy ennek utolsó emlékét is bemutassam. De ha *Forgách Zsuzsánna életrajzát* be akarom végezni, be kell tekintenem Detrekő várába, bár ez felette nehéz, mert Bakics Péter nem csak kortársai, de az utókor elől is elzárta sok gonddal fáradsággal szerzett kincsét. Úgy látszik, hogy Forgách Zsuzsánna a Detrekőben tartózkodás ideje alatt keveset érintkezett a külvilággal. Révay Ferencz ugyan mikor be akarta bizonyítani, hogy Forgách Zsuzsánnát Holicsból csakugyan Detrekőbe vitték, egy pár elfogott levél keltezésére is hivatkozott, melyek Poltári Soos Kalárához voltak intézve, ámde a jó nevelő anya már 1609-ben meghalt, így hát ha fennállott is köztük a levelezés, legfennebb két évig tarthatott s ebből is egyetlen sor sem ma-

* Frangepan.

radt számunkra. Az atyafiakkal pedig teljesen megszünt minden érintkezés, mert például a nagyszámú levél közt, mely amaz időkből a Révay-család kis-selmeczi levéltárában őriztetik. 1607 után Forgách Zsuzsánnának egy sora sem fordul elő, valamint a Forgách féle levéltárakban sem, ha csak gymesen nem. Nénjei Révayné, Osztrositsné, öcscse Pongráczné úgylátszik nem engesztelődtek ki s a botrányt, melyet a Holicsból menekülés híre országszerte okozott, soha sem tudták öcscsöknek megbocsátani. Jó hogy a leányait oly gyöngéden szerető apa, ki 1606 július havában már néhainak iratik, nem érte meg gyermekeinek ez egymás között való nagy gyülölködését.

Annyit látunk, hogy a detrekői társaság nagyon egyszerű, de mindenesetre megbízható, egymással megelégedő s nem is nagyon bús. A fő társalgó Kőrösközine asszony ki a várnagygyal együtt az úrasszony asztalánál étkezik. Étekfogó és inas egy személyben a Kőrösközinė fia, kit Bakics Péter lát el szép ruházattal. Aztán ott van Zsuzska, Kata, Borka mind nemes családból való szolgáló leányasszony. A két első a meneküléskor is kisérte asszonyát, az utolsó később kerülhetett oda s asszonya mellett maradott annak haláláig. Tudjuk, hogy időközben volt nála Margitka is: valószínűleg az, ki mint gyermek már Holicsban is mellette volt.

Természetes, hogy évek hosszú során ez ifjú cselédek mind kicserélődtek, férjhez mentek, a legények megházasodtak s utoljára tán egy sem volt, kivel a régi dolgokról beszélgetni lehetett volna. De hisz ez nem is igen lehetett sem örvendetes, sem vigasztaló: szebb volt a jelen, melylyel Forgách Zsuzsánna meg volt elégedve. Feljárogatott a várba Bakics Margit is és fel a környékbeli lelkészek, szerzetesek. Ők magok is néha elkocsikáztak Malaczkára Balassánéhoz vagy más szomszéd helységbe s

otthon pedig Detrekőben is volt ének és zene s egy-két pohár bort olykor Bakics is felhajtogatott a várnagy és a papok társaságában. Mindezek alapján meglehetünk győződve, hogy ők nagyon boldogok voltak, mert semmiféle esemény sem zavarta nyugalmas együttlétüket, s mert a hír semmit sem beszél róluk. Hisz maga Révay az 1618-ik évi panaszlevelében mondja: én nem haladhatok elő peremben s ők háborítatlan békében élnek mind e mai napig Detrekőben. Meddig maradtak Detrekő várában, meghatározni nem tudom. 1619-ben még ott voltak, legalább Révay egyik írásából ez látszik, de az is bizonyos hogy Forgách Zsuzsánna nem ott halt meg.

Csodálatos, de igaz, hogy mióta Bakics Péter s Forgách Zsuzsánna 1611 marcz. 7-én a tisztító esküt letették, semmi sem történt velök és körülöttük. Csendesen élik napjaikat, zajos mulatságok nélkül ugyan, de egyszersmind testi gyötrelmek és lelki viharok nélkül is. Egymással megvannak elégedve s egymás boldogságában találják fel saját boldogságukat. Annyi aggodalmuk marad csak, hogy a törvény szavai még mindig üldözik s még mindig fennáll a törvény, mely a nádort rendkívüli törvény utjára is felhatalmazza, hogy őket szétválassza s az asszonyt haza vigye urához: de ép a detrekői csendes nyugalomnak van az a bűvös hatása, hogy a törvény betűit kitörli, a végrehajtók karjait megbénítja, *mert hiszen ők mint hű szeretők boldogok a törvény ellen* s ugyan kinek volna kedve a lecsendesült viharokat újra felkelteni s háborgatni azokat, kik zajtalanul, boldogul élnek?

E közben az évek évek után múlnak, 1625-ben elérkezik a hír, hogy a szerencsétlen férj elhalt s elérkezik aggodalmaiknak némi kárpótlása is t. i. az országgyűlés újabb törvényczikke, mely őket a 17 év előtt rájok halmozott vádak alól feloldozza.

Kérdhetné valaki, hogy hát a férj halála után mért

nem keltek össze, hiszen ezt mindenki természetesnek találta volna?

Úgy gondolom, hogy e lépés mellőzésére alapos okaik voltak. Ők ugyanis Révay Ferencz vádjait, kölcsönös szerelmi viszonyukat illetőleg, mindig tagadták s esküt is tettek — híres tisztító esküt — annak alaptalanságára; tehát akkor sem akarták megváltoztatni a közhiedelem e hivatalos látszatát, midőn a férj meghalt. Talán megis szokták volt a helyzetet; nem volt kedvük s nem érezték szükségét, hogy ezt a kétszinűséggel járó állapotot megváltoztassák. Így tehát Révay halála csak annyi változást tett életökben, hogy szabadon járhattak kelhettek az ország bármely részében s többé nem kellett védállapotban élniök egy az őrültségig szeszélyes ember ötletei ellen.

Ha az ember vénül az idő mind gyorsabban telik s a detrekői pár az élet terheitől is szabadulva, úgy hiszem mind könnyebben töltötte napjait s a férj halála után következő hat év még gyorsabban pergett le mint az előbbiek, mert ez idő alatt sem tudunk sem a hős Bakics Péterről sem a szerelmes szívű hűséges Forgách Zsuzsánnáról, míg végre a győri káptalan foliánsai közül ránk tekint Forgách Zsuzsánnának megható szép magyar végrendelete, mely Győr vármegye Ásvány helységében 1631-ben október 21-én kelt.

A végrendelkezést mint néhai Forgách Imrének magzatja s néhai ngs Révay Ferencznek hátrahagyott özvegye a győri káptalan két tagja Kopcsáni Mihály és Chekonius István előtt teszi s a szokásos bevezetés után minden ellene vétőknek megbocsát, hogy ő néki is a jó Isten az ő vétkeit nagy kegyesen megbocsássa. «Szemem előtt viselem — folytatja tovább e komoly okiratot — hogy az én édes mennybéli atyám után itt e földön nem volt egyéb gyámolom az én édes bátyám uramnál, az tekintetes és nagyságos Bakics Péter uramnál, urunk ő felsége palánki

végházának kapitányjánál, szentölt vitézénél, ki minekutánna ez állhatatlan világnak sok nyomorúsága és csapása engemet megkörnyékezett volna, keserves és nyomorúságos állapotomban feje fönn állva híremért, nevemért, tisztességemért, sok számtalan költségét, fáradtságát nem szánván, minden oltalmam, gyámolóm és ártatlanságomban oltalmazóm lett légyen. Tudván e mellett, hogy e kerek föld nagyobb terhet nem visel az háládatlan embernél, mindenemet egyáltalában ingó és ingatlan javaimat hagyom nagy jó kedvvel és hálaadással az én édes bátyám uramnak az felül megnevezett ngos Bakics Péternek úgy mint a mostani zálogul bíró jószágomat, minden hozzája és benne levő pertinentiája szerint, mely jószágot tízezer forintban bírok Révay Pál uramtól az ő keme nállam levő fassioja és annak continentiája szerint, mely költ az esztergami nemes káptalanban. Ezen kívül minden rendbeli majorságomat, mely a major házaimban és azonkívül is contineal-tatik. Tudom nyilván jól, hogy mindez a mit az én édes bátyám-uramnak hagyok, csak igen keveset tégyen az ő keme húsz esztendeig reám való gondviselése és előszámlált költségéhez képest. De fizesse és elégítse meg ő kemét az én adósságomért az mindeneknek megfizető ura és Istene.....» Ha pedig a jószágot megváltják «a summa pénzt vegye magához bátyámuram, éljen mind hótig vele és ha interesre vagy más jószág vételére fordítja is szabad legyen az édes bátyám uram vele. Mindazáltal az édes bátyámuramat kérem, hogy ők eme holta után el ne idegenedjék az ő keme atyjafiaitól (Bakics Margitot érti és gyermekeit) a kik, jól tudja őkeme én velem keserves nyomorult állapotomban sok jót cselekedtenek, midőn csak testi ruhám sem lévén, minden ruházóim ők lettenek légyen......»

Végre az egész végrendeletet e szavakkal zárja be: «Ezeket mind elrendelvén üdvösségesen, kérem az édes

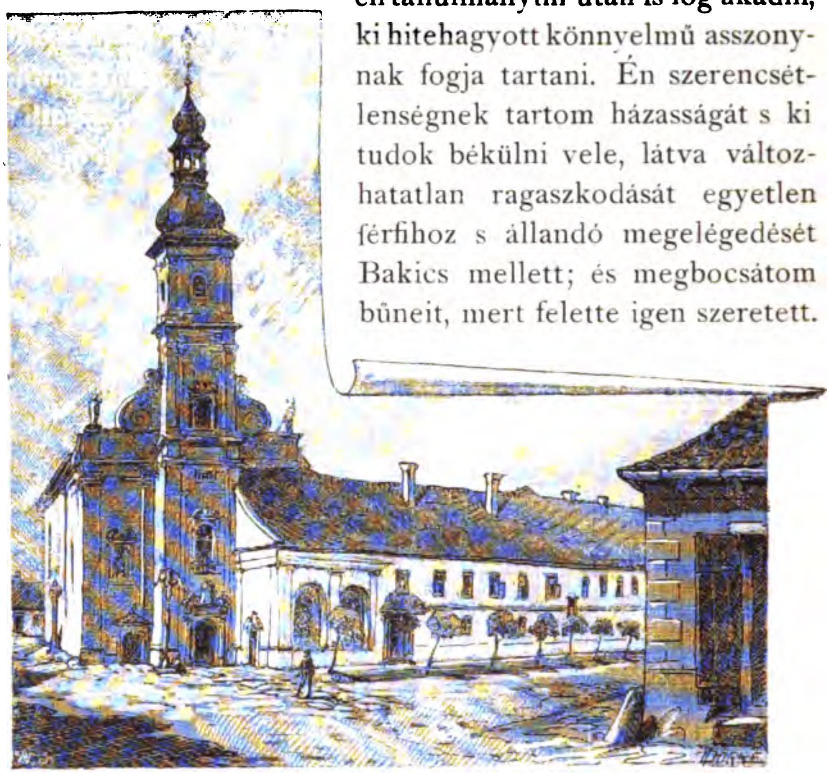
bátyám uramat, csináltasson én nekem holtom után egy apáczaruhát, olyat a micsodást szoktak viselni a szent Dominikus szerzeten levő apáczák és abban temettesse el az én rothadandó testemet, — melyet elhittem, hogy feltámaszt az én édes uram Krisztusom az örök életre — Nagy-Szombatban a szent Ferencz szerzetin levő barátoknak egyházában. És lássa az édes bátyámuram, hogy engemet semmi pompával ne temettessen, mert nekem nem kell az állhatatlan világnak hívságos pompája,» stb. Megható hogy ez asszony mily állandóan s mennyi bensőséggel ragaszkodik a férfiúhoz, ki első s egyetlen szerelmének tárgya volt. Igaz, hogy e férfi is állhatatosan és híven mellette maradt midőn a rokonok és barátok elfordultak tőle s úgyszólva az egész világ magára hagyta és im ő hálásan tekint egyetlen barátjára még akkor is, midőn már koporsójába készül szállani; mily szépen írja le a multat, mennyi elismerés, mennyi lelkesültség van szavaiban, pedig az állhatatlan világ hiábavalóságaiból ki van gyógyulva, még csak szép temetésre sem vágyik s megelégszik apácza-ruházattal. Környezetéről is oly gondos, figyelmes mint volt egész életében s megemlékezik az egyházakról, zárdákról, a szegényekről, férfi- és leánycselédeiről, a hű Borkáról, a maga nevelte Andris inasról stb. De nem a végrendeletek szokásos száraz modorában, hanem közvetlen melegséggel és részletességgel van az egész írva.*

Mikor halt meg, pontosan meghatározni nem tudom. A végrendelet 1631 okt. 21-én kelt s mikor Bakics 1633 febr. 26-án párját kéri a győri káptalantól, már akkor Forgách Zsuzsánnát néhai rokonának nevezi.

Így folyt le ez úr-asszonyságnak 50 évre terjedő élete. Mint vihar után a tiszta égen lemenő nap végmosolya, mely megvigasztal a multak szenvedéseiért: Forgách Zsu-

* Kiadta báró Radvánszky Béla «Magyar családélet» czímű munkájában.

zsánna élete is végefelé volt a legvonzóbb, a legboldogabb. Úgy adtam elő, a mint a régi írásokból megtanulhattam, de igyekeztem nem csak az 1608-ik évi, hanem az 1625-ik évi törvényczikk értelmét is megmagyarázni. Lehet, hogy az én tanulmányim után is fog akadni, ki hitehagyott könnyelmű asszonynak fogja tartani. Én szerencsétlenségnek tartom házasságát s ki tudok békülni vele, látva változhatatlan ragaszkodását egyetlen férfihoz s állandó megelégedését Bakics mellett; és megbocsátom bűneit, mert felette igen szeretett.

18. A SZ. FERENCZIEK NAGYSZOMBATI ZÁRDÁJA.

TARTALOM.

ELSŐ FEJEZET.

A GYERMEKKOR.

MÁSODIK FEJEZET.

AZ IFJÚ ASSZONYSÁG.

HARMADIK FEJEZET.

A FOGSÁG.

NEGYEDIK FEJEZET.

A MENEKÜLÉS.

ÖTÖDIK FEJEZET.

ERŐS ITÉLETEK.

HATODIK FEJEZET.

A KÖZVÉLEMÉNY FORDULATA.

HETEDIK FEJEZET.

AZ UTOLSÓ EMLÉKEK.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK :

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

A czímlap az emléktáblát ábrázolja, mely a szklabinyai alsó várban az ajtótól jobbfelé van befalazva, s mely még ma is egészen épen van fentartva. Dörre eredeti rajza.

Forgách Zsuzsánna levele nevelő anyjához, teljesen hű hasonmása a csávnicskai levéltárban levő eredetinek, mely a «Magyar Hölgyek Levelei»-ben 144. lapon van közölve.

Thurzó György nádor arczképe még a nádorrá választatása előtti időből származik. Készítette Meissner Dániel rézmetsző, ki a XVII-ik század elején Csehországban élt s számos rajza által ismertté tette nevét. (L. Nagler II. 485.) Az eredeti példány az országos arczképcsarnok tulajdona. Fára metszette Morelli.

Rudolfnak több képe maradt fenn: s van az itt közlött Ortelius-félénél szebb is. De ez abban az időben készült, melyben ő is befolyt Forgách Zsuzsánna sorsára s azért legczélszerűbbnek látszott ezt adni.

Pozsonynak látképe Merian «Newe Antololegia Cosmica»-jából, egy nagyon ritka és kiváló becsű munkájából vétetett, mely LANFRANCONI Enea úr tulajdonát képezi. A képek ezen idők legszebb metszetei közé tartoznak.

Forgách Zsigmond nádor arczképe hasonlag ezen idő legszebb és legjobb metszetei közé tartozik. Ritka csínnal és finomsággal van készítve s keretdiszítése is ritka műizlésre mutat. Rajzolta Sadeler Egid «a rézmetszés művészetének phönixe», mint átalán nevezik. Prágában, II. Rudolf udvarában élt, s kitünő munkákkal tette nevét halhatatlanná. (L. Müller III. 387.) E kép azon példányról vétetett, mely az orsz. képcsarnok tulajdonát képezi.

A szövegbe nyomott képek közűl a Mátyás főherczegé ugyanazon okból, mint a Rudolfé Orteliusból vétetett.

Verebély eredetije Birken «Erzherzoglicher Handgriff»-jában van. Az alakok, melyek oldalt láthatók, a XVI-dik század elején divatozó magyar főuri s nemesi viseletet tüntetik fel — ezek a Braun közelkori képein látható alakokról vétettek. Rajzolta Dörre Tivadar.

Minden többi vár, épület és rom rajza Dörre munkája s egynek, a Bakics czímernek, kivételével, mindeniket Dörre Tivadar a helyszínén vette fel.

Szklabinya vára, az életrajz első fele nagy részének színhelye, három rajz által van képviselve. Az első a csávnicskai parkból mutatja, honnan úgy látszik, mintha még a parkban volna. Ez a tulajdonképeni alsóvár, az egyetlen ép rész,

mert a közép- és felső vár egészen rom. Magát ez alsó várt nagyobban a 8-dik számú képen lehet látni. Ezen várban van báró Révay Ferencz nagybecsű és gazdag muzeuma számos ritkasággal, fegyverrel s egy Mátyás király korabeli kályharészlettel. A várat északkeleti oldaláról a 14. sz. rajz tünteti fel.

Detrekőt, melyben az életrajz második fele játszik, szintén három rajz mutatja be: a 9-ik sz. romjait úgy mint ma fennállanak, a 10-ik számú északkeleti oldalát s a 11-ik számú az udvar belsejét.

Csávnicska — Kis-Selmecz, mint a régi okiratok nevezik — a Révayak ősi fészke s kastélya részben még XVI. századi épület. Még egyes szobák is megvannak, melyekben e főurak laktak — épen azok, melyek képünk jobbfelőli oldalán láthatók. Az eresz alatt, bár homályosan, láthatók a frescok nyomai. Innen van a regényes kilátás Szklabinyára.

Bitse vára, a Thurzók fészke, ma is jó karban van.

Komjáti romjaira van épitve a képünkön látható magtár. De Szent-Jánosból s Holicsból ennyi sem maradt fen, s ezért ezek nem is voltak adhatók.

Malaczkán Bakics Margit lakott. Ott van a sz. ferencziek zárdája, mely XVI. századi épület. A pozsonyi székesegyház s nagyszombati zárda hasonlag ezen idők maradványai közé tartoznak, bár többféle átalakuláson mentek át.

A Bakics czímer a pozsonyi gymnasiumi templom falában van; e templom hajdan a clarissáké volt.

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉS

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1887

BÉLDI PÁL

(Eredetije Béldi Gergely v. b. t. t. birtokában.)

Deutsch M. műnyom. Budapest.

UZONI

BÉLDI PÁL

1621—1679

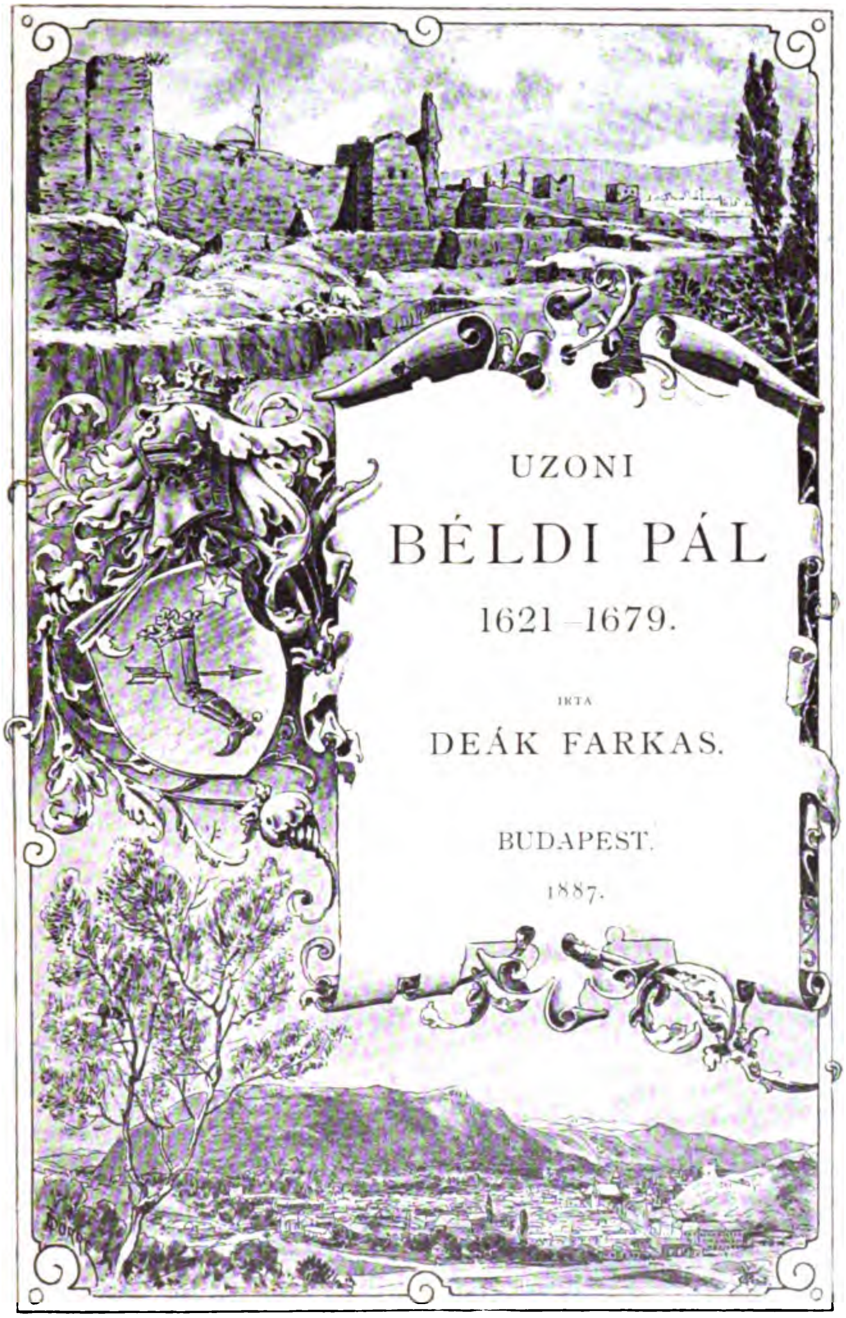
IRTA

DEÁK FARKAS

BUDAPEST

MÉHNER VILMOS KIADÁSA

1887

I. BRASSÓ ÉS A JEDIKULA KONSTANTINÁPOLYBAN.

2. A BÉLDI ÉS VITÉZ CSALÁDOK CZÍMEREI.

I.

Erdély különállásának fénykora a XVII. század közepétől kezdve lassankint hanyatlani kezdett, úgy hogy Apafy Mihály uralkodásának második felében az önállóság igényeinek már csak árnyékával birt. Midőn a magyar nemzetiség fentartásának eszméje a magyar királyság eszméjének fentartójától elszakadni kényszerült, Erdély és a részek különválásának tényét a Zápolyák kezdték meg és hajtották végre sok tehetséggel biró s hatalmas, de részben még magyarországi államférfiak segítségével. Tisztán erdélyi kormányt csak Báthory István alkotott. Báthory Kristóf belügyekre fordítván figyelmét, bátyja művét szilárdította, míg az ide-oda csapongó Báthory Zsigmond kielégítést sem a törökkel való viszonyban, sem országa külön állásában vagy úgynevezett önállóságában nem találván, már-már véget vet vala az erdélyi kormányzásnak s affectált catholikussága Rudolf karjai közé kergeti vissza az elszakadni vágyókat, nehéz viszonyok közé sodorván az ingadozó Erdélyt. A válságos helyzeten sem a kegyetlen Básta, sem a szédelgő Mihály vajda, sem az erdélyi rendek Csáky István és Székely Mózes vezérlete

alatt nem lévén képesek uralkodni, csak Bocskay István tudta meghatározni az igaz álláspontokat s rövid uralkodása alatt, teljesen átértvén Erdély különállásának rendeltetését s meggyőződésének hatalmas fegyvertények által szerezvén tekintélyt, ismét erős alapra fektette az ingadozó alkotványt; melynek kormányát Rákóczy Zsigmond csakhamar a tékozló és léha Báthory Gábornak adta át. Bethlen Gábor az iktári, Erdély büszkesége volt az, ki nemcsak megoldotta a szőnyegre került kérdéseket és nemcsak meghatározta a külön álló Erdély feladványait, hanem úgy tetszett, mintha századokra szóló jövendőt alapított volna birodalmának, meghatározván Erdély állami életének feltételeit és czélját úgy a belügyek terén, mint külpolitikájának változhatatlan irányát szemben a császári és királyi kormánynyal és szemben a fényes porta nagy hatalmával, hatalmas ítélő tehetségével belátván, hogy Erdély önállóságának, különlétezésének, erélyesen kormányozhatóságának egyedüli alapja csak is a két császári udvar versengése. Jól tudta ő, hogy Erdély Magyarországnak elválhatatlan kiegészítő része, s míg a két császári udvar előtt hol pontos fizetéssel, hol csattogó kardjával tekintélyt szerze, Magyarország teljes rokonszenvét főként a nemzetiség és másodsorban a közbe jött s alkalmas eszközűl szolgáló vallási szabadság nagy érdekeinek védelmezése által tudta megnyerni, fejleszteni és megszilárdítani. Bethlen hagyományainak csak külső rétegét, a Brandenburgi Katalin és az epigon Bethlenek kormányát dobta el, — de elméletének hű követője s lényeges alkotásainak okos megtartója volt I. Rákóczy György, ki ha magánjellemét s az értelmi tehetségeket illetőleg nem is mindenben hasonlított nagy elődjéhez, országát kifelé épen oly tekintélyben s népét ép oly jólétben tudta megőrizni, amint kezébe vette; de amint szemeit 1648-ban örökre behunyta, Erdélyország önállóságának fényes ege örökre

II. RÁKÓCZY GYÖRGY.

Lanfranconi Enea birtokában levő egykorú metszvényről.

elhomályosult. Fia II. Rákóczy György egyénileg talán még szebb tulajdonokkal birt mint ő maga, lovagiasabb, urasabb ember volt, de hiú és nagyravágyó, ki saját sorsát, helyzetét kicsinynek találta, és azt nem látta be, hogy nagyobbakra nem való. Nem volt körültekintő, okos ember, nem itélte meg magát helyesen s nem vette észre, hogy alig bír annyi szellemi és anyagi tehetséggel, a menynyi az erdélyi fejedelmi szék betöltésére elég. És nem számitotta ki, hogy elég szép feladat, ha helyét hiven betölti ott, hová sorsa rendelte; hisz úgy is, ha egyik vagy másik nagy hatalom gyengül, meghátrál: Erdély felett okvetetlen a másik fog uralkodni s majd az átmeneti korszak eléggé dicsteljes pályát nyujt, s tán meg sem fordúlt fejében, hogy ez idő szerint az erdélyi fejedelemnek nincs más feladata, mint tovább is folytatni a körültekintő politikát, őrködni, hogy az éretlen ambitiók ne siettessék a végfelbomlást és várni az időtől, mely meghozza a válságokat, ki fogja jelölni a teendőket s megteremti az embereket, kik befejezzék az eseményeket. II. Rákóczy György maga szakállára akart nagy ember lenni az ahoz való eszközök nélkül, gyenge karokkal gyakorlatlan kézzel kapott a sors kerekébe s az események nagy gépezete mint könnyű játékszert összetörte.

Az ő trónralépésével kezdődő negyven esztendő lehetett volna Erdélyre nézve a további békés virágzás kora. A várakozás, figyelés, a még jobban megerősödés s a döntő pillanatban, mikor a félhold hatalma elhanyatlott, a sokkal tekintélyesebb felléphetést előkészítő időszak. És épen az ő hiábavaló merészkedései miatt lett az örökös belháboru, a trónért való véres küzdelmek, a kivégzések, az egymásra fenekedés, a török közvetlen beavatkozása, az elszegényedés, az erkölcsök elfajulása, a nyomor, a gyávaság, az elpuhulás, az intrigák, a ligák és végre a tehetetlenség korszaka.

Leszámítva I. Rákóczy György némely birtokszerzési erőszakoskodásait, Erdély aranykora 1613-tól azaz Bethlen Gábor trónralépésétől 1657-ig azaz II. Rákóczy Györgynek lengyel koronát kereső, de szerencsétlenül végződő hadjáratáig tartott, mely 44 év alatt az ország földjét idegen ellenség nem taposta. Az ország népe jólétre, sőt gazdagságra emelkedett s mégsem puhult el, mert a magyarországi dicsőséggel teljes, kevés pusztulással járó hadjáratok mintegy állandó fegyvergyakorlatúl szolgáltak. A fejedelmek személye és kormánya tekintélyben tartatott, a törvény által védve volt a legszegényebb polgár s ugyan e törvény előtt tisztelettel hajlott meg a legkevélyebb aristokrata. Díszben, királyokhoz méltó fényben emelkedett ki a fejedelmi udvartartás s alakult és fejlődött oly társadalmi élet, melynek sajátságos önállósága, tiszta magyarsága páratlanul áll a magyar állam történetében s melynek rokonszenves humánus volta még ma két-három század eltelte után is vissza tükröződik s a valódi erdélyi körök modorán, nyelvén és világnézletén ma is fölismerhető.

De aztán az 1657-ik évi lengyel hadjárat után a Barcsay Ákos, Rhédei Ferencz, Kemény János, Apafy Mihály első idejében, mintha az államélet minden vad elemei felszabadultak volna, ázsiai viszonyok közé sülyedt az ország.

A rend felbomlott, a béke messze tűnt, gyilkos csaták, török-tatár rabság fogyasztták a népet; égetés, pusztítás, rettenetes adók, zsarolások emésztették fel a vagyont, inség lépett a jólét nyomába. A tekintély alásülyedt, féktelen szabadság váltotta fel a törvénytiszteletet, mely a látszólagos nyugalom beállta után sem tért soha többé igazában vissza. Apafy Mihály harmincz éves uralkodása az előbbi korszak dicső hadjáratainak s törvénytiszteletének csak szomorú árnyéka, csak hivságos parodiája vala. A kormányzás csak külsőképen, csak formailag állott fenn,

lényegileg csak vonaglott. Ha olykor veszedelmesebbé válható kicsapongásokat büntetni akartak, sem a fejedelemnek, sem az országnak nem volt hozzá elég tekintélye, sőt bátorsága sem s a megrettent államférfiak ligákhoz folyamodtak, melyek aztán tág tért nyitottak az aljas cselszövényeknek, az önző gonoszságoknak s e ligák korszakában nem volt többé biztos sem a becsületesség, sem a hazafiság; nem védelmezte a hazafiakat sem a törvény, sem az igazság s a vagyonosság, az előkelőség és vitézség okul szolgáltak a pusztulásra. De utoljára még ez a drákói eszköz is erőtlenné vált, az ország felbomlásnak indult, az önállóság utolsó csillagocskája is elhomályosúlt, míg végre 1687-ben Lotharingi Károly temérdek sergei, mint a gonosz élet büntető furiái megrohanván Erdély védtelen várait és városait, elseperték a mult idők fényes emlékeit s Erdély függetlenségének utolsó maradványait.

Ama boldogabb korszak szülöttje, neveltje s e gonosz idők egyik kiváló, sajátságos áldozata BÉLDI PÁL, kinek élettörténetét megismerni nem lesz érdektelen, már csak azért sem, mert ennek részletes tanulmányozása sok adatot nyújt, s biztos világot vet nagy hirnevű ellenfelének, Teleki Mihálynak államférfiui fényes tehetségeire.*

* Azok közül, kik eddig róla írtak, első helyen kell említenem kortársait, BETHLEN Miklóst és CSEREI Mihályt, kik legtöbb adatot hagytak róla a mi számunkra, de bár az egész embert akarták ismertetni, nem megbizhatók, mindkettő egyoldalú és czélzatosan tudósít. CSEREI munkája nem is történetírás, hanem a haldokló fejedelemség szomorú epopeája, melynek kietlen tájképei és siralmas életrajzai közé költői szükségletképen szép és rokonszenves színekkel — de a valóságnak meg nem felelőleg — festette be Béldi Pál arczképét, kinek hazafiságában, hősiességében és szabadságszeretetében mintegy vigasztalását kereste és találta az elkeseredett búsmagyar. Azonban hogy CSEREI nem érez oly mélyen, mint a mily gyakran hullatja könyeit, bizonysága az, hogy az ő szemében a császári seregek vezérei, katonái csak oly kevéssé rokonszenvesek, mint Tököli vagy Rákóczy kuruczai; ő csak azt szereti, a mi erdélyi és csak azt, a ki Erdélyben született; az erdélyi szász és oláh inkább kell neki, mint a magyarországi magyar, a királyhágóntúli Rákóczy vagy Radvánszky okkal, oknélkül neki nem tetszik. Hogy még is néha ezen, néha az ellenkező másikon s ismét néha a harmadik párton van, a min olykor kortársai sem tudtak eligazodni, csak azt mutatja, hogy a politikában nem volt valami erős

Édes atyja volt Béldi Kelemen, édes anyja Losonczi Bánfy Zsuzsánna. Béldi Kelemen maga is előkelő szerepet

meggyőződése s hogy ő tulajdonképen nem is volt politikus, hanem csak olyan költői hajlamú búslakodó hazafi, kinek családja sok vagyont vesztett a válságos időkben, ki minden bajnak okául azt tartotta, hogy már nincs erdélyi fejedelem, ki sokat látott, sokat hányódott, de még mindig kereste az életmódot, ki ma Tököli-huszár volt s kevés idő mulva az osztrák sereg élelmi biztosa. Tolla gyakorlott; emlékező, képzelő tehetsége kifejlett, élénk, vannak szép érzései, bírja jól a nyelvet s állandó nagy hatása még is csak abban rejlik, hogy akkor is, azóta is és ma is sok ember van olyan, mint ő, a ki busúl, sóhajt és költői fohászkodások közt könnyezik, de annyi esze sincs, hogy a saját maga sorsáról — annyival kevésbbé, hogy hazája sorsáról komoly itéletet alkothasson. — Bethlen Miklós komolyabb munkát akar írni, ő már nem csak siralmas krónikás, hanem államférfi is, ki az általános enyészet romjain az új idők csiráját is keresi s a jobb jövendő reményeit is érzi. Cserei panaszai szerint vége a világnak, nincsen mentség. Bethlen okoskodásai szerint a dolgok menete nem szakadt meg, mégis csak élünk, mozgunk, keresni kell a megélhetés módjait, a nemzetnek élni kell tovább is,, az államélet lehető legjobb formái után kell törekednünk. Ó Béldi Pált gyakorlati szempontból veszi bírálat alá s hiszi, hogy ha nem is mindent, de sok jót tehetett volna, ha gyorsan, ha okosabban jár el, ha megfogadja az ő tanácsait, mert sok tekintetben együtt tartott vele. De végre is elsuhan fölötte s mélyebben nem bocsátkozik sem az ember, sem politikája jellemzésébe, sőt egy-két oda nem illő, frivol megjegyzéssel sérti egykori elvtársa emlékét. (Szász atyánkfiai, kik ez időben éltek, minél kevesebbet jegyeztek föl Béldi Pál történeteiről, pedig Brassó és Szeben jó egyetértésben volt véle.) Az újabb időben Szilágyi Sándor a »Magyar nemzet vértanui« czímű munkájában egy a m. tud. akademiában felolvasott értekezését adta ki, melyet ő maga is csak adversariának nevez és igen méltán, mert a különben gondosan írt értekezés csak azt a feladatot tűzi ki, hogy Cserei hősét regényes híréből-nevéből kiforgassa, mely szándéka nagy részben sikerült is, sőt czáfoló buzgalmában kitűzött czélján talán túl is lődözget; Béldi Pál egyéniségét azonban főként adatok hiánya miatt ő sem tudta teljesen átérthető egészszé alakítani, s ennélfogva Szilágyi műve más tekintetből válik nagyon érdekessé, ő ugyan is szokott realis modorában, mint Erdély történeteinek legjobb ismerője s az újabb kritikai modor egyik harczosa, a reánk maradt írott és nyomtatott ismeretes adatokat mind összeszedte és munkájából — mely 1867-ben jelent meg — *világosan kitűnik, hogy Béldi Pál életéről tulajdonképen mily kevés adat maradt fenn az ismert történeti és krónikai munkákban, vagy az addig napfényre került okiratokban.* Nem tehetem, hogy e helyen meg ne emlékezzem egy jó nevű költőnk művéről is, ki Béldi Pál emlékével szeretettel foglalkozott. Néhai Szigligeti Ede egyik ha nem is a legjobb, de minden esetre leghatásosabb tragediájának hőse Béldi Pál. Ó is tett történelmi tanulmányokat, de a mi nagyon természetes, Cserei regényes felfogását vette alapul; a hol némely jelenet, különösen Béldi Pálné, Vitéz Zsuzsánna föllépése férje és Teleki Mihály közé, a drámaíró számára, mintegy előre meg van írva. Az egyes újságokban és folyóiratokban napfényre került közlemények sem adnak bővebb tudósításokat sem életrajzához, sem az úgynevezett forradalmi törekvéseihez. Így például régebbi és újabb életírói sem emlékeztek meg életének igen nevezetes mozzanatáról, t. i. tatárrabságáról; pedig valószinű, hogy e fogságában, kiváltásában s késő hazatérésében gyökereznek életének minden azután bekövetkező eseményei; a régi krónikások közül csak

vitt Erdély közéletében s jónevű, tekintélyes ember volt. Előbb Székely Mózesnek, azután Bethlen Gábornak kedves embere vala. Ferencz testvérével együtt nagy pártolója lévén Székely Mózesnek, ennek buktával 1603-ban kibujdosnak.[1] Később visszatérvén Kelemen, 1607-ben a jezsuiták bennmaradását pártolja és a kiüzetésök ellen készült tiltakozást aláirja. Hogy ez időben már befolyásos ember volt, bizonyítja Rákóczy Zsigmond fejedelemnek (1607) egy Dersi Petki Jánoshoz intézett levele, melyben Béldi Kelemen peres ügyeit figyelmébe ajánlja. Báthory Gábor erdélyi fejedelem pedig Gyulafehérvárt 1608 augusztus 27-én kelt levelében országgyűlésre hívja azon év szeptember 21-ére Kolozsvárra.[2] Ez országgyűlésen tevékeny részt vesz s itt is a fejedelem mellett tart. Nem sokkal azután Háromszék főkapitányává neveztetik ki. Úgy látszik, hogy azután Bethlen Gábornak is oly buzgó híve lett, mint az előtt volt Báthory Gábornak. 1613-ban Arkosi Benkő János a maga és neje Kövér Barbara és Szotyori Szonda Gábor nevében ellene mond, hogy Béldi Kelemen Árapatakon és Erősdön (Fehér vármegyében) levő Gyöngyösi-rész nevű jószágba beiktattassék. Mind a mellett, hacsak részbirtokok szerzése által is, de a fejedelem kegyelméből folytonosan gyarapodik. Bethlen Gábor ugyanis a Domáldon, Nagy- és Kiskenden, Balavásárán és Szénaverősön az úgynevezett Baládfi részt magasztaló szavakkal ajándékozza neki, s megerősíti egy örök eladási szerződését, mely szerint Fejér György uzoni birtokát neki eladja, habár később

Kemény János említi nevét azok közt, kik 1657-ben a capitulatióba beleegyeztek s az újabb időben, 1862-ben jelent meg egy 1659-ben márczius 28-án kelt s Dániel Ferenczhez intézett levele, melyet Hopánban, a krími tatárrabságban írt. (Lásd «Történelmi Kalászok.» Szerkesztette Thaly Kálmán, kiadja Dániel Gábor. Pest, 1862.) Azonban nemcsak hogy az ily elszórt egyes adatok maradtak figyelmen kívül, de sőt születési évét sem találtam sehol följegyezve.

1 Lásd Nagy Iván: Családkönyve, I. k. 279. l.

2 Küllapján Béldi Kelemen írásával: «Csak emlékezetre tartom, fejedelem sajátkezű aláírása». Eredetije Méhesen gróf Béldi Ákos úr levéltárában.

e Fehér György gyilkosság bűnébe esett is. 1614-ben megegyezik özvegy Geréb Ferenczné Mihálcz Anna aszszonynyal az árapataki és erősdi részjószágok felett. Ugyan ez évből egy kis erőszakossági emlék is maradt fenn róla, mely már kezdi jelenteni a nagy urak közé tartozást. Ugyan is Felejtár Miklós nevű szabadost megfogatta, mivel a jobbágyságra reá nem akart állani, de 100 frt kezességen elbocsátotta.

1625-ben már tanácsúr, a székelyeknek főgenerálisa s mint ilyen Radul vajda ellen táborba száll Brassó mellé. 1627 elején meghal s eltemettetik Gyulafehérvárt; a mikor egyszersmind végrendelete is kihirdettetik, melynek azonban ellene mond Bethlen Krisztina; mind azon által a végrendelet minden akadály nélkül teljesült s pl. a vagyonösszeírás Rücsön, Bodolán, Uzonban, Árapatakán 1627 april 26-tól kezdve jul. 22-ikéig végrehajtatott.

Neje az említett Bánffy Zsuzsánna, losonczi Bánffy Boldizsárnak és Patócsi Erzsébetnek második leánya, ki előbb a XVII. század első éveiben Bethlen Gergelynek volt felesége, de ez a férje 1613-ban elhalálozván, másodszor hozzá ment férjhez,* kitől hat leánya és két fia született JÁNOS és PÁL a jelen munka hőse. Születése idejéhez csak közvetett adatokból lehet hozzá vetni. Annyit tudunk, hogy Pál a legkisebb gyermek volt, mert úgy fiútestvére, mint leánytestvérei öcscsüknek czimezik hozzá intézett leveleikben. Azt is tudjuk, hogy édes atyja 1627-ben meghalt. Ha most még hozzá veszszük azt az adatot, hogy I. Rákóczy György udvarában, a *schola aulicában*, II. Rákóczy Györgygyel, — ki 1621-ben született — együtt nevekedett és tanult, születését az 1621 és 1626. évek közt lefolyt időre kell tennünk. Még van egy adatunk, hogy t. i. 1636-ban Béldi Pál az ítélőmester előtt *retractatiót* tesz s minthogy ezt

* Gróf LÁZÁR Miklós jegyzeteiből.

későbbi gyakorlat szerint a magyar nemes ifju a törvényes kor elérésével — a 14 év betöltésével — tehette, ez adat is az 1622-ik születési évre vall. A fejedelmi udvarba és fejedelmi iskolába I. Rákóczy György kedves udvarmestere, Kékedy Zsigmond, az ifju Béldieknek közel rokonuk és legnagyobb pártfogójuk, hatalmas főúr szerezte be a csinos, eszes ifjat.

Kékedy Zsigmond Kékedy Györgynek és csíkszentkirályi és krasznahorkai Andrássy Katalinnak fia, «kit gyermekségétől fogva, szegény állapotból nevelt vala a fejedelem Bethlen Gábor».[1] Ő, ki 1619-ben Bethlen fejedelemnek bejárója, nagyatyjának a nótázott Andrássy Péternek erdélyi javaiból igyekezett magának kiváltás által birtokot szerezni. A fejedelemnek 1619. julius 13-án kelt eredeti levelében[2] ez áll: «minthogy Mátyus János és neje Kelemen Veronika Kékedy Zsigmondnak bejárónknak Csíkban levő őstől maradt jószágát az mi törekedésünkre remittálták».

Az 1619-ben bejárónak czímzett Kékedy a fejedelemnek egy 1621 febr. 5-én Nagy-Szombatban kelt levelében meg csak étekfogónak (dapifer) van irva, mely alkalommal egy pozsonyi lázadó házát és szőllejét neki adományozza;[3] de aztán csakhamar mint főasztalnokot látjuk és egy 1625 aug. 18-án kelt iratban pedig már főlovászmester.[4]

Kékedy I. Rákóczy György kegyeit is hamar meg tudta nyerni. Mint udvarmester lépett e fejedelem szolgálatába s csakhamar a leghívebb emberei közé tartozott, ki a Brandenburgi Katalinnal folytatott ügyekben,[5] valamint a Zólyomi

1 Lásd: Kemény János Önéletírása.

2 A gróf Lázár cs. levéltárában.

3 Lásd: Tört. Tár 1885. évfolyam, IV. füzet.

4 Egy másik oklevélben így van róla emlékezet: «primo quidem officio cubicalarii, sive aparitorio, deinde Dapiferorum Magistri, postremo Agazonum et Stabuli præfecti».

5 Lásd: Gróf Csáky István életrajza. Budapest, 1883. 54. l.

Dávid elfogatása és pereltetése alkalmával is mindig híven áll mellette. 1632-től kezdve Belső-Szolnok vármegye főispánja s egyszersmind «nagyságos» czímet nyer. Az előttünk fekvő okirat szerint* Rákóczy 1632-ben nov. 8-án kelt adománylevelével Bethlen várát 13,800 frtban Kékedy Zsigmondnak adományozza. Mely adománylevél magyarúl iratván bő kivonatban így hangzik:

«Mi Rákóczy György etc. Tudtára adjuk mindeneknek ez jelenvaló levelünknek rendében, hogy mi, méltó és tisztességes tekintetünk lévén jeles és hűséges s kiváltképen való állhatatos, kedves szolgálatjáról az mi hívünknek az tks és ngs Kékedi Zsigmondnak, az mi főhopmesterünknek és tanácsunknak etc., melyeket ő minden alkalmatossággal és minden reábízatott dolgokban szorgalmatossággal cselekedett az mi előttünk való boldogemlékezetű erdélyi fejedelmekhez és mihozzánk is, az mi fejedelemségünknek kezdetitől fogván, nagy lelki állhatatossággal és nagy dicséretes hűséggel viselte mi hozzánk is ő magát és hogy jövendőben is azon hűséggel viselendő lészen. Annakokáért egészlen és épen Bethlen várát és mind épen és egészlen ahoz való jószágokat, portiókat, melyeket az előtt azon Bethlen várához birtak és környüle vannak, ismét egészlen és épen Belegalyát, Szészarmát, Kis-Kajont, Nagy-Kajont, Dögmezőt, Körtvélyest, hasonlóképen egészen és épen az portiókat Málomban, Fugyiban az kik vannak mind Belső-Szolnok vármegyében, az melyek annak előtte voltak ugyan az néhai ngs Haller Zsigmondé de Hallerkő, de az halála által és magvaszakadása által az mi országunknak régi bevött törvénye szerint mi reánk és az mi kegyelmes rendelésünkre törvény szerint maradott és szakadott egyszersmind minden ő jövedelmeivel, hasznaival együtt, tudni illik szántó földeivel művelt és műveletlenekkel stb. stb. akármi néven nevezendőkkel igaz régi törvény szerint azhoz tartozókkal együtt az ő igaz mértékjök és régi határok szerint az megnevezett Kékedi Zsigmondnak és örökösinek, maradékinak és még legatariusinak is, mind az két ágra minyájoknak tizenhárom ezer és nyolczszáz magyar forintban és forintért, igaz elkelhető és vele élhető pénzért és pénznek summájában, adni, ajándékozni, kötni és inscribálni elvégeztük vagy elszántuk. Ugy mind azon által, hogy Kékedi Zsigmondtól életében és ő utána örököseitől, maradékaitól az férfiui ágról sem mi, sem az utánnunk való fejedelmek és egyebek, az kiknek közük volna hozzá, viszsza

* A gyulafehérvári káptalan kiadványa, mely Barcsai Ákosnak 1659-ik évi *magyar nyelven szerkesztett* requisitorium mandatumára adatott ki. Eredetije a gr. Béldi Ákos úr cs. ltárában Méhesen.

ne válthassuk, váltathassuk, foglalhassuk, foglaltathassuk. Bizonyoson elhivén azt mi, hogy az megnevezett Kékedi Zsigmond sem örököse, sem maradékja s még legatariussai is az mi fejedelmi kegyelmességünkről feledékeny és háládatlan nem leszen stb. stb. Kelt az mi városunkban Váradon 8-ik napján Szent-András havának 1632. esztendőben.» [1]

Később Rákóczy a kiszökött és törökké lett dersi Petki Ferencz nagysajói jószágát is Kékedynek adományozta. [2] Első neje losonczi Bánfy Margit volt, kivel még 1630-ban együtt élt; második neje pedig Barkóczy Anna, Barkóczy László leánya. [3]

De a jó rokon nemcsak hogy Béldi Pál kitűnő neveltetéséről gondoskodott s befolyását az udvarnál megalapította, hanem a két Béldi fiúnak t. i. JÁNOS-nak és PÁL-nak vagyonosodási állapotjukat is szivén hordozta s Bethlenvárban 1638. jun. 19-én kelt végrendeletében a két Béldi fiút illetőleg ezeket mondja Kékedy Zsigmond: [4]

«Nékem az én kegyelmes uram — I. Rákóczy György — Bethlen várát hozzá tartozó józságaival együtt jámbor szolgálatomért conferálta,

1 Igen valószínű, hogy ez adománylevél eredetileg latin nyelven íratott; de a minden iratot magyarizáló Barcsai Ákos idejében, a ki a mandatumokat is magyarul adta ki, fordíttatott magyarra, t. i. 1659-ben.

2 Kékedy lakása Vajdaszentiványon volt s itt is halt meg 1638-ban. Haller Gábor naplójában 1638 jun. 29-én írja: «este hét óra tájban holt meg a szegény Kékedy Zsigmond». Melith Péternek Esterházy nádorhoz julius 27-én Szatmárról kelt levelében ez áll: «mostan Fehérvárt volna az fejedelem, Kékedy uramat ott temetteti el, a kit sokan szánnak, igen elaprósodván ők is ez veszedelmes elaggott világ vége felé». (Lásd: Erd. Országgy. Emlékek, x. k. 203. l.)

3 A Béldi Pállal való rokonságát pedig e két kis — gróf Lázár Miklós jeles genealogünk által készített táblázat mutatja:

I. Becz	Becz Kata Béldi Jánosné	Béldi Kelemen Bánfy Zsuzsánna	Béldi leányok Béldi János Béldi Pál
	Becz Zsófia Cs. szt. kir. Andrássy Péterné	Andrássy Kata Kékedy Györgyné	Kékedy Zsigmond Bánfy Margit.
II. Bánfy Boldizsár Patocsi Erzsébet	Bánfy Margit Kékedy Zsigmondné		
	Bánfy Zsuzsa Béldi Kelemenné	Béldi leányok Béldi János Béldi Pál	

4 Lásd: Kékedy Zsigmond BelsőSzolnok vármegye főispánja, fejedelem ő nga tanácsa és főudvarmesterének végrendeletét, egykorú hivatalos másolatban gróf Béldi Ákos úr méhesi levéltárában.

én is azon igazságommal hagyom Bethlen várát, minden hozzá tartozó jószágival, örökségivel, valamint én birtam, életéig az én szerelmes társamnak Barkóczi Annának u. m. ezeket az porcziókat, bethlenit, Bélyegalyát, Fügeit (Fugyit), Szészarmát, Körtvélyest, Kis-Kajont, Nagy-Kajont, Dögmezőt, Kőfarkát, málomi porcziómmal, hoc tamen declarato, ha az úr Isten ez világból kiszólítaná az én szerelmes atyámfiát, temetése után az felyebb megírt váram s jószágaim maradjanak Béldi Jánosra és Béldi Pálra. Exceptis ez porcziók közűl, valamely

2. BETHLEN ÉS A BETHLENI BETHLENEK CZÍMERE.

porcziókat jámbor szolgáimnak hagynék vagy jóakaróimnak, ki feleségemnek holtom után gondviselője lenne».

«*Az mogyorói kastélyomat* minden hozzá tartozó jószágimmal hagyom az én szerelmes atyámfiának, míg az én nevemet viseli, u. m. mogyoróit, holtmarosit, nagy oroszfalvit dédai, tapolczai, ligeti, monori, Kledeni (vagy Gledeni), kis sajói, vajolai, szász- és magyarrégeni porczióimmal együtt: ha pedig az én szerelmes atyámfia Barkoczi Anna nevemet megváltoztatná, az kastély maradjon Béldi Jánosra *és* * Pálra et ad eorum successores».

«*Vajdaszentivdni udvarházamat*, hasonlóképen hozzá tartozó jószá-

* Egy másik példányon az *és* helyett e két szó áll: *eo deficiente*.

gival együtt, hagyom ugyan szerelmes atyámfiának Barkoczi Annának, valamig az én nevemet viseli, ha penig nevemet megváltoztatja, hagyom egyenesen Béldi Pálnak u. m. Szent-Iván és Péterlaka nevezetű falumat. Hasonlóképen *mezőbodoni és tóháti portiómat* az feljebb megírt mód szerint hagyom az én szerelmes atyámfiának cum omnibus pertinentiis, ha penig nevemet megváltoztatja, hagyom Béldi Jánosnak és Pálnak».

«*Nagysajói kastélyomat* u. m. Nagy-Sajót, Ölymöst (vajjon nem Ölyvest?), Radlát, Várhelyet, Budakot, Ardaut, Frist, Alsó- és Felső-Sebest, hagyom életéig az én szerelmes társamnak, holta után maradjon az bátyámra Kékedi Balázs uramra, és utánna való maradékira, ha penig ő keme deficiálna, szálljon az két öcsémre Béldi Jánosra és Pálra».

Kodori udvarházamat, Kodort, Gyékényest, Görpényt, Pestest, Kányát hagyom Kékedi Jánosnak, ilyen conditio alatt, hogy Magyarországból bejőne, mindenekben az én szerelmes társamnak szolgáljon, ha penig deficiálna, maradjanak azok is az két öcsémre Béldi Jánosra és Pálra».

«*Szentkirályt* jószágostól hagyom Béldi Jánosnak és Pálnak.» stb. stb. . . . Tovább így szól a végrendelet:

«*Res mobiliseim* felől így testálok: az jobbik lovamat hagyom az én kegyelmes uramnak, az azután való *két jobbik lovaim* maradjanak az két ifjura».

«Az fehérvári házamat szőlőimet, szekerini porcziómmal hagyom éltéig feleségemnek, holta után az két öcsémnek Béldi Jánosnak és Pálnak.* Minden arany mívemet hagyom az én szerelmes atyámfiának, excepto *az kis bécsi függőt* hagyom Béldi Judith hugomnak, egy arany lánczot, száz arany forintot. *Keresztesi Ferencznének* (Béldi Kata) és Kálnoki Istvánnénak (Béldi Anna) hagyok ötven-ötven aranyat egy-egy lánczra».

Az idősebb Béldi fiú János azután nem sokára megházasodott s feleségül vette Csomaközi Zsófiát. BÉLDI PÁL pedig udvari iskolázását udvari szolgálattal váltotta fel s mint az öreg fejedelem bejárója és étekfogója folytonosan az udvar körül tartózkodott.

1645-ben márczius 24-én a két testvér minden hivatalos beavatkozás, vagy megelőző törvényes eljárás nélkül, csupán négy fölkért nemes ember baráti közbenjárására szépen megosztozott az ősi birtokokban, ú. m. a

* A nagy terjedelmű végrendeletből csak azon részeket közöljük, melyek általában a Béldiekre s különösen Béldi Pálra vonatkoznak.

bodolai, uzoni és árapataki jószágokban* s valószínűnek látszik, hogy ekkor Béldi Pál 24 éves volt.

Béldi János ekkor már családos ember volt, mert egy kis leánya is született vala. Különben úgy látszik, valami csendes, békés tudományos ember lehetett s a mellett nem is volt egészséges, mert 1648-ban Béldi Pál már Béldi Jánosnak hátra hagyott özvegyével Csomaközi Zsófiával osztozik. Ez az osztály is szép simán folyt le s egyebek közt ily tétel is fordul elő benne: *az könyvek redeálјanak* BÉLDI PÁL-nak; tehát az első osztálynál Béldi János vette volt magának az őstől maradt könyveket. Itt azonban az osztozásnál jelen voltak: Váradi Veres Ambrus itélő mester, bikali Vitéz György, kisbuni Bethlen János, girothi Torma Péter, gyalakuti Lázár György, váradi Virginás István fiscalium regalium director.

Béldi Pálnak ez a sógorasszonya másodszor férjhez ment Gyulai Ferenczhez, valószínűleg ahoz, ki később 1660-ban Nagy-Várad védelmezésében lett nevezetessé, mert ennek egy Váradon 1651 aug. 20-án kelt levele van a családi levéltárban, mely Béldi Pálhoz van intézve s melyből megtudjuk, hogy néhai Béldi János kis leánya elhalt s Béldi Pál örökli kis vagyonkáját.

3. GYULAI FERENCZ ALÁIRÁSA.

Ezek szerint tehát Béldi Pál egyedüli örököse lett jól szerző édes atyjának, néhai Béldi Kelemennek és a Kékedy Zsigmond-féle végrendeletnek, melynek hasznát az által tudta siettetni, hogy Kékedynével Barkóczi Annával minél hamarább szerződésre lépett, minek következtében az özvegy a Béldiekre jelzett jószágokat neki azonnal átadta.

* Ez osztálylevélből hátrább a társaséleti viszonyok leirásánál egypár részletet közölni fogunk.

Minthogy pedig bikali Vitéz Györgynek nevét az 1648-ik évi osztozáskor először látom Béldi Pál körében feltehető, hogy leánya a szép Vitéz Zsuzsánna ekkor már vagy jegyese vagy tán neje is lehetett s így biztosabb adat hiányában el kell fogadnunk, hogy Béldi Pál 26—27 éves korában házasodott s ez idő óta volt férje a később elég híressé vált bűvös-bájos Vitéz Zsuzsánnának.

Ez időben halt el (1648) az öreg fejedelem s temetésén Béldi Pál mint fegyverbe öltözött lovag vett részt.

II.

A mint Béldinek egy a hatvanas években I. Rákóczy Ferenczhez Sárospatakra intézett leveléből világos s a mint már említve is volt, ő ifjú korában mint bejáró és étekfogó szolgált a fejedelmi udvarban. Ez a bejáróság sajátságos intézmény volt a magyar főúri udvartartásban és különösen az erdélyi fejedelmek udvarában. Magában foglalta a régi s a külföldi királyok, herczegek, főurak udvari apródi intézményét s a régibb és az újabb idők úgynevezett testőrségét. Abból állott, hogy a fejedelemhez *közelebb álló főurak*, főnemesek, mint a régebbi lovagok, gyermekeiket az udvarba adták, hogy ott a fejedelem személye körül szolgálatot tegyenek, még pedig úgy, hogy atyjok hűségének is bizonyságúl s olykor zálogúl szolgáljanak. Ide jöttek a fejedelmi család távolabbi rokonainak gyermekei, mint például Kemény János; ide jöttek az államszolgálatban álló főurak gyermekei, mint Haller Gábor; a kiket bevitt a pártfogás, mint példáúl Béldi Pált Kékedy Zsigmond; ide jöttek a kitünő tanulók vagy kitünő magaviseletűek, mint Deák György; ide jöttek a fejedelmek kegyenczei, mint Jósika István; tettek inasi szolgálatot is még a főuraknál is, mint pl. Cserei Mihály

Teleki Mihály mellett; de aztán tanulták a lovagi mesterséget, a fegyverforgatást, lovaglást, a bajvívást, sőt főként I. Rákóczy György udvarában az ifjabbak az iskolai tudományokat is.

Az apródi állapottal kezdődő s tulajdonképen való szolgálatnak két főirányzata volt, a szegényebb legények és jobb tanulók készültek a kisebb és nagyobb cancellaria irnokaivá, ezekből lettek a fiscalis prókátorok, a tábla fiainak — ma királyi táblabiró — egy része, itélőmesterek, közügy igazgatók stb. egész a kanczellárságig s gyakran még jó házasságok is hozzá járulván, sokan családjaik fölemelői vagy nagyobb családok alapítóivá lettek. Igy emelkedtek ki például a Kovacsóczy-, Sárdi-Simén, a kénosi Sándor, a Sárpataki, a Kassai, a Kékedy, Gillányi, a Sárossi stb. családok,* kik közt igen sok a székely család. Más oldalról az úrfiakból — a régibb nagy családok fiaiból — lettek a főbejárók, étekfogók, mesterek: úgymint, lovászmester, udvarmester, étekfogók mestere stb., a fejedelmi sergek tisztjei, főkapitányok, főispánok, főarendatorok stb. Ellátásuk is különböző volt, a gazdagok saját költségükön éltek, mint például gróf Csáky István fia II. Rákóczy György udvarában. Mások el voltak látva szállással, élelmezéssel, néha-néha præbendával: egy vagy két lóra való tartással, egy vagy két szolgával s ezek is lótartással, s végre voltak, kik ruhát s fizetést is kaptak. Természetes, hogy az ellátással arányos viszonyban állott a kötelezettségek és teendők állapota is. Szolgáltak sokan hosszú évekig, mások kiléptek időközben. Egy pár évig az udvarnál szolgálni szintúgy a teljesen bevégzett neveléshez tartozott. A szolgálatból való kilépéshez okul szolgált, ha valakinek atyja elhalt, öröksége megnyílt s haza kellett mennie a jószág fentartására, ha valaki teljes korát

* Valóságos: gentilshommes de Robe.

elérte s atyja jószágot adott néki; ha valaki megházasodott stb. Általában az udvari szolgálat jó hatással volt az illetők tanultságára, ügyességére, tehetségeik kifejtésére, emelte az általános míveltség szinvonalát és szorosabban fűzte össze az embereket, az együvé tartozás érzése pedig mindig jótékony hatással van a társadalomra; szebbé, érdekesebbé tette az ifjuság viruló napjait, emelte, nemesítette a barátság fogalmát, szóval az udvari szolgálat emlékei jótékony hatással voltak az egymás után jövő nemzedékekre. De meg kell vallani, hogy ez intézménynek volt sikamlós oldala is, aztán némelyek túlzó servilismust találtak ez udvari bejárói szolgálatban. Voltak olyan büszke főurak is, kik nem küldték udvarba gyermekeiket.

Úgy látszik, hogy a bejárói szolgálat nagy részben *rendszeres* volt, fizetéssel járt s volt rangfokozat is; de a mint fentebb is említém, voltak *önkéntes ideiglenes* bejárók is, kik magok költségükön töltöttek bizonyos, rövidebb-hosszabb terjedelmű időt az udvarnál, hogy az udvari szokásokat, a jó modort, divatos viseletet stb. eltanulják. Öltözetük mindig választékos, kissé feltünő, legtöbbször a fejedelmi család szineit feltüntető, s igen gyakran fényűző czifra volt. Hogy a szolgálattétel miben állott, erre nézve egyenes adatunk, például valami szabályzat, szolgálati könyv vagy valami eféle minél kevesebb van, s leginkább csak közvetett adatok állnak rendelkezésünkre. Némi tájékozást nyujthatnak a Kemény János, Haller Gábor és Cserei Mihály feljegyzései s aztán a magánlevelezésekben elszórt egyes adatok. Ezekből látjuk, hogy lovaglásban, vívásban, lövésben, ugrásban, birkózásban, futásban gyakorolták magokat s egyik fő igyekezetök volt a tisztaság, nemcsak személyök körül, hanem általában. Látjuk, hogy az úrfiak szobát takarítottak, leporozták a bútorokat, képeket, különös gondot fordítottak az asztali arany, ezüst és kristály edényeknek nemcsak tisztán, de fényesen tartására s a

mint sorosak vagy naposak voltak, az úr vagy az úrasszony személye körül forogtak, előszobájában álltak, fogadták s bejelentették a tisztelgőket, látogatókat úgy, mint a kérelmezőket. Uraik közelében őrködtek vagy aludtak, felügyeltek a kedvencz állatokra, kutya, papagály, majom, holló, vadászebekre stb. Gondoskodtak, hogy az úr ruhái, fegyverei tisztán álljanak, vadász, halász, madarász készletei rendben legyenek. Ünnepélyeknél, trónba iktatás, lakodalom, keresztelés, udvari fogadtatás, követek fogadása s más ily alkalmaknál díszben öltözve helyezkedtek urok személye közelében; az előljárók ajtókat nyitottak, a kisérők betették. A bizalmasabbak, ügyesebbek bibliát vagy más könyvet olvasťak, ostábláztak, malmoztak, diktálásra magánleveleket irogattak. Elkisérték uraikat a templomba, s gyalog vagy lóháton s távolabbi helyre jól fegyverezve kisérték uraikat látogatásra, vagy sétáikban, kilovaglásaikban; kisebb-nagyobb utazásaiknál szállácsinálás végett félnappal, egy nappal előre mentek.

Egy szóval egyaránt szolgáltak szükséges dolgok elvégzésére s az udvar díszének — s uraik és úrasszonyaik mulatságának emelésére.

A mint egy-egy fejedelem vagy fejedelmi család (Báthory, Bocskay, iktári Bethlen, Barcsai, Rhédei, Rákóczy, Apafy, Thököli) trónra emelkedett, mindenik új aristokratiát teremtett vagy emelt fel maga körül. Ez új aristokratia fiai aztán persze ott nyüzsögtek a földi *boldogság* és *szerencse* tűzhelye körül, a hol az ifjúság, szépség, vitézség és bátorságnak illő helye is volt. De meg volt helyzetöknek is az az árnyoldala, hogy a tudás fájának gyümölcséből bővebben étkezhettek.

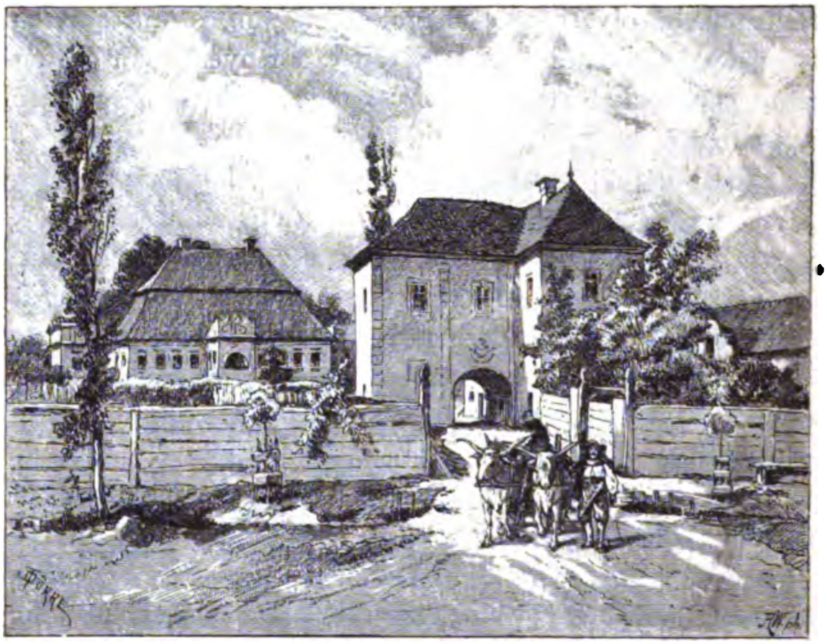
Közelről tekintve az udvar nem volt oly varázsos, a fény, gazdagság nem volt oly utolérhetetlen, az egyének nem voltak oly emberfelettiek, a talentumok, a tehetségek nem voltak oly nagyok, a képességek nem oly kitünők, sokszor

pongyolában is mutatkoztak előttük, sőt gyakran forgott szemök előtt a dolgoknak viszálya is, miből önként következett az összemérés, összehasonlítás, a nagyravágyásnak első megszülemlése, feltámadása, növekedése és megcsökönösödése, s bátran lehet kérdezni, hogy például a fönnebb említetteknél, Jósika Istvánnál, Kemény Jánosnál, Haller Gábornál, Béldi Pálnál, kik pályályokat mind természetellenesen, úgyszólva mind erőszakos halállal idő előtt végezték, az oly sokszor megokolhatatlan és kiirthatatlan nagyravágyásuk nem ott született-e a fényes jövőt csillogtató, parádékkal teljes s szerénynek csak látszó bejárói hivatalban?

Béldi Pál is már ifju, már bejáró korában magába szívta azt a hitet, hogy ő semmivel sem rosszabb akárki fiánál. Hát ha még hozzá veszszük, hogy II. Rákóczy György kor- és tanuló társa, nem volt az az ember, ki akár távolból, annyival inkább a közelről nézőkre nézve valami szerfelett való tekintélyt tudott volna támasztani és fentartani; föltehetjük, hogy ha nem is barátság, de jó czimboraság volt köztük.

Béldi II. Rákóczy György udvarában 1653-ban főasztalnok lett, 1655-től kezdve pedig Háromszék főkapitánya, mert az 1655 febr. 20-án kelt 25. t. cz. szavai szerint Béldi Pál Háromszék főkapitánya küldetett ki, hogy Maros-Szék és Parajd helység lakosi közt bizonyos havasi ügyekben fennforgó villongásokat lecsendesítsen. Egyszersmind a katonai pályán is magas rangot foglalt el Béldi s általában a fejedelem közvetlen szolgálatában kellett több időt töltenie, mert midőn 1667-ben I. Rákóczy Ferencznél kérelmez, atyjánál tett hosszas hű szolgálataival okadatolja. De nemcsak hű és hasznos udvari ember, hanem másfelől szorgalmatos mezei gazda is volt Béldi s nejével együtt, ki maga is ép oly kitünő mezei gazda, mint gazdasszony volt, mindent elkövetett jószágai szapo-

ritására, jó rendben tartására s jövedelmei nagyobbítására. Meg kell azonban vallanunk, hogy jobbágyaival, cselédjeivel való bánásmódban Béldi sem volt jobb, mint kortársai. Épen olyan zsarnok volt, mint Bánfy Dénes, vagy Kapi György, Wesselényi Ferencz a nádor, vagy Zrinyi Péter a horvát bán: szóval, mint minden XVII. századi magyar úr Pozsony városától Bodola váráig.

4. BODOLA. A BÉLDIEK UDVARHÁZA.

Később még lesz e tárgyról szó, itt csak a Terbuly János jobbágy esetéről teszek említést, melyhez hasonló majd minden nagy udvarban fordúlt elő. E jobbágyot ugyan is valami *kisebb* csinjáért megverette Béldi Pál, *de oly kegyetlen módon, hogy az illető bele halt.* Az eset az 1647-ik év folytán történhetett. De vagy az ember valami jelentékeny egyéniség — nagy családú, nagy rokonságú jobbágy volt, vagy az eset felette igazságtalan, mert

híre erősen terjedett és sok felé zúgatták, úgy hogy az esetet nem lehetett annyiba hagyni. Végre Béldi összehívta a Terbuly rokonokat s velök kibékült, azaz a rokonok 1647 febr. 7-én Kispál Bálint és Nagy István tanuk előtt kijelentették, hogy Terbuly János nem azért halt meg, mintha Béldi Pál keményen megverette volna. Ugyan e vádról az elhaltnak öcscse Terbuly Miklós is lemond s ezért felvesz 5 frtot. Ugyan csak ezen módon pénzt vesz fel az elhaltnak felesége is, mondván mint az öcs: «Salva conscientia mondhatom férjem nem a veretés miatt halt el, de ha valaki condemnálná, azért levālom az pénzt, hogy én elengedem».[1]

Különben II. Rákóczy György uralkodásának kezdete elég alkalmas volt arra, hogy családalapító, vagyonszerző, szorgalmatos, de a mulatságot is szerető ifju pár a maga kedvteléseinek is élhessen. Ez időben, azaz 1657 előtt születtek gyermekei is Kelemen, Dávid, József és Zsuzsánna.[2]

Mig aztán az idő rájárt s II. Rákóczy sietett amaz útjára, mely őt bukásra s végenyészetre, országát nagy szerencsétlenségbe s leghívebb követőit a legnagyobb nyomorúságba a tatár rabságba vezette.

Ez időben Béldi Pál még fiatal ember volt, de az udvarnál már volt befolyása s ennek hire is volt az országban, a mint azt Kamuthi Lászlónak Drágban 1656 julius 11-én kelt leveléből láthatjuk, melyben Béldi Pált mint sógorát felkéri, hogy a fejedelemnél legyen jó törekedő érette, mert úgy hallja, hogy a fejedelem az *udvari* jószágot, mely Kamuthi Istvánról és Kamuthi Mihályról

[1] Az eredeti okiratok a gróf Béldi Ákos méhesi levéltárában. Hasonlítsd össze ily czímű értekezéssel: «Wesselényi Ferencz gyilkossági vád alatt» a Századok 1875. évi folyamában.

[2] Világos abból, hogy tatár fogságából kiszabadulása után három hónappal azaz 1661 okt. 30-án kelt s hozzá intézett levél így végződik: «Isten tartsa meg Kdet asszonyommal és szerelmes magzatival együtt».

jutott reája és öcscsére Kamuthi Farkasra, öcscse sinistra expositiójára egyedül öcscsének adta marháival együtt; mint lehetett ő, nem tudja? stb. Azután «date panem Belisario, quem virtus excusserat» idézettel kevés vetni való buzát kér, mert Udvariban elvették a gabonáját, Drágban pedig elverte a kő (azaz a jég). Sőt nehány juhot is kér.*

A másik levél is, mely ugyanezen évből fenn maradt s mely Ádámoson julius 27-én kelt, csak minden irányban kiterjedő figyelmét s gondos felügyeletét mutatja, ugyan is valami kisebb udvari hivatalnoknak az özvegye Barcsi Borbála arról értesíti, hogy kérésére idezárva küldi néhai férje conventiójának igaz pariáját. Mindkét levél írója Béldi udvari befolyására számít, a mivel bizonyára birt is, de nem oly mértékben, hogy a fejedelem, vagy általában az udvarnak például külföldi politikájáért felelősségre vonhatnók.

Az 1657-ik év egyike Erdélyre nézve a legszerencsétlenebb éveknek. A lakosság legértékesebb részéből, a fegyverfogható s harczra képes — ifju és középkorú — osztályból közel 15 ezer ember lett a tapintatlanúl kezdett lengyel háború áldozatává. Sok száz főúr és vitéz harczos — kik vigan siettek a dicsőség mezejére — örökre oda maradt, soha sem látta többé hazáját s a kik évek mulva visszatértek is, részint nyomorékok, részint kedélybetegek, részint pedig elszegényedett koldusok voltak. Mikor már mindenki látta s tudta, hogy a hadjárat mily szerencsétlenül ütött ki, mindenki azt a kérdést kezdte feszegetni, hogy *ki kezdte, ki vitte bele a fejedelmet, ki tanácsolta, a kormánytanács tudtával történt-e?* s több effé-

* E levélnek czíme így hangzik: «Az tekintetes nemzetes Béldi Pál uramnak, az mi kegyelmes urunknak ő ngának főkomornyikának. Háromszéknek főkirálybirájának, nekem bizodalmas jóakaró sógoruramnak adassék». Béldi István úr levelei közt MarosVásárhelyt.

léket. Az csak hamar kiderült, hogy a háború esete a tanácsban nyilvánosan előterjesztve sem volt, tehát meg sem vitattatott. Minthogy pedig a kezdeményezés, az ügy tanácslása, sőt az egyszerű helyeslés, beleegyezés nagy felelősséggel járt, senki sem akarta magára vállalni. Az ország népe vádolta először Bánfy Dénest, mert ő a fejedelemmel jókor haza menekült; aztán vádolta a helytartóúl itthon hagyott Barcsai Ákost, aztán Rhédei Ferenczet s végre Kemény Jánost is, — szóval a kiről észre vette, hogy valami hasznot húz az eseményekből, mindeniket azzal vádolta, hogy ő kezdte, ő tanácsolta a háborút, hogy a fejedelmet elpusztítsák vagy kegyvesztésbe kerítsék a fenyes porta előtt, az ország népét terrorizálják s magoknak hasznot halászszanak a zavarosban. De a tanácsurak, Bánfy Dénes, Barcsai Ákos, Rhédei Ferencz, Kemény János egyaránt azt beszélték és írták is mind, hogy ők ugyan nem tanácsolták a fészkelődő háborút s így nem okai a szerencsétlenségnek. De hiszen a kezdeményezésnek ez általános megtagadása legalább is várható és természetes is volt, sőt a logikai törvények szerint még az is ide tartozik, hogy egyik-másik kijelentse, hogy: «ő azt sem tudta, hová indulnak; és hogy a fejedelmet azzal vádolják, hogy ismeretlen titkos tanácsok útján járt».

A fejedelem egyszer belerögződvén a lengyel korona bírásának hivságos nagyravágyásába, tekintve a fényes porta tiltakozását, továbbá az országrendek conservativ gondolkozásmódját s még a szükségesekben is meglehetős fösvénységét, jól látta, hogy rendes nyilvános úton és törvényes módon kedvét nem töltheti, tehát a főbb urak tetszését és beleegyezését négy szem közt szerezte meg, így megkönnyítette amazok külső lelki ismeretét s megszerezte magának a működési szabadságot. Azonban amaz élénk, nagy és hiú reményekkel ábrándozó, jókedvű büszke táborban minden egyes katona tudta, hogy a lengyel

korona után kapdosnak s minden jó nemes legény azt hitte, hogy valami nagyobb lengyel nemesi rang- vagy valami lengyel donatióról szóló okirat már-már a tarsolyában ropog.*

Béldi Pál mint előkelő úr, udvari fő étekfogó, főkomornyik, Háromszék főkapitánya s lovassági parancsnok vesz részt a hadjáratban, melynek ha nem is kezdeményező tanácslója, de mint vitéz fiatal ember, bizonynyal pártolója és kedvelője volt. De az első nevezetes kirándulása felette rosszúl sikerült. Mert nem veszett el ugyan a lengyelországi posványok közt, sem a harczok küzdelmeiben, de nem is térhetett vissza övéihez; szép felesége, kedves gyermekei hasztalan epedtek utána Bodola várában, őt messze tájakra vitte balvégzete, nyolcz-kilencz ezredmagával rabságra hurczolta a tatár.

Vége lett egy időre a szép erdélyi úri életnek, vége az udvari kegynek, befolyásnak, kényelemnek és örömöknek; vége annak az ezerszálú személyes érintkezésnek az udvari társas életben, mely ha egyszer elfordul, vissza nem igen tér, minden régi viszonynak vége az ő magánéletében s vége a békének, nyugalomnak az országban. Mikor az a tábor szervezkedett (1656), összegyűlt és elindúlt (1657-ben), Erdély a béke országa, a nyugalom, a boldogság földje volt. Mikor Béldi haza tért (1661 junius), kipusztított birodalom, vérrel áztatott harczi tér, nyomor, szenvedés, visszavonás, zürzavar hazája. A lefolyt rövid idő alatt már a negyedik új fejedelem küzdött a trónon, a Bécs pártolta Kemény János, de ez a töröknek nem

* Béldi Pálról mindazok, kik e hadjáratról írtak, nagyon keveset beszélnek, alig hogy nevét említik, mint például Kemény János Önéletírásában; a kik pedig a Béldi életrajzát írták, egyetlen szóval sem említik, hogy Béldi Pál részt vett volna a lengyel hadjáratban s a hadjáratot követő tatárrabságban. Báró Orbán Balázs pedig két Béldi Pált csinál (»Székelyföld leírása« III. k. 200. l.), egyiket a ki részt vesz a lengyel hadjáratban *s ott el is vész (?)*, a másikat pedig, a ki Apafy ellen lázong: holott csak egy Béldi Pál volt.

kellett s az ötödik fejedelem már a trón lépcsőin ágaskodott.

Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy tulajdonkép ez időtől fogva kezdjük ismerni Béldi Pál életét részletesebben, minthogy ez időtől fogva bővebben is találhatunk adatokat mind magánéletéről, mind a közügyekben való részvétéről.

III.

1657-ik évben kezdődő s némely szerencsétlenre nézve 15—20 évig, sőt élte végéig tartó — nevezett tatárrabság magában, a 8—10,000 rabnak csupán fogságát illetőleg is sokkal mélyebbre ható esemény, mint sem azt az első pillanatra elképzelhetnők.

Béldi Pál nevét e hadjárattal összeköttetésben először «Kemény János Önéletirásá»-ban találjuk, a hol elszámlálja a capitulatióba beleegyező főurak neveit 1657-ben.

Ugyanezen évből az uzoni egyház jegyzőkönyvébe be van írva, hogy Vitéz Zsuzsánna Béldi Pál felesége az uzoni egyháznak az úrvacsoravételhez szükséges asztalterítőt ajándékozott mint kegyes adományt, bizonyosan azzal a fohászkodással, hogy az Isten jámbor férjét minél előbb haza hozza — a hadjáratból-e vagy a rabságból? nem lehet tudni, mert az ajándékozásnak csak az évszáma van tudva, hónapja ismeretlen.* A táborba szállás január hóban történt, a rabságba esés pedig augusztusban, s az is kérdés, mikor tudta meg a rabság hírét a szegény feleség; de Vitéz Zsuzsánna nemcsak imádkozott férje szabadulá-

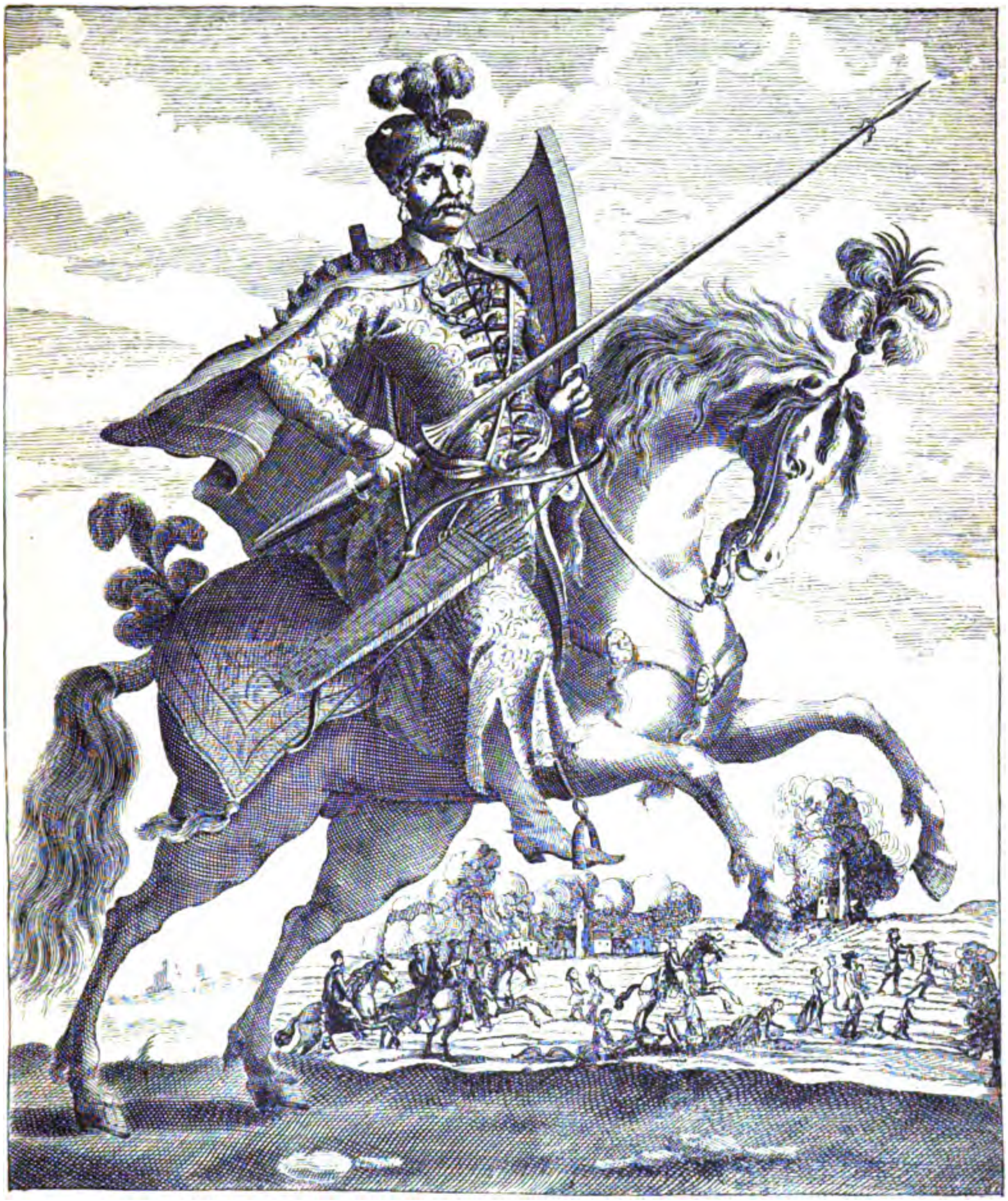
* A jegyzőkönyvben ez áll: «1657. Hoc anno. Istenhez való szeretetiből az úr asztalára az nagyságos asszony Béldi Pálné asszonyom adott egy abroszt, reczével és sárga selyemmel varrottat. Egy ládát is, melyben az ecclesia egyetmását szokták tartani». Ekkor az uzoni ev. ref. egyházban *Sáfár János* volt a pap.

saért, hanem a vett utasítások szerint minden módon igyekezett a váltságra való összeg megszerzésére, mindent elkövetett a birtokok épen tartására s férje váltságának összegyűjtésére.

Tudva van, hogy II. Rákóczy György ephemer diadalok után szövetségeseitől elhagyatva, a tatár kard élére kiszolgáltatva, a reménytelenség rettenetes órájában pár ezred magával úgy szólva haza szökött, hátra maradt csapata a legszerencsétlenebb capitulatióra kényszeríttetve. Nagy reményekkel kezdetett a hadjárat s annál nagyobb volt keserűségük, midőn nehány hónapi csavargás után a sereg maradéka mintegy 8—10,000 ember vasba verve oszlott szét Krimia nyomorult községeibe. Mert a tatár khán és tisztjei s vitéz katonái úgy osztoztak meg a erdélyi rabokon, mintha egy birkanyájat osztottak volna szét. A tatárok politikája az volt, hogy a nagy urakat, Kemény Jánost, Apafy Mihályt, Béldi Pált, Kornis Ferenczet, Barcsait, Mikolát stb. s még nehányat olyan jól tartották, ápolták a mint csak lehetett, óvták, védték, gondozták, tudva, hogy ezek nagy váltságdíja minden költséget, fáradtságot dúsan megtérít. Aztán kiszabta minden gazda a maga rabjának a sarczát — váltságdíját. A rabok pedig azon voltak, hogy mennél hamarább beküldessék a pénzt. Igy jött haza Kemény János egy év alatt, Apafy két év után Almakereket vetvén zálogba, s úgy aztán lassankint a többi is. De Béldi Pál másként gondolkozott, még ott is pereiről s jószágairól adta a részletes utasításokat.[1] Tűrte a rabságot s igyekezett sarczát szép csendesen összeszerezni. Reá, mint egyik vezérre jókora váltságot vetettek: 30,000 tallért,[2] ő azonban nem arra törekedett, hogy a pénz egy-

[1] Mint például ama nevezetes levelében 1659-ben, mely a Daniel-család levéltárában van s melyet Daniel Gábor és Thaly Kálmán tettek közzé.

[2] Kemény Jánosra 300,000 tallért; Apafyra 30,000 tallért; Sebessi Miklósra 10,000 tallért; Kornis Ferenczre 30,000 tallért stb. Lásd a »Századok« 1885. évi folyam 582. l.

A TATÁR KHÁN.

Wagner «Delineatio» Augsburg 1684 czimű művéből.

szerre előteremtessék akárminémű áldozattal, mert azt hitte — mint többen társai közül —, hogy akkor szabadsága oly drágába fog kerülni, hogy anyagilag teljesen tönkre lesz téve; jobbnak tartotta tehát feleségének, a különben tevékeny, lelkes asszonynak és hozzá tartozóinak oly utasítást küldeni, hogy csak az évi jövedelmek halmozásából lassankint gyűjtsék össze a pénzt.

Ennek a taktikának megvolt az a haszna, hogy jószágai nem romlottak, nem adattak el s így mikor váltságdíját lefizette, akkor is vagyonos ember volt, szóval ez a terv, ez az okoskodás teljesen illett egy jól számító közönséges gazda emberhez. De ha az forgott fejében, hogy hazájában még valaha politikai szerepet játszodhat, akkor eljárása félszeg volt. Ő épen olyan jól tudta, hogy Erdélyben mi történik, mint Kemény János s a többi tatárrab. Láthatta, hogy Rákóczy nem tarthatja magát az országban s tudhatta jól a portai viszonyokat is, hogy a szultán sem hajlandó vele kibékülni. Tehát Erdély fejedelemválasztás előtt áll. Ismerhette Barcsai Ákost a regényes hajlamú helytartót ép úgy, mint az időközben megválasztott, de félénk jellemű s hirtelen visszavonuló Rhédei Ferenczet is.

Az is csakhamar kiderült, hogy a belföldön otthon levő fejedelmi jelöltek és főbb urak részint tehetetlenségök, részint nagyra vágyásuk, önzésük által úgy elkoptatták magukat, hogy már csak az ideig-óráig félre állított, tatárrabságbeli embereknek vala némi tekintélyük és jövőjük az erdélyi közvélemény előtt. De sőt — hogy véletlenül, vagy szándékosan történt-e, ki tudná elhatározni — magok a közvetlen befolyást gyakorló nagy hatalmak is, mint a török és német császári kabinetek csak olyan emberrel álltak szóba, kik mint martírok vagy áldozatok a lengyel hadjárat gyötrelmeivel s a tatárrabság szenvedéseivel dicsekedhettek. Mindezeket tudva, rossz számítás volt Bélditől, hogy rabsága idejét készakarva nyújtotta. Kemény János

egészen másként fogta fel a helyzetet; *ő mennél elébb otthon akart lenni;* így Apafy, így Kornis. Természetes, hogy a közvélemény sokkal inkább foglalkozott azokkal, a kik haza mentek s ott köztük, előttük s velök éltek, mintsem azokkal, a kik szándékosan távol maradtak.

És ha Béldi daczára ennek mégis jártatta eszét a fejedelemségen, volt oka rá, mert több esze, több vagyona, több személyes szolgálati érdeme volt, mint Apafynak, ki csak azzal volt előnyben, hogy egy vagy másfél évvel hamarább jött haza. Mert csak látszat az, hogy se Béldinek, se Apafynak esze ágában sem volt a fejedelemség, mikor Tatárországban voltak. Kemény János krimi működéséből s levelezéseiből tudjuk, hogy mily élénken folyt Krimiában 1658-ban a fejedelemhajhászás. Lehetetlen, hogy Apafy és Béldi annak tudói ne lettek volna s néha-néha egy-egy sovár pillantást ne vetettek volna a fejedelmi buzogány felé.

Valószínű, hogy Béldinek is ezen időtől fogva egész életén át sokszor jutott eszébe az erdélyi fejedelmi állás, de soha sem volt elég erős akarata, hogy reményeivel, terveivel nyiltan fellépjen. És egy kis késedelem az indulás pillanatában; egy kis tetovázás, hogy merre kell haladni; egy kis halasztás az utolsó órában: s vége mindennek. Apafy 14 hónappal elébb haza kerül, a török vezér, a nagy hatalmú, nagy befolyású Ali pasa fejedelmet keres, rokonai ajánlják, jó ismerősei s a vidékbeliek pártolják s megvan a süveg és buzogány s Béldiről, az okosan számító gazdáról, az eszesebb, vagyonosabb, több szolgálattal biró főúrról szó sincs.

Ott maradt hát védve magánérdekeit, a mint a Bethlenek perrel támadták meg a Kékedy végrendeletét, sőt annak birtokjogát is Bethlen várát uradalmával s ezért, hogy alapos védelemre készülhessen, Barcsai Ákoshoz folyamodik onnan Krimiából, hogy levelei kikeresésére a gyulafehér-

vári káptalanhoz parancsot eszközöljön, a mit — Beszterczéről 1659 márczius 9-ikéről keltezve meg is nyert.[1]

A Bethleneknek Bethlen vára miatt Béldi Pál ellen indított pere a Kemény János fejedelemsége alatt járt le, mikor is a királyi tábla a Béldi részére döntött s az országgyűlés tudván, hogy a jövedelmekből a váltságdíjat gyűjtik, kimondotta, hogy Béldi birtoklási joga többé szóba se jőjön.[2]

De hogy a Béldi párnak főgondja volt a magánbirtokuk jó rendben tartása, és a pénzgyűjtés, bizonyítják Vitéz Zsuzsánnának ez időben kelt ide-oda küldött levelei, melyekben mindenütt a szorgalmas gazdáskodásra és takarékosságra inti az udvarbírákat és tiszttartókat. Többek közt Bethlenből — 1660 ápril 27-én — így ír az uzoni tiszttartónak:

1 Érdekes s mint magyar parancsnak fölötte ritka tartalma részben így következik: «Barcsai Ákos, Isten kegyelméből Erdély országának fejedelme, Magyarország részinek ura és Székelyeknek ispánja stb., az mi híveinknek, az erdélyi gyulafehérvári káptalanbeli letött leveleknek és leveli eszközöknek és egyéb törvénybeli végzéseknek s törvény szerint való parancsolatoknak felkeresőinek és végbevivőinek köszönetünket és kegyelmünket stb. Jelentették mi nékünk uzoni Béldi Pál személyében, mely igen ő minden leveleinek és leveli eszközeinek és testamentum szerint való rendelésinek az néhai tks és ngs Kékedi-Kékedy Zsigmondnak egész jószágáról, részszerint való jószágáról és Bethlen váráról való birásáról, melyet azon megírt Kékedy Zsigmond akármimódon keresett és bírt (e szavakból látszik, hogy Kékedy birtoklási joga is kétségbe vonatott), ez mi birodalmunkban és országunkban Erdélyben, minden helyeken, az kik ő reá néznek és őtet illették, párja nélkül szűkölködnék az ő jelenvaló törvényi igazságának oltalmazására és törvény szerint való igazítására: annakokáért hűségteknek hagyjuk és parancsoljuk erősen, hogy mihelyt ez jelenvaló írásunkat elveszitek, mindjárt ti az felyül megírt leveleket és leveli eszközöket és testamentum szerint való rendeléseket, melyet tött néhai Kékedy Zsigmond minden ő egész jószágáról, részszerint valóról Bethlen váráról, melyet akármi módon keresett, tartott és bírt az mi erdélyi jószágunkban mindenütt ez mi birodalmunkban, az felyül megírt káptalanban szorgalmatosan fölkeresni s feltalálván annak tenora szerint ki- vagy leírni és az káptalanbeli igaz törvény szerint való pecsétekkel megpecsételni és az exponensnek kiadni mindenképen tartozzatok. Mindazonáltal megóvjátok, hogy valami álnokság és csalárdság ez iránt ne következzék, egyébképen ne cselekedjetek.» stb. (A mandatumokat — még az erdélyi fejedelmek közt is — csak Barcsai iratta magyarul; sőt az idézett irat további folyamában még a Rákóczy donatiója (lásd e mű I. fejezetét) is le van fordítva magyarra.)

2 Lásd az okiratok közt Béldi Pálnak a német parancsnokhoz intézett folyamodását.

«Isten sok jókkal áldja meg Kdet Keserű Péter uram. Darvas felől az mint Kd ír, azt írja Henter Ferencz uram, hogy most újabban ismét az urunk tábora volt Selyemberken. Néki nem tudom, mi szükség volt jobbágyságra beeskünni, mert ő örökös jobbágy volt. De ha ugy vagyon, hogy ismét újabban kijött, csak tökéletlenségivel akar tartani. Az buza felöl: ha buza nincsen az háznál, azt az árapataki buzát ki kell hozni. Bizony jól költöttek, ha ilyen hamar elköltötték, mert mikor eljövék, nekem azt mondta Kakas Máthé, hogy még másfélszáz köböl buza van. Brassóból is hoztak ki buzát 36. cub. Csíkból is vittek ugyan jól. Kd mondja meg nekik, hogy igen takarékoson költsék az buzát, mert most igen szűk idő van. Ha buza nincsen, ugyan azt az árapatakit kell kihozni, de az csíkihoz s ahoz, az kit Brassóból kihoztak, nem kell nyulni addig, mig a szegényebbik elkél. Itt is az vetések nem igen ujulhatnak, mert esőt az Isten nem sokat adott. Kdet kérem, vigyázzon az tisztekre, az tiszttartókra is, ne az magok hasznokat, hanem az miénket is kövessék. Az királybírákat ugyan akkor kell kérni, hogy fát szállítsanak alá, mikor az emberek honn lesznek. Azt az másik kancza lovat is ha lehet, Kd ne hagyja könynyen, az többit is ki kellene nyomozni, ha háromszéki embernél volna.

Az királybírákat is, ha Kd látja mondja meg nekik, hogy az mi jövedelmünket is ne fordítsák máshuvá, hanem adják ki igazán».

Béldi pedig fogságából egyaránt alázatos leveleket ír II. Rákóczy Györgynek is, Barcsai Ákosnak is, kinek öcscse Barcsai Gáspár a helytartó, mikor a Rákóczianusokat büntetni akarja, Béldi Pálnak bodolai kapitányához és tiszttartójához fordul végrehajtásért:

«Mivel — írja — Mikes Kelemen, Tamás és György s Vajna András uramék az mi kegyelmes urunk és hazájok veszedelmére váló ártalmas dolgokba elegyitették magokat, kitől féltökben az hazából el is szöktenek. Keteket intem s autoritate locumtenentionis parancsolom is Keteknek «fide mediante» minden némű javokat, valamijök ott lészen, mint hazájok urok árulójáét mindjárást nzts Daczó János uram kezébe adni el ne mulaszsza kevezés nélkül.*

* Tartsa Isten egészségben Keteket. Datum in civitate Alba Julia 26 Julii 1660. Ketek barátja Barcsai Gáspár. *Külczím:* Nemzetes, vitézlő Lajos János és Kakas Máténak, bodolai kapitánynak és tiszttartónak, nekem barátimnak adassék. *Jegyzet a küllapon:* Anno 1660 30. die Julii hozák a locumtenens uram ő keme commissióját, az melyet Daczó János uram extrahált az Mikes uraimék és Vajna András uram egyetmások felől. (A levél eredetije Maros-Vásárhelyt Béldi István úrnál.)

Valószínű, hogy a nevezett urak egyet-másokat ilyen háborús időkben a bodolai erődített kastélyba deponálták volt, de tekintve, hogy Mikes Kelemen mily buzgó barátja Béldinek a legközelebbi időben, azt kell hinnünk, hogy a bodolai tisztek kiadták ugyan Daczónak a parancsolat mását, de az illetők portékáit nem. Mind a mellett lehet, hogy ez a Barcsaiakkal való nagy intimitas a Rákóczy fülébe is elhatott, mert midőn Béldi váltságdíja összeszerezhetése végett Rákóczytól is némi segedelmet kért, tőle igen rövid s bár bizalmasnak látszó, de elutasító választ nyer, mely a szebeni táborból 1660 május hónap 10-ről keltezve így hangzik:

«Csáktornyai Kd levelét megadta vala. Már jó ideje mulatni kellett, voltak dolgai. Kd szabadulását szívesen kivánnók. Saczát szállítsa, mert az tatárjárás országul — de Kdnek elég romlást szerzett, szebeni ebek most is rontattak.[1] Az budai vezér akarná segíteni, de távulrúl kerüli. Szoboszlónál volt, az hajdu városokban égetett el, de emberbeli kárt hétnél többet nem tett, ő pedig sok kárral. Ha Isten engedi tiz nap alatt szembe leszünk vele. Szebent is obsidio alatt hagyjuk, hol már öt száz török ha van; elfogyattuk. Döggel is halnak az ebek, kik benn vannak, 30-t eltemetnek egy nap. Isten szabadítsa Kdet. Rákóczy György m. p.»[2]

Itt ugyan pénzt nem remélhetett Béldi, de lehet, hogy felesége s barátai, kik a pénzgyűjtésben fáradoztak, forgolódtak, nem is tudták e visszautasítást, mert ők szakadatlan folytatták a pénzgyűjtés munkáját s bizony 25—30 ezer tallérnak összegyűjtése még oly gazdag nagy úr barátinak is gondot adott.

Béldinek kiszabadulására nézve érdekes, hogy az utolsó napokban úgyszólva lázasan foly az egész kiváltási ügylet. Bodoláról 1661 ápril 19-én az akkor még valódi hű barát Mikes Kelemen így ír Béldihez a Krim-be:

1 Ekkor Barcsait tartotta ostrom alatt Szebenben.

2 Végveszedelme előtt csak 12 nappal irta e levelet, egészen sajátkezűleg a szerencsétlen II. Rákóczy György, ki úgy látszik csak a jó akarattal volt, de pénzbeli segedelemmel nem igen akarta segíteni Béldi Pál kiszabadulását a tatárrabságból. Eredetije Maros-Vásárhelyt, Béldi István úr levelei közt.

«Nagy becsülettel vettem Kd Rápóti uram által nekem irott levelét. Mit írjon Kd az pénznek beküldése felől, azt is értjük. De uram a meddig Kd magát újabban nem resolválja, félszegen hogy vigyék be, mert az vajda levelét, melyet az kamarásnak írt, megolvastattam s abban azt írja, hogy mihent beviszik az Kd pénzét, mindjárást kezéhez vévén, igyenest vigye Jászvásárra. Igy Kd jól meggondolja, mit cselekszik, mert ha ezt beviszik, igen félő, hogy mind az pénz s mind Kd oda ne maradjon. Ha ezt a pénzt most Kd kárrá vallja. soha bizony nem remélheti szabadulását, mert az vajda nekem is azt irja, hogy kezességet Kdért semmiképpen nem vállalhat magára. Itt azért mi uram a pénzt megolvastuk. Kd azért lássa, ha ugy félszegen be kell

5. MIKES KELEMEN ALÁIRÁSA.

indítani, mindjárást viszik, csak az embert ott ne késlelje Kd. Mert nekem ugy tetszenék, hogy mikor beviszik az mi leszen, Kd mindjárást jöhet. Azért tudom én, erre az szép ezüst s arany műre adnak ott Kdnek vagy pénzt, vagy egyéb árut az boérok, akar pedig az kereskedő rendek, csak Kd kerestessen idein embereket. Nekünk uram egy kis gyűlésünk leszen Beszterczén, im oda kelletik igen postán rugaszkodnom, de ott Isten áldásából semmit nem késem. Ott is Kdnek az mint lehet, igen tiszta szívvel igyekezem szolgálni. Kd ne gondolkodjék, Isten áldásából immár Kd megszabadul. Im az vajdának is megírta az asszony, hogy az pénzt mindjárást megindítja. Mindazáltal ha az szükség úgy kivánja, addig is megindítják. Kd csak egy czédulát irjon Jankó Péter, Székely Bálint uraméknak.*

A következő május 20-án demhényi Kövér Mihály és Benkő Ráfael bizonyítják, hogy «Vitéz Zsuzsánna uzoni Béldi Pál uram szerelmes házastársa és plenipotentiariusa levén Béldi Pálné asszonyom Béldi Pál uramnak, néhai kőröspataki Kálnoki Istvánné asszonyomtól Béldi Annától, édes urának Béldi Pál uramnak mostani keserves

* Szakadozott, rosz irás, eredetije Maros-Vásárhelyt Béldi István úrnál.

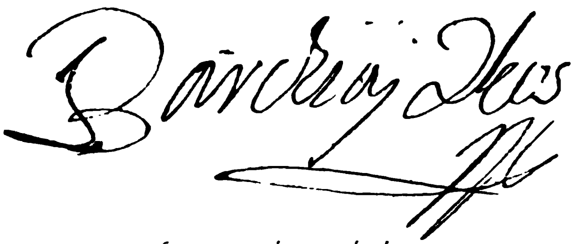

BARCSAY ÁKOS.

Cesare Laurentio metszvénye Gualdo Priorato munkájából.

tatárok rabságából való szabadulására sanczában ötszáz oroszlános tallérokat vett fel».[1]

Tehát még 1661 május 20-án Béldi Pál benn van Krimiában, vagy legalább Jászvásáron, de julius 3-án már otthonjában az ősi Bodola várában találjuk.[2] Igy tehát a még hátralevő pénz teljes összegyűjtésére s beküldésére egy hónapot számítván, Béldi kiszabadulását biztosan az 1661-ik év junius hónapjára s fogsága tartamát négy esztendőre tehetjük. Elgondolható, hogy bizony kedves feleségének, szerelmes gyermekeinek, rokonainak s jó barátinak nagy örömére vált a jó férjnek, az édes apának s a hatalmas családfőnek a tatárrabságból való megszabadulása s végre valahára hazaérkezése, s ha nem is végképen, de legalább egy időre nyugadalom, enyhülés szállott Bodola vára termeibe s nehány derék mulatság, rokonok s igaz barátok rokonszenves öröme régi jó borok és vigadó zeneszó mellett feledteté az itt és ott töltött szomorú napokat.

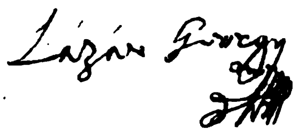
6. BARCSAI ÁKOS ALÁIRÁSA.

De ha végig tekintett hazáján, nem sok vigasztalót találhatott Béldi Pál. Az alatt, míg ő oda volt, elveszett Nagyvárad s a hódoltság benyúlt az ős Erdélybe, Kraszna-, Doboka-, Belső-Szolnok-, Kolozs-vármegyébe. II. Rákóczy György kétségbeesett küzdelmek után már egy év óta a sárospataki sirbolt egyik koporsójában pihente ki fáradalmait. Barcsai Ákos eltorzított testének rémes árnya ott

1 Az eredeti okirat Méhesen gróf Béldi Ákos levéltárában.

2 Lásd Pozsgái szerződését az 1885. évi Századok 586. lapján.

bolyongott a répai mezőkön. Az ő kormányzója Lázár György hűségének lett áldozata. Az ország déli részeiben a török hordák, nyugati és éjszaki tájékain német-magyar vegyes táborai pusztitottak. Általános kormányzás, teljesen elismert államhatalom sehol sem létezett. Ali pasa a török vezér fejedelemkeresésben töri fejét, semmit sem akarván tudni a német-magyar király által, habár csak lanyhán is pártfogolt Kemény Jánosról. Ali pasát, Nagyváradnak megostromlóját és parancsnokát hű mozlimnak, rettenetes harczosnak, a próféta kedvenczének mondják a török források. Erőszakos, szeszélyes úrnak s nem valami tudós és ügyes, de szigorú és kitartó katonának mondhatjuk mi, a ki nyugodt óráiban humorral is bőven rendelkezett, melylyel kellemesen vegyült jellemének szilárdsága. Politikai érzéke sok volt s jól tudta például, hogy Erdély trónjára most a szultánnal szemben szófogadó, engedelmes, — az országgal szemben pedig oly fejedelemre van szükség, a ki az országban egy pártnak se legyen lekötelezve. Az ajándékot ő is úgy megkívánta, mint minden török, de úgy akart intézkedni, hogy urának egy ideig legyen nyugta Erdély felől.

7. LÁZÁR GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

De hogy olyan hóbortos vagy együgyű ember lett volna, hogy a maros-vásárhelyi derék termetű polgárokat, vagy az elől-hátul talált nemes urakat mind fejedelemmé akarta tenni, részint amolyan «anekdotás szekrénybe» való beszéd, részint az Apafy udvar bosszantására fundált oly naiv mese, a milyeneket a mi igazán naiv krónikásaink tuczat számra tálalnak fel a jámbor és hiszékeny olvasók mulattatására.

A hagyományokból annyit fogadhatunk el, hogy Ali pasa egy pár embert megkinált a fejedelemséggel, de a Rákóczy, vagy akár a Barcsai esete után és szemben a

ALI PASA.

Torenvliet Jakab rajza s Bouttats metszvénye után. Gualdo Priorato munkájából.

vitéz Kemény Jánossal senki sem érzett valami nagy hajlamot a tövises koronához. A pasának azonban különösen nagy kedve lett volna megnyerni az ősz Petki Istvánt, ki akkor Királyhalmán tartózkodott, de ez bár alázatos tisztelettel, sok szekér eleséggel s valószínűleg szép ajándékkal is megjelent a maros-vásárhelyi táborban, semmiképen sem volt hajlandó magán életköréből a sikamlós politikai pályára lépni.

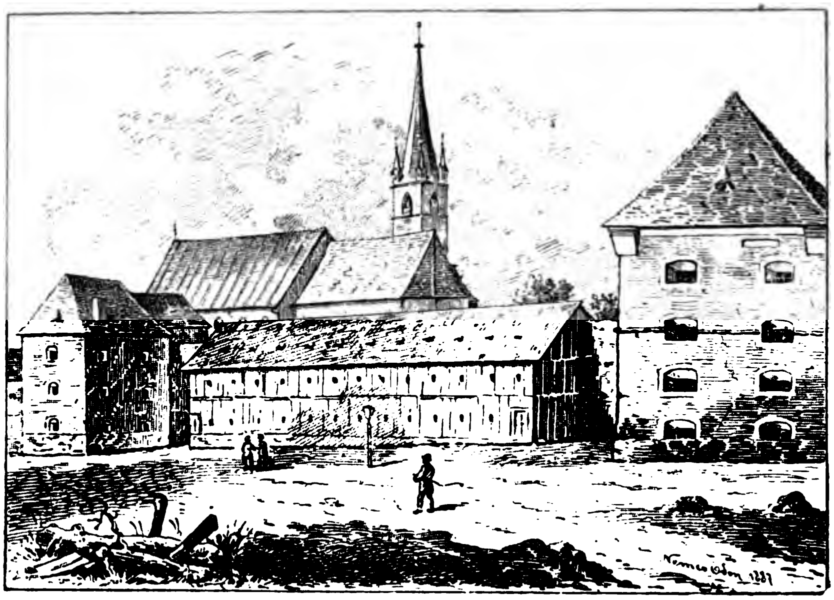
Hanem előállott, hogy van neki egy Apafy Mihály nevű, jól megtermett, derék, fiatal, erőteljes öcscse ura, ki még nem több mint 29 esztendős, de már nagy tapasztalásokat tett, oda volt a lengyel háborúban, a krimi rabságból csak imént tért haza és az erdélyi pártoskodásokban eddig elé semmi részt sem vett. Vagyonos úri családból származott, testvér hugának, Petki Erzsébetnek a fia. — Ezt az ajánló beszédet aztán minden ember igaznak mondta, a kit a pasa megkérdezett s így kérette aztán a derék urat táborába tanácskozásra.

De birt volna bármely fényes tehetséggel a politikai viszonyokon mit sem változtathatott volna.

S ezzel kapcsolatban a magánviszonyok sem voltak valami virágzó állapotban. Tekintélye sehol senkinek sem volt. A személy- és vagyonbiztosság nemcsak mindenütt megrendítve, hanem az ország legnagyobb részében tönkre téve. A jogélet felforgatva, a tulajdonjog megtámadva, mindenki csak a maga erejére hagyatva, támogatást a polgári hatalomtól nem is várhatva, a közélet legfennebb az erős várakba, vagy egyik-másik katonákkal rendelkező vezér táborába szorult.

Béldinek haza érkezése után első teendője az volt, hogy egymás után váltogatta ki egykori rabtársait s mindeniket erősebb-gyengébb szerződéssel a maga szolgálatára kötelezi; lehetetlenség észre nem venni, hogy híveket

gyűjt maga körül.* Mind ez mutatja, hogy már ekkor «nagyokra tört s azon volt, hogy várait, uradalmait nemcsak gazdasági személyzettel, hanem egyszersmind erős szerződések által hűségre kötelezett, fegyverviseléshez, katonai dolgokhoz, táborozáshoz is értő hálás egyénekkel rakja meg. Ez ugyan bizonyos határokig mindig szükséges volt

8. MAROS-VÁSÁRHELY.

azokban a háborús századokban s azokban a várakkal, erődítményekkel ellátott uradalmakban és ez időtájban inkább, mint valaha, mind azáltal Béldi eljárása a volt katonák és tatárrabok összegyűjtése által lehetetlen, hogy fel ne tünjék.

Béldi már egy pár hónapot itthon töltött, mikor Ali pasa Kemény János kergetéséből vissza térvén és Maros-Vásárhely

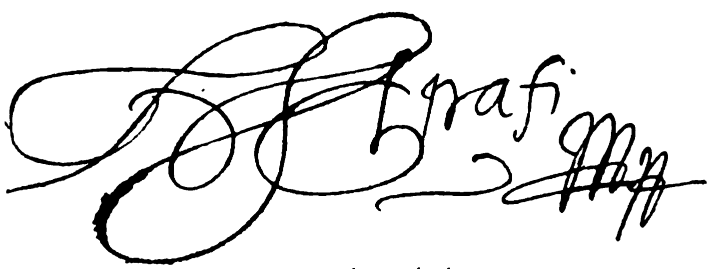
* Vitéz Gábort, Pozsgai Jánost, Zsoltai Istvánt, Majos Ferenczet, Márton diákot, Bene Ferenczet, Tarnóczi Andrást, Bessenyei Jánost, Némay Ferenczet, Szigeti Jánost (fejenkint 55 tallértól 100, 200, 380, 1000 tallérig) stb. mind hazajövetele után rövid idő alatt váltogatta ki.

KEMÉNY JÁNOS.

Meyssens metszvénye Gualdo Priorato munkájából.

határán táborozván,* Apafy Mihályt emeli a fejedelmi székre. Vajjon csalódom-e — vagy csalódnék-e bárki is, ha föltenné, hogy midőn Apafy fejedelemmé választatásának hire az országban szétterjedt s Háromszékre is eljutott, Béldi Pál minden megindulás nélkül s megelégedéssel fogadta volna e hirt? És hogy eszébe ne jutott volna a maga személye, főként ha birálgatni kezdte Apafy egyéniségét, ki valamivel tán jobb családból származott, de csak annyival jobból, a mennyit személyi egyénisége és miveltsége könnyen kiegyenlít; nem is gazdagabb mint ő, tudományos hirben

9. APAFY MIHÁLY ALÁIRÁSA.

álló, de a közigazgatásban semmi gyakorlattal sem bír; vadászni, mulatozni szerető ember, de iszákos, ingadozó természetű. Tatár-rabtársa, ki pár évvel hamarább szabadult haza mint ő, s valószínű, hogy ez idő alatt emelte kis körben azt a hirnevet, melynek következtében rokonai, barátai és ismerősei Ali pasa figyelmét reá fordították. De országos névvel, tekintélylyel nem birt. Valóban ez időben az országfőnek tartozó loyalitás tekintetében nehéz viszonyok közt voltak az erdélyi urak; mert 1659-től 1662 január végéig fejedelmi esküt tettek II. Rákóczy Györgynek háromszor, Barcsai Ákosnak, Rhédei Ferencznek, Kemény Jánosnak, Apafy Mihálynak. Ez öt fejedelem közül ezen idő alatt kettő a csatatéren esett el, egy erőszakosan

* Némelyek szerint a »*Halmok közt*« Koronka és Jedd faluk mellett; mások szerint a »*Libáncson*« Maros-Szent-György és Nagy-Ernye közt; véleményem szerint egy ideig amott s később itt.

öletett meg s ez idő alatt volt egyszerre — I. Rákóczy Ferenczczel — négy élő fejedelem is, legalább kettő pedig folytonosan. Az egyes főuraknál pedig a legnagyobb inga dozásokat látjuk, a mint elhagyogatják Rákóczyt s Barcsai felé húzódnak; az után meg Kemény körébe kényszerülnek; míg évek kellenek ahhoz, hogy Apafyhoz szokjanak. Béldi Pál is már fogságából ír Barcsaihoz kérelmet, melyet pontosan teljesít is a fejedelem. Az után mikor haza jött, már Kemény János uralkodott. Béldinek Petki Istvánhoz Uzonból 1661 aug. 24-én kelt leveléből az látszik, hogy hűséggel viseltetett Kemény János iránt.[1] De egy más levél is maradt fenn, mely az egymás közt fennálló viszonyra érdekes világot vet. Ezt a levelet valami bethleni birtokos írja Béldinek Bethlenből 1661 október 30-án, melyben előadja:

«Urunk ő nga hadakkal jövén tartományunkba, akarván Besztercze állapotját orvosolni, mely re infecta hagyatott, meglátogatta ő nga az Kd várát is szeretetiből és itt volt egy vékony ebédje ő ngának, mely mindazonáltal Kdnek kárára nem lészen. Bánfy Dénes uramnak volt egy hordó ó bora, abból kellett ő ngának mint egy tiz vedret ebédre szolgáltatnom. Itt az kerek bástyában volt én nálam ebéde ő ngának. Ujbor is költ el az Kdéből mint egy 20 veder, az magam boromból kellett gazdálkodnom 30 vedret. Ő nga jó akaratját igéri Kdnek és azt fogadja hiti szerint ő nga, hogy Kdnek vára ellen soha sem praktikál, sőt gyermekinek is holtig hűséggel leszen. Ő nga 56 præsidiumot állatott az várba s annak gondviselésére præficiálta Torma János uramat. Gondja lészen ő ngának azoknak sustentálásokra és az Kd jószágának is oltalmazója lészen Torma János uram. Kd az præsidium felől idegen itéletben ne legyen, meglátja Kd az pariából, (t. i. a felesketési levél párjából).[2]

Végre felemlítem Kemény Jánosnak egy levelét, melyet halála előtt csak egy héttel irt Lázár Istvánhoz[3] kisfaludi táborából 1662 január 16-ról, melyben egyebek közt ez áll: «Fogarasból hozák hírét, hogy Havasalföldéből ·rke-

1 «A gróf Lázár család» czímű munkájában közli gróf Lázár Miklós.
2 Eredetije aláírás nélkül a gr. Béldi Ákos méhesi ltárában.
3 Eredetije Erkeden a gróf Lázár család egyik leveles ládájában.

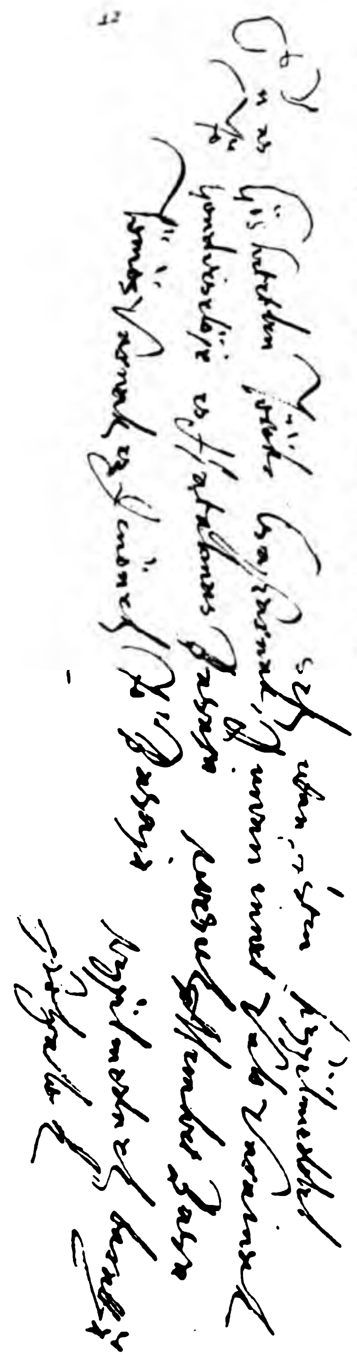
KUCSUK BASA.

Bloemart Adrian rajza s Cor. Meyssens metszvénye után.

zett volna valami rész kurtánság az Barczaságra, Moldvából is várnának; ... annak okáért Kd egyetértvén Béldi Pál és Mikes Kelemen uramékkal, az vitézlő rendet vegye fel mindjárást s azt az Barczaságon levő kurtánságot dissipálja». E levélből az látszik, hogy Kemény János a maga emberének tartotta Béldi Pált.

IV.

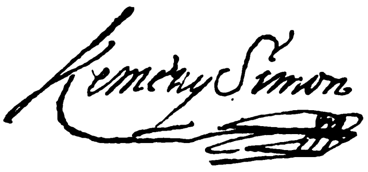
Végre a nagyszőllősi csatában az együttes öt fejedelem harmadikja s legéletrevalóbbja Kemény János is elpusztúlván, Apafy Mihály egyedűl maradt a küzdtéren. A személyes érdekek megszűnvén, a további harczok élessége elmult s csak az országban maradt török és német sergek — amazok mint Apafy támogató istápjai, ezek mint a Kemény pártja —, családja jogainak s a magyar király igényeinek védői kinozták a szegény föld népét. Ép ezek miatt az Apafy-korszak kezdete senkit sem jogosíthatott fényes reményekre s maga Apafy ha végig tekintett a legközelebbi eseményeken, aggódva gondolhatott a jövendőre. Lám a Rákóczyakat hogy elseperték az események, habár az a körülmény, hogy utóljára s a török ellen harczolva esett el, bizonyos dicsfénykörbe helyezte emlékét; Barcsai ismét kaczérkodott a bécsi udvarral — épen mint Rákóczy, de hívebben tartott a törökkel, még is nyomorult módon, erőszakosan vesztette életét; Kemény János mily hatalmas tekintélyes úr volt, már a két Rákóczy korában főgeneralis, a lengyel hadjáratban neki is szeretett vezére — hogy is levénk vágytársak! — gondolhatá Apafy? — mily hiven osztozott sorsukban a rabságban, aztán ő a német-magyar királylyal tartott, nem a törökkèl s még is szintén összetöretett, megsemmisült, — az én országom egyik

részében a német katonák ural-*kodnak*, a másik részében a tö-*rökök*, hát én hová legyek, hát én kivel tartsak, kitől várjam a jövendőt, hogy megszabaduljak nyügeimtől, hogy ez örvények közt el ne pusztuljak?

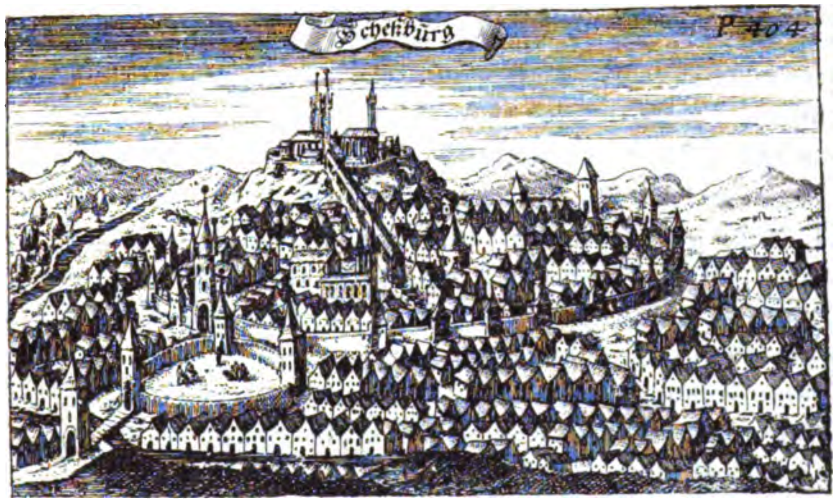
Az ország rendei, kik szintén két, sőt háromfelé csoportosultak, t. i. Kemény Simon mellé Aranyos-Medgyesre; Kolosvár környékére, hol legtöbb erdélyi főúr volt és Apafy mellé Segesvár és Ebesfalva vidékére, mind megegyeztek abban, hogy: első teendő a török és német sergeknek az országból kiszorítása. De a két külellenség közül egyik sem akart tágítani, a kivonulást mindenik a másik eltávozására igérte, a leghelyesebb s az országra nézve legkivánatosabb az lett volna, hogy mindenik s mennél hamarább, egyszerre ugyanazon időben távozzék; de megkezdeni egyik sem akarta. A török azt követelte, hogy előbb húzódjék ki a német s akkor ők is haza mennek, ugyanezt kívánta a német a töröktől s a czívódás az ország népének rettenetes kárára évekig huzódott. Eleget írtak a fővezérhez, írtak a császár-királyhoz s igen a Szepesvárott lakó és ez időben nagy

befolyásu Csáky Istvánhoz,* mint közbenjáróhoz, hogy a császárt vegye reá a hadak kivonására s a várak és városok kiürítésére, majd elbánnak ők a törökkel, de mind ennek kevés haszna volt. Ez ügy azonban egészen váratlan, de az adott viszonyokból természetesen következő megoldást nyert.

11. KEMÉNY SIMON ALÁIRÁSA.

A német őrséget ugyan is nem rendelték vissza, de zsoldját sem fizették. Ennélfogva az őrségbe mindenütt, különösen Kolosvárt és Szamosujvárt belforrongás támadott, a városoktól felcsikart összegeket a tisztek zsebre rakták

12. SEGESVÁR.

A katonák fellázadtak a tisztek ellen. Mit az erdélyi urak — Bánfy Dénes, Béldi Pál, Ébeni István stb. — megtudván, a német katonaságot zsoldjuk kifizetésének igérete mellett magukhoz vonták, az ország és a fejedelem különböző csapataiba szétosztották a tisztek egy részével

* Lásd: «Gróf Csáky István élete» czímű munka 205. s köv. ll

együtt. A többi tisztnek, kik az előtt meg nem szöktek szabad elmenetelt engedtek s az illető várakat és városokat Apafy nevében birtokba vették.

A míg ez történt, Béldinek nem kis aggodalmat okoztak a császári katonák. Amint ugyan is láttuk, Bethlen várába őrséget tett Kemény János s azokat németekkel is szaporította: de oly kis várban, mint Bethlen, 56 katona regularis vezetővel csakhamar kezökbe kerítették a teljhatalmat — miről a tisztviselők érzékenyen panaszolnak Béldinek, hogy «itt uram csak a Torma uram szava áll», «a mit ő parancsol, annak kell történni», később, mikor már Kemény elesett, a szamosujvári német parancsnok rendelkezett Bethlenben is s hire ment, hogy a német parancsnok, ha kivonulnak is, nem Béldinek, hanem az ő peres társainak a Bethleneknek vagy a Hallereknek akarja átadni a várt, mikor aztán nehéz lenne a birtok visszaszerzése. Mert a Bethlenek és Hallerek mikor már látták, hogy a Kékedy végrendeletét nem lehet megtámadni, I. Rákóczy György donationalisát támadták meg, állítván, hogy: Haller Zsigmond 1632-ben nem deficiált és így a bethleni uradalomban lappangó jus regium nem szállott a fejedelemre s annálfogva nem adományozhatta Bethlen várát Kékedy Zsigmondnak. Ez időben (1664) még mind nagy zavar közt folytak úgy a közigazgatási, mint az igazságszolgáltatási ügyek s a míg egy német katona benn volt az országban, mindig volt németpárti erdélyi ember is.

Igaz, hogy az elébb úgyszólva hadtestekké jegeczülő ellenfelek harcz-élei már eltompultak s az előbb külön huzó és szemben álló tömegek olvadozni kezdvén, össze folytak, de ép az ily zavaros bolygókban szoktak halászni a szemes emberek s Béldi megszeppent, hogy valamelyik Bethlen nehány száz forinttal kieszközli, hogy a várat neki adják át, mert hisz a németnek mindegy volt, akár Béldi, akár Bethlen birja azután a várat, csakhogy egyszer a

zsebét megtölthesse. Béldi tehát valószínüleg *jól felszerelt* követét a német sergek parancsnokához küldötte ilyen levél kiséretében:

«Ngdnak én ismeretlen és méltatlan szolgája kényszeríttetem Ngd kegyelmes jóakaratjához folyamodnom, mivel minden emberi reménység kivül római császár ő felsége kegyelmessége és serény forgolódása által ez veszedelemben forgó erdélyi hazának megmaradása még ez úttal is megadattaték! (kiért Isten ő felsége éltesse!) Szomoru rabságot számos esztendőkig viselvén tatárkéznél, szabadultam akkor meg, mikor Ali pasa Erdély határiban benn volt. Rabságom alatt nem egy vármegye vagy szék, hanem egy egész ország adiudicálta volt nekem Bethlen várát (noha közönséges proverbium volt az Erdélyben. captivi pro mortuis reputantur). Hihető, ha igazságom nem értette volna az nemes ország, quamvis fui ut mortuus reputatus, hihető nem nekem, jelen nem lévén, hanem az kik akkor jelenlévő peresim voltanak, ítélték volna azoknak, úgy mint Bethlen és Haller familiáknak, de Isten és az igazság nekem adván, Kemény fejedelem ő felsége præsidiumát collocálta volt bele, kiről verbo suo principali assecurált, mint ex veris paribus Ngd megláthatja, magam akkor másutt lévén, sőt még ott levő embereimet is valamint maga, úgy magam hűségire eskettette, mint is reversalisuknak igaz párja mutatja. Hogy Ngd irásomban ne kételkednék, az párosokat a végre ki küldtem; tudván bizonyoson már ő felségétől ez a haza javára presidiumi által erősíttetett várakból kivitetné ő felsége vitézeit és resignáltatná az várakat. Bethlen várában is (ki az fiscalis várak közé akkor is nem számláltatott s ma is nem számláltatik) noha Cobb uram ő nga is engem erről assecurált pecsétes assecuratoriával, nem másnak, hanem énnekem mint bonæ fidei possessornak resignáltatik Bethlen vára. Mivel azért ő felsége is arra igérte magát minden irásiban, hogy legkissebbik nemes ember is szabadságában meg nem bántódik ő felsége protectiója alatt ez hazában (mivel némely nyughatatlan elmék hazánk törvénye ellen Cobb uramat is futtatták, hogy magokévá tehessék törvénytelen, minek előtte ő nga engem is assecurált volna), ahoz képest ha azon nyughatatlan elmék, ma is nyughatatlankodván, haza törvényével ellenkező dolgot solicitálnak, vagy solicitáltak volna Ngdtul vagy Ngd által ő felségénél vagy ő felsége körül való nagy embereknél, alázatosan kérem Ngdat, elsőbben gondolja meg az Istent és igazságot és ő felsége kegyelmes igéretit (hogy senki is szabadságában meg nem bántatik), azután nyomorult rabi állapotomat. 25 ezer talléron szabadultam, ma is bizonyítom Istennel, nagy részével adós vagyok, ne priváltassam olyan házamtól mások instantiájára, sinistra expositiójára; holott minden értékemtől mostan is megfosztattam saczczom miá, hanem méltóztassék igazságomat szeme

eleiben venni, ha szintén bizonyos okokért most haladna is az ő felsége præsidiumának kivitele a várokból, avagy ilyen méltó igazságomra nézve assecuratoriát róla küldeni, hogy ő felsége præsidiumának bevitetésivel az Kemény János fejedelem assecuratiója szerint az præsidium kimenvén, kezemhez és nem másnak adassék».[1]

Ugyan ezen időből van Béldinek a fejedelemhez is egy levele, melyben egy s más közügyi dologról is van említés, különösen a hódoltság terjesztése végett Váradról kijáró törökök visszautasításáról, de végül e levélben is a régeni jószágocskájáról beszél, melyet szintén Kékedy Zsigmond hagyott volt neki s melyet a közügyek igazgatója mint fiscalitást el akar venni tőle. Ő pedig Árapatakáról 1665 aug. 21-én kelt levelében írja a fejedelemnek, hogy ez a portio soha eddig elé sem törvény, sem ítélet szerint a fiscalitások közé nem tartozott.[2]

Szóval ez időben minden irányban megindult a jószágszerzésre, a hol csak valami rokonsága volt magának vagy feleségének, mindenütt résen állott. Amint a szemét behúnyta Ébeni István, Serédi István, Kőrösi Pál, Szalánczi János stb. stb. Béldi és Béldiné mindjárt ott voltak valami képzelt vagy valódi vérjogon, s mint örökösök vagy jogutódok jelentkeztek. Néha persze sikerrel, főként a hol végrendelet volt segítségökre, mint például özvegy Olasz

1 Eredetije Méhesen gr. Béldi Ákosnál. Hiányzik a boríték s azon a czímzés. Datuma: Ebesfalva die 28 mensis Octobris 1664.

2 «Kegyelmes uram, az mint az nemes ország articulusban irá az fiskális jószágok revisióját, nem tudom miért s mire, director és fehérvári káptalan uram engemet szolgabíró által certificáltak szász- és magyarrégeni jószágocskámról, kinek sem az mera fiscalitások, sem azután fiscusnak itéltetett faluk között nincsen semmi emlékezeti. Ngd kegyelmessége s bölcs itéleti, más nemes emberek nem háborgattatnak békességes birodalmukban. Alázatosan megszolgálom Ngdnak, mint kegyelmes uramnak, ne terheltessem én is olyan jószágomról való productióval, kiről az haza articulusai nem szólnak. Noha nékem minden arról való igazságom Ngd méltóságos kezeiben forgott, mindazáltal én ezután is, ha Ngd kételkednék, kész leszek elővinni (az haza törvénye az lévén). Mivel most derék dolog ideje jár, ne fárasztassam az kimenetellel. Megmutatandó az Ngdnak kegyelmességét alázatosan megszolgálom Ngdnak. Ajánlom ezekkel Ngdat Istennek.» (Negyedrét, félív. Eredetije Maros-Vásárhelyt Béldi István levelei közt.)

Jakabné Czeglédi Kata halála eseténél, kinek végrendeletében a következő hagyakozás fordul elő:

«Mivel énnekem mindenem az mim vagyon, szegény édes urammal együtt való acquisitorium keresménye, nem lévén azért énnekem több atyámfia senki az édes asszonyomnál tks nmzts uzoni Béldi Pálné asszonyomnál tks nzts Vitéz Zsuzsánna asszonynál ő keménél, az ki engemet árva állapotomban gyámolított és segített volna, azért minden res mobilisemet, aranyomat, talléromat, pótura pénzemet; ezüst-arany marhámat; köntösimet, fehérruháimat, házi öltözetimet, portékáimat egy szóval mindenemet, valamim vagyon hagyom és vallom ő keménck átok alatt; senki penig atyafiságát holtom után én hozzám javaimért ne mondja, mert az embernek nyomoruságában árva állapotjában válik meg az igaz atyafiság, de ha szintén atyámfia találkoznék is, magam keresménye mindenem, az mim vagyon, senkiről nekem semmim nem maradott, melyeket elhagyhatok, az kinek szintén akarok. Azért még is Ketek előtt mindenemet, valamim vagyon, hagyom és vallom ő keménck megírt Béldi Pálné Vitéz Zsuzsánna asszonynak. Átkozott lévén az, ki ezen én testamentumomat bontogatná vagy bontogatni akarná. Én azért mindenemet leiratom, az mim vagyon, és irásban vagy plébános uramnál vagy penig az pátereknél hagyom. Ő keme megemlített Béldi Pálné asszonyom holtom után ezen böcsületes embereknél keresse».*

Fordult elé azonban oly eset is, a hol fellépésökkel kegyetlen repulsióra találtak, például midőn Serédi István halála után Drág megszerzése végett felléptek, az özvegy Kamuti Kata Oláh-Gyógyról Béldi Pálhoz intézett s 1664 deczember 12-ről kelt levélben kiméletet nem ismerő módon veti szemökre kapzsiságokat:

«Az Kd levelét egy szolgabiró, két nemes ember együtt ide hozák, melyből értem, hogy Kd engemet megnyomorultat akar nyomorgatni, az enyimet szomjuhozza az atyámfia Vitéz Zsuzsánna asszony; mert tudom, hogy Kd tudja az rabságot, az pogány sanyaru kezét; az Isten előtt tött igaz fogadásért is istenesen emlékezik Kd, hogy özvegyet árvát Kd nem bánt, nem háborgat. Én Kdet elsőbben tiltom az élő, mindenható Istenre, ne háborgasson Kd az én édes anyám után én reám osztásomban jutott kevés jószágomban. Mi köze Vitéz Zsuzsa asszonynak én hozzám, az enyimhez, holott nékem fiam, leányom, unokáim vannak, az ki enyimhez közelebb vérek, hogy sem Ketek az Vitéz

* Kelt Kolozsvárt, 1666 aug. 26-án. Eredetije Méhesen, gróf Béldi Ákos levéltárában.

familiával. Nem beszéllett Istennel senki édes sógor uram, én is szakmári kapitány voltam, két vármegyén főispán volt az uram, az mi kegyelmes urunknak házi híve volt, de lám mire jutottam. *Kdnek is fenn az nap, senki ne örüljön az reggeli órának, mert az este míg eljön, más idő találhatja embert.* Ha én az enyim(et) zálogba vetettem az én szükségemre, enyim, nem Vitéz jószág, hanem más. Az kő felől[1] ír Kd, nálam vagyon, enyim, eladom, az mikor áros találkozik, mint önnön sajátomat, mert Kamuti Orsik kiköté az közit belőle, a fiakat is kifizettem fejenként az atyafiak között lött becsü szerint, de Vitéz Györgyné Kamuti Orsik nem adta ki az én részemet a Kolozsvárról elvitt láda tallérból, aranyból, melyet Ketek kezéhez hallom, hogy esett. Öcsém asszony az pénzt vette Bethlenvárt. Én igazán kereskedhetném öcsém asszonyom, de Ketek nem én reám (rajtam). Én Drágot, azt a jószágot ugy birom, mint Serédi Istvánné, az leányommal együtt. Ő úgy birta mint Serédi Anna, mert tudom, hogy tudja Kd, Vitéz György mint bánt Kamuti uramékkal. Soha igaz lelke nem volt, melyért Isten eltörölte. Nem elégedék meg az magáéval, hanem az mit szomjazott, nem adott Isten részt neki, hanem eltörölte. Eleget kéré Drágot, Gyógyot, Baczát, Orbót, de nem nyeré, Kd is elkezdheti, de bizony soha nem nyeri. Nem engedi Isten Kdnek is végben vinni engemet megnyomorítani. Birta Kamuti Balázs, de mint (miként), Kd nem tudja, azt is, mint vagyon az dolga. Kd hallá hogy övék volt, az Kamutiaké. Keresse Kd, az ítélőmester megmondja. Kemény János eszébe vötte, ugy szerezte az szegény uramnak Serédi Istvánnak. Én Kdtől bizony nem féltem, valamit tesz, úgy kezdje Ketek. Engem fáraszthat, köttethet, de bizony nem nyeri el Kd soha, ha igaz törvényt tesznek igazsággal! törvény ellen meglehet, de ugy is nem illeti az Vitéz familiát, van oka. Kdet ha Isten meghozta, az lelkedre ne sanyargass, nám azért nem koldulok ugy élek».

Az egész levél mint a megtámadott igazságnak feljajdulása ma is megindítólag hat olvasójára s ugy látszik akkor is megvolt hatása, mert ezután az iratok közt nem fordul elő nyoma, hogy Béldiék Drágot keresték volna; s Gyógyot is más alapokon.[2]

[1] Az iratok közt többször emlegetett családi drágakő.

[2] A fennebbi levélhez hasonlítanak ama levelei is, melyek láthatók a «*Magyar hölgyek levelei*» czímű munka 343. s következő lapjain; különösen a második levél, melyben írja fiának: «fiam, hagyj békét az alvásnak, mert megholt apád Serédi István, nincs ki szóljon mellettünk». Kamuthi Katáról azonban oly adatok maradtak fenn krónikáinkban is, melyekkel teljesen összhangzanak az erélyes kifejezésekben gazdag férfias levelek. Azt írja ugyanis Wesselényi István naplójában, hogy «Kamuthi Kata a hódoltság török földes urát egy szál

Mikor a sors mintegy kedvezve Apafy szerencsecsillagának útjából mind félre állította elleneit, ő is kezdette benépesíteni udvarát maga embereivel s maga köré gyüjteni a hatalmasokat, mintegy támogatására ujon emelt trónjának. Mindjárt körébe vonta az eszes sógort Teleki Mihályt, ki Kemény Jánost utolsó órájáig szolgálta ugyan, de hát ott volt a jó szószóló, a fejedelem okos tanácsadója, hü felesége, ki unokatestvére Teleki Mihály mellett szót emelt és Apafynak legfőbb uralkodói érdemei közé sorozható, hogy Teleki Mihályt, Erdély legeszesebb emberét már akkor s oly korán felismerte, s habár mint nem nagy eszű, félénk s makacs és ideges ember többször megbosszankodott is reá, mindannyiszor csak hozzá tért vissza s az ő tanácsával élt. Mindjárt is már 1663-ban Fogaras vára kapitányává tette s tanácsaival kezdett élni.

Béldi Pálnak nagy előnye volt az Apafy udvar előtt az, hogy külsőleg Kemény Jánoshoz nem csatlakozott. Igaz, hogy erre nem is volt idő, mert Béldi 1661 junius havában került haza. s még Keménynek bizonyos hivogatására sem mozdult Bodoláról. Nagy érdeklődéssel kisérte ennek járását kelését, leveleiben gyöngéden emlékszik róla, de csak otthon maradt.

Azonban az adatokból s adott viszonyokból következtetve, Béldinek fentebb is érintett lelki állapotát s épen nem mozgékony természetét ismerve, valószínű, hogy Apafynak sem rohant azonnal ölelő keblére.

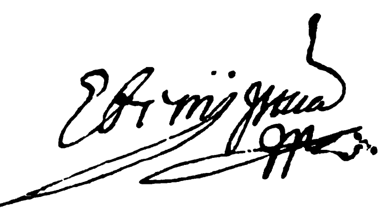
Apafy valószínüleg nagy figyelemmel volt Béldire, maga az a hallgató visszavonultság Bodola falai közé imponált az új fejedelemnek, s neki is eszébe kelle jutni, hogy Béldi ha talán hamarább haza jön, most maga ül a fejedelmi trónon s talán több képességgel, mint ő. Vajjon nem haragos, vajjon nem bosszús, hátha fenekedik, hátha

kardra hívta volt ki s a török úr nem mert vele kiállani». (Lásd az 1886. évi november 5-iki «Nemzet» tárczáját. Irta P. Szatmári Károly.)

intricál, conspirál... veszedelmes ellenfél lenne, ha most nyiltan fellépne, mielőtt jól megfészkeltem magamat! Tehát le kell csendesíteni, megelégíteni s ha lehet, megnyerni. Béldi agyában is forogtak ennek megfelelő eszmék, de hogy Apafy az első pillanat óta így gondolkozott Béldi felől, arról a legkisebb kétség sem lehet. Sohasem is bizott benne egészen és igazán, mindig tartott tőle. Látszólag nagy bizodalmat s a legnagyobb gyöngédséget mutatta hozzá minden alkalommal; minden módon igyekezett kitüntetni, mint főkirálybíró, főispán, székelyek főkapitánya s végre az ország főhadvezére rangban a fejedelem után következett. Tanácsban, ebéden mellette jobbra az első helyen ült s még is nem ő volt az, kiben véglegesen megnyugodott a fejedelem. És ez mindig szemei előtt lebegett. Ez látszik Béldi minden leveléből. Sohasem tekinti magát teljesen az udvarhoz tartozónak. Azt írja Telekinek sokszor és másoknak is a legtöbb levelében, a legfontosabb dolgokról: «közöljenek velem is annyi ujságot, a mennyit nekem tudnom lehet», «tudósítsanak, a mennyit én is tudhatok», pedig hát, ha igaz valóságon alapulnak az egymásközt való viszonyok, ki tudhasson többet mint a hű barát, vagy az ország fővezére? Az egymással való érintkezés oly udvarias, oly finom, mintha csak hajszál őrzené az elszakadástól. Ez az érzés sugárzik egész életökön át minden tetteikből, beszédeikből. Minden találkozás alkalmával attól lehetett tartani, hogy összekoczczannak, összevesznek és a világ előtt is tudva lesz, a mit mindketten éreztek, hogy egymásnak halálos ellenségei. De ez sokáig nem történt meg, nem addig, míg Béldi nem lett olyanná, hogy vele a kormányzást többé folytatni nem lehetett.

Azonban csak maradjunk a hatvanas években, mikor is a török — Nagyváradot 1660-ban bevévén — csapatait a Szilágyságban s azon keresztül Kővárig s be — a tulajdonképen való Erdélybe Kolos, Torda, Doboka, Belső-

Szolnok vármegyékbe is elküldötte, hogy behódolásokat csikarjanak ki a faluk és helységek együgyű előljáróitól. BÁNFY DÉNES, ki a török járom mennél gyorsabb lerázásának volt szószólója, a legkeményebb rendszabályokat tanácsolta e jogtalanúl szállingózó gaz török csapatok ellen. Igy gondolkozott Béldi is s a várak parancsnokainak s a mezei hadak künn levő tiszteinek oly értelmű parancs adatott ki, hogy a kóborló török csapatokat irgalom, kegyelem nélkül visszakergessék. A hatvanas években kolosvári várparancsnok ÉBENI ISTVÁN volt, Béldiéknek rokona, ki úgy látszik jó katona s a mellett gyöngéd érzésű mívelt ember is volt. Kolosvárról 1666 aug. 21-én keltezve levelet ír Vitéz Zsuzsánnának, mely mind az íróra, mind a körülményekre nézve igen jellemző s főbb részleteiben így hangzik :

13. ÉBENI ISTVÁN ALÁIRÁSA.

«Kd látogató s egyszersmind atyafiságos szeretetinek megmutogatásáról való levelét jámbor szolgái megadák, melyet édes hugom asszony bizony oly szeretettel olvastam, hogy én Kdnek meg nem tudom írni. Ugy tetszik édes hugomasszony, hogy csak az levélnek olvasásán is könnyebbséggel éreztem vala magamat, mivel Kd elmenetele után két-három nap ugyan jól kezdtem vala lenni. De az időre nézve vagy mire két versben megindult vala az vér a sebből és sok vérem mene el, Kd parancsolatára s magam nyavalyájának könnyebbségére bizony oly szivesen mennék édes hugom asszony ha mehetnék, de ily nyavalyásul lévén, félek, azon uton indul meg a vérem s mind elmegyen. Másik, az kézsmárki borbély örömest eljönne, de az kolozsvári, ki az rothadáshoz inkább ért, itt is sebessi lévén, el nem jöhet. Azonban édes hugomasszony, látván már az én Istenemnek ily keserves ostorát, ha ő felségének úgy tetszik, hogy lelkemet magának vegye, azt kívánom hogy jámbor szolgálatom mellett szenvedett — nyomorúságos sok fájdalmakat szenvedett testemet tennék szegény édes feleségem teste mellé, ki is ugy hiszem, hogy azokat az Istennek látogatásit az én sok búval teljes sokszori ártatlan sententiázásomért szenvedé. Mindezek azért édes hugom vannak az én jó Istenemnek elrendelt akarata szerint ; úgy telnek be, valamint ő felsége elrendelte. Ha annyira

való könnyebbségemet érezhetném édes hugomasszony, bizony oly szivvel megyek Ketekhez, hogy Erdélyben senkihez úgy nem. De ily veszedelemben forgó állapotomban kogy mehessek, Kd tegyen ítéletet felőle. Tudom édes húgom asszony, hogy ha nekem más nyavalyám volna, nem ilyen halálos, az Kd mellettem való léte sokat segítene nekem, azért édes hugomasszony Kdet kérem, nekem megbocsásson, hogy ily szívesen való kérésének eleget nem tehetek. Adja Isten, hogy még ez életben Kdet láthassam testi szemeimmel».[1]

Egész rokonszenvünket meg tudja hódítani ez egyszerű, bensőségteljes levél s igaz szánakozással gondolunk a szegény betegre s íme épen tíz nap mulva augusztus 31-ről Véér György így ír Béldi Pálnak: «Adta volna Isten Kdet örvendetesebb hírről tudósíthattam volna, de ha Istennek ő felségének ugy tetszett, nem tehetünk róla, az szegény úr Ébeni uram ő keme az éjjel 11 és 12 óra között meghala, kinek adjon Isten boldog feltámadást». Ugy látszik Ebeni temetéséről rangjához illőleg Béldi gondoskodott, de minthogy deficiált s jószágai legnagyobb részben a kamarára szállandók voltak, a fiscus zúgolódott a költséges temetés ellen, a mit Béldi bizonyosan panaszolt Bánfynak, mert Bánfy Szamosujvárról 1666 szeptember 7-ről így ír Béldihez valószínűleg Kolosvárra:

«Szegény Ébeni uram temetésére való költségeket hogy neheztelik, nagy sordities ez ő kemekben. Mindazáltal Kden lévén az dispositio abban, elhiszem, azt követi, az mi illendő, az minthogy szegény megérdemli az magáéból az tisztességes eltakaritást. Én uram soha ilyen jószágkérést talán nem értem, az mint ennek az jószágát kérik mindenfelé ő ngától. Egyik az másikot ott éri. Akár csak temetését várnák már. Urunk holnap indul meg innen. Ha fiacskám betegsége engedné, én is szombaton Isten kegyelméből Gyaluba akarnék felmenni. Kérem szeretettel Kdet, tudósítson, meddig leszen ott való mulatása. Istennek ajánlom Kdet».[2]

Ébeni temetése azonban nagy tisztességgel ment véghez s a mint a fejedelemnek egy Gyulafehérvárt szept. 23-án kelt, Béldihez intézett leveléből látszik, maga is

1 A levél eredetije Maros-Vásárhelyt, Béldi István úr levelei közt.

2 Az egész levél eredetije Maros-Vásárhelyt Béldi István úr levelei közt.

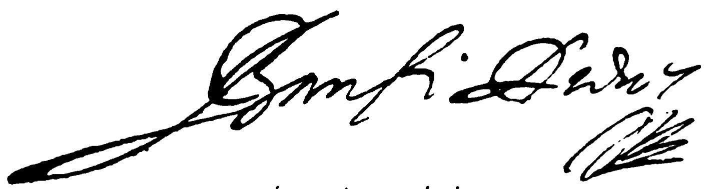
készült a temetésre. Azonban Rhédei Ferencz már a temetés előtt kineveztetett kolosvári kapitánynak; mert abban az időben a törökök sűrű portyázása miatt fontos állomássá emelkedett ez a kapitányság, minthogy a gyalui, somlyai, almási, szilágycsehi, drági s más kisebb várak felett őt illette a parancsnokság s a török kicsapásokat Váradról csak úgy lehetett mérsékelni, ha e várak jól felszerelve, egyenként jó alvezérek, s összesen jó főparancsnok alatt állanak. Természetes, hogy mint ország generalisát, a legfőbb parancsnokság Béldi Pált illette s mellette mindjárt Bánfy Dénest, ki a végvárak őre volt az ország nyugati részein s leveleiket, melyeket Béldi s Bánfy a hatvanas évek folytán váltanak egymással: csupa bizalom s szeretet egymás iránt s egyetértés, hasonló felfogás, összhangzó ítélet a közügyek felől. A kisebb parancsnokok Olasz Szaniszló szilágysomlyai várnagy, Boros János gyalui kisbiró, Mihály István gyalogsági tiszt Rhédei Ferencznek teszik a jelentéseket. Rhédei és Bánfy Béldinek, szóval az egész ellentállás a váradi pasa kicsapásai és további hódoltatási kisérletei ellen szabatosan s sikeresen volt rendezve, *azonban személykérdések mégegyszer zavarják meg a közügyek csendes folyamát.*

Apafynak első tanácsosai Basa Tamás, Kassai Ferencz, Herman Lukács szász superintendens voltak s csak lassanként tértek hozzá a magyar urak s elég későre két sógora, BÁNFY DÉNES és TELEKI MIHÁLY, sokkal előbb HALLER GÁBOR* és BÉLDI PÁL. Az emberek véleményében két fő irány uralkodott: a német legyen-e a protector vagy a török, s habár az Apafy mellé csatlakozás formailag a török protectio elismerésével egy jelentőségű volt, lényegileg az urak közül sokan régi meggyőződéseiket ápolgatták. Mikor aztán a vasvári béke bizonyos tekintetben meg-

* Ez leghamarább kidőlt a versenyből; talán legnagyobbakra tört, vagy nagyon sietett?

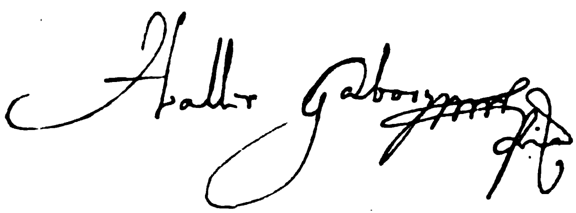
szilárditotta a fényes porta erdélyi protectióját, az erdélyi urak a befolyásért, a vezérségért kezdettek versenyezni; első rangú pályafutók: Bánfy Dénes, Béldi Pál, Teleki Mihály, Bethlen Miklós s aztán a többi.*

A fejedelem Kővárból szept 2-ról szépen emlékezvén Ébeniről, irja Béldinek, hogy tisztességes temetéséről, hol

14. BÁNFY DÉNES ALÁIRÁSA.

maga is jelen akar lenni, gondoskodjanak s hogy helyébe ideiglenesen főkapitánynyá Rhédei Ferenczet nevezte ki. Szeptember 3-ról Uj-Galgóban kelt levelében Rhédei fizetése utalványozását kéri Béldítől. Szept. 4-én Szamos-Ujvárról Bánfy Dénes ír Béldinek az Ébeni testamentumáról s kéri Béldit, hogy az ő érdekeit is védje. Utóiratban irja: «Kolosvárban is az jó vigyázás felől Kd

15. HALLER GÁBOR ALÁIRÁSA.

parancsoljon. Én, látja az Isten uram, azt sem tudom, mint vagyok szegény fiacskám nyavalyája miatt». Ugyancsak Szamos-Ujvárról s hasonlag szept. 4-én Rhédei Ferencz is ír Béldinek s kéri, hogy harmadnapra neki Kolosvárt szállást rendeljen. Utóirat: «Kdnek mint uramnak megszol-

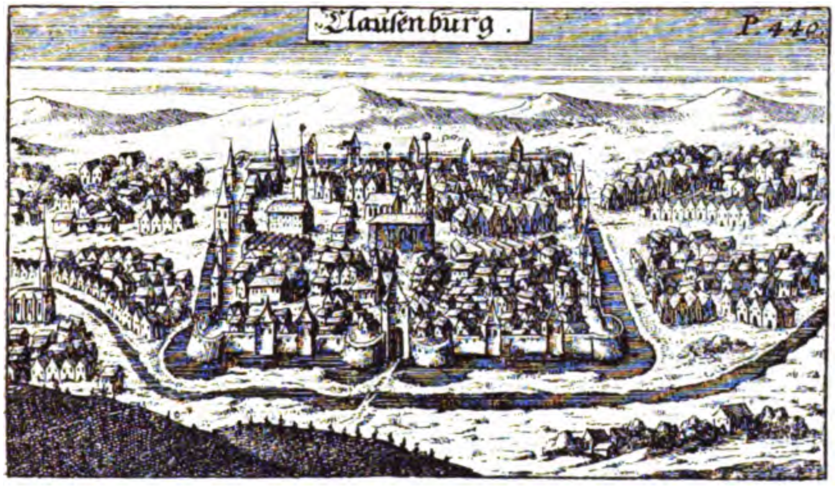
* De Béldi és Bánffy közt — mint ezt Bethlen János korlátnok szerette volna a világgal elhitetni — az ellenségeskedés még nem tört ki.

APAFI MIHÁLY.

Sandrart eredeti rézmetszete után Ő Felsége hitbizományi könyvtárában.

gálom, ne nehezteljen vagy két szóval tetszéséről tudósítani, mi formában menjek be, azon seregnek előtte-e, utánna-e? hanemha ispánságomra nézve mehetek-e be egy seregben

16. KOLOSVÁR.

véllek? Egyébaránt bánnám, azt mondanák: idő előtt vindicálom az authoritást magamnak.»

Naláczi Istvánnak ugyanott, ugyancsak szeptember 4-én Béldihez intézett levele szerint: a fejedelem szerdáig itt

17. RHÉDEI FERENCZ ALÁIRÁSA.

fog mulatni, tehát czédulát kér Bethlenbe, hogy elhozhassák, a mit igért. A fejedelem szept. 4-ről és 7-ről ismét ír Béldinek: a kolosváriakkal tudassa, hogy Rhédeit nevezte

ki ideiglenesen, míg az országgyűlés főtisztet helyez oda s addig Rhédeire úgy hallgassanak, mint Ébenire.

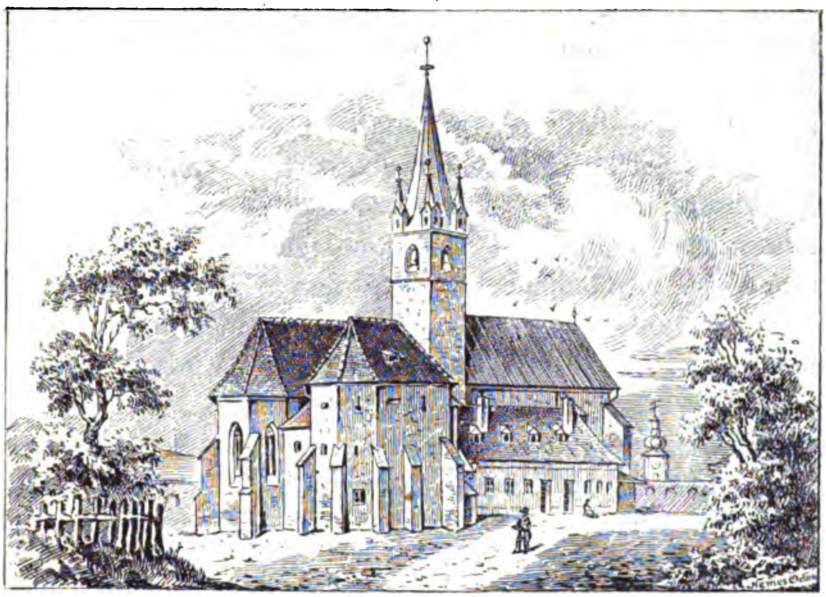
Szept. 12-én Gyaluból Bánfy Dénes ír Béldinek, hogy miként védekedjenek az ebek ellen. Szept. 13-án Gyulafejérvárról a fejedelem Béldinek írja, hogy Haszszán Aga váradi török katonatisztnek meg ne engedje az adószedést, mert ez a fejedelem dolga; most szedik s el is viszik a portára, de hogy oda is, Váradra is fizessen, arra a népnek nincs pénze, fegyverrel is álljon ellent. Szept. 17-én Rhédei Béldihez így ír: «a pogány Zilahon quartélyozik, a kolosvári őrség nem akar mozdulni, soknak a lova beteg, a vicekapitány országgyűlésre ment, hát ő mit csináljon, a törökök száma 120—200».

Szóval ezekből a levelekből Béldi teljesen meggyőződött, hogy Rhédei nem erre a fontos állomásra való ember, úgy ajánlotta helyébe Bánfy Dénest, mert bizonynyal az országgyűlés e dologban első helyen az ő véleményét hallgatta meg és fogadta el (szept. 23-án); de ő maga erre az állomásra nem vágyhatott, hisz hogy csak egy hónapot azon a vidéken kellett töltenie már, alig tudta tűrni, s Béldi és Bánfy közt ezután is a legőszintébb egyetértés van.

A fejedelem Bánfyt Kolosvárt nagy ünnepélyességek közt iktatta hivatalába. E közben a fejedelem elsőszülött egyetlen fia meghalt; s midőn a következő 1667 jan. 5-én Maros-Vásárhelyt tartott országgyűlésen Bánfy szokatlan fényüzéssel, fényes kiserettel lépett fel s a lakomákat egymásra tartá: találkozának, kik úgy vélekedtek, hogy ama halálozás által nyert öröködési reményei nevelték gőgjét ennyire. S midőn a fejedelem e lakomákon Bánfy fiát örökös hiányában saját fiának nyilvánítá, irányában a közirigység még nevekedett.

De nem térhetek tetszésem szerint a köztörténetek tárgyalására: Béldi Pált akarom ismertetni s minthogy ő tulajdonképen csak élte vége felé, mint bevégzett kész em-

ber lépett a történet szinpadára s játszotta el nem anynyira tettekben tündöklő és sikeres, mint inkább feljajdulásokban gazdag s biztos programm nélkül való szerepét — úgy vélem, hasznos dolgot teszek, ha eddig homályban burkolt életének ismeretlen részleteit igyekszem felderíteni, hogy így biztosabban itélhessünk egyéniségéről, tehetségeiről, fellépésének alaposságáról s balsorsának okairól, és hogy mindezek «ez hazának kárára vagy hasznára vol-

18. MAROS-VÁSÁRHELY.

tanak-e?» amint ezt Csernátoni uramnak a Székely-Muzeumban látható naplója kérdésbe helyezi.

Kénytelen vagyok olykor jelentéktelennek látszó, apró eseményekkel is foglalkozni, mert igen sokszor csakis ilyenek állnak rendelkezésemre, hogy Béldi jellemét s az eseményeket mintegy kerülő utakon tanulmányozhassuk. Igy például fel kell hoznom az ifju szenttamási Szalánczi János halála és végrendelete esetét is. Ez az ifjú Komlódon lakó vagyonos, de beteges földesúr, még

nincs is 24 éves s mellette van úgy látszik testvérnénje özvegy Tordai Ferenczné Szalánczi Kata, továbbá Tordai János és Filschtich Péter szintén. Rendelkezhető vagyonáról érdekes végrendeletet ír 1668 junius 13-án, melyben sokféle hagyakozás van, de főörököse nénje Szalánczi Kata.*

Szalánczi János végrendelete elkészülte után 12 nappal jun. 27-én meg is halálozott s nénje már másnap értesíti Béldi Pált, hogy mint a P. Horváth Kozma féle jus örökösei közt főember, ő határozza meg a temetés napját. Béldi ki is tűzi a napot, de Szalánczi Kata visszaír, hogy ily rövid idő alatt teljes lehetetlen elkészülni, sem a szükséges czímereket nem tudja elkészíttetni, mert a képíró Magyarországba ment, sem a szükséges oratiókat, s új terminust kér Bélditől, de ez, ki a legkisebb ellentmondást sem tudta tűrni, megharagszik s nem is felel.

Végre október havában a temetés megtörtént. Béldi maga persze nem volt ott, de felesége Vitéz Zsuzsánna jelen volt s úgy látszik, hogy a rokonoktól a komlódi részeket csakugyan összevásárolták, mert pár év múlva már csaknem egész Komlód az övék, mit később leányuknak Béldi Zsuzsánnának Wesselényi Pálnénak adtak.

* Végrendelkezés alá nem eső birtokait az itt közlött rokonsági tábla kimutatása szerint a bikali Vitéz testvérek örökölték:

Petrichevich Horváth Kozma

P. Horváth György, Erd. kir. tábla bíró † Eperjesen 1631. — P. Horváth István — P. Horváth Klára, Vitéz Miklós

(P. Horváth György gyermekei:) P. Horváth Borbála, Toroczkai István — P. Horváth Annok

(P. Horváth Klára gyermeke:) Vitéz György, Kamuthi Orsik.

(Toroczkai István gyermekei:) Toroczkai Judit, 1. Berenhidai Huszár Péter 1657-ben tatár-rab, neje váltja ki. 2. Tholdalagi János. — Toroczkai Erzsébet, Szenttamási Szalánczi Gábor

Szenttamási Szalánczi János † Komlódon 1668 junius 27.

(Vitéz György gyermekei:) Vitéz Ferencz, V. Gábor, V. Zsuzsánna, Béldi Pálné, V. Anna, Belényi Zsigm.

Béldi Zsuzsánna, Wesselényi Pálné.

V.

Tán ideje volna, hogy egy-két szót Vitéz Zsuzsánnáról is szóljak, hisz neve oly nagy szerepet játszik férje történetében s Cserei Mihály és Bethlen Miklós oly jelentőséggel ruházzák fel és oly fontossággal emlegetik minden alkalommal, a milyennek nyomait a realis adatok közt ugyan nem találom. Hogy kortársai is többet hittek és beszéltek róla, mint a valóság, bizonyítja az a körülmény, hogy Béldi szaladása után a fiscus neje után is inquiráltatott, de semmit ki nem deríthetett.

19. BETHLEN MIKLÓS ALÁIRÁSA.

De habár sem jótékony tündérnek, sem gonosz varázslónak nem tarthatom s nem bizonyíthatom — a mint azt kortársai tevék, — mint Béldi Pál felesége s előkelő magyar asszonyság is érdemel annyi figyelmet, hogy személyével nehány sorban külön foglalkozzunk. Édes atyja bikali Vitéz György volt (Vitéz Miklósnak és Petrichevich Horváth Klárának fia), édes anyja Kamuthi Borbála (vagy Orsik). Születése hozzávetőleg az 1630 körül eső évek valamelyikére tehető. Ha látjuk, hogy férje kiszabadításán — illetőleg a 25 ezer tallér összegyűjtésén mily lelkesen s mily ernyedetlenűl igyekszik, azt kell hinnünk,

hogy férjét nagyon szerette s becsülte, ha látjuk, hogy gyermekeit mekkora ragaszkodással s mennyi szeretettel és gondossággal veszi körül, nem tagadhatjuk, hogy jó édesanya volt; ha látjuk szép leveleit, azt kell feltennünk, hogy mívelt nő volt s ha olvassuk, hogy Nemes János, az öreg Ébeni István s még igen sok férfi menynyi bizalommal, mily tisztelettel írnak hozzá, biztosan következtethetjük, hogy gyöngéd, nemes szívű, a gyakorlati életben okos és bölcs gondolkozású asszonynak tartották. Szép deli termetű asszonynak írja Bethlen Miklós s midőn olvassuk, hogy mily fáradhatatlan szorgalommal vezeti a mezei gazdálkodást Bethlenben, Bodonban s ment tétovázás nélkül vettetni, arattatni, szüretelni, hol oda hol ide, megosztván férjével a családfenntartás, felemelés nagy munkáját, úgy hisszük, semmit sem von le érdemeiből, ha a krónikásoknál olvassuk, hogy mikor udvarhoz ment, szívesen kiöltözött s igyekezett a hatalmas nagyúr Béldi Pálnak méltó felesége lenni. Ha majd e mű lapjain végig kisérjük életét, látni fogjuk, hogy jó tulajdonságai a nagyobb megpróbáltatások között sem fogják cserben hagyni s ha aztán itt-ott talán hibáit is kénytelenek leszünk észrevenni, azok nem annyira bélyegzők, mintsem inkább emberi gyarlóságunk kimaradhatatlan járulékai. Azzal vádolták, hogy fényüző s szerette a pompát kifejteni, hogy fennhéjázó beszédeket folytatott, szabadon beszélt az udvarról s magáról a nagy hatalmu fejedelemasszonyról sem sok kimélettel szólt. Mondják azt is, hogy férje nagyravágyásának nem csitítója, hanem inkább izgatója volt s hogy a fényes jövőt oly élénken képzelte s oly fékezhetetlen módon vágyott utánna, hogy arról józan eszű és észjárásu emberekkel már beszélni sem tudott, hanem csak jövendőmondó kuruzslókkal és veszedelmes csavargókkal. Mind e vádakat azonban a fiscus bebizonyítani nem tudta, midőn tanuvallatást rendezett, sőt még mint

szóbeszédet sem tudták megállapítani. Még arról is vádolták, hogy Bánfy Dénest szerette; erre azonban a kezeim közt forgó teméntelen okiratokban semminémű adatot, sőt még csak alapos gyanuokot sem találtam.

És ha látom, hogy férjéhez mily hűséggel és szeretettel ragaszkodott s hogy épen az ellene hangoztatott vádak szerint is mennyire csüngött a férjének tulajdonított fényes jövendőn, teljességgel nem hihetem, hogy sorsát, állását, — különben is szép, előkelő, boldog anya és boldog feleség lévén — akár hiu kaczérkodással, akár valami vétkes viszonynyal veszélyeztetni vagy csak elhomályositani is kedve lett volna. De a közigazgatásra és kormányzásra nagy befolyást gyakorló s nagy tehetséggel is biró fejedelemasszony sem szép, sem kedves nem igen volt s e mellett a féltékenység is — talán nem is ok nélkül* — gyötörte, a miért is — írja a csacsogó Cserey — férje akárhányszor megverte. Ez ugyan a kor szokásaival nem ellenkeznék, de nem igen valószínű; hogy véleménykülönbségek, szóváltások s tán veszekedések is fordultak elő, ezt elhisszük, de a fejedelmi udvar oly népes, az asszony több gyengesége mellett is oly nagy tekintélyben álló volt, hogy a megveretés, szóval a verekedés fogalmát a fejedelmi pár között teljesen kizártnak kell tartanunk. Azt szivesen elhiszem, hogy mihelyt szép asszonyról volt szó, Bornemisza Anna mindjárt elveszítette nyugalmát, sőt még házi asszonyi tisztét sem tudta kellőleg vinni, mert az udvarnál megjelenő szépségeket is, mint Kapi Györgynét a szép Bánfy Ágnest, vagy Béldinét valóságos ellenőrzés alatt

* Egyebek közt az 1840-es években Ebesfalván az Apafy-kastélyban valami javítást eszközöltek, ablakokat vágtak, falakat törtek s egy napon egy régi falüregben egy s más apróságok közt egy ezüst poharat találtak, melyben több levél volt, melyek azonban később elkallódtak. Én 1857-ben a karácsonyi ünnepeket ama városban töltöttem s akkor dr. Wolf városi orvos beszélte, hogy ama bizonyos leveleket saját szemeivel látta, olvasta s állította, hogy azok Bornemisza Zsuzsa aláírással Apafy Mihályhoz intézett szerelmes levelek voltak, stb. *D. F.*

tartotta. Hogy ő maga nem volt jó véleménynyel a víg kedvű s a kalvinista puritanismussal össze nem hangzó frivol modorú szép asszonyokról, szinte természetesnek találjuk, ámbár később idézendő hivatalos nyilatkozatában teljesen kifogástalan módon beszél, de a besugók, kedvkeresők, hizelgők bizony neki is mondtak Vitéz Zsuzsánnáról is sok olyan dolgot, talán csak mulatság kedvéért, hol tréfából, hol komolyan, melyeket a historia sem igazolni, sem bebizonyítani nem tud. Azután hányszor megesik, hogy fonóban, utazás közben betérve jó vendéglátó embereknél, poharak közt, a terjengő hangulathoz alkalmazva, a víg czimbora, a beszédes utazó minden rossz szándék nélkül olyanokat mond össze-vissza, a mit a kikérdező «homo regius» előtt a világ sürü kincseért sem merészelne ismételni, s a melyeket a társadalom magas regióiban élők, féltékeny asszonyok s ideges államférfiak csak azért hisznek, hogy azok az ő ellenszenvöket s hirtelen fellobbanásaikat mintegy kimagyarázni, igazolni látszanak.

A fenmaradt adatok azonban másként szólanak s sem az általa írt, sem a hozzá intézett levelek, sem az ellenségei által végbe vitt tanuvallatások sehol sem mutatják a boszorkányok társaságát kedvelő Vitéz Zsuzsánnát, de igen a híven szerető feleséget, a gondos jó édesanyát, az erélyes gazdasszonyt.

E mellett mint mély érzésű vallásos asszony is előnkbe lép gyakran, különösen midőn szamosujvári fogságából igaz resignatióval s Isten akaratában való megnyugvással írja Bánfy Farkasnak: «Nagy becsülettel vettem, hogy Kd rólam el nem feledkezett, az Isten Kdnek sok jót adjon érette. Kdet kérem, ezután is ha mi jót tud Kd velünk cselekedni, legyen elkövetője, az Isten is Kdet megáldja érette. Én bizony édes öcsém uram mindezekben ártatlan vagyok, ártatlan szenvedtem mind gyermekimmel együtt

Az Ur Jó Ales [illegible] [illegible] Toti minden [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] az [illegible]

[illegible]

ezt az hosszú ideig való nyomoruságot, az Isten előtt áll az én lelkem, az ki sziveknek vizsgálója; az én lelkem engemet semmiben nem vádol, mindennek úgy kell lenni, az mint a jó Isten akarta, legyen Istené a dicsőség. Kdet kérem nagy becsülettel, Isten Kdet alá vivén, ezután is törekedni mellettünk gyermekeimmel együtt, az kik előtt illik, ne szünjék, mert nékünk reménységünk több nincs Istennél.»

De nemcsak szavakkal bizonyította vallásos buzgóságát, hanem tettekkel is. Az egyházakat ajándékozta, segítette, a jó igyekezetű ifjakat taníttatta s a papokat mindenképen protegálta. A Magyarországról bemenekült üldözött lelkészeket állandó lakással és élelmezéssel látta el, sőt a melyiknek kedve volt, még parochiát is szerzett számukra. Egyiket például Szaniszlai Miklós (talán Mádról elűzött) lelkészt megválasztatta Bodolára papnak; a mit a Bethlen várában tartózkodó Szaniszlai magán körülményei miatt el nem fogadhatott ugyan, de oly szép levélben mentegeti magát, melyben Béldiné jellemének egyik fényes oldala, a vallásos jótékonyság, minden időkre megörökítve marad.

Később, midőn férje fogságban ül, a politikában való szereplésének is némi nyomaira találunk. Ekkor eget földet megmozdít, hogy férjét kiszabadítsa, és meg fogjuk látni, hogy a politikai légkörben is ép oly kevéssé képzelgő vagy ábrándozó, mint a magán életben.

VI.

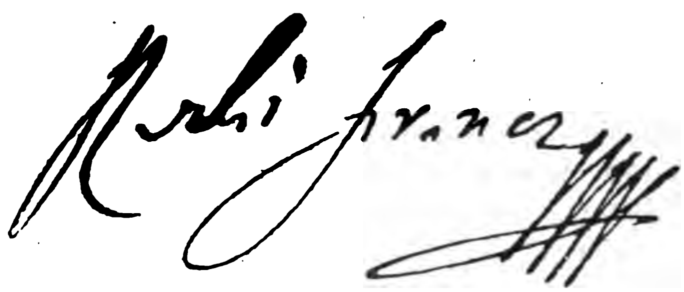
El nem képzelhetnők s alig hihetné az ember, mi mindenféle ügyben fordulnak egy-egy magasabb állásban levő emberhez a rokonok, barátok és jó ismerősök, ha nem látnók saját szemeinkkel a százakra menő leveleket, melyek-

ben Béldi jó indulata és befolyásának felhasználása nem csak kéretik, de gyakran követeltetik. Van a többek közt két testvérnénje, egyik Béldi Anna Kálnoki Istvánné, lakik

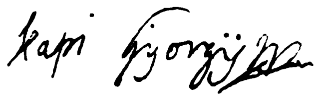
20. PETKI ISTVÁN ALÁIRÁSA.

Ádámoson a Küküllő mellett — a másik Béldi Kata özv. Keresztesi Ferenczné, lakik Buzában a czegei tó partjain, s a világon minden kis bajokban a jó tanácsokkal örökké készen álló, minden akadályokat elhárító, minden ellenségeket kibékitő öcsém uramhoz folyamodnak: a béres elszökik, egyiknek jobbágya

21. RHÉDEI FERENCZ ALÁIRÁSA.

egy kosár méhet felver s ezért üldözik; a másik egy lovat lop, a harmadik a feleségével istentelen életet él, ezekért Béldi irjon a szolgabirónak, Torma uramnak, a tiszteletes

22. KAPI GYÖRGY ALÁIRÁSA.

urnak stb. A testvérek után jönek a rokonok: Szalánczi Kata, Kamuthi Kata, Czeglédi Kata, jön a sok tiszttartó, számtartó, gondviselő. A nagy urak: Kemény Simon, Rhédey Ferencz, Bánfy Dénes, Petki István, Teleki Mihály, Kapi György, gróf Csáky László, a Vitéz testvérek, az alvezérek, hát az ugyanazon párton levő politikusok: Haller János, Pál, Domokos, Paskó, Kálnoki, Cserey György, Lázár István stb. s habár tudjuk, hogy Béldi nagyon szerette, ha mások hozzá folyamodtak s benne bíztak

s bizonyos páthoszszal vitte a békebiró és jó tanácsadó szerepét, valóban kételkednünk kell, ha vajjon volt-e ideje, hogy mind elolvassa a hozzá intézett leveleket, hogy mindenikre tegyen valamit s válaszoljon is. Pedig ő maga is sokat írt, csak a Teleki Mihályhoz írt leveleinek száma százakra megy és saját levéltárának maradványai közt számos levél és más iratainak fogalmazványa látható, melyeket bizonynyal másolatokban küldött az illető helyekre.

Így találjuk például egy hoszszasabb szakadozott — s a mellett nagyon hanyagul, majdnem olvashatatlanul írt utasítását Peselneki Ripóczi Pál számára, kit Bethlenből 1667 jun. 19-én Sárospatakra küldött I. Rákóczy Ferenczhez. Úgy látszik, hogy a Rákócziakkal szemben valami követelése volt, mert 1660-ban még tatár rabságából írt volt II. Rákóczy Györgynek, de ettől nem kapott pénzt. Azt lehetne hinni, csak megvárta volna, hogy váltság díja kiszerzésében, vagy törlesztésében, mint régi jó patronusai megsegítsék, de ez utasítás némely kitételei jogosabb igényre mutatnak; habár még sem lehet tiszta adósságnak tartani a dolgot, mert azt Béldi szigorúbb modorban kezelte volna. A Ripóczi Pálnak adott utasítás némely részlete azonban annyira jellemző s annyira belevág az ama korbeli nagyúri életrajzolásába, hogy érdekesnek tartom nehány sor közlését.

«Egyenesen innen megindulván, ha utazva Panitban találná, megvárhatja Tököli uramat és mintha maga dolga is volna, és ne mintha én dolgomban járna, az utnak bátorságáért egy falkáig együtt járhat vele . . .»

«Oda jutván szálljon meg és azután ha lehet, menjen úgy Kelemen Istvánhoz, hogy ne más vigye meg az hirét, hanem maga Kd mutassa meg magát, hogy inkább hire ne legyen ide be rólluk. Szálljon be az vendégfogadóba s tudom azután máshová adnak szállást. Szóval köszöntvén és levelemet megadván, kérje azon, hogy az mi rajta áll az dologban, az én barátságomért legyen jó törekedő az fejedelemnél ő nagyságánál . . . .» «Kérje azon, ismeretlen lévén az udvarban, szerezzen audientiát s tudom, az mint kivánja, úgy viszi véghez . . .»

«Az audientián szómmal a fejedelmet ő ngát köszöntse Kd, mentől becsületesebben tudhatja, az mellett levelemet alázatosan megadván, (azon legyen elsőbben is, hogy csak maga legyen benn az audientiában). *Megkezdett szóval való izeneti:* «Kegyelmes uram, az én uram alázatosan követi én általam Ngdat, kegyelmesen megbocsásson, hogy az idő alkalmatossági miatt Ngdnak méltóságát ebben is — hogy maga jött volna Ngdnak udvarlására — meg nem adhatá, bizony nem vakmerőség, annál inkább udvartalansága, de az ítélet Ngdnál kegyelmes uram».

«Mégis alázatosan követem Ngdat, satzától is bizony nem háborítaná Ngdat, de mivel az hogy Ngd kegyelmességéhez bízik, naponként solicitálják adóssi (hitelezői!), különben az jóért ha lehetne, boszszúval nem fizetne, az boldogtalan idő sem ereszti elő dolgában, egyik az; második az, a mi arra kényszeríti, az emberek ítéleti. Micsodás szolgája volt az idvezült fejedelemnek, arról való mocskoknak eltisztítását akarná végben vinni, hogy azoknak torkuk dugódnék be Ngd kegyelmessége által. Az mikor az uram kiszabadult, bizony más emberségével hozatott ki Gyászvásárra stb. stb... Ezzel tudom szállására igazítják, azért Kd mindjárt kitanulhatja Kelemen István elméjéből, mi lesz az gratia. Ha lehet, ott ne késsék, azt is megértheti ugyan toto, meddig lészen ott mulatása. Tudom hogy itatják, de ha lehet elkerülje s Hunyadival is elkerültesse, kivált az fejedelem asztalánál».

«Mivel penig ezt, miben járjon Kd, vele valók sem tudják, valamig lehet, mind csak magában tartsa, az mellett ha kérdezik is, csak azt mondja hogy: *mások nekem adósok* és azért járna...»

«Midőn kitanulja az választ Kelemen Istvántól, mikor lenne válasza, azért hogy lehetne szemben az fejedelemmel és reversalisát megadván Pozsgainak in paribus (mivel ő nga szolgája); kérje alázatosan ő ngát azon, legyen nagyobb az én kicsiny tekintetem ő ngánál, mintsem az az állhatatlan Pozsgai, Isten lészen megfizetője! szavát ez iránt Kd nem kimélvén az dologtól; s talán fogja is menteni, de azokra megfelelhet könynyen azzal: ő nga magát nem itéltetheti maga szolgáitól, annál inkább másoktól, mert az ki itt áruló, ott is az lenne az, ha az szerencse szállna; s ha arra menne az dolog, hogy olyan válasza lenne, szóljon Kd: ő nagysága méltóztassék oly utat követni benne, hogy hadd jöhetne erre Szakmár felé, annál inkább Bányára valami szin alatt, akár ha Patakra hivattatná ő nga maga, kézbe adatván bizonyos ideig, alázatosan megszolgálom ő ngának. Azonban ha mit venne ez iránt való (szándékot) Kd eszébe, inkább igérjen 35—40 tallér áru paripát Kelemennek, csak vigye véghez, hogy hadd kerüljenek kezünkhöz azok.»*

* Eredetije Maros-Vásárhelyt Béldi István úr levelei közt, nehezen olvasható, igen hanyag írás.

Ez utasítás tehát kelt 1667 junius 19-én; a következő julius hónap 11-ikén Sárospatakról két levelet vett Béldi, egyiket Dalmadi István uramtól, a másikat az utasításban is előforduló Kelemen Istvántól, de az utasítás homályos helyeit e levelek sem derítik fel s különösen azt nem lehet megtudni, hogy csakugyan volt-e Béldi kérésének sikere?

Jószágszerzési igyekezeteiben mindamellett ezután is sok szerencsével járt; már fentebb láttuk, hogy Komlódot mily váratlan successióval szerezték, s most csaknem hasonló könnyűséggel jutnak a gyógyi portióhoz, melyhez való igényeiket mikor bejelentik, maga a competens társ Mikola Zsigmond azt írja Béldinek mint kedves sógorának: «a gyógyi jószág felét nekem ítélték, de hogy a másik fele Keteket illeti és mi módon, elgondolni sem tudom, most hallom először az Kd leveléből.» A dolog, a mennyiben Mikola Zsigmond, váradi Csengeri István enyedi professor és Dálnoki Gergely Béldi megbizottjának leveleiből kivehető, így állott:

«Bethlen fejedelem — írja professor Csengeri 1669 szeptember 23-án Béldihez intézett levelében — hagyott volt az kolégyomnak 20 ezer forintot, de az öreg Rákóczy fejedelem az Bethlen Istvánnal való vonakodásának alkalmatosságával, mint az kollegiumtól felvett kölcsön summát elköltötte volt: azután együnnen is másunnan is az kolégyomot apró donatiókkal contentálta.»

«Kamuthi Farkas — írja Béldinek Dálnoki Gergely 1669 szept. 27-én kelt jelentésében — a fejdelem I. Rákóczy György személye ellen szóllott gyalázatos szót, ki miatt az országból kimenvén, evocáltatott, az director per notam megsententiázta, így lett a két Orbó és Gyógy fiscalitas, ezt a két birtokot azután az fejedelem 4000 frtban az kolégyomnak donálta, de a donatióban nincs megemlítve, hogy melyiket mennyibe. Időközben Serédi István uram

II. Rákóczy Györgytől nova donatiót kért e birtokokra s azt meg is nyerte és birta haláláig. A kolégyom semmitsem tehetett. Serédi halálával azonban a kolégyom elfoglalta e birtokokat. Időközben pedig Kamuthi is felszabadult a nóta alól s előálltak a Kamuthi örökösök, de a kolégyom sem maradhatott kárba, így aztán Keresztesi Ferencz lefizette a kolégyom pénzének egy részét s kezéhez vette a két Orbót, Mikoláék pedig Gyógynak egy részét. Béldi Pál, kinek anyósa Kamuthi leány volt s így felesége Vitéz Zsuzsánna egyenes Kamuthi örökös — 500 frtot küldött a kolégyomnak Gyógynak nagyobb részeért. De Csengeri «mint az enyedi kolégyomnak egyik curatora a pénzt nem leválta», azt mondván, mutassa ki Béldi, hogy a kolégyomnak 4000 ftjából mit és mennyit fizetett ki Keresztesi, menynyit Mikola s Béldi ezt a két summát egészítse 4000 ftra; mert ő így egyszerűen nem veszi fel az 500 ftot s nem bocsátja ki kézből az jószágot, mert ha a kolégyom kárba maradna, rajta vennék fel, stb. Béldi igaz, hogy okiratokkal nem állott elő, de valószinűleg szó beszédből, vagy biztos értesülésekből tudta, hogy amazok a kellő összegig azaz 3500 ftig már kielégítették a kolégyomot s szokása szerint rettentő dühbe jött a professor curator ellen, s ámbár fia Béldi Kelemen a keze alatt volt a kollegiumban, valami sértő, goromba levelet írt a jámbor és szabatos eljárást követő tanárnak. E levélnek azonban nem lett semmi kellemetlen következménye, mert a dolgok kitisztázódván, s az erős indulatok a mily hirtelen felforrottak, oly hamar le is csendesedvén, Csengeri* Nagy Enyedről 1670 január hónap 30-ról egy szép, csendesítő és okos levelet intézett Béldihez. Így tehát a gyógyi portio is Béldi Pál kezére ment.

* Erről a Csengeriről írja Bethlen Miklós, hogy paraszt állapotból emelkedett; de ez nem valószínű, mert a váradi Csengeriek már az Árpádházi kirá-

Az évek egymás után teltek, az idő haladott a maga útján s az ember oly észrevétlen alakul át az időben. Béldi belső világában is a feledésnek bizonyos kérge vonódott ama képzelt vagy valódi sérelmekre, hogy nem ő az első s más ül abban a székben, melyben ő is ülhetne, ha több szerencséje lesz vala. Az élet mindennapi tevékenysége szép csendesen magával viszi az ember lelkét s mintha a véglemondás hideg hamurétege borítaná az egykor szikrázó, izzó szenvedélyeket, úgy látszik, mintha az ember elfelejtené nagyra vágyódásait s önkénytelenül lemondana fényes ábrándjairól. Sőt még az is megesik, hogy a mindennapi élet is kisebb rangú, de szép s fáradságra méltó szerepet nyújt az embernek, mintegy alkalmat adva, hogy tehetségeit, befolyását a közönségesnél nagyobb érdekű dolgokban is megmutathassa. Béldinek humanismusra törekvő, okoskodó, az igazat, helyest folytonosan kereső, a szépre, az öszhangzatosra, a békére, egyetértésre mindig hajlandó természete bizonyos tekintélyt szerzett kortársai között, melynek volt is némi komoly alapja. De mintha Béldi bensejében két ellenkező lény lakott volna. Egyik a mindig jót akaró, jót kereső, igazságra, méltányosságra, szépre, kellemesre törekvő, elméleti humanus szellem; másik a hirtelen felgerjedő, erőszakos, kapzsi, makacs, ellenmondást nem tűrő, XVII. századi zsarnok nemes ember, mely saját akaratát, törik szakad okvetetlen érvényesíteni szándékozik. Politikusnak mind két csoport tulajdonság egyaránt igen rosz, az érzelmes bölcselkedés, az örökös elméleti zöldség, lágyság ép úgy, mint az alkudni nem tudó, mérsékletet nem ismerő erőszakosság.

Hogy Béldiben mennyire megvoltak a humanistikus hajlamok, feltünően mutatja a következő eddigelé teljesen ismeretlen episod, mely 1671-ben Bánfy Dénes, Béldi Pál

lyok korából bírnak okiratokat s nem igen volt lehetséges, hogy valaki ha paraszti állapotban lévő volt, a hasonló nevű családnak prædicatumát is viselhesse.

és Teleki Mihály közt folyt le s mely röviden ebből áll. Hogy ez időben Erdélynek e három kitünő fia a külpolitikában nem értett egyet s Teleki és Béldi a magyarországi bujdosók megsegítését óhajtották, habár nem ugyanazon módon s nem is egyforma mértékben, Bánfy pedig ellenezte ezt, azt mindnyájan tudjuk. De azért köztük a baráti viszony, az úgynevezett «entente cordiale», elég türhető volt s köztük a diplomatiai állapot nem volt megzavarva. Történt azonban, hogy Kajántóban és Tiborczon egy husz ház jobbágyot számláló kis portio szállott a fiscusra s lett adományozás tárgyává, melyre a fejedelemnek mind két hatalmas sógora t. i. Teleki és Bánfy egyaránt sovárgott, mi kettejök közt nagy felindulásra és szóváltásra is adott alkalmat. És midőn a kérdéses jószágot csakugyan Bánfy nyerte meg, kinek némi ősi joga is mutatkozott, Teleki haragra gyuladt s végképen szakítani akart Bánfyval.

És olvasóim, kik a történetet nagy vonásokban és végeredményeiben ismerik, alig fogják elhinni, hogy Apafy Mihály fejedelem veszekedő sógorai, a lassan de biztosan emelkedő Teleki s a három év mulva 1674-ben fejét vesztő Bánfy Dénes között Béldi Pál volt a békéltető, még pedig oly látszattal, mintha kimondaná, hogy a fenforgó ügyben csak ugyan Bánfynak van igaza. És most lássuk Béldinek ama levelét, melyekből mind a czivódást, mind a Béldi Pál közbenjárói szerepét alaposan megtanulhatjuk, sőt Béldinek békülékeny szelleméről kedvező adatot szerezhetünk. Béldi Pál ugyanis minden valószínűség szerint Bethlenből 1671 augusztus 8-án így ír Teleki Mihályhoz:

«Micsoda Kd ellen való igyekezetit értette Kd Bánffy Dénes uramnak ő kemének, nem érthetem, ha Kd meg nem magyarázza, kire kérem is Kdet. Úgy hiszem, a Ktek közt keresked valamely rossz ember híre ez is. Az Ketek egyessége, atyafisága ez hazának az magyar nemzetnek sokat használna, de ha a jó intés, sok szép szó nem használ, arról én nem tehetek. Senki kénytelenségében nem vagyok, de az Isten lelkemet ne boldogítsa, ha ezen Ketek között levő nehézségnek

lecsendesitésére az közjó és az Kd becsületire való vigyázás nem vitt, Kd köteles affectusu jóakarói kérvén, interponálnám magamat. Nehéz az szívemnek, Kd affelől más ítélettel vagyon. Azonban az is, Bánffy urammal sokat beszélvén, minden jóra vettem, Kdet sok szavaimmal is nem birhatom meg. Lelkem uram hiszen az közjóért, nemzetiért, hazájáért, vallásáért embernek sokat kell cselekedni, hát miért Kd semmit nem akar hajolni? Isten ugy áldjon meg, szegény legény vagyok, de Kd kérésére eddig husz ház jobbágybeli prætensiómat is letettem volna, és ha valaki arasznyit vágott volna rajtam is, de Kdért véle megbékéllettem volna. Itt penig az kár semmi, mert Kd soha azt nem birta, ő kemének penig őse;[1] hogy elidegenedett és pénzen rehabeálta, abban nem vétett oly (nagyot) Kdnek; ha alatta valói ő kemének vétettek, azért ő kemére miért kell neheztelni? De ha mind ezekben egészen szántszándékkal vétett volna is, az az rendi, Ketek között örökös harag, ránkor legyen? Egyébaránt is lelkem uram, vagyon Kdnek szüksége az ő keme atyafiságára és az mint Kd ő kemének, ha akar szolgálhat, ugy ő keme is Kdnek. Bizony ha az közjó, hazája, nemzete, vallása, szolgálatja nem izgatná is Kdet, de csak az maga mostani haza dolga is arra indítaná Kdet, hogy olyan atyjafiát kevés kárért ne vetné el. Micsoda jó módot mutathatok én Kdnek az megegyezésben, elmémmel fel nem érem, mert én interpositor és nem solicitator lévén ez dologban, mivel engem egyik is Ketek közül erre nem kért, hanem magamtól inditódtam ez jó dologra, de bezzeg megnyerém, másszor én is okosabb lennék. Hogy Bánffy uram Kajántóból, Tiborczból közit kivegye, nem hiszem, kettős igazsága lévén rajta; örökös jussát gyermekétől elveszesse, nem hiszem.

Higyje Kd, az mióta Kddel Radnóton beszéltem, én ő kemével ezen materiáról egy szót sem szóltam. Az előtt ő keme azt mondotta: valakik előtt Kd kívánja, referálja Kd is, mikben prætendálja ő kemétől való megbántódását, ő keme is eleikbe adja és a miben itélik, hogy Kdnek vétett, kész Kdnek illendő satisfactiót tenni. Az mikben Kd Keczeleitől[2] prætendálja megbántódását, azokból vallattasson Kd, kész azokat is megorvosolni. Hiszen uram, lenne meg Ktek között az szives szeretet, atyafiság, ő keme is szolgálhatna még Kdnek husz ház jobbágyságot érő dologban. Lám az előtt is nem eleget átkozták-e ő kemét és engemet Kdért.[3] Bánom, már ennyire terjede irásom, de minthogy hozzá fogtam, kénytelen már egy felé el kell választanom az dolgot. Kdet kérem, reám ne neheztel jen. Bizonynyal irom, az Kdhez való igaz affectióm bátorított ennyire. Ha uram az Ketek közt való nehéz-

1 Azaz *ősi vagyona.*

2 Talán *Kecseli?*

3 E mondat értelmét és horderejét nem derítik fel a kezeink közt forgó adatok. *D. F.*

ség in totum nem sopiálódik, hogy, és micsoda szívvel mehet Bánffy uram Kd házához? nehéz embernek oly helyre menni, az hol tudja, egész szívvel, olyannal, mint az előtt látták, nem látják. Hiszen uram sem Kd, sem ő keme nem az megveszett Barcsai Ákos világában tanulták az atyafiságnak rendit, ne kövessétek az szép bátyátoknak példáját. Az ki akárkit akármint megbántott is, de tettetheti-e, hogy jóakarója? Ha atyafiságosan akar Ketek élni egymással, tegyenek le minden nehézséget egymás ellen szivökből. Másképen is sokszor volt Bánffy uram Kd házánál, de Kdet egyszer sem tudom, hogy lött volna az ő keme házánál. De mi haszna ennyit írnom Kdnek, ... két ízben eleget mondtam Kdnek. Ha azért uram Kd az közjót, nemzete, vallása javát szereti, olyan atyjafiának szolgálatjával élni kiván, ki nélkül nehéz ellenni, tegyen le minden nehézséget és vegye fel az előbbi confidentiát. Tőlem pedig vegye ez írásomat Kdhez való kötelességem jeléül. Az sok írásról Kdet meg is követem. Isten éltesse Kdet. P. S. Mikes Kelemennek az nyelve, nem az keze kell, csak elhozza szekeren is.»

Öt nappal később azaz aug. 13-án ily szavak fordulnak elő Béldinek Telekihez intézett levelkéjében : «Én ugyan az úrral Bánffy urammal szemben nem lehettem, hanem írt ő keme nekem ; írja, Kd őt is hivatja, melyet igen akarok. Isten tartsa meg Ketek között az atyafiságot. Kurva az anyja, az ki tovább izgágaszerző lészen Ketek közt»... «Úgy látom uram, már az atyafiság Ketek közt szívesebb lészen. Bánffy urammal szemben lévén, ujabban tudósítom Kdet»....

Merőben elméleti téren mozgó naiv levél, melyet maga Béldi *sok szónak* nevez. Mennyiben békült össze Teleki Bánfyval, s hogy e kibékülés valóságos, vagy csak ideiglenes és színleges volt-e, mutatják a következő események. de a patheticus véralkatú s jó szívű Béldi hitte, hogy köztük az atyafiság közbenjárására csakugyan helyre állott.

Mint új adatról azonban, erről az egész versengésről csak annyit mondhatunk, hogy a husz ház jobbágy annak nem oka, hanem csak ürügye volt s egyik bizonysága annak, hogy az a Teleki és Bánfy közt támadt nagy harag és gyűlölet, mely az országos ügymenetre is bénítólag hatott, s mely Bánfynak a vérpadra hurczoltatásával végződött, nem rögtön támadt, hanem lassanként fejlődött s nőtt oly hatalmassá, hogy azt csak a kiontott vér enyhíthette.

Ezekből látható, hogy Béldi bizonynyal egy perczig sem

veszté szem elől a politikát, de mégis voltak életében napok mikor neki is a napi élet apró eseményeivel kellett foglalkozni, mintha a nagyobb dolgok nem is érdekelnék.

Egy pár adat, mit e helyen említeni akarok, puritán erkölcsösségét helyezi világításba. Ugyan is a mezőbodoni evang. reform. predikátor Sükei Ferencz 1670 julius 31-dikén tudósítja Béldit, mint a helység földes urát, hogy milyen veszedelmes asszony a bodoni *majorosné*, ki az egyik legénytől, mint mátkájától elcsábítja a leányt s a másik legénynyel boronálja össze, sőt gyűrűt is nyom a markába s így a leány, kinek két mátkája van — az esperes úr rendelete szerint is — egyikkel sem eskethető össze, míg valamelyik alól fel nem szabadíttatik. Aztán kiáll az utczára és azt kiabálja, hogy: egész Bodonban egy becsületes asszony sincs, és csak ő az igaz s ő nem fél senkitől. A kulcsárné mikor férjét temették, így síratta urát: jaj édes uram addig mondád, hogy nekem a majorosné adta pogácsával kell meghalnom, míg beteljesedett! Persze a pap jól ismerhette Béldit s a rémület és elszörnyülködés hangján ír s bizonynyal lehet hinni, hogy Béldi szigorúan megvizsgáltatta ez ügyet, mert az ethikai szigort saját családjában is kimélet nélkül fentartotta. Nagy Enyeden tanuló nagyobbik fiáról Kelemenről olyan hireket hallott, melyek neki nem tetszettek s 1672-ben okt. 30-án fiához a következő villámokkal terhes levélkét intézi:

»Isten veled. Leveledet az estve vettem, mit írj, értem. Hogy sokat ne írjak választ, ím tudtodra legyen, csak egy írásodat láttam még, ettől menten kihozatlak és bizonyos légy benne, az seggedre tétetem leveledet s a míg elszakad, bizony addig veretem. Disznó azt tudod, nem érti más, miért kivánod szolgaságát te annak. Isten haza vívén, leszen annak is leczkéje, meghallod. Jól vagyon, hogy panaszkodol ételedről, hiszen a véred gonosz, jó rendben valál, mikor ott tartám Miklóst, nem tudád megbecsülleni, szenvedd már. Az nagy becsületes embert Árkosi uramat is mind busítod, írásából látom. Valóban felszeded Pünkösti uramtól az költséget, de költs bár ezután, megtudom ember.

Bizony megrántják az zaboládat. Vale. Bodon 1672, 30. Octobris. Béldi Pál. U. I. Hiszen szép, válogasson Kd az szolgában. Mendicans te hozzád nem teszi magát, csak te ne elegyitsd közikbe magadat.»[1]

Béldi Kelemen ez időben 17—18-ik évében lehetett, valószínű, hogy kedvencz szolgájával együtt követett el valami csint, és hogy sokat költött s ezért oly haragos az apa, de már az utóiratban engesztelődik. A kis levél azonban érdekes emlék XVII. századi családi életünk illusztrálására.

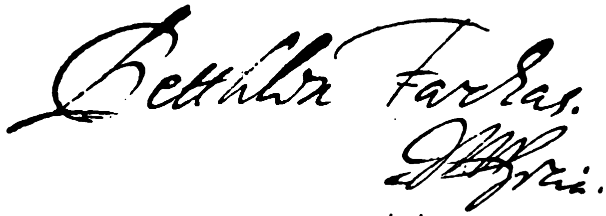
Béldi Pálnak második fia Dávid volt, ki férfi kort ért s feleségül is vette Torma Klárát, de azért mondhatni, korán gyermek nélkül halt el. Krónikáink nagy reményű eszes fiatal embernek írják, de úgy látszik, beteges ifjú volt, mit bizonyít kora halála s egy levél, mely körülbelől husz éves koráról szól. Váradi Mátyás ugyanis Fogarasból 1677 febr. 4-én, mikor Béldi Pál fogva volt a fogarasi várban — így ír Vitéz Zsuzsánnának:

«Én édes asszonyom az elmult hétfőn indulván meg Uzonból, az úrfiakat szenvedhető állapottal hagytam. Igaz dolog, Csekében megbetegedvén Dávid úr, bizony igen kevés reménység mutatódék vala megmaradása felől, de az jó Isten megkönyörülvén ő kemén, felgyógyult és most jól eszik és iszik, tanul is. Nyavalyájának rendi ez: elsőbben megfázlaltatta; utánna nyughatatlan éjszakáját eltöltvén, pénteken reggel fekete sárral elegy, aludt vér formát hányt, egész pénteken ereje elszakadt, forrósága érkezett, azonban az oldala nyilalása éktelen huruttal, fulladozással és szomjusággal jelentette ki magát, jelen lévén az főnek szörnyü fájdalma és esze nélkül való beszélése. Ezek szerint látván nyavalyáját, küldöttek utánnam és felmenvén, ezeket találtam ő kemében. Melyekből, Istené a dicsőség, az orvosság által kimenekedett, naponként élvén azzal annak szabott idejében.»[2]

Béldi Pálnak még egy József nevű fia is volt, ki valószínűleg a tatár fogságból kiszabadulás után született, de aztán még gyermek korában elhalt, mert a hetvenes években már nem fordúl elő a neve.

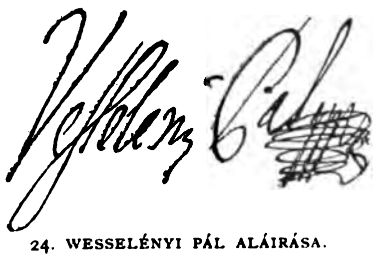
1 Külczím: «Béldi Kelemennek adassék Nagy-Enyeden». Ívrét, félív, eredeti Béldi Pál-szerű írás. Béldi István levelei közt, Maros-Vásárhelyt. — 2 U. o.

Negyedik gyermekök Zsuzsánna volt, jó hirben álló szép leány. Bethlen Miklós írja *Önéletírásában*, hogy mikor ő 25 éves korában (1667) házasodni akart, neki két leányt ajánlottak: Béldi Zsuzsánnát és Kun Ilonát. Ő mind a kettőt meg akarta nézni oly szándékkal, hogy a melyiken Isten elméjét megnyugotja, azt aztán az atyja megkéreti neki. Brassóban megtudta, hogy a Béldi kisasszonyt nem apja neveli, hanem Vargyason van Dániel Ferencznénél, a

23. BETHLEN FARKAS ALÁIRÁSA.

ki Béldi Pálnak testvérnénje vala. Ő aztán ment először Kun Ilonához Zabolára s az annyira megtetszett, hogy ő aztán nem is ment tovább. Egy újabb adat szerint Bethlen Farkas Bethlen-Szent-Miklósról 1671 jun. 26-án írja Bánfy Dénesnek: «Urunktól értem Wesselényi Pál uram mátkásodását. Béldi uram azt, mint ő nga beszéli, akarja, nem bánja. LÁZÁR IMRE *állapota az iránt végbe nem ment.»* E hir azonban nem volt újság Bánfy Dénes előtt, mert hisz épen ő kérte meg Béldi Zsuzsánnát Wesselényi számára Bethlen várában. Bethlen Farkast pedig érdekelte a házasság, mert a szép leány után az ő öcscse is járt. BÉLDI ZSUZSÁNNÁ-ról még csak azt kivánom megjegyezni, hogy atyja Bodolán az ősi kastélyban a következő 1672 évben oly fényes lakodalmat tartott számára, mely ritkította párját; oly pompát és gazdagságot fejtett ki,

24. WESSELÉNYI PÁL ALÁIRÁSA.

10*

mely ellenségei irigykedésének és megszólásának bő táplálékot nyújtott. Jelen volt azon Apafy fejedelem feleségével együtt, Bánfy Dénes, Teleki Mihály s az ország minden előkelője s a fényes társaság nem hogy mentségéül szolgált volna a kifejtett csillogásnak, de még a sok vendég megjelenését is kárhoztatták. És ha jól meggondoljuk a dolgot, bátran mondhatjuk, hogy a bodolai szép lakodalmi ünnepélyek utolsó boldog órái voltak az erdélyi fejedelmi társaságnak.*

* A miket eddigelé Béldiről elmondottam, mostanáig nagyobbára ismeretlen volt s bár nem országos fontosságú események, de az egyént határozott körvonalokban mutatják s mintegy jelzik a jövendőt, mely felé az ember haladni fog, ha egyszer az események házi, hivatali és magánköréből a közélet tevékenyebb színpadára vezetik.

Bethlen Farkas 1671 jun. 26. Bánfy Déneshez intézett levelét így kezdi: «Udvarnál az este Balázsfalván adá egy jóakaró uram értésemre, hogy mihelyt urunk Radnótra érkezik, Béldi Pál becstelenítése és megbántódási felől való nagy panaszért menyen udvarhoz menten, melyeket akárki által láthat mik légyenek». Fájdalom, mi egész határozottsággal által nem láthatjuk, mert az adatok eddigelé hallgatnak róla s ha akkor mindenki könnyen kitalálhatta, valami oly csekély dolog lehetett, melynek híre kétszáz évig nem maradt fenn. De azt határozottan mutatja, hogy mikor Béldivel találkozunk a krónikák és történeti adatok lapjain csaknem mindannyiszor meg van sértve, el van keseredve.

Az volt hite és meggyőződése, hogy ifjú korában, mikor csupán pénzügyi tekintetek miatt a tatár rabságból minél későbbre jött haza, politikai botlást követett el s habár ezt csupán maga saját ösztönéből és elhatározásából tette, még is egész életében búskomor volt miatta, magát nagy mértékben szerencsétlennek érezte s ennek okát örökké másokban kereste. És így történik, hogy minden kis dologban oly ingerlékeny, oly rohamosan kitörő, oly engesztelhetetlen, mint egy éreztetve, a mit ő maga is érez, hogy az egyszer elkövetett hiba soha többé helyre nem hozható.

Természetes, hogy mint nagy úrnak, nagy vagyonú. nagy befolyású embernek voltak hizelgői is elegen, kelleténél bővebben s úgy látszik, ezeknek szava hatott reá, míg másfelől a legkevésbé mérséklő vagy csendesítő hangot sem volt képes elhordozni. Az utóbbi 1672—1673. éven kezdve már a köztörténeti munkák is foglalkoznak vele s neve kezd előfordulni a közügyi levelezésekben is, szóval megkezdődik ama nevezetes szereplése, mely 1674-ben oly csattanós történettel, Bánffy Dénes lefejeztetésével veszi tulajdonképen kezdetét s rövid négy év alatt a Jedikula szomorú sírjába vezeti az egykor oly hatalmas Béldi Pált.

A XVII. század hetvenes éveiben emelkedik hatalma tetőpontjára, minha az egész ország kormányzását kezében tartaná, hozzá intézi levelét mindenki, a kinek valami jelenteni, kérni vagy értesíteni valója van. Szabó Péter a csíki állapotokról tudósítja, Nemes János, a háromszékiekről, Kéri Gergely, Torma István, Ugrai Gergely Deésről, Somlyóról, az ország nyugati határszéleiről, Bánffy Dénes intézkedéseiről, a töröknek behódoló faluk állapotáról és lajstromozásáról. Bethlen János kanczellár az adózási viszonyokról, a befizetett adókról s természetesen mindenütt van baj, nyomorúság; minden felől kérik, keresik se-

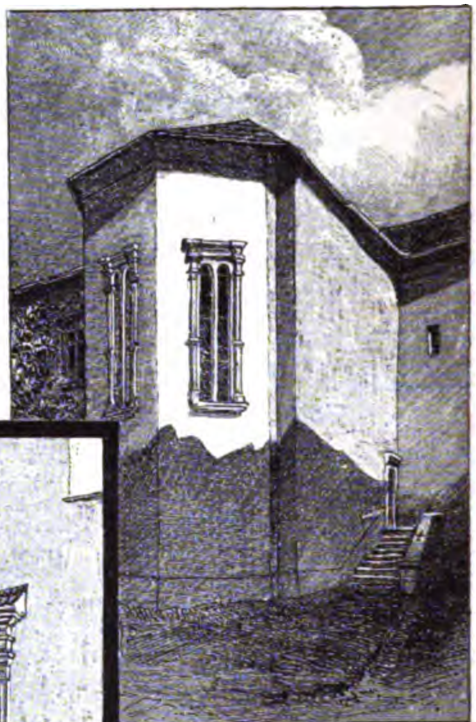
VI.

A régi Erdély végenyészetének kezdete ama megdöbbentő katastrófa, mely kétségtelenné tette a kormányzás tehetetlenségét, s mely bizonyságot tett a félelemről és gyávaságról, mely — egy-egy nagyobb egyéniség kiemelkedésével — az elsatnyúlt nemzedék fölött uralkodott. Az országban minden ember a végpusztulás eszméjével foglalkozott, de még voltak, kik hittek a jövőben: Teleki Mihály, Béldi Pál, Bethlen Miklós, csakhogy mindenik a maga vezérségétől feltételezte a boldogító sikert — különben miért ölték volna meg Bánfy Dénest? Mindhárman bele markoltak a sors kerekébe; s habár közvetlenül más más okok miatt s egymás után következő időkben is, de mindeniken uralkodott a végzet hatalma. Míg Béldit valóban semmivé tette, Bethlen Miklóst félig elsodorta; Teleki uszott az árral, irányt szabott a féktelenül csapongó hullámoknak s nevét a késő századok a gyakorlati honboldogítók sorában diadalmasan fogják emlegetni. Az erdélyi politikai élet gordiusi csomója ezen 1674-ik évben vágatott szét, midőn az ország egyik legnemesebb, legbüszkébb s leggazdagabb főurát a többi úr üldözni kezdte, vadászatot tartott rá, elfogta és fejét vétette. A törvény rendes útja

gítségét, jó akaratát; ilyenkor omlik a bókolás, tömjénezés a sok alárendelt ember leveléből s még a tanács urak is, például Bethlen János, Nemes János szép szókat mondanak neki s Kapi György Hunyad vármegye főispánja, tanács úr, híres gazdag ember így ír hozzá: «vajha beszélhetnék Kddel. Sok dologról tudom, hizony ha Kd venné kezébe, jobbra fordulnának vagy ha continuálhatná Kd az udvart, mint sok más némelyikünk, megváltoznának a dolgok, de sapienti satis etc.»

És Kapi uramtól szép ez a nagy bizodalom Béldi Pál iránt s habár sok tekintetben mi is rokonszenvet érzünk e mindig tettekre kész, de mindig késlekedő, e nagy érzésekkel teljes, de mindig kételkedő, e sérülékeny, de mindig az igazságot hirdető főúr irányában, de jobban ismerjük őt, mint Kapi uram s nem hiszszük, hogy ő, ha a dolgok élére állana vagy ha tán épen ő lenne is a fejedelem, a dolgok megváltoznának, vagy hogy éppen jobbra fordulnának.

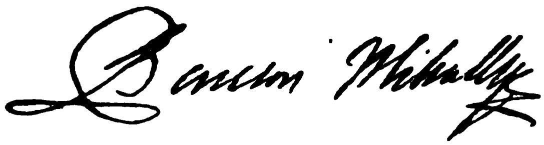
mellőztetett, a közigazgatás rendes organumai sem használtattak fel, sőt még a fejedelmi hatalmi szó sem vétetett igénybe, mert ezeknek külön-külön már rég nem volt oly hatalmuk, hogy Bánfy Dénes ellen sikeresen működhettek volna, jelenleg talán együttesen sem tudtak volna czélhoz jutni s lehet, hogy Bánfy Dénes hibái nem is voltak az ezek tevékenységét felhívó és igazoló formák közé illeszthetők: annyi bizonyos, hogy addig és azután is példátlan módszerhez, azaz olyan ligához folyamodtak, melyhez a fönnálló hatalom, a fejedelem csak később, úgy szólva csak a siker pillanatában csatlakozott.

25. SZAMOS-UJVÁRI KAPU S MARTINUZZI-KÁPOLNA.

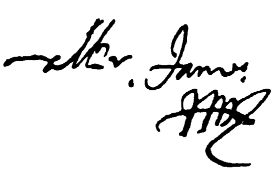
Általán véve ha végig tekintjük az Apafy kor áldozatainak névsorát, úgymint HALLER GÁBOR megöletését a

török táborban 1663 nov. 14-én; BÁNFY DÉNES feje vétetését Bethlen várában 1674 decz. 18-án; Béldi Pál, Bethlen Miklós fogarasi fogságát 1676 ápril 23-tól 1677 már-

26. BARCSAI MIHÁLY ALÁIRÁSA.

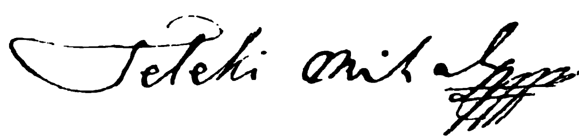
czius 31-ig; KAPI GYÖRGY halálát fogságában Déván; LÁZÁR ISTVÁN meghaltát fogságban Fogarasvárában; BARCSAI MIHÁLY fogságát Görgényben; ROZSNYAI DÁVID fogságát Szamosujvárt, CSEREI JÁNOS-ét Görgényben; HALLER JÁNOS-ét Fogarasban; Vitéz Zsuzsánnáét Szamosujvárt stb., egyikről sem tudjuk kimutatni szabatosan és tüzetesen, sem büntetőjogilag, sem politikailag, hogy ezért vagy azért a tényért kellett meghalnia vagy szenvednie — legfennebb a történet távolabb fekvő adataiból írhatjuk körül a büntetés okát. Csak azt mondhatjuk, hogy az önálló fejedelemség hanyatlásának végső folyamában mintha minden emberből kiveszett volna az igaz hűség és loyalitas, senki sem beszél őszintén, minden ember agyveleje hóbortos terveket forral. Mindenki telve hátsó gondolattal s mindenkinek titka van mindenki előtt, s néha úgy tetszik, megzavarodtak a fogalmak s megváltozott a tisztességes szavak régi értelme. Ma valaki hűséget esküszik a fejedelemnek s ugyanaz nap összeesküvési nyilatkozatot ír alá s mindkettőt ájtatos igaz lélekkel teszi. Ma egy követiutasítást ír alá Haller János, Kapi György, Keresztesi Sámuel, Vitéz Ferencz azok számára kik Béldi Pál ellen működni Konstantinápolyba küldetnek (1678 márcz.) s a hold kétszer sem változik s mind a négyen megtámad-

27. HALLER JÁNOS ALÁIRÁSA.

tatnak, bepereltetnek s el is itéltetnek, mint Béldi Pál törekvéseinek titkos, de lelkes pártolói.

Cserei Mihály és Bethlen Miklós élénken s részletesen irnak a Béldi és Bánfy Dénes dolgairól, de egymással határozottan ellentétes dolgokat állitanak. Például Cserei állítja, hogy a Bánfy Dénes ellen szövetkezett ligában Teleki legelőször a fejedelmet nyerte meg (77. lap); Bethlen pedig azt mondja: a fejedelem semmit sem tudott róla mindaddig, míg nov. 15-én Bánfyt Koppándról meg nem ugratták. Az okiratok tanulmányozása ez esetben Bethlent igazolja, de történetirói hitelét mindkettőnek megingatja. Látjuk, hogy Bánfy, Béldi hosszú éveken át egymás iránt a legszeretetreméltóbb barátságban, bizalomban

28. TELEKI MIHÁLY ALÁIRÁSA.

élnek s mindketten úgy Teleki-vel. Mi az az ok, mely miatt a viszonyok megváltoznak? Fejedelem akar-e lenni mindenik? Hisz ez hazaárulás, nota infidelitatis, s akkor mindenik méltó végzetes sorsára. De hát hol volt eszök, szemök, itéletök? Hisz saját koruk viszonyait, kortársaikat sem ismerték! Bánfy csak egyedül Béldit gyanúsítja, s Béldiné még szamosujvári fogságában is csak Telekit tartja egyetlen igaz pátronusának! Bánfyt Koppándon a keresztelési mulatságon felverik csendes családi körből, mint valami szép ligetben legelő szarvast s ő neki első gondolatja, hogy ezek valami Béldi által össze toborzott zsoldosok s utánna bizonyosan Telekit és a fejedelmet fogják megtámadni s ily értelemben komolyan inti a fejdelmet, hogy magára s Telekire vigyázzon.* Miért gondol azonnal Bél-

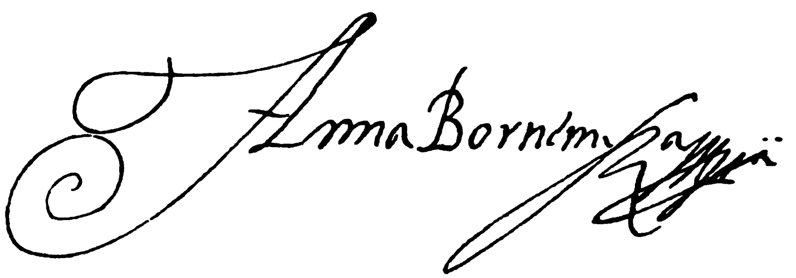
* Lásd levelét a Török-Magyarkori államokirattár, v. köt. 271—273. lapján, Szamosujvárról 1674 nov. 19-ről keltezve.

dire, mint neki, a fejdelemnek és Telekinek halálos ellenségére, kit a fejdelem pár nap múlva kelt levelében *kedves bátyjának* nevez? Hogy van az, hogy eszébe sem jut, még csak megse gondolja, hogy főellensége Teleki? s úgy száll dicstelen sírjába, hogy »*szegény Teleki sógor*«-nak egyéniségéről, szerepléséről s az ellene intézett tervekben való vezérkedéséről még csak sejtelemmel sem bír? Valóban nehéz a történetkutatónak eligazodni.

Az általános demoralisatióból, mely akkor Erdélyben uralkodott, könnyen kimagyarázható az egyesek jellemgyengesége, kapzsisága, napról-napra változó meggyőződése s az igaz becsületességnek csaknem teljes kihalása, de azt a butasággal határos rövidlátóságot egyfelől s azt a kicsiszolt álnokságot és kétszínűséget másfelől valóban alig vagyunk képesek megérteni. Igaz, hogy a mi a politikát s a diplomatiát illeti, nem lehettek jobbak az erdélyiek, mint az iskola, melyben felnőttek és tanultak s mint a mindennapi élet, melyben forogtak. A hol a kormányzás oly erőszakos emeletekre van osztva, mint akkor Erdélyben a fejdelem, az országgyűlés s Konstantinápoly és néha Bécs között, ott soha sem fejlődhetik ki az államhatalom iránt való komoly tisztelet. A kit Fehérvárt vagy Fogarasban megsértettek, az azzal sarkantyuzta ellenzékieskedését, hogy majd appellál Konstantinápolyra s a ki ott amaz utolsó forumnál kitanulta és kikémlelte az otthon valók gyengeségeit, Fejérvárt és Fogarasban verte be polgártársai koponyáját. Aztán Bécsben vagy Sztambulban egyaránt divatozott a megvásárolhatóság; ez utóbbi helyen minősítve szemtelen cinismussal, az előbbi helyen minősítve arczátlan kétszínűséggel. Hát XIV. Lajos s követei és küldöttei valami igazmondó, tiszta erényekkel tündöklő egyének voltak-e vagy általában valami erkölcsös példányszerű nemes alapokon állottak-e, vagy az a czigány-vajda,* Szobieszky

* Lásd a »Századok« 1881. évi folyam 234. s köv. lapjait.

János jobb volt-e, mint Moldova vagy Oláhország akármelyik kalandor hospodárja? Hol láthatták volna erdélyi uraimék a nagy emberek példányait; hol tanulták s tanulhatták volna a nagy jellemek, az önzetlenség, a tiszta lelkiismeretesség és hősiség elméleteit? Csak az volt a kérdés, ki viheti tovább, ki menekűl meg a vérfürdőből vagy a várak tömlöczeiből s végre kinek nyilik fel a szeme, hogy rápillantson s rámutasson az igaz útra. Bánfy s később Béldi mindketten ellenezték az erdélyi hagyományos politikát, hogy t. i. a magyar nemzetiségi képviselőket — a *bujdosókat* az ország hivatalosan, nyilván pártolja, amint azt Apafy fejedelem s főként Teleki óhajtották, de egymástól eltérő, sőt egymással merőben ellenkező okokból. Bánfy

29. BORNEMISZA ANNA ALÁIRÁSA.

azt mondta, a bujdosók pártolása nyilt szembe szállás a bécsi-pozsonyi kormánynyal. Béldi pedig úgy okoskodott, hogy a bujdosók pártolása nyilt megszegése a török császár egyenes kivánságának és parancsainak. Tehát leghelyesebb otthon ülni s nyugodtan élvezni a még fenálló békét, csendességet s erre a jó politikára bizonnyal könnyű lett volna megnyerni a fejedelmet, de ki legyen az *első*, ki legyen a *második*, hol maradnak akkor a politikai mozgalmak, az egyéni szenvedélyek, az izgató tevékenység, a nagyravágyó tervek, a befolyás, a tekintély után való küzdelmek? Hová lesznek Bornemisza Anna sürgetései, ki férjét mindig a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György példáival sarkan-

tyuzta? Mi lesz Teleki Mihályból, ha a bujdosók abdicálnak s eltünik a nádorság szemkápráztató reménye, ha fejdelem a Bánfy vagy Béldi tanácsán jár? Ez a két ember pedig a míg élnek s a hol lesznek, mindig azon fognak törekedni, hogy elsők legyenek. «Ezek miatt — gondolá Teleki — sem az én belátásom szerint való politikát folytatni, sem biztosan erős kézzel kormányozni, sem nekem előhaladni, virágozni nem lehet.» — Tehát a zárszó az, hogy ennek a két embernek veszni kell. Ezek után alig térhetünk ki amaz erős meggyőződés elől, hogy a mindig érzései után induló s e miatt százszor tévedő Csereinek ez alkalommal, midőn tudniillik állítja és Vitéz Zsuzsánna szájába adja, hogy a két hatalmas úr elvesztése, láb alól eláll íttatása legalább elméletileg és feltételesen egy és ugyan azon órában született meg Teleki Mihály agyában. Az első pillantásra az embernek önként eszébe jut Aesopnak a sas, a vaddisznó és a macskáról írt régi meséje... de nem: Bánfynak és Béldinek az összekocczanásra még közbenjáróra sem volt szükségök. Teleki csak nézte, míg össze robbannak s legfeljebb az utolsó pillanatban szólt egy biztató szót, míg úgy nyersen úgyszólva egymást felfalták. Mert Béldi lépésenként ugyanazon az úton-módon — és ugyan azon szenvedélyek miatt veszett el, mint Bánfy. És Telekinek volt mentsége: szilárd meggyőződése, hatalmas keze és éles politikai belátása, melyet a jövendő utolsó pontjáig fényesen igazolt.

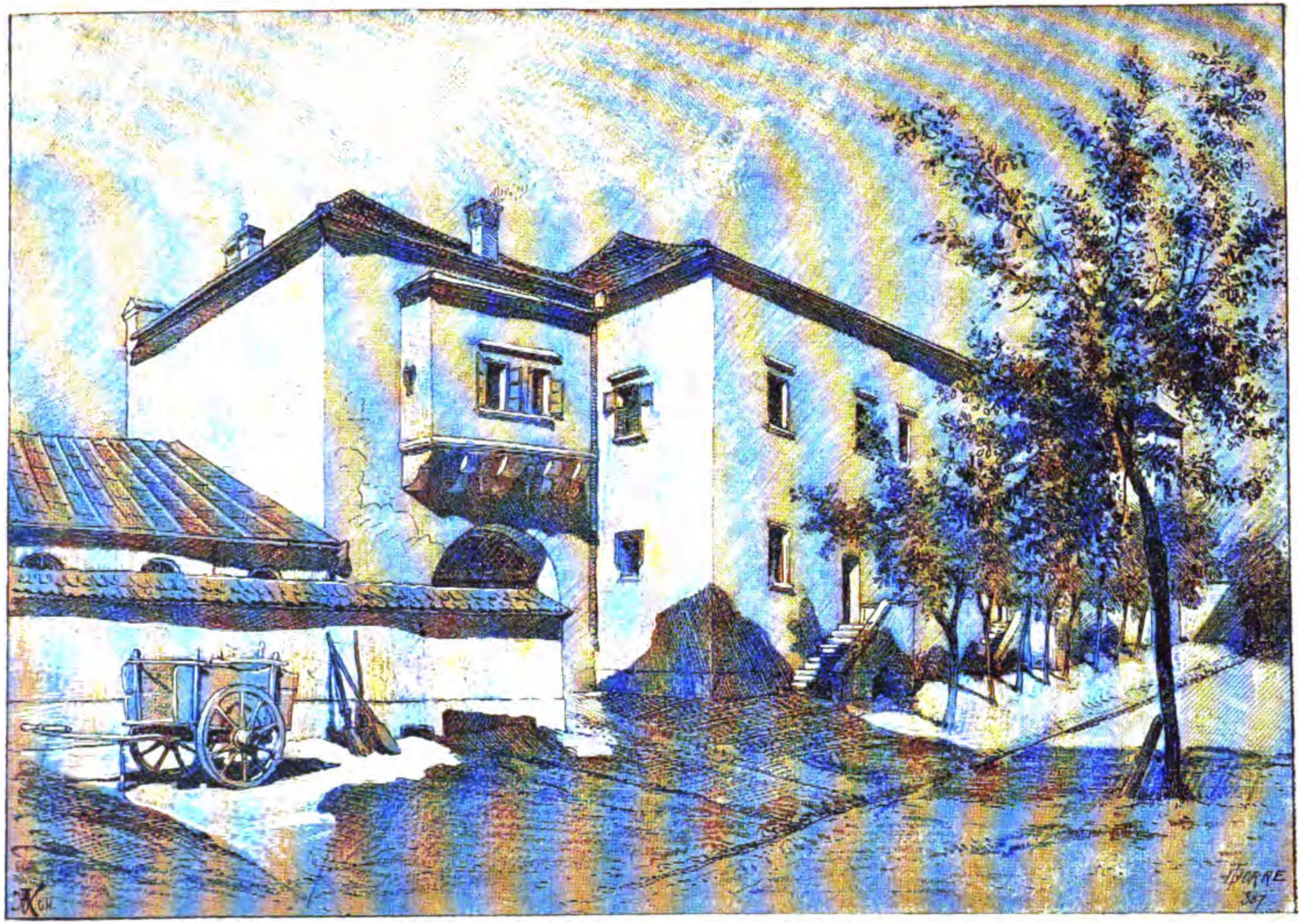
Bánfy Dénesnek az ország rendeivel — s bizonyára az országtanácscsal is — első összeütközése 1666-ban volt, midőn Zólyomi notáján Gyaluvárát nyerte. Zólyomi azonban a portára menekülvén, megnyerte magának a fővezért, ki az országra parancsolt, hogy amannak hunyadvármegyei főispánságát, melyet Kapi György bírt, Vajda-Hunyad várát, melyet Thököli bírt és Gyalu várát, melyet Bánfy Dénes

kapott, adják vissza. Irván a fejdelemnek is: «Barátom a mit tettetek, nem volt helyes, mert a nemesi birtok nálatok fiúról fiúra száll.»

Ennek a meghagyásnak természetesen engedelmeskedni kellett s az 1668-ik évi jan. 10-én megnyilt beszterczei gyűlésen a fejdelmi propositiók egyike az volt, hogy Bánfyt Gyaluért ki kell elégíteni Szamosujvár fiscalis vár és birtok eladásával. E birtokkal több izben kinálta a fejdelem Bánfyt, de ő csak a rendektől, a rendek beleegyezésével akarta elfogadni. Azok pedig határozottan kimondották, hogy ezt az országos várat soha sem fogják magán ember kezébe adni s a fejdelem Bánfyt elégítse ki másként a maga kezei közt levő fiscalitásokból, mert annak idejében az a 10,000 tallér, mit Bánfy Gyaluért letett, nem az ország pénztárába, hanem a fejdelmi pénztárba folyt be. Erre a fejedelem kimondta, hogy: a kezeim közt levő fiscalitások szükségesek az udvartartásra, de törvényjavaslatot terjeszt be, hogy a ki fiscalitást bír kezei közt, tartozzék az ország rendelkezése alá visszabocsátani.

Volt aztán ezért országos boszszankodás, mert alig volt főúr, kinek birtokában kisebb vagy nagyobb fiscalitas ne lett volna s mind ezért egyedül Bánfyt okozták. A dolgok azután úgy fordultak, hogy Gyalu Bánfy kezén maradt, sőt pár év múlva midőn a portán Zólyomi tekintélye- és befolyása nagyot csökkent, Bánfy rávette a fejdelmet, hogy a Zólyomi notáztatása alkalmával a fiscusra szállt Huszt várát az inscriptionalis summába adja neki. A fejdelem hajlott volna reá, de az ügy a rendek erélyes ellentállása miatt megbukott s a szakadás Bánfy és a főurak közt e tény által is növekedett.

Ennek volt aztán következése, hogy Szamosfalvánál 1671-ben jun. 18-án, a fejdelem egyenes parancsát félre téve, a vármegyék és főurak katonái nem akarták engedni, hogy Bánfy Dénes felettök szemlét tartson, ámbár végre

SZAMOS-UJVÁR. MARTINUZZI-HÁZ.

Dörre Tivadar eredeti felvétele.

31

67

a kolosvári fegyveres őrségnek s Bánfy szép szavainak engedtek s igen főként annak, hogy Teleki Mihály is jelen volt e mustrán, mint fejedelmi kiküldött.

Telekinek mind erősebb meggyőződésévé lett, hogy a magyarországi bujdosókat Erdély részéről segíteni kell, Bánfy pedig mind hatalmasabban dolgozott Leopold császár érdekében. Béldi pedig a statusquo mellett izgatott és a mellett, hogy a bujdosókat csak kéz alatt kell támogatni, csendesen kell ülni, míg jól van dolguk. A fejdelem pedig a szerint változott, a mint egyik vagy másik főúr környezetében és udvarában ideig-óráig győzelemre jutott. Telekit a bujdosókkal való komoly czimborálásra több ok vezethette: *egyik az*, hogy némelyek határozottan megigérték, hogy ha fellépése sikerre vezet s a vallás szabad gyakorlatának és az alkotmányos szabadságnak kérdései győzelemre jutnak, őt a nádori székre segítik; *másik az*, hogy ezeknek a bujdosókkal tartó főuraknak Bocskai István uralkodása óta mindeniknek megzavarta nyugalmát és felkelté nagyravágyását az a gondolat, hogy a Bécsben lakó magyar király és az erdélyi fejedelem közé egy harmadik országot is lehetne kihasítani s felső- vagy közép Magyarország ura és királya név alatt egy harmadik fejdelmet is trónra emelni. Ez eszmétől a török szultán sem volt idegen, mutatta Bocskai István, Bethlen Gábor és Thököli Imre példája. És ez eszmének főként közigazgatási szempontokból volt is jogosultsága akár a behajtandó adók ügyét, akár a személy és vagyon biztosságát s ezekkel kapcsolatosan a kormányzást, igazságszolgáltatást tekintsük, volt a fennálló két hatalom közt Magyarországnak olyan tiz-tizenkét fékezhetetlen vármegyéje, melyekből tisztességes kis fejdelemség telt volna ki török észjárás szerint. De a török, habár protegálta is Erdélyt a maga módja szerint, a dolog természete szerint nem kedvelhette, hogy az erdélyi fejdelem hatalmas nagy úr legyen s az ő politikáját akár észszel és pénzzel, akár

néha fegyveres erővel is kijátszodja. Ez alkalommal tehát élő szóval is megizente a fővezér, hogy: «nem ellenzi ugyan egy új királyság létesítését, de az új király és az erdélyi fejdelem nem lehet egy és ugyan azon személy». Ez a fényes portai nyilatkozat nagyon lehűtötte Apafy Mihály és Bornemisza Anna buzgóságát, de miért ne vágyhatott volna e helyre Teleki Mihály százszor több joggal, mint Bethune marquis úr vagy a Szobieszky János uram fia s még ki tudja hányan? De egészen más oldalról tekintve, azt is lehetne mondani, több esze volt Teleki Mihálynak, hogysem eféle hóbortos ábrándok után szaladgált volna s az ő kezében az egész bujdosó ügy arra való volt, hogy az által tekintélyt szerezvén, befolyást gyakoroljon dolgaikra s köztük szerzett jó hirneve legyen visszahatással erdélyi állapotára. Elég az hozzá, a nézetek eltérésének megakadályozása, s az összeütközések elkerülése lehetetlenné vált. 1672-ben Teleki és Béldi a bujdosók ügyében egy kézre dolgoztak s megnyerték tervöknek a fejdelmet is. Bánfy ép a Béldi leányának lakodalmán gyanakodni kezdett, hogy ki van játszva s Székely László főpostamestertől annyit kivett, hogy a fejdelem nagy pecsétjével két iratcsomag állíttatott ki s az egyiket Szepessinek, a magyarországi bujdosók követének adták át. Béldi nehezen állott ily szorosan a bujdosók mellé, de a bujdosók is tudták, miként kell eljárni, egyenes követséget küldtek hozzá, irtak igen szép levelet s mindenképen kedvébe jártak; így sikerült aztán Telekinek a hadsereg indulását elrendelő parancsot Béldi támogatásával a fejdelemnél kieszközölni. E nagy pecsétes levél tartalmát azonban Bánfy nem ismerte; úgy tudta meg tehát a valót, hogy a fejdelem előtt sajnálkozni kezdett a bujdosókon s az üldözött reformatusokon, a jámbor lelkű fejdelmet beszédbe hozta s negyed óra alatt megtudta, hogy a hadfelkelésre már alá vannak írva és ki vannak adva a parancsok. Ekkor Bánfy köpenyt fordítva mondá: «csak bolondok

tanácsolhattak ilyet, «s addig susogott esküdözött, míg a fejdelem az ő szavára hajolt, összehívták a jelen volt tanácsurakat s Szepessitől visszavették a már kiadott parancsokat. Képzelhető, hogy ebből sok harag és sok zürzavar támadt. Teleki és Béldi furiában voltak s hangosan beszélék, hogy ily viszonyok között lehetetlen az ország kormányzása. Bánfy gúnyolódott s győzelmét kizsákmányolva, úton-útfélen beszélte, hogy nem a fejdelem hibás, hanem az olyan tanácsosok, kik ilyen tanácsokat adnak a fejdelemnek, egy alkalommal aztán összeszóllalkozott a tanácsurakkal s főként Béldivel, ki szavait magára vette s ki ekkor mondotta volna amaz ismeretes fenyegetését: «Vigyázz magadra Dénes, én nehéz székely vagyok s ha rád esem, úgy összetörhetlek, hogy többé fel nem kelhetsz.» Később a rendek határozatot hoztak, hogy Kolosvár, Somlyó- és Sebesvárak — melyek felett Bánfy Dénes volt a főparancsnok — ügyvezetése, költségvetése, kiadásai, szóval pénzügyi kezelése megvizsgáltassanak. Bánfy ebben sértést látott s maga ellen intézett sujtásnak tartotta, s ennélfogva kieszközölte, hogy az országgyűlési végzések megerősítésénél a fejdelem e pontot a rendek hangos bosszúságára kitörölte. És hogy nemcsak a főrendek s az országgyűlés tagjai zugtak Bánfy ellen, hanem a közép rend sem valami nagy előszerettel viseltetett iránta, erre nézve egy érdekes adatot hozhatok fel. Váralyai István diák 1674 jun. 2-án valami peresügyben így írt Béldi Pálhoz: «Bánfy Dénes uram nem akarja, az mint nekem udvarbíró Gombos Mihály írja. Isten oltalmazzon, hogy ő nga méltósága ellen írjak, de bizony sok dologban nagy métely ő nga.»[1]

Ehez járult, hogy Bánfy sógorasszonya az 1673-ban el halálozott[2] Szentpáli Jánosné, született Bornemisza Zsuzsánnának báldi kastélya felett Szentpáli Ignáczczal ösz-

1 Béldi István levelei M.-Vásárhelyt.
2 Lásd a «Keresztyén Magvető» 1886. évi folyam utolsó füzetében közlött temetési adatok.

szeperelvén s a rendek Szentpáli Ignácznak fogván pártját, ki az épületet magának követelte, az illető kastélyt széthányatta s azt beszélte, hogy »ha olyan készek a rendek Szentpáli Ignácz uramon segíteni, építsék fel neki újból a kastélyt«. Mikor ennek a dolognak híre érkezett az országgyűlésre, akkor lépett a terembe Teleki Mihály jelentve, hogy: Bánfy Dénest a hazája iránt tanúsított nagy szolgálataiért és érdemeiért a fejedelem ő nagysága *méltóságos* czímmel ruházta fel. Mit a rendek mély hallgatással fogadtak (1673).*

Azonban a dolgok a megérés állapota felé siettek. Bánfy már akkorára nőtt, hogy miatta többé nem lehetett

* Mintha a légkör hónapokon át az elégedetlenség és felháborodás elemével lett volna telve. HALLER JÁNOS 1674 ápril 3-án írja Béldinek: »Mostanában holta történvén Makai Mihálynak, mind árváinak, mind az én nemesi szabadságomnak præjudiciumára urunk ő nga Gerőfi Györgynek, (Bánfy Dénes kegyeltje) hallom conferálta, sőt elfoglalása felől is parancsolt ő nga Gerőfi számára, holott azelőtt néhány nappal az én törekedésemre iratott commissiót a vicetisztekhez, hogy foglalást ne engedjenek idegennek.«

BÁNFY ZSIGMOND, az országgyűlés elnöke, május 19-ről írja Béldinek: »Oda küldtem Dénes uram második levelét, Kd a kettőből immár eleget gondolhat, sok mesterségek vannak az emberekben, de ez mindeneknél nagyobb és keservesebb, hogy sem embereknek megválasztásában, sem ország articulusa végzése ez hazában semmi, hanem csak az emberek ductusának kell meglenni, coram plura. Én míg élek, maradok Kd atyja-'fia, kész szolgája«.

KAPI GYÖRGY május 20-án írja Béldinek, hogy: az udvarnál alig kap audientiát; hívja leánya lakodalmába, »de ha ez fenn nem volna is, úgy tetszik, valóban csak nagy szükségünk volna minékünk egynehányunknak az egymással való beszélgetésre, mert ha most de permansione nem beszélgetünk, félek rajta, azután magunk kárával ne tapasztaljuk s ne tanuljuk. Csak azért is nem kellenék Kdnek ezt az jó alkalmatosságot elmulatni, hogy emitt inkább minden zavar nélkül beszélhetnénk, mert lelkem uram, ha nem præveniáljuk, félő bizony, magunk veszedelmével és kárával ne tudjuk hamaridőn meg. Ezeket Kd tudom nálamnál jobban általérti, és talán megorvoslásában is igyekezik.«

SZENTGYÖRGYI MIHÁLY Béldinek egy hű szolgája junius 5-dikén írja Szinnye faluból — mely felett Bánfy és Béldi pereltek — hogy: elűzte a László uram (ez Bánfy megbizottja volt) embereit. »Mikor haza ment volna innen László, bement Bonczhidára s kérdezte Bánfy Dénes uram: Hogy s mint jártál László, s mondta, hogy: kevés haszonnal. Egy pohár bort adatott neki — mert asztalnál volt — annak utána pirongatta, hogy mit nyebelyeg. Immár színből-e, vagy szívből, én azt nem tudom «

Az utolsó levél, mely a koppándi katastrófa előtt Béldihez intéztetett, Kornis Gáspár marosszéki főkapitányé volt Maros-Vásárhelyről, november 12-ikéről, hétfőn este, melyben lázas idegességgel hívja: kérem az Istenért, Kd jőjjön Band felé, kedden-szerdán helyt leszek Bándon stb.

kormányozni. A fejedelem idővel mind tehetetlenebbé lett. Nemcsak, hogy szavában s igéreteiben nem lehetett bízni, de írott s kiadott rendeleteit sem tudta végrehajtani, sőt szentesített törvényczikkeinek sem tudta érvényét fenntartani. Bánfy mindent tetszése szerint változtatott meg és forgatott fel. A fejedelem után nem Teleki következett s nem Béldi, hanem Bánfy, sőt sokszor és legtöbbször a fejedelemnél is hatalmasabb volt. Baja azonban abban gyökerezett, hogy a mi politikájában helyes és okos volt, tudni illik a Leopold királyhoz való csatlakozás eszméje — még akkor, mikor Budán a török uralkodott — népszerűtlen, éretlen és kivihetetlen volt. Ennél fogva mind ez ideig úgy viselte magát, mintha Telekivel s Béldivel egy politikát űzne, sőt a bujdosókat és törököket is etette, itatta és sokáig ámitotta, de 1674 tavaszától kezdve álarcza lehullott.

Levelei egymás után kerültek kézre, kiderült, hogy évek óta titkos összeköttetése volt a német udvarral s levelezéséről maga megvallotta, hogy: «czélja volt a haza és nemzet állapotját jobb karba hozni; magyarországi jószágait vissza szerezni».* Népszerűségének teljesen vége volt s Teleki midőn észrevette, hogy vagy a bujdosók ügyére alapított terveinek, vagy Bánfynak veszni kell, határozott s Bánfy Dénes elveszett.

Cserei így adja elő Teleki eljárását: «Midőn Teleki Mihály ennyire vitte a Bánffy Dénes ellen való dolgot, tudván hogy ha Béldi Pál contrarius leszen, semmire sem mehetnek miatta; *alattomban a fejedelemmel úgy végezének, hogy a fejedelem Bánfy Dénes ellen való akaratát tegye irásban subscriptiója s titkos pecséte alatt, mely irással Teleki Mihály menjen el Béldi Pálhoz és vele* —

* Hogy ez időben Leopold bárói czímmel ajándékozta volna meg — habár Cserei és Apor mondják is — semmi alappal sem bír. Furcsa is lett volna egy külföldi urat tiltott és titkos levelezésért ily nyilvánosan agyon czímezni.

s annak utánna a több urakat rendre eljárván, azokkal is subscribáltassa. Teleki Mihály, mintha egyéb magános dolgai volnának, Béldi Pálhoz elmegyen, ki akkor Bodolán a maga várában vala. Bemenvén hozzája, mondja, hogy csak magával volna igen nagy dolga, azért még a külső palotáról is minden embert kiküldvén, sőt az udvaron is fegyveres gyalogok strázsálván, hogy senki közel az ablakhoz ne mehessen, *megmutatja a fejedelem levelét* és kéri, hogy azon ligát Bánfy Dénes ellen approbálja. Amaz, noha már egy darab időtől fogva ugyan Teleki Mihály factiója miatt Bánfvt gyűlölni kezdette vala, mindazáltal olyan nagy hazafiának romlását, kivált azon az úton, semmiképen javalni nem akarja, sem a ligát subscribálni. Teleki Mihály felkél és térdre esik Béldi Pál előtt s kezét az ég felé felemelvén, azt mondja: «Esküszöm az élő mindenható Istenre, a ki idvességemet úgy adja meg; életemet, feleségemet, gyermekeimet úgy boldogítsa, hogy én uram Kdnek igaz tökéletes barátja és szolgája vagyok. És mivel hogy tudom Bánfy Dénesnek minden intentióját, hogy Kdet egész házával együtt el akarja veszteni, azért jelentem meg Kdnek: ha maga életét, gyermekeinek, feleségének megmaradását szereti, præveniálja a magára következendő veszedelmet és subscribálja ezt a ligát. Különben én megmentem Isten előtt is a lelkemet, mert a mit mind a Kd javára, mind a fejedelem és az ország megmaradására tudtam, magam veszedelmével sem gondolván, kimondottam.» Béldi Pálné minthogy okos gyanus asszony vala, noha a dologban semmit sem tudott, de mind az előtt Teleki Mihálynak az urához való gyakor járását nem javalván, mind penig az mostani odajöveteléhez és titkos beszédéhez gyanakodván, alattomban igen lassan az ajtóhoz mene és fülét a kolcslyukához tartván, noha csak suttogva beszélnek vala odabe az urak, megérté, hogy Bánfy Dénes felől beszélnének és a kolcslyukán benézvén, meglátá, hogy az ura előtt Teleki

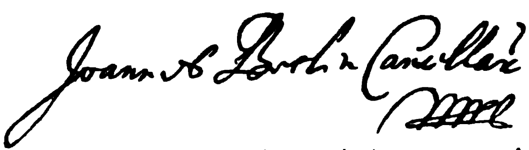
Mihály térdre esett. Megijedvén az asszony, kiáltani kezde: «Uram szerelmes uram, szivem uram ne adj hitelt a Teleki Mihály szavainak, mert bizony megcsal s elveszt tégedet is.» Amazok odabe conturbálódván, felkel Béldi Pál, megnyitván az ajtót, mondja feleségének: «Eredj dolgodra, ha asszony vagy.» Amaz pedig annálinkább kezde könyörögni: «Szivem uram, a hatalmas Istenért, ne higyj ennek a gonosz embernek, mert hallám én, hogy Bánffy Dénes ellen akar ingerelni, de ha azt elteheti általad láb alól, bizony tégedet is elfogyat. Vajki jól ismerem én Teleki Mihályt, ne hidd, akármint esküdjék, mert nincs nálla jó lelki ismeret, itt vagyok, ha megölsz is, lássad, de nem javallom dolgotokat.»

Teleki Mihály elszégyelvén magát, nagy haraggal mondá: «Ha az én feleségem ezt cselekedné velem, kiverném a szemét is az agyából. Mikor valaki az én megmaradásomra nekem jó dolgot mondana, megköszönném inkább neki, mintsem ezeket engedném meg, hogy a feleségem rajta elkövetné». Béldi Pál megriogatván feleségét, az asszony nagy sírással s átkozódással vissza megyen; amazok esmét bezárván az ajtót, addig esküvék Teleki Mihály, lecsalá lábáról a nagy okos embert és subscribáltatá vele a ligát, oly conditióval mindazonáltal, hogy: nem ellenzi, ha Bánfy Dénest megfogják, de meg ne öljék, hanem törvény szerint procedáljanak ellene. Teleki Mihály nagy örömmel onnan elmene gróf Csáky Lászlóhoz, a kit igen könnyen rávőn mind a vadászatban rajta esett bosszúságért, mind pedig azért, hogy alattomban örült vala azon, hogy olyan nagy reformatus ember veszedelembe esék. Onnan a Haller és Bethlen urakhoz menvén, azok is ráhajlának, mert Bánfy Dénest mindnyájan gyűlölik vala».*

Eddig tart Cserei leírása, melyről első tekintetre kimondhatjuk, hogy ez elbeszélésnek a történetíráshoz

* Cserei Mihály Históriája. Kiadta Kazinczy Gábor. MDCCCLII. 77., 78., 79. lapokon.

semmi köze. De sokan hitték és hiszik ma is, mert regényes; pedig az egész Cserei czélzatos meséje, mely hemzseg az ellenmondásoktól. Ha a fejedelem előre beleegyezett volna, nem lett volna szükség ligára. Béldit pedig nem úgy egyszerre fogta Teleki, mint valami vidéki kortes a szavazót, hanem egyetértésük lassanként és biztosan fejlődött, s ha az utolsó napokon csakugyan összejöttek oly félre eső helyen, mint Bodola, ott bizonnyal csak a módozatokról, a megkerítés tervéről stb. lehetett szó. Vitéz Zsuzsánnáról a későbbi tanúvallatásokból tudjuk, hogy házánál a politikai társalgásokban rendszerint részt vett, még pedig nem a kulcs lyukán keresztűl, hanem személyes megjelenés által, s valószínű, hogy ez ez esetben is így volt, de természetesen, mint asszony megdöbbent a készülő nagy esemény előtt, s kifejezte félelmét és aggodalmait. A többi mind Cserei uram képzelődésének szülöttje a térdeplő Telekivel. Előadásától eltérően Bethlen Miklós *Önéletirásában* meglehetős tárgyiasan adja elő, hogy Teleki fogalmazta a *liga* oklevelét s Macskássi Boldizsárral két példányban leíratta és legelőször Béldivel iratta alá, állítólag az lévén az erősebb motivuma a hagyományok szerint, hogy Bánfy Béldi nejét is elszerette volna. Ennek hivői szintén azt hiszik, hogy Béldi aláírása egyszeri találkozás és rábeszélés eredménye. Az egyik példány Béldi-

30. BETHLEN JÁNOS ALÁIRÁSA.

nél maradt s azt írták alá Haller Pál és János, Kapi György, a másikat gróf Csáky László, Bethlen Miklós Sorostélyon, aztán atyja Bethlen János, Bethlen Gergely, Elek és Farkas a keresdi kastély tulajdonosa stb.

Mint fennebb is említém, azt hiszem, hogy a kézrekerí-

tés tervét is Teleki és Béldi együtt készítették, mert tudták, hogy Bánfy meg van híva és készül az országgyűlésre, mely november 18-án volt Fehérvárt összeülendő. Bethlen Miklós ugyan azt beszéli, hogy Béldi a bekerítésben nem vett részt, csak hátul kullogott s késõn érkezett Koppánd környékére. De a Béldi család levelei közt a maros- és udvarhelyszéki felkelőknek előírt úti terve olvasható, még pedig Béldi Pál saját kezeírásával és ez épen az a terv, melyet Bethlen önéletírásában leír, hogy útjokban követtek, hogy tudniillik Bethlen Miklós az udvarhelyszékiekkel haladjon a Maros balpartján egész Ujvárig (Maros) s ott vágjon át az Aranyos jobbparti vidékére, Kornis Gáspár pedig a marosszékiekkel maradjon a Maros jobbpartján, s aztán tartson Egerbegynek. Ez úti tervben nincs említve ugyan Koppánd neve, de látszik, hogy annak környékére készült. Béldi, Teleki tudták, hogy Bánfy a tájon fog járkálni s az volt elterjesztve, hogy Bánfy erős csapattal jön, hogy az országgyűlést szétverje s a fejedelmet letegye; de már az a körülmény, hogy Koppándon csak nehány lovasa volt vele, eléggé bebizonyította a hír és vád alaptalanságát.

Bánfy feleségével együtt minden gyanakodás nélkül elindul Kolosvárról Gyulafehérvár felé az országgyűlésre. Pár órai utazás, után betér Koppándra a Vitéz Ferencznél tartandó keresztelőre (1674 november 15-én) s mikor asztalhoz akarnak ülni, érkezik a hír, hogy ellenséges katonák veszik körül a határt, sőt minden valószínűség szerint valaki az üldöző táborból egyenes tudósítást küldött Bánfynak, mert ő különben bizonnyal el nem menekül. Bánfy Vitéz Gábor erősebb épületébe viszi feleségét s maga az utolsó pillanatban pár hű szolgájával Kolosvár felé vissza lovagol.

Ez az a szomorú koppándí történet. Ezek a nagy lármával támadó csapatok nem a törvényszékek végrehajtói,

nem az alispán hajdui, nem a fejdelem személyének testőrsége, még csak nem is udvari pretorianusai, hisz ez mind érthető volna! Semmi idézés, semmi parancs, egy szó irás sincs kezökben — csak fegyveres ember. Rablók-e ezek, vagy idegen ellenség, kik megtaszigálják Bánfy Dénes feleségét, a fejedelem asszony testvérnénjét, leszakgatják, letépik ékszereit, sőt életét is fenyegetik s csak a vezér Kornis Gáspár menti meg, eltakarván hosszú palástjával. Miféle nép ez, kérdezheté magában Bánfyné s kérdezhette volna bárki is, mely az országúton jár — vagy a legszebb s legártatlanabb családi ünnepet tartó békés országlakókat — nem nézve paraszt, nemes, főúr, zászlós úr — megtámadja, kirabolja s biztos vérpadra vezeti?

Ezek összeesküdt főurak lerészegitett zsoldosai! Nem mondhatjuk, hogy Marosszék és Udvarhelyszék rendei, mert mint olyanok fel sem kelhettek, fel sem ülhettek volna ország végezése vagy fejedelmi parancs nélkül; itt csak az a kalandkereső, zsákmányt hajhászó nép volt, kik azt sem tudták, hová viszik s igy a mezei munka végeztével csak főtisztjeik jó kedvéért egyszerű szóra is felkeltek.

A fejdelem eddig mit sem tudott az egész ligáról. Lehet, hogy az udvarban suttogtak egyet mást, de csak akkor lett bizonyossá a dolgok állásáról, mikor a koppándi eseményről értesült. Lehet, hogy a hirek hallatára s megtudva, hogy mily hatalmas urak s mily sokan irták alá a ligát, kissé meg is döbbent s eszébe jutott, hogy ebből a társaságból nem lesz jó kimaradni s igy irta e rövid, de valóban ritka s legalább a mi történetünkben páratlanúl álló csatlakozó nyilatkozatot, mely igy hangzik:

«Én Apafi Mihály Erdély országának fejedelme, Magyarországnak fejedelme, Magyarország részeinek ura és székelyek ispánja.

Birodalmunkban levő minden igaz hazafiait, böcsületes most mellettem lévő úr híveimet és másutt összegyülekezett tanácsúr híveimet és hazánk fő-fő tisztjeit és fő-fő rendeit assecurálom keresztyén hitemmel és az Isten úgy idvezítse lelkemet, hogy ő kegyelmek mellől

Bánffy Dénes kedvéért el nem állok, ellene mindenekben ő kegyelmekkel egyet értek; szavainak, írásinak hitelt nem adok, sőt ha kézhez keríthetem, Isten úgy áldjon meg, mindjárt megfogom. Minden ez haza megmaradására néző dolgokban birodalmamban levő becsületes híveimmel egyet értek, melyről adom ez assecuratoriamat, magam kezem írásával s pecsétemmel megerősítvén. Fehérváratt die viginti Novembris 1674. Apafi Mihály.

P. S. Ide értem pedig minden szolgáimat, vármegyékben, székekben, városokban, várakban levő nemesi rendeket és vitézlő rendeket».*

E sorokat bizonyára a liga aláírói mind lemásoltatták magoknak. Valóban mintha a fejedelem érezte volna a bizalmatlanságot, mely abban rejlett, hogy a ligát nála nélkül alkották s nála nélkül, az ő tudta s beleegyezése nélkül oly előre haladtak, hogy egész vármegyéket felzaklattak, a ki vállalkozott, fel is ültették s meg is támadták, meg is riasztották Bánfyt. Mintha feltámadott volna — s a fejedelemnek elibe állt volna saját gyávasága s pirongatta volna, hogy országlása oly gyenge, hogy liga nélkül meg sem lehet zabolázni egy nagyravágyó főurat. Mintha tehát mulasztásait ki akarta volna pótolni, utólagosan ugyan (november 18-án és 19-én), de egymásután küldi intéző parancsait Marosszékhez, Csikszékhez, Háromszékhez s mindenfelé röviden, szabatosan, határozottan s gyorsan mintegy mutogatva, tüntetve s mintha elhitetni akarná, hogy ő intéz mindent s minden az ő parancsára történik.

Még csak egy irat van, mely eddig szintén ismeretlen volt, s mely valóban sajátságos és vélekedésem szerint nagy árnyat vet különben tekintélyes irójára. Bánfy nem lehetett oly naiv, hogy ne tudta volna, hogy hatalmas, erős embereknek kell lenniök, kik ilyesmit tesznek, de joga volt felsikoltani, hogy mi ez? Kik ezek az emberek? Irt ilyen érte-

* *Eredetije* Méhesen gr. Béldi Ákos levéltárában; *másolata* Maros-Vásárhelyt a gr. Teleki cs. levéltárában, ily záradékkal hitelesítve: Lecta et cum originali suo comparata per me Franciscum Lugosi illustrissimæ principalis suæ celsitudinis secretarium. Fasc. 253. o.

lemben a fejdelemnek, utóiratában így szólva: «Én az szegény sógort Teleki uramat is féltettem, elhiszem eddig feljött Ngdhoz a több keresztyén hazafiakkal, azért Ngd ő kegmekkel beszélgetvén, tudósítson engem, én csak Ngdtól várok». Ez a levél kelt nov. 18-án s a fejdelem fentebb közölt nyilatkozata nov. 20-án. Irt azonban a kedves sógornak Telekinek, írt Tordavármegye közönségének, írt a főuraknak.* Ez utóbbi levélnek feleletére Bethlen Miklós vállalkozott, ki a szerencsétlen, üldözött vadhoz hasonló barátjához a következő levelet intézte:

«Szolgálnék ha lehetne, mint uramnak Kdnek. Az mint az tegnapi tragedia és az mostani egész dolog Kd előtt csudásnak látszatik méltán, úgy talán ezen is csodálkozik, hogy most az irásomat látja, de akármire magyarázza Kd, álljon szabadságában. Én mint keresztyén hazafia irtózván az vérontástól, mely akármikor is igen káros, de most az szegény magyar nemzetnek és abban vallásunkon levő rendeknek szűk voltára nézve ugyan megsirathatatlan, mivel az környülöttünk levő hatalmas nemzetekre nézve is ez civile bellum szegény hazánknak nem egyebet, hanem utolsó veszedelmet igér, tartoztam keresztyén kötelességemből Kdnek megirni, hogy ha mi jóra hozhatnám mind az haza s mind abban az Kd siralmas állapotját. Talán úgy vélekedik uram Kd, hogy mi egynehányan vagy magunktól, vagy Béldi uram kedvéért insurgáltunk Kd ellen, de bizony megcsalja Kd magát, mert az egész ország fő-fő rendeiben alig tanálnék kettőt vagy hármat, az ki az Kd megaláztatásában nem consentiált volna, melyet ha Kd nem hiszen, küldje hiteles emberét hozzánk, — assecuratoriát szerzek de salvo passu számára, — oly dolgokat mutatok meg nékie, melyet Kd megértvén, tudom nyilván azt fogja mondani: «Obmutui Domine quia tu fecisti et bonum est quod me humiliasti». Istenért uram, gondold el hazádnak következhető veszedelmét, szép régi familiádnak hírét, vagy jószágodnak virágzó állapotját, az egy gyermekednek szerencséjét, feleségednek fogságát és ez világi mulandó dolgoknak utánna az örökkévalóságot, ne légy oka az vérontásnak, ne fegyverkezzél, mert mit nyersz véle? Isten ugy áldjon meg, hogy egész ország van fegyverben ellened; jobb az dolgot könyörgésre fogni, édes anya Erdély magát megalázó engedelmes fiának meg tud kegyelmezni. Isten vezérelje maga dicsőségére Kdet. Lona

* Mind e leveleket lásd a Török-Magyarkori emlékek V. kötetében. Bánfy Dénes életrajzában e levelek részletesebben lesznek méltánylandók, itt csak fölemlítésükre kell szorítkoznunk.

(Aranyos) nov. 16-án Anno 1674. Kdnek a mennyire kötelessége engedi kész szolgája öcscse Bethlen Miklós».*

Ha e megdöbbentő levelet összehasonlítjuk ama sorokkal, melyekben Bethlen Miklós — Önéletírásában — ez eseményeket elbeszéli, sok ellenmondást találunk. Egyebek közt állítja könyvében, hogy ő a *ligát* aláíratta Bethlen Gergelylyel s ez Bethlen Farkasnak és Eleknek elbeszélvén, ezek azonnal értesítették Bánfyt, de már későn. Ez utóbbi állítás nem lehet igaz, legalább is nem valószínű. Csak azért van componálva, hogy a Bethleneket s főként Eleket léhának fesse. Mert ha ezek értesítették volna Bánfyt a ligáról, akkor Bánfy nem megy oly könnyűszerrel Koppándra s tudja, kikkel van dolga, Bethlen Miklós levele nem szükséges, sőt egészen felesleges. Igaz, később azt írja, hogy Bethlenék küldöttje a koppándi esemény után érkezett — honnan, tudja ezt Bethlen Miklós? s ha ő megtudta, még inkább megtudhatta Kornis Gáspár, s az ott alá s fel járó Teleki, Bánfy Zsigmond s aligha szó nélkül elhallgatták volna a Bethlenek ily eclatans divergentiáját; de fel sem lehet tenni, hogy a Bethlenek fel mertek volna lépni a liga ellen.

Munkájában azt is mondja Bethlen Miklós, hogy Bánfynak a menekülést tanácsolta. Ez állítással levele merőben ellenkező: itt a hazának, mint édes anyának kegyelmét helyezi kilátásba a megtérő, kérelmező számára. Ily igérethez pedig neki semmi joga sem volt. És ha jól meggondoljuk a dolgot, az egész levélírás jogtalan beavatkozás Bánfy dolgába s igen könnyen támadhat bárkiben is az a kérdés: valjon nem e levél okosnak látszó, de csalfa szavai vitték-e Bánfyt a vérpadra? Hát még, ha veszszük, hogy Bethlen emlékiratában mind azt beszéli, hogy milyen kénytelen kelletlen elegyedett a dologba, s hogy félt, hogy

* Ívrét, félív, az egész sajátkezű írás; eredetije Maros-Vásárhelyt a gr. Teleki cs. ltárában.

őt magát is megcsipik, bizony e levelet olvasva egyetlen szavát sem hihetjük. És ha meg volt győződve, hogy Bánfyval együtt nem lehetett az országot tovább kormányozni, s az ő megaláztatására s hatalmának leszállítására okvetetlen szükség volt, mért nem beszél directe Önéletírásában is, a posteritas és fiai előtt miért akarja csavarni facsarni az igazságot?

Ismerve Bethlen Miklós fontoskodó és hiú természetét még az a gondolat is eszünkbe jut, hogy e levél születésének oka az a legyőzhetetlen hiúság, hogy mindenbe beleszóljon, mindenütt szerepeljen, mert az bizonyos, hogy azzal a befolyással, mely e levelet jogossá s Bánfyval szemben igazságossá, méltányossá és alapossá tehetné, Bethlen sem akkor, sem azután soha sem birt. Ily levelet csak egy — a polgári ügyekben is — teljhatalmú hadvezér írhatott volna jogosan, nem egy dubiosus alvezér; s egy két nap itt döntő volt, úgy hogy később hiába mondja, hogy szóval egyebet izent Pályiktól. Sőt, hogy levelének e helyen még a bonafideséében is kételkedjünk, maga Bethlen szolgáltatja az okot, a mennyiben Önéletírásában azt mondja, hogy ha Bánfy az első pillanatokban erélyesen ránk jő, könnyen szétkergetheti vala a liga egész seregét t. i. a hirtelen felszedett vetett székely és szász népet.

De Bánfy bár elindult velök szembe, talán épen Bethlen Miklós levelére Ajtonból visszatért Kolosvárra s ezzel eljátszta az egyetlen pillanatot, melyben túlsulyra vergődhetett volna. Abban a hitben, hogy biztosabb helyen lesz, Szamosujvárra vonult hűnek tartott katonái közé. A drága időt fegyverfogás vagy menekülés helyett habozással, ingadozással, megfoghatatlanúl érzelgő levelezéssel vesztegette el; mintha egy valóságos, sereggel működő *liga* tetteit és szándékait szenvelgő levelekkel lehetett volna meghiúsítani. Meg volt rettenve. Levelei, melyeket e nehány válságos nap alatt írt, változott hangon, alázatosan, de hol

érzelgősen, hol idegesen vannak fogalmazva. Nem hiheti, hogy halálra üldözzék: «ezt ugyan nem érdemleném Kegyelmetektől», írja a szövetkezett uraknak. A református püspököt küldte Fehérvárra a fejedelemhez közben járónak, de ezt nem bocsátották útjára; Csánból visszatéríttették. Majd az őrségből nehány tisztet küldött Fehérvárra, de ezeket az urak elcsábították tőle s mikor megtudták, hogy az egész ország Bánfy ellen van, a hogy visszatértek Szamosujvárra, magok fogták meg Bánfyt s fogva vitték Kolosvárra.

Nem sokkal ezután megérkezett a fejdelmi parancs:

1. Az őrség esküdjék meg a fejdelem s az ország hűségére. 2. Bánfy *Bethlenbe* vitessék fogva s ott Kornis Gáspár őrizze. 3. Nejét is vigyék oda hozzá. 4. A székelység Nemes János parancsnoksága alatt jószágain helyeztessék el. 5. Béldi s a főurak menjenek Fehérvárra gyülésre.

A Szamos völgyének hatalmas ura, Bánfy Dénes, kitől félt a fejedelem, kitől rettegtek az urak Telekitől s Bélditől kezdve mindannyian, kinek felesége, Bornemisza Kata, testvére volt a fejedelemnének, ki a német császárral levelezett, nagy sereget tartott saját költségén, kinek lakomái fényesebbek voltak fejedelmökéinél, kinek öltöny, fegyver darabjait és lószerszámait most két század múlva is csak bámulni tudjuk, mint a gazdagság és jó izlés remek műveit, szóval ez a középkori véralkatú, de rokonszenvünkre sok tekintetben igényt tartó főúr saját őrségének tisztei által elfogva, Kolosvárt saját házában tartatott s ült nehány napot mély szomorúságban; aztán november 30-án Nemes János közvetlen parancsnoksága és Kornis Gáspár alparancsnoksága alatt, kétszáz lovas kiséretében útnak indíttatott az utolsó hely, Bethlen vára felé. Első napon Iklodon háltak s másnap Szamos-Ujvár alatt állottak meg. Beküldvén a várba, kérdeztették: ki számára tartják a várat? E kérdésre a főporkoláb és az udvarbíró s az őr-

ség főtisztei kijövén, kihozták a vár kulcsait, és átadták Nemes Jánosnak, mondván, hogy: «Ők a várat ő nga s az ország számára tartják». Mind ezt végig hallgatta Bánfy Dénes s aztán a menet újból megindult s az nap decz. 1-én szombaton Szent-Benedekig haladtak, mely Kornis uram birtoka. A szerencsétlen fogoly az éjt itt töltötte legbuzgóbb üldözője várában. Másnap Nemes János a szamosújvári tisztekkel visszatért Bonczidára, ezek pedig állomásokra. Bánfyt pedig Kornis a 200 lovassal Bethlenbe vitte, honnan osztán nem is ment tovább* soha többé.

A parancsok teljesíttetvén, a főurak a fejdelem köré Fehérvárra mentek, Béldi és Gyerőfi még hátramaradtak, hogy Bánfy jószágait és felkelhetőit összeírják és irassák. Béldi nagy buzgóságot fejtett ki az utolsó napokban, mindenütt ott akart lenni, szigorú pontossággal kutatta fel a kastélyokat, a kolosvári házakat, mindenütt megnézték a pinczéket, kéményeket, s az utolsó sarkantyúig mindent felírtak. Béldi különben nagy rendet tartott s a hol ő ott volt, nem is raboltak. Boszúsága és haragja nagy volt a csikiakra, kik Örményest, Bánfy egyik gazdagon felszerelt jószágát, mint valami ellenséges birtokot kikémlelték, megrohantak és még a konyha edényeket is elvíve, teljesen kirabolták. Még tanúvallatást is tétetett, hogy a kezdőket s biztatókat megbüntesse. Végre aztán deczember első napjaira megbízatását végezve, ő is megérkezett Fehérvárra, hol az országgyűlés még november hó 17-én megnyilt volt. Béldi megérkezvén, az ő és a Bánfy Zsigmond szállásán azon törték fejöket, hogy a legyőzött Bánfy Dénessel mit tevők

* Lásd ez utolsó útra nézve, mely valóságos gyászmenet jellegével bírt, Nemes János levelét Béldi Pálhoz, kelt Szamosujvárt, 1674 deczember 2-án. Az okiratok közt. Írja azt is, hogy Bánfynak Szamosujvárt egy boltban sok egyetmása van; de készpénze nincs. Egy vasas ládába 3000 frtja volt, de két ezret az őrségnek osztott ki s ezret elvitt magával. Mondja, hogy Budára megy s itt (Szamosujvárt) hagyja Imecs Pált. Ajánlja a hadak leszállítását, mert a nép szegény; a hely fátalan s mind elégetik a kerteket.

legyenek. Egy rész le akarta hozatni Fehérvárra az ország-gyűlésre, hogy személyesen védje magát, de féltek, hogy felesége és a fejdelemné befolyása és saját ügyessége által *megszabadúl!* Mások minden kihallgatás nélkül való ki-végeztetését sürgették. Végre abban állapodtak meg — főként Bethlen Miklós indítványára, hogy írásban küldik meg neki a vádpontokat s felhívják, hogy azokra mennél gyorsabban megfelelni igyekezzék. A vádpontok elkészítésének nehéz munkájára Teleki vállalkozott s el is készítette 31 pontban de ez a munka sikerültnek nem mondható; lehet, hogy az az emberi érzés, mely a vérpadra lépő iránt még a legnagyobb ellenség rokonszenvét is lefoglalni igyekszik, s mely még a történet elbeszélőjét sem bocsátja ki hatása alól, Telekiben is működött, elég az hozzá a 31 pont 31 lappalia, többnyire olyan tendentiosus szóbeszéd; okirattal való bizonyítás sehol semmi. Bánfy pontról pontra, szóra szóval felelt, miben segítségére volt Pataki István kolosvári professor, egykori alumnusa, most Bethlenbe kisérője, mellette lévén a zord halál legnehezebb — a nagyra törő élet utolsó pillanatáig. A felelet sem remekmű, de sokkal nemesebb munka mint a vádirat. De ennek semmi hatása sem volt, akármit s akármiként felelt Bánfy, neki halnia kellett. Deczember 17-én a sententia kimondatott s ennek fogalmazása sokkal erélyesebb, sokkal sikerültebb, mint a vádpontoké. Elbeszéli az itélet, hogy Erdély jámbor fejedelme alatt mily csendesen, boldogúl élt s élne, «de magunk közűl kirugódozott Bánfy Dénes, akarván mindnyájunk nyakára ülni, a ki egyedűl kivánt uralkodni minden törvényeinken, uralkodott is egy ideig. A ki magához képest mást semminek tartván, sokaknak régi határokat elfoglalta, ki előtt szegény atyánkfiainak igaz ügyét sem volt szabad megjelenteni, ki előtt a törvények könyve úgy be volt kapcsolva, hogy akárki is perleni elfelejtette véle, nem a törvényes igazságtól, hanem

hatalmától és kegyetlenségétől félvén». Kevésbé sikerült az a vád hogy a fejdelemségre törekedett. «De ha ezek kevésnek láttatnának némelyek előtt, noha a nemesi szabadságot szerető nemzetnek nem látszik kevésnek, voltanak oly vétkek is benne, melyeket nem csak káros lett volna, de veszedelmes, sőt lelkiismeret ellen való dolog is elszenvedni, holott régi birodalmában már megállapodott fejedelmünket méltóságos székiből oly szemlátomást akarta kifordítani s igyekezett, hogy akárki is általlátja». Az itélet csak nem egyhangúlag *nota* volt s bevezető indokolását, mely úgy látszik, mintha egyenesen az utókor számára készült volna, a mint Önéletirása 414-dik lapján mondja, maga Bethlen Miklós írta.

Kimondatván a halálos ítélet, végrehajtása Bánfy legnagyobb ellenségére, a bosszúvágygyal teljes gróf Csáky Lászlóra bizatott, ki váltott lovakon azonnal Bethlenbe indult s éjjel érkezvén meg, az alvó rabot felesége mellől felkeltette s az ott levő Pataki István reformatus pap által értésére adatta, hogy azonnal készüljön az halálra. Bánfyt egy előterembe vitték, hol le volt terítve egy szőnyeg s azon állott egy tőke. Ott állt egy czigány hóhér a fényes bárddal. A szegény elitélt meghallgatta a sententiát, imádkozott, aztán csak járkált a szőnyeg körül, mintha remegett volna a véres pillanattól. «Uram, ennek meg kell lenni», szólt végre Csáky türelmetlenül. Bánfy letérdelt, Pataki imádkozott s a czigány sújtott, de csak több csapás után tudta elválasztani a főt, a vérben fetrengő testtől, mert gyakorlatlan volt, s mert «elijedt oly nagy úri embertől.»

Az állampolitika Bánfy halálát követelte, s hogy a végrehajtás több kevesebb barbarismussal történt, az a dolgon keveset változtat.

De az bizonyos, hogy halála nagy részvétet gerjesztett az országban. Az afféle nagy hatalmú, fényűző, pompa kedvelő urak, ha a balsors által sújtatnak, részvevőkre, siratókra

mindig számíthatnak. Reverend abbé franczia ügynök hátrahagyott irataiban azt jegyezte fel: «Bánfy Dénest az ország egyik fele elitélte, a másik fele megsiratta». Különösen a néptömeg valóságos legendává alkotta az egész történetet. Hogy t. i. Bánfy Dénes ártatlanúl veszett el, hogy Bethlen vára kapuit keményen elzárták, hogy a jó fejedelemné az egészről nem tudott semmit, de mikor megtudta, kegyelmet eszközölt s azzal egy bejáró ifjú lovag, nagy jutalommal biztatva, fejdelmi száguldó paripákon — épen mint a balladákban szokás — vágtatott Bethlen felé, de óh fátum elkésett, a zárt kapun be nem juthatott; a második ifjú lovag vitte a fekete bársonyt, melybe göngyölték a holt testet, ezt is a fejdelemné küldte stb. És az élénk képzelődésű nép mind ezt elhitte s hiszi mai napig is. Pedig hogyan volna lehetséges, hogy a fejedelemné, az a nagy befolyású, tevékeny, okos asszony ne tudta volna, hogy Bánfyt elfogták, Bethlenbe zárták, hogy az országgyűlés felette tanácskozik. És azt ne tudta volna, hogy az országgyűlés napokon át (decz. 7-től decz. 17-ig) minő hangúlatban van, mit végez? De hát sok év múlva, mikor Bethlen és Cserei műveiket írták, a halálos ítéletek szokásos legendája és részletei már ki voltak bővítve, ki voltak dolgozva szépen, hatásosan.

És Bánfy Dénes vére omlásának családja s utódai vették hasznát, mert a mindenképen szomorú és megható eset után a nép azzal bővítette a legendát, hogy fejedelmi nimbuszszal övezte Bánfy Dénes utódait.

VIII.

Olyan országban mint Erdély, mely nem volt teljesen független, de Bécstől is, Konstantinápolytól is elég messze volt, melynek akár a nagy szabadságszeretet, akár a nagyra-

vágyás miatt nyughatatlan polgárait hol a hatalmas szultánnal, hol a keresztyén császárral lehetett fenyegetni s s olykor meg is fenyíteni, s melyet különben a természet ezer áldásaival s a történet életrevaló népekkel ajándékozott meg: ha olyan ember ült a trónon, *a ki érti magát*, boldogúl kormányozhatott akár hoszszas éveken át; boldogság alatt nem a paradicsomi egyszerű állapotot s nem is valami mesterséges Eldoradót értvén, hanem az állami boldogságot, a fejlődést, gyarapodást, azaz a bel- és külbékességet.

Ilyen boldog kort töltött Erdélyország az 1613-dik évtől az 1657-ig terjedő 44 esztendő alatt, azaz Bethlen Gábor trónra lépésétől egész addig, míg II. Rákóczy György országa s családja politikai hagyományairól megfeledkezve, eltékozolta az országnak szép hadseregét, temérdek pénzét s békés nyugodalmát. Ez időtől kezdve pedig éveken keresztűl török, tatár és német ellenséges hordák húzódtak az ország egyik részéből a másikba, kipusztítván a földet lakosaiból, a megmaradt lakosokat élelmi szereikből, marháikból, vagyonukból. Megzavarodott az egészséges világnézlet, felfordultak a törvények, lesülyedett a tekintély, lábra kapott a féktelenség, demoralizálván az ország rendeit az által, hogy útat nyitott minden csélcsap ambitiónak a fejedelemségre, s mindez a hűség, a kötelességérzet s más keresztyén erények meggyengülését, sőt ezek teljes megsemmisülését vonta maga után.

A magánélet is nagy változásokon ment át. Az erdélyi főbb birtokosok és a városok polgárai Bethlen Gábor és a két Rákóczy idejében oly gazdagok voltak, hogy bármely hasonló terjedelmű és népességű országgal bátran versenyezhettek. Felgyült az arany-ezüst, megszaporodtak a drága fegyverek, ékszerek, prémes, selyem és bársony ruhák, kocsik, hintók, hámok, lószerszámok; minden istálló telve volt szép lovakkal, paripákkal. Csáky

István idejében egy szép ló ára 500—1000 darab aranyig terjedt.[1]

Temérdek volt a ménesbeli lovak, szarvasmarhák, juhok, disznók száma, úgy hogy a levéltárakban bámulva olvassuk azok nagy számát az egyes birtokokon. Bor, buza s más vetemény oly bőségben termett, hogy Moldvát, a lengyel tartományok egy részét, két Oláhországot Erdély ellátta borral, gabonával. S mind ez elolvadt, midőn 1657 végén a 9000 tatár fogoly kiváltására került a sor.

Az ipar, kereskedés a virágzás magas fokára emelkedett s például az ötvesség Mátyás király korától 1657-ig érte el legvirágzóbb korát. A kolosvári ötvös czéhben 1532-től 1656-ig minden évben beállott 2—3, sőt nehányszor évenként 5 mester is. 1657-ben egy sem; s ez így tart 1665-ig; azután évenként ismét 1—2. Hogy az ötvösség az Apafy korszak alatt ismét némi virágzásra emelkedett, mutatja Czák Dávid brassai polgármester levele Béldi Pálhoz, melyben jelenti, hogy a moldvai fejdelem ezereket érő ezüst edényeit Brassóban készítteti. Teleki Mihály aranyszélű ezüst tálait Fehérvárt s Bornemisza Anna ékszereit és arany ezüst edényeit Kolosvárt.[2]

Az *aczél feldolgozása* nem volt oly kedvelt ipar Erdélyben, mint azt a sok háborús időből következtetni lehetne. Csak is Brassóban találjuk a pánczél készítésnek positiv emlékeit. Bethlen Miklós, 1663-ban Kassán csináltat magának ezüsttel ékesített pánczélt, mely oly feltünő s szép volt, és valószínűleg ritka is, hogy mikor 1676-ban fogva volt s neje férje szabadulásáért mindenét felajánlotta, Teleki Mihály semmit sem fogadott el, hanem eredeti árában ama kassai pánczélt.

Mikor Telekit 1671-ben a bujdosók vezérnek kérték, úgy látszik, nagyon is a háborúskodásra adta magát s min-

1 Lásd: gróf Csáky István élete. Budapest, 1883. 160. lap.
2 A mint ez a kolosvári ötvös-czéh iratai között bőven olvasható.

den ismerősitől pánczélt, fegyvert kért. Mikes Kelemen Apoldon 1671 jun. 25-én kelt levelében így ír hozzá:

Az mit penig Kd az szegény édes bátyám uram pánczéla felől parancsol, úgy vagyon uram, megvallom, Erdélyben hütömre nem volna olyan ember, az kinek oda adnám akárkinek Kden kivül, de ha Kd elébb írt volna, most magammal együtt kihoztam volna, de uram bizony Brassóban az boltomban vagyon, de az uram nem czifra; az sisakját anyám asszony mai napig is nem küldötte meg, arról izenek ő kemének, az szebbik karvas is még ő keménél vagyon. Én uram az Kd állapotját, ha mivel lehetne, bizony igen jó szívvel díszesiteném, melyet, hogy Isten Kdnek sok esztendőkig szerencsésen s boldogul engedjen viselni, nyomorult nemzetünknek javára szívből kívánom. Ugyan most uram igen jókor esett; mivel — úgy hiszem Kd jobban tudhatja nállamnál, hogy új tatár chámot is tettek.» — jul. 10-én így ír: «Az pánczél után én uram elküldök, csak várom hogy feleségem haza jöjjön, az anyjához ment, mivel ő tudja, micsoda ládába tette.» Szeptember 18-án pedig e pár szót írja: «a karvasat is itt küldöm.»

Nemes János ugyancsak ez évben ír Telekinek bizonyos pánczélokról. Hidvégről jun. 15-én így ír: «A karaczélt a *brassai pánczél csináló* késziti, de kell egy hónap a míg elkészül, mert sok a dolog vele».» — Jun. 23-án: «a kar-aczél még nincs meg, de ha meglesz, személyesen adom át.» Julius 18-án. Ez a levél is mind a pánczélokról szól; «egy pánczélt vasingestől, sisakostól, karvasokkal (noha ez csak paraszt katonának való) száz forinttal alkudtam meg; Kdnek ha tetszik, megveszi, ha nem, nem.» Aug. 18-án két levelet is ír a pánczélok dolgáról, hogy szépen csinálták, kövekkel kirakták. «A karvasokat tegnap elküldöttem, 3 pánczéllal együtt. Én bizon nem hiszem, ez a pánczél csináló csinálja azokat; csak adtan adja örökösön s még is mentest (hamar), ő dolga, hun veszi.»

A mi az ipar többi ágait illeti, majd mindenik városnak volt kedvencz iparága. Igy például *az arany ezüst művességben* első volt Kolosvár, azután Brassó, Szeben, Besztercze, Maros-Vásárhely, Fehérvár, Segesvár.

A *szíjgyártó mesterségben*, *a gombkötőségben* és *csizmadiaságban* első volt Maros-Vásárhely.

A *szabóságban* és *szőcs munka készítésében* Szeben, (a leghiresebb rókatorkos mente ott készült) Brassó, Kolosvár, Vásárhely. (Már János király még vajda korában döntött a marosvásárhelyi szabó czéhnek egy pár tagiával való nagy perében, egyszersmind megbővítette szabályait és megparancsolta, hogy az országban minden czéh ahoz tartsa magát.

A *czink és ólom edények* és *más tárgyak készítésében* Brassó, Kolozsvár, Besztercze.

Az *asztalosságban*, *esztergályosságban* Szeben, Brassó, Segesvár. (A magyar városokban csak a XVIII. század második felében jelentkeznek az asztalosok és esztergályosok).

Az építkezés szintén szép fejlődésnek indult a XVII. században különösen a fejdelmi udvarokban. E részben már a Báthoriak sokat tettek, de aztán Bethlen Gábor oly hires palotát építtetett Fehérvárt, melynek nagy messzeségben sem volt párja, melyben a keleti fényüzés az olasz elegantiával egyesült. A régi stylszerű várkastélyok, mint Vajda-Hunyad, Keresd, Vécs, Fogaras, Radnóth, Nagy-Almás, Bonczhida, Szent-Benedek, Bun stb. több-kevesebb izléssel, mind virágzó állapotban voltak; s kisebbszerű, de kényelmes kastélyok újból is épültek, mint pl. Bethlen-Szent-Miklós, Fejéregyháza, Szent-Pál, Gerend; vagy gyökeresen átalakíttattak, mint Bethlen, Bodola, Küküllővár, Teremi, Fintaháza stb. Egyházi építészetünk azonban inkább csak a régi remekművek fentartására szorítkozott, mint pl. a fehérvári székesegyház, a kolosvári, brassai, marosvásárhelyi, szebeni, beszterczei, harinai (tiszta románstylű), nagy templomoknál láthatjuk. Újabbak is épültek, de közel sem oly ékesek, mint a régiek, mert a protestantismus szelleme nem kedvezett az ékeskedő egyházi építészetnek. Ámbár síremlékeinknek nehány szép példánya ez időből is maradt reánk, mint ezt a fehérvári, szebeni, segesvári templomokban, az almakeréki Apafy s a

nagy-teremi Sükösd emlékekben (ez utóbbit Diószegi kolosvári műfaragó készítette) ma is láthatjuk. Az építészetben kevés kivétellel (Fehérvár, Vajda-Hunyad Harina) a szászok jártak elől s néha egészen ők uralkodtak, mint például az alsó-rákosi kastély merőben a szász templom kastélyok mintájára készült. Az építészek legtöbbnyire németek és olaszok voltak. Szóval Erdély szépen beépült s e részben kellemes külsővel biró ország volt a XVII. században akár a városokat, akár a főuri várakat, akár a nemesi udvarházakat vegyük tekintetbe.

Sőt a népies építészetnek is megvolt, mint maig is megvan a maga sajátságos stylusa, melyet ugyan nem tanítanak még sem a lipcsei, sem a müncheni és bécsi műegyetemeken, de a ki nem vonakodik komolyan utána járni, ma is jól látja a magyar-székely, a szász és oláhfalvak s házak közt lévő építészeti különbségeket, melyek bizonyára a különféle stylusban rejlenek és ezeknek tanulmányozása fogja kimutatni a magyar építészeti stylusnak félreismerhetetlen törvényeit.

A mezei gazdaság alig képzelhető magas fokon állt. A franczia követek Forvall és Reverend abbé, kik egymás-után több évet töltöttek az országban, egyhangúlag bámulattal jegyzik fel, hogy egyszerü falusi embereknél mily rakott gabonásokat és kamrákat láttak; és Bethlen Miklósnak 1675-ben Béldi Pálhoz intézett leveléből azt tanuljuk, hogy Moldovát is Erdély látta el gabonával.

A mi a társas együttlétet illeti, van példa rá, hogy csupán az egymás látás kedvéért is tesznek látogatást. Azt írja ugyanis Vitéz Zsuzsánna a férjének Béldi Pálnak Bethlen várából 1668 szept. 30-ról hogy: «Csákyné asszonyom (gróf Csáky Lászlóné, lakott Buzában), Haller Jánosné (Kornis Kata, lakott Szent-Pálon és mezei gazdaság idején tartózkodott Gerebenesen) Kapi Gáborné asszonyom jöttek vala hozzám», s tudjuk, hogy ugyancsak

Bethlenben többször volt látogatáson nála a sokkal idősebb Mindszenti Krisztina is özvegy gróf Csáky Istvánné, ki Somkeréken Bethlen szomszédságában lakott.

Máshelyt írja Keresztesi Sámuel Béldi Pálnak (1677 nov. 13-án Gergelyfájáról), hogy az estve nála mulattak Barcsai Mihály, Csulai Gáspár és Sebessi Benjámin uraimék. De mégis az összejövetelek legszokottabb alkalmatosságai voltak egész a XVIII. század végéig: a lakodalmak, keresztelők, temetések. Érdekes részletekkel bir Kapi Györgynek Béldi Pálhoz Fehérvár 1674 május 20-ikáról intézett levele, melyben leánya lakodalmára hívja, megírván, hogy már a fejdelem is eligérkezett feleségével együtt s magyarázván, hogy milyen jól kibeszélgethetik magokat, ha együtt lesznek, s azután a komoly dolgokról más tárgyakra térvén mulatságos apróságokat hágy emlékezetünkre:

«Én bizon igen rendetlen gazda vagyok, megszolgálnám Kdnek, ha mind jó tanácsával éltetne, mind penig az lakodalomról való azokat az jegyzéseket, kiket én láttam Bodolán,* nem neheztelné elküldeni, minden dispositiókat, noha én azokat nem értem, mindazáltal akárcsak nyomoznék valamit bennek. Ez mellett mivel a féle virágok csinálására való szakácsra is igen nagy szükségem volna, Kdnek megszolgálnám, ha nem neheztelné Kálnokiné asszonyomnak írni mellettem, én is írván ő kemének, elküldök ő keméhez, azt az ő keme szakácsát ne neheztelné ide adni az virágok csinálni, mindjárást elbocsátom. Ha Isten életemet megtartja, megszolgálom ő keméneк. Én minden jóakaró uraim és atyámfiai felett Kd atyafiságába bizom lelkem uram, meg ne fogyatkozzam az Kd és az asszony eljövetelébe. Ez mellett Kdnek feleségem (Bánfy Ágnes) mint kedves bátyjának ajánlja nagy szolgálatját, a vizslát megszolgálja. Igazán koronát tészen az asszony fejére, ha megalázza magát s compareál. Lelkem uram győzze meg Kd kevés alkalmatlanságáért és az én örökkévaló szolgálatomért. E mellett édes bátyám uram én ma ő ngával szóló lévén, ujabban instálék, ő ngok pro 20-ik Julii terminálának. stb. stb. Kérem tudósítson Kd, fehérviaszszat honnét hozatott volt, mivel szaporátlan, úgy látom, itt csinálni stb.».

E korszak második felében, látva a sok háborút, a sok izgalmat, forradalmat, a politikai és társadalmi kétszínű-

* Csak két év előtt volt Bodolán Béldi leányának híres lakodalma. Mily érdekes volna a lakodalmi szertartásokról egy ily jegyzést feltalálni!

séget, igazán csodálkozunk néha, hogy az embereknek csakugyan maradott-e még jókedvük, hogy még lóra ültek vadászat, vagy látogatás végett, mikor annyit ültek rajta csatákon, hadjáratokon a külellenségek ellen s bennt az egymást üldözések alkalmával; de hát az emberi természet olyan, mint a madáré a kalitkában, fogságában, szenvedései közt énekli a legszebb s néha a legvigabb dalokat. Mert bizonyos, hogy olvasva a XVII. század krónikásait, naplóíróit, Kemény János, Bethlen Miklós, Cserei, Thököli tudósításait s az ezerekre menő magán leveleket, soha társadalom tagjai jobb s szebb napokat nem töltöttek, mint az erdélyi urak e század második felében, úgy szólva egész a frivolitásig. Fogarasban mikor az urak ebéd után komoly szóvitába elegyedtek a fejedelem közbe szólt: *inter pocula seria non sunt tractanda*, s azt írja Nemes János Teleki Mihálynak, 1671-ben Bethlenben vigan valánk, *szokása szerint Béldi uram mondta a rithmusokat* stb. No, hogy *a vadászat* kedvencz szenvedélyök volt ez uraknak, azt mindnyájan tudjuk s természetes tehát, hogy a vadászkutyákat nagyon kedvelték, egy pár kopó, egy jó agár vagy szép vizsla a szivesebben fogadott ajándékok közé tartozott, de annyira mentek, hogy a hütlenséggel vádolt s halálra menendő főurtól vadász kutyáit kéregetik. Mikor Bánfy Dénes 1674-ben Bethlen várában halálos ítéletét várja, egyik ellenfele Bethlen Miklós vadászkutyáit kéri el tőle. Mikor Béldi Pál 1678-ban mint üldözött kiszalad Oláhországba, maga Apafi fejedelem ír a földön futó bodolai tisztjének, hogy: «a Béldi uram agarait azonnal Fogarasba expediáltassa». Székely László udvari főpostamester pedig örökös ellensége lesz Cserei Jánosnak, hogy két kopóját, kérésére sem ajándékozta neki. Szóval sűrűen fordúlnak elő a vadászatra vonatkozó értesítések, mely az igazi testedző, férfias mulatság, igen sok ügyességet, ismeretet, sőt szellemi képességet feltételez, de

tulozva, örökké csak azt űzve, el is fajulhat, mert ugyancsak Bethlen mikor panaszolkodik, hogy 16—17 éves korában nem tanulhatott, utána teszi, hogy elcsavarogta az időt, s csak *hitván vadászással* mulatozott.

Az időben a tanítás és tudományosság ügye Erdélyben meglehetős virágzó állapotban volt. Hisz ez időnek kezdetére esik Bethlen Gábor fénykora, ki maga körűl európai tudósokat gyűjtött. Alstedius, Piscator, Bisterfeld hires tanárok a Gyulafehérvártt felállított főiskolában tanítottak; ezekután következett az angol Basirius, Keresztury Pál, Apáczai Cseri János, Crispinus János, valamint később Csengeri István, Posaházi János és Buzinkai Mihály stb. nem kevésbé fényes kora. Hisz Bethlen Miklósnak egyik életírója mondja: «ritka szerencsében részesült, mert Keresztury Pált és Apáczai Cseri Jánost számíthatta tanítói közé», s nem csak e még az utókorban is nagy hírnévnek örvendő férfiak lobogtatták a felvilágosodás és tudományok fáklyáját, hanem a már akkor virágzó többi collegiumokban is sok jeles tanító és pap működött, kik mindenfelé jótékony magvait hintették el a tudományoknak. I. Rákóczy György udvari nemesi iskolát állított Fehérvárt. Ott tanultak kezdetben: II. Rákóczy György, Rákóczy Zsigmond, Béldi Pál, Úz Gábor, Lázár György, Nyári Miklós, Ország Mihály stb. Itt tanult később Bethlen Miklós, mint maga elbeszéli, Lázár Ferencz (L. György fia), Simén Gábor, I. Rákóczy Ferencz, Kemény Ferencz, (Kemény János második fia) mindezek az 1650-es években. (Kereszturi a hires tanár meghalt 1655-ben).

Nagy gondot fordítottak a gyakorlati jogra. Erdélynek két hires törvénykönyve az Approbaták és a Compilaták is e korszakban készült el. 1653-ban II. Rákóczy György parancsára, Bethlen Ferencz kanczellár elnöksége alatt: Kemény János (magyarok), Basa Tamás és Petki István (székelyek) s Reisner János és Literati János (szászok) szedték

össze az 1540 óta keletkezett országgyűlési végzéseket az u. n. *Approbatákat.* Tizenkilencz évvel később 1669-ben Apafi parancsára pedig: Sárpataki Márton, Petki István, BÉLDI PÁL és Fleischer András a Compilatákat gyűjtötték össze.

Nehány kedvencz latin munkán kívül állandóan legnépszerűbb olvasmány volt a Biblia, latinul és magyarul egyaránt, melyet divat volt 10-er 15-ször átolvasni és főleg a fontosabb helyeket még könyv nélkül is tudni. A magyar olvasmányok között első helyen állott a *Heltai krónikája,** melyet még asszonyok is olvastak. Bizonysága ennek az, hogy korunkban a nevezetes könyvből mintegy 40—50 példány maradott, melyből teljesen ép alig van 4—5, de mindeniken látszik, hogy sokat forgatták, olvasták.

Hogy voltak olyanok is, kik a franczia nyelvet értették, az mutatja, hogy sok franczia ügynök járt ez időben Erdélyben és férfiakra úgy, mint nőkre találtak, kikkel lehetett francziául társalogni. A mi leginkább abból magyarázható, hogy nem csak a papságra, professorságra készülő ifjak járták a németországi, hollandi, akademiákat, hanem a főurak gyermekei is sűrűn látogatták a külföldet. Bethlen Gábor fejedelem két öcscse, gróf Bethlen István és Péter, Csáky István és László, Haller Gábor mind a század elején voltak külföldön; Bethlen Miklós, Bethlen Sámuel, ifj. Petki István és Petki János, a Kornis testvérek stb. a század második felében, mikor már a franczia nyelv úgyszólva európai nyelvvé lett, velök mindig voltak a közép nemességhez tartozó kisérők is, kik aztán mind megtanulták a franczia beszédet.

Ha valaki már most azt kérdezné, hogy mi az a kü-

* A legszebb és ép példányok: 1-ső a marosvásárhelyi evang. ref. kollegium könyvtáráé; 2-ik a báró Radvánszky családé, a radványi könyvtárban; 3-ik Koncz József, marosvásárhelyi ev. ref. tanáré; 4-ik Deák Farkasé, kézi könyvtárában.

lönbség, mely mássá tette a XVII. századi erdélyi társadalmi életet, mint a milyen a mai? E kérdésre bizony egy szóval bajos volna felelni. Legelső különbség a nemesi rend kiváltságos állása s az országnak ebből folyó gyengesége, habár igaz, hogy a nemesi uralom ez időben már sokkal mérsékeltebb volt a paraszttal szemben, mint a megelőző századokban s nem annyira a személy vad üldözésében, mint inkább csak szolgálata és munkája mennél nagyobb felhasználására való törekvésben nyilatkozott. Még jellemzőbb, hogy a főnemesekkel szemben az elszegényedett s tekintélyében alá szállott falusi kis nemes csaknem oly védtelen volt, mint a paraszt s védtelenebb, mint a városi polgár s Bánfy Dénes, Béldi Pál, Kapi György s a Bethlenek, Hallerek, Wesselényiek várainak tömlöczeiben tíz nemesre is találunk, míg városi polgárra egyre is találnánk; megjegyezvén, hogy a nyilvánosság s az úgynevezett közvélemény is, melynek a bűnöket kellett volna ellenőrizni, mint például a vármegyei közgyűlések és a gyakori országgyűlések mind a nemesség kezében volt és hogy e hatalmával gyakran visszaélt.

Csakis a városok piaczain, korcsmáin, vagy a táborok sátor utczáin, ha lehetett egy-egy halovány nyilatkozatát észrevenni a szabad véleménynek, de ezt is egy komor tekintetű úr szétpillantása úgy megsemmisítette, mint a hogy a szél elhordja a szárnyaira kapott pelyhet.

A nemesi uralom kicsapongásaival és korlátlanságával szemben semmit sem tehetett a vármegye, sőt az országgyűlés is felette keveset. Csakis, ha valakire erősen rátámadtak, mint Bánfyra, Béldire, Barcsai Mihályra stb. akkor aztán másod, harmad sorban a kis nemesek üldözése, gyötrése is előhozatott a vádak közt. Még a legtekintélyesebb fejdelmek sem erősködtek ezen a téren. Bethlen Gábor és I. Rákóczy György oly tekintélyt tudtak gyakorolni, hogy úgyszólva megremegett előttük a legna-

gyobb úr is, de főuraik tömlöczeit nem kutatták azért, hogy egyik, másik szegény nemes embert fogva tartanak; s ha az illető úr máskülönben sok vagyona, helytelen nagyravágyása, vagy túlterjengő hatalma miatt per alá nem került, szabadon űzhette apró zsarnokoskodásait.

Ezeknek a nemesi kinövéseknek a kiváltságosság kertjében csak egy nyesegetője, egy ostorozója volt, az egyházi szószék. Valóban néha oly erős kitöréseket olvasunk az udvar, a főurak bűnei s kicsapongásai ellen, melyek a XIV. és XV. Lajos korabeli udvari papok nagy szónoklataira emlékeztetnek. Néhol példálózva, leplezve, de néha oly híven mutogatva, oly egyenesen czélozgatva, hogy senki sem kétkedik a személyben és tárgyban, a kiről és a miről szó van.

Tofeus Mihály erdélyi püspök, 1663 óta Apafy udvari papja, a mást nyomorgatók ellen egy prædicatiójában így kiált fel:

«Halljátok ezt ti kegyetlen fejedelmek, kegyetlen fejedelemasszonyok, kegyetlen tanácsurak, kegyetlen tanácsasszonyok, kegyetlen hopmesterek, kegyetlen kapitányok, kegyetlen ispánok, vérszopó hóhértermészetű udvarbirák és halljátok-e mindenek, valakik mást ártatlanúl nyomorgattok?» Máshol így szól: «Innen vannak a sok számtalan nyuzó-fosztó tisztek, a kik a szegénységet nyuzni, huzni, vonni meg nem szünnek addig, mint a farao fartatói, palléri, mig magok is el nem vesznek, meg nem halnak»....

«És az Istennek itéleti vagyon az mi urainkon, kiknek annyi van, hogy az egerek s az ebek el nem fogaszthatják, mégis jó ízűt addig nem ehetnek, míg a szegény embernek valamiét el nem veszik, tyukját, ludját, malaczát el nem vétetik, s az a legjobb ízű falat». Máskor ismét így menydörög:

«Bizony rámára vonszon az Isten benneteket, ha most nincsen is senki, a ki megbüntessen. Valami rossz alávaló diákokból, tudatlan mendicansokból urakká, nagy emberekké, öt-hat esztendő alatt országbiráivá lésztek, gazdagságot, pénzt, jószágot, köntöst, tisztet, böcsületet annyit ád az Isten, hogy sem magatok, sem más nem reméllette volna; huztok, vontok uratoknak, magatoknak. De meghigyjétek, hogy bizon megítél az úr Isten benneteket, magatok sem élhettek keresményetökkel; maradékotokra sem száll; idő nap előtt elerőtlenedtek, betegesked-

tek, sárgultok, sem ehettek, sem ihattok, az halál kinéz a szemetekből; a mi pedig maradékotokra szállana is, olyan lészen mintha az aspiskigyó mérgét nyelte volna el!»

Béldi Pált pedig egyenesen a szószékből így támadta meg: «Nem üres a tömlöcze soha diáktól, mestertől, jámbor istenfélő embertől, emberséges nemes emberektől, a sok ügye-fogyott nyomorultaktól, a kiket is oly inségben tart, hogy fél esztendeig is alig volt szabad hozzájok menni, éhel is csakhogy meg nem haltanak.»

Így tett intéseket — mondja Bod Péter *Szent-Polikarpussában* — serkentéseket, lelkökre, cselekedetökre való alkalmaztatásokat. A szólások formái pedig, a melyekkel élt, hathatósak voltanak, mint a vasszegek, érezhetőleg szúrosak. Még most is érzi az olvasó azoknak ösztönző erejöket, hát még mikor szólotta élő nyelvvel az Istennek az a nagy embere. És ez a körülmény amaz idő kornak nagy előnye, t. i. hogy az egyház nagy hatással gyakorolta hatalmát, felbátorította a törvényes hatóságokat és az igazakat, megdöbbentett s visszatérített sokakat a féluton és siettette a gonoszok büntetését.

A XVII. századi társaséletből hiányzott a rokon szellemű és gondolkozású emberek egyesülése. Akkor csak az ugyanazon, vagy legfeljebb rokon mesterségűek egyesültek czéhekké s elég nagy hatalmat is tudtak kifejteni. Egyleti élet, a társulatok élete a szó divatos értelmében — hiányzott s igen ezekkel a szabad vélemény és nyilvánosság; a czéhek élete zárt körben s előre megirt szabályok határai közt mozgott.

Oly értelemben mint ma, ismeretlenek voltak a mulató helyek, vendéglők, kávéházak, casinók, olvasó-termek. Fürdőház az egész Erdélyben, a XVII. század elején csak egy volt, melyet egy olasz állított és rendezett be Fehérvárt, s kinek Báthori Gábor fejedelem privilegiumot adott, hogy másnak Fehérvárt fürdő nyitást nem engedélyez, azért, hogy ő «hazánkban ily hasznos és jeles intézetet állított.» Feltünő, hogy a fürdés szokása s a fürdő-intéze-

15*

tek állítása nem keletről jött hozzánk, hanem egy olasz állította fel a fővárosban az első fürdőintézetet.

Haj és szakáll viselet, kéz és száj mosás naponta többször is, merőben keleti szokás volt; ez utóbbit azonban szükségessé tette az asztali evő eszközök hiányossága, nem elegendősége s az azok használatában való járatlanság. Nagy befolyása volt ez időben a törökségnek a ruház-

31. FŐURI VISELET A XVI SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.

kodásra, innen vannak egyfelől a kaftán szabású másfelől a bő és hosszú ruhák; a szőnyegek, kárpitok használata s nemkülönben látjuk a török befolyást a fegyverzeten, a lótenyésztés körül; a lószerszámokon, nyergen, kantáron, kengyelvason, csótáron, zsábrákon stb.

De a mi e kornak, s általában az erdélyi fejedelmi kornak főtulajdonsága, az a *magyarság*. A történeti kiad-

ványokban s különösen a Török-Magyarkori állam okirattár hasábjain már eddig is százakra megy az olyan magyar okiratok száma, melyeket a török nagyvezérek, ministerek, pasák, a tatár kánok, a moldvai és oláhországi vajdák az erdélyi fejedelmeknek hivatalosan írtak.* Ehez hasonló jelenséget sem az Árpádkori fejedelmek, sem a Nagy Lajos, sem Mátyás kora nem képes felmutatni. Zólyomi Miklós, fejedelemség kereső Konstantinápolyból 1673 decz. 1-én azt írja egy Budán lakó török ismerősének: «ha azt akarja, hogy leveleit én is elolvassam és választ is tegyek, *magyarul* írjon nekem.» Mikor pedig valami olasz vagy dalmata kalandor, Zrinyi Miklós a költő fiának adta ki magát, az erdélyiek főként azért nem adtak hitelt neki, hogy *magyarul* nem tudott. Szóval a társasélet oly magyaros s annyira magyar volt, a mennyire csak Erdélyben lehetett, hol is a magyarság legmagasabb tetőpontját épen ez időben érte el. Tisztán magyar társasélet, ugyanis mióta e magyar birodalom fennáll, csakis Erdélyben fejlődött. Csak itt volt társalgási, tanítási, közigazgatási, politikai, egyházi s egyszersmind családi nyelv a magyar. Erdély külön állásának jogosultsága azon is alapul, hogy midőn a nemzetiség és királyság — a magyar birodalom e kettős palladiuma — egymástól különválni volt kénytelen, a magyar nemzetiség bizton menekülhetett Erdély bérczei közé, mert ott nem csak ápolást nyert, de oly fejlődést is ért el, milyent az anyaországban sem fővárosában, sem bármely vidékén soha talán megközelíteni sem tudott.

Magyar volt teljesen a János király és a János Zsigmond királyi udvara s nagy részben az Izabella királyné udvartartása is, magyar legnagyobb részben a Báthoriaké, magyar különösen a Bocskaié, Székely Mózesé, az iktári Bethleneké és magyar teljesen a Rákóczyaké, Barcsaié,

* Kiadatlanokat láttam közelebbről a Béldi-, alcsernátoni Domokos-, b. Bálintitt, gróf Teleki cs. leveles ládáiban.

Kemény Jánosé, Rhédei Ferenczé, Apafyaké, Thökölié. Mit mondjunk a fejedelemasszonyokról, Palocsai Mária, Károlyi Zsuzsánna, Lorántfi Zsuzsánna, Bethlen Druzsiánna, Báthori Zsófia, Szalánczi Erzsébet, Bánfy Ágnes, Kállai Zsuzsánna, Lónyai Anna, Zrinyi Ilona, Bornemisza Anna, bethleni Bethlen Julia, vajjon milyen nyelvű udvart tartottak magok körül? Magyarok voltak a főurak és asszonyok, magyar volt nemcsak az uralkodó egyház nyelve, hanem a római katholikusok és unitariusok egyházi nyelve is, és sem a szász, sem az oláh atyafiak elődei más nyelven nem leveleztek, nem társalkodtak a mi őseinkkel, csak is magyarul. Magyar volt minden miveltebb társadalmi osztályban az érintkezési nyelv. És magyar volt a benső családi nyelv minden nemesnél, minden honoratiornál, lett légyen az magyar, székely, oláh vagy szász. És nemcsak hogy így-úgy tudtak magyarul is valamit, hanem magyarul beszéltek a bölcső gyügyögő nyelvétől kezdve a halottsirató versekig minden időben és minden alkalommal, minden körben és családban. Ugy is gondolkoztak, úgy is éreztek — minden egyéb nyelvnek a használata teljes lehetetlen volt. A magyar főúr, a magyar nemes Erdélyben a XVI. és XVII. században nem beszélt, nem levelezett oláhul vagy szászul, mint a felső magyarországi Pongráczok, Mariássiak, Radvánszkyak, Révayak stb. tótul; a Zrinyiek, Draskovicsok, Erdődiek stb. dél szlávul.

Ezért van azután, hogy Erdélyben nem csak irásra lett alkalmassá a magyar nyelv, mint azt Mindszenti Gábor, Nagy Szabó Ferencz, Kemény János, Haller János, Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Apor Péter, Mikes Kelemen stb. müveiben, a hátra maradt remek praedicatiókban stb. és a fenn maradt sok ezerre menő levelezésekben láthatjuk, hanem alkalmassá fejlődött a társalgásra, annak százféle árnyalatára, alkalmassá szépen zengő dalokra, balladákra s más költői művekre is. Ilyenekre voltak példák a magyar-

országi részeken is, mert hiszen itt is voltak egyes magyar emberek és asszonyok, egyes helységek, sőt vidékek is, de nem volt központ, nem volt fejedelmi udvar, nem volt központosított társaság; és nemzetiség tekintetében a magyarországi nemes ember a XVI. és XVII. században nem Bécs felé kaczérkodott és sóhajtozott, hanem egész gyönyörűséggel az erdélyi udvaron és környezetén legelteté szemeit s az onnan jövő forrásokból elégítette szomját, melyet megkapó hűséggel rajzolt a költő Zrinyi Miklós II. Rákócy Györgyhöz intézett leveleiben, sőt műveiben is.*

* Mai napig is érzik az erdélyi magyar társas életnek jótékony hatása összes magyarságunkon s ezt minden szabadon gondolkozni tudó s emelkedett gondolkozású ember elismeri, közéjök számítva Berzsenyit, Kölcseyt, Kazinczyt, Kisfaludy Sándort, de tán senki sem mondta ki Erdély befolyását és jelentőségét a magyarságra oly hatásosan és oly alaposan, mint Széchenyi István, midőn Pesten. 1835 aug. 22-én kelt levelében; gróf Teleki Domokosnak ezt írja: «Erdély tartá fenn eddig nemzetiségünk szellemét leginkább. Erdély hölgye nem szégyellette magyar létét. Erdély fejté ki szebb társalkodás kellemei által eredetünk sajátságait és annyi visszaemlékezések varázsolnak minden hű magyart, ki korcs lenni nem tud, Erdély múlt történeteibe, hogy minden megtiszteltetés, mely onnan jő és magyart illet, kedvesnél csak kedvesebb lehet.» (Lásd: LAKATOS Sámuel: «Ötven év a marosvásárhelyi casinó életéből» czímű munkájának (1886) 53—54. lapjait.) Ily eredményekre vezette a nagy elméjű gróf Széchenyi Istvánt a históriának csak nagy általánosságban való tanulmányozása, csak az egyszerü bepillantás a mult idők nagy pantheonába — de a miket a lángész egyszerre megért, belát, felfog s a mikről oly gyorsan s még is oly biztosan itél, arra tanít minket a történelem utolsó részletekig való kutatása, arra vezetnek a legbehatóbb elemzések s azokat az eredményeket tárja elénkbe a mult nagy épületének minden rejteke.

Azonban sem az erős magyarság, sem a mostaninál sokkal erősebb vallásos érzés nem voltak elég hatalmasok, hogy megszüntessenek egy s más olyan rosz szokásokat, melyeknek gyökere a régi intézményekből táplálkozott; mint pl. szegényeknek, parasztnak úgy, mint nemesnek, önkényes, törvény nélkül való bebörtönöztetése s más efféle viszonyokat, melyek a régi feudalis korszaknak voltak maradványai.

De még az oly bajokat sem szüntette meg a jó magyarság és a nagyobb vallásosság, melyek az emberi gyengeségben lelik magyarázatukat. Az elhibázott lépésnek balkövetkezéseit, a hamis nagyravágyás tehetetlen gyötrelmeit és gyógyíthatatlan kínjait, a hiúság keserű sérelmeit s az égre merészkedő kevélység botlásait nem szünteti meg s nem fordítja jóra sem a jó magyarság, sem az igaz hazafiság s még a mindenható igaz vallásosság sem.

IX.

Mikor Kemény János 1662-ben a nagyszőllősi csatatéren Kucsuk pasa kardcsapásai alatt elhullott s összetapostatott, gróf Csáky István Szepesvárból azt írta Rhédei Ferencznek, hogy: «Barcsai Ákos méltatlan haláláért valakinek lakolni kellett!» Most midőn voltak elegen, kik Bánfy Dénest, ha nem is tartották ártatlannak, de nem tartották halálra méltónak, mintegy figyelő állásba helyezkedtek, hogy vajjon ki fog ezért lakolni? Ki fogja megadni az árát? Hisz még a történetíró sem tagadhatja meg, hogy olykor egy-egy pillanatra, az elkövetett tettek nagy logikájától s a világrend nagy folyamától eltekintve, mintegy az aprózott gondviselés intéző kezét ne lássa egyik vagy másik esemény gyors egymásutánjában. Végre is az utolsó diadal, az utolsó siker a történetben az eszes, a mérsékelt okos embereké.

Alig lehet kétségünk, hogy a lehető röviden vázolt Bánfy tragédiában mindent Teleki Mihály csinált. Ő látta szükségesnek és időszerűnek, ő fogalmazta és alkotta meg a ligát; ő határozta meg az elfogatás idejét, részt vett a végrehajtási terv készítésében, ő irta meg a vádpontokat, ő volt az értelmi szerző és a végrehajtás rendezője, gróf Csáky László csak az utolsó órák kész eszköze volt. És mégis ez időben mintha Teleki nem is léteznék, senki sem beszél róla. Azt hiszi maga a szerencsétlen áldozat s azt beszéli az egész ország: *Béldi csinálta s Csáky végezte be.*

Teleki félre vonult a szinfalak mögé, hogy ha ismét cselekvésre kerül a dolog, mint a jövendő idők végzeményeinek végrehajtója, ismét előtérbe lépjen. Béldi Pál pedig magát nagy tettek végrehajtójának, a haza megmentőjének tartotta. Cicero aligha helyezett több súlyt Catilina leveretésére, mint Béldi Bánfy megsemmisítésére; pártfelei

dicsőitették, Bánfy hívei politikai gyilkossággal vádolták, de ő úgy tekintette, hogy ezek politikai irigyei és már most csakugyan elhitte, hogy ő az első a fejedelem után s kezdte beletalálni magát az *alter-ego* szerepébe. Már a nyár folyamán junius hó 8-án a magyarországi bujdosók fejei Szepesi Pál, Szalay Pál, Bornemisza Mihály, Uri István, Zöldi István, Szabó István, Balog Mihály Uzdi-Szent-Péterről keltezve oly alázatos, hódoló, tisztelgő iratot intéznek hozzá, mintha minden tőle függene. Vejétől Wesselényi Páltól is fordul elő egy levél 1674 decz. 10-ről, melyben ily szavak állanak: «Bánfy úgy hallom Bethlenben mulatja magát, mikor mint leány kérő ott volt, akkor tudom jól tartották,* nem tudom, most micsoda állapotja lehet. Az magyarok, ha az német császár akadt volna az kezökbe is, jobban nem örültek volna mint az ő esetének.» Az ily nyilatkozatok természetesen hizelegtek Béldinek; mert hisz már láttuk, mily csodálatos buzgósággal végzett minden apróbb és nagyobb dolgot a Bánfy catastropha körül. Első volt, ki a *ligát* aláírta, uti tervet készített a csapatok számára, körülményes rendeleteket adott az inventálásra, maga ügyelt fel a legkisebb részletekre, tudósítást kért minduntalan Gyerőfitől, inventáló társától és alvezérétől, az országgyűlésre is a többinél későbbre, úgyszólva csak az utolsó pillanatban érkezett. Azután a Bánfy Dénes jószágain összeszedett 80,000 forint értékű ékszert, arany, ezüst edényeket maga szállította Fogarasba. Örményest a gyergyói, csiki székelyek kirabolván, kapitányukat Sándor Jánost részletes jelentés tételre utasítja, a bűnösöket azaz a kezdőket el is fogatja, szóval fontoskodással határos buzgóságot fejt ki, mintha mind e részlet államérdekű fontos

* Mikor Wesselényi Pál két év előtt feleségül vette Béldi Pál leányát, a kérő Wesselényi részéről Bánfy Dénes volt s a megkérés Béldi várában Bethlenben volt; minélfogva e levél kissé odiosus, mit még súlyosít az a körülmény, hogy Béldi körülbelül a sententia napján kapta.

cselekmény lett volna. Gyakoriak voltak az esetek, hogy zavarban levő felek, hatóságok folyamodtak hozzá s mintegy hozzá fellebezték ügyeiket még a fejedelem elől is. Igy például az történt, hogy a moldvai vajda a brassai ötvösöknek nagy mennyiségű ezüstöt küldött be, hogy neki ezüst edényeket készítsenek. Ezek felvállalták, hozzá is kezdtek, s az előmunkálatokra és az aranyozásra fel is vettek százhusz velenczei aranyat, ekkor a fejedelem eltiltotta a munkát s a kétségbeesett brassai polgámester Czák Dávid, gyarló, simplex elméjű ember lévén, a mint ő maga írja önmagáról, levelével Béldihez folyamodik, hogy tegyen valamit e tilalom megszüntetésére, mert az meg nem állhat; sem az ezüst, sem az aranyok már vissza nem adhatók, ez az erdélyi ötvösöknek becsületbeli dolguk s a vajda fenyegetőzik, hogy a szultánhoz megy panaszra stb., stb. s végre is Béldi adjon tanácsot, hogy ő mit tegyen. Az efférlék mind csak nevelték Béldi kevélységét, néha hivatali s főuri hatalmának legszélsőbb határait is túllépi, midőn mint pl. 1675-ben egyszerre csak souverain jogokat kezd gyakorolni, vagy is olyanokat, melyek már akkor is az országgyűlést illették. Ugyanis Béldi Pál megtiltotta, hogy erdélyi ember Moldovába buzát vihessen be s ezáltal a buzával való kereskedést meggátolta, sőt megparancsolta, hogy ha az oláhok ide bejönnek s itt benn megveszik is a gabonát, erdélyi szekérrel be ne szállíthassák, hanem a magok marháján szállítsák.* «Mely miatt az lött, hogy buza venni is mind Havasalföldére esett az oláhság ennek az hazának felette nagy kárára.» Béldinek ez a rendelete nyomasztó hatással volt Háromszék buzatermelőire, de leginkább sujtotta a Kézdivásárhely és Bereczk városának épen e gabona fuvarozásából élő szorgalmatos népét, melynek üzletét teljesen tönkre tette.

* Bethlen Miklósnak Zabolán, 1675 márcz. 29-én kelt s Béldi Pálhoz intézett levelének tartalma szerint. Eredetije Méhesen, gr. Béldi Ákos ltárában.

Ekkor Béldi Bethlen Miklós levele szerint azt izente a kézdivásárhelyieknek és bereczkieknek, hogy ha ezer köböl buzáját ingyen Moldovába szállítják, a rendeletet visszaveszi. Ezek a körülmények lázas állapotba hozták az egész Háromszéket, sőt országszerte bizonyos megdöbbenéssel beszéltek felőle, s azért állott elő az erkölcsök őre, a nehéz pillanatokban örökös jó tanácsadó Bethlen Miklós és intézte dorgáló levelét Béldihez, melyeket így végez: «Én ugyan ezeket így lenni nem hihetem, de ha uram valami vagyon benne, az istenért s maga becsületiért kérem Kdet, remediálja, ne nyissa meg a nyelves emberek száját több-több calumniálkodásra. Azonban ne is tegyen Kd annyi kárt az hazának és hazafiainak, mert tudja Kd aztán kiterjed, elébb megy a gonosz mindnyájunk szomorúságára.»

Olvasva az ilyféle levelek egész halmazát, ismerve Béldinek hiuságra hajlandó természetét s tudva, hogy önmagát tökéletesnek, saját tetteit kifogásolhatatlanoknak tartotta, cseppet sem csodálkozhatunk, főként a kivívott siker után, melyet nagy részben magának tulajdonított — miben igaza is volt — ha még büszkébb és rátartóbb lett, ha páthoszsza még fennebb hangolódott; ha még nagyobbakat mondott s még hangosabban mondta, hogy így meg úgy fogja orvosolni az ország bajait, nyavalyáit, s ha Bánfy Dénes ledöntése után semmit sem tartott lehetetlennek. Persze aztán az udvarok természetes kémei, minden mozdulatára leselkedő ellenségei s vakon követő és hizelkedő, de buta alárendeltjei más-másfelé magyarázták beszédeit, legjobb szándékait is elfacsarták, a hol ő legfennebb reformokról gondolkozott, már lázadást, már felségsértést magyaráztak belőle, s a legtöbbször más értelmet adtak nagy szavainak, mikben néhány főúr barátjával mintegy versenyezni látszott.

Volt abban az időben az erdélyi társaséletben egy osztály — s talán van ez minden országban és minden

időben — melynek tagjai szeretik magokat *mérsékelteknek* nevezni, okosoknak, bölcseknek hiszik, többnyire tudósok, sőt írók és költők is; állítják magukról, hogy sokat gondolkoznak; mindig tele vannak tervekkel, reformokkal, *jószándékokkal*, sok hamis idealismus, sok sentimentalismus, csengő, zengő szónoklat jellemzi őket. Mindenre alkalmas általános tanácsokkal, mindent gyógyító csodaszerekkel bírnak. És még sem mondhatók piaczi charlatánoknak, vagy furfangos éhezőknek, kétségbeesett szerencsevadászoknak; nem, vannak köztük vagyonos nagy birtokú emberek; mivelt, jellemes férfiak is fordulnak meg soraikban, de aztán szőrszál hasogató, örökké kétkedő, lassú gondolkodású, kényelem szerető, nehéz munkát nem kedvelő csendes természetű emberek. Véleményükben soha sincs megállapodás, határozottság; meggyőződésüknek soha sincs zárköve, tettekre nem tudnak elkészülni, mert soha sem tudnak gyakorlati, életrevaló következtetésekre jutni. Köztük a komoly, tartós egyetértés teljes lehetetlen, mert náluk a vitatkozás örökké nyitva álló végetlen pusztaság, ez pedig a politikában a termékenységnek, az eredményességnek, szóval a sikernek megölője. Ezek azok, kiket bátran lehet egy szóval *akademikus politikusoknak* nevezni. Ezek az emberek a mennyiben idealisták a létező dolgokat, viszonyokat, intézményeket, intézkedéseket szigorúan, de félszegen szokták birálni, mérlegelni; merész összehasonlításokat tettek, a görög, a római állapotokkal és a bibliai történetekkel s még tovább menve hibáztattak, kárhoztattak dolgokat, személyeket, nagy indulatba jöttek, elmérgesedtek, de aztán a tettekig nem jutottak soha. És minthogy szeretik az olcsó tömjént s szeretik, hogy nagy aggodalmaik között piaczi szónoklatokban vagy jó bor, és jó zene mellett kibusulják magokat: nagyon alkalmasak a tömegek felzavarására és a vélemények megrontására. Ők azonban ezzel nem látszanak törődni s ez bűnök. Ha

elvégezték lakodalmi s keresztelői mulatságaikat, quasi re bene gesta, haza oszlanak váraikba s kastélyaikba, s rá sem gondolnak, hogy a tömeg hátuk mögött épen az ő szavaikból, beszédeikből következtetve, harczot, háborut, forradalmat hirdet.

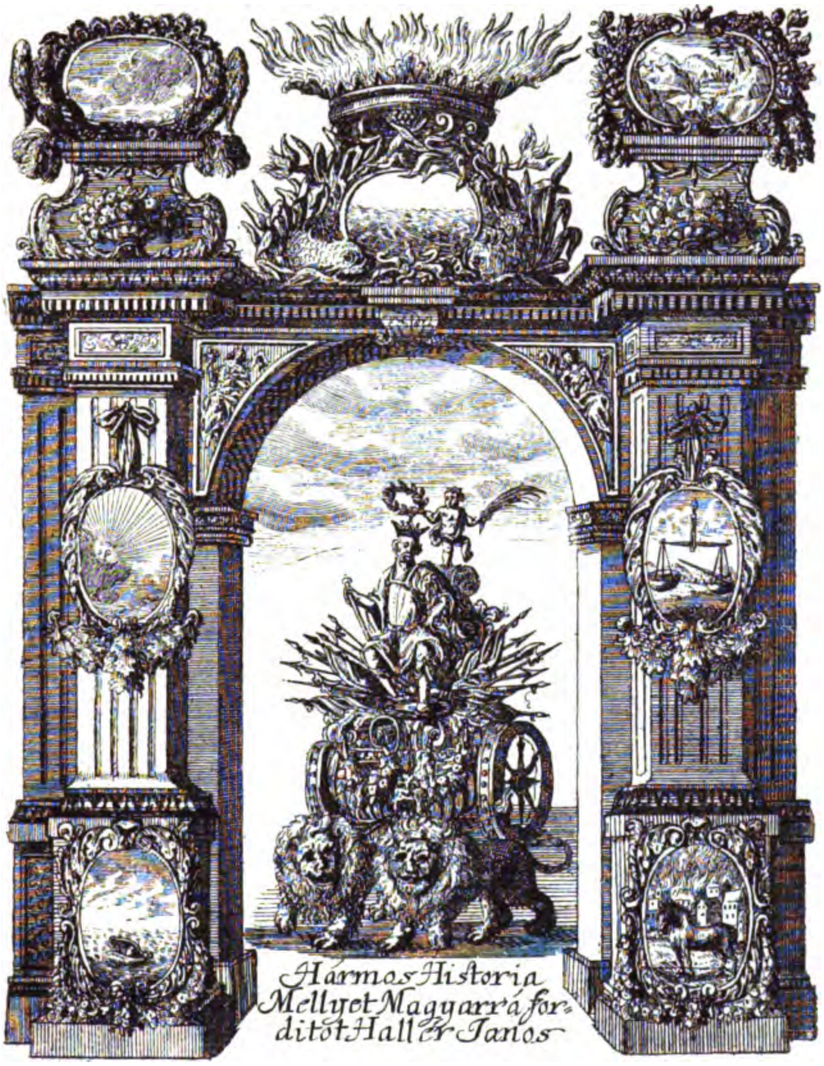
A fejedelem udvarában pedig hire megy, hogy Béldi Pál, Haller János, Bethlen János, Kapi György, Paskó Kristóf, gróf Csáky László és különösen Bethlen Miklós, valóban majd mindenik tudákos, doctrinär politikus — itt, vagy ott együtt voltak s ugyancsak szidták a kormányt, Teleki Mihályt, Bethlen Farkast és Gergelyt, Mikes Kelement, Naláczy Istvánt, Székely Lászlót stb. s mindeniket, a ki hozzájok tartozott. Innen van aztán, hogy mikor ezek az úgynevezett kormánypártiak egymásnak irogatnak, mindenik azt hiszi, hogy ő ellene, az ő élete ellen készül az összeesküvés. De hát ama vendégségekben felszolgáló ifjú legények, bejárók, étekfogók, apródok, pohárnokok, inasok s ezeknek rokonai a kis nemesség mit beszéljen, mikor hallja és megtudja, hogy azok az ország legokosabb nagy urai így és úgy birálták a kormányt, annak tagjait és a fennálló rendszert? azt, hogy: valami készül, maholnap más világ lesz, Teleki uramnak vége, Naláczy uram, Székely László uram aligha bőrüket épen elvihetik, hisz Kapi uram mondta, hogy: *a szegénység zsirjából élnek.* De sőt, sugja utána a másik, még ő nga a fejedelem is bajba kerülhet, *még Zólyomi uram kezébe jut a kormánybot;* ámbár erre azt mondta Haller János uram — szólt közbe egy jól értesült harmadik — hogy: *már minek csinálnánk több bajt, hisz eben gubát cserélnénk, az is csak olyan lenne, mint ez.** Valóban a Béldi Pál forradalma akademikusok forradalma volt. Részesei, kikkel Béldi bizalmas barátságban élt, ezek voltak:

* A dőlt betűvel szedett szavak történeti adatok.

HALLER JÁNOS büszke, de csendes természetű s már ama korban nem fiatal ember, ki szép vagyonnal birt s független életet élt; Küküllő vármegye főispánja és tanácsúr volt. Mikor a fejedelem 1671-ben országos mustrát hirdetett s Haller meghallotta, hogy a fejedelem maga nem lesz jelen, Telekitől kért tanácsot, hogy oda menjen-e ő, mivel nem tartja illendőnek, hogy főispán személyesen mustráljon, ha a fejedelem nincs jelen. Máskor azt irja Telekinek, hogy ne irjanak Bethlen Miklósnak közös levelet, mert «alig látom illendőnek oly levelet küldenünk, kin mindenikünk subscriptiója legyen.» (1671 szept 17, Szt-Pál) [1] Látható, hogy nagyon figyelt arra, hogy mi illik s mi nem. Mikor a fejedelem beparancsolta udvarhoz, ment tanácsba vagy országgyűlésre, ha pedig nem hivták, nem ment — nem tartotta illendőnek menni — habár tudta, hogy államtanács tartatik s habár oly közel volt is, mint Radnóth Szent-Pálhoz.[2] Különben rendesen kerelő szent-páli várkastélyában vagy gerebenesi udvarházánál ült s néha nyulászattal, legtöbbnyire pedig olvasással töltötte idejét. Nagyon tudós embernek tartották, sok nyelvet értett u. m. a latint, francziát, olaszt s természetes, hogy kortársai közül kivált eszére, tudományára nézve; Bánfy Dénest nem szerette s nem Bethlen Jánost és Miklóst, kikkel különben egy párton volt. Tettek idején kissé félénk s bátortalan; Bánfy Dénes catastrophája idejében, mint a kivel a ligát szintén aláiratták, kissé megszeppent s levelet irt Béldinek, hogy szent-páli kastélyába (a Maros mellett) nehány katonát küldjenek, mert néki csak kilencz, tiz katonája van s hátha Bánfy reá csap! (a Szamos mellől). Békés időben szabad gondolkozású, szabad szájú volt s véleményét baráti körben, komolyan vagy humorral, irásban vagy szóval, bátran s gond nélkül kimondotta. Tudjuk,

1 A gr. Teleki cs. levéltárában számtalan levele van.
2 Kevéssel több egy mértföldnél. Lásd levelét Telekihez 1671 aug. 24.

hogy ő fordította a híres *Hármas Historiát* s ugyancsak a *Türelem paizsát* stb. Béldinek rokona, sógora volt s

32. A »HÁRMAS HISTORIA« CZIMLAPJA.

bizalmasan szoktak beszélgetni s irogatni egymásnak az uralkodó személyekről, a politikáról, a napi életről stb., de mind csak úgy társalgás kedvéért s valóban a ki meg-

ismeri Haller Jánost műveiből s könnyen folyó szép, mondhatni irodalmi nyelven írt elég számos leveléből, melyek ránk maradtak: a világon mindennek gondolhatja, csak nem conspiratornak, tevékeny forradalmárnak, vagy veszedelmes politikusnak, a mivel az Apafy kormány vádolta s a miért évekig tartotta fogva Fogaras várában. Felesége KORNIS KATA jószívű matrona, szegények, árvák gyámola annyira, hogy e miatt bajba is került, mert egykor bevádolták, hogy egy kolosvári polgár leánykáját kiigtatta (elszöktette) a városból, s aztán kiderült, hogy egy kolosvári könyvkötő valami felfogadott leánykát tartott, de mérges felesége annyira kinozta, verte, gyötörte, hogy a leányka elbujdosott s egy szekér után mendegélve Gerebenesig ért, hol Haller Jánosné *befogadta háztartásába.*

Csak kevéssel inkább volt a gyakorlati politika embere BETHLEN JÁNOS a jeles történetíró és tudós kanczellár, kivált idősebb korában. Fiatalabb korában elég gyakorlati észjárással feleségül vette Váradi Borbálát, egy mívelt és gazdag kolosvári polgárleányt, sokat áldozott az iskolákra és egyházakra. Élete utolsó éveiben elbetegesedett. Látta, érezte az országban a sok hiányt, telve volt a régi jó idők, a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György korának nagy emlékeivel, dicsérte is a jó és hasznos békét, a régi nagy embereket s meg-meg rótta, birálta a későbbi kor törpe nemzedékét akárhányszor, a mi bizony nem tetszett sem Apafynak, sem Telekinek s még kevésbbé Naláczinak, Székelynek és más apró notabilitásoknak. Fiával Bethlen Miklóssal együtt ördög bútta nyughatatlan embernek tartották az udvarban s a hol lehetett, bántották. De tudományát, nagy tapasztalását, nagy tekintélyét, befolyását nem nélkülözhette az udvar; s habár a szászokra nagy befolyást gyakorolt s előlegesen csatlakozásra birta őket valami «jövendő változásokra» nézve, (miért is levelei Béldinél megtaláltatván 9,000 forintot rántottak rajta, illetőleg

HALLER JÁNOS i.

KORNIS KATA.

özvegyén, mert ő 1678 február 28-án élete 65-ik évében meghalt), de a kanczellárságot haláláig megtartotta. Bethlen János a fejedelmet s a törvényt mélyen tisztelte, hazáját híven szerette s forradalmár, összeesküvő nem volt soha s bűne csak az volt, hogy mint ősrégi családnak elődeihez méltó büszke ivadéka, utálta a hizelkedés által — érdem és tehetség nélkül való — felvergődők csoportját, kimutatta, hogy nem tartozik az udvari csürhe nép közé s véleményét legtöbbször szabadon nyilvánította.

Nem volt ily nagy jelentőségű egyén KAPI GYÖRGY, gazdag tanács úr, Hunyad vármegye főispánja, a gyönyörű BÁNFY ÁGNES[1] férje. Változékony jellemű, zsarnok természetű úr. Különben vig életet szerető, nyilt, zajos házat tartó ember. A Maros partján fekvő Aranyvárának hatalmas ura.[2] Béldivel nagy confraternitásban élt, midőn azonban a sors keze Béldire nehezült, lobogót akart cserélni, mint más pártra menekülni kész róka, de rajta vesztett, megkapták leveleit s elzárták Déva várába. Élete utolsó pillanatában is ingadozó, «szökjék-e, ne szökjék, maradjon-e börtönében vagy meneküljön?» nem tudja, s ott vész nyomorultan, lánczokra verve Déva vára dicstelen tömlöczében. Önállóság nélkül való, minden férfias elhatározásra, cselekvésre képtelen ember, kitől az Apafyénál sokkal gyengébb kormány is bátran nyughatott volna.

Gróf CSÁKY LÁSZLÓ-ról is megemlékezem, ki a Brandenburgi Katalin kedvesének, a magyarországi tárnokmesternek, a Szepesség urának első gróf Csáky Istvánnak második nejétől Perényi Máriától született harmadik és

1 Bánfy Ágnes B. Zsigmond, az országgyűlés elnökének leánya, ki először 1660-ban, 14 éves korában ment férjhez, Barcsai Ákos fejedelemhez; ennek halála után Rhédei Lászlóhoz, s ennek halála után harmadszor Kapi Györgyhöz.

2 A hagyomány beszéli, hogy leányai s valószínűleg a jókedvű harmadik feleség az aranyi vár ablakából integettek és nevettek a Maroson tutajt szállító székely legényeknek, mire ezek el kezdtek nyeríteni, a dühbe jött Kapi csolnakokat küldött a tutajok után, a székelyeket elfogatta s tüzes patkókat veretett sarkukra.

legkisebb fia, kiről édes atyja a családi *zöld-könyvbe* azt jegyezte: «1641-ik esztendőben die 2-a Martii áldott meg Isten bennünket egy fiú magzattal, kit Lászlónak kereszteltettünk. Kinek keresztatyja Pacsot Sándor uram volt, keresztanyja az ő keme felesége. Páter Gosztonyi uram keresztelte.» E fiúval azonban úgy járt atyja, hogy 16—17 éves korában, mint legkisebbet, az ősi fészekbe Nagy-Almásra küldötte Erdélyországba, hol akkor II. Rákóczy György uralkodott. Az ifjú megjelent a fejedelmi udvarnál is, hol igen kedvezőleg fogadták, a mit a Rákóczy gyülölő öreg Csáky sehogy sem szivelt. Annyival inkább, mert László az erdélyi jószágok jövedelméből atyjának semmit sem akart küldeni. Igy szólt a vád.

Az apa Csáky levelet írt, hogy azonnal térjen haza, de a fiú nem engedelmeskedett s a fejedelem pártfogása alá vette az ifjút. Miért aztán Csáky még nagyobb gyülölettel viseltetett mind Rákóczy, mind saját fia iránt, azt beszélte mindenfelé, hogy kitagadja, fűnek-fának szidalmazta, vérárulással vádolta és a családi *zöld-könyvbe*, hol születését beírta volt, oldaljegyzetbe tette: «Ez engemet elárult!» Az ifjú Csáky pedig Rákóczytól Barcsai Ákoshoz s ennek pusztultával Kemény Jánoshoz csatlakozott, ki aztán 1661-ben édes atyjával ki is békítette, de az öreg azt írta Kemény Jánosnak: «Csáky Lászlótól Ngd méltóságos interpositióját tekintve nem vonszom meg atyaságomat, de igazán irom Ngdnak, *nem akarok neki hinni*, igen megismertette velem magát.» Egy év mulva már fiának neje, Kálnoki Éva is Szepesvárott van s fioknak GÁBOR-nak születését 1662 máj. 1-én még az öreg Csáky írja be a zöld-könyvbe. (Tehát gróf Csáky László már 20 éves korában megházasodott.) Mennyiben volt hibás, vagy bűnös atyjával szemben, bajos volna kimutatni, de az bizonyos, hogy soha sem volt megbizható, s egész életében változékony jellemű, kaland hajhászó, léha ember volt s bár a

szerencse sokszor mosolygott feléje, könnyelmű tékozló természete miatt mindig csak a szerencsevadászok közé tartozott. Béldi barátai közé főként az által került, hogy bár nem volt vallásos ember, nagy katholikusra játszotta magát s nem állhatta az erősen kalvinista kormányzást, és még az által, hogy a gőgös Bánffy Dénes igen is otromba módon sértette meg s ellenségei közé kergette,* végre az a körülmény is az ellenzék körébe vitte, hogy valamint atyjában és nagyatyjában, úgy benne is jelentkezett a trónkeresői szenvedély, de csak oly eredménytelenül, mint őseinél.

PASKÓ KRISTÓF is, költő és történész, megírta az 1657. évi lengyel hadjárat, a tatár rabság és Nagyvárad elvesztése — 1660 — történetét versekben, mely munkáját 1663-ban ki is nyomatta, Bihar vármegyéből származott Erdélybe és Sorostélyon lakott, melyet neki Apafy fejedelem inscribált. Felesége volt Szalánczi Krisztina, Sz. István leánya. Később Teleki impetrálta Sorostélyt, lefizetvén Paskónak az inscriptionalis összeget, ez alkalommal összevesztek s aztán egymást soha többé jó szemmel nem nézték. Szó kimondó, csipős nyelvű, de állandóságot nem kedvelő, kóbor természetű ember volt. Apafy maga kedvelte és sokszor küldte a török udvarhoz. Neve 1657 óta a szereplő emberek közt sokszor fordul elő, de azután Béldivel a török földre szalad s ott gróf Csákyval czimborál ennek javára, minden eredmény nélkül; Bethlen Miklós azt írja, hogy elszegényedve 1685-ben Sárospatakon halt meg.

DOMOKOS TAMÁS háromszéki előkelő nemes ember, jó kedvű, tréfás czimbora, ki már a tatár rabságban is együtt volt Béldi Pállal s onnan kiszabadulását is neki köszönheté, mint a Teleki levéltár legújabban felfedezett adatai

* Mondják, hogy egyszer egy pár inasával a bonczidai erdőkben vadászott s Bánfy sokadmagával körűl vette s erőszakkal bevitette bonczidai udvarházába az akkor Erdélyben egyetlen grófot.

mutatják; sokáig kitartó hű társa Béldinek, de utoljára gróf Csáky őt is belevonta intrikáiba. Hű barátai voltak még Cserei János, Cserei György, Lázár István Csikszék főkirálybirája, ki még 1671-ben Teleki Mihályhoz intézett levelei szerint nem igen kedveli Béldi Pált, de 1677-ben úgy látszik teljesen hozzá csatlakozik s a Béldi barátság miatt kerül rabságba, melyben el is pusztul. Ide tartoznak Kálnoki Kristóf és unokaöcscse Bálint, Dániel István, Keresztesi Sámuel (Keresztesi Ferencz és Béldi Anna fia), Belényi Zsigmond, továbbá Apor Lázár, Bialis Olasz Ferencz, Mihács Mihály háromszéki viczekirálybiró stb.

De ne vágjunk a történeti fejlődés elibe s lássuk, mint alakultak a viszonyok. A megelőző eseményekből még csak egy episodot akarok említeni, t. i. az 1675-ik évi fehérvári országgyűlést, melynek részletes leírását adja Bethlen Miklós, habár nem teljesen megnyugtatólag. Béldi népszerűségének s hatalmának tetőpontján — midőn már Bánfy rút halálának véres emlékeit kezdték feledni s csak arra gondoltak, hogy a kevély oligarchát egy hős hazafi legyőzte, kit a fejedelem ama napokban *édes bátyjának* nevezett — egyszerre csak kezdte veszíteni személyének varázsát s mintha valami titkos bűvös kéz hintené ellene az ármány magvait, mindenki, mindenfelől csak el kezdett rosszat beszélni ellene. A vármegye gyűléseken kezdtek felszólalni zsarnokoskodásai ellen, majd a maga helyén elé fogom sorolni a vád pontokat, melyeket ellene leginkább hangsúlyoztak, legerősebben zúgott Küküllő vármegye s Haller Pál furiált leginkább s valami nemes ember elzáratása miatt Bethlen János is megharagudott rá. Valószinűleg olaj volt a tűzre az ifjú Petki János folyamodása is, habár abból nem nagy dolgot csináltak. Elég az hozzá, a fehérvári gyűlésen (1675), mint a jég zápor hullott rá a támadó oratio. Bethlen Miklós hozzá megy s kérdi: hát ez mia bátya? «Ugy látszik most ellenem készült a liga,

mint tavaly Bánfy ellen!» felelt Béldi. Bethlen aztán Telekihez fordult felvilágosításért. Teleki azt mondá, én semmit se tudok róla, de menj, csitítsd le legelőbb apádat, mert nem tudjuk, mi lelte. Bethlen Miklós csakugyan beszélt atyjával s megnyugtatta, azután lecsendesítette a rendeket s megegyeztek, hogy a főuri erőszakosságok meggátlására törvényczikket hozzanak. Ennek elkészítésére Sárpataki Márton ítélőmestert, Nemes Jánost, Bethlen Miklóst s egy szász urat küldtek ki. Kiknek munkálatát a gyűlésben Bethlen Miklós olvasta fel általánosan el is fogadták. A felizgatott kedélyek lecsillapodtak s mondhatni Béldi irányában is látszólag megnyugodtak. A sértés Béldire nézve abban állott, hogy országszerte mindenki azt beszélte, hogy ez a törvényczikk ellene hozatott.

De az a láthatatlan titkos elme és kéz — vagy netalán társaság — mely az egész zürzavart Béldi ellen rendezte, nem volt teljesen megelégedve s most egyet fordítván a dolgon, így kezdtek suttogni: «Lám Béldit most még jobban megfenyíthettük s zabolázhattuk volna, de titkos s vele mindenben egyetértő kedves barátja Bethlen Miklós ugyancsak felkelt mellette s bölcs törvényczikkével meg is mentette». Azt is beszélték, hogy Bethlen Jánosnak Béldi ellen való támadása csak színlés volt. Ezek következtében aztán az a bizonyos udvari párt — Naláczi István, Székely László, Bethlen Gergely, Mikes Kelemen, Daczó János — még is csak felbátorodott, látván az országgyűlésen, hogy van elég ember, a ki Béldit nem szereti.

És e pontig érkezve, lehetetlen kikerülni, hogy egy pár szót Teleki Mihályról ne szóljunk. Az erdélyi történetirás egész a legújabb korig, a nemzedékről-nemzedékre szálló hagyományok-, az első rangú krónikások Bethlen Miklós és különösen Cserei Mihály mind azt beszélik, hogy Bánfy Dénes és Béldi Pál megbuktatásában a főmester, azaz az előre kidolgozott tervek szerint működő intrikus,

a becsalogató madárka s a maga czéljai keresztül vitele végett e nagy embereket egyenesen feláldozó — sőt az egyiket vérpadra taszító — és a másikat a számüzetésbe erőszakoló kegyetlen, zsarnok Teleki Mihály volt.[1] *Ily következtetést az okiratok tanulmányozása nem eredményez.* Ezeknél fogva azt tanítani, hogy: Bánfy Dénes és Béldi Pál teljesen ártatlan, Teleki Mihály az egyedülvaló gonosz, *nem felelne meg a történelmi igazságnak.*

De térjünk vissza tárgyunkhoz.

«Ez időben — az 1676-ik év elején — a fejedelmi udvarban csodálatos hírek kerengettek egy összeesküvésről» — írja Szilágyi Sándor a *Vértanuk* 317 lapján — «melynek Béldi a feje, de esze, pennája, kardja, mindene Bethlen Miklós.» E főtétel mellett aztán terjesztettek mindénféle kalandos meséket, pl. hogy Bethlen Miklós egy alkalommal a kománai berekben harmincz lovassal lesben is állt, hogy az ott átutazó fejedelmet kiséretével együtt felkonczolja stb. stb. Ugy látszik e hírek épen azoktól származtak, kik az udvarban Teleki hívei, komái voltak, Naláczi Istvántól, Székely Lászlótól.[2] Cserei is erre czéloz, midőn 88. lapján írja: «Teleki Mihály Béldi Pál ellen is megcsinálta némely uraknak az elméjét, reávevé azokat, hogy a fejedelem előtt deferálnák, *ő is minden igyekezetéből toldani fogja.*» Mondják, hogy a fejedelem annyira fel volt izgatva, ingerelve, hogy midőn egyszer a holdvilági erdőben (Erzsébetváros tőszomszédságában) vadászatot tartott, az ott jelenlévő Bethlen Miklóst, atyjával a kanczellárral együtt meg akarta fogatni; de elhalasztották, mert féltek, «hogy Béldit hessegetik el vele, holott az a nagyobb és szükségesebb vad.» Igy beszélnek a krónikások.

[1] Érdekes körülmény, hogy e vélemény csak azóta kezd gyöngülni s illetőleg változni, a mióta a gróf Teleki család levéltárát a szakemberek előtt részben megnyitotta.

[2] Bethlen M. Önéletirása. I. 143. l.

X.

Béldin és társain, s az udvari embereken bizonyos idegesség mutatkozik 1676 elején. Béldi már januárban elhagyja téli fészkét Bodolát és Uzont s künn járkál Bodonban, Komlódon és Bethlenben. Bethlen János is bár nagyon beteges, ide-oda utazik, Kapi szintén. Gróf Csáky meg épen nagy kirándulásokat tesz Kővárba, Nagy-Bányára. Csak Bethlen Miklós ül otthon Bethlen-Szent-Miklóson. Teleki az udvartól jó távol Kővárban időzik, nagy vendégségeket csap a kuruczokkal, mintha a világban s az országban a legártatlanabb béke és csendesség uralkodnék, nem mutat semmi aggodalmat.

Csak gróf Csáky Lászlónak van egy Nagy-Bányáról 1676 jan. 16-án kelt levele, mely némi politikai czélokra enged következtetni, írván Béldinek: «Kd levelét Komlódról vettem Kővárban és Kddel de necesse kell beszélnem, úgy az közönséges, mint magános dolgaira nézve. Bizony új dolgokat és csudára méltókat hall Kd.» Kérdi, mikor lesz Bethlenben, mert odamegy hozzá. Ez — mondom — az egyetlen gyanus levél, azaz olyan, mely valami vihart vagy legalább mozgalmat sejtet. Az udvari párt részén is látszólag semmi nesz, semmi zaj az év első három hónapjában, míg aztán ápril első napjaiban egyszerre megindul a leghangosabban beszélő titkos levelezés.

Aprilis 5-én Naláczi István-, és Székely Lászlónak Fogarasból Kővárba Teleki Mihályhoz intézett *együttes levele* így szól:

«Édes komám uram! A dolog késedelmet nem kívánván, az Kd levelére és egyéb dolgokról most nem írhatván, akarók Kdnek értésére adni, hogy az nyughatatlan, Isten nélkül való elmék újabb praktikát forralván ellenünk, veszedelmünkre igyekeznek és kígyó módra követ fújnak ellenünk. Kivel is igen sietnek, mivel az időt rövidnek tartják;

egynéhányunk életét tették fel, úgy a fejedelmét is. Bizonyos jó akaróink megértvén az dolgot, postán küldték ide hozzánk. az Istenért kérve bennünket, megelőzésivel ne múlassunk, mert bizony periculum in mora, *hanem Kdet postán hivassuk be* és præveniáljuk az dolgot. Kdet azért az Istenért kérjük, siessen bejőni, magára vigyázván az úton. Én is e jövő héten haza akarok vala menni, de azok az jó akaróink nem engedik, *míg az dolgon által nem esünk.*

Mi uram, az míg Kd ide nem jő, semmit nem mozgunk. Isten idehozván Kdet, a kiket concernál az dolog, Kd egyező tetszéséből össze kell convocálnunk és a mire Isten segít bennünket, úgy kell hozzá fognunk. Ezt tréfának ne vélje Kd, mert igen elcsinálták ellenünk az emberek elméjét, csak az alkalmatosságtól várnak. Háza népét, cselédjét hagyja el Kd inkább most és maga siessen bejőni. Isten hozza Kdet. Kd szolgái Naláczi István, Székely László.»

E levél tehát az első hír a Béldi-mozgalomról. Első levélnek elég hatásosan van írva, jőjön Teleki az Istenért, életünkre törnek, vigyázzon magára! stb. Öt nap mulva, ápril 10-én Naláczi ismét ír Telekinek: «Édes komám uram, siessen bejőni, mert már az dolog közönséges, Daczó János is benne lévén, maga kiadta magát, t. i. követet küldtek ő keméhez, már ő ngának is vagyon hírével.»

Tovább ez áll: «Szuhai Mátyás uram beteg, nem szereti az itt való aért. Isten idehozván Kdet is, bizon édes komám uram az előttünk való tüzet kell elsőbben megoltanunk; lator compania az. *Immár egy embernek minden készületi megvagyon a fejedelemséghez.*» April 11-én Segesvárt kel Mikes Kelemen levele Bethlen Gergelyhez, ebben ez áll: «Várjon meg Kd kedves öcsém, holnap vagy hétfőn ott leszek, menjünk együtt, de ha addig a posta elmegy, siettetnék bejőni Teleki uramat, hütömre félő, hogy nyulat bokrostól ne ugrassanak.» Másnap ápril 12-én maga Mikes Kelemen így ír Telekihez: «Csak harmadnap előtt írtam, de itt utamban találván Kd postáját, én uram Kdet kevés szóval arra kérem ne késsék bejőni; mi gonosz, az ördög az, ki ellene nem áll. Csak Kd jőjön,

én is compareálok, csak Kd parancsoljon, Kd gratiájába ajánlom magamat.»

A következő napról ismét a kettős aláirású levél indul Fogarasból Kővárra:

«Kd levelét az inclusákkal együtt vettük, mivel immár ennekelőtte való levelünkben az ide való jövetel felől írtunk Kdnek, minden dolgokat hagyunk Kddel való szemben lételünkre. Az uraknak közönségesen irattunk, hogy 23. præsentisre ide jőjenek, mindazáltal Bánfy Zsigmond uramnak, Kapi uramnak, Rhédei úrnak, s Bethlen Farkas úrnak úgy irattuk az commissiókat, mint Kdnek, 21-re, hogy az dolgokról addig beszélhessünk egymás között. Urunk is alig várná Kd idejövetelét. Hanem siessen Kd s az útban magára vigyázzon Kd. Urunknak hármas búsulása vagyon, magának ő ngának a torka fáj, s az kisasszonyt is az hideg leli s az harmadik ez a dolog. Igazán most van az, hogy a ligából caligát akarnak csinálni az emberek. Úgy látszik, az jóért gonoszszal akarnak fizetni. Wesselényi Pálnak megirattuk urunk neve alatt, hogy be ne jőjön mindaddig, míg más nem megyen helyébe.»

Végre ápril 16-án ismét ír a két úr Telekihez:

«Kd levelét vettük, három rendbeli postáink is vannak Kdnél, elhiszszük, már azok Kdet Kővár felé keresik. Merre s hol legyen félelmes, arról nem szükséges Kdet tudósítanunk, mert azon általjött már Kd, mint az czigány az menyországon. Az ide való jövetelét penig Kd ne halaszsza, hanem mennél hamarább jőjjön ide s jó volna, ha Kercsesora felé jőhetne Kd, itt Fogaras földén fel. Egyéb dolgokat hagyunk Kddel való szembenlételünkre. Urunk ő nga váltig várja Kdet. Ezek után Istennek áldását kívánjuk Kdre. Váltig bánnók, ha az postáktól küldött leveleink más ember kezéhez akadnának. P. S. Bethlen Farkas, Mikes uram, Daczó uram is itt vannak. Nemes János uram is idejön ma.»

Tehát, a mint látjuk, Telekit addig hivogatták, míg kimozdult s útjában Szent-Péterről vagy Sorostélyból levelet ír Bethlen Miklós kedves barátjához, hogy ő róla tanácsot tartottak, végezést végeztek, hogy megöljék, hanem Istenre s egymáshoz való kötelességükre kéri, tudósítsa őt, miben áll a dolog.

«Én irám — mondja Bethlen M. Önéletirása I. köt. 451. lapon — hogy: én bizony semmit sem tudok, a mint hogy nem is tudtam, nem is lehetett semmit tudni, a mint a dolog vége megmutatja. Bethlen Gergely, Daczó,

Mikes, Székely László tojománya volt az egész.» Vajjon Bethlennek van-e igaza a dolog alapjában, ki az egész forradalmat emez urak találmányának mondja, vagy valóságos-e az udvari emberek megrettenése egy *Béldi-Bethlen* forradalom hirétől; s vajjon Teleki csakugyan olyan ártatlan-e e viharos hirek keletkezésében?

Mert e fokozatosan emelkedő levelek szerint az ügynek oly képe van, hogy Teleki csendes kővári magányában tölti a telet, míg amazok ott Bethlenben-e, Bodolán-e vagy Bethlen-Szent-Miklóson vagy akárhol conspirálnak, a fejedelem, Teleki s az udvaronczok életére törnek. Egyik teljesen kész a fejedelemségre. Ezt megtudják a jó barátok Mikes Kelemen, Bethlen Gergely, Daczó s még Nemes János is, besugják az udvarnál Naláczinak, Székelynek s ezek után úgy ébresztik fel a csendes téli álmodozások közt pihenő Telekit. Vagy pedig Csereinek van-e igaza, ki azt írja: Teleki már elhatározta volt, hogy Béldit és Bethlen Miklóst félre kell állítani az útból? Hogy előre úgy ki lett volna számítva az elfogatás, rabul tartás, reversalis mellett szabadon bocsátás, a mint azt a könyvek beszélik, teljességgel nem valószinű.

Azok, a kik Béldi bukásából anyagi hasznot reméltek, mint Bethlen Gergely Bethlen várát és tartozékait, Mikes Kelemen a háromszéki birtokokat, Daczó János Czikmántort stb., sürgették és megrémítették az udvaronczokat, kik bőrüket féltették s ezek együtt azt hitték, hogy szavukra a fejedelem azonnal fejüket véteti a praetendált és előállított conspiratoroknak s Teleki is velük fogja sürgetni az executiót, de úgy látszik, hogy ezuttal mind Telekinek, mind a fejedelemnek váratlan kételyei támadtak s materiális bizonyítványokat sürgettek mind Daczó uramtól, mind a Bethlen uraktól. Végre is elfogatásuk elhatároztatott. A mint fennebb is láttuk, april 23-ra összehivták az ország tanácsot s bizalmas benső barátokat elő-

leges tanácskozás végett, april 21-re. Össze is gyültek mind s Bethlen Miklóst is behivták a fejedelem nevével, «úgy jőjjön — irták neki — hogy egy ideig nem tér házához, a fejedelem valahová küldeni akarja.» Bethlen Miklós vigan ment Fogaras felé, magát már kővetnek nézte Varsóban, vagy Párisban s még csak álmodni sem álmodta a következendőket. Megérkezésük napján ápril 23-án mindketten a fejedelmi ebédhez hivattak.

«Apafy szokatlanul komor volt. Mellette ült jobbfelől Béldi, de hozzá a fejedelem az egy pohárköszöntésen kívül egy szót sem szóllott.» «Embert mordabbul nézni soha sem láttam — írja Bethlen Miklós — mint a fejedelem. Keveset s hamar evénk, a fejedelem felkele s eméne a maga házába, csak azon mord és hallgató ábrázattal. Béldi csakhamar térdet hajta s kijövénk. Béldi észrevette, hogy bizon haragszik reá, mert épen mellette ült, mint első vendég jobbra; vele szemben a fejedelemtől balra, Bethlen Gergely ült s a fejedelem csak ezzel a szomszédjával beszélt. Kijövén a fejedelem elől, Béldi mene a szállására, a mint a belső várba kívülről bemennek a jobb kéz felől eső kerek bástyába. Én menék Telekihez, ki a belső kapu felett való felső szobákat bírja vala. Még asztalnál ül vala, mind ő, mind a munkában conscius vendégei jobban tudták personájukat agálni, mint a fejedelem. Legkisebb gonoszt sem tudék észrevenni, úgy tractáltak, mint az előtt és ott töltém az időt egy darabig. Aztán ki akarván menni szállásomra, gondolám, hogy Béldit megudvarlom, minthogy rég nem láttam volt s majd vacsorára szállásomra megyek.» «Oda menék és nagy kábulva találom, de mégis semmi derék dolgot elő nem hoza; diffidált-e nékem is, vagy hogy olyan extremitástól nem félt, akármi, elég az, lők ott egy keveset és aztán kimenék a szállásomra s este felé lévén, hat órakor vacsorálni ülék. És szintén bárány czímert salátával eszem vala. Ihól jön Daczó János, Paskó Kristóf be a házba s mondják, hogy magános, különös beszédjök vagyon velem. Menék a kis oldalkamrába vélek s mondanák igen szomorú s majd könyező orczával: a fejedelem Kdnek azt parancsolja, hogy Kd Fogarasból addig el ne menjen, mig bizonyos dolgairól a tanácsnak számot nem ád. Én felelém: semmi számadásra való dolgomat nem tudom, de jó szívvel számot adok mindenről, csak értsem, micsoda. Mondának: mi nem tudjuk, az urak megmondják. Ezzel elmenének.»* «Kikésérém őket a

* Az önéletirás, hol e részletek vannak, 30 évvel később készült az események után s nem teljesen hű, mert az alább közlendő egykorú levél szerint a két úr az itt közlött szavaknál sokkal többet mondott.

pitvar ajtóig és vissza menék, senkinek semmit se szólván. Leülék az asztalhoz és az elhagyott bárányczímer darabot enni kezdém, kinálván a gazdákat is, hogy egyenek. Két-három falatot sem ehetém, hát nagy zergéssel-tumultussal 100 vagy 150 német s magyar gyalog körül veszi a házat; ajtót, ablakot eláll. Lármája esik cselédnek, Gyulai Tamás gazdának s mindennek: mi dolog? mi dolog? Én mondám nekik: semmi egyéb, hanem csak engem fognak meg, ti ne féljetek. Azonban bejőve a fejedelem német gyalogi kapitányja s mondja németűl ne-

33. KERESD.

kem: menjek be a várba, mert az az ordere, rab vagyok. Én mondám: immár akár csak a vacsorát végezzem. Felele: Nem lehet, menjünk el. Kérék én egy pohár bort, köszöném az gazdára: Isten Kdhez Gyulai úr és jó éjszakát. Ő szegény elbámulva mond: ez a nemesi szabadság? Megivám, felkelék, bevezetének nagy sereggel, lármával a várba s tevének a vicekapitány házába. Cserei János emberséges ember vala ez, és lakása épen Teleki szállása alatt vala. Béldit is az alatt arestálák maga szállásán. Ez lőn 23. Aprilis anno 1676, estve 7—8 óra

közt. Nekem ekkor se jót, se több roszszat nem mondának. Cserei kinála vacsorával s evém, ágyat is vettete, melyben 12 óráig semmit, de azután jól aludtam viradtig Isten csuda kegyelméből. Kérém másnap Csereit: szóljon én szómmal az urakkal, hadd lehessek szemben vélek, jelentsék meg, mivel vádoltatom, hadd tudjam mivel menteni magamat. Mondá az már emlitett komának berekben való leselkedésemet, melyen én mint oly csodálatos hazugságon elfakadék nevetve, de parola alatt mondá, hogy az uraknak elő ne hozzam, mert nagy titok és ő elveszne miatta. Teleki, Kapi, Rhédei azt mondták a fejedelemtől féltökben, nem lehetnek nyilván szemben velem, hanem a Cserei szállása pitvarába szolga nélkül lejőnek és ott beszélnek velem. De nékem semmi realitást nem mondának sem vétkemről, sem szabadulásomról, hanem hogy ők azon lesznek, hogy megszabadítsanak. Azonban intettek, kényszergettek arra: adjam ki Béldi dolgait. Én mondám: bizony én semmi dolgát nem tudom, a minthogy nem is tudtam, nem is volt, mint aztán megvilágosodott. Rövid volt a beszéd.»

«Az atyámnak (Bethlen János kancellárnak) Gyulafi László által izentek arestumot Keresdre, mely ez volt: házánál üljön, senkinek levelet ne írjon, sem senkitől ne vegyen. Idegen embert ne admittálion, köszönje betegségének, hogy várba nem viszik fogva. Azt izente a fejedelemnek: nem csak nem kérem a gratiát, hanem az Isten ő ngát soha meg ne áldja, ha törvénynyel nem persequálja és ha bűnös lészen, fejét nem véteti. Istenfélő emberek voltak a vádlók — zárja Bethlen az elfogatás történetét — olyan beteg volt az atyám, hogy egyet sem léphetett, sem állhatott, sem fekhetett a vízkórság miatt, örökké csak székben kellett ülni és alunni egynehány esztendeig.»

A történeti munkákban olyan szépen van elbeszélve, hogy mily sima egymásutánban folyt le ez a fogarasi rabság, hogy előre el volt határozva az ijesztő befogatás, aztán a vasra verés, mint ijesztés s végre a reversalis adatás stb. és hogy volt halálos veszedelem is, de a drága, okos fejedelemné elcsinálta, vissza parancsolta, s míg az ő gyűrüs pecsétét nem mutatják, megtiltotta. Valószinű, hogy a fejedelem ismert hiszékenysége mellett is nehezen vette reá magát, hogy a két urat elfogassa s még az utolsó pillanatban is az ebédre hivást tán maga kivánta, hogy még egyszer szemtől-szembe nézhessen *az életére törőkkel*, mintha nehezére esett volna, hogy ily kitünő alattvalóit ellenségei táborába kergesse s tán remélte, hogy lelkiis-

merete megnyugtatására majd talál bennök valami hibát. Az ebéd olyan komoran végződvén s az urak még esti 7—8 óráig szabadon hagyatván s Bethlen és tán Béldi is még előre meg is intetvén, a rendezők remélték, hogy tán felszólal a két úr, tán menekülést kisértenek meg, szóval valamikép tán compromittálják magokat, de mind ez nem történt s a két áldozat valóban a legszabatosabban viselte magát. Sőt, a mint látni fogjuk, később is teljes alázatossággal tűrték sorsukat. A fejedelem és a fejedelemasszony hiába sürgették a vádul felsorolt tények bizonyítványait s végre is, a bizonyítványok hiánya s az alázatos magaviselet, habár reversalis mellett is, a szabaduláshoz vezetett.

A mi ez ügyben a fejedelemasszony szerepét illeti, Bornemisza Anna nem volt álmodozó idealista, ki csak olykor-olykor s csak a válságos pillanatban ébredezzék a gyakorlati életre s mindannyiszor kettévágja a legfontosabb állami intézkedéseket. Ez mind csak afféle jámbor udvarköri mese. Az udvaroknál mindig szokás ilyen vészmentő, védangyali szereppel ruházni fel egy-egy személyt a dinastiából, egyszer a feleség, máskor a hajadon leány vagy a mátka, vagy az anya (az oroszoknál), vagy a trónörökös (az angoloknál), sőt még kiváló híres maitresseknek is jut ez a szerep (a francziáknál). Így jött nálunk divatba Bornemisza Anna glorificatiója a sok botlást elkövető Apafyval szemben. Holott Bornemisza Anna húsból és vérből álló, erényekkel és bűnökkel, érzelmekkel és szenvedélyekkel felruházott asszony és földi fejedelemné volt s oly okos és befolyásos uralkodó társ, a kinek híre nélkül még kisebb dolgok sem történtek, nem hogy Bánfy Dénes, Béldi Pál, Bethlen Miklós vagy Barcsai Mihály stb. halálra ítéltetése. Ha valakit fejedelemkereséssel vádoltak, arra bizony ő is épen úgy megharagudott, mint férje, s bizonynyal a Béldiék fogságában sem tulajdonítható neki más szerep, mint a mennyit egy eszes, okos és habár gyenge, de

nem rossz aszszonytól s egy ildomos fejedelemnétől várni lehet.[1]

A két úr fogva volt s már csak a szabaduláson jártatta eszét. Bethlen Miklós a befogatás után harmadnappal a következő folyamodást nyujtotta be a kormányhoz:

«Édes bizodalmas uraim! Gyakor[2] busításomról Kegteket bizodalmasan követem, a kéntelenség viszen arra. Daczó János és Paskó Kristóf uramék nekem az mü kegyelmes urunk ő nga izenetit tegnapelőtt ilyen szókkal mondák meg, hogy: *Béldi urammal együtt én az ő nga méltóságára és úri renden való hívei életeknek elfogyasztására igyekeztem volna, melyről intercipiált levél is volna.*[3] Mind várám tegnap, hogy vagy Ketekkel való szemben létel, vagy ha kívánságom szerint Daczó és Paskó uramék ide bocsáttatnak vala, annak az rövid izenetnek bővebb magyarázatját vehessem, mert én ezen érteni nem tudok. Mert az mi az ő nga méltósága ellen való igyekezetemet nézi, ha abba vétkem vagyon, bár az Isten irgalmas színét soha se lássam. Az mi az urak életét nézi, ezt egyébre nem érthetem, hanem Bánfy Dénesre, mert én, úgy boldogítson Isten, soha újabb dolgot annál nem tudok, nem is hallottam, annál inkább benne nem forogtam; ha penig a Bánfy Dénes dolga kezd fenn forogni, abban maga Ketek tudja, hányadik voltam én. Evictorra Ketekre foghatok a *liga* szerint.» De azt hiszi, az udvarhelyszéki főkapitányságért vannak irigyei, tehát arról lemond s Béldivel semmi szorosabb összeköttetésbe nem áll. «Erdélyben semmi tisztre nem vágyom; székely tisztet penig resolutus vagyok, hogy soha sem viselek, ha ugyan rajtam hagyni akarnák is. Mert én boldog ember volnék ma, ha az a rosz tiszt a nyakamban nem volt volna, sem Bánfy, sem Béldi miatt nem busulnék, az mely kigyó már kétszer megmart, ha nem vennék is el az én keblemből, kihajíttanám. Továbbá uram — végzi kérelmét Bethlen — ha nem elég az egykori hütöm, noha bizony igen keserves, mert Isten és emberek előtt tiszta lelki ismeretet akartam viselni, eskessenek meg újabban az ő ngok hűségére, bocsássanak házamhoz az eke talpa mellé, a több jámborokkal együtt hadd éljek ebben az hazában, stb. Kegtek rabszolgája B. M.»[4]

Az urak pedig, a kik elfogatták, mindent elkövettek,

[1] Természetes, hogy míg e kor történetének legtitkosabb iratait s legbizalmasabb leveleit rendre mind feltaláljuk, azoknak a meséknek az okiratok sehol sem szolgálnak bizonyítással.

[2] Valószínűleg szóval való izeneteit érti; mert a tartalom első írásbeli folyamodványra mutat.

[3] Tehát úgy szólva, az egész vádat előadták.

[4] Eredetije a gr. Teleki cs. marosvásárhelyi levéltárában.

hogy a legnagyobb vétkeket, a felség- és hazaárulást rájok bizonyíthassák, de nem sikerült.

A fejedelem folytonos bizonyítványokért szorongatta Bethlen Gergelyt, Naláczit, Székelyt, Mikest és főleg Daczót, kik valószínűleg sok *nagyot* mondottak, de bizonyítani semmit sem tudtak s aztán mind újabb és újabb mesét találtak ki, így például a *viczei lakodalom historiáját.** Az okosabb emberek, Teleki Mihály, Bethlen Farkas, kezdtek aggódni és megbizták Sárpataki itélőmestert, hogy készítsen kérdőpontokat nyilvános tanúvallatáshoz, melyek aztán alapúl szolgáljanak a vádpontok elkészítéséhez. Azonban sem a szellemes főúr Bethlen Farkas, sem maga Teleki nem voltak megelégedve a hivatalos munkával, de hát szegény Sárpataki uram mit tehetett róla, hogy benne sem az irigység vagy a kapzsiság, sem a gyűlölet nem forrongott Béldi és Bethlen uraimék ellen. Készített tehát kérdő pontokat maga Bethlen Farkas, s úgy látszik, ezzel Teleki is meg volt elégedve, mert ennek alapján meg is történt a tanúkihallgatás, de ennek alább közlendő eredményei nagyon is vékony alapúl szolgálhatnak a nota infidelitatis vádjának megállapítására. A tizenegy pont alá szorított *kérdőpontok* ezek:

1. Tudod-e, ha Béldi Pál a mi kegyelmes urunk ő nga fejedelemsége vagy személye ellen igyekezett-e valami romlást, veszedelmet forralni, hozni és valakivel arról tractálni?

2. Tudod-e, ha némethez vagy törökhöz jártatott-e, tractált-e?

3. Tudod-e, ha conventiculumokat csinált-e, ha csinált, hol és mikor? s kikkel volt azon conventiculumokban és ott miről tractáltak, ki ellen és micsoda formában és micsoda végezések löttenek az olyan conventiculumokban?

4. Tudod-e, ha az haza fiait egyenként, kettőnként, vármegyék-

* Bethlen Elek, ki előbb Béldi Pál leányával volt jegyben, de azt repudiálá, tartotta lakodalmát Viczén, Kapi Gábor leányával. Sokan voltak ott, a fejedelem is. Azt a hírt költötték, bogy Béldi Pálné és Bethlen Miklósné nehány száz tolvajt fogadott fel, hogy a lakodalmi népet legyilkoltassák, mely hír elterjedvén, a vendégek gyorsan szétoszlottak. Lehet, hagy a két rab urat e hír következtében verték vasra.

ként, székenként igyekezett-e az mi kegyelmes urunk ő nga hívségétől idegeníteni, és magához kapcsolni és ha igyekezett, micsoda útakon, módokon és kiket?

5. Tett-e valakinek valami igéretet, hogy az ő maga pártjára álljanak?

6. Tudod-e, ha vött volna Béldi Pál az hazafiai közül valakitől reversalist?

7. Tudod-e, értetted-e s hallottad-e valakitől, hogy az hazafiai közül valakinek életek elfogyasztására vagy egyéb romlásukra igyekezett volna, arról valakikkel valami végezéseket csinált-e, hogy micsoda útakon és módokon öljék, vagy más úton veszessék el az haza fiait?

8. Tudod-e nevezet szerint, hogy az hazafiai közül kiket akart elveszteni és kiket rendelt volt azoknak végbenvitelére?

9. Tudod-e, hogy az ország articulusait s végzését igyekezett bontogatni, avagy ugyan végben is vitte azoknak bontogatását, és ha igyekezett, micsoda articulusait igyekezett bontogatni az országnak és micsoda formában?

10. Tudod-e, hogy nemesi szabadsággal élő rendet jobbágygyá tett volna, vagy fogatott s arrestáltatott volna?

11. Tudod-e, ha fölös zászlókat és lobogókat csináltatott volna, és azok micsoda színűek voltak és mennyi számok?

E kérdőpontokat Bethlen Farkas sajátkezű levél kísérete mellett küldötte el Telekinek, melyből két pontot emelek ki: egyik az, hogy minden levelét, valamint ezt is visszakéri Telekitől *azonnal*; másik az, hogy ő is azt írja Telekinek, hogy ő az összeesküvők czéltáblája, kinek életére törnek. Ezt beszélte egy derék magyarországi ember, egy derék fehérvári polgárnak s ez írta meg neki B. Szt.-Miklósra, hogy vigyázzon magára stb.*

Időközben, míg a tanúvallomásokra s azok eredménytelenségére került a sor, a rabok ott senyvedtek a fogarasi várban. E vár — habár nem oly díszes és oly művészileg gazdag mint a vécsi — korára nézve még is azzal egyenlő; mindkettő a XV. század első felében épült, ámbár Fogaras már az előtt is némileg erődített hely lehetett. A XVI. szá-

* Naláczi és Székely azt írták volt Telekinek, hogy ők a kiszemelt áldozatok; Teleki ugyanezt írta magáról Bethlen Miklósnak s most Bethlen Farkas írja ugyanezt Telekinek. Egyszersmind mindenik félti s visszakéri levelét.

34. FOGARAS ÉS A BETHLEN AJTÓ.

zadban már kemény erősség volt s a lázadó Majláth István vajdának utolsó menhelyéül szolgált. Bethlen Gábor megújíttatta, de nem annyira mint erősséget, hanem inkább mint fejdelmi kéjlakot s második feleségének Brandenburgi Katalinnak kedvencz tartózkodási helye volt. Első Rákóczy György is kiépíttette, különösen a várkápolna diszítését neki tulajdonítják; Apafy pedig nejével együtt itt töltötte legtöbb idejét, itt is halt meg mind a kettő. A várt széles mély árkok veszik körül, melyeknek vize az Oltból felfrissíthető, s melyekben ős időktől fogva maig is hatalmas csukák, harcsák és pozsarak tanyáznak. A külső várfalakat hatalmas földhányások védelmezik. A külső vár kapuja s ennek közvetlen környezete még a régi időből való. A kapun át juthatni a jó széles várudvarra s ennek közepén áll a négyszegletű kastély, ennek is legrégibb része

kapuja és környéke. E kastély, kétemeletes, a fejedelmi lakszobák a kelet-déli soron feküdtek az első emeleten; a lovagterem a keleti részen; a szép kápolna a déli szegleten, s az északi sarkon volt a várkapitány Cserei János lakása, mind első emeleten. E felett a második emeleten volt Teleki Mihály uram szállása. Szerteszét a feltűnő helyeken, kapu és ajtó szemöldökökön láthatók az iktári Bethlen, a Rákóczy, Bornemisza s más családok czímerei. Legutóbb az osztrák katonaság tett változásokat, a menynyiben nehány nagyobb termet kisebb szobákká alakított.

Általában a vár szobái nagyok, magasak, mintegy jeléül, hogy Fogaras nem magánember lakása, hanem országos vár és fejedelmi lak. A négyszegű belső kastélynak is van egy kis udvara, melyre nyiltak a foglyok ablakai, s melynek kutja mellett prædicált egyszer szabad ég alatt a pap, hogy a fogoly urak is meghallhassák, minthogy a templomból, melybe eleintén szabadon járhattak, eltiltattak volt. Eleintén mindeniknek volt két-három cselédje, levelezhettek s vendégeket fogadhattak egész tavaszon s nyár elején; de egyszer csak jöttek a megszorítások, a cselédszám leszállíttatott, az érintkezés a külvilággal, a levelezés, a templomba járás eltiltatott, julius vége felé vasba verettek s úgy maradtak september* végéig; ez a három hónap volt fogságuk legnehezebb ideje. Ekkor tartott Bethlen Miklós az inasának egész isteni tiszteletet és prædicatiót minden vasárnap s ekkor hallotta a még gyermek Cserei Mihály, hogy az öreg Béldi búsan énekelte a zsoltárokat; a

«Kegyelmezz meg uram nékem
Mert az ember üldöz engem»

kezdetű zsoltárt minden este énekszóval mondta el. Egyébaránt a fogarasi vár sok ünnepélyt, sok örömnapot látott, de látott egyszersmind sok politikai rabot és sok kivégzést is.

* Lásd hátrább Apafy válaszát september 18-ikáról.

el Kd, ok nélkül nem lött a megfogatás ; annak idején lesz gondunk az dologra Radnoth, 9. Julii 1676.»

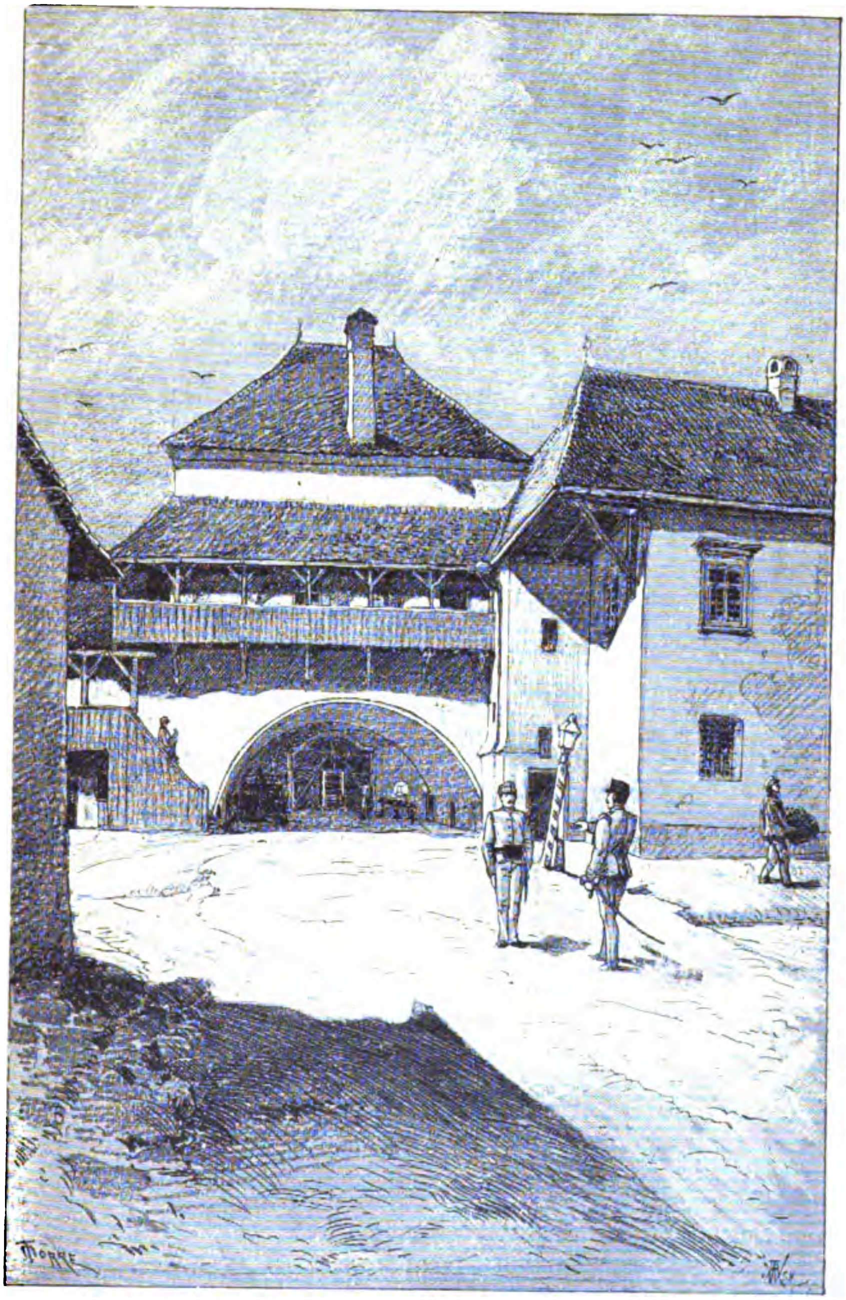
A *harmadik kérést* Béldi Pál fiai Kelemen és Dávid adják be Bornemisza Annához, melyben a kegyelmes asszonynak jó törekedését kérik, hogy: «édes rab atyánk életének ilyen szomorú vénségében, szabadulásának napját Ngd kegyelmességéből megérhessük,» s a fejdelemasszony sajátkezűleg ezt írja a kérelemlevélre: «Mint eddig, úgy ezután is illendő módokkal törekedünk uram ő kegme előtt. Radnoth 1676 Jun. 9-én. A. Bornemisza mp.»

Ugyancsak julius 9-ikéről a rendek is azt felelik a két fiunak: «Annak idejében lesz gondunk az dologra.»

Szept. 10-én Vitéz Zsuzsánna kéri Apafyt: «szánja meg szegény rab-uram beteges vénségét, gyalázatos rabságát.» «Annak idejében eligazítjuk dolgát. Szent-Péter szeptember 10. 1676.»

Szept. 18-án kérését ismétli, mert férje nagyon beteg. Felelet: «Parancsoltunk, vallassanak. Rabsága könnyítetik vasak levételével; az pap hogy bejárhasson s két inas legyen mellette, és hogy az asszony is két-három nap egyuttal ott lehessen; Bodolára, Bethlenbe egy-két napra elmehessen. Fiait is tanuló társival jól megvizsgálom, mindazáltal bebocsássák, megengedtük. Mind Gyulai s mind Fodornak lészen parancsolatjuk, mint alkalmaztassák magukat.»

Szept. 29-én Vitéz Zsuzsánna folyamodik Bornemisza Annához: «szánja meg epedő lelkének szomorúságát, csendesítse urát stb.» Válasz: «Törekedem ő kemek mellett uramnál ő keménél, rabsága ő keméknek könnyebbítetik. Fehérvár 29. Septembris A. Bornemisza.» Ugyancsak Vitéz Zsuzsánna október 19-én ismételten a fejdelemhez fordúl: «De mivel édes kegyelmes uram, vádoltatásának inquisitio által napfényre való terjedését bizonyos Ngd hiveinek kegyelmesen parancsolta volt, mely mind ez ideig halogatással mult el, könyörgök Ngdnak, a Jézus-Krisztus keser-

FOGARAS BELSEJE.

Dörre Tivadar eredeti felvétele.

ves kénszenvedéseért szánja meg ilyen hosszas időkre terjedt keserves rabságát, utolsó életének szomorú sorsát és parancsoljon kegyelmesen ellene feltött vádoknak inquisitióját stb.» Válasz: «A vallatás felől újabban parancsoltunk; továbbá a templomba is, a mely a várba vagyon, ha be akar menni, bocsássák be.»

Ugyancsak ő nov. 21-én és nov. 24-én a szászokhoz és az országgyűléshez folyamodik, amazok így válaszolnak: a nemes natio igyekezik rendes utakon promoveálni az dolgot; a rendek pedig így: «Ezen supplicatio felolvastatván, egyhangulag határoztatott, hogy ajánlással felterjesztetik.» Egy másik kérelmében Vitéz Zsuzsánna így beszél a rendekhez: «Bethlen és Bodolai házaimon kívül keservesen sugorgok innitt, amott, mivel a hol lakásom megengedtetett az én kegyelmes uramtól, ott némely helyeken házaim puszták, némelyik pedig fátlan hely, mely ilyen sanyarú téli időn ott való lakásomra alkalmatlan», tehát a katonaságot vonják ki Bodoláról s engedjék, hogy ott telelhessen.

1677 márczius 3-dikán Béldi Pál így kéri Bornemisza Annát, «lábaihoz leborulva esedezem, méltóztassék könyörgésemre kegyelmesen tekinteni, dolgaimat promoveálni stb.» Válasz: «Isten az urakat ő keméket ide hozván, örömest szólunk uramnak ő kemének Kd mellett. Fogaras stb.»

Az 1676-ik év végéről Vitéz Zsuzsánnának levéltöredéke maradt fenn, melyet fogoly férjéhez küldött be:

«Haller János azt mondja, hogy ő nem tudta, hogy Kdet megfogják. Mikes Kelemen uram ment hozzá s más ember szavával mondta, hogy úgy akart Kd, hogy ha az hadat felülteti, az urakat levágják, a fejedelmet körülvegyék, más uralkodót csináljanak. Ilyenekkel hitették az embereket. Tetszett aztán, hogy ha úgy vagyon, arrestálják meg, rábizonyítsák; vagy magát kitisztítsa, ha nincsen vétke, szabaduljon tisztességére. Mostan sok embert gyűjtöttek, hogy inquiráljanak. Noha nem bizonyos benne, de úgy gondolja, úgy is vőtte eszébe, hogy

reversalist kívánnak. Én kértem ő kemét (t. i. Haller Jánost) — végzi a szegény feleség azon — hogy ne haladna az eleresztése, mert igen elbetegesedett, félek ott hal meg.»

Valóban sajátságos ez az elfogatás, milyen állandóan egyformák a szabadulást kérő s ártatlanságukat emlegető folyamodások s mily változékonyak a fejdelmi válaszok, rövid száraz elein, aztán enyhül, ismét szigorúbb lesz; már szept. 19-én igéri egyenesen a vas levételét, s aztán mégis hetekig elmarad és végre a fejdelemasszony márcz. 3-án mondja, hogy *örömest szól urának.* Jól mondta Haller János Vitéz Zsuzsánnának, mikor hozzá ment pártfogást és tanácsot kérni: «Higyje meg az asszony, akármennyit gondolkozom, ki nem tudom találni, hogy esett a Kd urának rabsága.»

De az udvari párt tényleg megkisértette a bizonyítást s a Bethlen Farkas által készített s fennt jelzett kérdő pontok alapján Gyulafehérvárt 1676 decz. hó 1-én 37 tanút hallgattak ki Szécsy György és Ilyefalvi Mihály, *ő felsége* nagyobb kanczelláriájának irnoki és hites jegyzői.* A tanúk többnyire Béldi cselédei s hozzátartozói; az érdekesebb vallomások így hangzanak:

1. tanu. Szalárdi Páljános Pál, 50 éves: Én az belső titkos dolgokat nem tudom, mert velem azt nem közlötte, hanem az környűlálló dolgokban az mit láttam, azt mondhatom. Láttam Bethlen Miklós uramat tavaly Szt.-György nap (ápril 24-én 1675) táján, hogy Bodolára jött Béldi uramhoz ő keme s benn tractálódtak. Ugyanazon tájban küldötte el Kurtán Jánost a Duna mellé, kit midőn megjött volna, kérdeztem, miben járt, azt mondotta: nem mondhatom, mert fejem esnék el, noha barátom vagy, megmondanám, de nem merem. Lisznyai István Deákot kérdeztem, Kurtán János miért járt oda, így felele: «Legény, az bizony hadért járt, azért nem meri megmondani». Kérdeztem azon István diákot: az Istenért, hol vetted azt a szót? De legény, a honnét én azt vettem, bizony nincs különben — így felelt — mert most egyszer fejedelmek akarunk lenni. Tovább is kérdeztem, kitől vette,

* Az eredeti tanuvallomás Maros-Vásárhelyt a gróf Teleki család levéltárában, de hét (30—36. számú) tanu vallomása ki van vágva. *Missilisek* 233. fasc.

így felelt: attól, az ki instructusabb. Én azt mondom arra: Az bizony Szentgyörgyi. Nekem így felelt: Nám tudod. Item. Mikor Kurtán Jánost expediálták, ott láttam Daniel István uramat is. Hallottam Béldiné asszonyom szájából a maga házánál Bodolán, hogy mondotta asszonyunk ő nga felől: «Inkább szokott a Kdhez, hogysem a Ngdhoz. Hallottam az udvar népétől, a titkon való susogást, hogy: «bizony fejedelem változik; hadd legyen ember, ha leszen». Láttam az háznál az nagyra való készülődést is. Tudom azt is, hogy tavaly, Szent-Jakab tájban, gyűlésformában Bodolára hivatá az háromszéki székelyeket (1675 julius 25-én), csak Nemes János és Daczó János nem voltak jelen, de mivégre gyűltek volt, nem tudom. Tudom, hogy bölöni Buda János nevű nemes embert megfogatván, mind addig fogva tartotta, valamig arra nem obligálta magát, hogy holtig szolgálja. (Több kevesebb változtatással több tanu is a következő nemes emberek elfogatásával vádolják Béldit: Bodoni András, Gréb Miklós, Haraklyáni Márton, Lakatos Mihály, Nagy Pálnak két fia, Csekei György, Tarnóczi András, Lovas János fiai, Balog István, Sütő Mihály, Széli Márton, Kökösi székely nemes, Bodoni György stb.) Magamat is megfogatott, setét házban, vasban harmadfél esztendeig tartatott, magam nem leheték magamnak hóhéra, hanem revarsalist kelle adnom, hogy holtig szolgálom. Tavaly nyáron száz kopja vasakat készíttetett Béldi uram. 50-t Bethlenből hozának, 50-t én csináltattam Bodolán, mely most is helyt vagyon, az 50-t Uzonba vitték. Ugyanakkor tájban magam tégláztaték az szabókkal harmincznégy lobogókat; két-két ágúakat, kettei tafota, az többi veres bagariák voltak.

2. tanu. Székelykocsárdi Balog László. Hallottam közhírűl, hogy az Rózsahegy alatt, az deési határban ezen esztendőben nemzetes Teleki Mihály uramat ő kemét lesték volna, de kik s ki akaratjából, nem tudom. Csáky László s Kornis Gáspár uramék (egy másik tanú Bethlen Miklóst és Wesselényi Pált is oda mondja) ő ngok compareáltanak Bethlenben fogsága előtt Béldi uramnak, de micsoda dolgok végett, nem tudom. Tudom lobogók és kopja vasak készítését.

3. tanu. Jeddi Köpeczi Mihály. Tudom, hogy Belső-Szolnok vármegyében, Szinnye nevű falu felett Radák Lászlóval Béldi uram veszekedvén, azon falut elfoglalván, esztendeig is præsidiumot tartott benne. Deésen is hasonlóképpen egy kőházban.

8. tanu. Váradi Kollátovics György. Hallottam Bethlen Farkas uramtól s magától kegyelmes urunktól is, hogy az 1675-ben maga circumscriptiójával írt articulus ellen kívánta volna a generalisságot restituálni. Ugrai Gergely nevű szolgája több éven át Szt.-Jóbra járt borokért s olyankor mindig betért Váradra a pasához. Másik szolgája Szatmárra járt lovakért s onnan a generál küldött neki hat lovakat. Hallottam közönséges hírűl, hogy az elmúlt tavaszon, szintén meg-

35. KŐVÁR.

fogatása előtt Teleki uramot, Szent-Benedek táján Kővárból bejövő útjában lesette volna és hogy előttük járójuk egy Veress Imre nevű szolgája lett volna. Hallottam Nagy György nevű becsületes katonától, ki is az magyar hadak között lakott, hogy Béldi uramnak egy inassaféle azon hadba menvén, bizonyosan azt beszélte volna: Midőn Béldi uram ellen az articulust az nemes ország írta, akkoron megesküdt volna Béldi uram rajta, hogy avagy maga elvész, avagy bosszúját állja azokon, a kik azt cselekedték véle. Azon katonától hallottam, midőn Béldi Pál megfogattatott volna, hallván fogságba esését Wesselényi Pál uram, ilyen szókra fakadt: «megírtam sokszor Béldi uramnak, ne nyughatatlankodjék, mert bizony úgy jár, a mint járt». Hallottam Bethlen Gergely uramtól, hogy nehány nemes embertől reversalist vett volna, nevezet szerint Apor Lázár uramtól.

16. tanu. Váradi Fodor Miklós, bethleni kapitány. Hallottam Kudun Kovács István szolgabírótól, hogy Béldi Pál uram ötveseket és lakatosokat tartott sok ideig, hol Bethlenben, hol Bodolán, és ezüst tálakat és csészéket sokat, s kopja vasakat sok számúakat csináltanak s pallosokra és hegyes tőrökre való ezüst szerszámokat sokat csináltatott. Valami száraz malmokat is, hogy ha valami táborozás lenne, mindenütt magával hordozna, úgy tiz dobot is.

29. tanu. Czegei Was János, 40 éves. Saját házában Czegében repertus, examinatus, fassus est. Tudom, hogy néhai Ébeni István meghalván, testamentaria dispositiója körűl az úr Béldi uram valami contractusnak színe alatt a közelebb való vérektől jószágokat foglalt el, ma is keze vagyon rajta; requiráltatván tőlünk, mostani rabságában igérte az dolognak megorvoslását.

37. tanu. Vajda-Szentiváni Bodoni György, 56 éves. Tudom, hogy magam ellen valami színes és hibás contractussal őstűl maradt jószágomnak felét bírja, megbizonyosodott törvényes processussal is mind az terminuson s mind az vármegye széken. Fenyegetőzéssel is sokkal volt Béldi uram ellenem.*

Ámbár e kivonatosan közölt tanúvallatás felette gyarló képét mutatja Béldinek, történelmi tekintetben sem sokat ér, mert például az a Teleki ellen való leselkedés merő koholmány, s a többi adat is az illető perben álló felektől származik, vagy igen kétes jellemű ficzkóktól; hogy pedig e tanúvallomások a felségsértés vétkének bebizonyítására mily csekély értékűek valának, semmi sem bizonyítja inkább, mint az, hogy ezt az operatumot Béldinek soha elő sem hozták s valószinűnek tartom, hogy apertázás után Teleki kezet tett reá, egy pár boldogtalan s tán épen az udvari pártot sértő vallomást ki is vágott, megsemmisített s a többit is saját leveles ládájába rejtette, hol maig csendesen pihent. De a helyzetet leginkább jellemzi Béldinének a fogságba intézett levél töredéke, mely meglehetős pessimisticus hangon van tartva; a szegény asszony már minden reményéből kifogyva, nem is akar senkinek hinni és még a fejedelem haragját is tettetéssel és kétszínűséggel gyanúsítja. Pedig a dolog csakugyan úgy állott, hogy a fejedelem bosszus volt, hogy őtet kompromittálta a sok csacska udvari ember, kik a vádlásban nagyon készek és bőbeszédűek voltak, a bizonyításnál pedig vagy hallgattak, vagy mindent egyik a másikra háritott.

Mind a mellett még hosszabb ideig tartott fogsága s hogy kiszabadulásának módozata mennyi fejtörésre adott okot, mutatja az alább következő levél, mely Fogarasban 1677 márcziusában, a szabadulás hónapjában kelt.

«Édes uram, én az kiket lehetett, eljárattatám az Fótitúl való izenet szerint, ugyan magam akarok vala Kapi, Rhédei uramhoz menni, eszökbe vévén, ők jöttek ide mindketten; igen biztatának, hogy nem

* Eredetije gr. Teleki cs. marosvásárhelyi ltárában, 233. m. fasc. 1676

mennék addig el, míg meg nem szabadul Kd, ha az többi el mennek is, ne busuljak, mert bizony ha most nem lészen is, de csak meghallják, hogy házánál vagyon Kd; noha nem halad, de soha nem merem előhozni előttük, hogy valami nehéz kondicziót ne tegyenek, sem azt kérdezni, hogy mi formán leszen, hanem csak reménykedtem nékik, hogy ne hagyják tovább is rabságban, hanem bocsássák el. Ők azt mondják, hogy Teleki uram csak igen forgolódik, ha egyébaránt nem lehet, orczátlansággal is meglészen. Bánfy Zsigmond maga hivatá Kálnokit, mondta, hogy meglészen, de mind kezest (mind) reversalist kivánnak. Mondta Kálnoki: elég egyik. Mondta Bánfy: az K. lelketekért hagyjatok békét annak, hanem adjatok mindent. Mondta, hogy ha olyan levelet kívánnak-e, hogy vétkessé tegye magát. Mondta, hogy: Nem, hanem az keményebbik kondiczió az leszen, hogy meg nem emlékszik rabságáról s bosszút nem űz sem egy, sem másikon; több is leszen ugyan, de az nehezebb tisztit meghagyják, de az generalisságot nem. Meghagyám Kálnokinak, írja le. Haller Jánoshoz is küldtem volt Kálnokit, azt is meghagyám, leírja, mit izent. Bethlen Farkashoz is ő igérte magát. Haller Pált is küldtem volt, mert igen megijedtem vala, hogy mind elmennek, itt marad Kd. Immár ha láthatná, vagy végére mehetne ember, mint lészen, úgy kellene izenni aztán Telekinek, hogy tekintse az Istent, az mint jobb legyen, úgy. Henter Mihály[1] volt itt, ő mondá, hogy talán végére mehet az asszony, hogy véggel mik lesznek az kondicziók. Mondá, hogy mint vala a fejedelem házában az dolog, hogy az asszony mind hallgata, hogy az vádlókra haragudott az fejedelem, nem az urakra, az kik ott voltak; mind felhányta: Te ezt mondtad, te ezt. Igen tagadták. Arra azt állította, hogy ők mondták, úgymint: Nemes János, Mikes, Daczó, Bethlen Farkas. Egyik azt mondta, hogy Kelement is odamondta a fejedelem, az másik azt mondá, az kik beszélék, hogy nem mondta oda Kelement. Igen haraggal mondta t. i. a fejedelem, hogy: ők árultak. De én erről így gondolkodom, hogy csak csinált dolog volt az, hogy úgy legyen, elértheti Kd miért, sok az mesterség, de kérem most csak szabadulhasson Kd. Én nem tudom immár, szükség-e fel mennem Teleki uramhoz vagy nem, tudósítson Kd, mert soha nem találom az szállásán stb.»[2]

Ez érdekes sorokban jelzett ingadozások csakugyan azzal végződtek, hogy mind Béldi mind Bethlen Miklós az 1677-ik márcz. hó 31-én nehéz kezesség mellett és erős

[1] Valami udvari főbejáró.

[2] E töredékek eredetije Vitéz Zsuzsánna saját kezével írva Maros-Vásárhelyt Béldi István levelei között.

reversalisok kiállítása után szabadon bocsáttattak. Béldiért az urak 50,000 s Bethlenért 10,000 tallérig vállaltak kezességet. De mikor a két úr a fejdelem elé akart menni, hogy kegyelmét megköszönjék, a fejedelem nem fogadta, izenvén, hogy: «más házunknál örömest látjuk ő kegmeket.»

Erről a szabadulásról írta a kézdivásárhelyi tanító Csernátoni naplójában: «Bebizonyosodván Béldi Pál uram ártatlansága, fogságából megszabadult, *hasznára-e, kárára-e ennek az országnak, Isten tudja!*»

XI.

Apafyt Bocskay, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György emlékei nem hagyták nyugodni, még okos felesége is ezeket emlegette a lassú mozgású, kényelmet, nyugalmat s háborítlan csendes életet kedvelő férjének. Telekit pedig a kilátásba helyezett nádorság, a hizelgő franczia ügynökök és a fényes sikert igérő franczia szövetség csalfa ámításai nem igen hagyták pihenni s a bujdosókkal minden úton módon czimboráskodva, már már új hadjáratokra készültek, de még egyelőre el kelle halasztani buzgóságuk nyilvánítását, mert Béldi Pál meggátolta, nem azzal, hogy a bujdosók dolgát illetőleg ellenkező nézetben volt, hanem azzal, hogy maga készített egy teljességgel nem sikerült, de az egész országot fellázító forradalmat.

Mikor Béldi Pál családja legszorgalmatosabb volt a családfő kiszabadításában, hű szolgája Kápolnási Pál, ki megosztotta vele fogságát, hosszú levelet ír asszonyának ura állapotáról (1676 decz. 20-án), melyben e szavak is előfordulnak: «Édes asszonyom az Isten annyira vigasztalta szegény uramat, hogy nem felette buslakodik, megnyugodván Istennek szabados cselekedetiben, akaratjában.» Mikor azonban Béldi fogságából kiszabadult, abban a pillanatban

elfelejtette az Isten akaratjában való megnyugvást, el az urak terhes kezességét s el különösen azt az alázatos hangot, melyet úgy családja tagjai — valamint saját kérvényeiből olvastunk. Haraggal s fenekedő bosszúval telve távozott Fogarasból s perczig sem hagyta pihenni az elégtétel keresésének és a bosszúállásnak vágya. «Ily ország, ilyen kormányzás, hol a haza legjobb polgárait, — a legbutább vádolásra, s gyanúsítás leghalkabb szavára — azonnal megfosztyák szabadságától s hónapokig sőt évekig fogva tarthatják minden törvény nélkül; a hol a hatalmasok tetszés szerint fogdossák össze s ugyan azon tetszés szerint bocsátják szabadon a nékik nem tetsző polgárokat, az ilyen ország nem szabad, nem alkotmányos ország. Itt gyökeres reformokra van szükség, különben kész a veszedelem, vége a nemesi szabadságnak, vége az egész állam életnek.» Valóban, hogy e bosszus hangulat megjelent Béldi akkori magán beszédeiben, sőt most is kiolvasható rokonaihoz és bizalmas barátihoz intézett leveleiből, mindenki természetesnek találja. De két körülmény van, a mit néki nagy hibául kell felróvnunk. Egyik az, hogy fogarasi rabsága után fájdalmait, bosszúérzetét miért nem zárta magába, mert azt jól láthatta, hogy a maga és az ország állítólagos ellenségeit szóbeszéddel, kandalló mellett folytatott szidalmakkal meg nem gyógyíthatja; ha azonban fájdalom- és bosszúérzete oly erős, hogy többé nem valának elzárhatók egyes ember kebelébe és ennek politikai okai oly hatalmasok és oly mélyen gyökerezettek, hogy ezeket csak forradalom semmisíthette meg, akkor miért nem vetett számot azzal, hogy kikkel és minő eszközökkel viszi keresztűl forradalmát, hogy nem gondolt arra, hogy ő magában egyetlen csepp forradalmi vér sincs; hogy ő maga a fennálló rendszerből származó bűnökkel telve, erős conservativ, zsarnok s a mellett határozatlan, ingadozó természetű ember, a ki épen ezen tulajdonainál fogva egy bukott

mozgalom után a legszerencsétlenebb s a legveszedelmesebb térre viszi az ország legszentebb ügyét, t. i. a török császár foruma elé.

De hát a duzzogó, panaszkodó, lármázó politikai felfogásban osztozott Béldivel az ország minden elméleti politikusa, azok a bölcselkedő, tudákos hazafiak, Haller János, Bethlen János, Kapi György, gróf Csáky, Domokos, Belényi, Paskó, Keresztesi S., Szent-Györgyi stb., s anélkül, hogy egyetlen egy életrevaló reform eszmét tudtak volna napfényre hozni és fogalmazni, ők is, mint Teleki Bánfy ellen, «ligát» alkottak, de felette gyenge szálakból, nem nevezve meg személyt, nem concrét esetet, hogy ki és mi ellen, hanem csak úgy általánosságban, elvont eszmék ellen.

Az udvar hangulatát s némi részben az ország állapotát teljes közvetlenséggel jellemzi Barcsai Mihály udvari kapitánynak egy beszélgetése, melyet Keresztes Sámuelnek gergelyfái házánál 1677 nov. 12-én a házi gazdával, Csulai Gáspárral és Sebessi Beniáminnal, udvari hadnagyokkal együtt folytatott. A katonai tisztek az udvartól mentek Hunyadvármegyébe, útközben a szives házi gazdánál jól mulatva, elbeszélik az udvar körül fennforgó hireket s Keresztesi Sámuel, kinek édes anyja Béldi Pálnak testvérnénje, 14 pont alatt megírja nagybátyjának ez éjszaka élményeit; e sajátságos levél aztán a felségsértési perbe kerül s az ítélet bevezetésébe igtattatik, érdekesebb részleteiben így hangzik:

1. Hogy aféle aprólékos mustrák löttek volna oda be s conventiculomok.

2. Hogy Kd inquisitiójának színe alatt embereket esküdtetett magához valami rebellióra, vagy mire.

3. Kapi uramat fel akarná veretni Kd s a fejedelem részére való adót elvenni és csak az ország részire valót akarná beküldeni, hogy oda be héja lévén az adónak, urunkat ő ngát ez iránt is disgratiában ejthesse az portán, mely is Kapi urammal való collusióból volna.

4. Hogy Paskó Kristóf uram elszökött volna, Bánfy Zsigmond uram írta udvarhoz. Volt olyan is, hogy Kapi urammal együtt Paskó Kristóf is bemenne az portára.

5. Én felőllem is volt olyan hír, hogy boraimat szállítom be Szebenbe s minden kétség nélkül tudok valamit, vagy részes is lehetek valamibe; melyről Rhédei Ferencz és Baló László uramékat examenre is fogták volt stb. Híreket sem urunknak ő ngának, sem asszonyunknak nem hagyták megjelenteni, hanem mindenfelé kémeket bocsátottanak s az elmúlt hétfőn érkezvén meg a kémek udvarhoz, megvitték, hogy mind hamis hírek voltak. Barcsai uram is aztán úgy jött el udvartól, de azután is ő ngoknak csak nem jelentették meg. Nagy dicséretet tött Barcsai Rhédei uram felől, hogy jólelkű ember és nagy vigyázása is volt udvarnál; urunk ő nga előtt is nincs most az urak közül senki olyan tekintetben, mint ő keme. Javallaná is, Kd írna ottan-ottan ő keménék, hasonlóképen Teleki uramnak. Úgy mondja ő keme, Kd iránt koránt sincs olyan scrupulus,* mint Kapi uram iránt, sőt a portán is volt olyan hír, hogy fejedelemséget akarna solicitálni stb.

6. Az portán minden bizonynyal megengedtetett, hogy urunk ő nga maga személye szerint kimenjen az magyarok segítségére az ország népével, sőt ugyan parancsoltatik is.

7. Mondá azt is, rút dolgok voltak udvarnál. Teleki uramat is elvádolták volt urunknál, melyet gróf Tököli uram által jelentettek meg ő ngának, de mindezekből kimentette magát, ő ngok leánykájok temetése alkalmatosságával jővén be. Az miá aztán rútul voltak gróf urammal s az összehordásban benne volt szegény Orlai uram s Pekri Lőrincz is, jóllehet megbékéltek ugyan, de azt mondja: megbékélt ellenséghez ne mindenben bízzék az ember.

8. pont alatt a bujdosók ügyéről szól.

9. Az új hadakban eleresztettek, nyolcz zászlót hagytak meg, ezeknek kapitányuk Barcsai Mihály, megmaradott hadnagyok: I. Csulai Gáspár, II. Sebessi Beniamin, III. *Székely Sámuel*, IV. Szilágyi Harács János, ki Kemény János fejdelem udvari hadnagya vala, V. Rácz János, az Bogdán fia, VI. Thordai János, VII. Kassai, VIII. nem jut eszembe az neve. Kádast megfogták, erős fogságban is tartják Szamosujvárt sok csintalanságaiért és kártételeiért. Mondják, Csáky uram mennyi jóval hozzá volt s még is jószágában sok kárt tett.

10. Mondá azt is, az előbb javallotta volna Kdnek udvarhoz való menetelét, de most nem egy kicsinység, míg urunk ő nga közelebb nem jő Ebesfalva felé s az scrupulus is nem tollálódik elméjéről.

* Hátrább Teleki leveléből látni fogjuk, hogy Barcsai uram nem volt teljesen beavatva az udvari dolgokba.

11. Daczó mind ott volt, eleget fecseg, de nincs semmi tekinteti, sőt urunk mondott ilyent: «Valjon Daczó milyen hazugsággal jött most udvarhoz?»

12. Bethlen Gergely uram is ott lévén, mondta ital közben, miért nem békéllenek meg Kddel, monda ilyet, két jó lelkiismeretű hazafia mondjon ez iránt, mihez alkalmaztassa magát és mit cselekedjék, kész elkövetni. Javallotta azért ő keme, Rhédei Ferencz uram és Kornis Gáspár uramék által kellene elkezdeni. Mondá azt is: Udvartól is Kd igen elfogta magát s nem is ír senkinek is, bár írna, ha csak Baló uramnak is, mivel semmi idegenséget Kdhez nem vött eszébe.

13. Az mely tökéletlen hírek folytak udvarnál, kiről feljebb írék Gilányiné asszonyomnak is, nem adták volt értésére. *Kálnoki Bálint-nak* semmi hírét nem hallottam, sem más senki hozzám nem jött.

14. Miben legyenek az dolgok, nem tudom, de az jó *Cserei János* uram az miket beszéllett, úgy látom, abban semmisem volt, bár afélével ne járna; mind Brassó s mind mások felől ő kme az mit mond vala, abban semmi sem volt. Lármát nem jó volna csinálni, olyannal embert felültetni, az mi nem úgy van. Csak meg ne csalnák Kdet is az pápisták. Kálmány Kristóf uram vitte volt ki az adót Brassóba, ott szemben lehetett véle Kd. Uram írna úgy nekem, hogy ha a szükség kívánná, mentségünkre mutogatnám mások előtt is. Teleki urammal való confidentia felől is írna bele Kd.

E levél alapját képező beszélgetés nov. 12-én vagyis 11-én este történt s akkor még a fejedelem, felesége s nénje Gilányiné asszonyom, kik november 3. óta Szamosujvárt tartózkodtak, semmit sem tudtak a Béldi forradalomról, mely *az adatok szerint tulajdonképen tényleg soha sem történt meg.* Pár nappal később kel, valószinűleg november végén Haller Jánosnak egy rövid irata, mely szintén erről szól. A levéltöredék Teleki Mihályhoz van intézve, melyben írja:

«Kdnek szóló levelemet elvégeztem volt már, le is pecsételtem, hogy jámbor szolgája levelével érkezék, akarom, hogy már tudom hol és mikor lehetek szemben Kddel. Ugyan is elhigyje azt Kd, hogy ha gyakran össze nem gyűlünk beszélgetésre, ez az haza úgy látom hamar elválik egy felé, sőt ha összegyűlünk is, mint eddig sokszor cselekedtük, de ha fontos, az dolgokat jól megvizsgáló csendes beszélgetés nem lészen közöttünk, elhigyje Kd, károsnak hiszem inkább, mint hasznosnak tanácsunkat. Én Brassóban lévén, elég közel voltam a szé-

kely atyafiakhoz, de igazsággal írom Kdnek, semmi jelt olyat nem láttam, az mitől meg kellett volna ide ki rémülni. Csak elhűlék bele, miket kezdék hallani ide kifelé való érkezésemkor, hanem ha oly mesterséges titkokkal lött volna, kit semmi úton eszébe ember nem vehetett volna, de nagy dolog itéletem szerint úgy nem mehet végbe. Bátyám Haller Pál uram szokása szerint szorgalmatoskodik darlaczi házánál, Kdnek köszöntését nagy böcsülettel vette. Rhédei uramnak nem tudván miben segíteni, Istentől kívánok vigasztalást ő kemének.»

Úgy látszik Erdély különböző részeiben, a Székely földön kívül, — mert ott semmi olyasmi nem történt, — november elejétől január végéig, akkor volt a Béldi forradalom, mikor annak hirét vették s megrettentek, meg is szaladtak, el is menekültek, el is bujtak elől, holott az egész csak hallucinatio volt, a valóságban sehol sem létezett s a mi megtörtént, az csak ártatlan köríratokból állott.

Fogarasból kiszabadulása után Béldi otthon ülő duzzogó ember lett s türte, hagyta, hogy mindenféle hirek járjanak felőle. Csakugyan valami reformon jártatta az eszét, már annyit zsémbelt, annyit duzzogott, hogy utoljára mintegy ösztönszerűleg önmagától kérdezte, hogy: nohát mint legyen, hogy legyen a javulás? s a hozzá látogató és szomszéd urak közt valami változtatás szükségességét kezdte terjeszteni. Levelezést folytatott gróf Csáky Lászlóval, Haller Jánossal, Kapi Györgyel a hunyadvármegyei gazdag főispánnal, Bethlen Jánossal, mind főurakkal s még Telekinek is írt a napokban s aztán igen sok alább rendelt vicekirálybiróval, vicekapitánynyal s több másokkal és mindenik biztatta, dicsérte *szándékait*, várta terveit, a részleteket s elismerte az ő sok és ártatlan szenvedéseit, míg Béldi mind jobban és jobban bele élte magát az ő úgynevezett ország javításába, az ő képzelt forradalmába. November—deczember havában nem szünetelt a jövés-menés Bodolán, Uzonban. Háromszéken a fősegédek voltak Mihács Péter vicekirálybiró, Damokos Tamás,

Damokos János, Apor Lázár; Csíkban Lázár István, Erdővidékén Cserei György alkapitány Baróthon, Cserei János N.-Ajtán stb. s ezek mind készeknek jelentették magokat életre halálra mellette állani, nem is számítva a rokonokat, mint a Kálnokiak, Danielek, Keresztesiek stb. Végre egyet mozdult Béldi s 1677. decz. hó 1-re Háromszék rendeit gyűlésbe hívta Maxára s ott egy köriratot, úgyszólva felhivást szerkesztettek a többi székekhez, vármegyékhez, a szászokhoz és több főurhoz, sőt elküldötték magához a fejdelemhez és legbővebben kidolgozva a fejdelem asszonyhoz is. Azon kívül egy szövegezést aláírtak a ligás urak.*

Ezeknek az írásoknak mind egy az értelme s csaknem egészen egy a fogalmazása is, csupán a bevezető és zárszavak vannak máskép alkalmazva s itt a sok előkerült példányból csak egy párt közlünk, t. i. a vármegyékhez és a fejdelemnőhöz küldött példányt s a szövetségi iratot. A hatóságokhoz intézett irat így hangzik:

«Köteles szolgálatunkat Keteknek, mint jó akaró atyánkfiainak stb. Nagy szűbeli fájdalom és keserűség kényszerítvén bennünket, hogy ez bizodalmas és szükséges requisitiónk által kellessék értésére adnunk Keteknek *az mi lelkünkig behatott keserves nagy bántódásinkat és mocskoltatásunkat*, az melyek is az nagy gonoszokban kesergő szegény édes hazánknak utolsó veszedelmire czéloznak (ha Isten ő felsége ingyen való irgalmasságából nem succurrál és édes hazáját, békességét, szép szabadságát szerető embereknek szivöket fel nem indítja, hogy valaha lenne vége az nagy zűrzavar, háborúság és hallatlan hamis hír költéseknek). Tudjuk azért Ketek is mint igazán hazáját s maradékját szerető embereknek, ha nem annyi mértékben is, mint minékünk *székely natiónak*, de sok dolgokban és külön-különb formában talán velünk együtt közönségesen is megbántódások nagyok, melyeknek elhallgatásával nem hogy szegény hazánk megmaradására jó reménységünknek útja — sőt naponként, szempillantásonként való közelítése veszedelemnek láttassék. Nyilván lehet azért Keteknél, már két esztendőktől fogva micsodás nagy megmocskoltatása lőn jámbor keresztyén fejedelmünk

* Lehet, hogy több példány is volt, mert néhol a fenmaradt példányokon és másolatokon más-más aláírók is fordulnak elő.

ő nga előtt natiónknak némely nyughatatlan, hamis hír költő és az unióval nem gondoló emberek által, melyeknek előszámlálásával Keteket fárasztanunk nem szükséges, kik is az ő gonosz cselekedeteikért nem hogy büntetést, sőt még csak pirongatást sem vőnek. Most immár újabban az gonosz cselekedeteknek útjára eredvén, jámbor keresztyén fejedelmünk előtt mocskoltanak, becstelenítténék pártütéssel ő nga méltóságos személye és több hazafiai ellen való mérges szándék viseléssel, melyekben hivjuk bizonyságul az Istent, ki előtt mindenek nyilván valók, csak gondolatunkban sem volt, annál inkább szándékunkban, *mert mi nékünk ő ngok fejedelemségükben nincsen semmi botránkozásunk;* csak ő ngának hagynának békét az haza békességének bontogatására született emberek. Ilyen ártatlan szenvedésünk mely keserves légyen, hagyjuk akármely keresztyén, hazája és becsületi szerető jó lelkű emberek ítéletére. Annakokáért látván, hogy soha semmi útakon és módokon édes hazánk régi jó szokása szerint keserves megbódulásunk meg nem orvosoltathatnék, hanem naponként többülnek és szaporodnak az haza veszedelmét és Istenünk ő felsége haragját siettető zűr-zavarok és törvénytelenségek, kényteleníttetünk még ily siralmas és szomorú megbántódásunk orvoslásának útjához nyúlnunk, elfogyván ebből az szegény hazából az igazság *és oda folyamodunk, az honnan szegény hazánknak megmaradása Isten után és békessége foly.* Kényszeríttetének azért minden hazája, békessége megmaradására született, Isten dicsőségét, maradását, törvényeit és szép szabadságát szerető embereket Istenére, lelke üdvösségére és az haza szép uniójában letött hütire, kötelességire, az méltó és keserves megbántódásinkat értvén, *ismerje magáénak*, sőt *annak megorvoslásában minden útakon és módokon legyen egy értelemben velünk*, hogy már valaha vehessen valami pihenést szegény édes hazánk. Ezzel kívánjuk, Isten szerencséltesse, éltesse Kegteket. Datum in communi congregatione nostra in possessione Maxa celebrata die 1. Decembris 1677. Keteknek szeretettel szolgálnak Háromszéknek minden, szabadsággal élő rendei közönségesen. (Külső lapon: Háromszékiek zavaró levele.)

A fejedelemhez intézett irat ugyanazon napról és helyről keltezve így szól:

»Méltóságos Fejedelmünk! Nekünk jó kegyelmes urunk! Nagy fájdalommal és szívbeli keserűséggel értettük volt klms urunk elsőbben csak fülhegygyel, de annakutánna sűrűséggel jövén közinkben, hogy némely ártalmas emberek és nem jó akaróink Ngd méltóságos füleit terhelték volna olyan alkalmatlan hírekkel, melyeknek csak kigondolásától is Isten oltalmazzon bennünket, hogy mi köteles hűségünk-

ről elfeledkezvén Ngd, ellen rebelláltunk volna, nem is csodálhatjuk teljességesen klms urunk, mert efféle formált hírekkel tavalyi esztendőben is bennünket sok úttal Ngdnak kedvetlenségébe hoztanak és méltatlanul vádolni nem szüntenek, melyért semmi animadversiót nem vévén, ma is veszedelmünkre igyekeznek és minden félelem és veszély nélkül Ngd méltóságos udvarát afféle koholásokkal inficiálni nem általják. Bizonyítjuk az élő Istennel, ki előtt semmi titok nincsen, hogy az mint tavaly is, úgy mostan is Ngd méltósága ellen való motust nem vettünk eszünkben, sőt valamit az Ngd fejedelmi székinek erősítésére, szegény romlásához közelítő édes hazánk békességének stabiliálására feltalálhatunk, abban életünk fogytáig fáradozó igaz hívei vagyunk s leszünk Ngdnak s hazánknak.

Könyörgünk igen bizodalmas alázatossággal Ngdnak, ha mi suspiciót Ngd méltóságos elméjébe efféle hírek nemzettenek volna, fejedelmi szokott kegyelmessége szerint tegye le, és mivel már efféle vádlások ellen semmi orvosságot egyebet nem találhatunk és *haza törvénye szerint való mediumoknak elkövetésénél* ártatlanságunknak kijelentéséért Ngd nehézségét nem érdemeljük. Assecurálván igaz keresztyéni hitünk szerint Ngdat, nem egyebet, hanem Ngd méltóságának és édes hazánknak megmaradására vigyázunk abban is, sőt hogy ennyi számú mind Ngd és boldog emlékezetű prædecessori mellett való hív szolgálatunknak legyen méltó tekinteti, mintsem ez haza békességét rontó s felforgatni igyekező ártalmas embereknek vádlásoknak. Kiért Isten ő felsége Ngdat szerencsés országlással boldogítsa, szívünkből kívánjuk.

Datum ex generali congregatione nostra in possessione Maxa celebrata. Die 1-a Decembris 1077. Ngdnak alázatos igaz hívei. Egész Háromszéknek szabadsággal élő rendei.»

A fejedelemnéhez intézett irat még czifrább esküvésekkel van telve, hogy ők a fejedelem és családja ellen nem törnek, csak a gonosz emberek, a temondád hírhordók ellen, de legyen a fejedelemasszony Eszter királyné a Hámánok tanácsa ellen.

Végre a szövetséglevél így hangzik:

«Dicséretes eleinknek véres tragédiákkal pecsétlett munkájok, régi királyok és rendszerint következett monarchák confirmatiójával lett szabadságunk, mely nékünk s mi előttünk fennálló keresztyénségek úgy az számlálhatatlan pogányság lehetnek bizonysági magyar nemzetünknek, de versengő példái serkentnek, falu és városok pusztulási, azoknak puszta kőfalai, felette kimondhatatlan ezer lelkeknek kiknek kardra

hányatása, kik számkivetésre vagy elraboltatásra, még az hamvai sem szűnnek édes hazánknak, hogy némelyek sem Istennek félelmével, sem haza törvényével nem gondolván, közönséges jónak nevezeti alatt hol titkos idegen országokkal való confederatiókat, hol ördögi sugarlás (sugallás) segítségével az ős hazafiai ellen mérges ligákat celebrálnak, az köznyugodalmat privatumos czélra fordítani igyekezvén, egész haza békességét bontogatják. Méltóságos urunkkal conditióit violáltatják Isten s haza törvényes megvetésével, kiből nem egyebet, hanem utolsó veszedelmet várhatunk fejenként. Tetszett azért, Istent híván segítségül, az kik még az haza ős fiai közűl sem reménységtől vagy félelemtől el nem fojtattunk, méltóságos fejedelmünk székének megerősítésére, megromlott szabadságunknak helybeállítására új modalitást tegyünk és cunctis viribus valaki igaz hazafiának tartja magát, felkeljen, az uniót restauráljuk, *átkozott lévén ebben valaki, vagy ambitiót vagy ultiót is supponál.* Levén pedig felesen, kik az közjónak supprimálásával magoknak előmenetelt vindicálnak, az igaz ügyet szorongatják, netalán tán ártatlan vérrel kereskedjenek, hogy az métely zaboláztassék és az versengés ki ne fakadjon, valakinek ilyen cselekedeti világosodnak, non obstanti nobilitári prerogativa, míg az feltett czélt nyerhet, captiváltassék sine respectu personæ et loci, életük és javaik minden részeik se(questrálva le)gyen.

Ezen censurám mellől semmi időben ki nem állok, æquivocatióval nem élek, sőt fejem fennálltáig ezt az casust nem recusálom, bona fide christiana velem ebben egyetértőket assecurálom, legkissebb tisztségnek is magaménak tulajdonítom és egyező értelemmel oltalmazom. Isten engem úgy segéljen s úgy adja lelkem üdvösségét.

Csáky László.
Damokos János.
Béldi Pál.
Apor Lázár.
Mihálcz Mihály, sepsi-széknek vicze királybirája.

Az 1677. decz. 1-én kelt köriratokra a megyék és székek egy része felelt meglehetős általánosságokban, így például Csík- és Kászon-szék decz. 5-én, melyhez Gyergyószék a következő rövid nyilatkozattal csatlakozott:

«Mi gyergyószéki alfalvi Ilyés György azon Gyergyó-széknek vice királybirája, tekerőpataki Gábor Ferencz és ujfalvi Elekes Péter azon széknek hites assessori nemes emberek az egész nemes Gyergyó-szék képében adjuk ez assecuratoriánkat sub bona fide nostra christiana, hogy az mikép anno præsenti 1677. die vero 5-a mensis Decembris az tks, nzts Csík- és Kászon-székeknek minden szabadsággal élő rendei assecurálták volt az tks, nzts, nms Háromszéknek minden szabadsággal

élő böcsületes rendeit, mi is azon ő kemek assecuratoriáját mostan mindenekben confirmáljuk és ratificáljuk, úgy, hogy *minden hazánk megmaradására, kegyelmes urunk méltóságos fejedelemségének megtartására és szabadságunk megmaradására való jó dolgokban ő kegmekkel egyetértünk.* Kire is az Atya, Fiu, Szent-Lélek teljes Szentháromság egy Isten úgy segéljen és úgy adja lelkünk üdvösségét. Datum in communi congregatione sedium siculicalium Csík-, Gyergyó- et Kászon-, Monasterio Csíkiensi celebrata. Die 19. Decembris 1677.»*

Ezek amaz iratok kiválasztott példányai, melyekben le vannak téve a Béldi forradalom alapelvei. Dagadozó, felfujt szólásformák annyira, hogy azok miatt a mondatok meg sem tudnák alakulni s a szöveg csak alig érthető. Egyetlen egy szabatosan körülírt concrét eset sincs felemlítve, mely a forradalmat indokolhatná, sem egy, vagy más üdvös reformot kitűzve nem találunk.

Valóban ha meggondoljuk, hogy Béldi az ő korában mívelt ember volt, hogy egyénisége rokonszenves, kit sokan szeretnek, jó czímbora, ki nagy tapasztalásokkal gazdag életéből mikor a toll nincs kezében, hogy dagályosságra csábítsa, jó előadással s kedvesen beszélte el élményeit — és aztán látjuk ezeket az okiratokat, melyeknek minden sora az ő álpathoszára vall; melyekben a gyakorlatiasságnak, az életrevalóságnak és a jó politikának még csak szikráját sem tudjuk felfedezni: alig volnánk képesek az egyéniséget a maga teljességében magunk elé állítani, ha nem látnók, hogy e sajátságos, önmagoknak oly sokszor ellentmondó politikai alakok a magyar történetben már sokszor előfordultak.

De még tán közelebb lépünk az igazsághoz, ha úgy fogjuk fel, hogy ez iratok nem a valóságot fejezik ki, hanem csak bizonyos felület rajzát adják, mely alatt Béldinek az a nagyravágyó gondolata él, hogy ezek mind csak

* Másolat. Méhesen gr. Béldi Ákos levelei közt.

szóbeszéd és minden elégedetlenségnek csak akkor lesz vége: ha e *jámbor fejedelmet* szépen leteszitek s közakarattal engem tesztek helyébe, minden egyéb csak hiába való. Lássuk hát, hogy volt Béldi eszejárása s miként akart ő forradalmat csinálni és reformálni.

Megindulván a székely sereggel, csatlakoznak hozzá a vármegyék és a szászok. És ő nem akar semmi rosszat, nem akarja a fejedelmet bántani, nem is akar fejedelem lenni, megelégednék a legkisebb hivatallal, nem akar vért ontani (minek akkor a nagy sereg?) csak hatol előre (hova, meddig?).. Egész addig, míg megtalálja a fejdelmet és tanácsát; (persze ellent nem áll senki, mert hisz ő csak jót akar!) Akkor letesz nehány tanácsost, meg is mondja, hogy csak hármat, négyet; de kiket? Bethlen Farkast, Bánfy Zsigmondot, Rhédeit vagy Mikes Kelement, talán Telekit? hisz ehez még ez iratok kelte után is bizalmas levelet ír. Kimondatja articulusban, hogy Béldi igaz hazafi, mert hisz a rágalmaknak ez lenne gyógyszere. Így aztán megmarad Apafy, változnak a tanácsosok, de hol van és mi a garantia, hogy ezek jobbak lesznek, mint az előbbiek? Ezt senki sem tudhatja, de Béldi re bene gesta, visszavonul Bodolára s *békés-hadjáratát*, a mint a tanácsosok romladoznak, minden két, három esztendőben ismételni fogja.

Az udvari párton sokkal élénkebb a mozgalom. Ama félelmes lehetőség miatt, hogy hátha csakugyan Béldivel tart az egész ország, mindenfelé ijedtség, rémület uralkodik. November elején indult s egész hónap folytán *rendszeresen ismétlődött* a hir, hogy Béldi nagy sereget gyűjt s indul ki Háromszékből és az udvar körül befolyásos urak közül egy nagy részt kardra hányat s a fejdelmet is hatalmába keríti. Mind a mellett azonban hogy a hirekből egy szó sem volt igaz, hisz a fejedelem asszonyhoz decz. 1-én intézett levelében Béldi is említi «pártütéssel, zászlók emelésével vádolnak, mocskolnak és keserítnek, me-

lyek miatt ez hazának nehol való lakosi fellázadván, szekerek hátán vannak, *magok* is pedig egyik helyből az másikba költözködnek, hogy annál inkább az hazugságot valósággá csinálhassák;» mondom habár e hirek puszta koholmányok voltak, olyan futás kerekedett az országban, melynek párját kell keresni. Teleki Kővárban van, a fejedelem családjával — nov. 3-ik óta — Szamosujvárba huzódott, a többiek is székváraikba, vagy a szász kulcsos városokba.*

Telekiről azt írja egyik krónikás, hitte, hogy Béldi egyenesen ellene indul, s kurucz hadakat vont Kővár környékére, hol őket fizette, étette, itatta s egy részeg bujdosó elibe állván, így apostrofálta: «Azt mondják uram, Kd azért olyan jó pártfogónk, barátunk s azért olyan vendéglátó, hogy félelemben van Béldi uramtól?» Teleki tréfával felelt s egy lovat ajándékozott a bujdosónak, hogy elhallgattassa.

Bethlen János pedig azt írja Béldinek Keresdről nov. 26-ról: ide érkezvén nagy tumultust találék, Bethlen Elek mindenét pakoltatja, egész éjszaka rakatá s «ma mindenét elviteté a körül való szászok kastélyaiba. Csak egy Ujvári nevű vén szolgáját s nehány oláhot hagyott udvarába, ha csak azok is el nem mennek.» Mikor jó nagyokat futottak az urak, csak akkor mertek visszanézni s csak akkor látták, hogy nincs sehol semmi, sem Béldi, sem Béldinek bár egy katonája.

Egy képet ismerek, melyet jó sejtelemmel alkotott meg egyik jeles képirónk Vastag György: Béldit látjuk sátorában, a mint a harczra öltözik, öreg székely köti fel sarkantyuját s ő elgondolkozva a levegőbe néz, mintha valami nagy talány lebegne szemei előtt, melyet megfejteni

* Bethlen Miklós Önéletírásában elmondja, hogy a Szászvárosok miként oltalmazták a menekülőket; hogy nem adták ki senkinek s nem könnyen hajtották végre az itéleteket, stb.

nem tud; a sátor nyilásán át látszik a felnyergelt harczi paripa, a lovász alig képes tartani, oly türelmetlenül tombol, mintha rohamra készülne..... de gazdáját hiába

36. BÉLDI PÁL CSATÁBA KÉSZÜLÉSE.

várja; Béldi annyira nem megy, hogy kardot is kössön s lovára üljön . . . a sarkantyú kötésnél marad örökre; mikor a gyors tettek, a hatásos kitörés órája érkezett el, akkor

szállja meg, s akkor keríti hatalmába az aggódás, a kétkedés bénító szelleme.

Az a rövid hónap november 10-től deczember 10-ig az az idő, melyet megjelölnek régibb és újabb írók, hogy ha Béldi ekkor megindul erélyesen előre hatol, pehelyként fujhatta volna el az egész Apafy kormányt. Mi a történelmi feltevéseknek, hogy ha így, s ha úgy: akkor így, s akkor úgy történt volna, nem vagyunk baráti, de kételkedünk azon, hogy Béldit bármely pillanat választása, vagy még ennél kedvezőbb körülmények is kisegítették volna programmtalanságából. Egy jóravaló reformot sem tudott concipiálni s nem volt arra való szeme, hogy az általános helyzetet belássa s észrevegye, hogy a hosszas török barátság s az ezzel együtt járó örökös kétszinűskedés az emberek jellemét megrontotta, az alkotmányos szellemet demoralisálta s a közéletet, az institutiókat úgy megvesztegette, hogy itt csak teljes átalakulás segíthet. Ezt a belátást a végzet *Teleki Mihálynak*, *Bethlen Miklósnak* s nekik is csak későbbre tartotta fenn.

Az udvari párt részéről az első adatok november elejéig terjednek, ugyanis 1677 nov. 8-áról Kővárról keltezve előttük fekszik Teleki Mihálynak egy levele, mely az író egész egyéniségét a maga teljességében tükrözi vissza; mely bizonyítja teljes nyugodtságát, igazolja ama nagy hatalmat, melyet kortársaira, s ama nagy befolyást, melyet Apafyra és udvarára gyakorolt. Tiszta, átlátszó minden gondolata. Tárgya felett teljesen uralkodik. Egyszerü, biztos egész terve, okos minden szava az idők, emberek és viszonyok teljes ismeretével. A levél így következik:

«Levelét Kdnek vöttem. Kapitiha uram is bár többet írt volna. Naláczi uram levelét látom. Mit írjak, micsoda tetszést adjak, elmémmel fel nem érem, mert jó lélekkel írom az dolgokat, szintén annyira lenni nem hihetem.

1. Hogy okos, jó lelkű, más, hazáját szerető ember oly vakmerőképen beleugrasson az dolgokban, nem hihetem.

2. Paskóra, ki merné magát kissebb dolgokban is bízni.

3. Ha mit akarnak, olykor kezdették volna, mikor az embereket csoportosabban (fog)hatták volna össze.

4. Nem volnának oly elszéledve az országban, ki együtt, ki másutt.

5. Lehetetlenségnek tartom, hogy felesen lehessenek; vajmi sok kívántatik ahoz, az ki egy megállapodott fejdelmen fel akar adni.

6. Én úgy gondolom, úgy is hiszem, az kik efféle siettekben vannak is, nem ő ngok, hanem egy nehányon mi ellenünk akarnak moveálni, mi ellenünk tanácskoznak.

Mindazonáltal engemet megcsalhat vélekedésem, és mivel non est sapientis dicere: non putarem, örömest úgy szólnék az dologhoz, hogy az rosszakat megelőzhetné az ember.

Mint lőn az dolog Bethlen és Béldi uram alkalmatosságával, igen előttem viselem. Oly dologhoz kell embernek fogni, miket véghez vivén, meg is bizonyíthasson, mert úgy kezdheti el ember, hogy az mely hír csendességben vagyon, azt is felzavarhatnók.

Már eddig Kapi uram beérkezett Brassóba, késő az dolog, vagy egy értelemben van amazokkal, kit én nem hihetek. Ha egy értelemben lészen, azt is kinyomozhatni, és valóságos lévén a dolog, procedálhatni. Ha penig egy értelemben nem lészen velek, el nem bocsátják úgy, akkor választ nélkül lészen az dolog.

Paskónak is dolga, merre ment, eddig elvált, abból is alkalmasint intézhetni az dologhoz. Sokat építek igen az Nemes János uram assecuratiójára, kit az háromszéki atyafiak felől felele. Bizonyos dolog, igen élnek az emberek, az hizelgők fejedelemnek, azzal «melius est prævenire», de sokszor az hertelenkedés is megártott sokaknak.

Kell-e ő ngoknak megjelenteni, nem-e, nagy kérdés, nehéz hertelen természeti lévén urunknak ő ngának. Melyiket javaljam, azt-e hogy megjelentse Ketek, vagy eltitkolja, nem tudom. Azt írván fő hopmester ő keme, hogy megjelentse Kd, ha azt irom, meg ne jelentsék, ki tudja, mik következhetnek, lelkemet, kötelességemet is megsértem, ha ismét megjelenti Kd, ő nga meg talál indulni hertelen, abból jót nem várok.

Még is inkább tetszik ez nékem. Ketek együtt Tofeus uramat melléjek vévén, menjenek Gilányiné asszonyomhoz, odajövén Toldalagi János uram is, ő kemék értelmét is vegyék és elsőbben asszonyunk elméjét disponálván, urunkkal ő ngával fogadtassa fel Ketek, hogy kissebbet is Ketek híre nélkül nem cselekszik. Az dolgot fő hopmester uram immár penig jelentse meg. Az dolgoknak cirkálására* mindenfelé küldjenek el.

Most ő ngok jó helyen vannak, élést oda (t. i. Szamosujvárra) min-

* Kipuhatolására.

den felől szállíthatnak. Az lovakban elvihetnek szélyel, szénát pénzen kaphatni, az szalmát is megegye. Míg Kapi uram elindul, az dolgokat kitapogatja ember, micsoda terminusokban vannak, addig lennének helyben ő ngok.

Ha az útak engednék, az urakat össze kellene hivatni és ha az uraknak tetszik, az embereknek értésére kellene adni az dolgokat, kik felől micsoda hírek vannak, de azt az urak tetszése nélkül nem javallom, hogy meglegyen.

Hogy penig azokban, az kik felől szó vagyon, urunk ő nga hivasson, nem javallom, mert némelyike nem mervén oda menni, inkább elijedne, de ha oda mennek is, félek, akkor lenne hírével Keteknek, mikor fogva volna némelyike.

Jovallanám Nemes János uramat oda hivatni, mert nem messze ő keme, az dolgot egészen értésére adni és ő kemének parancsolni, cirkáltassa meg oda be az dolgokat.

Sárpataki uramat is hivatni, vagy hiteles ember által az dolgokat értésére adni.

Barcsai Mihály uramat is, tisztességes conventiót adván, meg kellene kötelezni, tetszését ezekben az dolgokban venni, ő keme Keresztesi uram dolgát kicirkálhatná.

Szebenbe is az királybirónak, polgármesternek az dolgokat öcsém Székely László uram által értésére adhatná ő nga, és elméjök hol jár, kitanulhatná.

Kornis, Mikola * uramékat is hivatván, meg kellene az dolgokat jelenteni, nagy becsületnek tartanák, hűségökben erősödnének.

Haller Pál és János uraknak is iratni kellene az dolgokról.

Most ő nga jó helyben lévén, kolozsvári, somlyai præsidiumok közel lévén, annak az hadnak is megfizetvén, jó disciplinában tartván, nem messze küldvén ő nagysága magától, nem hihetem, merjenek próbálni. Azalatt az dolgokat kitanulván, mit kelljen cselekedni, Isten, az idő ő ngékat megtanítják.

Ha volna ki által, az brassai bíró elméjét is meg kellene próbálni, hol és mint jár. Az székelységen Kornis, Bethlen Gergely, Nemes János, Daczó uraimék lévén főtisztek, ő keméknek mindenikének jó affectióját hiszem lenni ő ngokhoz, nem hiszem, a székelységet semmiért vezessék ki. Mindazonáltal Isten is az vigyázókat, könyörgőket segíti. Én minthogy az dolgokat jól nem tudom, senkinek is elméjét nem tudom és az (első hír) honnét, micsoda okokból származott, kiktől adatott, nem tudván, az dologhoz nem szólhatok. Ha egészségem engedné, bizony mentest mennék ő nga udvarába, noha itt is fejem füsti megyen fel az sok rosz dologba.

* Kornis Gáspárt és Mikola Zsigmondot érti.

Egy szóval discrete, moderate kell az dologhoz fogni, jól meggondolva. Azonban vigyázni, könyörögni, és kitanulván jól az dolgokat, serénykedni kell az rosz dolgoknak megelőzésében. Istenért azon legyen Ketek, ő nga meg ne induljon felettébb, azonban hertelen cselekedetekben ne bocsátkozzék, de az dolognak felcirkálását is, jó és rendes útját el ne mulassák. Isten Keteket minden jóra vezérelje, éltesse. 1677 nov. 8-án Kdnek szolgája komja Teleki Mihály.

Levelemet Gilányiné asszonyom, Toldalagi, Tofeus uram előtt olvassák fel.

I. P. S. Nagy dolognak tartom Bethlen Farkas uramnak házánál nem találását is, ő kemének is írni kellene, adná tetszését ezekben az dolgokban, mit kellene cselekedni. Sőt ha tetszenék Keteknek, másoknak is, mivel ez rettenetes idő. Az urakat ő nga oda nem fárasztja, az több uraknak is iratni kellene jó formában, az dolgokat értésekre adván, tetszéseket venni; féltős, ő nga messze lévén, az idők, útak alkalmatlanok lévén, átalván ő nga ő ngokat fárasztani, de ebben is akadálya lehetne az, hogy eszekbe vévén az emberek, hogy kinyilatkoztak az dolgok, annálinkább siettetnék rosz dolgokat. Kdet kérem, tudósítson mindenekről; úgy arról is, ő ngok ott meddig lesznek. Levelimet visszavárom, kérem, el ne tévedjenek. Gyerőfi uram által kitanulhatná ember Daniel István uramnak elméjét.

II. P. S. Az portának most az muszkákkal, kozákokkal lévén dolga; az lengyel békesség is ha még egészen végbe nem ment; ezeket elvégezvén, az magyarok dolgára lévén intentus, én nem hiszem, Erdély, urunk ő nga ellen való cselekedetekre senkinek engedelmet adjon, annál inkább, hogy segítse ebben. Akárki is ezeket általlátván, az emberek meggondolván, nem hiszem, merjenek derék dologhoz fogni. Zsibonganak, beszélnek ugyan, de el nem merik kezdeni; én olyan hiszemben vagyok, nehezen is veszik afféle dolgokra már magokat. Mindazonáltal én írom az én vélekedésemet és mint jámbor, úgy ítélek mások felől is. Az vigyázásnak, cirkálódásnak, jó dispositióknak meg kell lenni; bizony dolog, a kiket valóságban elérnek, meg is kellene büntetni, de elkezdeni s meg nem bizonyíthatni, annál nagyobb confusio leszen az országban.

Pater János után az ki volt, elhiszem, eddig megérkezett; eljött-e Pater János, vagy eljön-e, abból is tanúlhatni. Én egyáltaljában az emberek felől való híreket, honnét mi okból származtak, úgy szeretném fundamentaliter tudni, végére hajtani, úgy cselekedni. Oda Brassó felé Csereit kellene jól disponálni. Déva felé Budai urammal vigyáztatni. De az az rosz, hogy az afféle végbeli szolgákat igen meg szoktuk mi kedvetleníteni. Naláczi uram is arra felé lévén, vigyázhatna.

Paskó felől portára is írni kellett volna eddig is. Engem, kérem, tudósítsanak; én Kökényesdinek nem írok, ha urunk ő nga nem paran-

csolja. Egyszóval ha ő ngoknak tetszik, az urakat össze kellene hivatni mindeniket, egyet sem kellene elhagyni közzűlök. Eddig Haller János uram is kézhez adhatá az adót. A levelet visszaküldtem. Úgy kellene az urak össze hívásokat rendelni, hogy mindenik reáérkezhetnék és ugyan postán vinnék el az messzebb valóknak az levelet.

Valamint volt, hogy — de ezeket az sok rosz dolgokat kellene egészen igazítani, nyakát kellene szakasztani; mert mindenkor félni, rettegni, kételkedni, desperatiókat szerez az emberek elméjében, abból fakadnak osztáng sok rosz dolgok.

Istenért azon legyen Ketek, urunk ő nga viselje csendesen magát, hertelenkedésre ne fakadjon ő nga. Miket írnak nekem, Keteknek oda küldtem. Az én mostani inclusám öt, kiket visszavárok, egy kis cédulával. Kd fia jó egészségben vagyon, szombaton oda megyen Kdnek engedvén.»

Ez a levél valószinüleg Baló Lászlóhoz volt intézve s van még nehány levél a következő napokról Naláczihoz, Székely Lászlóhoz s másokhoz is, a fennebbiek részletezése s újabb versiók, hogy az urak összehivását sürgeti s köztük Béldit és Haller Jánost is meghivandóknak tartja s Bethlen Farkastól megkérdezendőnek, hogy miféle és kitől hallott hír miatt nem merészel saját várában hálni, tölteni az éjszakát.

E rendkívül érdekes levelekből csak az bizonyos, hogy az országban a legfőbb értelmi tekintélyt Teleki Mihály gyakorolta. Az ítélő tehetség souverainitásával beszél a dolgokról s minden szava teljesülésbe megy; Barcsai elmegy Keresztesihez s kémjéül szolgál az udvarnak, hogy megtudja, mit akar Keresztesi, vagy társaival együtt Keresztesinek lesznek-e hirmondói, csak akkor mondhatnók meg pontosan, ha Barcsai jelentésére is ráakadnánk; hogy Keresztesi jól felhasználta udvari látogatói fecsegését, azt láttuk Béldihez intézett s fentebb közölt leveléből. A mint Teleki rendelte, Székely László is elment Szebenbe kémkedésre, de vagy előre értesültek a szebeniek, vagy nagyon ügyetlen volt Székely László uram, mert megérkezése után már másnap irja Béldinek a szebeni királybiró, hogy itt

van Székely László uram, *de reménem rövid időn kitudjuk a városból.*

Többször emlékeznek mind e levelek Paskó Kristófról, melyekből az tünik ki, hogy október hó végén, vagy november elején eltünt valamerre, mások úgy mondták, hogy elszökött, Haller János azt írja Telekinek, hogy Paskót látta Brassóban s tőle mint adóbeszállítójától kérte azt az adósságot, mivel állítólag az állam tartozik neki, de ő

37. NAGY-SZEBEN.

lepirongatta s elüzte magától: «nem is láttam azután, mondják, házához vakarodott, nem szökött el, úgy hallottam.» Hogy azonban Paskó állásával tisztába jöjünk, egy tanút kell kihallgatnunk, ki a dologról jól volt értesülve, miből az tünik ki, hogy Paskó csakugyan eltünt, úgyszólva elszökött, mert küldetése volt. Mihács Mihály uramnak 1678. máj. 15-én tett vallomása így hangzik:

«Az Kapi uram Brassóba menetele előtt circiter két héttel bement Paskó Brassóba holmi adósságának solicitálására az uraktól, akkor Béldi

uram izent Bodoláról, hogy Paskónak gazdálkodjanak. Útja Paskónak Brassóba volt, Vargyas, Hidvég, Árapataka, Ilyefalva, Bodola, az maga Paskó relatiója szerint. Bodoláról ment Brassóba és útjában beszéllett Béldiné asszonyommal, azután elmenvén Paskó, mondotta az asszony: «Az Isten vesztette volna el ezt az embert, ez most Csáky uramtól jött s így jár szem előtt, mondja meg Kd, keressen szállást magának, de ne az piacz felé, hanem félen való helyen. Paskó Kristófot Bodaláról küldé el az úr Béldi uram, onnan az nap estére ment János Geréb uramhoz (talán Árapatakára) onnan másnap Szent-Györgyre Daczó János uramhoz, ő keme írt is udvarhoz mellette bátorsága felől, de elmenő szándékát nem tudta. Onnan ment Kőrispatakra Kálnoki Sámuelné asszonyomhoz, onnan Nemes Mihály uramhoz, onnan Kálnoki Bálinthoz. *Oda az úr Béldi uram küldé tőlem a portára való ajándékot*, úgymint egy mosdót korsóstól, öt vagy hat virágos kupát, tallért s aranyat is, mely omnibus computatis lehetett circiter 5000 tallér. Paskó uramnak is uti költséget circiter 300 tallért. Ez idő alatt Paskó uram küldötte volt két szolgáját Béldi uramnak a szilisztei pasához, kiket megfogtak volt a Dunán miszilis levelekkel, de continentiáját nem tudja, mit hoztak, azt sem, mert fogságban esvén, az pipában égették a levelet. Paskó uram a Nemere havasán ment által, egy felvidéki oláh volt kalauza, az meghalt.»

Teleki leveleinek hatása legelőször is abban nyilatkozott, hogy az egész Béldi mozgalmat birálván s tisztázván a helyzetet, visszaadta a nyugalmát az udvariaknak, rendszert alkotott az udvariak magatartásában, az eszeveszett félelemből vagy színből szétfutók kezdtek magokhoz térni, Teleki józan felfogása kezdett hatni és az elméket ösztönözni, hogy a vész elhárításáról gondoskodjanak. Maga az udvar visszanyervén nyugalmát, visszatért Ebesfalvára s oda hivta maga körül a tanácsurakat teljes számba s magát Béldit is meghivták. E gyülésből (decz. 14-én) legelőbb is a hatóságokat szólította fel a fejdelem, hogy Háromszéknek a maxai gyülésből decz. 1-én kelt felszólítását utasítsák vissza s fejedelmi parancs nélkül felülni ne merészeljenek, egyszersmind Kornis Gáspárt, Mikes Kelement és Macskási Boldizsárt beküldik Háromszékre, hogy azokkal beszéljenek s eszöket helyes utra igazítsák.

Előttünk fekszik ez utasítás, melyet az ebesfalvi gyű-

lésből a fejedelem e három urnak adott. Ugy látszik Bethlen Miklós, ki ez időben felesége betegsége s némi félelem miatt, nehogy Béldivel egy bordába keritsék, a távol Szebenben mulatozott, ez utasítást soha sem látta, mert a követség súlyát a Mikes Kelemen személyére helyezi, pedig az nem a személyekben, hanem mint teljesen sikerült replikában, ez utasításban rejlett, mely az egész Béldi mozgalomnak kegyetlen birálata s a mint Béldi panaszai csak papiros gravamenek voltak, ez iránt, melynek szerkesztését szintén csak Teleki eszközölhette, teljesen alkalmasok azok szétszakgatására.

Az utasítás mit a fejedelem a három urnak adott, kilencz pontból áll, az *elsőben* kijelenti, hogy mily fájdalmasan érinté e mozgalom hire, melyet leánya halála alkalmával vett; meghagyja a követeknek, fejtsék ki, hogy a székely szabadság és kiváltság az ő uralkodása idejében még inkább öregbedett, hogysem lehanyatlott volna; a *harmadik* pont alatt biztosítsák a székelyeket, hogy soha senkisem vádolta őket a fejedelem előtt; de szétküldött saját irataik nem hogy mentségükre szolgálnának, de a dolgokat magok ellen bőven mutogatják. 4. A kibocsátott iratok pedig nemhogy hazánk megbomlott szabadságának helybe állítására néznének, vagy romlásának megelőzésére czéloznának, de sőt inkább minden jó dolgoknak felforgatására törekednek. 5. Teljesen alaptalan az a hír, mintha a fejedelem a Székelyföldre feles katonaságot akarna szállítani. Fontos az utasítás 6-ik fejezete, melynek 10 kérdése van: 1. Micsoda fondorkodók azok, kik hamis vádlásokért csak pirongatást sem vettek? 2. Kicsodák azok, az kiktől megbántódtanak ő kegmek? 3. Micsoda megbántódások vagyon? 4. Kicsodák azok, az kik kezünkből a regimen-t kivették és az haza szabadságain erőt vettenek? 5. Az két-három személyen, kiket értenek ő kegmek? 6.. Micsoda levelet subscribáltak ő kegmek és subscribáltattak is némelyekkel? 7. Micsoda ma-

nifestumok lehetnek még azok, melyeket ki nem bocsátottanak? 8. Mi módon holt meg az igazság Erdélyben? 9. Mit értenek azon, hogy csak a fegyver maradt kezünkben? 10. A szétküldött leveleket közönségesen magok irták-e ő kegmek, avagy bizonyos személyek a közönséges név alatt; *mert noha ezek könnyen* általlátható dolgok, de ugyan mégis kivánjuk a maguk magyarázatját is értenünk stb. stb. . . . . És tovább is mind ily beható egyenes kérdésekkel oldja fel a panaszos köriratok tételeit s teszi láthatóvá Béldi amaz igyekezetét, hogy a maga ügyeit és sérelmeit úgy adja elő, mint közügyeket.

Béldinek, ha igaz és bátor szabadsághősnek tartotta magát, elibe kellett volna állania a küldötteknek és megfelelni minden pontra, kérdésre őszintén, egyenesen, megmondani névszerint, hogy kiket vádol és miért?

De nem, Béldi félre állott s elnézte, hogy azok új gyülést tartsanak s őt mélyen sértő, megalázó s a maxai nyilatkozatokat és felirásokat teljesen megtagadó és a loyalitástól buzgó végzéseket hozzanak, miben a háromszékieket nehány nap mulva a csikszékiek és a szebeni universitas követték. Nem vádolom azzal Béldit, hogy nem volt physicai bátorsága s személyét féltette volna a három úr akármelyikétől, is talán a hármat is leverte volna, de állitom, hogy nem birt erkölcsi bátorsággal, melynek alapja a szent igazság rendithetetlen érzése s a meggyőződés hatalma és tisztasága. Érezte, hogy eljárásában igen nagy része van az önzésnek s félt attól, hogy a három úr ezt hívei előtt fogja szemére vetni. A három úr teljes diadallal tért vissza Fogarasba s ekkor ismét szünet állott be, vajjon a karácsonyi ünnepek bekövetkezése miatt-e, vagy a miatt, hogy egyik fél sem tudta mit tegyen?

Mind a mellett a mélázó vezért annyiszor túlszárnyaló fanatikusok nem nyugodtak, azt hitték, hogy a háromszéki újabb nyilatkozat szintén Béldi müve: *port a szemébe!*

És már most összevonja a székelyföld hadi népét és indul a tettekre.

Még a szász királybiró is azt írja Béldinek: *az itt való emberek az dolog felől akarnának, ha minek kellene lenni, lenne meg hamar.* Ily értelemben írt Béldinek még Bethlen Miklós is, mely leveléről azt mondja, hogy Bethlen Farkas Konstantinápolyban Béldi levelei közt megtalálta, és habár elveszthette volna őt e levél által, de a rokon érzet feltámadván benne, mikor haza kerűlt, néki viszszaadta.

Igy írt Béldihez Lázár István, hogy ő kész a gyergyóiakkal, így Apor Lázár, így Mihács és mások s így különösen Cserei György Erdővidékéről. Baróthról 1678 január 6-áról írja:

«Kapitány uram izente, hogy bejő hozzám, levelét küldöm, melyet is uram ne mindennek mutasson meg Kd, mert iteratis vicibus írta, hogy senkinek ne mondjam. Itt vannak a Szilágyinak katonái, magát megfogták Ebesfalván (?), a többi be nem érkezett Beszterczéről. Szolgám udvartól megjövén, mondja, Teleki, s Gergely (bizonnyal Bethlen) uramék igen conturbatus elmével voltak, Mikes úgy értem bejő. Igen kötve kell embernek hinni. Az gróf is (Csáky László) bejött, mi végre, nem tudom, mivel mindenütt tudják bejövetelét. Kdet kérem, ne nehezteljen tudósítani, mihez tartsam magamat. Itt nagy a híre, hogy Lázár István uram felült. Az populé részéről az udvarhelyszékiek tartanak a kitudjától. Fekete Pált expediáltam közikbe. Ha mi hírem jő, ismét tudósítom Kdet. Az Isten uram Kdet sokáig éltesse a mi szerencsénkre.

— január 10-ről ugyancsak Baróthról írja Béldinek, hogy őt fejdelmi comissióval hívták meg az udvarhoz (Fogarasba). «Kdtől várok, ha elmenjek-e vagy nem, ha kimegyen az ember, az is rossz, ha ki nem megyen, micsoda securitással maradjon meg. *Én ebből rosszat látok kijőni, addig huzódozik Kd az dologgal. Egész választ várok Kdtől.*»

P. S. Ha uram Kdnek úgy tetszik, hogy elmenjek, elmegyek, ha nem tudom mit csinálnak is velem ; ha hogy úgy tetszik, hogy el ne menjek, nem megyek ; *Én vagy élek vagy halok, de már Kdtől el nem szakadok. Ezt így értvén, jó volna nem kérni, ha mit akarunk** ; periculum in mora.»

* Ez utolsó idézetekben a dőlt betűvel szedett sorok vörössel voltak aláhúzva, még pedig a kanczellárián, vagy a hol mint peres iratok szerepeltek.

— jan. 16-án Nyujtódról Apor Lázár írja, hogy ő készen áll: én immár várok csak Kd parancsolatjától és mindenekben ahoz alkalmaztatom magamat, maradván míg élek Kd alázatos szolgája.»

— január 18-án Barótról ír a csataszomjas Cserei György: «Tennap 1 óra után jöttem ki Fogarasból. Én uram menék és jövék csaknem úgy, mint az ki Bécsbe menyen s az császárt nem látja. Ha kezdené valaki, mért hívtak, soha bizony meg nem tudnám mondani, mért hívtak volt ki. Egyéb dolgokat miket experiáltam s láttam, szegény legény vagyok, száz tallér érő ajándéknál inkább akarom. Holnap Kdhez megyek, addig is tudósítom. Az mezei hadak tennap előtt jövének oda tizenegy zászlóval, minden zászló alatt lehet nyolcz-kilencz száz lovas javával-rosszával együtt, ma mustrálják őket s fizetnek nekik. Szállíták őket az Sárkány alatt való falukba. Az kolozsvári praesidiumban *Makai* egy zászló alja katonával, *Salis* egy korneta némettel érkeztek vala el. Az somlyói praesidiumban is annyi jő, de nem érkeztek vala el. Noha azt mondják, hogy semmit se kezdenek, ha mi nem indítunk valamit, de azt én nem hiszem, az mint az dolgokat látom. Oka az egyik (a többit coramra hagyom) egy ember azt sem ok nélkül adta tanácsúl, hogy az sólyomnak az fészkét el kell rontani s az fiait könnyebben megfoghatni. Ez ártalmas tanács, azért uram félek attól, csak ne szorítsák el tőlünk Kdet. Az Istenért vigyázzon Kd, addig huzódozik Kd, bizony sütve teszik alájok. Nem kellene az szép szónak hinni. Udvarhelyszékiek, Marosszékiek csak a jó hírektől várnak. *Az Istenért ha mit akar Kegtek, lásson dolgához, ne várjuk az fejünkre etc.* Bethlen Gergely megijedt, ámbár velem sokat beszéllett stb. «Úgy vigyázzon Kd, egy éjjel bizony Bodola alá mehetnek azok az katonák.»

«P. S. Itt most az ideje, ha Ketek mihez akar nyúlni!» (Oly erősen ízgatók Cserei uram levelei, hogy néha gyanú támad az emberben ha vajjon nincs-e megvesztegetve? Most mikor már 10—15 ezer embert összegyüjtött az udvar, most tanácsolja ernyedetlenül *a megkezdést!*)

Másnapról jan. 19-ről Al-dobojból ismét Mihálcz Mihály ír Béldinek, az afféle zavaros idők természetéhez képest, sok valótalan hírt is. «Hogy Kd engem nem tudósít, bánom, de nem tehetek róla. Mikes Kelement az fejedelem megfogatta (?). Daczó uramat is etc. (?) Kd után igen járnak, vigyázzon magára. Az hadak oda ki két rendbeli emberemet is fogták el, rútul szidalmaztak bennünket. Kimondották, hogy csak Teleki uram érkezzék, megpróbálnak bennünket, Bodolát a földdel egyenessé teszik stb. Mindezekről várom Kd parancsolatját stb.»*

Az világos tehát, hogy Béldi alvezérei készen állnak Nyujtódon, Baróthon, Aldobojban, Szárhegyen stb. stb. s

* Mind e levelek Méhesen gr. Béldi Ákos levéltárában.

várják a parancsot. Béldi azonban tétováz, melancholizál s inasain kívül senki sincs körüle, rendelkezése alatt álló táborról szó sincs. Az ember csakugyan megfoghatatlannak találja egész magaviseletét; valószinűleg ez órákban január 19-én vagy 20-án érkezik hozzá Ahmeth aga a szultán kapucsi pasája, kit Paskó eszközölt ki, s azzal az utasítással, hogy a fennforgó zavarokat egyenlítse ki, ezzel aztán január 22-ikén Prásmáron ismét gyűlést tart Béldi és Háromszék rendei nevében, ismét egy rettenetes lapos nyilatkozatot ád ki, hogy ő mennyire ártatlan szándékú s a fejdelmet mennyire tiszteli, s mégis hívja minden hazafiát, hogy hozzá csatlakozzék.[1] Azonban nem csatlakozik senki. Miért nem hívta, mint székelyek tábornoka a kapitányokat, kik készen álltak? Félt a praesidiáriusoktól, nem bizott saját hadvezetői talentumába, irtózott a vérontástól, a polgár háborútól? Ki tudja, talán ez okok mind működtek, elég az hozzá, neki úgynevezett forradalmi serege soha egy óráig sem volt, az ellenkező beszédek oknélkül való, üres szószaporítások, hisz január 28-ról, tehát 6 nappal a prásmári gyűlés után a kézdivásárhelyi tanító, mint megtörtént dolgot írja Naplójába: Januárius 28. (1678) Az úr Béldi Pál, Belényi, Paskó Kristóf[2] és Kálnoki Bálint, más egy nehány adjunctusokkal futva szaladnak Erdélyből, nem tudatik hová.[3] Február hónap végére ilyen N. B. van beirva: «Az feljebb specificált úr Béldi Pál adjunctusaival, kiknek Erdélyből kimenetelük hogy futva lőn, bizonyos, mert Székely Sámuel egynehány katonákkal üzte, de miért mentek, ők tudják. Hová mentek pedig, napfényre jött, mert a honnan a haza békessége függ, úgy mint az Ottomanica portátúl, ott akarták az hatalmas csá-

1 Lásd: Török-Magyar államokirattár v. köt. 491—492. l.

2 Lehet, hogy Ahmet agával visszatért volt.

3 Későbbi írással utánna írva: «a portára és ott arrestáltatának holtig». E napló a *Székely Muzeumban*, Sepsi-Szt.-Györgyön van.

szárnál sérelmeket megorvosolni és igen boldogtalanúl succedála, mert az mi kegyelmes urunk a nemes országgal együtt tks Mikes Kelemen uram, Apor István uram és több olyan dolog végbevitelére alkalmatos személyeket portára expediálván, amazok rimánkodtak, mert a Jediculába hagyattak, az holott ma is nyomorúságos detentióban tartatnak.»*

Szóval a mint doctrinair beszélgetések, fecsegések, levelezések utján, módján támadott az egész Béldi forradalom, szintúgy tentával, pennával és szóval robbantatott szét s Béldi pártjával együtt már-már odáig jutott, hogy mint tehetetlen egyéniség politikailag örökre megsemmisüljön.

A maig is élő hagyomány azt beszéli, hogy az utolsó órában Nemes János jó hírnévben, közbecsülésben és szeretetben álló úr ment hozzá Bodolára s ő beszélte rá a távozásra, azaz, az önkéntes száműzetésre, s hogy vele ment Uzonba, onnan Csernátonba a Damokosokhoz s onnan az ojtozi szoroson át Oláhország széleig, mondják, hogy az ország határszélén még Béldivel és a két Damokossal ebédelt s hamar viszontlátással biztatta őket.

Az újabb adatok szerint SZÉKELY SÁMUEL a fejedelem seregének egyik tapasztalt hadnagya vett rendeletet, hogy Béldit, gróf Csákyt, Damokos Tamást stb. kézre kerítse, s e végett igyekezzék be Háromszékre kémszemlére és Bodola várát cernirozza; de a dolgot úgy vitték, hogy Béldi értesüljön, hogy életre-halálra keresik és legyen módja az elmenekülésre, s így ment ő kevesed magával Alsó-Csernátonba.

Mint okos vad, elvonult a vadászterületről, szeretett hű feleségétől s felserdült két fiától búcsút vévén, Bodoláról éjnek idején távozott. Ugy látszik, hogy az urak külön utakon mentek, egy része a Bodzán, más az Ojtozon s

* Ugyancsak e naplóban szept. 28-ról ez áll: *Bodola vára elhányatik.*

lehet, hogy még gyalog utakon is. Csak a havasokon túl egyesültek s vonultak Bukarest felé. Béldi Bukarestben ismét elővette terjengő pennáját, írt ismét egy politikai nyilatkozatot,* levelet a fejedelemnek, feleségének s határozottan nyilatkozik soraiban a *honvágy*, de ő többé nem láthatta sem gyermekeit, sem feleségét, sem boldogtalan, de erősen szeretett hazáját.

XII.

Az Apafy kormány és emberei rettenetesen gyülölhették Béldit s ezt még nevelte az a tudat, hogy pár hónappal azelőtt mennyire féltek tőle, s megmozdulásának csak a híre rémületbe ejtette magát az udvart. És most midőn már külföldre menekült, mikor minden hatalmának vége volt: féktelen bosszúállás vágya foglalta el a magát győzelmesnek tartó kormánypártot. De még egy kevés ideig fékezték magokat, mert hátha valamiképen a fényes portánál jóra fordul sorsuk. Csakhamar értesültek, hogy Béldiék pár hétig Oláhországban időztek, hol természetesen a hat-nyolcz főúr s e 15—20 főre tehető alsóbb rendűek és kisérők között már az első napokban a szokásos *magyari zenebonák* törtek ki, mert Csáky kinyilatkoztatta, hogy kész ugyan Béldit fejedelmének ismerni, csak igérje meg, hogy a római katholikus vallás ellen hozott törvényeket eltörölteti, a jezsuitákat beengedi Erdélybe s a katholikusokra nézve is érvényesíti a teljes vallásszabadság gyakorlatát stb. Mondják, hogy Béldi megtagadta e kivánságot, s így a kis emigratio két pártra oszlott. Paskó Kristóf és Damokos Tamás Csákyval tartottak. Béldi mintegy csalódásából ébredve felkiáltott: «Miért nem mondta Kd ezt

* Török-Magyar államokirattár, v. k. 511. l.

előbb, míg otthon valánk, csak most látom, kikkel csatoltam össze magamat.»[1] De már késő volt a bánat. Jó Béldi Bukarestből is ír a fejedelemnek, bizonygatva ártatlanságát s ír feleségének is kissé szenvedélyesebb hangon, de aztán csak haladt végzetteljes utján, hogy menjen a szokatlan forum elibe, «honnan a haza békessége függ.» A török mindig barátságos volt az erdélyi magyarokhoz, csakhogy e barátság mindig egyenes arányban állott az érette felajánlott pénzmennyiséggel; a kinek több volt a pénze, az tapasztalt több barátságot a töröktől.

Igy Béldi a Paskó által beküldött pár ezer tallérral s néhány aranyozott ezüst edénynyel szerzett egy Ahmet agát a prázsmári gyűlésre s egy pár jó akarót a divánban; meg az ő fellépésében, modorában is lenni kellett a becsületesség és ártatlanság oly meggyőző kinyomatának, mely képessé tette megnyerni másokat; komoly ékesszólása, nyilt tekintete nem engedett semmi kétséget állitásai valóságában. «Hej, de sok kell ahoz, hogy valaki egy már megállapodott fejedelmet helyéből kimozdítson!» — mondja Teleki Mihály fennt idézett levelében. Igy bebizonyosodott itt is, hogy sem a becsületesség, sem annak látszata a végre épen nem elég.

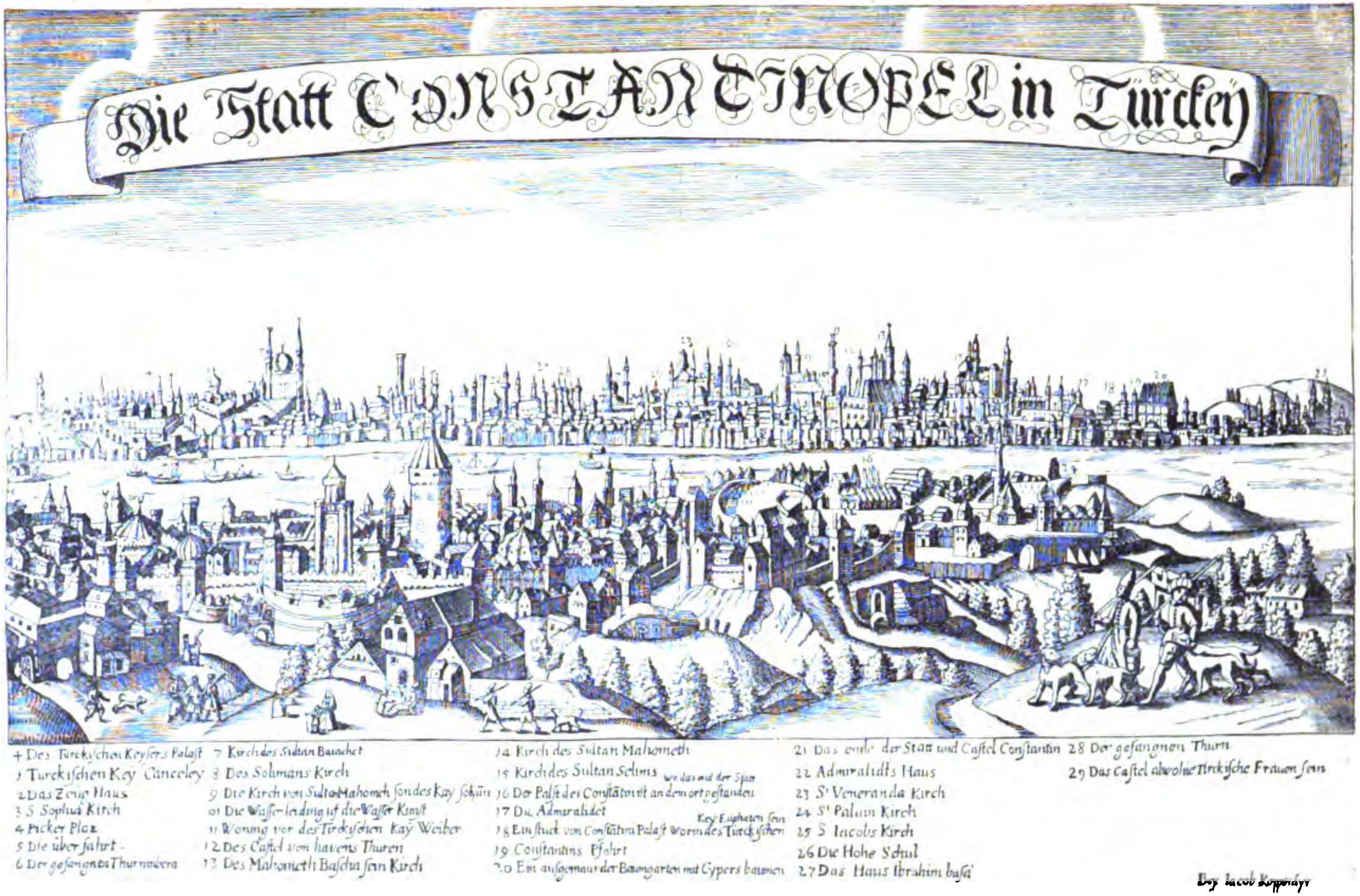
Már annyi gyakorlata volt az erdélyi udvarnak, hogy a portánál minden kis mozgalmat ellensúlyozni kell s bizonyos tekintetben minden trónkeresőt legyőzni, mert különben a legbutább kalandor is képes bajt csinálni. Most is tehát, a mint — a február 15-ikére Fogarasba összehivott gyűlésen — Béldi beérkezéséről értesültek, Bethlen Farkas a szép és okos tanács úr vezérlete alatt követséget[2] nevezték ki s 80 ezer tallérral megrakván zsebeiket, utnak indították, hogy mégegyszer, ki tudja hányadikszor, de nem

1 A katholikus urakra már Keresztesi Sámuel levele figyelmeztette volt 1677 novemberében.

2 A követség fő tagjai: Bethlen Farkas, Mikes Kelemen, Apor István, Szilvási Bálint, Enyedi Gál és egy szász úr.

utoljára a fenn álló kormány részére ismét szerezzék meg a török barátságot. Utasításuk volt, hogy a hazában a békesség helyreállítására törekedjenek; hogy Paskó küldetéséről felderítsék, hogy őt az ország nem küldte, ő maga tudhatja, kinek volt követe,* hogy ellenállani igyekezzenek azoknak, kik a haza békességét megbontják stb. s végül a követség tagjait, tekintettel a nehéz időkre, vagyonukban szenvedhető káraik, költségeik megtérítéséről bizosítják. Ezek után a török diván a lefolyt mozgalomnak valóságos *végtárgyalását* tartotta a két csoport közt. Egy felől *Béldi és társai*, mert észrevévén Csáky, hogy őt sem keresztyén, sem török nem akarja jelöltül elismerni, ismét szorosabban csatlakozott Béldihez; másfelől *Bethlen Farkas és társai* állottak. Előbbiek azzal vádolták a kormányt és tagjait, hogy megsértik a nemesi szabadságokat, hogy ország törvénye és a fényes porta tudta nélkül idegen hatalmasságokkal (Szobieszky, XIV. Lajos stb.) szövetkeznek, pénzt fogadnak el s a fényes porta akarata ellen a Leopolddal fennálló békét meg akarják sérteni és a bujdosókat megsegíteni stb. stb. Bethlen Farkasék azt felelték: hogy a franczia szövetség minden phasisáról értesítve volt és van a fényes porta, s a többi vád is részben nem igaz, részben másként áll és mi kifogása van a fényes portának Apafy ellen, ki hű alattvalója a szultán ő hatalmasságának, minden parancsot, minden kötelességet híven teljesít, adóját pontosan megfizeti s most is gondoskodott ajándékról a nagyságos főurak részére stb. És a mennyivel több volt a 80 ezer tallér a Béldi 10—15 ezer forintjánál, annyival volt több igaza Apafynak és követségének. Mert bizony azzal a gondolattal, hogy valjon Erdélyország rendeinek és népeinek melyik kormány jobb, az *Apafy-Teleki* vagy Béldi-Csáky kormány? mondom ezen a gon-

* Mondják, hogy rendeletet hozott volna Teleki letételére, de persze mint hitelvesztett ember már nem tudta érvényesíteni.

KONSTANTINÁPOLY 1685-BEN.

Wagner «Delineatio Provinciarum» czimű munkájából.

dolaton való töprenkedéssel a török diván tágjai nem fárasztották agyvelejöket.

Az itélet másnap mondatott ki, mikor is Béldiék beidéztetvén, a vezér leszidta őket, ámítóknak, csalóknak, nevezte; megmagyarázta nekik, hogy Apafy mily derék ember stb. minél fogva ők a szultán további parancsáig a Jedikulába záratnak. A török főurak elvonulván, jancsárok rohantak rájok, pénzeiket, ékszereiket elvették, szép ruháiktól megfosztották. Bethlen Farkas személyöket is kérte ki, de ezt a porta megtagadta, csakis azt engedte meg, hogy míg ők az utolsó kihallgatásról a börtönbe vitettek, azalatt szállásaikat kikutathassák, s levelezésüket — minthogy Béldi leveles ládát is hozott magával — irataikat átolvashassák. Ekkor találták meg a Haller Jánost, Bethlen Jánost, Kapi Györgyöt s másokat compromittáló iratokat. Bethlen Miklós — mint fentebb is érintém — írja Önéletirásában, hogy neki is volt egy pár veszedelmes levele a Béldi Páléi között; de azokat Bethlen Farkas magához vette, vagy megsemmisítette, szóval a fiscalis directornak nem adta tudtára. Miért is Bethlen Farkas halálát említvén (1679 végén), nagy hálával emlékszik meg e korán elhunyt, nagy tehetségű rokonáról,* holott a megelőző években őt is eléggé szidalmazza.

Itt a krónikások, főként Cserei ismét egy regényes episodról emlékeznek meg, hogy t. i. Béldit a török urak rá akarták venni, hogy igérjen több adót, mint Apafy és adjon nagyobb ajándékot, mint a követek s övé lesz a fejedelemség! Persze szép dictiót adnak szájába, hogy mily hazafiasan nyilatkozott, hogy neki nincs is pénze, de ő nem is licitál a fejedelmi trónért a hazafiak zsebére s inkább örökre ott

* Bethlen János, az öreg kanczellár, Szebenben 1678 febr. 28-án elhalálozván, helyébe, a különben még ifjú, Bethlen Farkas téteték kanczellárrá, részint szép tehetségei, részint e követségi érdemei elismeréseül; de két évig sem viselheté fényes hivatalát.

vész, mintsem ily ajánlatot elfogadjon. Továbbá, hogy a nagyvezér előleget ajánlott volna; valóban képzelhetetlen mese. Ápril 21-én volt a nagy kihallgatása a két félnek, ápril 22-én volt az ítélet kimondása, honnan Béldiék a Jedikulába távoztak. Már pedig ha egyszer kiadták Bethlen Farkasnak, Apafy főkövetének a fermánt, azok pár nap mulva haza indultak s további alkudozásokról szó sem lehetett. De nem valószinű az egész patheticus historia, sőt hiszem és valószinű az, hogy Béldi és társai, mikor már eddig előre haladtak, adtak a mit adhattak és igértek a mit igérhettek, de a töröknek is volt esze és volt elég biztos kémje s jól tudta, mennyire lehet becsülni e hat, többnyire másodrendű úr, nagyobbára Béldi rokonainak szép beszédét, míg Bethlen Farkas az ország nevében szólott s mellette ékesen szónokolt a csengő-pengő 80 ezer tallér; biztosra lehetett venni a török ítéletet, mikor már olyan jól ismerhették a török barátság természetét.

A követség 1678 april 22-éről keltezve a szultántól a következő leiratot vitte Apafynak:

«Messiás vallásán lévő, őstőlmaradt * Erdély országunknak fejedelme Apafy Mihály, nekünk igaz hívünk. Illendő kegyelmes izenetünk után.

Fényes portánkra küldött követetek mind magatok részéről, mind pedig Erdély országnak három nemzetből álló követeitek rendes és helyes, méltó követségöket és írásukat megértettük és ennek előtte Erdélyből ide fényes portánkra jött 6 személyeknek hűséged felől való hamis és méltatlan vádjaikat és ellened költött tökéletlen panasztételeiket kitanúlván, és minek utánna értésünkre lett volna azon hihetetlen áruló embereknek gonosz cselekedetek, azonnal megfogatván őket, és méltó büntetéseket már elvették, hogy az napságtól fogva, hatalmasságunk őstőlmaradt Erdélyországunkban olyan confusiót, megbotránkozást és sok kárt, húzást, vonást többé ne kövessenek és afféle pártoskodást ennek utánna senki meg ne merészelje cselekedni, magokat attól megóvják. Ketek penig Erdélyországának három nemzetből álló lakosi látván ezen fényes és erős parancsolatunkat, azon erdélyi fejedelem igaz hívünk Apafy Mihály ellen semmiképen ne practicáljon, ellene ne rugódozzon, valamig hatalmas fényes portánkhoz hűségét megtartja és paran-

* Magyar jogi fogalom.

csolatunknak engedelmeskedik, hanem mindenekben hüségtöket megtartván hozzája, hütötök és kötelezésetek szerint is mint hatalmasságunk őstőlmaradt országunk fejedelmét s cirákunkat (csirág) úgy becsüljétek, mindenekben tőle függjetek, parancsolatjának engedelmesek legyetek. Úgy, hogy valakik megtudatnak fényes parancsolatunkat megvetni, a fejdelemhez és cirákunkhoz igaz hűségünket meg nem tartják, bizonyosok legyenek abban, hogy méltó büntetéseknek jutalmát világ példájára elveszik; és hogy valami módon őstőlmaradott Erdélyországunkban pártot ütvén valakik, mely miatt osztán az országnak romlása következik, senki is azt közületek fel ne tegye stb. Fényes parancsunkat látván, máskülönben ne cselekedjetek»* stb.

A Jedikulában, mely tulajdonképen nem a nyugati államokbeli fogalom szerint való börtön, hanem egy kőfallal kerített nagy — 21 holdnyi — helység volt, melyben kertek, udvarok, kutak s többféle épületek voltak, melyek közt az internáltak szabadon mozoghattak, Béldiék aztán elgondolkozhattak czéljuk és terveik hiábavalóságáról, igyekezetük, eljárásuk czélszerűtlenségéről s arról, hogy vajjon Erdélynek vagy az ország népeinek volt-e haszna az ő nyughatatlanságukból? vagy hát önmaguknak oly sokat ártván, használtak e valakinek? vagy hogy minő eszmét, miféle elvet mentettek meg az általános sülyedésből? Hasztalan tekintett Béldi nyugat felé, hasztalan sóhajtozott Bodolára, Bethlenre, Uzonra gondolva s hiába ismételte, hogy ő ártatlan, hogy ő jót akart, bizon *senkit sem indított meg a politikus; a rokonszenv csak a szerencsétlen embert illette.* Bethlen Miklós azt írja, hogy ő hiszi, hogy Béldi csakugyan nem törekedett a fejedelemségre, csakis annyit akart, hogy a gyenge Apafyt a Teleki zsarnokság jármától s több rossz tanácsosától megszabadítsa. De nem így gondolkozott a nagy közönség, a nép. Az úgy tudta, hogy ő biz a fejedelmi botért és süvegért mozog, nyughatatlankodik és izgat s talán még saját felesége is azt hitte. Ugy tekintet-

* Kívül más írással: Török császár levelének párja, mely akkor iratott, mikor Béldi Pálék elszöktek. Egykorú másolat gróf Toldalagi Viktorné radnótfái levéltárában.

ték őt és Apafyt, mint két versenyzőt a porta előtt, hol Béldi a játékot elvesztette és most a Jedikulában méltó helyén van. Majd egykor elméje, vére lecsendesűl, ő maga más gondolatokra tér s mégegyszer visszatér az édes hazába a kies Háromszékre.

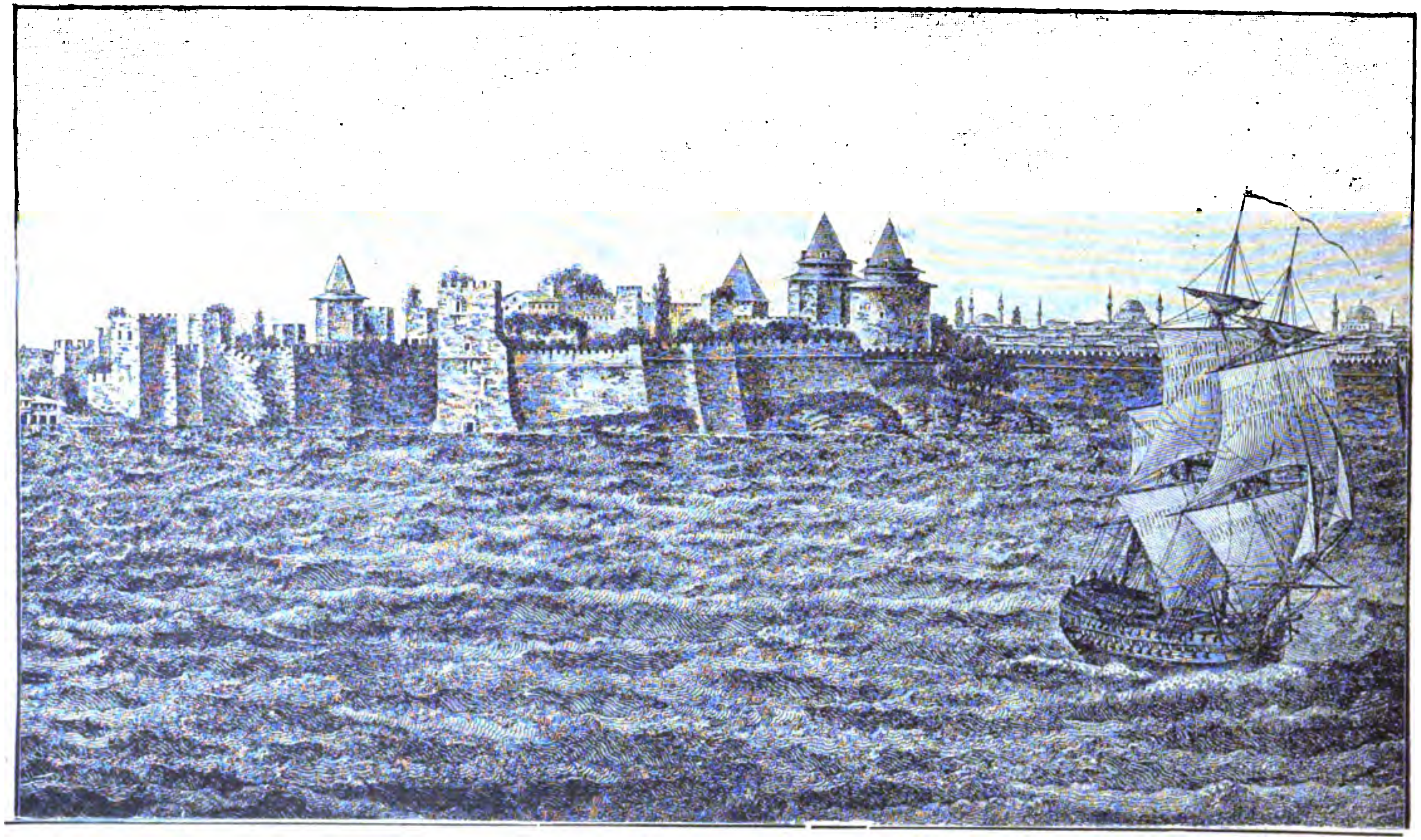
Bethlen Farkas és társai,[1] kik márczius első napjaiban indultak Konstantinápolyba s ápril végével már visszaindultak, több jelentést küldtek a fejedelemnek küldetésükről és eljárásukról, de különösen az utolsó, mely ápril végéről kelt, felette érdekes, mert ebben van elbeszélve az egész követség eredménye.[2]

Lehet, hogy miként az orvos nehéznek mondja a betegséget, csakhogy tudományának diadalát nagyítsa, úgy a követ urak is tulozzák a helyzet színezését. Hogy t. i. a Béldi pártiak így-úgy mennyire előhaladtak volt a kegyben, ez még lehetséges, de aztán valószínütlen, hogy az egész párt Béldit cserbe hagyva, mind Zólyomi mellé állott volna, mert akkor mi értelme volna, hogy Apafy győz, Béldit bezárják, Zólyomi meg szabadon járjon? Ez fillentés. Inkább hiszem, hogy Bethlen Farkas látván, hogy Zólyomival komolyan senki sem törődik s szorosan Béldi mellett tartanak, azért kérte emezek elzáratását, ha már kiadni nem akarják, a ki tőlük elállott, mint például Apor Lázár, mindjárt könnyített során.

De visszatérve Bethlen Farkasék jelentésére, valóban megkapóan írja le az utolsó jeleneteket s a példátlan

1 A követség teljes száma úgy látszik nyolcz személy: Bethlen Farkas, Mikes Kelemen, Szilvási Bálint, Boér Zsigmond, Apor István, Enyedi Gál, Székhalmi András, Sárosi János. (Ez utóbbi rendes kapitiha.)

2 E levél a Török-Magyar okirattár, V. k. 527—531. lapjain van közölve s ápr. 30-ról keltezve, de azt hiszem tévesen, mert a török divánban az itéletmondás ápr. 22-én történt, nem valószínű tehát, hogy a tudósítással a 9-ik napig várakoztatták volna fejedelmet; és Sárosi János levele közölve az 532. lapon, szintén ápr. 30-dikán kelt s ebben az van mondva, hogy a követek már elutaztak, a mi valószínű is; ezek szerint úgy gondolom, hogy a levél ápril 23-án kelt, t. i. az utolsó nagyfogadás után való nap.

A JEDIKULA KONSTANTINÁPOLYBAN.

biráskodás eredményét. Mert hisz a török sokszor gyakorolt erős befolyást az erdélyi fejedelmi szék betöltésére. Igy pl. Bocskainál, még inkább Bethlen Gábornál. Barcsait és Apafyt úgyszólva via facti beállította a kormányzás vezetésére; de mindezeket katonai vezérek tették. A tábornokok, illetőleg pasák — mint harczok eredményét, kivívott győzedelmek következményeit mutatták fel eljárásukat s részben azok is voltak, de hogy így a diván előtt, úgyszólva polgári uton perelje egy alattvaló a fejedelmi széket — mely tény a diadal mellett is az Apafy tekintélyének gyarlóságát hangosan bizonyította — erre eddig Erdély történetében nem volt példa s azután — nem maradt idő, hogy ez a minden önállóságot csakugyan végleg megsemmisítő eljárás ismételtessék.

XIII.

Alig hogy Bethlen Farkasék sikerteljes követségének híre (május hó folytán) az országba érkezett, bizony nem a kegyelem és megbocsátás érzete szállotta meg Apafy lelkét és szellemét, hanem a kegyetlen boszú érzete. Szamosújvár, Déva, Fogaras börtönei megnépesültek. Elfogtak boldogot, boldogtalant, a ki csak valaha bármi összeköttetésben volt Béldi Pállal és családjával. Összehordtak urat, közép nemest, ifjú apródot, parasztot s mindeniktől azt kérdezték, kutatták: Hol van Béldi Pál kincse? Nyár folytán — aug. 14-től okt. 25-ig — a szó szoros értelmében földig lerontották Bodola várát, melyről Csernátoni naplójában e pár szóval emlékszik meg: *szeptember 28-án Bodola vára elhányaték.* A néphagyomány pedig minden valószinüség szerint alaposan beszéli ezt uzoni kastélyáról is s nékem most kétszáz év után is meghatottan mütogatták a lakosok a kastélyok helyét, melyek egyikének helyén,

Bodolán a községi iskola épült — a másikának helyén Uzonban — Mikes Kelemen utódainak gyümölcsös és veteményes kertje terül s ép a volt lakház közepe táján egy óriási körtefa áll.

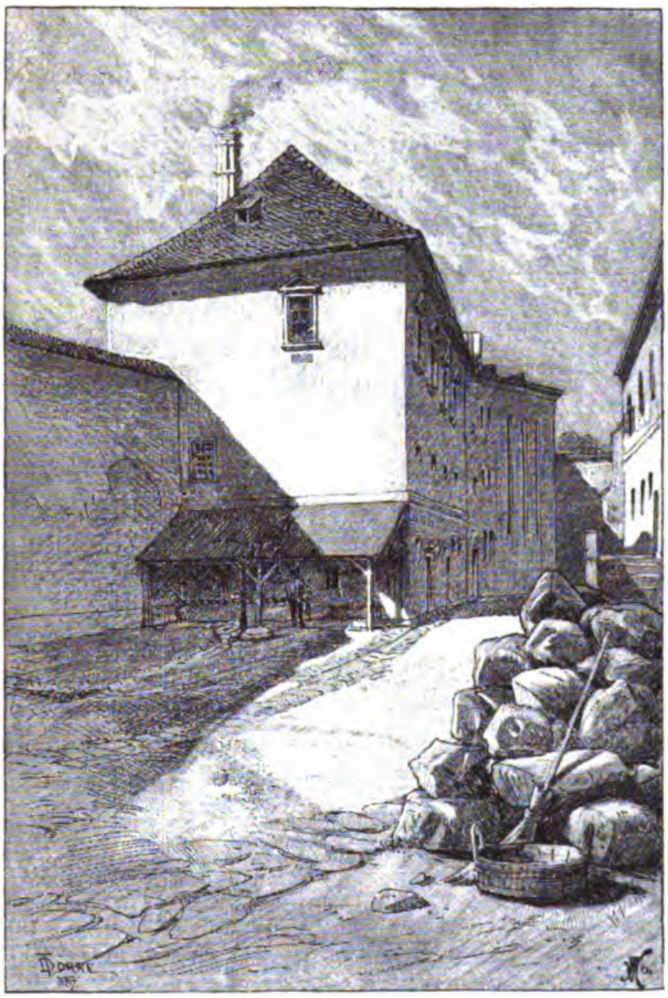
Feleségét az állítólagosan nagyravágyó Vitéz Zsuzsánnát két fiával Kelemennel és Dáviddal együtt Szamosujvárra vitték s eleintén oly szoros fogságban tartották, hogy a

38. BODOLA, BÉLDI PÁL KASTÉLYÁNAK HELYE.

szerencsétlen asszonyt gyermekeivel együtt még éheztették is, és ő kérelmével, melyben ezt felfejti, TELEKI MIHÁLY-hoz fordúl s Teleki csakugyan segít is rajta, megigéri s meg is teszi az intézkedést, hogy úgy bánjanak vele, hogy többé efféle ne történhessék. Aztán ismét fiscalis esketést intéztek Béldi Pál ellen, szintúgy mint az asszony ellen; de Vitéz Zsuzsánnáról csak annyit mondanak a tanuk, hogy: «mikor az urak együtt beszélgettek akármiféle dologról, *az asszony* mindig jelen volt s mikor neki

tetszett a beszéd, hangosan nevetett.» Egy másik tanú ismétli ama korábbi vallomást: «hallottam, hogy a fejedelemasszonyról azt mondta, *inkább szokott a Kdhez, mint*

39. RÁKÓCZY HÁZ SZAMOSUJVÁRT.

a Ngdhoz.» Ezek Vitéz Zsuzsánnának főbűnei. A miket róla Bethlen Miklós ir, hogy boszorkányokkal, jövendőmondókkal stb. társalgott, vénasszonyi pletykák s mende-

mondák voltak, s a bizonyára kikeresett és kikérdezett tanuk még mint hallomást sem hozták elő. Később aztán enyhült fogsága, mert több levelét birjuk, melyeket onnan küldözött szerte szét s még adósságokat is szedett fel, pl. a fehérvári zsidóktól, kik nehány száz aranyával adósok voltak.[1]

Az 1678-ik év október 1-re gyulafehérvári országgyűlésen bepereltek s el is itéltek többeket, kiket a Béldivel való egyetértéssel vádoltak u. m. Haller Jánost, Lázár Istvánt, Dániel Istvánt, KERESZTESI SÁMUEL-t, Kálmán alias Gotzmeister Kristófot, Gidófalvi Mihályt.[2] Ez utóbbiak a gyengébb bűnösök voltak, mert Haller Jánoson és Lázár Istvánon kivül a többiek vagy azonnal, vagy rövid idő mulva szabadon bocsáttattak és csak pénzbüntetésekre itéltettek.

Emlékezetbe kell hoznunk, hogy mikor Béldit és Bethlen Miklóst reversalis mellett a fogarasi rabságból elbocsátották, az urak mondhatni pártkülönbség nélkül 60 ezer tallérig vállaltak kezességet a két urért. (50 ezer Béldire; 10 ezer Bethlenre számitva). Mikor aztán Béldi Pál dolgai oda csavarodtak, hogy ő elmenekült, akkor ezeket az öszszegeket a gyanus urakon mind felvették, sőt a ki elhalt, még utódján is, mint például az időközben elhalt Bethlen János 4000 tallérját szegény feleségén vették fel; s olyanon, mint özvegy gróf Csáky Istvánné, szül. Mindszenti Krisztina, kinek főbűne volt, hogy Somkeréken lakván, Béldi-

1 Az ide vonatkozó levelek Méhesen gróf Béldi Ákos levéltárában láthatók. Béldi István kézi levéltárában pedig Tholdalagi Jánosnak van egy levele Vitéz Zsuzsánnához, melyben megengedi, hogy bárki szabadon látogathassa, stb. Kelt Iklódon, 1679 ápr. 18-án.

2 Ez októberi országgyűlés itéletei közül egy hivatalos példánynak egy töredékét másoltam le, azaz bevezetését s nehány az itéletbe foglalt levelet. Az itéletnek kezem közt levő része 10 méternél hosszabb volt. Hajdan KERESZTESI SÁMUEL példánya, most Törpényi János úr, marosvásárhelyi lakos birtokában, ki ez okirattöredéket más régibb iratokkal özvegy gr. Lázár Dénesnétől, szül. gr. Rindsmaul Adéltől szerezte. Engemet ez iratokra Kovács Ferencz apát úr volt szíves figyelmeztetni.

nét Bethlenvárában többször meglátogatta, s bár már 66 éves özvegy asszony volt, a Béldivel tartás ürügye alatt 9000 frtot rántottak rajta. Szegény Lázár István 1679 ápril 24-én fogarasi rabságban halt meg. Dániel István 8000 forintot fizetett. Gotzmeister nem tudni mennyit; de nagyon sokat, mondja Bethlen Miklós. Teleki Mihálynak s más híveknek fejedelmi leirattal engedték el a kezességi összegeket. Haller János három évig ült Fogaras várában fogva. Mihács (vagy Mihálcz) Péter háromszéki nemes ember Béldiék futása után eltávozott hazájából, Bukarestbe huzta meg magát, de itthon megtudták tartózkodása helyét; a fejedelem írt az oláhországi vajdának s az aztán fogva küldte haza, de nem sokat deríthettek ki róla, mert pár hónap mulva csak mint tanu idéztetett és hallgattatott ki, azonban nem valami lényeges vallomást tett.

Rosnyai Dávidon a tudós kapitihán, kit egy pár évig fogva is tartottak, 1000 frtot rántottak, mert Béldinél egy pár levelét találták. Később — mint ő maga írja — mikor ártatlansága kiderült, szabadon bocsátották s a fejedelem maga 50 darab aranyat s nehány ház jobbágyot adott neki.* 1679-ben május 27-dikén Fehérvárt tartott országgyűlésen mégegyszer szőnyegre került a forradalom ügye s a Béldi Pál ellen hozott ítéletet articulusba foglalták.

Az egész Béldi ügynek bizonyos homályos, ködös színezete, hogy úgy mondjuk éretlen gyümölcs íze van; nem történvén se felkelés, se fegyverfogás s így nem lévén bevégzett tények csakis szavak és köriratok s mint olyanok, a fogalmazványok is határozatlan mondatoktól hemzsegvén, felette nehéz volt a bizonyítás. Látszik ez a sokféle fiscalis esketésből, tanuvallatásból s különösen a kérdő pontok sajátságos szerkesztéséből, melyek csak mind

* Mely körülmény azonban nem annyira a fejedelem bőkezűségét, hanem inkább azt bizonyította, hogy Rosnyaival igazságtalanul bántak s azt némikép helyre akarták hozni.

kerülő utakon tudnak a tulajdonképen való tárgyhoz jutni. Igy például előttünk fekszik egy tanú vallatása, melyben Mihács Mihályt kihallgatják Paskó dolgában s ebben Vitéz Zsuzsánnáról is mond nehány szót: «Paskó beszéllett Béldiné asszonyommal (1677. október hó végén), aztán elmenvén Paskó Brassó felé, monda az asszony, az Isten vesztette volna el ezt az embert, ez most Csáky uramtól jött s így jár szem előtt, mondja meg Kd, keressen szállást magának, de ne a piacz felé, hanem félen való helyen.»

Mind e vallomásoknál érdekesebb és jellemzőbb egy «utrum,» melyből a fejedelmi kincstár kapzsisága s az illető urak telhetetlensége látszik. Keresték ugyanis minden zugban a Béldi rejtett vagyonát. Ugy látszik, nem elégedtek meg a mit találtak lakó házainál, szekrényeiben, ládáiban, hanem a szokásos kósza hirek után indulva, keresték a rejtett kincseket; sőt az is kitetszik e kérdő pontokból, hogy a beszolgáltatott mennyiséggel sem voltak megelégedve s a kérdő pontok egy része ép az első lefoglalók ellen van intézve:

«Tudod-e Bodolán kik vették kezökhöz az kulcsokat és a dispositiót? Ki akaratjából és parancsolatjából, mikor és hová tötték az házokban való jókat? Hát azt tudod-e, mennyi jók voltak Bodolán, úgymint búza, bor, zab, árpa és egyéb legumenek?

A tárházat kik nyitották fel, mikor? Abban a tárházban tudod-e mi volt, azt hová tették, kik jártak oda, egyéb rejtek helyeken tudod-e, ha találtak pénzt, köntöst vagy drága marhát, egy szóval akármit?

Házakat kik nyitották fel, mit találtak benne, kik vitték el s hová tötték, kiket tudsz, hogy ott való egyet-mást eladott volna»? stb. stb. vége felé aztán ismét:

«Egyebet ezeken kívül is mit tudsz, mit értettél, hallottál, láttál és vettél eszedbe, akárkitől, akármi időben Béldi Pál uramnak vagy Vitéz Zsuzsánna asszonynak akár mi névvel nevezendő javai felől, hogy hol és kiknél volnának azok, mi alkalmatossággal, vagy mi formába mentek volna kezekhez és mikor és mennyi ideje? stb.«

Tudja Isten, még meddig haladott volna a kisebb személyek és meg nem talált kincsek után hajhászó s rész-

letesebb kérdések által való üldözés, ha egy fontos körülmény mindennek véget nem vet vala s ez nem volt egyéb, mint Béldi Pálnak az 1679-ik év vége felé bekövetkezett, talán nem váratlan, de hirtelen halála a Jedikulában. Mindenki meg volt lepetve, nem is akarták hinni sok ideig, aztán pedig találgatták a *hirtelen halál* okát. Egyik azt mondta Csáky étette meg, mint versenytársát; másik azt beszélte Székely László étette meg az erdélyi fejedelmi udvar tudtával; a követek jelentései után azt lehete hinni, hogy a börtön nyomora pusztította el, végre azt is mondták, hogy bánatában szélhüdés érte. Én ez utóbbit hiszem.

A mi a követek jelentését illeti, Bethlen Farkas és társai követsége Konstantinápolyban elég okos és szakértő komoly emberekből állott, feladatukat sikeresen végezték, a nehéz ügyet hamar lebonyolították s a szerencsésen bevégzett küldetés után teljes megelégedéssel és mondhatni önérzetesen térhettek vissza hazájokba. De még sem tudták megőrizni magokat a követeknek és ügyviselőknek amaz utálatos szokásától, hogy: az előttük álló akadályokat nagyítsák, a rendelkezésökre adott pénz mennyiséget ócsárolják, saját tehetségeiket, ügyes kérdésüket fitogtassák s fáradozásaikat mindenek felett tulbecsüljék *s a mondott irányban aztán valótlanságokat is irjanak.*

Bethlen Farkasék is első leveleikben mind csak kérik a pénzt, irván, hogy nem csak Béldivel van dolguk, hanem a hatalmas (!) Zolyomival is (!) s így-úgy fenyegetik vele jámbor Apafyt, hogy csaknem kést tesznek torkára, hogy több pénzt küldjön. Mikor aztán más, valami *tolmács* szintén Zolyomival ijeszti Apafyt, ez megütődve újból kérdést tesz Bethlenékhez s ezek szájasan felelnek: *ne félj uram Zólyomitól, úgy elcsináltuk az dolgát, hogy nem árthat neked többé* stb.

Mikor pedig hazatérőben azt akarják Apafyval láttatni, hogy mily mélyen nyomták el ők Béldit és társait, 1678

május 16-án Bukarestből írt levelökben így írnak: «Az megfogott emberek szörnyű fogságban vannak, minden bizonnyal higyje el Ngd, éjjel kalodában vannak mind; nappal egy óráig az sötét helyről egy pitvarban, vagy eleiben egy órára kibocsátják őket s menten berekesztik, az eltelvén; egy szolga bocsáttatik napjában egyszer hozzájok csak be, többször nem.»

Ez csakugyan szörnyű rabság lett volna, minden éjet kalodában tölteni, s naponta 23 órát sötétben tölteni — ez bizonynyal könnyen elpusztíthatta volna az izgatott véralkatú, kényelemhez szokott Béldit — csakhogy e tudósítás minden szava sensatióra számított nagyítás s a valóságnak meg nem felel. A kit a porta fejedelmi ijesztőnek tart, a kinek még leveleit sem adja ki az ellenfélnek — nemhogy személyét s a ki körül meghagyja cselédeit és hű szolgáit s a ki azok társaságában szokott ebédelni, azt még Törökországban sem szokták éjszakára kalodába zárni.

A Jedikulából sok levél maradott fenn Paskótól, Csákytól, Kálnokitól s ezekben szó sincs efféle szörnyűségekről s maradott fenn egy, Béldi egyik tisztviselőjétől, mely igaz kissé rejtelmes, de a kérdés alatt levő tárgyra kellő világot vet s körülbelől így hangzik:

«Isten ő felsége örvendetes állapottal vigasztalja édes asszonyom Kdet. Nem kevés félelem alatt írok asszonyom Kdnek, noha bőrömbe jár. ha megtudják. Mi kijövénk, mert azt mondák, hogy Kd eddig az uráért, ezután penig mi érettünk leszen rab; bizony dolog, erős assecuratio alatt hogy Kdet az urfiakkal együtt elbocsátják, mi nekünk penig semmi bántódásunk nem leszen. Ha valami formán szerit tehetem, Kddel nem sokára szemben leszek; írni, izenni nem merek, mert Kd biztában jó akarójának meg mondja s engem ütnek meg. Én asszonyom elhűlék, micsodás dolgokat beszéle Vitéz Gáborné asszonyom, hogy Kd mutatott, ne legyen Kdnek soha olyan embere, kinek mondjon semmit is. Az szegény uramat, mikor már minden dolgaink készen voltanak volna, Isten elvövé igen hirtelen, kinek halála felől sokat hallok, de semmit Kd ne higyjen, míg velem nem beszél. Azt meg kell vallani, hogy Csáky soha Dunától fogva egész haláláig jó akarója nem volt, hanem ellensége, kire nézve az feleségével is igen meglássa

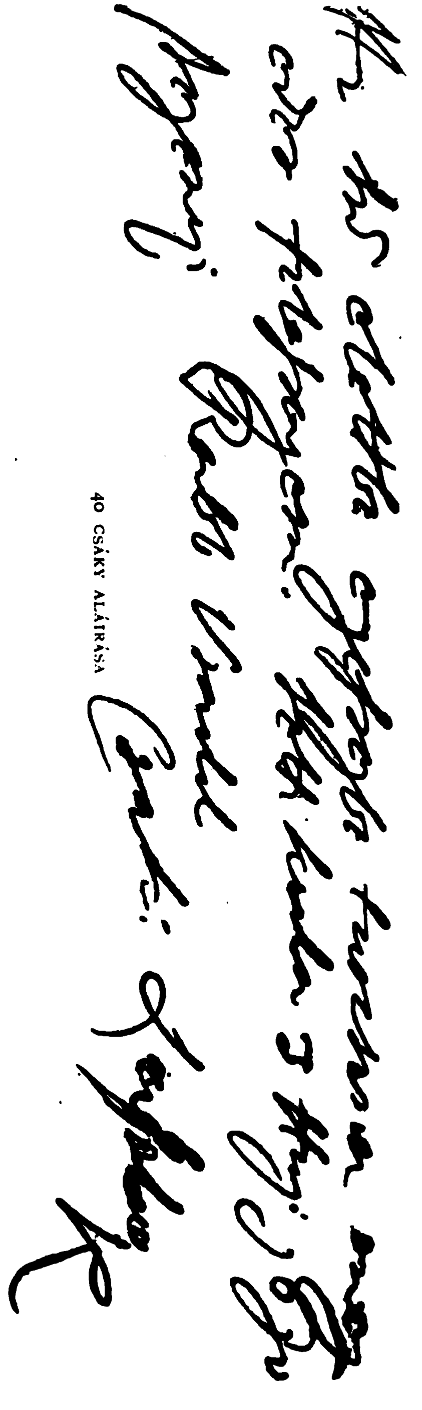
Kd, mit közöl. Itt az a híre, hogy *Csáky adott enni s azért holt meg*, de nem, édes asszonyom, mert igen vigyáztunk szegényre. Bizony maga is igen tartott ; nem is ött senkivel, se nem ivott, hanem velünk, úgy is mi próbáltuk mindenkor elsőbben. Sok dolgokról kellene Kdnek írnom, melyeknek leírása sok napokat befoglalna, mivel azért nékem abban módom nincsen, szóval nagy hit alatt igen félve izentem némely dolgokról, némelyeket pedig halasztok arra, mikor Kddel Isten szembe juttat. Most édes asszonyom ideig nem távozhatom Székely László uram mellől, de ne gondolják Kd semmit én felőlem, mert megverne engemet az Isten, ha én annak az háznak, az mely engemet nevelt, háládatlansággal fizetnék. Itt is bizon Kd szolgája vagyok. Nem sokára Kolozsvárra viszik azon vármegyei főispánnak. Én is ott leszek akkor, ha lehet s lovam leszen, Kdhez elfordulok, de ha nem lehetne, küldje oda Kd maga írásával emberit és miről akar Kd leginkább tudakozni, írásban feltévén, tudósítom én is. Kakas Pétert, Zsidó Jánost Kurtán Jánossal oda be hagytam, nem ok nélkül. Úgy hiszem minden bizonynyal, az Isten bizony megszán bennünket nemsokára. Az Istenért asszonyom ne higyjen Kd senkinek, mert valaki Kdnek leginkább hizelkedik, bizony az árúlja el. Belényiné asszonyom is sokat mond, az mi nem kellene, kire nézve én bizony feléje sem merek menni. Erre sem merek mindeneket bízni, mert igen zajgó, hanem írjon Kd és a Kd írását látván, inkább bátorkodom én is.

Innen mü Pocstelkére megyünk ; ott négy vagy öt hétig mulatunk, onnan Kolozsvárra megyünk, Kd meghallja az kolozsvármegyei széket akkor bizonyoson ott leszek. Kdet lelke üdvösségéért kényszerítem semmi levelet ne tartson Kd, hiszen van ott is tűz ; ne is legyen olyan embere Kdnek, az kinek mutassa. Ezekkel Istennek gondja viselésébe ajánlom Kdet. Fehérvár 12 Junii 1680. Kdnek alázatos szolgája, Szentgyörgyi Mihály.

U. I. János mester az szakács velem vagyon ; Kápolnási kimegyen az debreczeniekkel a hazájába.» *

A levél irója Béldi Pálnak régi hű szolgája, valami hadnagya, vagy tán épen titkárja lehetett. Több levele maradt fenn Béldihez és Béldinéhez, s habár ez utolsó levelét kissé fontoskodónak s túl ovatosnak találom, sőt még gyanusnak is volna mondható a miatt, hogy ő épen Székely László szolgálatában áll, kit Csákyn kívül szintén

* Külczím : «Nekem régi jó asszonyomnak, tks. nzts Vitéz Zsuzsánna asszonyomnak adassék». Ívrét, félív ; eredetije Méhesen, gr. Béldi Ákos levéltárában.

40 CSÁKY ALÁÍRÁSA

a mérgezéssel vádolnak; mindazáltal tekintve a levél irásának idejét, helyét és módját, melyek kizárják a csalfaság szükségét, úgy hiszem, hogy őszinte és a valóságra nézve a tényeknek megfelelő s az eredmény az, hogy habár a foglyok nem is voltak oly terhes, kalodás, sötét rabságban, Béldi Pál az örökké nyughatatlan s a saját nagyravágyásával mindig küzködő s a bú és bánkódás árjában sülyedező politikus a Jedikulában lelte szomorú halálát 1679 vége felé.

Hogy Csáky mérgezte volna meg fogoly társát, ebben semmi valószinűség sincsen, mert Csáky a Béldi halála után még esztendőnél tovább a Jedikulában maradt, mikor már a kisebb rangú urak, mint Damokos Tamás, Belényi, Kálnoki Bálint s a kisebb jelentőségű emberek, mint Szentgyörgyi, Kápolnási stb. mind szabadon jártak-keltek a török tartományokban s némelyek, mint Szentgyörgyi, már hazájokba is vissza tértek.

Képzelhető, hogy Béldi halálának híre rokonszenvet keltett mindenfelé, különösen azoknál, kik az Apafy-Teleki kormányt nem szivelhették s ilyen volt

elég az országban. Aztán a messzeség, a pogányföld, a Jedikula képzelt borzalmai, a visszakerült cselédek százalakú elbeszélései mind hozzá járultak, hogy jó Béldi Pált nagy emberré, a szabadság hősévé, sőt keresztyén martirrá emeljék.

Képzelhető azonban, hogy Béldi halálának híre nagy megkönnyebbülést okozott Apafy udvarában, de azért valami gyors kegyelmesség nem igen mutatkozott; még feleségét sem eresztették szabadon, hanem 1684-ben bekövetkezett haláláig internálva tartották s a többi fogva levőket is bizony csak felette lassan bocsátgatták szabadon. De mikor már mind leszámoltak, ki életével, ki rabságával s végére jutott ez a formátlan és inkább csak az egyesek életébe vágó forradalom: akkorra egészen más alakot váltott a világ folyása.

A török kormány, mely mindig szenvelegte a kötött békesség s az adott szó megtartását, egyszerre csak kilépett állítólagos tartózkodásából, hogy Bécset is meghódítsa s óriási sereggel utnak indult Thököli s a bujdosók nagy örömére.

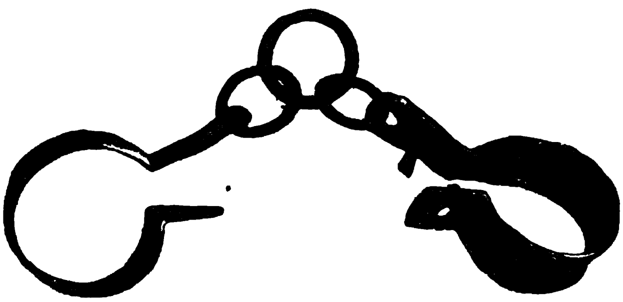
Apafy és Teleki megdöbbentek, parancsszóra kullogtak a török tábor mögött, fél füllel a bécsi államférfiak beszédét kezdték lesegetni s másik fülökkel a ledöntött s elsepert Uzon és Bodola várainak romjain az Erdély függetlenségét sirató Nemere szelének bús nyögéseit hallgatták.

Végre nekik is elérkezett utolsó órájuk, kimerültek a sok küzdelemben; már-már Teleki is kifáradtnak érezte magát, pedig alig volt 50 éves. Apafy neje halála (1688) után olyan hülye — s néha olyan gyermekiesen izgatott lett, máskor oly eltompultságba sülyedt, hogy szánalmas állapotában — az 1690-ik év ápril havában — a halál mint szabadító angyal jelentkezett s ugyan azon év augusztus havában Teleki is követte boldogtalan urát a sír ölébe. Teleki nem értett a vezérséghez s mégis egész éle-

tében szerette a katonásdit játszani s ime halálát a csatatér hősi szelleme s a bátorság ragyogó dicsfénye övezi, mert a zernyesti ütközetben esett el, hol régi ellenfele Tököli Imre utolsó diadalát nyerte.

Bekövetkeztek az új idők, az osztrákházi magyar királyok uralma; «a függetlenségből — a mint az érzékeny politikusok mondogatták — a rabszolgaságba vezető», hosszasan tartó, átmeneti korszak, mely alatt bizony sok nyomoruságot látott ez a gyakran zaklatott szegény erdélyi nép. Természetes, hogy az olyan alakok, mint Béldi Pál, mind jobban megdicsőültek; jöttek az eltünt szép időknek siratói, Apor, Cserei, minden szavok hitelre, visszhangra talált. Sóhajtoztak a szép fejedelmi kor után és siratták a szabadsághősöket, Bánfy Dénest, Béldi Pált, Barcsai Mihályt, nem gondolva az ellentmondásra, hogy t. i. ha jó volt, szép volt a fejedelmi korszak, akkor Bánfy, Béldi rosszak voltak, s ha Bánfy, Béldi stb. voltak az igazi hősök, hazafiak: akkor a fejedelmi korszak volt rossz.

A történetiró sorsa, kinek az illusiókat kell szétoszlatni, nem irigylendő, de habár BÉLDI PÁL-ban nem találtam is meg a nagy embert, a kit kerestem vala, mindazonáltal életében annyi szép vonást, történeteiben annyi érdekes változatot leltem, hogy még ezután is sokáig fogom érezni a gyönyörűséget, a mit életírása nekem okozott.

41. BÉLDI PÁL LÁNCZA A FOGARASI FOGSÁGBAN.

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

I.

BÉLDI PÁL LEVELE FELESÉGÉHEZ VITÉZ ZSUZSANNÁHOZ.

1. Az Ur Iň Edes Felessegem lelki Testi minden jokall keserjė
2. Az Alkalmatossagh hozvan noha nemelynaponis Irek az szeke-
3. -resz lovaimat akaram haza küldeni es elis küldem Apor
4. Janos Uramtoll It Istennek hala semi nyavalyajok
5. nintszen, azert otis megh nezesd ni hogy valami alkalmatlan
6. szagall vigyek haza, az mint mondad vala, hogy az Rü...(?)
7. bironall bor arra volna arull Irasz regestrumot es az
8. Regestrumot Szakmari hoza ki, it valo allapatok külömbʒ
9. nintszenek valamint megh irtam, hozak hirüll Banfi Sig
10. mondne Asz az Nemet kapitánhoz ment volna Kolozvarat
11. de nem bizonyos az Malmot hagyak arra valataszak es ha
12. Szunyogh resz leszen megh adgyak Edes Feleszegem az szekę-
13. -resz lovakat embernelküll ne had az Füveön es magad
14. -roll mese se Tartasd, az Moldovai adossagrull irek Tud
15. osicz kit Talalt (két szó törölve) meg oda vadk̃ Zoltaniek
16. Innen ha megh nem valtozik Tsöteörteökő indulk̃ Koloz
17. -var fele szüntelen Tudosicz Iň veled Mikolanal 1662
18. 25 Aprillis
19. Homonainak (?) Inget labravalot küldgyő
20. az Felesege Beldi Pall

II.

BÉLDI PÁLNÉ, VITÉZ ZSUZSÁNNA LEVELE FÉRJÉHEZ.

1. Az ur Isten serences hosuelet-
2. el aga meg kigemedet edes uram
3. Edes uram im sogoruram el
4. kűtet az jezeset az meli le
5. ueletot talaltak meg lathatia
6. kigemed az monostori josagnak
7. az leuelet nem talaltak* ker-
8. estek meg de azt mongak hog

* Kitörölve.

9. ha kigemed uisa jő meg le-
10. het akor is) kigemed edes
11. uram alkalmaztasa ugi
12. dolgot hog mikola uram
13. oda talam tot[1] falu ueget
14. ment uigazon kigemed
15. edes uram Isten hoza
16. kigemedet edes uram ham-
17. ar irtam ma koloz uarat
18. öt orakor sereda 1666
19. Az kigemed fel
20. esege edes uran
21. Uitez Susanna.

(A 18. sor után post scriptum)

1. uduarirul is
2. talaltak leuelet
3. hog öt saz taler-
4. ban uolna de
5. ahoz nem uelem
6. talam hog solianak
7. mindazáltal nem tudom ahozis
8. el[2] alkalmaztasa ugy magat legen jol.

[1] Tintafolt miatt nem látható tisztán a t.
[2] Kitörölve.

TARTALOM.

KEPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Béldi Pál arczképére vonatkozólag ki kell emelnünk, hogy Béldi elődei Oláhországban is birtokot szereztek volt, melyet ő maga még bírt; s itt közölt olajban festett képét Béldi Venczel úr, ki e XIX. század elején a régi birtokok keresése végett Oláhországba utazott, ott találta meg egy előkelő boernál ily felirattal: *Paulus Béldi de Uzon 1678*. A képen a mai Béldiekéhez sok hasonló vonás van (szája mint a Béldi Gergelyé, szemöldei mint a néhai Béldi Dénesé stb.), de ha meggondoljuk, hogy Béldi Pál a jelzett évben már mintegy 58—59-ik évében járó ember lehetett, a képet felette ifjúnak találjuk. Az öltözet olyan, mint azt Kemény János egyik képén — mely valaha báró Kemény Zsigmond birtokában volt — mint Apafinak szintén ismerős egyik képén s mint az utolsó Rákóczi (József) képén találjuk. És én hiszem, hogy mindeniket ott Oláhországban Jászvásárott, vagy Bukurestben festették holmi vándorló olasz művészek s mind a négy kép ugyanazon iskolából került ki (s még ki tudja hány?). Igen valószinűnek tartom, hogy Béldi képét nem 1678-ban festették — mert hisz akkor kevés időt töltött Bukarestben, nem is volt ilyen művészi élvezetekre hangolva, hogy magát lefestesse, hanem Keményt, Apafit, Béldit mindeniket mikor a tatár rabságból kiszabadultak, akkor pingálták le s ezért rajtok még az ifjuság tükre (1659—61.) s az a török-tatáros főúri ruházat; és a Béldi képre az 1678-ik évszámot s a többiekre is az illető felirásokat csak később irták. A színnyomatu képet az eredetiről Nagy Lázár másolta le, s a sikerült színnyomatot Deutsch M. műintézete sokszorosította.

II. Rákóczy György arczképének metszőjét nem ismerjük, de az 1656—58 közt készült. A közlött másolat Lanfranconi Enea tulajdonában levő példányról vétetett.

Barcsai Ákos Gualdo Priorato II. k. 11. l. vétetett. Mint metsző Cesare Laurentio van a képen megnevezve.

Kemény János Gualdo Priorato II. k. 99. l. vétetett. Metszette Meysens Bécsben.

Apafi Mihály arczképét Sandrart Jakab nürnbergi rézmetsző és műárus metszette. A háttérben Kolosvár látképe látható. A kép alatt következő aláirás olvasható: Michæl Abaffi D. G. Princeps Transylvaniæ, Part. Reg. Hung: Dominus et Siculorum Comes. Az aláirást s az alább következő verseket Erdély czimere osztja kétfelé, még pedig úgy, hogy magába a czímerbe az Apafi és Bornemisza czímerek is be vannak foglalva. A versek így következnek:

Jobb oldalon.

Kluger Siebenbürger Fürst wanckest du in Zweiffel dencken,
Ob du zu der Sonne dich oder Monden sollest lencken?
Bey der Sonn' ist Liecht und Leben bey dem Monden finstre Nacht:
Schaue wie der Mond erbleichet wann de Sonnen Krafft erwacht.

Bal oldalon.

Lass nicht Beyr' an Adlers Stell in die güldne Berge nisten;
noch dein Segenfettes Land werden eine Tartarwüsten:
Trau Gott; wend dich zu der Rechten; bleib bey deinen Christen fest,
Lass im Fluch die Türkenböcke, Linkshin mit dem Teüffel gehn.

Haller János és neje Kornis Kata «A Haller Grófok Nemzetség könyve» czímű codexnek egyik legszebb lapját képezi. A codexet Boncz Ödön és Szádeczky L. ismertették a Turul 1886-ik évi folyamában.

Ali pasa arczképe Toorenvliet metszvénye s Boussato bécsi egyetemi rézmet-

sző metszvénye után, mely Gualdo Priorato I. k. 740. l. közöltetett. Toorenvliet Leidában született 1641-ben s eleinte mint arczkép-, utóbb mint történeti festő jó névre tett szert.

Kucsuk pasának, ugyan annak, ki Kemény ellen a török sereget vezette, arczképe Bloemart Adnan rajza és Meysens metszvénye után készült. Bloemart mint festő és rézmetsző jó névre tett szert. Sokat dolgozott Párisban, Rómában is.

A tatár khán arczképe Wagner Delineatio Provinciarum Pannoniæ et imperii Turcici in Oriente. Augsburg 1684 czímű munkából vétetett. Sem a metsző, sem a rajzoló nevét nem ismerjük, pedig láthatólag jó mester vésőjére vall. Alatta következő vers:

Das ist der Oberste der ungemenschten Tartarn
Die Christen schleppen weg, erwürgen, quälen, martern
Wo dise Teufels-brut nur in der Welt komtan
Brent, sengt und wütet sie, das niemand sagē kan.

Szamosujvár, a Martinuzzi-ház Dörre eredeti felvétele után készült.

A fogarasi vár belseje azt a helyet mutatja, hol Béldi és Haller fogva voltak. Dörre eredeti felvétele után készült.

Konstantinápoly látképe Wagner «Delineatio Provinciarum» Nürnberg 1685 vétetett.

A Jedikula látképe: «Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bospore. D'aprés les dessins de M. Melling, publié par M. M. Treuttel et Würtz, Paris 1819» czímű nagy díszmunka után készült. A Márvány-tenger felől mutatja.

Béldi Pál és Vitéz Zsuzsánna leveleinek eredetije Béldi István családi levéltárában őriztetik.

A czímképet Dörre tervezte és rajzolta. A felső szalag a Jedikulát ábrázolja Konstantinápolyban, hol Béldi fogva volt; az alsó szalag Brassó látképe, honnan vezetett a rendes közlekedési út Stambulba. Oldalt a Béldi-czímer van.

A Béldi és a Vitéz-család czímerei a Béldi-család birtokában levő példányokról vétettek.

Bethlen és a Bethlenek czímere (mely az ottani templomban van); — Bodola: a Béldiek udvarháza; — ugyanott a népiskola, az a hely, hol Béldi Pál kastélya állott; — Szamosujvár s a Martinuzzi-kápolna; — továbbá ugyanott a Rákóczyház, melyben Vitéz Zs. fogva volt; — Fogaras és a Betlen ajtó: mindezek Dörre eredeti felvételei után készültek.

Maros-Vásárhely és a marosvásárhelyi templom Nemes Ödön ottani rajztanár rajza után készült.

Segesvár, Kolosvár, Nagy-Szeben látképei Tröster: Das Alte und Neue Teutsche Dacia Nürnberg 1666 czímű munkában levő eredeti rézmetszetek után készültek.

A főúri viselet a XVII. században Töppeltinus «Origines et occasus Transsylvanorum» Lugduni 1667 czímű munkából vétetett.

Kővárt és Keresdet Keleti fölvételei nyomán Dörre rajzolta.

A *Hármas Historia* czímlapját az Egyetemi könyvtár birtokában levő példányról adtuk.

Béldi Pál harczra készülését Vastag György festette, mintáúl Béldinek a családnál őrzött képét vevén. A képről Dörre rajzolta le az itt közlött képet.

Béldi Pál láncza ugyanaz, melyet ő Fogarasban viselt. E láncz ma az erdélyi Muzeumegylet birtokában van, melynek Béldi István és Tivadar urak ajándékozták oda.

Az aláirások kelte: Gyulai Ferenczé 1657. jun. 6. Várad. (Orsz. Lvt.). Mikes Kelemené Garfalva 1645. okt. 13. (Erd. Muz.), Barcsai Ákosé 1657. szept. 1. Szamosujvár. (Orsz. Levéltár.) Lázár Györgyé 1658. jan. 25. (Gyulafehérvári levlt.). Apafz Mihályé 1662. szept. 7. (Gyfehérvár). Kucsuk Memhet basáé k. n. (Gyfhvár). Kemény Simoné 1658. január 25. (Gyfehérvár). Ébeni Istváné 1658. május 28. Karánsebes. (Orsz. Lvtár). Bánfy Dénesé 1668. máj. 4. Fejérvár. (Orsz. Lvtár). Haller Gáboré 1657. jun. 5. Borosjenő. (Orsz. Lt.). Rhédey Ferenczé 1658. jan. 29. Meggyes. (O. L.). Bethlen Miklósé 1668. szept. 9. Radnót.

(Orsz. Lt.). Petki Istváné 1658. jan. 25. (Gyfhvár). Rhédey Ferenczé 1657. nov. 22. Gyulafehérvár. (O. L.). Kapi Györgyé 1658. jan. 25. (Gyulafehérvár). Bethlen Farkasé 1661. jul. 22. Huszt. (O. L.). Wesselényi Pálé Dengeleg 1677. szeptember 29. (Erd. muzeumegylet). Barcsai Mihályé 1678. szept. 9. Fogaras. (Gyfhv.). Haller Jánosé 1658. jan. 25. (Gyfhv.) Teleki Mihályé 1678. ápr. 13. (Orsz. Lltár). Bornemisza Annáé 1670. márcz. 8. (Gyfhvár). Bethlen János aláirása: 1659. jul. 16. Az Országos Levéltár (gyulafehérvári osztály) birtokában levő eredetiről.

Kucsuk Memhet basa 42-ik lapon levő aláirása: Ezek után isten Kegyelmeddel. | Én az Gőzhetetlen Török Csaszarnak Dunan innet Valo Várainak | Fő gondviselője és Hatalmas Basája Kucsuk Memhet Basa | Tömös Várnak és Jenőnek Fő Basája Kegyelmednek barattja | szolgalok |

Gróf Csáky László 200-ik lapon levő aláirása így olvasandó: Az Iñ elettbe egessegbe tarcsann meg | edes felessegem. Jetti Kula 3 Aug. 1680 | szegenyi Rabb Vradd | Csaki Laszlo k.

A színnyomatokat Deutsch M., a cincographiákat Weinwurm műintézetei készítették: kettő kivételével, melyeket Bécsben Angerer és Göschel műintézete készített.

TÁRGYMUTATÓ.

I. SZEMÉLYNEVEK.

II. HELYNEVEK.

III. TÁRGYNEVEK.